

APOLOGEŢI DE LIMBĂ GREACĂ

COLECȚIA

«PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI»

APARE
DIN INIȚIATIVA ȘI SUB ÎNDRUMAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE

IUSTIN

PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

COMISIA DE EDITARE:

Arhim. Bartolomeu V. ANANIA (președinte), Pr. Prof. TEODOR BODOGAE, Pr. Prof. ENE BRANIȘTE, † Pr. Prof. OLIMP CĂCIULĂ, Prof. NICOLAE CHIȚESCU, Pr. Prof. I. G. COMAN, Prof. ALEXANDRU ELIAN, Pr. Prof. DUMITRU FECIORU, Prof. IORGU IVAN, Pr. Prof. GRIGORIE T. MARCU, Pr. Prof. ION RĂMUREANU, Pr. Prof. DUMITRU STĂNILOAE, Prof. ADRIAN POPESCU (secretar).

PĂRINŢI ŞI SCRIITORI BISERICEŞTI

2

APOLOGEŢI DE LIMBĂ GREACĂ

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
IUSTIN
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

TRADUCERE,
INTRODUCERE, NOTE ŞI INDICE DE
Pr. Prof. T. BODOGAE
Pr. Prof. OLIMP CĂCIULĂ
Pr. Prof. D. FECIORU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREŞTI — 1980

INTRODUCERE

1. Sfîntul Iustin. Dor nestăvilit după cunoaşterea adevărului; zbucium neobosit pentru dobîndirea lui; dispoziţie nestrămutată pentru propovăduirea lui — din clipa în care l-a găsit — şi moarte martirică pentru mărturisirea lui: iată punctele cardinale ale vieţii sfîntului Iustin Martirul şi Filozoful[1]*, una dintre figurile cele mai proeminente ale Bisericii creştine din sec. II.*

Dacă tragedia morţii lui ne-a rămas consemnată într-un Martirologiu de la sfîrşitul sec. II[2]*, drama lăuntrică a sufletului lui însetat după adevăr, ca şi celelalte date referitoare la viaţa lui, ni le dă el însuşi, în cele două Apologii şi mai ales în Dialogul cu iudeul Tryfon.*

De aici aflăm că el s-a născut în localitatea Flavia Neapolis (Vechiul Sichem) din Palestina[3]*, către anul 100, ca fiu al lui Priscus şi nepot al lui Bacchius. Părinţii lui erau păgîni*[4]*. El însuşi, crescut în păgînism, a primit încă de copil o educaţie aleasă, care i-a deschis dorul după căutarea adevărului şi l-a îndreptat către filozofie, ca una care singura — după părerea comună a celor de atunci — era în măsură să descopere oamenilor, după o îndelungată ucenicie, adevărul.*

2. Filozofia, după sfîntul Iustin. Ce însemna filozofia pentru acest căutător fervent al adevărului, care de dragul acestei discipline nu a lepădat, pînă la sfîrşitul vieţii, mantia de filozof, se poate vedea din următoarele lui cuvinte: „Filozofia este bunul cel mai mare şi cel mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalţe pînă la Dumnezeu şi să ne apropie de El; iar sfinţi, cu adevărat, sînt numai aceia care-şi deprind mintea cu filozofia“[5]*. S-ar părea că aceasta este mărturisirea lui Iustin creştinul şi*

---

1. Supranumele de „filozof şi martir“ (philosophus et martyr) îl găsim atribuit sfîntului Iustin de către însuşi Tertullianus, în opera *Adv. Valentin*, V. (Vezi CSEL, III, 182).

2. Μαρτύριον τῶν Ἁγίων Ἰουστίνου, Χαρίτωνος, Χαρίτους, Παίονος, *καί*,Λιβεριανοῦ, *μαρτυρισάντων ἐν* Ῥώμῃ· *πρό τῶν* εἰδῶν Ἰουνίου *(Acta SS. Iustini et sociorum)*, Migne, P. G., VI, 1565—1592.

3. *Apologia* I, 1.

4. În ce priveşte originea etnică a părinţilor sfîntului Iustin, după Apologia I, 1 ea pare să fi fost greacă. Totuşi, mulţi îl socotesc pe sfîntul Iustin de origine latină (Vezi F. Cayré A. A., *Précis de Patrologie* I (1927), p. 110).

5. *Dialogul cu iudeul Tryfon* II. 1.

s-ar putea deduce că alta va fi fost convingerea lui, înainte de convertire. Şi totuşi, nimic nu ne împiedică să credem că, printr-o intuiţie cu totul deosebită, Iustin confunda, chiar mai înainte de convertire, adevărul cu Dumnezeu, socotind filozofia drept unica posibilitate de a ajunge şi la cunoaşterea adevărului şi la cunoaşterea lui Dumnezeu. Căci spune mai departe: „Ce este filozofia şi pentru care motiv a fost trimisă ea oamenilor, este un lucru necunoscut de mulţi. De altfel, pe bună dreptate, fiindcă ştiinţa aceasta fiind una singură, dacă toţi ar cunoaşte rostul ei, atunci nu ar mai fi unii dintre ei platonici, alţii stoici, alţii peripatetici, alţii teoretici şi alţii pitagorei"[6].

Cum s-a făcut, însă, că filozofia a devenit, astfel, o fiinţă cu mai multe capete? Iată cum explică lucrul acesta sfîntul Iustin: „S-a întîmplat că, după cei dintîi care au venit în contact cu filozofia, cei care i-au urmat n-au mai cercetat nimic cu privire la adevăr, ci, fiind cuprinşi de admiraţie faţă de resemnarea, de înfrînarea şi de cuvintele încurcate ale acestora, au socotit adevăruri numai lucrurile acelea, pe care fiecare le-a învăţat de la dascălul lui şi, la rîndul lor, au transmis mai departe celor de după ei aceste învăţături, aşa cum le-au primit şi altele proprii, asemănătoare cu cele dintîi, numindu-le pe toate, la un loc, cu numele părintelui lor de la început"[7].

În felul acesta, fiecare dintre sistemele filozofice arătate mai sus conţine numai o parte de adevăr, îmbrăcat şi acesta în sholiile continuatorilor. Dar un suflet de elită, însetat după adevăr, nu putea să facă altceva mai bun, decît să se alăture sistemului care se bucura de cel mai bun renume, pe vremea sa. Şi acest lucru îl face şi tînărul Iustin: „De aceea şi eu, la început, dorind să mă alătur unuia dintre aceştia, m-am încredinţat unui stoic"[8]*. Dar nu după multă vreme încep peregrinările din sistem în sistem şi din filozof în filozof: „Stînd la acesta vreme îndelungată, dacă am văzut că nu mi se mai spune nimic despre Dumnezeu (căci nici el, de altfel, nu ştia prea multe lucruri, zicînd că o asemenea învăţătură nici nu este necesară), l-am schimbat pe acesta şi am venit la un altul, care se numea peripatetic şi care, după cît se credea, era un bărbat grozav de luminat. Acesta, îngăduindu-mă pe lîngă el cîteva zile, mi-a pretins apoi să-i fixez onorariul, pentru ca venirea noastră în contact, să nu rămînă fără de folos. Din cauza aceasta, socotind că un asemenea om nu poate fi nicidecum un filozof, l-am părăsit".*

„Fiindcă însă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu aceea ce formează, în chip propriu şi deosebit, obiectul filozofiei,

6. *Ibidem.*
7. *Ibidem*, II, 2.
8. *Ibidem*, II, 3.

am venit la un pitagoreu, care era de mare vază şi care era un bărbat ce se ocupa mult de tot cu filozofia. Apoi, vorbind cu el şi arătîndu-i că vreau să devin auditorul şi discipolul lui, îmi zise: „Ia spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie şi de geometrie ? Crezi că poţi contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă n-ai învăţat, mai întîi, lucrurile acestea, care zmulg sufletul din limitele sensibilului şi-l fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca astfel, să poţi vedea în sine ceea ce este frumosul şi ceea ce este binele ?"[9].

Întrucît cunoaşterea temeinică a acestor materii era o condiţie indispensabilă, iar timpul care ar fi fost necesar pentru învăţarea lor avea să fie îndelungat şi întrucît sufletul lui Iustin era arzător şi nu-i putea da un răgaz atît de mare, el îl părăseşte şi pe acesta, pentru a se alătura, în cele din urmă platonicienilor: „Înţelegerea lucrurilor netrupeşti mă încînta foarte mult, iar contemplarea ideilor dădea aripi judecăţii mele. De aceea, socoteam că nu avea să treacă prea multă vreme, pînă să devin înţelept şi, în neghiobia mea, nădăjduiam să văd pe Dumnezeu, faţă către faţă: căci acesta este scopul filozofiei lui Platon"[10].

3. Convertirea sfîntului Iustin. În stadiul acesta se găsea sufletul zbuciumat şi dornic după adevăr al lui Iustin, în preajma convertirii lui la creştinism. Iar convertirea lui poartă pecetea minunii, pe care Dumnezeu o săvîrşeşte întotdeauna cu sufletele mari şi curate.

Departe de orice urmă omenească, pe ţărmul mării, în singurătatea măreaţă a naturii, Iustin îşi purta, într-o zi, gîndurile, care nu încetau cîtuşi de puţin să-l preocupe. Numai plescăitul uşor al valurilor mici ale mării păreau a întrerupe liniştea singurătăţii care-l înconjura. Deodată, însă, se aud nişte paşi în urma lui. Iustin se întoarce şi rămîne cu totul mirat, văzînd pe un bătrîn, venind în urma lui. Se opreşte pe loc, bătrînul se apropie şi discuţia începe. Ea porneşte, după cum era şi firesc, de la filozofie, pentru ca să ajungă apoi iarăşi, la filozofie. Porneşte de la filozofia sistemelor omeneşti, pe care le vînturase sufletul neastîmpărat al lui Iustin, pentru ca să ajungă apoi la filozofia profeţilor şi a lui Iisus Hristos şi să smulgă din lumea de rînd, un nou adept al cerului. Bătrînul apoi dispare, iar pe ţărmul mării se deşteaptă din întuneric la lumină un om cu totul nou, un om cu adevărat renăscut: sfîntul Iustin. Istorisind această minunată întîmplare, sfîntul Iustin adaugă: „Iar mie mi s-a aprins deodată un foc în suflet şi m-a cuprins o mare dragoste de profeţi, ca şi de bărbaţii aceia care au fost prietenii lui Hristos. Şi, gîndind la cuvintele lui, găseam că aceasta este singura filozofie

9. *Ibidem*, II, 4.
10. *Ibidem*, II, 6.

sigură şi aducătoare de folos. În felul acesta şi pentru aceasta sînt filozof", îşi încheie sfîntul Iustin descrierea acestui eveniment crucial din viaţa lui[11].

Convertirea la creştinism a sfîntului Iustin s-a întîmplat cu puţin mai înainte de izbucnirea celui din urmă război iudaic (132–135) şi a avut loc, probabil, la Antiohia. La cîtăva vreme după convertirea la creştinism, îl vedem la Efes, unde are loc discuţia cu iudeul Tryfon, iar mai tîrziu îl găsim la Roma, unde înfiinţează, după modelul şcolilor păgîne de filozofie, o şcoală în care preda doctrina creştină. Este cea dintîi şcoală creştină cu pretenţie de metodă şi de argumentare filozofică. Aici, la Roma, în timpul prefectului Junius Rusticus, adică între anii 163 şi 167, îşi plăteşte cu jertfa vieţii credinţa lui cea atît de scumpă, după care alergase vreme îndelungată şi în cele din urmă o găsise, o propovăduise şi o apărase cu toată puterea inteligenţei lui, şi moare ca martir. Amintirea lui o prăznuieşte Biserica Ortodoxă, la 1 iunie.

4. Opera literară a sfîntului Iustin. Opera literară a sfîntului Iustin Martirul este deosebit de însemnată, pentru că el nu este numai cel mai însemnat reprezentant al literaturii apologetice din sec. II, ci totodată şi cel dintîi părinte bisericesc care a desfăşurat o activitate literară mai bogată. Din nefericire, însă, multe din scrierile lui s-au pierdut, în timp ce alte scrieri, străine de el, ni s-au păstrat sub numele lui. Singurele scrieri autentice ale sfîntului Iustin Martirul, care au ajuns pînă la noi, sînt: Cele două Apologii şi Dialogul cu iudeul Tryfon.

A. CELE DOUĂ APOLOGII

Cele două Apologii caută să prezinte creştinismul înaintea lumii romane păgîne, ca fiind singura religie adevărată, apărîndu-l, în acelaşi timp de acuzaţiile pe care răutatea şi minciunile iudeilor le acreditaseră, în lumea romană, împotriva lui. Dintre aceste Apologii, cea dintîi, care este totodată şi cea mai cuprinzătoare, este adresată împăratului Antoninus Pius (138–161), fiilor săi adoptivi: Marcus Aurelius şi Lucius Verus, Sacrului Senat şi întregului popor roman. Cea de a doua – mult mai scurtă – este adresată împăraţilor Antoninus Pius şi Marcus Aurelius, ca şi Senatului roman şi este prilejuită de arestarea şi executarea nedreaptă a trei creştini, făcută de către prefectul Romei, Urbicus.

Apologiile au fost scrise la scurtă vreme una după alta, şi anume între anii 150–160.

---

11. *Ibidem*, VII, 1.

Analiza sumară a Apologiilor sfîntului Iustin. *O analiză sumară a Apologiilor ne arată că:*

Apologia întîia se poate împărţi, după ordinea ideilor înfăţişate în ea, în trei părţi şi anume: a) cap. I–XXII; b) cap. XXIII–LX şi c) cap. LXI–LXVII. Apologia se încheie cu cap. LXVIII, care reprezintă un decret al împăratului Hadrian, urmat, în cele mai multe manuscrise, de un edict al împăratului Antoninus, adresat comunităţii din Asia şi de o scrisoare a lui Marcus Aurelius, în care se vorbeşte despre o minune întîmplată unei legiuni romane din Germania, în urma rugăciunii creştinilor din legiune. Atît edictul lui Antoninus, cît şi scrisoarea lui Marcus Aurelius sînt însă apocrife. Noi le redăm însă şi pe acestea în traducere românească, deoarece ele ne dau o înţelegere şi mai adecvată a progresului pe care-l făcea învăţătura creştină pretutindeni în lume şi a atenţiei din ce în ce mai mari, pe care păgînismul se simţea obligat să o manifeste faţă de această religie.

a) În cap. I–XXII, sfîntul Iustin adresîndu-se împăraţilor romani, Senatului şi poporului roman în favoarea creştinilor, arată că el însuşi face parte dintre aceştia, amintind despre originea lui (I). Cere ca judecata creştinilor să se facă după dreptate (II). Cei învinuiţi de diferite crime să fie lăsaţi să-şi dovedească nevinovăţia (III). Simplul nume cu care se intitulează creştinii nu poate constitui un motiv ca ei să fie condamnaţi (IV). Atitudinea aceasta este inspirată persecutorilor creştinilor de către demoni (V). Dacă este vorba despre pretinşii zei, desigur că creştinii sînt atei; dar creştinii adoră pe Dumnezeu-Părintele, pe Fiul Său, armata îngerilor celor buni şi pe Duhul Sfînt (VI). Dacă unii dintre creştinii care au fost judecaţi au fost dovediţi criminali, atunci ei să fie condamnaţi ca criminali, iar nu ca creştini (VII). Nevinovăţia creştinilor se poate vedea şi de acolo că, în timp ce ar putea tăgădui că sînt creştini şi astfel ar putea scăpa de judecată, ei preferă să mărturisească acest lucru, decît să mintă şi să ajungă prin pedepsele voastre, cît mai curînd, lîngă Dumnezeul lor (VIII). Să nu se aducă învinuire creştinilor pentru că ei nu adoră statuile; acestea sînt făcute de mîini omeneşti şi nimic nu este mai absurd decît cultul lor (IX). Să nu se mire, de asemenea, dacă creştinii nu aduc daruri lui Dumnezeu, căci Dumnezeu este acela care dă toate darurile oamenilor (X). Creştinii nu aşteaptă o împărăţie omenească nouă, ci numai împărăţia lui Dumnezeu (XI). Creştinii sînt cei mai dornici adepţi ai păcii şi ai liniştei imperiului (XII). Nevinovăţia creştinilor o arată şi cultul lor curat (XIII), precum şi schimbarea minunată a moravurilor, după despărţirea lor de demoni (XIV). Înfăţişează apoi excelentele învăţături ale lui Hristos, pe care le păzesc creştinii: despre înfrînare, despre dragoste faţă de toţi, despre ajutorarea săracilor (XV); despre răbdare, despre evitarea jurămintelor (XVI); despre ascultarea care trebuie dată împăraţilor şi despre plata impozitelor (XVII). Moartea nu

distruge în noi orice sentiment; după moarte va urma judecata şi pedeapsa veşnică pentru cei răi. Lucrul acesta îl recunosc şi scriitorii păgîni şi, cu atît mai mult creştinii, care nădăjduiesc în învierea trupurilor (XVIII). Şi această înviere a trupurilor nu este la Dumnezeu ceva mai greu de realizat, decît însăşi creaţia (XIX). Dumnezeu care a creat toate este mai presus de natura cea schimbătoare. Creştinii învaţă despre Dumnezeu lucruri mai presus de cele ce învaţă cei mai buni dintre filozofii şi poeţii păgînilor. Pentru ce, atunci, ei sînt persecutaţi? (XX). Iar dacă creştinii învaţă şi despre naşterea, moartea şi înălţarea la cer a Fiului lui Dumnezeu, aceste lucruri nu trebuie să pară absurde, cîtă vreme şi poeţii au flecărit atît de mult despre fiii lui Zeus (XXII).

b) În cap. XXIII—LX, sfîntul Iustin făgăduieşte să dovedească trei lucruri: că numai singuri creştinii învaţă adevărul; că Fiul lui Dumnezeu s-a întrupat cu adevărat şi că fabulele de tot felul sînt inventate de demoni, în aşa fel ca şi venirea lui Hristos să pară a fi o fabulă (XXIII). Creştinii nu sînt urîţi pentru altceva, decît pentru numele lui Hristos. Ei sînt nevinovaţi şi totuşi sînt ucişi ca nişte scelerați (XXIV); ei au renunţat, cu primejdia propriei lor vieţi la cultul zeilor, pentru cultul lui Hristos (XXV); după înălţarea lui Hristos la cer, printre creştini s-au ivit o seamă de eretici, care, falsificînd învăţătura creştină cea adevărată, nu numai că nu au fost persecutaţi, ci au fost chiar onoraţi de lumea păgînă, ca Simon Magul şi Menandru Samariteanul (XXVI). Respinge acuzaţiile de imoralitate care s-au săvîrşit de către creştini, cu ocazia adunărilor lor (XXVII). A pretinde că Dumnezeu nu se îngrijeşte de lucrurile omeneşti, înseamnă a tăgădui pe Dumnezeu, sau a susţine că nu există diferenţă între bine şi rău decît în mintea oamenilor (XXVIII). Creştinii nu-şi leapădă copiii din teama ca nu cumva negăsindu-se cine să-i preia şi să-i crească, să moară şi să fie răspunzători de moartea lor. Dacă ei se căsătoresc, fac aceasta pentru a-şi creşte copiii, dacă renunţă la căsătorie, ei păstrează o înfrînare desăvîrşită (XXIX).

Proba convingătoare şi decisivă în ce priveşte dumnezeirea lui Hristos o constituie profeţiile mesianice ale Vechiului Testament, pe care sfîntul Iustin Martirul le arată în următoarele şase capitole (XXX—XXXV). Profeţii, cînd vorbesc, arată uneori pe Dumnezeu, Stăpînul şi Părintele tuturor lucrurilor; alteori, pe Hristos şi alteori popoarele care răspund la chemarea Domnului sau a Părintelui Său (XXXVI). El indică unele locuri din Scriptură unde se vorbeşte de Dumnezeu-Tatăl (XXXVII); altele unde vorbeşte Fiul (XXXVIII); altele, unde se vorbeşte de Duhul Sfînt (XXXIX); adaugă unele profeţii cu privire la apostoli (XL); cu privire la împărăţia lui Hristos (XLI); observînd că uneori Duhul profetic anunţă evenimentele viitoare, ca şi cum ele s-ar fi întîmplat deja (XLII). Nimic nu ne îndreptăţeşte să credem

că împlinirea a ceea ce trebuie să se întîmple s-ar datora fatalității sau destinului (XLIII); ci dovedește existența în om a liberului arbitru, ca o calitate înnăscută (XLIV).

Vorbește apoi despre înălțarea la cer a lui Hristos, anunțată de mai înainte de către profeți (XLV). Mulți socotesc că oamenii care au trăit înainte de Hristos nu ar fi vinovați pentru felul de viață pe care au dus-o. Însă, cei care au trăit potrivit voii lui Hristos și învățăturilor Lui sînt creștini chiar dacă au fost considerați atei sau barbari, iar cei ce au trăit potrivnic Cuvîntului au fost niște vicioși, vrăjmași ai lui Hristos și ucigători ai ucenicilor Cuvîntului (XLVI).

Insistă asupra profețiilor cu privire la dărîmarea Ierusalimului și la subjugarea pămîntului Iudeii de către romani (XLVII); asupra minunilor pe care avea să le săvîrșească Hristos (XLVIII). S-a împlinit, totodată și profeția care spunea că neamurile care nu-L așteptau Îl vor adora și că iudeii care L-au așteptat totdeauna nu vor ține seamă de venirea Lui (XLIX). Vorbește, în continuare, despre profețiile referitoare la moartea lui Hristos (L) și despre originea mai presus de cuvînt a lui Hristos, apelînd la profețiile în legătură cu aceasta (LI). Dacă toate împrejurările care s-au împlinit în trecut au fost prezise dinainte de profeți, înseamnă că și cele ce au fost anunțate pentru viitor nu este cu putință să nu se întîmple (LII). Cele ce au fost prezise oarecînd cu privire la convertirea neamurilor și la respingerea iudeilor s-au împlinit toate, sub ochii tuturor (LIII).

Arată, apoi, că fabulele cu privire la fiii lui Zeus au fost inventate din inspirația demonilor, în nădejdea că istoria lui Hristos ar fi putut trece și ea în fața oamenilor ca o fabulă (LIV). Vorbește apoi despre simbolul crucii, care este marele semn al forței și al puterii lui Hristos (LV). Dar demonii nu s-au mulțumit ca să inventeze, mai înainte de venirea lui Hristos, pe așa-zișii fii ai lui Zeus, ci și după venirea Lui au ridicat alți impostori, ca Simon și Menandru, care au sedus și țin și acum în înșelăciune pe mulți (LVI). Totuși, cu strădaniile lor, demonii nu pot face altceva decît ca, pe cei dedați patimilor lor, să-i împingă să urască pe creștini și să caute să-i omoare (LVII). Un alt eretic, Marcion din Pont, tăgăduiește pe Dumnezeul și pe Hristosul nostru, predicînd un alt Dumnezeu și un alt Hristos. Lucrarea lui este o lucrare inspirată tot de demoni, cu tendința de a arunca pe oameni în impietate (LVIII). Platon împrumută teoria lui despre crearea de către Dumnezeu a lumii din materia amorfă, de la Moisi (LIX) și tot din istorisirea lui Moisi cu privire la ordinul primit de la Dumnezeu în pustie, ca să ridice o cruce de aramă, către care privind, poporul să scape de mușcăturile șerpilor înveninați, Platon trage concluzia că nu este vorba despre o cruce, ci despre semnul „X“, simbolul Fiului lui Dumnezeu în univers. De asemenea,

el atribuie locul al treilea în univers Duhului, Care este înfăţişat de Moisi ca purtîndu-se deasupra apelor (LX).

c) În cap. LXI—LXVIII, sfîntul Iustin arată modul în care creştinii se consacră lui Dumnezeu, prin Taina Botezului, lucru despre care demonii luînd cunoştinţă au introdus şi ei diferitele spălări şi stropiri în templele păgîne (LXI). De asemenea, preoţii păgîni au dispus ca cei ce intră în temple să aducă cult zeilor, să se descalţe mai întîi de încălţămintea pe care o au în picioare (LXII). Cel ce a apărut lui Moisi nu a fost Dumnezeu-Tatăl, ci Dumnezeu-Fiul; iudeii, însă, care susţin că Dumnezeu-Tatăl este cel ce i-a apărut se dovedesc a nu cunoaşte nici pe Tatăl, nici pe Fiul (LXIII). Poveştile în legătură cu Core şi Athena se datoresc aceleiaşi contrafaceri inventate de demoni (LXIV).

Sfîntul Iustin arată apoi în ce chip se săvîrşeşte în adunările creştine Euharistia (LXV); în ce constă ea (LXVI), precum şi toate cele ce au loc în adunările de cult ale creştinilor (LXVII). În ultimul capitol (LXVIII) conchide că, dacă cele ce a spus pînă acum par a fi nişte fleacuri, ele nu sînt totuşi demne de pedeapsa cu moartea.

Apologia întîia se încheie, aşa cum am arătat, cu reproducerea textului unei scrisori a lui Hadrian dată în favoarea creştinilor, la care noi am adăugat, aşa cum se găseşte în unele manuscrise, şi traducerea altor două acte apocrife şi anume: edictul lui Antoninus şi scrisoarea lui Marcus Aurelius.

Apologia a doua, care este mult mai scurtă, n-ar fi, după unii cercetători decît un post-scriptum la prima Apologie[12]*, prilejuit de o întîmplare, care a avut loc la Roma, cu puţină vreme mai înainte. Prefectul Romei, Urbicus, sesizat de reclamaţia pe care un oarecare om dedat patimilor de tot felul o făcuse împotriva soţiei sale, care îl repudiase, cum că aceasta este creştină, după o judecată sumară, o condamnă la moarte. Cineva, din cei ce se găseau de faţă protestează împotriva felului uşuratic în care Urbicus a săvîrşit această judecată. Întrebat dacă este creştin, acesta îşi mărturiseşte sus şi tare credinţa creştină, pentru care şi el la rîndul lui este condamnat la moarte. Un al treilea păţeşte şi el la fel. Sfîntul Iustin, care din cauza urii unui pseudo-filozof pe nume Crescens, se aştepta şi el să fie tras din clipă în clipă înaintea judecăţii şi să fie condamnat la moarte, caută în această a doua Apologie a sa să răspundă la două obiecţiuni pe care păgînii, plini de ironie, le adresau creştinilor: a) De ce, dacă voiţi să ajungeţi mai degrabă înaintea Dumnezeului vostru, nu vă omorîţi voi înşivă, între voi? şi b) De ce*

12. Ipoteza aceasta propusă pentru prima oară de către A. Harnack în lucrarea *Die Ueberlieferung der Apologeten,* a fost combătută de către Krüger şi Cramer, dar a fost acceptată şi dezvoltată de către Boll, Zahn, Veil şi Emmerich. Vezi Louis Pautigny, *Justin, Apologies,* Paris, 1904 (Textes et Documents), Introduction, XIV.

Dumnezeul vostru nu vă eliberează de persecutorii voştri? Apologia a doua se încheie cu o rugăminte adresată împăraţilor, prin Senatul roman, de a sancţiona cererea lui şi de a ordona să se urmeze, faţă de creştini,o procedură de judecată regulată.

Dintr-o analiză mai amănunţită a Apologiei a doua se poate constata că ea este cu totul lipsită de vreo introducere şi că sfîntul Iustin protestează, încă de la început, împotriva faptului că oamenii cei răi, laolaltă cu demonii, nu urmăresc altceva decît uciderea creştinilor (I). În sprijinul acestei afirmaţii, el aduce faptul condamnării, de către prefectul Urbicus, a unei femei, denunţată de soţul ei că este creştină, precum şi a altor două persoane, prezente la aşa-zisa judecată a acestei femei şi care mărturisesc , la rîndul lor, că şi ei sînt creştini. Cîteşi trei persoanele sînt condamnate la moarte (II). Arată apoi că el însuşi se aşteaptă să fie supus chinurilor şi morţii, din cauza invidiei şi urii pseudo-filozofului Crescens (III). Răspunde la întrebarea păgînilor: pentru ce creştinii nu se omoară ei singuri şi pentru ce, atunci cînd sînt supuşi chinurilor, nu tăgăduiesc că sînt creştini (IV). Răspunde, de asemenea, la obiecţia pe care ar putea-o face cineva, că, dacă Dumnezeu vine în ajutorul oamenilor, de ce lasă pe creştini să fie persecutaţi de către cei răi. El arată că Dumnezeu, creînd lumea, a încredinţat-o îngerilor ca să vegheze asupra ei; dar că îngerii, călcînd porunca lui Dumnezeu, s-au însoţit cu femeile oamenilor şi au dat naştere demonilor, care au prilejuit în mijlocul oamenilor toate răutăţile (V).

Cuvintele prin care ne adresăm lui Dumnezeu nu sînt nişte nume, căci Dumnezeu nu are nume; ele sînt motivate de binefacerile şi acţiunile Lui faţă de noi. Fiul Său, Iisus, este un nume care înseamnă om şi mîntuitor. El a venit în lume pentru mîntuirea oamenilor şi pentru nimicirea demonilor. Dealtfel şi creştinii, invocînd numele lui Iisus, vindecă şi astăzi pe oameni, alungînd demonii cuibăriţi în ei (VI). Dacă Dumnezeu nu nimiceşte lumea, făcînd să dispară îngerii cei răi, demonii şi păcătoşii, face aceasta din cauza creştinilor, în care El vede un motiv de a conserva lumea. Nu în virtutea unei legi a destinului face cineva şi suferă ceva, ci fiecare săvîrşeşte în chip liber binele sau răul. Dacă cei buni suferă şi dacă cei răi progresează, lucrul acesta trebuie atribuit demonilor. A supune pe om legii destinului înseamnă fie a amesteca pe Dumnezeu însuşi în corupţia universului, fie a susţine că binele şi răul nu sînt nimic (VII). Cei ce pun în mişcare ura împotriva tuturor acelora care caută să creadă în învăţăturile Cuvîntului şi să evite răul sînt demonii. Dar ei vor fi pedepsiţi pe drept în închisoarea focului celui veşnic; şi nu numai ei, ci şi toţi cei care slujesc pe demoni, căci aşa au prezis toţi profeţii şi aceasta este învăţătura Stăpînului nostru, Iisus Hristos (VIII). Vor zice mulţi că, vorbind despre pedepsirea celor răi în focul cel veşnic, noi

vrem să atragem pe oameni la virtute prin frică, iar nu prin dragostea de bine. Dar pedepsele acestea pentru cei răi există tot aşa cum există şi Dumnezeu. Legile omeneşti actuale sînt făcute pe placul conducătorilor; dar Cuvîntul a venit cu dreptatea Lui (IX).

Doctrina creştină depăşeşte orice altă doctrină omenească, pentru că, în timp ce filozofii şi legislatorii au cunoscut numai în parte pe Cuvîntul, adepţii Lui l-au cunoscut în întregime. Nimeni nu a crezut lui Socrate, în în aşa fel ca să moară pentru ceea ce acesta a învăţat. Dar Hristos a fost crezut nu numai de filozofi şi de oameni culţi, ci şi de muncitori şi de oameni simpli, care au dispreţuit pentru El şi părerea celor din jur şi teama morţii (X). Nimeni nu este scutit de moarte, iar creştinii se socotesc fericiţi de a-şi putea plăti datoria aceasta. Dar, în timp ce altora le este frică de moarte şi caută să fugă de ea, creştinii o dispreţuiesc pentru fericirea care urmează după ea (XI). Pe cînd nu era creştin, sfîntul Iustin, văzînd cît de hotărîţi sînt creştinii înaintea morţii, se gîndea că este imposibil ca ei să trăiască în răutate şi în iubirea plăcerilor şi totuşi să aibă o astfel de atitudine în faţa morţii. Creştinii ar putea mărturisi aceleaşi lucruri pe care le fac şi păgînii, fără nici o teamă şi scăpînd de moarte. Ei ştiu însă că Dumnezeu este martorul gîndurilor şi faptelor noastre. Şi Dumnezeu vede bine. Păgînii nu au, deci, decît a se pocăi de atitudinea lor faţă de creştini şi de a-şi schimba conduita (XII).

Învăţătura lui Platon, ca şi a celorlalţi poeţi şi scriitori stoici, nu este cu totul străină de cea a lui Hristos, dar nici nu este întru totul asemănătoare. Şi altceva este a poseda numai o sămînţă de adevăr, cum găsim la aceştia, şi cu totul altceva este a poseda adevărul în toată măreţia lui (XIII). Roagă apoi ca această cerere să fie sancţionată în forma în care se va găsi de cuviinţă, pentru ca să ia cunoştinţă de ea toţi, iar creştinii să nu mai fie condamnaţi la moarte, la închisoare sau la vreo pedeapsă asemănătoare, întrucît cei ce-i condamnă se condamnă pe ei înşişi (XIV). Doctrina creştină este superioară oricărei filozofii omeneşti. Şi sfîntul Iustin îşi încheie această a doua Apologie, cu îndemnul către cei cărora se adresează, de a judeca cu dreptate, în propriul lor interes (XV).

B. DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

Atît Apologiile sfîntului Iustin Martirul, cît şi Dialogul cu iudeul Tryfon nu au purtat de la început aceste denumiri şi — cu toate strădaniile care s-au depus de către criticile literaturii bisericeşti — nu s-a ajuns pînă acum la concluzii unanime în ceea ce priveşte denumirea lor iniţială. Aceasta

se întîmplă, probabil, din cauza faptului că aceste scrieri, multă vreme după apariția lor, nu s-au bucurat de circulația largă, la care le dădea dreptul conținutul lor. Dintre scriitorii bisericești vechi, cel ce le-a cunoscut a fost desigur numai Eusebiu. Cît privește pe Ieronim, acesta își ia informația lui de la Eusebiu. Dacă numele sfîntului Iustin revine uneori sub pana scriitorilor creștini de mai înainte de Eusebiu, după acesta nu mai întîlnim nici o mențiune expresă din Dialogul cu iudeul Tryfon. La Tertullian, ca și la Irineu, găsim indicații precise că ei au folosit în scrierile lor anumite pasaje din Dialogul cu iudeul Tryfon. De asemenea, se observă că Tațian, care a fost ucenicul sfîntului Iustin, în Cuvîntul către Elleni, își amintește adesea de lecțiile orale ale învățătorului lui, fără ca să facă totuși apel la cutare sau cutare loc precis din scrierile acestuia[13].

Analiza sumară a Dialogului cu iudeul Tryfon. Din analiza sumară a Dialogului cu iudeul Tryfon al sfîntului Iustin Martirul rezultă că: a) Începutul Dialogului îl constituie istorisirea întîlnirii lui cu un bătrîn, pe malul mării, discuția pe care a avut-o cu acesta și convertirea lui la creștinism (cap. I–IX); b) partea I-a, în care vorbește despre Vechiul Testament și despre învățăturile lui ca fiind ceva trecător (cap. X–XLVII); c) partea a II-a, în care dovedește că Fiul lui Dumnezeu, Cel veșnic, S-a întrupat și S-a răstignit pentru mîntuirea noastră (cap. XLVIII–CVIII) și, în fine d) partea a III-a, unde vorbește despre chemarea neamurilor și despre Biserica creștină, întemeiată de Hristos, care a fost propovăduită în chip figurat de către profeți (cap. CIX–CXLII).

Stăruind sumar asupra conținutului capitolelor în parte ale Dialogului cu iudeul Tryfon, rezultă următorul conspect:

a) Pe cînd sfîntul Iustin se plimba o dată de dimineață, pe aleile Xystului, s-a întîlnit cu Tryfon, care era înconjurat de mai mulți tovarăși. Acesta l-a salutat, adresîndu-i-se cu titlul de „filozof" și spunîndu-i că este doritor să discute cu el, doar din această discuție va rezulta vreun lucru bun, fie pentru unul, fie pentru altul. El a cerut sfîntului Iustin să-i spună ce părere are despre Dumnezeu și care este filozofia lui (I). Filozofia este un lucru foarte de seamă și foarte prețios înaintea lui Dumnezeu. Sfîntul Iustin istorisește toate peregrinările lui prin diferitele școli filozofice ale timpului, pentru potolirea setei lui de adevăr și după Dumnezeu și cum, în cele din urmă, s-a oprit la filozofia lui Platon (II). Retrăgîndu-se o dată pe malul mării, ca să mediteze adînc asupra lucrurilor esențiale care-l frămîntau,

13. G. Archambault, în *Justin, Dialogue avec Tryphon* I, 1909 (Textes et Documents), Introduction, p. LVI–LXVI, ne dă un conspect amănunțit de locurile din Dialogul cu iudeul Tryfon, pe care le găsim atît la Ieronim și Eusebius, cît și la Tertullianus, Irineu și Tatian, dovadă că opera aceasta a sfîntului Iustin a avut o circulație mult mai largă decît cele două Apologii.

s-a întîlnit aici cu un bătrîn, cu care, acesta începînd să vorbească, i-a lămurit încetul cu încetul toate marile probleme care îl frămîntau şi i-a deschis porţile către o nouă înţelegere a lucrurilor, în lumina profeţiilor Vechiului Testament. Ceea ce i-a destăinuit acest bătrîn i-a umplut inima de dragoste faţă de profeţi şi de oamenii aceia care au fost prietenii lui Hristos, şi l-a încredinţat că această filozofie era unica sigură şi profitabilă (III—VIII). Însoţitorii lui Tryfon izbucnesc în rîs la spusele sfîntului Iustin, care vrea să plece, dar Tryfon a insistat să rămînă şi să continue discuţia. Ei înaintează către centrul Xystului, unde se găseau nişte bănci de piatră, se aşează pe ele, afară de doi dintre însoţitorii lui Tryfon, care pleacă, şi aici începe Dialogul propriu-zis (IX).

b) Sfîntul Iustin întreabă, de la început, dacă în afară de învinuirea că nu păzesc toate prescripţiile Legii mozaice, creştinii mai sînt atacaţi şi în ce priveşte viaţa şi obiceiurile lor, despre care, vrăjmaşii lor au făcut să se acrediteze că ar fi cu totul imorale. Tryfon, care luase deja cunoştinţă de preceptele atît de admirabile ale Evangheliei creştine, tăgăduieşte că creştinii ar duce o viaţă imorală, dar se arată totuşi mirat, cum pot ei să păstreze vreo speranţă de mîntuire, atîta vreme cît nu observă întru totul Legea (X). Sfîntul Iustin răspunde că creştinii nu au alt Dumnezeu, decît pe Acela care a orînduit tot universul: deci acelaşi Dumnezeu, ca şi iudeii. Mai departe, în tot ceea ce înfăţişează, argumentarea lui este întărită la tot pasul, din abundenţă, cu texte scripturistice. El arată că abrogarea Legii celei vechi şi instituirea alteia noi a fost prezisă de profeţi (XI); că păgînii au calea deschisă pentru îmbrăţişarea Legii celei noi (XII); că iertarea păcatelor a fost făgăduită prin sîngele lui Hristos, iar nu prin diferitele spălări rituale ale iudeilor (XIII); că îndreptăţirea omului se face prin conversiunea inimii, iar nu prin riturile externe (XIV—XV); că circumciziunea, care a început de la Abraam, a fost dată ca un semn care să-i deosebească pe iudei de celelalte naţiuni, pentru ca numai iudeii să sufere ceea ce suferă în prezent (XVI) ca pedeapsă pentru crimele săvîrşite împotriva lui Hristos şi a creştinilor (XVII). Dacă circumciziunea trupului, sabatul şi sărbătorile iudaice ar însemna ceva, creştinii desigur n-ar prefera să sufere atîtea chinuri şi moartea, din cauză că nu le observă. Dar circumciziunea nu este necesară tuturor, ci numai iudeilor. Dintru început şi pînă la Abraam nu a existat circumciziune. De asemenea nu a existat o lege pentru aducerea de sacrificii şi nici pentru păzirea sîmbetei. Toate s-au introdus cu timpul, pentru ca poporul iudeu, în mijlocul celorlalte popoare, să nu uite de Dumnezeul cel adevărat şi, sub influenţa lor, să se închine zeilor (XVIII—XIX).

Abţinerea de la unele alimente a fost prescrisă pentru ca şi atunci cînd mănîncă şi beau, să se gîndească la Dumnezeu; pentru nedreptăţile lor şi

ale părinților lor le-a impus Dumnezeu păzirea sabatului și a celorlalte sărbători. Și, pentru păcatele poporului iudeu, le-a impus Dumnezeu sacrificiile, iar nu pentru că El ar avea nevoie de ele. Dacă nu ar fi așa, ar însemna că altul a fost Dumnezeul care a creat pe om, cînd oamenii nu aveau circumciziune și nu observau nici sîmbăta, nici celelalte îndatoriri legale și altul, Cel de pe vremea lui Moisi. Pentru că oamenii au devenit păcătoși, Dumnezeu, Care este întotdeauna același, a prescris oamenilor aceste ordonanțe (XX–XXIII). Sîngele circumciziunii trupești este abolit, iar creștinii au acum o nouă alianță cu Dumnezeu, în sîngele cel vărsat de Fiul lui Dumnezeu întrupat, pe cruce. Fără credința în această alianță, iudeii nu se pot mîntui. Dacă cei ce au persecutat pe Hristos, Îl persecută încă și nu se pocăiesc, ei nu vor avea nici un fel de moștenire pe muntele cel sfînt al lui Dumnezeu (XXIV–XXVI).

La imputarea lui Tryfon, că sfîntul Iustin alege din profeții numai ceea ce-i convine și nu ține seama de altele, acesta răspunde că face aceasta nu pentru că ele ar fi împotriva susținerilor sale, ci pentru că simte cu totul necesar să insiste asupra lor. Ce învață profeții, în afară de ceea ce a învățat Moisi ? Iar dacă fac acest lucru, ei îl fac pentru învîrtoșarea inimii iudeilor, ca aceștia să se pocăiască și să devină bineplăcuți lui Dumnezeu. Adevărata dreptate a venit prin Hristos; de aceea Legea cea veche a devenit inutilă creștinilor, care păzesc Legea cea nouă, prin harul lui Hristos (XXVII–XXX). Prin venirea Sa în lume, Hristos a biruit pe demoni; cea de a doua venire a Lui pe norii cerului, însoțit de îngeri, așa cum arată Daniel, va fi mult mai strălucitoare. Două sînt venirile lui Hristos, cum se arată în mai mulți psalmi, iar cele ce se spun în psalmi nu se pot referi cîtuși de puțin la Solomon (XXXI–XXXIV). Se spune că între creștini s-au născut mai multe erezii și așa este; dar acestea nu fac altceva decît să confirme pe creștinii adevărați în credință, așa cum a spus-o de mai înainte Hristos (XXXV–XXXIX). Arată apoi că legea cea veche nu este decît o figură a celor referitoare la Hristos și că ea își are împlinirea în Hristos, fără de Care iudeii în zadar așteaptă mîntuirea (XL–XLIV). Cei drepți, care au trăit fie mai înainte de darea Legii celei vechi, fie în timpul Legii, vor fi mîntuiți în nădejdea venirii în lume a lui Hristos (XLV). Sfîntul Iustin nu tăgăduiește că cei care unesc prescripțiile Legii celei vechi, cu credința în Hristos vor obține mîntuirea; cei care însă au îmbrățișat credința în Hristos și apoi s-au lepădat de ea, revenind la mozaism, nu vor obține mîntuirea (XLVI–XLVII).

c) Sfîntul Iustin caută apoi să înfățișeze dumnezeirea Mîntuitorului Hristos, bazîndu-se pe textele profeților și pe psalmi și înlăturînd cu grijă

toate opoziţiile lui Tryfon, care devin din ce în ce mai stăruitoare. Astfel, el sfătuieşte pe Tryfon să considere ceea ce a dovedit mai înainte, anume că Iisus este Fiul lui Dumnezeu cel mai înainte de veci, ca ceva sigur şi demn de toată credinţa (XLVIII). Arată apoi că Ilie, cel prezis a preîntîmpina venirea lui Hristos, a venit în persoana sfîntului Ioan Botezătorul (XLIX–LI); apoi arată că cele două veniri ale lui Hristos au fost propovăduite de către însuşi Iacob (LII–LIV). Cînd Tryfon îi cere ca în dovedirea dumnezeirii lui Hristos, să evite acele mărturii în care se vorbeşte numai în chip metaforic despre Dumnezeu, sfîntul Iustin îi făgăduieşte că nu va face uz de ele (LV). Dovedeşte apoi că Dumnezeu, Care S-a arătat lui Abraam, lui Iacob şi lui Moisi nu a fost Dumnezeu-Tatăl, ci Dumnezeu-Fiul (LVI–LIX). Respinge părerile iudaice cu privire la Cel ce S-a arătat în rugul de foc şi, făcînd apel la Proverbele lui Solomon, arată că înţelepciunea se propagă întocmai ca focul din foc (LX–LXI).

Aducînd în fine o serie de dovezi scripturistice, sfîntul Iustin dovedeşte prezenţa Cuvîntului lui Dumnezeu, împreună cu Dumnezeu-Tatăl, cu ocazia creării lumii şi a căderii lui Adam în păcat (LXII). Ajungînd aici cu argumentarea sa, sfîntului Iustin i se cere de către Tryfon să dovedească şi întruparea, patimile, învierea şi urcarea la cer a Fiului lui Dumnezeu. Deşi sfîntul Iustin a mai vorbit şi în alte locuri despre acestea, anunţă pe Tryfon că le va mai vorbi din nou, în nădejdea de a-l convinge definitiv. Sfîntul Iustin aduce mai multe mărturii, în care Hristos este lăudat ca Dumnezeu şi om şi în care se arată de mai înainte convertirea neamurilor (LXIII). Tryfon acceptă că Hristos poate fi Dumnezeul neamurilor, dar spune că iudeii, care cred într-un singur Dumnezeu, nu au nevoie de El.

Atitudinea lui Tryfon începînd să devină din ce în ce mai bătăioasă, sfîntul Iustin îl mustră şi arată că în condiţiunile acestea dialogul nu mai are nici un sens. Tryfon revine şi-l roagă să continue; totuşi, pe parcurs, observă că potrivit Scripturii, Dumnezeu nu cedează altcuiva slava Sa (LXIV). Sfîntul Iustin explică precum se cuvine locul acesta, după care vorbeşte de naşterea din Fecioară a Mîntuitorului Hristos (LXV). Tryfon obiectează că după textul (masoretic) al Scripturii, în textul citat de sfîntul Iustin, din Isaia, nu este vorba despre o fecioară, ci despre o „tînără"; că naşterea dintr-o fecioară este luată de creştini după povestea lui Perseu şi că dacă Iisus ar fi fost într-adevăr Hristos, era de ajuns pentru aceasta ca să se fi născut ca om din oameni (LXVI). Sfîntul Iustin respinge toate obiecţiunile lui Tryfon şi arată că iudeii au îndepărtat din traducerea Septuagintei multe alte locuri (LXVI–LXXI). Rugat de către Tryfon să arate aceste locuri, sfîntul Iustin o face şi aduce şi alte locuri, din care rezultă împreunarea majestăţii dumnezeieşti cu umilinţa omenească în persoana lui Iisus

Hristos. Și această profeție pe care o găsim la Isaia s-a realizat întru totul în persoana Domnului Hristos (LXXII–LXXVIII).

Cerînd Tryfon noi explicații cu privire la îngeri, la reînnoirea Ierusalimului și la împărăția de o mie de ani, sfîntul Iustin dezvoltă aceste chestiuni (LXXIX–LXXX), după care, pornind de la un text din Apocalipsă, vorbește despre darurile profetice pe care le au creștinii, despre persecuțiile și ereziile prezise de Hristos și iudeii sînt îndemnați să nu blesteme pe Hristos și să nu interpreteze în mod greșit Scripturile (LXXXI–LXXXII). Sfîntul Iustin arată apoi că psalmii 110, 1 și 23, 7, ca și profeția lui Isaia, 7, 14, nu vorbesc despre Ezechia, ci despre Hristos și, la cererea iudeilor care au venit să asiste la acest dialog numai în ziua a doua, se arată dispus să revină asupra multor lucruri pe care le-a lămurit în ziua întîia (LXXXIII–LXXXV).

Sfîntul Iustin vorbește apoi despre „cruce", aducînd o seamă de dovezi scripturistice. Tryfon arată, mai întîi că nu poate înțelege pentru ce, dacă Hristos este Dumnezeu, a mai avut nevoie ca Duhul Sfînt să Se pogoare asupra Lui, după cum nu înțelege de ce Hristos S-a lăsat răstignit pe cruce, dat fiind faptul că în Lege se spune că „blestemat" este cel răstignit pe cruce ? Sfîntul Iustin răspunde cu argumente zdrobitoare la toate aceste nedumeriri ale lui Tryfon și arătînd cu diferite exemple din Scriptură puterea cea mare a crucii (LXXXVI–CV). De asemenea, sfîntul Iustin dovedește învierea lui Hristos, apelînd la psalmul 22, 22 și urm. și la istoria profetului Iona și subliniind faptul că, în timp ce iudeii, după învierea Lui, au umplut lumea de minciuni și au pornit persecuție împotriva adepților lui Hristos, aceștia nu au încetat să se roage lui Dumnezeu, pentru luminarea minții iudeilor și aducerea lor la dreapta credință (CVI–CVIII).

d) Convertirea ninivitenilor, pe care iudeii nu au imitat-o, face începutul acestei ultime părți a Dialogului cu Tryfon. Sfîntul Iustin arată despre convertirea neamurilor că a fost propovăduită de Mihea și citează multe locuri din Scriptură, cu ajutorul cărora dovedește că eliberarea neamurilor a fost prefigurată prin Sîngele lui Hristos (CIX–CXI). Respinge interpretările pe care învățații iudeilor le dădeau unor pasaje din Lege; arată că Iisus Navi a fost o figură a lui Hristos; că Hristos a introdus neamurile în pămîntul cel sfînt; face comparație între circumciziunea trupului de la iudei și circumciziunea inimii de la creștini și o găsește pe aceasta din urmă cu mult mai valoroasă decît pe cea dintîi (CXII–CXIV). Același lucru îl dovedește din viziunea lui Zaharia și din profeția lui Maleahi, cu privire la sacrificiul creștinilor, pe care-l confirmă din sacerdoțiul lui Hristos (CXV–CXVIII). Arată apoi că creștinii sînt un popor cu mult mai sfînt decît iudeii și că ei sînt neamul cel făgăduit lui Abraam, lui Isaac și lui Iacob (CXIX–CXX). Binecuvîntarea făgăduită în Hristos nu se referă la prozeliții iudeilor, ci la

creştini, care sînt adevăratul Izrael şi fiii lui Dumnezeu, fiindcă Hristos este Fiul lui Dumnezeu, şi Izrael, şi Dumnezeu care S-a arătat celor vechi (CXX–CXXIX). Creştinii se bucură laolaltă cu poporul cel adevărat al lui Dumnezeu, aşa cum au spus profeţii, şi-şi dovedesc chemarea lor prin sfinţenia moravurilor, în timp ce iudeii prin impietatea lor ofensează şi au ofensat întotdeauna pe Dumnezeu (CXXX–CXXXIII).

Pornind apoi, de la faptul că Iacob a avut două soţii, el arată că Lia prefigurează sinagoga, iar Rachela, Biserica creştină şi că creştinii sînt adevăratul Izrael. Cine nu primeşte pe Hristos, dispreţuieşte voinţa lui Dumnezeu (CXXXIV–CXXXVIII). Un simbol, în legătură cu Mîntuitorul Hristos, găseşte sfîntul Iustin, în cele petrecute în vremea potopului, cu familia lui Noe şi cu binecuvîntările pe care acesta le-a dat fiilor săi (CXXXIX). În Biserica întemeiată de Domnul Hristos nu există nici o deosebire între servi şi copii şi în zadar iudeii se laudă că ei sînt fiii lui Abraam. Voind ca îngerii şi oamenii să urmeze voinţa Sa, Dumnezeu a hotărît să-i lase liberi în ce priveşte practicarea dreptăţii, cu obligaţia de a fi judecaţi de El. De aceea, datoria fiecăruia este de a se pocăi, în cazul cînd a înţeles că a săvîrşit lucruri nedrepte înaintea lui Dumnezeu. Nu este suficient ca cineva să spună că el cunoaşte pe Dumnezeu, pentru ca Dumnezeu să nu-i impute păcatul. Exemplu avem în cele ce s-au petrecut cu David (CXL–CXLI).

Cu capitolul care urmează (CXLII), Dialogul cu iudeul Tryfon ia sfîrşit. Tryfon se simte mulţumit de felul cum a decurs Dialogul şi-l îndeamnă pe sfîntul Iustin să-şi aducă aminte de ei, ca de nişte prieteni; iar sfîntul Iustin îi îndeamnă să mediteze adînc asupra celor discutate şi să prefere didascălilor lor pe Hristosul lui Dumnezeu cel atotputernic. Despărţindu-se unii de alţii, sfîntul Iustin înalţă lui Dumnezeu o fierbinte rugăciune pentru luminarea minţii lor, ca să ajungă şi ei să creadă că Iisus este Hristosul lui Dumnezeu.

Dialogul cu iudeul Tryfon nu este pur şi simplu o stenogramă a discuţiilor pe care sfîntul Iustin Martirul le-a avut, timp de două zile cu iudeul Tryfon şi cu însoţitorii acestuia, ci este o lucrare de-sine-stătătoare, pe care sfîntul Iustin o alcătuieşte probabil la Roma, la cîtăva vreme după ce a avut loc dialogul verbal, unde ştim că a plecat îndată după terminarea dialogului verbal care a avut loc la Efes. Lucrarea se pare că a fost dedicată — deşi dedicaţia nu s-a păstrat pînă la noi — unui prieten bun, sau poate admirator al sfîntului Iustin, pe nume Marcus Pompeius, pe care-l aminteşte doar pe scurt în cap. VIII, 3: „prea iubite" şi cu numele întreg, în cap. CXLI, 5: „prea iubite Marcus Pompeius", despre care însă nu ni s-a păstrat nici o referinţă istorică.

Este cu totul impresionantă cunoaşterea Scripturilor, de care face uz sfîntul Iustin la tot pasul, în argumentarea şi susţinerea adevărurilor de credinţă ale Bisericii creştine. Şi rezultă că el cunoştea nu numai textul Septuagintei, care a fost de la început folosit în Biserica creştină, ci şi textul pe care-l foloseau iudeii în sinagogile lor şi care, în multe părţi, se deosebea de cel dintîi. Cîtă muncă şi cîtă străduinţă şi pasiune va fi depus sfîntul Iustin, pentru ca să poată ajunge la o astfel de înţelegere a Scripturilor! Iar interpretările lui nu sînt cîtuşi de puţin eronate, cu toate că unele dintre ele sînt pentru prima dată folosite în literatura bisericească creştină.

Sfîntul Iustin Martirul este şi rămîne una dintre cele mai de seamă personalităţi ale Bisericii creştine din secolul II, care a îmbrăţişat şi apărat cu tot sufletul şi cu toată fiinţa lui credinţa creştină şi care a pecetluit cu sîngele său martiric viaţa sa de adevărat creştin şi de fiu ales al Bisericii Domnului şi Mîntuitorului Iisus Hristos.

BIBLIOGRAFIE

Despre sfîntul Iustin Martirul şi Filozoful şi despre opera lui teologică şi literară s-au ocupat foarte mulţi învăţaţi, de-a lungul timpului. În cele de mai jos, după ce vom arăta ediţiile care au stat la baza traducerii noastre, vom specifica şi cele mai de seamă lucrări apărute în legătură cu diferitele probleme pe care le înfăţişează în opera sa.

Ediţii: *S. Justini Philosophi et Martyris Opera.* Recensuit, prolegomenis adnotatione ac versione instruxit, indicesque adjecit Joann. Carol. Theod. Otto, Jenensis. Jenae, tom. I 1842; tom. II 1843.

— Pr. Maran, Edition des Bénédictins, Paris 1742, Veneţia 1747, reprodusă în Patrologia Greacă Migne, t. VI (Paris 1857).

— L. Pautigny, *Les Apologies* (Coll. Textes et Documents), Paris 1904.

— G. Archambault, *Le Dialogue avec Tryphon* (aceeaşi colecţie), 2 vol., Paris, 1909.

Lucrări cu caracter general: Semisch, *Justin der Märtyrer,* Brestau, 1840—1842. Freppel, *Saint Justin,* Paris, 1860. B. Aubé, *Saint Justin, philosophe et martyr,* Paris, 1861 (1875). Engelhardt, *Das Christentum Justins des Märtyrers,* Erlangen, 1878. Paul Allard, *Hist. des persécutions pendant les deux premiers siècles,* Paris, 1885. G. Krueger, *Geschichte der altchristlichen Literatur in den ersten drei Jahrhunderten,* Fribourg, 1895. P. Batiffol, *La littérature grecque (Anciennes littératures chrétiennes).*

Sfîntul Iustin Martirul cercetat din punct de vedere literar: A. et M. Croiset, *Histoire de la littérature grecque.* Th. Wehofer, *Die Apologie Justins in literarhistorischen Beziehung zum ersten mal untersucht,* Rome, 1897. G. Rauschee, *Die formale Seite der Apologien Justins,* în Theologische Quartalschrift, LXXXI (1899).

Filozofia la sfîntul Iustin Martirul: Thuemer, *Üeber den Platonismus in den Schriften des Justinus Martyr,* Glauchau, 1880. C. Clemen, *Die religionsphilosophische Bedeutung des stoisch-christlichen Eudämonismus in Justins Apologie,* Leipzig, 1890. E. de Faye, *De l'influence du Timée de Platon sur la théologie de Justin Martyr,* în „Etudes de critique et d'histoire", Paris, 1896.

Opera exegetică a sfîntului Iustin Martirul: Semisch, *Die Apostolischen Denkwürdigkeiten des Märtyrers Justinus,* Hamburg şi Gotha, 1848. Overbeck, *Ueber das Verhältniss Justins des Märtyrers zur Apostelgeschichte,* în Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie , XV (1872). A. Toma, *Justins literarischer Verhältniss zu Paulus und zu Johannes-Evangelium, ibid.*, XVIII (1873). Grube, *Darlegung der hermeneutischen Grundsätze Justins des Märtyrers,* Mayence, 1880. Paul, *Die Abfassungszeit der synoptischen Evangelien. Ein Nachweis aus Justinus Märtyr,* Leipzig, 1887. Bousset, *Die Evangeliencitate Justins des Märtyrers,* Göttingen, 1891. A. Baldus, *Das Verhältniss Justins des Märtyrers zu unsern synoptischen Evangelien,* Münster, 1895.

Teologia la sfîntul Iustin Martirul: Cu privire la această problemă găsim preţioase indicaţii la: Schwane, *Histoire des Dogmes,* trad. fr., Paris (1866), vol. I. Harnack, *Dogmengeschichte,* ediţia Tübingen, vol. I. Fr. Loofs, *Dogmengeschichte,* Halle, 1893. R. Seeberg, *Lehrbuch der Dogmengeschichte,* Erlangen 1895. J. Sprinzl, *Die Theologie des Hl. Justinus,* în Theologisch-practische Quartalschrift , Linz: XXXVII (1884) şi XXXVIII (1885). J. Turmel, *Histoire de la Théologie positive,* vol. I, Paris 1904.

Învăţătura cu privire la Logos: L. Paul, *Ueber die Logoslehre bei Justinus Martyr,* în Jahrbücher für protestantische Theologie , XII (1886); XVI (1890); XVII (1891). A. Aal, *Der Logos* II, Leipzig, 1899.

Învăţătura despre botez şi euharistie: F. Kattenbusch, *Das apostolische Symbol* II (1900). W. Bornemann, *Das Taufsymbol Justins des Märtyrers,* în „Zeitschr. für Kirchengeschichte“, III (1878–1879). Harnack, *Brot und Wasser, die eucharistischen Elemente bei Justin* (Texte und Untersuchungen 2-e serie VII, caietul 2), Leipzig 1891. Th. Zahn, *Brot und Wein im Abendmahl der alten Kirche,* Erlangen, 1892. Funk, *Die Abendmahlselemente bei Justin,* în „Theol. Quartalscrift“, LXX (1892). A. Scheiwiller, *Die Elemente der Eucharistie in den ersten Jahrhunderten,* Mayence, 1903.

Învăţătura despre eshatologie: Atzberger, *Geschichte der christlichen Eschatologie,* Freibourg 1896.

Apologia: J. Turmel, *Histoire de l'angéologie des temps apostoliques à la fin du V-e siècle,* în „Revue d'histoire et de littérature religieuses“, vol. III (1898).

Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ

SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ŞI FILOZOFUL

APOLOGIILE

APOLOGIA ÎNTÎIA

TRADUCERE ŞI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ

APOLOGIA ÎNTÎIA ÎN FAVOAREA CREŞTINILOR
CĂTRE ANTONINUS PIUS

I.

Împăratului Titus Aelius Hadrianus Antoninus Pius, Augustul Cesar[14] şi lui Verissimus, fiul filozof[15] şi lui Lucius, filozoful, fiul natural al Cesarului[16] şi adoptiv al lui Pius, iubitor de cultură, precum şi sacrului Senat şi întregului popor roman, eu Iustin, fiul lui Priscus, nepotul lui Bacchius,

---

14. Σεβαστῷ Καίσαρί (Augustului Cezar) două supranume, folosite pînă în sec. II, exclusiv pentru desemnarea împăraţilor: primul ca „*nomen hereditarium*“ (pentru soţia împăratului se întrebuinţa supranumele de „augusta“), iar al doilea, ca făcînd parte din titlul împăratului, de ex.: *Imperator Caesar Domitianus Augustus.* Din sec. II al erei creştine, cînd încep să fie concomitent doi sau mai mulţi împăraţi, se foloseşte pentru toţi denumirea de *Augusti.* Cînd împăratul Hadrianus (11 aug. 117–10 iulie 138) către sfîrşitul vieţii sale, a adoptat, pentru prima oară: pe Lucius Ceionius Commodus, sub numele de Lucius Aelius Verus, i-a atribuit şi titlul de „*caesar*“; iar de atunci, cu numele de „*caesar*“ a fost desemnată întotdeauna cea de a doua persoană din stat, cu dreptul prezumtiv la tron.

15. Prin numele de „*Verissimus*“ trebuie să înţelegem pe Marcus Annius Verus, cunoscut mai tîrziu sub numele de Marcus Aurelius Antoninus Augustus, adoptat de mic copil de către bunicul său, Annius Verus, căruia, împăratul Hadrianus i se adresa ca o mîngîiere şi încurajare cu numele de „Verissimus“. El a fost adoptat apoi, împreună cu Lucius Ceionius Commodus, fiul lui Aelius Verus, cel dintîi cezar al împăratului Hadrianus, care moare mai înainte de a deveni „augustus“, la 1 ianuarie 138, iar după adoptarea de către Hadrianus a lui Antoninus Pius, la vîrsta de 52 de ani, acesta adoptă, la rîndul său, atît pe Marcus Antoninus Verus, cît şi pe Lucius Ceionius Commodus. După moartea lui Antoninus Pius, în 161, puterea supremă în stat revine lui Marcus Aurelius Antoninus (Verissimus), care însă admite la ea, cu deplină participare, şi pe Lucius Aelius Verus (Ceionius Commodus). Acesta din urmă, fiind mai tînăr, s-a ocupat cu problemele politice şi militare, în timp ce, cel dintîi s-a ocupat mai mult cu filozofia şi literele. Cuvintele „*fiului filozof*“ din text vor să arate că Marcus Aurelius Antoninus era fiul adoptiv al lui Antoninus Pius şi că, prin preocupările lui intime era un filozof.

16. Cît priveşte pe „*Lucius filozoful, fiul natural al cezarului şi adoptiv al lui Pius*“, el este, după cum am văzut în nota precedentă, Lucius Aelius Verus. Se spune despre el că este „*fiul natural al cezarului*“, adică al lui Lucius Ceionius Commodus, adoptat de către Hadrianus ca cezar, cu numele de Lucius Aelius Verus, al cărui fiu, cu acelaşi nume este adoptat, apoi, de către Antoninus Pius. Singurul lucru care rămîne de neînţeles în toată această formulă de adresare a sfîntului Iustin este denumirea de „filozof“ şi de „iubitor de cultură“ pe care o dă el lui Lucius Aelius Verus, care se ştie că a fost, în primul rînd şi mai presus de toate, un om de acţiune, iar nu de gîndire şi de meditaţie filozofică.

născut în Flavia Neapolei din Syria Palestinei, adresez această cuvîntare şi intervenţie a mea, în favoarea oamenilor de tot neamul care sînt pe nedrept urîţi şi chinuiţi, ca unul care însumi fac parte dintre ei.

II.

Celor ce sînt pioşi cu adevărat, şi filozofi, raţiunea le dictează să cinstească şi să iubească numai adevărul şi să renunţe a urma părerile celor vechi, în cazul cînd acestea ar fi greşite. Şi tot raţiunea cea înţeleaptă dictează iubitorului de adevăr, nu numai să nu urmeze pe acei care săvîrşesc sau învaţă vreo nedreptate, ci ca, în tot chipul şi mai presus de însuşi sufletul său, să prefere a săvîrşi şi a spune numai cele drepte, chiar dacă l-ar ameninţa moartea. Voi auziţi că pretutindeni sînteţi numiţi pioşi, filozofi, păzitori ai adevărului şi iubitori de cultură. Dar, dacă sînteţi şi în realitate aşa, se va vedea. Căci, dacă venim acum la voi, venim nu ca să vă linguşim, printr-această scriere a noastră şi nici din simpla plăcere de a vă vorbi, ci venim ca să vă cerem să faceţi judecată în conformitate cu raţiunea cea dreaptă şi aşa cum se obişnuieşte atunci cînd este vorba despre o cercetare, iar nu ca — lăsîndu-vă stăpîniţi de vreo prejudecată şi nici din complezenţă faţă de cei superstiţioşi, sau din vreo pornire lipsită de raţiune, sau din faima cea rea care s-a creat de mai multă vreme în jurul nostru — să aduceţi vreo hotărîre care să fie împotriva voastră. Căci, după părerea noastră, voi nu puteţi, pentru nimic în lume, să ne învinuiţi de vreo răutate, decît doar că sîntem defăimaţi ca nişte lucrători ai răutăţii sau pentru că ni s-a dus faima că am fi nişte oameni răi. Voi ne puteţi, desigur, ucide, dar, cu aceasta, să ştiţi că nu ne puteţi vătăma.

III.

Ca să nu se pară cuiva, însă, că toate acestea nu sînt decît nişte cuvinte lipsite de raţiune şi pline de îndrăzneală, noi cerem ca învinuirile care ni se aduc să fie cercetate şi, dacă se va dovedi că aşa stau lucrurile şi în realitate, să fim pedepsiţi precum se cuvine; dacă, însă, nimeni nu va putea să dovedească ceva împotriva noastră, atunci raţiunea cea dreaptă dictează nu numai să nu nedreptăţiţi pe nişte oameni nevinovaţi, doar pentru faima cea rea care circulă în legătură cu ei, ci, mai degrabă să vă pedepsiţi pe voi înşivă, care căutaţi să judecaţi lucrurile nu cu judecata cea adevărată, ci cu patima. Şi orice om cu mintea întreagă vă poate declara că îndemnul acesta al nostru este singurul bun şi drept: ca cei ce sînt conduşi să-şi dea socoteală cinstită despre viaţa şi cuvîntul lor şi, de asemenea, ca cei ce conduc, nu cu sila şi nici cu tirania, ci urmînd o atitudine de pietate şi de filozofie, să-şi exprime părerea lor. Căci numai în felul acesta şi conducăto-

rii şi cei conduşi se vor putea bucura de bine. Dealtfel, şi unul dintre cei vechi a spus undeva: „Dacă atît conducătorii, cît şi cei conduşi nu vor avea o atitudine de filozofi, cetăţile nu vor fi fericite“[17]. Sarcina noastră este, deci, de a da tuturor posibilitatea de cercetare a vieţii şi a învăţăturilor noastre, pentru ca nu cumva pedeapsa acelora care ignorează cele ale noastre şi dintre care unii ar greşi, orbiţi fiind de patimă, să cadă asupra noastră; iar sarcina voastră este ca, auzind despre toate acestea, să vă arătaţi a fi aşa cum cere raţiunea, nişte drepţi judecători. Căci ar însemna un lucru fără de apărare înaintea lui Dumnezeu, dacă aflînd cum stau lucrurile în realitate, nu aţi căuta să săvîrşiţi cele drepte.

IV.

După simpla denumire a unui lucru şi fără să ţinem seama de faptele care cad în sfera acestui lucru, nu se poate considera ceva nici bun, nici rău. Pentru că, dacă am ţine seama de numele cu care sîntem caracterizaţi, ar însemna că noi sîntem cît se poate de buni. Dar, pentru că noi nu socotim just ca, numai pentru nume, în cazul cînd am fi văditi ca răi, să cerem a fi absolviţi de pedeapsă, atunci, iarăşi, în cazul cînd nu se va găsi că am săvîrşit vreo nedreptate nici din cauza numelui pe care-l purtăm şi nici din cauza felului nostru de trai, este de datoria voastră să vă daţi silinţă, ca nu cumva, pedepsind pe nedrept pe aceia care nu pot fi văditi de învinuirile pe care li le aduceţi, să vă agonisiţi pedeapsă, cu judecata voastră. Deci pe bună dreptate nu ar putea rezulta de pe urma numelui nici laudă şi nici pedeapsă, dacă nu s-ar putea dovedi prin fapte, că ceva este virtuos sau rău. Cît priveşte, în genere, cei ce sînt învinuiţi de voi, ştiţi bine că, mai înainte de a-i cerceta şi vădi de faptele lor, nu-i pedepsiţi. Numai în ce ne priveşte pe noi, voi socotiţi numele nostru ca o suficientă dovadă, deşi, în ceea ce priveşte numele, aţi avea datoria să pedepsiţi mai degrabă pe cei ce ne acuză. Sîntem învinuiţi că sîntem creştini; dar a urî ceea ce este bun nu este un lucru drept[18]. Şi iarăşi, dacă cumva vreunul dintre cei ce sînt învinuiţi tăgăduieşte, spunînd el însuşi că nu este creştin, voi îl lăsaţi, ca şi cum nu aţi avea a-l vădi cu nimic că a păcătuit. Dacă, însă, cineva mărturiseşte că este creştin, voi îl pedepsiţi numai pentru mărturisirea lui. Trebuie, însă, să cercetaţi atît viaţa celui ce mărturiseşte, cît şi a celui ce tăgăduieşte, pentru ca de pe urma faptelor să se arate în ce chip este fiecare. Căci, după cum unii, care au primit învăţătura de la învăţătorul Hristos, sînt îndemnaţi ca,

17. Platon, *De Republica*, V, 473 DE.

18. Sfîntul Iustin foloseşte aici un joc de cuvinte, cu ajutorul căruia dărîmă întreaga poziţie a acuzatorilor: „Sîntem învinuiţi că sîntem creştini (χριστιανοί); dar, a urî ceea ce este bun (χρηστόν) nu este un lucru drept“.

atunci cînd sînt cercetaţi, să nu tăgăduiască, tot astfel, cei care duc o viaţă urîtă, fără a se gîndi cîtuşi de puţin la aceasta, poate că dau prilejuri binevenite celor care şi altfel sînt gata să învinuiască pe toţi creştinii de impietate şi de nedreptate. Dar nici acest lucru nu este drept să se facă. Fiindcă şi printre ceilalţi oameni, mulţi se împăunează cu numele şi cu îmbrăcămintea de filozofi, dar nu fac nimic vrednic de făgăduinţa lor. Astfel, voi ştiţi destul de bine că, dintre cei vechi, cei ce profesează şi învaţă lucruri contrarii, se intitulează cu un singur nume: acela de filozofi. Iar unii dintre aceştia au propovăduit ireligiozitatea, iar poeţii de odinioară au denunţat pe Zeus şi pe copiii lui, ca pe nişte desfrînaţi. Şi totuşi, cei ce profesează învăţăturile acelora nu sînt cîtuşi de puţin respinşi de către voi, ci unora ca aceştia voi le atribuiţi chiar şi premii şi onoruri, numai pentru faptul că defăimează prin versurile lor pe zei.

V.

Dar, ce înseamnă aceasta? În ce ne priveşte pe noi, cu toate că declarăm sus şi tare că nu săvîrşim nici o nedreptate şi nici nu profesăm nişte astfel de învăţături ireligioase, voi nu ne chemaţi să fim cercetaţi la tribunalele voastre, ci, mînaţi de patima oarbă şi de biciul demonilor celor răi, ne pedepsiţi fără de judecată, neţinînd seamă de nimic. Să spunem, însă adevărul: deoarece, de demult, demonii cei răi arătîndu-se pe pămînt au depravat femeile, au corupt copiii şi au săvîrşit lucruri înfricoşătoare pentru oameni, în aşa fel ca să înspăimînte pe aceia care n-au putut să judece cu raţiunea faptele întîmplate, oamenii cuprinşi de spaimă şi neştiind că este vorba despre demonii cei răi, le-au dat numele de zei şi au început să invoce pe fiecare, cu numele pe care fiecare dintre demoni şi l-a dat sieşi. Şi cînd Socrates, cu ajutorul raţiunii adevărate şi în chip judicios a încercat să dea la iveală toate acestea şi să smulgă din mîinile demonilor pe oameni, atunci demonii înşişi, cu ajutorul oamenilor acelora care se bucură de răutate, au lucrat în aşa fel, ca să-l ucidă pe Socrates, ca pe un ateu şi ca pe un om lipsit de pietate, spunînd că născoceşte nişte demoni noi. Iar acum, ei fac acelaşi lucru şi cu noi. Căci nu numai la elleni au fost date la iveală acestea de către raţiune prin Socrates, ci şi la barbari[19], de către Cuvîntul Însuşi, Care S-a întrupat, a devenit om şi S-a chemat Iisus Hristos, Căruia crezînd, spunem nu numai că demonii care săvîrşesc nişte astfel de lucruri nu sînt drepţi, ci că sînt nişte demoni răi şi impioşi, care, în ceea ce priveşte faptele, nu se aseamănă nici măcar cu oamenii cei doritori de virtute.

---

19. Prin „*barbari*" trebuie să înţelegem aici toate celelalte neamuri de pe suprafaţa pămîntului, inclusiv pe iudei, care nu erau de origine greacă.

VI.

Pentru aceasta noi sîntem numiţi şi atei. Şi mărturisim că sîntem atei atunci cînd este vorba despre nişte astfel de zei închipuiţi, dar nu şi atunci cînd este vorba despre prea adevăratul Părinte al dreptăţii şi al temperanţei, precum şi al celorlalte virtuţi, Care este neamestecat cu nici un fel de răutate. Ci pe Acela şi pe Fiul cel venit de la El, Care ne-a învăţat toate acestea şi oştirea celorlalţi îngeri buni, care-L urmează şi care I se aseamănă, precum şi pe Duhul cel profetic, noi Îi respectăm şi ne închinăm Lor, cinstindu-I în duh şi adevăr[20] şi stăm la dispoziţia oricăruia ar voi să afle ceva cu privire la Ei, ca să-l învăţăm din belşug, precum şi noi înşine am fost învăţaţi.

VII.

Dar, poate că va zice cineva: iată, unii dintre cei care au fost arestaţi, s-au dovedit a fi răufăcători. Desigur că pe mulţi de multe ori îi veţi găsi astfel, cînd vă veţi apuca să cercetaţi viaţa celor învinuiţi; dar voi nu-i veţi condamna doar pentru un simplu denunţ, care s-a făcut împotriva lor. În genere, noi mărturisim şi aceea că, după cum la elleni cei ce învaţă cele plăcute lor se intitulează cu un singur nume, acela de filozofi, deşi învăţăturile lor se bat cap în cap una cu alta, tot asemenea şi numele comun al acelora dintre barbari, care au devenit şi sînt socotiţi înţelepţi, este unul singur, căci toţi sînt numiţi creştini. Pentru aceasta, noi cerem să fie judecate faptele tuturor acelor care sînt denunţaţi înaintea voastră, pentru ca cel ce va fi dovedit cu vreo nedreptate, să fie pedepsit ca atare, iar nu ca creştin; iar dacă cineva se va dovedi că nu i se poate imputa nimic, să fie absolvit ca creştin, care nu a săvîrşit nici un lucru rău[21]. Noi nu vă cerem să pedepsiţi pe denunţători; căci acestora le este de ajuns răutatea lor firească şi necunoaşterea celor bune.

VIII.

Socotiţi că toate acestea le spunem în interesul vostru; căci noi atunci cînd sîntem cercetaţi, am putea să tăgăduim că sîntem creştini. Dar noi nu voim să trăim ca nişte mincinoşi; ci, plini de dorul după viaţa cea veşnică şi curată, ne silim să ducem o viaţă laolaltă cu Dumnezeu, Părintele şi Creatorul tuturor şi ne grăbim să mărturisim că cei ce sînt convinşi şi cred că pot obţine acestea pot lua ca exemplu pe cei ce au încredinţat pe Dumnezeu prin fapte că I-au urmat Lui şi că au ales felul de vieţuire cel de la El,

20. In. 4, 24.

21. A se vedea scrisoarea împăratului Hadrianus, adresată guvernatorului Minucius Fundanus, la sfîrşitul Apologiei întîi (LXVIII, 10).

unde nu există nici un fel de răutate. Acestea sînt, ca să vorbim pe scurt, cele ce aşteptăm noi, cele ce le-am învăţat prin Hristos şi pe care, la rîndul nostru, le propovăduim şi noi. Platon a spus cum că Rhadamante şi Minos vor pedepsi pe cei nedrepţi, care vor veni la judecata lor[22]. Şi noi, la rîndul nostru, spunem că se va întîmpla acelaşi lucru, dar că vor fi pedepsiţi de Hristos; că ei vor fi pedepsiţi în aceleaşi trupuri pe care le-au avut împreună cu sufletele lor şi că vor fi pedepsiţi cu pedeapsă veşnică, iar nu numai o perioadă de o mie de ani, aşa cum zice Platon[23]. Dacă, deci, cineva ar spune că lucrul acesta este de necrezut, sau că este cu neputinţă, rătăcirea aceasta ne priveşte pe noi şi nicidecum pe altul, atîta timp cît nu vom fi dovediţi a nedreptăţi pe cineva în fapt.

IX.

Dar noi nu cinstim nici cu jertfe multe şi nici cu cununi de flori statuile acelea, pe care oamenii cioplindu-le şi aşezîndu-le în temple le-au numit zei, deoarece ştim că acestea sînt neînsufleţite şi moarte (căci noi nu credem că Dumnezeu are un asemenea chip, cum spun unii că vor să-L imite, spre cinstirea Lui), ci poartă aceleaşi nume şi chipuri cu demonii aceia răi, care s-au arătat odinioară. Căci ce trebuie să vă mai spunem vouă, care ştiţi destul de bine, modul în care meşterii prelucrează materia, atunci cînd o sculptează, cînd o taie, cînd o topesc şi cînd o lovesc cu ciocanul? Şi cum, de multe ori, din nişte vase spurcate, prin meşteşugul lor, schimbîndu-le doar forma şi dîndu-le înfăţişarea de oameni, îi numesc zei? Lucrul acesta noi îl socotim nu numai lipsit de raţiune, ci că se face şi spre batjocorirea lui Dumnezeu, Care avîndu-Şi negrăite slava şi chipul, voi numiţi cu ele nişte lucruri stricăcioase şi care au nevoie continuu de a fi îngrijite. Şi voi ştiţi destul de bine că meşterii unor astfel de zei sînt nişte destrăbălaţi şi plini de toată răutatea, ca să nu mai enumerăm aici toate viciile lor şi că trăiesc în desfrînare cu tinerele care lucrează laolaltă cu ei. O, ce nebunie, să spuneţi că nişte oameni desfrînaţi plăzmuiesc pe zei pentru ca oamenii să li se închine acestora, îi transformă din materia moartă în statui, iar în templele în care-i aşează le pun paznici, neînţelegînd că este o impietate chiar şi numai a gîndi şi a spune că oamenii ar putea fi nişte paznici ai zeilor.

X.

Aşa cum am fost învăţaţi, Dumnezeu nu are nevoie nici măcar de ofrandele materiale ale oamenilor, El fiind acela care procură tuturor toate;

22. *Gorgias,* 523 E–524 A.
23. Platon, *Republ.* X, p. 615 A; *Phedru,* p. 249 A.

dar am fost învăţaţi, sîntem convinşi şi credem, că El acceptă cu plăcere numai pe aceia care imită calităţile Lui cele bune: înţelepciunea şi dreptatea şi iubirea de oameni şi toate cîte sînt proprii lui Dumnezeu, Celui care nu este numit cu nici un nume pozitiv. Şi am fost învăţaţi că, bun fiind, Dumnezeu a creat, la început, din materia lipsită de formă[24], toate, pentru oameni; care dacă s-ar arăta, prin faptele lor demni de voinţa Aceluia, am aflat că aveau să se învrednicească de trăirea laolaltă cu El, împărăţind laolaltă şi devenind nestricăcioşi şi lipsiţi de patimă. Căci, după cum la început neexistînd ei, i-a creat, tot aşa socotim că cei ce aveau să aleagă cele plăcute Lui, aveau să se învrednicească şi de nestricăciune şi de trăirea laolaltă cu El. Existenţa noastră iniţială nu a depins de noi; dar El ne convinge şi ne aduce la credinţa de a alege să urmăm cele plăcute Lui, prin puterile raţionale pe care ni le-a dăruit. Şi credem că este în interesul tuturor oamenilor de a nu fi împiedicaţi să afle acestea, ba, ceva mai mult, de a fi chiar îndemnaţi către acestea. Căci ceea ce legile omeneşti nu au fost în stare să facă, Cuvîntul, dumnezeiesc fiind, le-ar fi făcut, dacă demonii cei răi nu ar fi răspîndit multe acuzaţii mincinoase şi atee, luînd ca aliat pofta cea rea şi de natură diferită faţă de toate, care se găseşte în fiecare: lucruri care, nici unul, nu ne caracterizează pe noi.

XI.

Iar voi, auzind că noi aşteptăm o împărăţie, aţi subînţeles că noi vorbim, fără să ne dăm seamă, despre o împărăţie omenească, în timp ce noi vorbim despre o împărăţie laolaltă cu Dumnezeu. Se întîmplă cu aceasta ca şi atunci cînd, cercetaţi fiind de către voi, noi mărturisim că sîntem creştini, cu toate că cunoaştem că pedeapsa celui ce mărturiseşte aceasta este moartea. Dacă ar fi ca noi să aşteptăm o împărăţie omenească, noi am tăgădui, ca să nu fim ucişi şi am încerca să ne ascundem, pentru ca să obţinem cele aşteptate. Dar, întrucît nădejdile noastre nu se referă la timpul prezent, atunci cînd sîntem ucişi, nu dăm nici o atenţie acestui fapt, deoarece, în genere, fiecare dintre noi este dator să moară.

XII.

Noi sîntem nişte ajutători şi nişte aliaţi ai voştri, mai mult decît toţi ceilalţi oameni, în ce priveşte pacea, atunci cînd sîntem de părere că este

24. Aici, ca şi în capit. LIX, 1, sfîntul Iustin spune că la început Dumnezeu a creat toate din materia lipsită de formă. Cu aceasta, însă, el nu admite nici preexistenţa veşnică a materiei şi nici nu tăgăduieşte crearea ei „ex nihilo". Rămînînd credincios învăţăturii lui Moisi, el respinge învăţătura lui Platon cu privire la veşnicia materiei. Iar dacă, odată cu stoicienii, admite că lumea va pieri prin foc (*Apologia întîia* XX, 4), nu înţelege cîtuşi de puţin lucrul acesta aşa cum îl înţelegeau stoicienii (*Apologia a doua* VII, 3).

cu neputinţă să se ascundă de la faţa lui Dumnezeu vreun răufăcător, vreun avar, vreun perfid sau vreun virtuos şi că fiecare dintre aceştia, potrivit faptelor lui, pleacă de aici fie spre pedeapsa cea veşnică, fie spre mîntuirea cea veşnică. Dacă toţi oamenii ar cunoaşte acestea, atunci nu ar mai prefera cineva să săvîrşească pentru o scurtă vreme răutatea, ştiind că după aceasta urmează să se ducă la condamnarea cea veşnică prin foc, ci s-ar reţine, în tot chipul şi s-ar împodobi cu virtutea, ca să obţină bunurile cele de la Dumnezeu şi să fie eliberat de chinuri. Căci nu pentru legile şi pedepsele impuse de voi caută să se ascundă cei ce săvîrşesc răul; ci ei săvîrşesc răul, ştiind că este cu putinţă să rămînă ascunşi de voi, care sînteţi şi voi nişte oameni. Dacă ar afla însă şi s-ar convinge că este cu neputinţă să rămînă ceva ascuns înaintea lui Dumnezeu, nu numai din cele săvîrşite, ci chiar din cele numai intenţionate, credem că sînteţi şi voi de acord că numai pentru pedepsele care îi ameninţă, ar căuta să fie, în tot chipul, nişte oameni oneşti.

Se pare însă că vă temeţi ca nu cumva toţi să fie nişte oameni care săvîrşesc acte de dreptate, iar voi să nu mai aveţi pe cine pedepsi. O asemenea atitudine ar fi, însă, mai degrabă vrednică de nişte călăi, iar nu de nişte conducători buni. Sîntem convinşi că şi aceasta, aşa cum am spus mai înainte (cf. cap. V), este opera demonilor celor răi, care cer sacrificii şi slujbe de la cei ce trăiesc în chip iraţional; dar noi nu am socotit nici o dată că voi, care iubiţi pietatea şi filozofia, sînteţi în stare să faceţi aşa ceva. Dacă totuşi şi voi, asemenea celor lipsiţi de minte daţi întîietate obiceiurilor înaintea adevărului, n-aveţi decît să faceţi ce vreţi! Căci tot atît de mult pot şi conducătorii care cinstesc mai presus de adevăr o părere oarecare, cît pot şi tîlharii într-o pustie. Cum că strădaniile acestea ale voastre nu vor fi încununate de succes, o dovedeşte Cuvîntul, decît care, după Dumnezeu care L-a născut, alt conducător mai împărătesc şi mai drept nu ştim să existe. Căci după cum toţi caută să se sustragă de la moştenirea sărăciei sau a patimilor sau a dezonoarei părinteşti, tot asemenea nici un om cu bun simţ nu va alege să săvîrşească cele ce Cuvîntul a interzis a fi săvîrşite. Cum că toate acestea se vor întîmpla a spus-o de mai înainte Învăţătorul nostru Iisus Hristos, Care a fost Fiul şi Apostolul Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu[25], de la Care am primit şi numele de creştini. Pentru aceasta, noi sîntem siguri de toate cele ce am fost învăţaţi de El, deoarece se arată a se îndeplini în fapt tot ceea ce a spus El de mai înainte că se va întîmpla. Şi este ceva propriu lui Dumnezeu de a spune ceva mai înainte de a se întîmpla şi ca lucrul acela să se arate întîmplîndu-se, aşa cum a fost spus de mai înainte.

25. Evr. 3, 1.

Am putea, deci, să ne oprim aici şi să nu mai adăugăm nimic, socotind că cele ce cerem sînt nişte lucruri drepte şi adevărate. Dar, deoarece ştim că nu este ceva uşor ca un suflet stăpînit de necunoştinţă să se poată schimba repede, de dragul de a convinge pe iubitorii de adevăr, am preferat să adăugăm cîte ceva, bine ştiind că atunci cînd adevărul se găseşte de faţă, este cu neputinţă ca necunoştinţa să nu se împrăştie.

XIII.

Nefiind, deci, atei, ca unii care venerăm pe Creatorul acestui univers, spunînd, aşa precum am fost învăţaţi, că El nu are trebuinţă de jertfe sîngeroase, de libaţiuni şi de tămîieri, noi Îl lăudăm, pe cît ne stă în putinţă, cu cuvinte de rugăciune şi de mulţumită, pentru toate cele ce ni se oferă, primind învăţătura că singura cinstire vrednică de El este aceea, ca cele ce ne-au fost date de El spre hrană, să nu le consumăm prin foc, ci să ni le oferim nouă şi celor ce au trebuinţă de ele, fiindu-I recunoscători prin adresarea de omagii şi prin înălţarea de imne, pentru viaţa pe care ne-a dat-o, pentru toate posibilităţile de a ne păstra sănătatea şi deopotrivă, pentru calităţile lucrurilor şi schimbarea anotimpurilor, ca şi pentru a putea, prin cererile pe care I le adresăm, datorită credinţei pe care o avem în El, să ajungem la nemurire. Şi cine, oare, întreg fiind la minte, nu va mărturisi toate acestea? Noi vă vom dovedi că, pe bună dreptate cinstim pe Cel ce a fost Învăţătorul nostru cu privire la toate acestea şi Care pentru aceasta S-a născut, Iisus Hristos, Cel răstignit sub Pontius Pilat, guvernatorul din Iudeea de pe vremea Caesarului Tiberius, care aflase că acest Iisus Hristos a fost Fiul adevăratului Dumnezeu, iar noi Îl aşezăm în rîndul al doilea, precum şi Duhul cel profetic, pe Care Îl socotim în rîndul al treilea. Şi aici iese în evidenţă pentru unii nebunia noastră, care ne imputa zicînd că dăm unui om răstignit locul al doilea după Dumnezeul cel neschimbat, veşnic şi Creatorul tuturor, necunoscînd taina care se ascunde aici: taină căreia vă îndemnăm să-i daţi atenţie, în timp ce vom căuta să v-o explicăm.

XIV.

Vă spunem de mai înainte să vă păziţi, ca nu cumva demonii, pe care noi îi acuzăm de toate relele, să vă înşele şi să vă împiedice de a vă ocupa, în genere, şi de a înţelege cele spuse de către noi (căci ei se luptă de a vă avea sclavi şi slujitori şi atît prin arătările lor în visuri, cît şi, iarăşi, prin viclenii magice caută să pună stăpînire pe toţi aceia care nu se străduiesc pentru mîntuirea lor), aşa cum şi noi, de îndată ce am crezut Cuvîntului, am renunţat de a mai crede în aceia şi urmăm singurului Dumnezeu nenăscut, prin Fiul. Noi, care odinioară găseam plăcere în desfrîu, îmbrăţişăm

acum numai castitatea. Noi, care ne foloseam de meşteşugurile magiei, ne-am consacrat acum lui Dumnezeu celui bun şi nenăscut. Noi, care iubeam mai mult decît orice veniturile de pe urma banilor şi a moşiilor, acum şi cele ce avem le aducem laolaltă şi împărtăşim din ele pe tot cel ce are nevoie. Noi, care ne uram şi ne ucideam unii pe alţii şi care, în ceea ce priveşte pe cei de alt neam, din cauza obiceiurilor, nu înjghebam nici măcar cămine comune, acum, după arătarea în lume a lui Hristos, ducem acelaşi fel de viaţă, ne rugăm pentru vrăjmaşi, încercînd să convingem, pe cei ce ne urăsc pe nedrept, că cei ce trăiesc potrivit cu bunele precepte ale lui Hristos pot nădăjdui de la Dumnezeu, Stăpînul tuturor, aceleaşi recompense ca şi noi. Dar, pentru ca să nu părem înaintea voastră nişte sofişti, am socotit de bine ca, mai înainte de orice dovadă, să vă amintim de unele din învăţăturile lui Hristos Însuşi. Şi este treaba voastră, în calitatea de împăraţi puternici în care vă găsiţi, să cercetaţi dacă aşa am fost învăţaţi şi aşa învăţăm şi noi, cu adevărat, pe alţii. Învăţăturile Lui sînt scurte şi concise: căci El nu a fost un sofist, ci cuvîntul Lui a fost puterea lui Dumnezeu.

XV.

Astfel, despre cumpătare, El a zis: „Cel ce caută la o femeie, poftind-o, a şi săvîrşit adulterul în inima lui, înaintea lui Dumnezeu“ [26]. Şi a mai zis: „Dacă ochiul tău cel drept te scandalizează, smulge-l pe el; că mai de folos îţi este ţie să intri cu un singur ochi întru împărăţia cerurilor, decît să fii trimis cu amîndoi, în focul cel veşnic“ [27]. De asemenea: „Cel ce ia în căsătorie femeia repudiată de alt bărbat săvîrşeşte adulterul“ [28]. Şi, „Sînt unii, care au fost făcuţi eunuci de către oameni; sînt şi alţii, care s-au născut eunuci şi sînt şi dintr-aceia care s-au făcut eunuci pe ei înşişi, pentru împărăţia cerurilor; numai că nu toţi pot să înţeleagă aceasta“ [29]. După cum cei care, potrivit legii omeneşti, contracteaza o căsătorie dublă sînt nişte păcătoşi înaintea Învăţătorului nostru, tot aşa şi cei care caută la o femeie, poftind-o pe ea; aşa încît nu numai cel ce săvîrşeşte adulterul în fapt este îndepărtat de El, ci şi cel ce intenţionează să săvîrşească adulterul, deoarece Dumnezeu cunoaşte atît faptele, cît şi gîndurile oamenilor. Mulţi bărbaţi şi multe femei, care au ajuns la vîrsta de şasezeci sau şaptezeci de ani şi care din pruncie au fost ucenici ai lui Hristos, au rămas curaţi, iar eu doresc să se arate în tot neamul oamenilor nişte astfel de fiinţe. Pentru ce am mai aminti aici de mulţimea nenumărată a celor ce şi-au schimbat viaţa lor de desfrîu, cînd au aflat de această învăţătură ? Căci Hristos nu a chemat la

26. Mt. 5, 28.
27. Mt. 5, 29; 18, 9; Mc. 9—47.
28. Mt. 5, 32; Lc. 16, 18.
29. Mt. 19, 12, 11.

pocăinţă nici pe cei drepţi şi nici pe cei cumpătaţi, ci pe cei nelegiuiţi, pe cei vicioşi şi pe cei nedrepţi. El a zis: „N-am venit să chem pe cei drepţi, ci pe cei păcătoşi, la pocăinţă"[30]. Căci Părintele cel ceresc vrea mai degrabă pocăinţa păcătosului decît pedepsirea lui. Despre datoria noastră de a iubi pe toţi, El ne-a învăţat următoarele: „Dacă iubiţi pe cei ce vă iubesc pe voi, ce lucru nou faceţi? Căci şi desfrînaţii fac la fel. Dar Eu vă spun vouă: rugaţi-vă pentru duşmanii voştri şi iubiţi pe cei ce vă urăsc pe voi şi binecuvîntaţi pe cei ce vă blesteamă pe voi şi rugaţi-vă pentru cei ce vă necăjesc pe voi"[31]. În legătură cu datoria noastră de a da celor lipsiţi şi de a nu face nimic spre slava noastră deşartă, El a zis: „Daţi oricăruia vă cere şi nu întoarceţi spatele celui ce voieşte să se împrumute"[32]. Căci dacă împrumutaţi pe acela de la care nădăjduiţi să luaţi înapoi, ce lucru nou faceţi? Lucrul acesta şi vameşii îl fac[33]. Nu vă adunaţi comori pe pămînt, unde viermii şi rugina le strică şi tîlharii le sapă şi le fură; ci vă adunaţi comori în ceruri, unde nici viermii, nici rugina nu le strică[34]. Căci ce va folosi omul, de va dobîndi lumea întreagă şi-şi va pierde sufletul său? Sau ce va da omul în schimb pentru sufletul său? [35]. Adunaţi-vă, deci comori în ceruri, unde nici viermii, nici rugina nu le strică"[36]. Şi: „Fiţi buni şi milostivi, precum şi Părintele vostru este bun şi milostiv[37], Care face să răsară soarele Lui asupra celor păcătoşi şi asupra celor drepţi şi asupra celor răi[38]. Nu vă îngrijiţi de ce veţi mînca sau cu ce vă veţi îmbrăca; Oare nu valoraţi voi mai mult decît păsările şi animalele sălbatice? Iar Dumnezeu le hrăneşte pe ele. Nu vă îngrijiţi, deci, de ce veţi mînca sau cu ce vă veţi îmbrăca; căci ştie Părintele vostru cel ceresc că aveţi nevoie de acestea. Căutaţi împărăţia cerurilor şi toate acestea se vor adăuga vouă[39]. Căci acolo unde este comoara omului este şi gîndul lui"[40]. Şi: „să nu faceţi acestea, pentru a fi priviţi de oameni; iar de nu, plată nu veţi avea de la Părintele vostru, cel din ceruri"[41].

XVI.

Cele ce a spus în legătură cu datoria noastră de a fi resemnaţi, îndatoritori faţă de toţi şi blînzi, sînt acestea: „celui ce te loveşte peste un obraz,

30. Mt. 9, 13; Lc. 5, 32.
31. Mt. 5, 44, 46; Lc. 6, 32.
32. Mt. 5, 42, 46; Lc. 6, 30.
33. Lc. 6, 34.
34. Mt. 6, 19—20.
35. Mt. 16, 26.
36. Mt. 6, 20.
37. Lc. 6, 36.
38. Mt. 5, 45.
39. Mt. 6, 25 urm. 31—33; Lc. 12, 22—24.
40. Lc. 12, 34.
41. Mt. 6, 1.

întoarce-i-l şi pe celălalt şi pe cel ce-ţi ia haina, nu-l împiedica să-ţi ia şi mantaua[42]. Cine se va mînia, vinovat este focului. Cine te va sili să mergi cu el o milă, urmează-l două. Să strălucească faptele voastre bune înaintea oamenilor, ca văzîndu-le, să admire pe Părintele vostru cel din ceruri"[43]. Nu trebuie să ne ridicăm împotriva nimănui şi Dumnezeu nu vrea să fim nişte imitatori ai celor răi, ci ne-a îndemnat ca, prin răbdare şi blîndeţe, să scoatem pe toţi din ruşine şi din pofta celor rele. Lucrul acesta îl putem dovedi şi cu exemplele multora dintre aceia care mai înainte au trăit printre voi: din nişte oameni violenţi şi tirani, ei s-au schimbat, fiind învinşi, fie urmărind fermitatea vieţii vecinilor lor, fie înţelegînd răbdarea cu totul deosebită a tovarăşilor lor de cale, care le erau superiori din punctul acesta de vedere, fie incitaţi de raporturile de fiecare dată cu ei. Iar în legătură cu faptul de a nu jura cîtuşi de puţin şi de a spune întotdeauna adevărul, El ne-a poruncit astfel: „Să nu vă juraţi cîtuşi de puţin. Ci cuvîntul vostru să fie: da-da şi nu-nu; căci ceea ce este mai mult decît aceasta este de la cel rău"[44]. Şi, cum că numai lui Dumnezeu trebuie să I ne închinăm, El ne-a îndemnat, spunînd: „Există o foarte mare poruncă: Domnului Dumnezeului tău te vei închina şi Lui singur Îi vei sluji, din toată inima ta şi din toată puterea ta: Domnului Dumnezeu, care te-a făcut pe tine"[45]. Iar venind la El cineva şi zicîndu-I: „Învăţătorule bun", i-a răspuns, zicînd: „Nimeni nu este bun, decît numai Dumnezeu, Cel ce a făcut toate"[46]. Cei ce nu se vor găsi trăind aşa cum El a învăţat, să cunoască cum că nu sînt creştini, chiar dacă vor rosti cu gura învăţăturile lui Hristos. Căci El a spus că se vor mîntui nu cei ce pur şi simplu spun, ci cei ce şi fac faptele cuvenite. El a spus aşa: „Nu tot cel ce-Mi zice Mie: Doamne, Doamne, va intra în împărăţia cerurilor, ci cel ce face voia Părintelui Meu care este în ceruri"[47]. „Căci cel ce ascultă de Mine şi face ceea ce spun Eu, ascultă de Cel ce M-a trimis pe Mine"[48]. „Şi mulţi Îmi vor zice: Doamne, Doamne, oare nu întru numele Tău am mîncat şi am băut şi am făcut minuni ? Şi atunci le voi zice: Depărtaţi-vă de la Mine, lucrători ai nelegiuirii"[49]. „Atunci va fi plîngerea şi scrîşnirea dinţilor, cînd drepţii vor străluci ca soarele, iar cei nedrepţi vor fi trimişi în focul cel veşnic[50]. Căci mulţi vor veni în numele Meu, pe dinafară

42. Lc. 6, 29; Mt. 5, 39.
43. Mt. 5, 22, 41, 16.
44. Mt. 5, 34, 37.
45. Mc. 12, 29–30.
46. Mc. 10, 17–18; Lc. 18, 18–19.
47. Mt. 7, 21.
48. Mt. 7, 24; Lc. 10, 16.
49. Mt. 7, 22–23; Lc. 13, 26, 28.
50. Mt. 13, 42–43.

îmbrăcaţi în piei de oaie, iar pe dinlăuntru fiind lupi răpitori; din faptele lor îi veţi cunoaşte. Şi orice pom care nu face roadă bună se taie şi în foc se aruncă"[51]. Cerem, deci, şi de la voi, să pedepsiţi pe aceia care nu trăiesc în conformitate cu învăţăturile Lui şi care poartă numai numele de creştini.

XVII.

În ce priveşte dările şi impozitele faţă de cei orînduiţi de către voi, în scopul acesta, noi căutăm pretutindeni şi mai înainte de toţi să ni le plătim, aşa cum am fost învăţaţi de El. Căci, în vremea aceea, apropiindu-se unii de El, L-au întrebat, dacă trebuie să se plătească dări Cezarului. Şi El le-a răspuns: „Spuneţi-Mi, ce imagine are gravată pe ea moneda ?". Iar aceia au zis: „A Cezarului". Şi iarăşi le-a zis lor: „Daţi, deci Cezarului cele ce sînt ale Cezarului şi lui Dumnezeu cele ce sînt ale lui Dumnezeu"[52]. Pentru aceasta noi ne închinăm numai lui Dumnezeu, iar vouă, pe lîngă toate celelalte, bucurîndu-ne, slujim, mărturisind că voi sînteţi împăraţii şi conducătorii oamenilor şi ne rugăm ca, dimpreună cu puterea împărătească, să vă arătaţi a avea şi o judecată înţeleaptă. Iar dacă, cu toate rugăciunile noastre şi cu aducerea la iveală a tuturor acestora, voi veţi rămîne nepăsători, noi nu vom fi păgubiţi cu nimic, crezînd, ba chiar fiind încredinţaţi că fiecare, după măsura faptelor lui, va primi pedeapsă prin focul cel veşnic şi că i se va cere socoteală de Dumnezeu, după măsura puterilor cu care a fost dăruit, aşa cum Hristos ne-a arătat, zicînd: „De la acela căruia Dumnezeu i-a dat mai mult, mai mult i se va cere"[53].

XVIII.

Priviţi la săvîrşirea din viaţă a fiecăruia dintre împăraţii care au fost: ei au murit de moartea care este comună tuturor. Dacă moartea ar duce la nesimţire, ea ar fi un avantaj pentru toţi cei nedrepţi. Dar, întrucît şi simţămîntul le rămîne tuturor celor ce au trăit, şi pedeapsa cea veşnică îi aşteaptă, nu neglijaţi de a fi convinşi şi de a crede că acestea sînt adevărate. Invocările morţilor pentru aflarea adevărului, cercetarea trupurilor copiilor morţi nevinovaţi, evocarea sufletelor oamenilor şi cei numiţi de către magi trimiţători de vise împreună cu asistenţii lor, ca şi toate cele ce se fac de către cei ce cunosc acestea, să vă convingă că sufletele, şi după moarte, sînt în simţire. Gîndiţi-vă, apoi, la oamenii aceia cuprinşi şi scuturaţi de sufletele celor morţi, cărora toţi le zic demonizaţi şi furioşi, la aşa-numitele oracole de la voi: al lui Amfiloch, al Dodonei şi al Pythiei şi la toate celelalte

51. Mt. 7, 15–16, 19.
52. Mt. 22, 17–22; Lc. 20, 21, 26.
53. Lc. 12, 48.

de felul acestora şi la învăţăturile scriitorilor: Empedocles, Pytagora, Platon şi Socrates, la groapa despre care vorbeşte Homer şi la coborîrea lui Ulysse ca să vadă aceste mistere, precum şi la alte lucruri de felul acestora, despre care au vorbit alţii. Şi primiţi-ne şi pe noi, deopotrivă ca pe aceia, întrucît noi credem în Dumnezeu nu mai puţin, ci mult mai mult decît ei şi aşteptăm ca morţii care au fost îngropaţi în pămînt, să-şi reia din nou trupurile lor, socotind că nimic nu este cu neputinţă la Dumnezeu.

XIX.

Pentru cine ar căuta să înţeleagă, ce i s-ar putea părea mai de necrezut decît că, dacă noi nu am exista în trup, i-ar zice cineva că, dintr-o mică picătură de spermă omenească ar putea să se formeze oase şi nervi şi carne, aşa cum le vedem laolaltă în corpul omenesc? Să ne folosim de o ipoteză: dacă cineva v-ar spune, vouă, care nu aţi fi aşa cum sînteţi şi nici nu aţi face parte dintre oameni – arătîndu-vă sămînţa omenească şi imaginea desemnată a unui om – şi asigurîndu-vă că omul a luat fiinţă din sămînţă, mai înainte de a se întîmpla aceasta, aţi crede? Nimeni nu ar îndrăzni să spună ceva împotrivă. În acelaşi chip, deci, pentru că voi nu aţi văzut încă pe nimeni înviat, voi nu credeţi în înviere. Dar, după cum la început nu aţi crezut că este cu putinţă ca, dintr-o mică picătură să fiţi aşa cum sînteţi şi totuşi vedeţi că aţi devenit, socotiţi că tot în acelaşi chip, trupurile omeneşti desfăcîndu-se şi împrăştiindu-se în pămînt întocmai ca nişte seminţe, la timpul cuvenit, prin porunca lui Dumnezeu nu este cu neputinţă să învieze şi să se îmbrace în nestricăciune[54]. Despre ce putere vrednică de Dumnezeu vorbesc aceia care spun că fiecare lucru trebuie să se întoarcă la acelea din care a luat fiinţă şi că împotriva acestui fapt nimeni altcineva, nici chiar Dumnezeu nu poate să facă nimic, noi nu putem spune. Dar observăm că ei nu ar fi crezut că este cu putinţă să devină vreodată aşa nici ei şi nici lumea întreagă şi din care văd că s-au făcut toate. Şi, este mai bine de a crede cele ce depăşesc natura noastră şi puterea omenească, decît a rămîne necredincioşi ca alţii, deoarece şi Învăţătorul nostru, Iisus Hristos, ştim că a zis: „Cele cu neputinţă la oameni, sînt cu putinţă la Dumnezeu"[55]. Şi tot El a spus: „Nu vă temeţi de cei ce vă ucid pe voi, iar după aceasta, nu pot să vă mai facă nimic; temeţi-vă de Acela care, după moarte, poate să vă arunce în gheena şi sufletul şi trupul"[56]. Iar gheena este un loc în care urmează să fie chinuiţi cei ce au trăit în chip nedrept şi care n-au crezut că se vor întîmpla toate acestea, cîte ne-a învăţat prin Hristos.

54. I Cor. 15, 53.
55. Mt. 19, 26; Mc. 10, 27; Lc. 18, 27.
56. Lc. 12, 4–5; Mt. 10, 28.

XX.

Atît Sibylla[57], cît şi Hystaspe[58], au spus că consumarea celor coruptibile se va face prin foc. Filozofii aşa-numiţi stoici învaţă că Însuşi Dumnezeu se va dizolva în foc şi că după schimbarea aceasta, lumea va renaşte din nou. Noi, însă înţelegem că Dumnezeu, Făcătorul tuturor este cu totul mai presus de cele schimbătoare. Deci, dacă noi spunem anumite lucruri la fel cu acelea spuse de poeţii şi filozofii cei cinstiţi de voi, iar altele în chip mult mai măreţ şi mai dumnezeiesc decît ei şi sîntem singurii care aducem dovezi în sensul acesta, atunci pentru ce sîntem urîţi, în chip nedrept, de toţi? Căci atunci cînd zicem că toate au fost puse în ordine şi făcute de către Dumnezeu, noi părem că susţinem învăţătura lui Platon; iar cînd spunem că va fi o conflagraţiune universală, noi părem că susţinem învăţătura stoicilor; cînd spunem că sufletele celor nedrepţi, găsindu-se şi după moarte în simţire, sînt pedepsite şi că sufletele celor drepţi, eliberate de pedepse, duc o viaţă fericită, noi ne înfăţişăm a fi de acord cu cele ce spun poeţii şi filozofii voştri, iar atunci cînd spunem că nu trebuie să ne închinăm unor lucruri făcute de mîinile omeneşti, noi nu facem altceva decît să exprimăm cele rostite de către comicul Menandru şi de cei ce au grăit la fel cu el. Ei au declarat cu toţii, cum că Creatorul este mai mare decît făptura creată de El.

XXI.

Cînd spunem că şi Cuvîntul, Care este primul-născut al lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Învăţătorul nostru, S-a născut pe pămînt fără de amestec trupesc şi că Acesta, după ce a fost răstignit şi a murit şi după ce a înviat, S-a înălţat la cer, noi nu aducem nimic nou în comparaţie cu cele ce se spun la voi despre aşa-zişii fii ai lui Zeus. Voi ştiţi destul de bine despre cîţi fii ai lui Zeus vorbesc scriitorii cei mai onoraţi de la voi. Ei vorbesc despre Hermes, cuvîntul cel tîlcuitor al lui Zeus şi învăţătorul tuturor; despre Asclepios, care a fost şi medic şi care, lovit de trăsnet, s-a ridicat la cer; despre Dionysos, care a fost sfîşiat în bucăţi; despre Heracles care, ca să scape de chinuri, s-a aruncat pe sine însuşi în foc; despre Dioscuri, fiii Ledei, despre Perseu, fiul Danaei şi despre Bellerofon, cel de pe calul Pegas, care era dintre oameni. Ce vom mai spune despre Ariadna şi despre ceilalţi

---

57. *Sibylla,* o profeteasă antică. Vezi Platon, *Phaedr.* 244 B.

58. *Hystaspe* a fost fiul lui Arsames şi tatăl lui Darius I. Făcea parte din casa regală persană a Achaemenizilor. În afară de Darius I, el a mai avut doi fii: pe Artabanus şi Artanes. Ammianus Marcellinus face din el un şef al magicienilor, arătînd că el a studiat arta magiei la brahmanii din India. Numele lui apare de mai multe ori în inscripţiile de la Persepolis.

asemenea ei, care se zice că au fost transformaţi în astre? Şi ce vom mai spune despre împăraţii care mor la voi şi pe care pretindeţi să-i faceţi nemuritori, aducînd de faţă pe cineva, care să spună, sub stare de jurămînt, că a văzut pe cezarul, care ardea pe rug, ridicîndu-se din foc la cer? Cît priveşte faptele care se istorisesc pe seama fiecăruia dintre aşa-zişii fii ai lui Zeus, pentru cei care ştiu de ele, nici nu mai este nevoie să le spun; voi spune numai că ele au fost puse în scris pentru coruperea şi pervertirea celor ce se instruiesc: căci toţi socotesc că este ceva bun a fi imitatori ai zeilor. Departe de sufletul cel înţelept o astfel de idee despre zei, ca, bună-oară, însuşi Zeus, stăpînul şi creatorul tuturor, să fie, după cum se spune, paricid şi fiu de paricid şi învins de dragostea unor urîte şi ruşinoase plăceri, să se ridice asupra lui Ganymede şi a multor femei adultere şi să accepte ca proprii lui copii să facă nişte lucruri asemănătoare. Dar, aşa cum am spus mai înainte (cf. cap. V, 2),demonii cei răi au făcut acestea. Noi, însă, am fost învăţaţi că se vor bucura de nemurire numai cei ce trăiesc în cuvioşie şi în chip virtuos în apropierea lui Dumnezeu şi că cei ce trăiesc în nedreptate şi nu-şi schimbă felul de viaţă, credem că vor fi pedepsiţi în focul cel veşnic.

XXII.

Fiul lui Dumnezeu, Cel ce se numeşte Iisus, dacă în chip comun nu ar fi fost decît numai un simplu om, ar merita, pentru înţelepciunea Lui, să fie numit Fiu al lui Dumnezeu. Căci toţi scriitorii numesc pe Dumnezeu Părintele oamenilor şi al zeilor. Iar dacă şi în chip deosebit, pe lîngă naşterea Lui comună, noi spunem că El S-a născut din Dumnezeu, ca Cuvînt al lui Dumnezeu (aşa cum am arătat mai înainte) (cf. cap. XXI, 1), lucrul acesta este ceva comun şi lui Hermes, pe care voi îl numiţi cuvîntul şi mesagerul lui Dumnezeu. Dacă va obiecta cineva că El a fost răstignit, şi lucrul acesta este comun fiilor lui Zeus enumeraţi mai înainte, care au avut, după voi de pătimit. Se istoriseşte că pătimirile morţii acelora nu au fost asemănătoare, ci diferite; încît nici în ce priveşte identitatea pătimirii, pătimirea Lui nu pare să fi fost mai mică. Dimpotrivă, aşa cum am făgăduit (cf. cap. XIII), în continuarea acestui cuvînt al nostru, vom dovedi că a fost superioară, ba, ceva mai mult, s-a şi dovedit lucrul acesta, deoarece ceea ce este superior se arată din fapte. Iar dacă spunem că S-a născut dintr-o Fecioară şi lucrul acesta să fie pentru voi ceva comun cu Perseu. Iar cînd spunem că, în fine, El a vindecat şchiopi, paralitici şi infirmi din naştere şi că a înviat morţii şi acestea le spunem ca fiind asemănătoare cu cele ce grăiţi voi că s-au săvîrşit de către Asclepios.

XXIII.

Pentru ca şi acest lucru să vă fie vouă lămurit, anume că toate cele ce spunem şi pe care le-am aflat de la Hristos şi de la profeţii care L-au precedat sînt singurele adevărate şi mai vechi decît toţi scriitorii care au fost vreodată, noi nu vă cerem să le acceptaţi pentru că am spune ceea ce spun şi ei, ci pentru că spunem adevărul: Iisus Hristos singur este propriu-zis Fiul lui Dumnezeu, Cuvîntul Său, Primul Său Născut şi Puterea Sa şi S-a făcut om prin voinţa Sa, învăţîndu-ne acestea, în vederea schimbării şi ridicării neamului omenesc; şi mai înainte ca El să apară om între oameni, sub influenţa demonilor celor răi despre care am vorbit mai înainte (cf. cap. V; XXI), unii,prin mijlocirea poeţilor, au ajuns să înfăţişeze ca realităţi fabulele inventate de ei, în acelaşi chip în care au pus la cale zvonuri calomnioase şi impioase împotriva noastră, pentru care nu au nici un martor şi nici o dovadă. Şi lucrul acesta noi voim să-l dăm pe faţă acum.

XXIV.

Mai întîi, voim să arătăm că, deşi spunem aceleaşi lucruri pe care le spun ellenii, noi singuri sîntem urîţi pentru numele lui Hristos şi, nesăvîrşind nici o nedreptate, sîntem ucişi ca nişte păcătoşi, în timp ce alţii, prin alte locuri, adoră arborii şi rîurile, şoarecii, pisicile şi crocodilii şi multe alte animale necuvîntătoare şi nu aceleaşi sînt adorate de către toţi, ci tot altele prin fiecare parte, aşa încît cu toţii sînt impioşi unii faţă de alţii, prin faptul că nu toţi adoră aceleaşi lucruri. Singurul lucru pe care ni-l puteţi imputa este acela că noi nu adorăm aceiaşi zei cu voi şi că nu aducem pe mormintele morţilor libaţiuni, grăsime de animale, cununi şi jertfe. Şi, cum că aceleaşi lucruri sînt socotite la unii zei, la unii animale, iar la unii victime, voi o ştiţi destul de bine.

XXV.

În al doilea rînd, din tot neamul oamenilor, noi singuri, care adoram odinioară pe Dionysos, fiul Semelei şi pe Apollon, fiul Latonei, ale căror fapte pe care le-au făcut împotriva naturii este o ruşine chiar de a le aminti; care adoram pe Persefona şi pe Afrodita, cele cuprinse de patimă faţă de Adonis, ale căror mistere voi le sărbătoriţi, sau pe Asclepios sau pe vreun altul dintre ceilalţi aşa-zişi zei, deşi ne ameninţaţi cu moartea, noi i-am dispreţuit pentru Iisus Hristos şi ne-am consacrat Dumnezeului celui nenăscut şi mai presus de patimi, Care sîntem încredinţaţi că nu s-a năpustit cu aţîţare de pofte nici asupra Antiopei sau asupra altor femei, nici asupra lui Ganymede; Care n-a avut nici o dată nevoie de ajutorul lui Thetis pentru

a se elibera de gigantul acela cu o sută de braţe şi nici nu s-a gîndit ca, în schimbul acestui serviciu, Achille, fiul lui Thetis, să poată nimici mulţime multă de elleni pentru concubina lui, Briseis. Noi deplîngem pe cei ce cred în asemenea fabule şi ştim că născocitorii lor nu sînt alţii decît demonii.

XXVI.

În al treilea rînd, observăm că şi după înălţarea lui Hristos la cer, demonii au scos la iveală pe anumiţi oameni, care au spus despre ei că sînt zei şi care nu numai că nu au fost prigoniţi de voi, ci dimpotrivă au fost învredniciţi şi de onoruri. Astfel, un oarecare Simon Samariteanul, din satul care se cheamă Gitthon, care în vremea Cezarului Claudiu, cu ajutorul demonilor, a săvîrşit minuni de magie în cetatea voastră împărătească, Roma, a fost socotit drept zeu şi a fost cinstit de către voi cu o statuie, care i s-a ridicat pe o insulă din rîul Tibru, dintre cele două poduri, avînd pe ea săpată, în limba latină, inscripţia aceasta: SIMONI DEO SANCTO[59]. Şi aproape toţi samaritenii, ba chiar şi unii de alte naţionalităţi, îl adoră, recunoscîndu-l ca cea dintîi divinitate a lor şi i se închină; iar despre o oarecare Elena, care-l însoţea pretutindeni în vremea aceea şi care, mai înainte trăise într-un loc de prostituţie, s-a spus că este prima lui noţiune. Un altul, Menandru, şi el deopotrivă samaritean, de fel din satul Cappareteea, devenind şi el ucenicul lui Simon, ştim că pe cînd se găsea la Antiohia, cu ajutorul demonilor care lucrau prin el, a înşelat pe mulţi prin diferite meşteşugiri magice, căutînd să convingă pe adepţii lui că nu vor muri[60]; chiar şi astăzi mai sînt unii dintre aceia ai lui, care mărturisesc lucrul acesta. Tot aşa, un oarecare Marcion din Pont, care încă şi astăzi mai învaţă pe adepţii lui, socoteşte că există un alt Dumnezeu mai mare decît Dumnezeu-Creatorul. Acesta, cu ajutorul demonilor, a făcut pe mulţi oameni, de toate neamurile, să spună lucruri defăimătoare şi să tăgăduiască pe Dumnezeu, Creatorul universului, mărturisind că un alt Dumnezeu, care este mai mare, a făcut lucruri şi mai mari decît Acesta. Toţi cei care împărtăşesc părerile acestora, aşa cum am spus[61], se numesc creştini, tot aşa cum, cu toată deosebirea sistemelor filozofice pe care le profesează, numele de filozofi este dat tuturor celor ce se ocupă cu filozofia[62]. Dacă ei săvîrşesc şi acele lucruri urîte şi de domeniul basmului, ca: stingerea luminilor în cadrul adunărilor lor şi împreunările ruşinoase şi mîncările de carne omenească,

59. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, II, XIII, 3—4.
60. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, III, XXVI, 3.
61. A se vedea mai sus, capit. VII, 3.
62. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.* IV, XI, 9.

noi nu cunoaştem; însă că ei nu sînt prigoniţi şi nici ucişi de voi, nici măcar pentru învăţăturile lor, aceasta o ştim prea bine. De altfel, noi am alcătuit o lucrare asupra tuturor ereziilor care au fost vreodată. Dacă vreţi să o citiţi, v-o ţinem de dispoziţie.

XXVII.

Întrucît ne priveşte pe noi, pentru a nu săvîrşi nici o nedreptate şi nici o impietate, noi am fost învăţaţi că a expune, adică a părăsi pe copii, este un obicei al celor răi; mai întîi, pentru că aproape pe toţi aceştia îi vedem îndrumaţi către prostituţie – nu numai pe fete, ci şi pe băieţi – şi, aşa cum se spune despre cei vechi că hrăneau cirezile de boi sau turmele de capre şi de oi, sau hergheliile de cai de păşune, tot aşa şi acum sînt crescuţi copiii, spre a fi folosiţi numai la desfrînare şi că la toate popoarele se găsesc, deopotrivă, mulţime de femei, de fiinţe cu sexul nedeterminat, sau de făpturi infame, care se ocupă cu sacrilegiul acesta. Iar voi, în loc să stîrpiţi din lumea voastră nişte asemenea creaturi, luaţi de la ele plăţi, tribute şi impozite. Şi, printre aceştia de care se foloseşte cineva spre împreunare neîngăduită, lipsită de pietate şi necurată, nu este exclus să se găsească vreun copil, vreo rudenie sau vreun frate al său. Alţii îşi prostituează pe înşişi copiii şi soţiile lor şi se mutilează în chip public în vederea prostituţiei şi iau în felul acesta parte la misterele Mamei zeilor. Fiecăruia dintre cei socotiţi zei de către voi, i se dă drept atribut marele şi misteriosul simbol al şarpelui. Şi cele săvîrşite şi cinstite în chip public de către voi, ne acuzaţi pe noi că le-am săvîrşit, cu luminile stinse şi cufundaţi în întuneric. Dar aceste acuzaţii, în măsura în care noi sîntem nevinovaţi de a săvîrşi asemenea lucruri, nu ne aduc nici o pagubă, ci dimpotrivă, ele păgubesc pe cei ce le săvîrşesc şi care aduc mărturii mincinoase împotriva noastră.

XXVIII.

La noi conducătorul de căpetenie al demonilor celor răi se numeşte şarpe şi satan şi diavol, aşa cum veţi putea afla şi din scrierile noastre, dacă le veţi cerceta. Despre el, Hristos a prezis că va fi trimis în foc, împreună cu oştirea lui şi cu oamenii care-l urmează, pentru a fi pedepsiţi în veacul cel nesfîrşit[63]. Răbdarea lui Dumnezeu de a nu face încă lucrul acesta a avut în vedere neamul omenesc. Căci Dumnezeu ştie de mai înainte pe cei ce vor urma să se mîntuiască prin pocăinţă şi pe cei ce nu vor face aceasta, chiar dacă aceştia din urmă încă nu s-au născut. El a făcut, dintru început neamul omenesc inteligent şi capabil de a alege, în chip liber, adevărul şi binele,

63. Mt. 25, 41.

încît nimenea dintre oameni nu va avea cuvînt de scuză înaintea lui Dumnezeu[64]; căci ei au fost creaţi cu puterea de a raţiona şi de a considera în adîncul lor lucrurile. Iar dacă cineva nu crede că Dumnezeu se îngrijeşte de acestea, unul ca acesta înseamnă că, folosindu-se de meşteşugul vorbirii, sau va mărturisi că Dumnezeu nu există, sau că, dacă există, El se bucură de la natură de răutate, sau că rămîne insensibil ca o piatră, că în fond virtutea şi răutatea nu sînt nimic şi că numai oamenii au părerea că acestea sînt sau bune, sau rele: ceea ce constituie cea mai mare impietate şi nedreptate.

XXIX.

Şi iarăşi, al doilea motiv pentru care noi nu expunem, adică nu abandonăm copiii, este acela ca nu cumva vreunul dintre aceştia, nefiind luat să fie crescut de cineva, să moară şi, în felul acesta să fim şi ucigaşi. Dar, dacă principial noi nu ne căsătorim decît cu scopul de a creşte copii, în cazul cînd noi renunţăm la căsătorie, facem aceasta cu scopul de a ne înfrîna cu desăvîrşire. Şi iată că unul dintre ai noştri, pentru ca să vă convingă cum că la noi, împreunarea ruşinoasă nu constituie o taină, a prezentat o cerere, în scris, guvernatorului Felix al Alexandriei, ca să îngăduie unui medic să-i extirpeze organele genitale; căci medicii de acolo spuneau că fără autorizaţia guvernatorului nu le era îngăduit să facă aceasta. Întrucît Felix, însă, nu a voit cîtuşi de puţin să aprobe această cerere, tînărul rămînînd pe poziţia lui, s-a mulţumit cu mărturia conştiinţei lui şi a celor ce împărtăşeau credinţa lui. Şi socotim că nu este ceva absurd să amintim aici şi de Antinous[65], care a murit de curînd şi pe care toţi, de teamă, au început să-l adore ca pe un zeu, cu toate că ştiau cine era şi de unde venea.

XXX.

Dar pentru ca cineva, opunîndu-se nouă, să nu zică: ce împiedică pe aşa-numitul Hristos de la voi, ca, fiind şi El om dintre oameni, să fi săvîrşit cu ajutorul meşteşugului magic minunile despre care este vorba şi, pentru aceasta, să vi se pară că este Fiul lui Dumnezeu? La acestea vom răspunde,

---

64. Rom. 1, 21.

65. Antinous a fost un tînăr de origine umilă, născut în Bithynia, care, din cauza frumuseţii lui, a fost luat de împăratul Hadrian, ca paj al său, ţinîndu-l continuu pe lîngă sine. Pe cînd Hadrian se găsea într-una din călătoriile sale în Egipt, Antinous, scăldîndu-se în Nil, s-a înecat, în anul 122. Jalea lui Hadrian nu a cunoscut margini. Ca urmare, localitatea Besa din Thebaida (Egipt), lîngă care se înecase Antinous a primit numele de Antinopolis. El a fost trecut în numărul zeilor şi i s-au ridicat temple în Egipt şi Grecia, precum şi statui în diferite părţi ale imperiului roman. De asemenea, un mare număr de lucrări de artă au fost executate în cinstea lui. După Dion Cass. (LXIX, 11), moartea lui Antinous a constituit o eră în istoria artei vechi.

nu dînd crezare celor ce vorbesc despre ele, ci lăsîndu-ne încredinţaţi, în chip necesar, de cei ce le-au profeţit, mai înainte ca ele să se întîmple, pentru că vedem cu înşişi ochii noştri, cele ce s-au întîmplat şi cele ce se întîmplă, întocmai precum au fost profeţite. Iar dovada aceasta, aşa cum credem, vi se va părea şi vouă cît se poate de mare şi de adevărată.

XXXI.

Printre iudei, unii oameni au fost profeţi ai lui Dumnezeu, prin care Duhul cel profetic a vestit de mai înainte de a fi, cele ce urmau să fie. Şi profeţiile acestora, regii de pe vremuri ai iudeilor dobîndindu-le, le-au păstrat cu multă grijă, aşa cum au fost spuse, atunci cînd au fost profeţite, în limba lor ebraică deosebită, în nişte cărţi alcătuite de înşişi aceşti profeţi. Cînd Ptolomeu, împăratul Egiptului, alcătuind o bibliotecă şi căutînd să adune în ea scrierile tuturor oamenilor, a fost informat şi de profeţiile acestea, a trimis soli la Irod, regele de atunci al iudeilor, cerîndu-i să-i trimită cărţile profeţilor. Şi regele Irod i le-a trimis, scrise în limba lor ebraică, amintită mai înainte. Dar, deoarece egiptenilor nu le erau cunoscute cele scrise în ele, Ptolomeu a cerut din nou să i se trimită nişte oameni care să le traducă pe acestea în limba ellenă. Făcîndu-se aceasta, cărţile au rămas şi la egipteni, pînă în ziua de astăzi şi se găsesc pretutindeni la toţi iudeii, care, deşi le citesc, nu înţeleg cele spuse în ele, ci ne socotesc pe noi duşmani şi vrăjmaşi ai lor şi întocmai ca şi voi ne ucid şi ne chinuiesc ori de cîte ori pot, aşa cum puteţi voi înşivă să vă convingeţi. Astfel, în războiul iudaic ce a avut loc de curînd, Barcochebas, conducătorul revoltei iudeilor, numai pe creştini a poruncit să-i supună la cele mai crunte pedepse, dacă nu vor tăgădui şi nu vor defăima pe Iisus Hristos[66]. Dar, în cărţile profeţilor noi găsim propovăduit de mai înainte, că Iisus, Hristosul nostru, va veni, născîndu-Se dintr-o fecioară, că va ajunge la vîrsta bărbăţiei şi va vindeca toată boala şi toată slăbiciunea[67], că va învia morţii şi că prigonit, desconsiderat şi răstignit, va muri, că va învia şi Se va înălţa la ceruri, că va fi şi Se va numi Fiu al lui Dumnezeu, că unii vor fi trimişi de El să propovăduiască acestea la tot neamul omenesc şi că oamenii cei dintre neamuri vor fi aceia care vor crede mai degrabă în El. Şi aceste profeţii s-au făcut uneori cu cinci mii de ani mai înainte de arătarea Lui, alteori cu trei mii de ani, alteori cu două mii de ani şi iarăşi alteori cu o mie sau opt sute de ani; căci profeţii s-au succedat unii după alţii, de-a lungul generaţiilor.

---

66. Cf. Eusebiu, *Hist. Eccl.*, I, VIII, 4.
67. Mt. 4, 23; 9, 35; 10, 1.

XXXII.

Deci Moisi, care a fost cel dintîi dintre profeţi, a spus literalmente acestea: „Nu va lipsi conducător din Iuda, nici îndrumător din coapsele lui, pînă ce va veni Acela, Căruia I s-a rezervat; şi El va fi aşteptarea neamurilor, Care va lega de viţa de vie asinul Său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa"[68]. Este, deci, treaba voastră de a cerceta cu exactitate şi de a afla pînă cînd a fost printre iudei conducător şi rege unul dintre ei. Aceasta s-a întîmplat pînă la arătarea lui Iisus Hristos, Învăţătorul nostru şi Tîlcuitorul profeţiilor celor uitate, aşa cum s-a prezis de către dumnezeiescul Duh Sfînt profetic, prin Moisi, că nu va lipsi conducător dintre iudei, pînă cînd va veni Acela, Căruia I s-a rezervat regatul. Iuda este strămoşul iudeilor, de la care iudeii şi-au primit şi numele. Iar voi, după arătarea Lui, care a avut loc, nu numai că aţi împărăţit asupra iudeilor, ci aţi pus stăpînire şi pe întregul lor pămînt. Cuvintele: „El va fi aşteptarea neamurilor" vor să arate că oamenii de toate neamurile vor aştepta ca El să vină iarăşi, ceea ce puteţi vedea cu ochii voştri că se întîmplă şi puteţi să vă convingeţi în fapt: căci oamenii de toate neamurile aşteaptă pe Cel ce a fost răstignit în Iudeea, după care, îndată, pămîntul iudeilor fiind cucerit de voi cu armele, a ajuns în stăpînirea voastră. Iar cuvintele: „Care va lega de viţa de vie asinul său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea sa" au fost un simbol lămuritor de cele ce aveau să se întîmple lui Hristos şi de cele ce aveau să fie făcute de El însuşi. Căci un mînz de asină se găsea la intrarea într-un sat, legat de o viţă de vie şi pe acesta a poruncit atunci cunoscuţilor Lui ca să I-l aducă şi aducîndu-I-l, suindu-Se pe el a stat, şi aşa a intrat în Ierusalim[69], unde se găsea cel mai mare templu ai iudeilor, care, după aceea a fost distrus de voi; şi după aceasta a fost răstignit, pentru ca să se împlinească restul profeţiei. Căci cuvintele: „spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa" au fost vestitoare de mai înainte ale pătimirii pe care avea să o sufere, curăţind prin sînge pe cei ce aveau să creadă în El. Căci „îmbrăcămintea" despre care vorbeşte Duhul cel dumnezeiesc, prin profetul, sînt oamenii care cred în El, în care locuieşte sămînţa cea de la Dumnezeu-Cuvîntul. Cuvintele „sînge de strugure" vor să însemne că Cel ce avea să vină va avea sînge, dar nu din sămînţa omenească, ci din puterea dumnezeiască. Cea dintîi putere după Părintele tuturor şi Stăpînul Dumnezeu, este Fiul şi Cuvîntul Lui[70]. Despre modul în care Acesta S-a întrupat şi S-a făcut om, vă vom spune în cele ce urmează. Căci după cum sîngele viţei de vie nu l-a făcut omul, ci Dumne-

68. Fac. 49, 10–11.
69. Mt. 21, 1 urm.
70. In. 1, 4.

zeu, tot aşa a arătat că şi sîngele acesta nu s-a făcut din sămînţă omenească, ci din puterea lui Dumnezeu, aşa cum am spus mai înainte. Un alt profet, Isaia, profetizînd acelaşi lucru cu alte cuvinte, a zis astfel: „Răsări-va o stea din Iacob şi o floare se va ridica din rădăcina lui Iessei; şi neamurile vor nădăjdui în braţul Lui“ [71]. Steaua cea strălucitoare care a răsărit şi floarea care s-a ridicat din rădăcina lui Iessei, este acest Hristos. El S-a născut, prin puterea lui Dumnezeu, dintr-o fecioară, care se trăgea din sămînţa lui Iacob, cel ce a fost părintele lui Iuda, care, aşa cum am văzut, a fost strămoşul iudeilor. Cît priveşte pe Iessei, care de-a lungul generaţiilor a fost fiul lui Iacob şi al lui Iuda, el a fost, la rîndul lui, protopărintele lui Hristos.

XXXIII.

Şi, iarăşi, ascultaţi acum cum s-a profeţit de către Isaia că El Se va naşte dintr-o fecioară. S-a spus aşa: „Iată, Fecioara în pîntece va lua şi va naşte Fiu şi-I vor da Lui numele „Dumnezeu cu noi“ [72]. Căci cele socotite de către oameni de necrezut şi cu neputinţă, pe acestea Dumnezeu le-a vestit de mai înainte, prin Duhul cel profetic că se vor întîmpla, în aşa fel ca, atunci cînd se vor întîmpla să nu fie necrezute, ci să fie crezute prin faptul că ele au fost spuse de mai înainte[73]. Pentru ca nu cumva unii care nu înţeleg profeţia arătată, să ne reproşeze nouă, ceea ce noi înşine am reproşat poeţilor, care spun că Zeus s-a năpustit asupra femeilor împins de plăcerile afrodisiace, vom încerca să lămurim aceste cuvinte. Cuvintele „Iată Fecioara în pîntece va lua“, nu înseamnă că Fecioara va concepe ca urmare a unei împreunări omeneşti; căci dacă ar fi avut loc o împreunare omenească, cu orişicine, ea nu ar fi mai fost fecioară; ci puterea lui Dumnezeu venind asupra Fecioarei o a umbrit[74] şi a făcut-o, deşi era fecioară, să poarte în pîntece. Iar îngerul, care a fost trimis de Dumnezeu, în vremea aceea, i-a binevestit ei, zicînd: „Iată, vei concepe în pîntece de la Duhul Sfînt şi vei naşte un Fiu, care se va chema Fiu al Celui Prea Înalt şi-I vei pune numele Iisus, căci El va mîntui pe poporul Lui de păcatele lui“ [75], aşa cum ne-au învăţat despre Mîntuitorul nostru Iisus Hristos cei ce ne-au păstrat toate memoriile în legătură cu El şi cărora am crezut, deoarece Duhul cel profetic a amintit şi prin Isaia, cel menţionat mai înainte, aşa cum am arătat, că Acesta Se va naşte. Prin Duhul, deci, şi prin puterea cea de la Dumnezeu, nu este îngăduit să înţelegem altceva, decît pe Cuvîntul, Care este primul-

71. Is. 11, 1, 10; Num. 24, 17.
72. Is. 7, 14; Mt. 1, 23.
73. In. 14, 29.
74. Lc. 1, 35.
75. Lc. 1, 31–32; Mt. 1, 20–21.

născut al lui Dumnezeu, aşa cum Moisi, profetul cel mai înainte amintit, a arătat. Şi acesta, venind asupra Fecioarei şi umbrind-o, a lăsat-o însărcinată, nu ca urmare a vreunei împerecheri omeneşti, ci prin puterea lui Dumnezeu. Iar cuvîntul „Iisus", care este un nume evreiesc, în limba greacă înseamnă Mîntuitor. Pentru aceasta şi îngerul a zis, adresîndu-se Fecioarei: „Şi-I vei pune numele Iisus; căci El va mîntui pe poporul Lui de păcatele lor". Cum că cei ce profeţesc nu sînt inspiraţi de nimeni altul decît de cuvîntul lui Dumnezeu, socotesc că şi voi înşivă sînteţi de acord.

XXXIV.

Despre locul unde avea să Se nască El pe pămînt, ascultaţi ce a prezis un alt profet, Miheea. El a zis astfel: „Şi tu, Bethleeme, pămîntul Iudei, nu eşti cu nimic mai prejos printre conducătorii lui Iuda; căci din tine va ieşi conducătorul care va păstori pe poporul Meu"[76]. Iar Bethleemul este un sat din ţara iudeilor, care se găseşte la treizeci şi cinci de stadii de Ierusalim. Aici S-a născut Iisus Hristos, aşa cum puteţi afla din registrele de recensămînt ale lui Cyrenius, care a fost cel dintîi guvernator al vostru în Iudeea.

XXXV.

Cum că Hristos, după naşterea Sa, avea să rămînă necunoscut celorlalţi oameni, pînă la vîrsta bărbăţiei, fapt care s-a şi împlinit, ascultaţi cele profeţite în legătură cu aceasta. Profeţia spune: „Un copil s-a născut nouă şi un tînăr ni s-a dat, a cărui putere este pe umerii lui"[77] ; iar lucrul acesta aminteşte de puterea crucii, pe care, atunci cînd a fost răstignit, şi-a pus umerii săi, aşa cum se va arăta mai lămurit, în continuarea cuvîntului nostru. Şi, iarăşi, acelaşi profet Isaia, inspirat de Duhul cel profetic, a zis: „Întinsu-mi-am mîinile mele asupra unui popor neascultător şi contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună. Ei cer de la mine acum judecată şi îndrăznesc să se apropie de Dumnezeu"[78]. Şi, iarăşi, prin alt profet, cu alte cuvinte, zice: „Străpuns-au mîinile şi picioarele mele şi asupra îmbrăcăminţii mele au aruncat sorţi"[79]. Dar împăratul şi profetul David, cel ce a spus acestea, nu a pătimit nimic din acestea. Iisus Hristos, însă. Şi-a întins mîinile Sale, atunci cînd a fost răstignit de către iudeii care-L contraziceau şi spuneau că El nu este Hristos. Căci, aşa cum zice profetul, tîrîndu-L, L-au aşezat pe scaunul de judecată şi I-au zis: Dă-ne răspuns la judecată ! Iar cuvintele: „Străpuns-au mîinile şi picioarele Mele",

76. Mih. 5, 2; Mt. 2, 6.
77. Is. 9, 6.
78. Is. 65, 2; 58, 2.
79. Ps. 21, 17, 19.

au fost o explicare a piroanelor celor înfipte în mîinile şi picioarele Lui, pe cruce. După răstignire, cei ce L-au răstignit au tras la sorţi îmbrăcămintea Lui şi au împărţit-o între ei[80]. Cum că acestea aşa s-au întîmplat, o puteţi afla din actele care s-au încheiat pe vremea lui Pontius Pilat. Ca să arătăm cum că s-a profeţit în chip lămurit că El va intra în Ierusalim călare pe un mînz de asină, ne vom folosi de cuvintele profeţiei unui alt profet, Sofonia[81]. Ele sună în chipul următor: „Bucură-te, foarte, fiica Sionului, propovăduieşte cu glas mare, fiica Ierusalimului; căci iată, împăratul tău vine la tine, blînd şi călare pe asin şi pe mînz de asină, care nu a fost supus la jug".

XXXVI.

Cînd auziţi cuvintele profeţilor exprimate ca din partea lor, să nu socotiţi că ele au fost grăite de către aceşti oameni inspiraţi, ci de Cuvîntul cel dumnezeiesc, care i-a pus în mişcare. Căci El spune uneori, în chip de prevestire, cele ce se vor întîmpla, alteori vorbeşte ca din partea Stăpînului tuturor şi Părintelui Dumnezeu, alteori din partea lui Hristos şi, în fine, alteori din partea popoarelor care răspund Domnului sau Părintelui Său. Lucrul acesta se poate vedea şi la scriitorii voştri; căci în timp ce unul şi acelaşi este cel care scrie toate, el aduce în scenă mai multe persoane care discută între ele. Lucrul acesta neputîndu-l înţelege iudeii care au în mîinile lor cărţile profeţilor, nu au recunoscut pe Hristos nici chiar atunci cînd a venit, ci şi pe noi care spunem că a venit şi dovedim că El a fost răstignit de ei, aşa cum s-a propovăduit de mai înainte, ne urăsc din toate puterile lor.

XXXVII.

Dar, pentru ca şi lucrul acesta să vă fie vouă lămurit, vă vom arăta că următoarele cuvinte, exprimate de către profetul Isaia, cel mai înainte amintit, sînt spuse ca din partea Părintelui: „Boul a cunoscut pe cel ce l-a dobîndit şi asinul, ieslea stăpînului său; dar Israel nu M-a cunoscut şi poporul Meu nu M-a înţeles. Vai, neam păcătos, popor plin de păcate, sămînţă rea, fii nelegiuiţi; aţi părăsit pe Domnul"[82]. Şi iarăşi, în alt loc, cînd acelaşi profet spune deopotrivă din partea Părintelui: „Ce casă Mi-aţi zidit ? zice Domnul. Cerul este scaunul Meu şi pămîntul aşternut picioarelor Mele"[83]. Şi iarăşi, în altă parte: „Lunile cele noi şi sabatele voastre le urăşte sufletul Meu şi nu suport marea voastră zi de post şi repaosul vostru;

80. Mt. 27, 35.
81. Cuvintele profeţiei care urmează nu aparţin lui Sofonia, ci sînt reproduse din profetul Zaharia, 9, 9; Cf. Mt. 21, 5.
82. Is. 1, 3–4.
83. Is. 26, 1.

şi nici atunci cînd veţi veni să vă arătaţi Mie, nu vă voi asculta pe voi. Mîinile voastre sînt pline de sînge. Chiar de-Mi aduceţi floare de făină şi tămîiere, acestea constituie pentru Mine un lucru de scîrbă: nu vreau grăsimea mieilor şi sîngele taurilor. Cine a cerut acestea din mîinile voastre ? Ci, mai degrabă, dezleagă orice legătură de nedreptate, rupe constrîngerile schimburilor silite, acoperă pe cel fără de adăpost şi pe cel gol, împarte cu cel înfometat pîinea ta“[84]. De aici puteţi înţelege ce fel sînt învăţăturile pe care ni le dau profeţii, în numele lui Dumnezeu.

XXXVIII.

Iar atunci cînd Duhul profetic grăieşte ca din partea lui Hristos, el zice astfel: „Întinsu-Mi-am mîinile Mele asupra unui popor neascultător şi contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună“[85]. Şi, iarăşi: „Pus-am spatele Meu spre biciuiri şi obrajii Mei spre lovituri, iar faţa Mea nu o am întors de la ruşinea scuipăturilor. Şi Domnul a fost ajutătorul Meu; pentru aceasta nu M-am ruşinat, ci am pus faţa Mea ca o stîncă solidă şi am cunoscut că nu voi fi ruşinat, pentru că Cel ce Mă îndreptăţeşte Se apropie“[86]. Şi, iarăşi, atunci cînd spune: „Ei au pus la sorţi îmbrăcămintea Mea şi Mi-au pironit picioarele şi mîinile. Iar eu M-am culcat şi am adormit şi m-am sculat, că Domnul va avea grijă de Mine“[87]. Şi, iarăşi, atunci cînd zice: „Grăit-au întru buzele lor, mişcat-au din cap, zicînd: „Mîntuiască-se pe sine însuşi“[88]. Cum că toate acestea s-au făcut de iudei lui Hristos, puteţi afla. Căci în timp ce El era răstignit, iudeii îşi mişcau buzele şi dădeau din cap, zicînd: „Cel ce a înviat morţii, să se mîntuiască pe sine însuşi“[89].

XXXIX.

Atunci cînd Duhul profetic vorbeşte, profeţind cele viitoare, el zice astfel: „Căci din Sion va ieşi o lege şi Cuvîntul Domnului din Ierusalim şi va judeca în mijlocul neamurilor şi va da la iveală mult popor. Şi vor face din săbiile lor fiare de plug şi din lăncile lor furci şi nu va mai ridica un neam asupra altui neam sabia şi nu vor mai învăţa să se războiască“[90]. Şi, că aşa s-a întîmplat, puteţi să vă convingeţi. Căci de la Ierusalim au pornit

84. Is. 1, 11–15; 58, 6.
85. Is. 65, 2.
86. Is. 50, 6–8.
87. Ps. 21, 19,17; 3, 6
88. Ps. 21, 9.
89. Mt. 27, 39–43.
90. Is. 2, 3–4.

în lume un număr de doisprezece bărbaţi, şi aceştia nişte oameni simpli[91], care nu puteau vorbi, dar care, prin puterea lui Dumnezeu, au vestit întregului neam omenesc că au fost trimişi de Hristos ca să înveţe pe toţi cuvîntul lui Dumnezeu; şi noi, care odinioară ne ucideam unii pe alţii, nu numai că nu ne luptăm împotriva duşmanilor, ci, pentru a nu minţi şi a nu înşela pe judecătorii noştri, mărturisind pe Hristos noi murim cu bucurie. Ar fi cu putinţă ca, în asemenea cazuri să facem şi noi ceea ce spune zicala: „Limba a jurat, dar sufletul a rămas în afara jurămîntului"[92]. Desigur că ar fi ceva de rîs ca, în timp ce aceia care cad de acord cu voi se înrolează ca soldaţi ai voştri, îmbrăţişînd mărturisirea voastră, mai presus de viaţa lor, de părinţii lor, de patria lor şi de toţi cei familiari ai lor, cu toate că voi nu le puteţi procura nici o recompensă nestricăcioasă pentru aceasta, noi, care sîntem îndrăgostiţi de nestricăciune, să nu suferim, la rîndul nostru, toate, pentru a primi cele dorite, de la Cel ce singur este în stare să ni le dea.

XL.

Ascultaţi acum şi cele ce s-au spus mai înainte despre cei ce vor propovădui învăţătura Lui şi care au anunţat arătarea Lui, regele profet, amintit mai înainte, fiind acela care a spus prin Duhul cel profetic: „Ziua varsă zilei cuvînt şi noaptea vesteşte nopţii cunoştinţă. Nu sînt graiuri, nici cuvinte, ale căror glasuri să nu se audă. În tot pămîntul a ieşit sunetul lor şi la marginile pămîntului, cuvintele lor. În soare şi-a aşezat cortul Său şi El, întocmai ca un mire, ieşind din cămara Sa, Se va bucura întocmai ca un gigant care-şi urmează calea Sa"[93]. Pe lîngă acestea, am socotit cu cale că este un lucru bun şi cuvenit, ca să vă amintim şi de alte cuvinte, care au fost profeţite de către acelaşi David, din care să puteţi afla cum îndeamnă Duhul cel profetic pe oameni să trăiască, şi cum anunţă coaliţia care s-a făcut de către Irod, regele iudeilor, de iudei înşişi şi de către Pilat, care a fost guvernatorul vostru la ei, împreună cu ostaşii lui, împotriva lui Hristos, şi cum avea să fie El crezut de către oamenii din toate neamurile; cum Dumnezeu Îl numeşte pe El Fiu şi-I făgăduieşte că-I va supune pe toţi vrăjmaşii, aşa cum demonii, în ceea ce-i priveşte, încearcă să scape de puterea Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu şi de cea a lui Hristos şi cum Dumnezeu cheamă pe toţi la pocăinţă, mai înainte de a veni ziua judecăţii. Căci s-a zis aşa: „Fericit bărbatul, care nu a mers în sfatul necredincioşilor şi nu a stat în calea păcătoşilor şi pre scaunul celor nedrepţi nu a stătut, ci în legea Domnului este voia lui şi în legea Lui va judeca ziua şi noaptea.

91. Fapte 4, 13.
92. Euripide, *Hippolyte*, vers. 607.
93. Ps. 18, 3–6.

Şi va fi întocmai ca un arbore plantat la marginea apelor, care-şi va da roada la timpul său şi frunza lui nu va cădea şi toate cîte va face îi vor prospera lui. Nu tot aşa, necredincioşii, nu tot aşa; ci întocmai ca praful, pe care vîntul îl smulge de pe faţa pămîntului; pentru aceasta, cei necredincioşi nu vor învia la judecată şi nici păcătoşii în sfatul celor drepţi, pentru că ştie Domnul calea drepţilor, iar calea celor necredincioşi se va pierde"[94]. Pentru ce au fremătat neamurile şi popoarele au cugetat cele deşarte ? Au fost de faţă regii pămîntului şi conducătorii s-au adunat laolaltă, împotriva Domnului şi împotriva Hristosului Său, zicînd: Să rupem legăturile lor şi să lepădăm de la noi jugul lor. Cel ce locuieşte în ceruri va rîde de ei şi Domnul Îşi va bate joc de ei; atunci va vorbi către ei întru mînia Lui şi întru urgia Lui îi va tulbura pe ei. Iar Eu am fost pus de El împărat în Sion, muntele cel sfînt al Lui, pentru a vesti porunca Domnului. Domnul a zis către Mine: Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut. Cere de la Mine, şi-Ţi voi da Ţie neamuri spre moştenire şi spre stăpînire marginile lumii. Tu îi vei păstori cu toiag de fier şi-i vei zdrobi ca pe vasele olarului. Şi acum, regilor, înţelepţiţi-vă, învăţaţi-vă toţi cei ce judecaţi pămîntul. Slujiţi Domnului cu frică şi vă bucuraţi de El cu cutremur. Ţineţi-vă de învăţătură, ca nu cumva Domnul să Se mînie şi să vă pierdeţi de la calea cea dreaptă, cînd se va aprinde repede mînia Lui. Fericiţi sînt toţi cei ce se încred în El"[95].

XLI.

Şi, iarăşi, printr-o altă profeţie, Duhul cel profetic anunţînd prin acelaşi David că, după ce va fi răstignit, Hristos va împărăţi, a zis astfel: „Cîntaţi Domnului tot pămîntul şi vestiţi zi cu zi mîntuirea Lui; că mare este Domnul şi vrednic foarte de laudă; El este înfricoşător mai presus decît toţi zeii. Căci toţi zeii neamurilor sînt nişte idoli ai demonilor, în timp ce Dumnezeu a făcut cerurile. Slavă şi laudă este înaintea feţei Lui şi putere şi splendoare în locul sfinţeniei Lui. Daţi Domnului, Părintelui veacurilor, slavă. Luaţi har şi intraţi înaintea feţei Lui şi vă închinaţi în curţile Lui cele sfinte. Tot pămîntul să se teamă de faţa Lui; să se ţină tare şi să nu se clintească. Cei dintre neamuri să se bucure: Domnul a împărăţit" de pe lemn[96].

XLII.

Atunci cînd Duhul cel profetic arată cele ce urmează să se întîmple, ca şi cum s-ar fi întîmplat, aşa cum aţi putut vedea şi în cele spuse mai

94. Ps. 1.
95. Ps. 2.
96. I Par. 16, 23, 25–31; Ps. 96, 1–10.

înainte, pentru ca lucrul acesta să nu producă vreo contrazicere la cei ce se vor întîlni cu el, vom căuta deopotrivă să-l lămurim. Evenimentele cunoscute în genere că se vor întîmpla, le prezice ca deja împlinite; iar că aşa trebuie acceptat acest lucru, fiţi atenţi cu mintea la cele ce vă voi spune. David a spus cele arătate mai înainte, cu o mie cinci sute de ani mai înainte ca Hristos, făcîndu-Se om, să fie răstignit şi nimeni dintre cei de mai înainte de El nu a fost răstignit pentru ca să aducă bucurie neamurilor, dar nici după El. Iar Iisus Hristos al nostru, fiind răstignit şi murind, a înviat şi urcîndu-Se la cer, împărăţeşte, iar bucuria celor propovăduite de El, prin apostoli este la toate neamurile care aşteaptă nestricăciunea cea făgăduită de El.

XLIII.

Pentru ca nu cumva unii să creadă, din cele spuse de noi mai înainte, că noi zicem că cele ce se întîmplă au loc printr-o necesitate a destinului, fiind cunoscute de mai înainte pentru faptul că de mai înainte au fost spuse, vom căuta să lămurim şi acest lucru. Prin profeţi am aflat şi declarăm că este adevărat, că pedepsele şi chinurile, ca şi răsplătirile cele bune, se vor da potrivit cu faptele fiecăruia. Deoarece, dacă nu ar fi aşa, ci totul s-ar întîmpla potrivit destinului, atunci nu ar mai exista nici libertate personală. Căci dacă de la destin ar fi cineva bun şi altcineva rău, atunci nici cel dintîi nu ar fi demn de laudă, nici cel de pe urmă nu ar fi demn de blam. Şi, iarăşi, dacă neamul omenesc nu ar avea puterea de a fugi de cele ruşinoase şi de a alege cele bune prin propria sa alegere liberă, atunci el ar fi nevinovat de faptele pe care le face, oricum ar fi acestea. Dar, faptul că omul prin libera lui alegere săvîrşeşte uneori cele bune, iar alteori greşeşte, iată cum putem dovedi. Noi vedem că unul şi acelaşi om în săvîrşirea faptelor sale trece de la o extremitate la alta. Dar dacă el ar fi de la destin sau rău sau bun, atunci el nu s-ar mai arăta în stare să săvîrşească lucruri contrare şi, în felul acesta, să se schimbe de mai multe ori. Şi atunci nu ar mai fi unii buni şi alţii răi, pentru că, în cazul acesta am arăta că destinul este cauza atît a celor bune, cît şi a celor rele şi că el lucrează împotriva sa, sau că ar putea părea adevărat ceea ce am spus mai înainte[97], că atît virtutea, cît şi răutatea nu înseamnă nimic, ci că ele sînt socotite ca o simplă părere: ceea ce, aşa cum arată raţiunea adevărată, constituie cea mai mare impietate şi nedreptate. Noi zicem, însă, că destin inevitabil este acesta: celor ce aleg cele bune, recompensele cele vrednice şi, de asemenea, celor ce aleg cele potrivnice, pedepsele cele vrednice. Căci Dumnezeu nu a făcut pe om ca pe celelalte făpturi, bunăoară, ca arborii şi ca patrupedele, care nu pot săvîrşi nimic cu voinţa

97. A se vedea capit. XXVIII. 4.

lor liberă; deoarece nu ar fi mai fost vrednic nici de răsplată şi nici de laudă, în cazul cînd el nu ar fi ales cu de la sine putere binele şi nici dacă ar fi fost rău, nu ar fi putut primi pe bună dreptate pedeapsa, nefiind de la sine aşa şi neputînd fi altceva decît este.

XLIV.

Cel ce ne-a învăţat pe noi acestea a fost Duhul cel profetic, Care ne-a spus prin Moisi că i s-a zis de către Dumnezeu celui dintîi om creat, acestea: „Iată, înaintea feţei tale este binele şi răul; alege binele“[98]. Şi, iarăşi, prin Isaia celălalt profet, în legătură cu aceasta, se spune că s-a zis, ca din partea Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu, acestea: „Spălaţi-vă, deveniţi curaţi, îndepărtaţi răutatea din sufletele voastre, învăţaţi-vă să faceţi binele, faceţi judecată orfanului şi îndreptăţiţi pe văduvă şi veniţi să stăm de vorbă, zice Domnul. Şi de vor fi păcatele voastre ca purpura, ca lîna le voi albi, iar de vor fi stacojii, ca zăpada le voi albi. Şi, de veţi vrea şi Mă veţi asculta, bunătăţile pămîntului veţi mînca; iar de nu Mă veţi asculta, sabia vă va mînca. Căci gura Domnului a vorbit acestea“[99]. Cuvintele „sabia vă va mînca“ nu înseamnă că cei ce nu vor da ascultare vor fi ucişi cu săbiile, ci sabia lui Dumnezeu este focul a cărui pradă vor deveni cei ce au ales să facă acele rele. Pentru aceasta zice „sabia vă va mînca“. „Căci gura Domnului a vorbit acestea“. Căci dacă ar fi vorbit despre sabia care taie şi ucide de îndată, nu ar mai fi zis „vă va mînca“. Încît şi Platon, atunci cînd zice: „Vina este a celui ce alege, iar Dumnezeu nu este vinovat cu nimic“, a spus-o luînd aceasta de la profetul Moisi; căci Moisi este mai vechi decît toţi scriitorii de la elleni. Şi toate cîte atît filozofii cît şi poeţii le-au spus, în legătură cu nemurirea sufletului, sau pedepsele cele de după moarte sau despre contemplarea lucrurilor cereşti, sau despre alte învăţături asemănătoare, au putut să le înţeleagă şi să le explice, luînd principiile acestora de la profeţi. De aceea, la toţi ele apar ca nişte seminţe de adevăr; iar atunci cînd spun lucruri contrare unul altuia, ei se vădesc că nu le-au înţeles exact. Încît atunci cînd spunem că cele viitoare au fost prezise, noi nu susţinem că ele se săvîrşesc printr-o necesitate a destinului, ci că, Dumnezeu fiind de mai înainte cunoscător al celor ce urmează să fie făcute de toţi oamenii şi hotărîrea Lui fiind de a răsplăti pe fiecare dintre oameni după valoarea faptelor lui şi de a răspunde celor săvîrşite împotriva lui, după gravitatea lor, arată de mai înainte, prin Duhul cel profetic, cele ce vor să fie, pentru ca cei din neamul omenesc să înţeleagă şi să-şi amintească întotdeauna, arătînd

98. Deut. 30, 15, 19.
99. Is. 1, 16–20.

solicitudinea şi purtarea Lui de grijă faţă de ei. Prin acţiunea demonilor celor răi, s-a hotărît pedeapsa cu moartea împotriva celor ce vor citi cărţile lui Hystaspe, sau ale Sibyllei, sau ale profeţilor, pentru ca prin frică să-i împiedice pe oamenii care s-ar ocupa cu ele să ia cunoştinţă de cele bune şi să-i ţină în stăpînirea lor, ca să-i slujească: ceea ce, pînă în sfîrşit, nu au putut face. Dar noi, nu numai că le citim fără de teamă, ci, după cum vedeţi, le aducem şi la cunoştinţa voastră, cunoscînd că ele se vor arăta plăcute tuturor. Şi chiar dacă numai pe puţini dintre voi îi vom putea convinge de aceasta, va fi pentru noi un cîştig cît se poate de mare. Căci răsplata noastră, pe care o vom primi de la Stăpînul nostru, va fi aceea a unor buni lucrători.

XLV.

Despre aceea că Dumnezeu, Părintele tuturor, avea să aducă pe Hristos în cer; după învierea Lui din morţi şi să-L ţină acolo pînă ce va avea să calce în picioare pe demoni, vrăjmaşii Lui, şi pînă ce va avea să se completeze numărul celor buni şi virtuoşi cunoscuţi de El de mai înainte, pentru care nu a lăsat încă să se întîmple conflagraţiunea generală, ascultaţi cele spuse de către profetul David. Iată cuvintele lui: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Şezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale. Toiag de putere Îţi va trimite Ţie Domnul din Ierusalim şi stăpîneşte în mijlocul vrăjmaşilor Tăi. Cu Tine va fi conducerea în ziua puterii Tale, în strălucirea sfinţilor Tăi. Din pîntece, mai înainte de luceafăr Te-am născut“[100]. Cuvintele: „Toiag de putere Îţi va trimite Ţie Domnul din Ierusalim“ sînt prevestitoare ale cuvîntului celui puternic, pe care apostolii Lui, ieşind din Ierusalim le-au propovăduit pretutindenea şi, cu toate că s-a stabilit pedeapsa cu moartea împotriva celor ce învaţă, sau chiar numai mărturisesc numele lui Hristos, noi pretutindeni îmbrăţişăm acest nume şi-l propovăduim. Iar dacă şi voi veţi lua în consideraţie cuvintele noastre ca nişte vrăjmaşi, nu veţi putea face nimic mai mult, aşa precum am spus[101], decît să ne ucideţi; ceea ce nouă nu ne aduce nici o pagubă. Vouă, în schimb, şi tuturor celor ce ne vrăjmăşesc pe nedrept şi nu se pocăiesc, vă va aduce pedeapsa veşnică, prin foc.

XLVI.

Pentru ca vreunii, procedînd fără de judecată, să spună în vederea răsturnării celor învăţate de noi că Hristos, după părerea noastră, S-a născut

100. Ps. 109, 1–3.
101. A se vedea capit. II, 4 şi XI, 2.

cu o sută cincizeci de ani mai înainte, pe vremea lui Cyrinius şi că a învăţat, ceea ce spunem noi că a învăţat, mai tîrziu, în timpul lui Pontius Pilat şi să nu invoce că toţi oamenii de mai înainte ar fi nevinovaţi, oprindu-ne aici vom căuta să lămurim şi această dificultate. Hristos este primul-născut al lui Dumnezeu, Cuvîntul Său, la Care participă toţi oamenii: iată ce am învăţat şi ce am declarat. Cei ce au vieţuit potrivit Cuvîntului, sînt creştini, chiar dacă au fost socotiţi atei. Astfel au fost, bunăoară, la elleni: Socrates şi Heraclit şi cei asemenea lor, iar la barbari: Abraam şi Anania, Azaria, Misail şi Ilie[102] şi alţii mulţi, ale căror nume şi fapte fiind prea multe ca să le înşirăm aici, renunţăm la ele. De asemenea, cei ce au trăit mai înainte împotriva Cuvîntului au fost nişte vicioşi şi vrăjmaşi ai lui Hristos şi ucigaşi ai celor ce au trăit cu Cuvîntul. Iar cei ce au trăit şi trăiesc cu Cuvîntul sînt creştini: ei sînt fără de teamă şi netulburaţi de nimic. Pentru care motiv, prin puterea Cuvîntului, după voia Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu, El S-a născut ca om din Fecioară şi a fost numit Iisus, iar după ce a fost răstignit şi după ce a murit, a înviat şi S-a suit la cer; din toate cele spuse pînă acum, cel ce este cu mintea întreagă va putea înţelege. Nefiind necesar acum să insistăm pentru dovedirea celor de mai sus, vom trece să înfăţişăm dovezile cele mai urgente pentru momentul de faţă.

XLVII.

Ascultaţi, deci, cele spuse de Duhul cel profetic, în legătură cu devastarea pămîntului iudeilor. Aceste cuvinte s-au spus ca din partea popoarelor cuprinse de uimire cu privire la cele întîmplate. Iată-le: „Devenit-a pustiu Sionul, precum pustiu a devenit Ierusalimul; casa, sanctuarul nostru, spre blestem, iar slava pe care au binecuvîntat-o părinţii noştri a ajuns pradă flăcărilor şi au căzut toate podoabele ei. Şi asupra tuturor acestora ai răbdat şi ai tăcut şi ne-ai umilit foarte“[103]. De faptul că Ierusalimul a fost pustiit, precum s-a spus de mai înainte că se va întîmpla, sînteţi convinşi cu toţii. În legătură cu pustiirea lui şi cu faptul de a nu se îngădui nimănui să mai locuiască în el, s-a mai spus prin profetul Isaia şi următoarele: „Pămîntul lor este pustiu; înaintea ochilor lor vrăjmaşii lor îl mănîncă şi nu este nimeni dintre ei, care să locuiască în el“[104]. Voi cunoaşteţi cu exactitate că se păzeşte de către voi ca nici un iudeu să nu fie în Ierusalim şi că s-a hotărît pedeapsa cu moartea pentru iudeul prins că a intrat acolo.

102. Să nu ne surprindă că sfîntul Iustin aşează aici pe Abraam, Anania, Azaria, Misail şi Ilie printre barbari, căci el vorbeşte după mentalitatea curentă de atunci, că „tot ceea ce nu este elin, este barbar“.
103. Is. 64, 10–12.
104. Is. 1, 7; Ier. 2, 15.

XLVIII.

Că Hristos al nostru va vindeca toate bolile şi va învia pe morţi, s-a profeţit, de asemenea. Ascultaţi cele spuse. Acestea sînt următoarele: „La venirea Lui, ologul va sări ca cerbul, iar limba celor muţi va fi bine grăitoare; orbii vor vedea, leproşii vor fi vindecaţi, iar morţii vor învia şi vor umbla"[105]. Că El a săvîrşit nişte astfel de lucruri, vă puteţi informa din actele care s-au încheiat în vremea lui Ponţiu Pilat. Iar că s-a vestit de mai înainte de către Duhul cel profetic, că El va fi dat morţii, împreună cu oamenii cei ce nădăjduiesc în El, ascultaţi din cele ce s-au spus prin Isaia. Acestea sînt următoarele: „Iată cum dreptul a murit şi nimeni nu înţelege acest lucru în inima lui; şi oamenii cei drepţi sînt ucişi şi nimeni nu-şi dă socoteală de aceasta. Din faţa nedreptăţii cel drept a fost ridicat şi va fi în pace mormîntul lui. El a fost ridicat din mijloc"[106].

XLIX.

Şi, că s-a zis, iarăşi, prin acelaşi profet Isaia că popoarele neamurilor care nu L-au aşteptat I se vor închina Lui, iar iudeii, care L-au aşteptat întotdeauna, nu-L vor cunoaşte atunci cînd va veni, iată cuvintele care au fost spuse, ca din partea lui Hristos. Acestea sînt următoarele: „M-am făcut lămurit celor care nu întrebau de Mine; am fost găsit de cei ce nu Mă căutau. Zis-am: Iată-Mă ! neamurilor care nu chemau numele Meu. Întinsu-Mi-am mîinile Mele asupra unui popor neascultător şi contrazicător, asupra celor ce merg pe o cale ce nu este bună, ci în urma păcatelor lor"[107]. „Poporul care aţîţa ura împotriva Mea"[108]. Căci iudeii, care aveau profeţiile şi care aşteptau întotdeauna pe Hristos[109], atunci cînd El a venit în lume, nu numai că L-au ignorat, ci L-au dat chiar morţii; iar cei de alte neamuri, care nu au auzit nici o dată ceva despre Hristos, pînă cînd apostolii Lui, care au pornit de la Ierusalim au anunţat cele în legătură cu El şi au transmis profeţiile, în urma predicii apostolilor, umplîndu-se de bucurie şi de credinţă, s-au lepădat de idoli şi s-au devotat Dumnezeului celui nenăscut, prin Hristos. Cum că erau de mai înainte cunoscute calomniile acestea, care aveau să se spună împotriva celor ce mărturisesc pe Hristos şi că aveau să fie nişte nenorociţi cei ce-L defăimează şi care zic că este bine să se păstreze vechile obiceiuri,

---

105. Is. 35, 5–6; Mt. 11, 5.
106. Is. 57, 1–2.
107. Is. 65, 1–2.
108. Is. 65, 3.
109. Fapte, 13, 27, 48.

ascultaţi cele spuse pe scurt de Isaia. Acestea sînt următoarele: „Vai celor ce spun că dulcele este amar şi amarul dulce“[110].

L.

Cum că făcîndu-Se om pentru noi, a răbdat să pătimească şi să fie batjocorit şi cum că iarăşi va veni cu slavă, ascultaţi profeţiile care au fost spuse cu privire la acestea. Acestea sînt următoarele: „Pentru care au dat morţii sufletul Său şi a fost socotit cu cei fără de lege; dar El a luat asupra Sa păcatele multora şi celor nelegiuiţi va fi ispăşire[111]. Căci, iată, servul Meu va înţelege şi va fi înălţat şi va fi slăvit foarte. Aşa cum mulţi se vor mira de Tine, tot aşa chipul Tău va fi nesocotit de către oameni şi slava Ta nesocotită de oameni; dar tot aşa neamuri multe se vor minuna, iar împăraţii vor rămîne muţi, pentru că cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea şi cei care nu au auzit despre El, vor înţelege[112]. Doamne, cine a crezut auzului nostru? Şi braţul Domnului cui s-a descoperit? Vestitu-L-am înaintea Lui ca pe o odraslă, ca pe o rădăcină în pămînt însetat. El nu are nici chip, nici slavă; şi L-am văzut, şi nu avea nici chip, nici frumuseţe, ci chipul Lui era mizerabil şi părăsit de către oameni. Un om, care se găseşte în suferinţă şi ştie să suporte slăbiciunea, că Şi-a întors faţa Lui, a fost dispreţuit şi nu s-a ţinut seama de El. Acesta păcatele noastre le poartă şi pentru noi suferă durerea, iar noi am socotit că El se găseşte în suferinţă, în durere şi în chin. El, însă, a fost rănit pentru nelegiuirile noastre şi a arătat slăbiciune pentru păcatele noastre; învăţătura păcii a fost peste El şi cu loviturile Lui noi ne-am vindecat. Toţi ne-am rătăcit întocmai ca nişte oi; omul s-a rătăcit de la calea lui; şi L-a dat pe El pentru păcatele noastre, iar El, pentru că a suferit, nu Şi-a deschis gura Lui. Ca o oaie, spre junghiere, S-a adus şi ca un miel fără de glas înaintea celui ce-l tunde, tot aşa nu-Şi deschide gura Sa. Întru umilinţa Lui judecata Lui s-a ridicat“[113]. Deci, după răstignirea Lui, chiar şi cunoscuţii Lui s-au îndepărtat de El, renegîndu-L; iar mai pe urmă, înviind şi arătîndu-Se lor şi stăruind asupra profeţiilor în care se arăta că toate acestea aveau să se întîmple, i-a învăţat pe ei[114], iar aceştia văzîndu-L înălţîndu-Se la cer şi crezînd în El şi luînd puterea cea trimisă lor de către El[115] împrăştiindu-se în tot neamul oamenilor, au propovăduit acestea şi au primit numele de apostoli.

---

110. Is. 5, 20.
111. Is. 53, 12.
112. Is. 52, 13–15.
113. Is. 53, 1–8.
114. Lc. 24, 44–46.
115. Fapte 1, 8–9.

LI.

Şi pentru ca Duhul cel profetic să ne arate nouă că Cel ce a pătimit acestea Îşi are neamul Său cu neputinţă de povestit şi împărăţeşte asupra vrăjmaşilor, a spus astfel: „Iar neamul Lui cine-L va spune ? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui şi de pe urma nelegiuirilor lor a venit la moarte. Şi voi da pe cei răi în locul mormîntului Său şi pe cei bogaţi în locul morţii Lui, pentru că El nu a făcut păcat şi nici vicleşug nu s-a găsit în gura Lui. Şi Domnul vrea să-L curăţe de rana Lui. De vă veţi strădui să nu păcătuiţi, sufletul vostru va vedea sămînţă de viaţă îndelungată. Şi Domnul vrea să scoată din durere sufletul Lui, să-I arate lumina, să-I formeze înţelepciunea, să îndreptăţească pe acest drept, care bine a slujit celor mulţi şi care va lua asupra lui păcatele noastre. Pentru aceasta, El va moşteni pe mulţi şi va împărţi prăzile celor puternici, pentru care a fost dat morţii sufletul Său şi a fost socotit cu cei fără de lege, în timp ce El a purtat păcatele multora şi pentru fărădelegile lor El S-a dat“[116]. Iar că El, aşa precum s-a prezis, avea să Se înalţe şi la cer, ascultaţi acum. S-a spus astfel: „Ridicaţi-vă, porţi ale cerurilor, deschideţi-vă, ca să intre împăratul slavei. Cine este împăratul acesta al slavei ? Domnul cel tare, Domnul cel puternic“[117]. Cum că şi din ceruri va avea să vină cu slavă, auziţi şi cele spuse în privinţa aceasta, prin profetul Ieremia[118]. Acestea sînt: „Iată, că un Fiu al omului vine pe norii cerului şi îngerii Lui, împreună cu El“.

LII.

Deoarece, deci, am dovedit că toate cele întîmplate în trecut au fost profeţite de către profeţi mai dinainte de a fi ele, este necesar ca şi cu privire la cele ce au fost deopotrivă profeţite că vor avea să se întîmple în viitor să avem încredere că ele se vor întîmpla. Căci în acelaşi chip în care s-au întîmplat, cele vestite de mai înainte că se vor întîmpla, deşi erau necunoscute, tot aşa şi celelalte, chiar dacă sînt necunoscute şi nu li se poate da crezare, se vor întîmpla. Astfel, profeţii au vestit de mai înainte două veniri ale lui Hristos: una, cea care a fost deja, ca a unui om dispreţuit şi pătimitor, iar a doua oară va avea loc atunci cînd El va veni cu slavă din ceruri, împreună cu oştirea Lui îngerească şi cînd va învia trupurile tuturor oamenilor care au fost vreodată şi va îmbrăca pe cele ale celor vrednici în nestricăciune, iar pe acelea ale celor nedrepţi le va trimite în focul cel veşnic, ca să se chinuiască de-a pururea, laolaltă cu demonii cei răi. Iar că acestea au fost profeţite de mai înainte că se vor întîmpla, vă vom

116. Is. 53, 8–12.
117. Ps. 23, 7–8.
118. Citatul care urmează nu este din profetul Ieremia, ci din profetul Daniel 7, 13; Cf. Mt. 25, 31.

dovedi mai jos. Astfel, prin profetul Iezechiel s-a spus: „Se va aduna laolaltă încheietură lîngă încheietură şi os lîngă os şi pe lîngă ele va creşte carne. Şi tot genunchiul se va pleca înaintea Domnului şi toată limba se va mărturisi Lui“[119]. În ce fel de suferinţă şi de pedeapsă se vor găsi cei nedrepţi, ascultaţi deopotrivă cele ce s-au spus în legătură cu aceasta. S-a spus aşa: „Viermele lor nu va înceta şi focul lor nu se va stinge“[120]. Şi atunci ei se vor pocăi, dar aceasta nu le va mai fi de nici un folos. Ceea ce vor face şi vor spune mulţimile iudeilor cînd Îl vor vedea pe El venind întru slavă, prin profetul Zaharia s-a spus aşa, în formă de profeţie: „Voi porunci celor patru vînturi să adune pe copiii cei împrăştiaţi; voi porunci vîntului de miazănoapte să-i aducă şi vîntului de miazăzi să nu-i împiedice[121]. Şi atunci, în Ierusalim va fi geamăt mare; geamăt nu din guri sau din buze, ci geamăt din inimă şi nu-şi vor mai sfîşia veşmintele lor, ci cugetele lor. Se vor tîngui trib către trib şi atunci vor vedea pe Acela pe care L-au împuns[122] şi vor zice: „Pentru ce, Doamne, ne-ai rătăcit de la calea Ta? Slava pe care au binecuvîntat-o părinţii noştri făcutu-s-a nouă spre defăimare“[123].

LIII.

Deşi am mai putea să vă aducem multe alte profeţii, ne oprim aici, socotind că şi acestea sînt suficiente spre încredinţarea celor ce au urechi de auzit şi de înţeles[124]. Ei vor putea să vadă de aici că, spre deosebire de acei făcători de basme cu privire la aşa-zişii fii ai lui Zeus, noi nu numai grăim pur şi simplu despre cele ale credinţei noastre, ci avem şi cu ce le dovedi. Căci în virtutea cărei raţiuni omeneşti ne-am putea convinge noi despre un om răstignit că este primul-născut al Dumnezeului celui nenăscut şi că El va face judecată întregului neam omenesc, dacă nu am găsi mărturii propovăduite cu privire la El, mai înainte de a veni El ca om, şi dacă nu le-am vedea în felul acesta împlinite: pustiirea pămîntului iudeilor şi oamenii de toate naţiunile convinşi prin învăţătura apostolilor Lui, renunţînd la vechile lor obiceiuri, în care au fost crescuţi mai înainte, şi dacă nu ne-am vedea pe noi şi nu am şti că mult mai mulţi şi mai adevăraţi sînt creştinii dintre neamuri, decît aceia de origine iudaică sau samariteană? Căci toate celelalte rase de oameni sînt numite de către Duhul cel profetic „neamuri“, iar tribul iudaic şi samaritean sînt numite Israel şi casa lui Iacob. Modul în

---

119. Iez. 37, 7–8; Is. 45, 24; Rom. 14, 11.
120. Is. 66, 24.
121. Zah. 2, 6; Is. 43, 5–6; 11, 12.
122. Zah. 12, 10–12; Ioel, 2, 13; In. 19, 37.
123. Is. 63, 17; 64, 11.
124. Mt. 13, 9, 12 urm.

care s-a profeţit că mult mai mulţi vor fi aceia dintre neamuri care vor crede decît aceia dintre iudei şi samariteni, îl vom arăta aici. S-a spus astfel: „Bucură-te stearpă, care nu naşti, izbucneşte de bucurie şi strigă tu, care nu ai dureri de naştere, că mult mai mulţi vor fi copiii celei părăsite, decît ai aceleia care are bărbat“[125]. Căci erau părăsite de adevăratul Dumnezeu toate neamurile care adorau nişte lucruri făcute de mîini omeneşti; însă iudeii şi samaritenii care aveau cuvîntul lui Dumnezeu transmis lor prin profeţi şi aşteptau continuu pe Hristos, atunci cînd El a venit, L-au neglijat, afară de foarte puţini, despre care Duhul cel profetic a spus de mai înainte prin Isaia, că se vor mîntui. Şi Isaia a vorbit ca din partea lor zicînd: „De nu ne-ar fi lăsat Domnul sămînţă, am fi devenit ca Sodoma şi Gomora“[126]. Se istoriseşte de către Moisi că Sodoma şi Gomora au fost nişte cetăţi ale unor bărbaţi impioşi, pe care Dumnezeu, arzîndu-le cu foc şi cu pucioasă, le-a distrus, nesalvîndu-se nimenea din ele, decît un străin de neam, un chaldeian, cu numele de Lot, care a scăpat împreună cu fetele lui. Şi toată ţara din jurul cetăţii acestora fiind pustiită şi arsă şi rămînînd neroditoare, toţi cei ce vor, o pot vedea şi astăzi. Iar că cei dintre neamuri au fost cunoscuţi de mai înainte ca mai adevăraţi şi mai credincioşi, vă vom arăta aici cele spuse de profetul Isaia[127]. El a zis astfel: „Israel este necircumcis cu inima, iar neamurile, cu preputul“[128]. Toate acestea pe care le-am văzut pînă acum pot să umple de convingere şi de credinţă pe cei ce doresc să îmbrăţişeze adevărul, care nu sînt cuprinşi de slavă deşartă şi nici nu sînt stăpîniţi de patimi.

LIV.

Cei care predau tinerilor basmele cele alcătuite de poeţi nu aduc nici o dovadă acelora pe care-i învaţă, iar noi putem să dovedim că tot ceea ce s-a spus de către ei, s-a spus spre înşelarea şi rătăcirea neamului omenesc, cu concursul demonilor celor răi. Căci ştiind, prin profeţi, că Hristos cel propovăduit va veni şi că oamenii impioşi vor fi pedepsiţi prin foc, ei au arătat că şi despre Zeus se spune că a avut mulţi fii, socotind cu aceasta că vor putea face pe oameni să creadă că şi cele spuse cu privire la Hristos sînt o fabulă, asemănătoare cu cele spuse de poeţi. Nişte astfel de lucruri s-au spus şi la elleni şi la toate celelalte neamuri, mai ales acolo unde au aflat că profeţii au proorocit că se va crede în Hristos. Dar, că, chiar auzind cele spuse prin prooroci, ei nu le-au înţeles cu exactitate şi că rătăcind, astfel au imitat la rîndul lor cele referitoare la Hristosul nostru, vă vom arăta

125. Is. 54, 1.
126. Is. 1, 9.
127. Citatul care urmează nu este din profetul Isaia, ci din profetul Ieremia 9, 26.
128. Ier. 9, 26.

îndată. După cum am spus mai înainte (cap. XLIV, 8), profetul Moisi a fost cel mai vechi decît toţi scriitorii şi, prin el, aşa cum am arătat[129], s-a profeţit astfel: „Nu va lipsi conducător din Iuda, nici îndrumător din coapsele lui, pînă ce va veni Acela căruia I s-a rezervat; şi El va fi aşteptarea neamurilor, care va lega de viţa de vie asinul Său, spălînd în sînge de strugure îmbrăcămintea Sa“[130]. Deci, demonii auzind de aceste cuvinte profetice au spus despre un oarecare Dionysos că a fost fiul lui Zeus şi că acesta a fost descoperitorul viţei de vie; ei au introdus necesitatea utilizării vinului în misterele acestuia şi au învăţat despre el că, sfîşiat apoi în bucăţi, s-a ridicat la cer. Şi deoarece prin profeţia lui Moisi nu se arăta în mod clar dacă Cel ce trebuia să vină era Fiul lui Dumnezeu şi dacă urcat pe asin va rămîne pe pămînt sau Se va ridica la cer şi cum numele de mînz putea să însemne atît un mînz de asin, cît şi un mînz de cal, neştiind deci, dacă Acela care era anunţat, trebuia să-Şi manifeste prezenţa Sa urcat pe un asin sau pe un cal şi dacă va fi Fiu al lui Dumnezeu, aşa cum am spus mai înainte[131], sau un fiu de om, au spus despre Bellerophon, care a fost om dintre oameni, că s-a ridicat la cer, pe calul Pegas. Iar atunci cînd au auzit, printr-un alt profet, Isaia, că avea să Se nască dintr-o Fecioară şi că Se va înălţa la cer prin propria Lui putere, demonii au susţinut că este vorba despre Perseu. De asemenea, cînd au luat cunoştinţă de cuvintele: „Puternic ca un gigant, care-şi urmează calea sa“[132], ei au spus că este vorba despre Hercule cel puternic, care a parcurs toată lumea. În fine, atunci cînd au aflat, iarăşi, că s-a profeţit că El va vindeca toată boala şi va învia morţii, demonii au scos la iveală pe Asclepios.

LV.

Dar nici o dată şi asupra nici unuia dintre aşa-zişii fii ai lui Zeus, ei nu au fost în stare să imite şi faptul răstignirii; căci ei n-au putut să înţeleagă cele ce s-au spus în legătură cu aceasta, toate fiind spuse în chip simbolic, aşa cum s-a arătat mai înainte[133]. Ceea ce, aşa cum a spus de mai înainte profetul, constituie simbolul cel mai mare al tăriei şi puterii lui Iisus precum se arată şi din cele ce vedem. Căutaţi de înţelegeţi dacă toate cele ce sînt în lume se pot conduce sau pot avea o comuniune între ele fără semnul acesta al crucii. Marea nu se poate parcurge, dacă trofeul acesta, care se numeşte pînza corăbiei, nu rămîne întreg pe corabie; şi pămîntul nu se ară, fără de ajutorul lui; săpătorii nu-şi aduc la îndeplinire munca lor şi tot aşa

129. A se vedea capit. XXXII, 1.
130. Fac. 49, 10—11.
131. A se vedea capit. XXI, 2.
132. Ps. 18, 6.
133. A se vedea capit. XXXV, 6.

nici meşterii, decît numai cu ajutorul instrumentelor care au forma aceasta. Iar forma omenească nu se deosebeşte întru nimic de a celorlalte animale, decît prin aceea că este dreaptă şi că are posibilitatea de a-şi întinde mîinile şi că pe faţă, de la frunte în jos, poartă un organ care se numeşte nas, prin care se face respiraţia vitală şi care nu arată altceva decît forma crucii[134]. Iar prin profetul, s-a zis astfel: „Duhul feţei noastre este Hristos Domnul"[135]. Şi simbolurile voastre arată puterea crucii noastre: vreau să spun stindardele şi trofeele, cu care se fac înaintările voastre pretutindenea, arătînd în acestea semnele autorităţii şi puterii voastre, deşi faceţi acest lucru fără ca să vă daţi seama. Şi atunci cînd împăraţii voştri mor, voi le aşezaţi chipurile pe un astfel de soclu şi prin inscripţii îi denumiţi zei. Îndemnîndu-vă, deci, pe voi atît prin cuvînt, cît şi prin forma cea văzută, pe cît ne este cu putinţă, avem conştiinţa că sîntem şi mai departe fără de răspundere, chiar dacă voi nu veţi crede; căci am făcut ceea ce era de datoria noastră; şi cu aceasta am terminat.

LVI.

Demonii cei răi nu s-au mulţumit să spună, mai înaintea venirii lui Hristos, că Zeus a avut pe aşa-zişii lui fii, ci după arătarea lui Hristos şi venirea Lui printre oameni, cunoscînd prin profeţi tot ceea ce fusese vestit de mai înainte cu privire la El şi văzînd că El este crezut şi aşteptat de către toate neamurile, aşa cum am arătat mai înainte[136], au scos la iveală pe alţii: pe Simon şi pe Menandru din Samaria, care săvîrşind tot felul de minuni cu ajutorul magiei, pe mulţi au înşelat şi-i au şi acum în această stare de înşelăciune. Căci, aşa cum am spus mai înainte, venind la voi Simon, în cetatea împărătească a Romei, pe vremea Cezarului Claudius, a uimit atît de mult sacrul Senat şi poporul roman, încît a fost socotit ca zeu şi a fost cinstit cu o statuie, ca şi ceilalţi zei cinstiţi de voi. Pentru aceasta, noi cerem ca sacrul Senat şi poporul vostru să fie de acord cu noi, ca, dacă se va găsi cumva vreunul, împărtăşind învăţăturile aceluia, aflînd adevărul, să poată fugi de înşelăciune. Cît priveşte statuia lui, dacă vreţi n-aveţi decît să o distrugeţi.

LVII.

Demonii cei răi nu vor putea convinge pe nimeni că pedeapsa focului nu este rezervată celor impioşi, după cum n-au fost în stare să facă în aşa

134. Despre simbolismul crucii în literatura veche bisericească, a se vedea de asemenea: Minucius Felix, *Octavius*, XXIX; Tertullianus, *Apologeticum*, XVI; *Ad Nationes* I, XII şi *Adv. Marcionem* III, XVIII.

135. Plîng. 4, 20.

136. A se vedea capit. XXVI, 2 şi urm.

fel ca Hristos, venind în lume, să rămînă ascuns. Ci ei pot face un singur lucru: ca cei ce trăiesc în chip iraţional, cei care sînt plini de patimi şi care sînt crescuţi în obiceiuri rele şi sînt sclavi ai părerilor bune pe care le au despre ei, să ne urască şi să ne ucidă. Dar pe unii ca aceştia noi nu numai că nu-i urîm, ci, după cum se ştie, avem milă de ei şi voim cu tot dinadinsul să se schimbe. Noi nu ne înfricoşăm de moarte, fiind ceva mărturisit, în genere, că toţi oamenii trebuie să moară şi că în lumea aceasta nu este nimic nou, ci aceeaşi succesiune intervine în ordinea lucrurilor. De aceste lucruri de aici, cei ce participă la ele se pot sătura chiar şi în cursul unui singur an, dar, pentru ca ei să rămînă netulburaţi de patimi şi fără de nici o lipsă, trebuie să dea atenţie învăţăturilor noastre. Iar dacă ei nu cred să mai fie ceva după moarte şi susţin că cei morţi ajung la o stare de nesimţire, smulgîndu-ne prin moarte, din suferinţele şi necesităţile de aici, ei nu ne fac decît bine; în schimb se arată că sînt nişte oameni răi, vrăjmaşi ai semenilor lor şi plini de înfumurare. Căci ei nu ne ucid cu scopul de a ne elibera din cele de aici, ci ne omoară, ca să ne lipsească de viaţă şi de fericirea la care am putea ajunge.

LVIII.

Demonii cei răi, aşa cum am spus mai înainte[137], au scos apoi la iveală pe un oarecare Marcion din Pont, care învaţă chiar şi acum tăgăduind pe Dumnezeu – Creatorul tuturor celor cereşti şi celor pămînteşti şi pe Hristos, Fiul Său, Cel vestit de mai înainte de către profeţi – şi propovăduieşte un alt dumnezeu în afară de Dumnezeu-Creatorul universului şi tot aşa, un alt fiu; şi mulţi, lăsîndu-se convinşi de acesta ca de unul care singur ştie adevărul, ne iau în derîdere, deşi nu au nici o dovadă cu privire la cele ce susţin, ci fără să-şi dea seama, întocmai ca nişte miei răpiţi de lup, devin pradă învăţăturilor celor lipsite de Dumnezeu şi a demonilor. Căci demonii despre care vorbim nu se străduiesc să facă altceva, decît să îndepărteze pe oameni de Dumnezeu, Care i-a creat şi de Hristos, Primul-născut al Său. Astfel, pe cei ce nu sînt în stare să se ridice de la pămînt, i-au pironit şi-i pironesc de lucrurile pămînteşti şi cele făcute de mîna omenească, iar pe cei ce înaintează spre contemplarea celor dumnezeieşti îi ocolesc şi dacă nu dau dovadă de o judecată înţeleaptă şi nu duc o viaţă curată şi lipsită de patimi îi atrag la impietate.

LIX.

Dar, pentru ca să ştiţi că şi Platon, atunci cînd a zis că Dumnezeu, schimbînd materia care era informă a făcut lumea, a luat această învăţătură

137. A se vedea capit. XXVI, 5.

de la didascălii noştri, adică din învăţătura pe care am primit-o prin profeţi, ascultaţi cuvintele spuse literalmente de către Moisi, care, aşa cum am arătat mai înainte, a fost cel dintîi profet, mult mai vechi decît scriitorii elleni, prin care Duhul cel profetic arătînd cum şi din ce a creat Dumnezeu la început lumea, a zis astfel: „La început a creat Dumnezeu cerul şi pămîntul. Şi pămîntul era nevăzut şi fără de formă şi întuneric era peste faţa adîncului. Şi Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor. Şi a zis Dumnezeu: Să se facă lumină ! Şi lumină s-a făcut"[138]. Încît, cu Cuvîntul lui Dumnezeu s-a făcut întreaga lume, din cele ce existau şi care au fost arătate de către Moisi, iar Platon şi cei ce spun la fel ca el şi noi înşine am aflat lucrul acesta, iar voi înşivă vă puteţi convinge de el. Iar cuvîntul Erebos[139] pe care-l întîlnim adesea la poeţi, ştim că a fost folosit cel dintîi de către Moisi.

LX.

Cînd Platon, în opera lui, „Timeu", vorbind despre Fiul lui Dumnezeu, potrivit principiilor naturale, zice: „El a fost imprimat în forma literei X în univers"[140], el a spus aceasta, luîndu-se deopotrivă după Moisi. Căci în cărţile lui Moisi se spune că, în vremea aceea, cînd israeliţii au ieşit din Egipt şi se găseau în pustie, au ieşit înaintea lor nişte animale veninoase, vipere, aspide şi tot felul de şerpi, care omorau cu muşcăturile lor poporul; şi că prin inspiraţia şi îndrumarea pe care a primit-o de la Dumnezeu, Moisi, luînd o bucată de aramă a făcut din ea un chip de cruce pe care l-a aşezat deasupra cortului celui sfînt, a zis poporului: „De veţi căuta spre semnul acesta şi veţi crede, în el vă veţi găsi scăparea"[141]. Şi a scris că, făcînd aceasta, şerpii au murit şi ne-a transmis că în felul acesta poporul a scăpat de moarte. Lucrurile acestea citindu-le Platon, dar nepricepîndu-le bine şi nepricepînd că semnul acesta era o cruce, ci socotind că era semnul literei X, a spus că, după Dumnezeul cel dintîi, cea de a doua putere este răspîndită în univers sub forma literei X. Şi vorbind despre o a treia putere, a făcut aceasta, deoarece, aşa cum am spus mai înainte, el a citit ceea ce s-a spus de către Moisi (cap. LIX, 3), că Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor. Al doilea loc el îl dă Cuvîntului celui de la Dumnezeu, despre care spune că S-a revărsat, întocmai ca litera X în tot universul, iar al treilea, Duhului,

138. Fac. 1, 1–3.
139. *Erebos* (Deut. 32, 22) „cele mai adînci ale infernului". Cuvîntul înseamnă „întunecime" şi este folosit şi de Hesiod, de Hyginus şi de Cicero, pentru desemnarea spaţiului întunecat şi plin de umbre, prin care sufletele trec în Hades.
140. Platon, *Timeu*, p. 36 BC.
141. Num. 21, 8.

despre Care spune că Se purta deasupra apelor şi zice: „Cele dintr-al treilea rînd sînt în jurul celui de-al treilea"[142]. Ascultaţi acum modul în care Duhul cel profetic a vestit de mai înainte prin Moisi că va avea loc conflagraţia viitoare. El a zis astfel: „Se va pogorî un foc pururea viu şi va devora totul pînă în fundul abisului"[143]. Deci, nu noi sîntem acei care credem la fel cu alţii, ci toţi, imitîndu-ne, spun cele de la noi. La noi, deci, se pot auzi şi înţelege lucrurile acestea chiar şi de către aceia care nu cunosc semnele literelor şi care sînt nişte oameni ignoranţi şi barbari în ceea ce priveşte vorbirea, dar care sînt înţelepţi şi credincioşi în ceea ce priveşte mintea, chiar dacă ei sînt vreunii dintre ei infirmi sau lipsiţi de vedere; în aşa fel ca să înţelegeţi că acestea se întîmplă nu datorită înţelepciunii omeneşti, ci puterii lui Dumnezeu[144].

LXI.

Vă vom explica acum modul în care, înnoiţi prin Hristos, ne-am consacrat pe noi înşine lui Dumnezeu, pentru ca nu cumva, trecînd cu vederea acest lucru să apărem înaintea voastră că din viclenie am ascunde ceva în explicarea noastră. Toţi cei ce s-ar încredinţa şi ar crede că lucrurile acestea învăţate şi propovăduite de noi sînt adevărate şi care făgăduiesc că vor putea trăi aşa, sînt învăţaţi să se roage şi să ceară de la Dumnezeu, postind, iertarea păcatelor pe care le-au săvîrşit mai înainte, în timp ce noi, la rîndul nostru, ne rugăm şi postim laolaltă cu ei. Apoi, ei sînt conduşi de noi undeva, unde este apă şi sînt renăscuţi acolo, în acelaşi fel în care noi înşine am fost renăscuţi; ei primesc atunci o baie în apă, în numele Părintelui tuturor şi Stăpînului Dumnezeu şi al Mîntuitorului nostru Iisus Hristos şi al Sfîntului Duh[145]. Căci Hristos a zis: „De nu vă veţi renaşte, nu veţi intra în împărăţia cerurilor"[146]. Faptul că este cu neputinţă ca cei o dată născuţi să mai intre o dată în pîntecele celora care i-au născut, este un lucru lămurit tuturor. De altfel aşa cum am arătat şi prin profetul Isaia s-a spus[147] în ce chip vor scăpa de păcatele lor cei ce au păcătuit şi se pocăiesc. S-a zis astfel: „Spălaţi-vă, deveniţi curaţi, îndepărtaţi răutatea din sufletele voastre, învăţaţi-vă să faceţi binele, faceţi judecată orfanului şi îndreptăţiţi pe văduvă şi veniţi să stăm de vorbă, zice Domnul. Şi de vor fi păcatele voastre ca purpura, ca lîna le voi albi, iar de vor fi stacojii, ca zăpada le voi

142. Pseudo-Platon, *Epist.* II, 312 E.
143. Deut. 32, 22.
144. I Cor. 2, 5.
145. Mt. 28, 19.
146. In. 3, 3—5; Mt. 18, 3.
147. A se vedea capit. XLIV, 2 şi urm.

albi. Şi, de veţi vrea şi mă veţi asculta, bunătăţile pămîntului veţi mînca; iar de nu mă veţi asculta, sabia vă va mînca. Căci gura Domnului a vorbit acestea"[148]. Iar învăţătura aceasta noi am aflat-o de la apostoli. Deoarece, necunoscînd prima noastră sursă de viaţă, noi am venit pe lume în chip necesar dintr-o sămînţă umedă, prin împreunarea părinţilor noştri unul cu altul şi ne-am găsit în mijlocul unor obiceiuri rele şi în mijlocul unor împrejurări urîte, pentru ca să nu rămînem nişte copii ai necesităţii şi nici ai ignoranţei, ci să fim nişte copii ai iniţiativei şi ai ştiinţei şi să dobîndim iertarea păcatelor pe care le-am săvîrşit mai înainte, se invocă asupra apei, pentru cel ce voieşte să se regenereze şi să se pocăiască de păcatele de mai înainte, numele Părintelui tuturor şi Stăpînului — Dumnezeu, acesta fiind singurul lucru, pe care-l rosteşte cel ce aduce la baie pe acela care urmează să fie spălat. Nimeni nu ar putea da un nume Dumnezeului celui negrăit iar dacă cineva ar îndrăzni să spună că ar exista un astfel de nume ar săvîrşi o nebunie iremediabilă. Iar baia aceasta se numeşte luminare, întrucît cei care primesc toate cele în legătură cu ea devin apoi luminaţi la minte. Iar cel ce se luminează este spălat deopotrivă şi în numele lui Iisus Hristos, Cel răstignit în vremea lui Pontius Pilat, şi în numele Duhului Sfînt, Cel care a vestit de mai înainte, prin profeţi, toate cele în legătură cu Iisus Hristos.

LXII.

Dar demonii, care au auzit despre baia aceasta, prezisă mai înainte de profet, au acţionat în aşa fel, ca cei ce intră în templele lor şi urmează să se înfăţişeze înaintea lor, ca să le aducă libaţiuni şi sacrificii, să se stropească pe ei înşişi; ceva mai mult, ei fac în aşa fel ca cei ce voiesc să intre în temple-le în care se găsesc ei, mai înainte de a intra, să facă o baie. De asemenea, preoţii demonilor poruncesc ca cei ce intră în templele lor, ca să se închine demonilor, să se descalţe de încălţămintea lor, iar lucrul acesta demonii l-au imitat după cele întîmplate lui Moisi, profetul despre care am vorbit mai înainte. Căci, în vremea aceea, cînd lui Moisi i s-a poruncit să se ducă în Egipt şi să scoată de acolo poporul israeliţilor, în timp ce el se găsea păstorind în Arabia turmele unchiului lui dinspre mamă, acolo i-a vorbit lui dintr-un rug de foc Hristosul nostru şi i-a zis: „Descalţă încălţămintea ta şi, apropiindu-te, ascultă"[149]. Iar el, descălţîndu-se şi apropiindu-se, a ascultat şi a primit ordinul să se ducă în Egipt şi să scoată de acolo poporul israeliţilor şi a primit putere mare de la Cel ce i-a vorbit lui din rugul de foc, de la Hristos, şi ducîndu-se în Egipt a scos de acolo poporul, făcînd lucruri mari şi

148. Is. 1, 16–20.
149. Ieş. 3, 5.

minunate, pe care, dacă voiţi să le ascultaţi, le veţi putea afla numai din scrierile aceluia.

LXIII.

Toţi iudeii, chiar şi astăzi învaţă că Cel ce a vorbit lui Moisi a fost Dumnezeul Acela Care nu poate fi numit cu nici un nume. Pentru acest motiv Duhul cel profetic, prin profetul Isaia, cel amintit mai înainte, înfruntîndu-i pe ei, aşa cum am arătat[150], a zis: „Boul a cunoscut pe cel ce l-a dobîndit şi asinul, ieslea stăpînului său; dar Israel nu M-a cunoscut şi poporul Meu nu M-a înţeles“[151]. Iar Iisus Hristos, înfruntînd de asemenea pe iudei, că nu au cunoscut nici pe Tatăl, nici pe Fiul, a zis şi El: „Nimeni nu a cunoscut pe Tatăl, decît numai Fiul şi nici pe Fiul, decît numai Tatăl şi aceia cărora Fiul le-a descoperit“[152]. Fiul lui Dumnezeu este, aşa cum am spus mai înainte, Cuvîntul lui Dumnezeu[153]. El se numeşte de asemenea înger şi apostol; căci El este Acela care vesteşte cele ce trebuie cunoscute şi este trimis ca să arate cîte vesteşte, aşa cum Însuşi Domnul nostru a zis: „Cel ce ascultă de Mine ascultă de Cel ce M-a trimis pe Mine“[154]. Iar lucrul acesta este lămurit şi din scrierile lui Moisi. În ele se spune astfel: „Şi a vorbit lui Moisi îngerul lui Dumnezeu din flacăra rugului de foc şi i-a zis: Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam, Dumnezeul lui Isaac, Dumnezeul lui Iacob, Dumnezeul părinţilor tăi. Du-te în Egipt şi scoate de acolo pe poporul Meu“[155]. Cele ce urmează, dacă vreţi, voi le puteţi afla din acele cărţi, căci nu este cu putinţă să le reproducem aici pe toate. Cuvintele pe care le-am arătat mai sus sînt o dovadă că Iisus Hristos este Fiul lui Dumnezeu şi trimisul Lui, Care — fiind mai întîi Cuvîntul Lui Care S-a manifestat cînd sub forma focului, cînd ca o imagine netrupească, iar acum, prin voinţa lui Dumnezeu, făcîndu-Se om în favoarea neamului omenesc — a suferit şi a pătimit toate chinurile cîte demonii au acţionat să se dispună împotriva Lui de către iudeii cei fără de minte. Şi, cu toate că iudeii au, în scrierile lui Moisi, cuvintele care spun categoric: „Şi a vorbit lui Moisi îngerul lui Dumnezeu, din flacăra rugului de foc şi i-a zis: Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob“, ei spun că cel ce a spus acestea este Părintele şi Creatorul tuturor. Pentru aceasta şi Duhul cel profetic, înfruntîndu-i pe ei, a zis: „Dar Israel nu M-a cunoscut şi poporul

150. A se vedea capit. XXXVII, 1.
151. Is. 1, 3.
152. Mt. 11, 27.
153. A se vedea capit. XXI, 1; XXII, 1 şi urm. XXIII, 2 şi XXXII, 10.
154. Mt. 10, 40; Lc. 10, 16.
155. Ieş. 3, 2, 6, 10, 14, 15.

Meu nu M-a înţeles“[156]. Şi, iarăşi, Iisus, după cum am arătat, pe cînd se găsea la ei, a zis: „Nimeni nu a cunoscut pe Tatăl, decît numai Fiul şi nici pe Fiul, decît numai Tatăl şi aceia cărora Fiul le-a descoperit“[157]. Iudeii, deci, socotind întotdeauna că Părintele tuturor a fost acela care a vorbit lui Moisi, în timp ce Fiul lui Dumnezeu, Care Se mai numeşte şi „înger“ şi „trimis“ a fost cel ce le-a grăit, pe bună dreptate sînt văditi atît de către Duhul cel profetic, cît şi de către Însuşi Hristos, că nu au cunoscut nici pe Tatăl şi nici pe Fiul. Căci cei ce zic că Fiul este Tatăl, sînt daţi pe faţă ca unii care nici pe Tatăl nu-L cunosc şi nici că Tatăl are un Fiu, Care fiind Cuvîntul şi Primul-născut al lui Dumnezeu este în acelaşi timp şi Dumnezeu[158]. Şi Acesta S-a arătat mai întîi în chipul focului şi în imagine netrupească lui Moisi şi celorlalţi profeţi, iar acum, în vremurile stăpînirii voastre, aşa cum am arătat[159], făcîndu-Se om prin Fecioara, după voia Părintelui spre mîntuirea celor ce vor crede în El, a răbdat să fie socotit drept nimic şi să pătimească pentru ca, murind şi înviind, să biruiască moartea. Iar cuvintele cele auzite de către Moisi din rugul cel de foc: „Eu sînt Cel ce sînt, Dumnezeul lui Abraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacob şi Dumnezeul părinţilor tăi“, înseamnă că chiar dacă aceia au murit ei rămîn şi sînt, chiar şi după moarte, oamenii lui Hristos. Căci ei singuri, cei dintîi dintre toţi oamenii, s-au ocupat cu căutarea şi aflarea lui Dumnezeu: Abraam, care a fost tatăl lui Isaac, şi Isaac, care a fost tatăl lui Iacob, aşa cum a scris despre aceasta şi Moisi.

LXIV.

Obiceiul de a ridica la izvoarele apelor statuia aşa-numitei zeiţe Core, l-au pus la cale demonii, care spun că aceasta este fiica lui Zeus şi imitînd cu aceasta cele grăite prin Moisi, aşa cum puteţi înţelege din cele spuse de noi mai înainte[160]. Căci Moisi, după cum am arătat mai înainte, a zis: „La început a creat Dumnezeu cerul şi pămîntul. Şi pămîntul era nevăzut şi fără de formă. . . şi Duhul lui Dumnezeu Se purta deasupra apelor“. Ca o imitare a Duhului lui Dumnezeu, Care se spune că Se purta deasupra apelor, demonii au arătat pe Core, fiica lui Zeus. Plini de viclenie, demonii au spus deopotrivă şi despre Athena că este fiica lui Zeus, care nu s-a născut de pe urma vreunei împreunări, ci, deoarece ei au ştiut că Dumnezeu a voit să creeze lumea prin Cuvîntul Său, ei au dat numele acestui prim gînd Athena, ceea ce noi socotim că este ceva cît se poate de ridicol, ca imaginea gîndului

156. Is. 1, 3.
157. Mt. 11, 27.
158. In. 1, 4.
159. A se vedea capit. XXXII, 14.
160. A se vedea capit. LIX, 2.

să poarte o formă feminină. Şi tot aşa şi pe ceilalţi pretinşi fii ai lui Zeus, înseşi faptele lor îi dau pe faţă.

LXV.

În ce ne priveşte pe noi, după spălarea celui ce crede şi care a căzut întru totul de acord cu noi, îl aducem în locul unde se găsesc adunaţi cei pe care noi îi numim fraţi, făcînd rugăciuni comune pentru noi înşine şi pentru cel luminat, ca şi pentru toţi ceilalţi de pretutindeni, cu multă stăruinţă, ca să ne învrednicim ca, aflînd adevărul, să ne găsim şi prin fapte a fi nişte buni trăitori şi păzitori ai celor ce ne sînt poruncite, în aşa fel ca să ne mîntuim cu mîntuirea veşnică. Încetînd rugăciunile, noi ne îmbrăţişăm unii pe alţii cu sărutarea păcii. Apoi, se aduce celui ce prezidează adunarea fraţilor pîine şi un pahar de vin amestecat cu apă, pe care acesta luîndu-le, înalţă laudă şi slavă Părintelui tuturor, în numele Fiului şi al Duhului Sfînt şi rosteşte o lungă rugăciune de mulţumire, pentru ca acestea să fie primite de către El. Cînd a terminat rugăciunile şi euharistia, întreg poporul care este de faţă rosteşte cu glas mare: „Amin". Cuvîntul Amin este un cuvînt ebraic, care înseamnă „aşa să fie". După ce întîistătătorul a terminat euharistia şi tot poporul a rostit Amin, slujitorii aceia care sînt numiţi la noi diaconi dau fiecăruia dintre cei ce se găsesc de faţă să se împărtăşească din pîinea şi vinul amestecat cu apă, care s-au transformat în euharistie, iar celor ce nu sînt de faţă, li se duc pe la casele lor.

LXVI.

Hrana aceasta se numeşte la noi euharistie. Nimeni nu poate participa la ea decît numai cel ce crede că cele propovăduite de noi sînt adevărate şi care a trecut prin baia iertării păcatelor şi a renaşterii, trăind mai departe aşa cum ne-a transmis Hristos. Căci noi nu primim acestea ca pe o pîine comună şi nici ca pe o băutură comună; ci, după cum prin Cuvîntul lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru, S-a întrupat şi a avut în vederea mîntuirii noastre şi trup şi sînge[161], tot astfel şi hrana transformată în euharistie, prin rugăciunea cuvîntului celui de la El, hrana aceasta din care se hrănesc sîngele şi trupurile noastre prin schimbare, am fost învăţaţi că este atît trupul, cît şi sîngele Acelui Iisus întrupat. Apostolii, în Memoriile lor, care se numesc Evanghelii, aşa ne-au transmis că li s-a poruncit lor: Iisus luînd pîinea şi aducînd rugăciuni de mulţumire asupra ei, a zis: „Aceasta să o faceţi în amintirea Mea; acesta este trupul Meu"[162]. Şi, de asemenea,

161. In. 6, 57.
162. Lc. 22, 19—20.

luînd și paharul și aducînd rugăciuni de mulțumire asupra lui, a zis: „Acesta este sîngele Meu"[163]. Și i-a împărtășit din ele numai pe ei. Demonii cei răi, imitînd acest lucru, au transmis că aceasta are loc și în misterele lui Mithra, deoarece și aici, în slujbele care se săvîrșesc cu prilejul inițierii cuiva i se pune înainte pîine și un pahar cu apă însoțite de unele formule. Voi știți bine acest lucru, iar de nu, îl puteți afla cu ușurință.

LXVII.

Mai departe, noi ne reamintim unii altora de toate acestea; cei ce avem bunuri materiale, venim în ajutorul celor lipsiți și ne găsim laolaltă cu ei întotdeauna. Și, pentru toate cele ce ni se oferă, noi binecuvîntăm pe Creatorul tuturor, prin Fiul Său Iisus Hristos și prin Duhul Sfînt. Iar în așa-zisa zi a soarelui, se face adunarea tuturor celor ce trăiesc la orașe sau la sate și se citesc Memoriile apostolilor sau scrierile profeților, cîtă vreme îngăduie timpul. Apoi, după ce cititorul încetează, întîistătătorul ține un cuvînt prin care sfătuiește și îndeamnă la imitarea acestor frumoase învățături. Apoi, ne ridicăm în picioare toți laolaltă și înălțăm rugăciuni; după care, încetînd noi rugăciunea, așa cum am arătat mai înainte[164], se aduce pîine și vin și apă, iar întîistătătorul înalță deopotrivă rugăciuni și mulțumiri, cît poate mai multe, la care poporul răspunde într-un singur glas, rostind Amin. Și se dă fiecăruia să se împărtășească din cele ce au fost consfințite prin euharistie, iar celor care nu sînt de față, li se trimite euharistia acasă, prin diaconi. Cei ce se găsesc cu dare de mînă și vor, dau fiecare, ceea ce voiește, după intenția lui, iar ceea ce se adună se depune la întîistătător, iar el se îngrijește și ajută pe orfani și pe văduve, pe cei lipsiți din vreo astfel de cauză, pe cei ce se găsesc în închisori, pe străinii care se găsesc în trecere și într-un singur cuvînt el devine purtătorul de grijă al tuturor celor ce se găsesc în nevoi. Iar în ziua soarelui, noi ne adunăm cu toții laolaltă, deoarece aceasta este prima zi în care Dumnezeu, schimbînd întunericul și materia, a creat lumea, iar Iisus Hristos, Mîntuitorul nostru, în aceeași zi a înviat din morți. Căci L-au răstignit în ajunul zilei lui Saturn și a doua zi după ziua lui Saturn, care este ziua soarelui, arătîndu-Se apostolilor și ucenicilor Lui, i-a învățat acestea toate cîte le-am supus aici examinării voastre.

LXVIII.

De vi se va părea vouă că ele sînt conforme cu rațiunea și cu adevărul, dați-le cinstirea cuvenită; dacă însă, ele vi se vor părea o nebunie, disprețuiți-le ca pe niște lucruri ce nu merită nici o atenție; dar nu dispuneți moartea

163. Mt. 26, 28.
164. A se vedea capit. LXV, 3.

împotriva noastră care nu vă nedreptăţim cîtuşi de puţin, întocmai ca împotriva unor duşmani. Căci de veţi insista în această nedreptate, vă prezicem că nu veţi putea scăpa de viitoarea judecată a lui Dumnezeu. Cît ne priveşte pe noi, noi strigăm: Să se facă voia lui Dumnezeu![165]

Avînd posibilitatea, pe baza unei scrisori a prea marelui şi prea strălucitului Cezar Hadrian, părintele vostru, de a vă cere vouă să porunciţi ca judecăţile să se facă, aşa cum v-am pretins, v-am cerut aceasta nu atît folosindu-ne de decretul lui Hadrian, cît din conştiinţa pe care o avem despre dreptatea cauzei noastre şi pentru aceasta am alcătuit această cuvîntare şi explicare. Dar am alăturat şi copia de pe epistola lui Hadrian, pentru ca şi din punctul acesta de vedere să luaţi cunoştinţă că noi spunem adevărul. Copia epistolei este aceasta:

Către Minucius Fundanus[166]

Am primit epistola pe care mi-a scris-o Serenius Granianus, strălucitul bărbat, predecesorul tău. Socotesc că chestiunea aceasta nu trebuie să rămînă necercetată, pentru ca nici oamenii să nu se tulbure şi nici să nu se dea calomniatorilor prilej de a-şi manifesta răutatea. Deci, dacă locuitorii din provincia ta vor putea susţine în chip lămurit plîngerea lor împotriva creştinilor, în aşa fel ca să poată răspunde şi înaintea tribunalului, să se îndrepteze numai către aceştia, dar nu cu pretenţii şi numai cu strigăte. Şi, s-ar cuveni mult mai mult ca, dacă cineva ar voi să aducă vreo acuzaţie, pe aceasta să o cunoşti în prealabil. Deci, dacă cineva aduce vreo învinuire şi arată că unii au săvîrşit ceva împotriva legilor, să dispui aşa cum se cuvine potrivit cu gravitatea delictului. Dar, pe Hercule, dacă cineva ar propune ceva din calomnie, fii atent asupra răutăţii acesteia şi caută ca ea să fie răzbunată.

Epistola lui Antoninus către populaţia din Asia[167]

Împăratul Cezar Titus Aelius Adrianus Antoninus Augustus Pius, Pontifex Maximus, cu puterea de tribun pentru a XV-a oară şi de consul pentru a III-a oară, Părintele Patriei, către populaţia din Asia[168], salutare!

165. Cf. Platon, *Criton*, p. 43 D.

166. Este singura scrisoare autentică, din partea împăratului Hadrian, cu care se încheie Apologia I a sfîntului Iustin Martirul. (A se vedea: *Introducere*, p. X—XI).

167. Unul din motivele pentru care cercetătorii au respins autenticitatea acestei scrisori este acela că, dacă sfîntul Iustin Martirul ar fi ştiut de ea, s-ar fi folosit de ea şi nu ar mai fi trebuit să recurgă la scrisoarea împăratului Hadrian.

168. După datele istorice care s-au păstrat, locuitorii din Asia îşi aveau o adunare comună a lor, în care fiecare cetate îşi trimitea delegaţii sau participanţii ei. Nişte astfel de adunări se mai găseau şi în alte provincii, care luau hotărîri şi alegeau delegaţi care să aducă la cunoştinţă împăratului dorinţele întregii provincii. Adunările acestea şi-au avut însemnătatea lor în diferitele persecuţii ale creştinilor.

Eu credeam că zeii vor fi plini de grijă, ca să nu lase pe nişte astfel de oameni să rămînă ascunşi. Căci tocmai pe aceia ar trebui să-i pedepsească mai mult, care nu vor să li se închine lor. Pe unii ca aceştia voi îi acuzaţi de tulburare şi-i învinuiţi ca atei, din cauza părerii pe care ei o au despre zei, aducîndu-le şi alte acuzaţii, pe care însă nu le putem dovedi. Se pare, totuşi, că acelora le este folositor să creadă că mor din cauza învinuirilor pe care voi li le aduceţi. Şi, în felul acesta, ei vă înving pe voi, punîndu-şi mai degrabă la dispoziţia voastră sufletele lor, decît să se lase convinşi că săvîrşesc cele ce pretindeţi voi. În ce priveşte cutremurele care s-au întîmplat şi care se întîmplă, nu se cuvine să vă arătaţi plini de mînie, atunci cînd ele au loc, dacă comparaţi cele ale voastre cu cele ale acelora, deoarece aceia sînt mai plini de îndrăzneală decît voi, faţă de Dumnezeu. Voi, în vremea aceea, păreţi că neglijaţi cu desăvîrşire pe zeii voştri şi neglijaţi cu totul templele lor, rămînînd străini de orişice legătură cu Dumnezeirea. Motiv pentru care vă arătaţi plini de invidie faţă de cei ce şi-au păstrat legătura lor cu Dumnezeirea şi-i persecutaţi pînă la moarte. Cu privire la nişte astfel de oameni religioşi şi alţi conducători de provincii s-au adresat în scris prea divinului meu părinte. Dar acesta le-a răspuns, să nu întreprindă nici o acţiune împotriva lor, în cazul cînd nu s-ar dovedi că ei iau vreo atitudine împotriva stăpînirii romanilor. Şi mie, de altfel, mulţi mi-au atras atenţia asupra unora ca aceştia, dar le-am răspuns urmînd îndeaproape părerea tatălui meu. Iar dacă cineva ar vrea să aducă împotriva unuia ca acesta acuzaţia că este creştin, cel ce este astfel acuzat să fie absolvit de crima care i se impută, chiar dacă s-ar dovedi că este creştin; iar acela care porneşte acţiunea împotriva lui, să fie vinovat judecăţii.

Epistola împăratului Marcus Aurelius către Senat, în care arată că creştinii au fost cauza biruinţei romanilor[169]

Împăratul Cezar Marcus Aurelius Antoninus, Germanic, Partic, Sarmatic, către poporul romanilor şi către Sacrul Senat, salutare! V-am adus la cunoştinţă măreţia planurilor mele pe care le aveam pe cînd mă găseam la graniţele Germaniei, unde, din cauza împrejurărilor care au urmat, străduindu-mă şi pătimind, am fost înconjurat, în localitatea Carnuti, de către 9074 de cohorte de draconi. Aceştia găsindu-se în apropierea noastră, spionii noştri ne-au adus la cunoştinţă, iar Pompeianus, şeful miliţiei noastre, ne-a arătat, ceea ce de altfel ştiam (căci eram înconjurat de o

169. Scrisoarea aceasta este cu neputinţă să fi fost folosită de către sfîntul Iustin Martirul, deoarece el pătimise moarte martirică mai înainte cu mult de apariţia ei.

mulţime imensă şi ordonată, avînd cu mine legiunile: prima, a zecea, gemina, frentensia, un amestec numărat), fiind de faţă o mulţime de nouă sute şaptezeci şi şapte de mii de oameni. Cercetînd, deci, mulţimea din jurul meu, în comparaţie cu mulţimea barbarilor şi a vrăjmaşilor, care era cu mult mai mare, am ajuns la concluzia să invocăm ajutorul zeilor părinteşti. Fiind, însă, neglijat de ei şi considerînd strîmtorarea puterii mele, am apelat la aceia care se numesc la noi creştini. Şi, întrebînd, am aflat o mare mulţime dintre aceştia, la care am apelat, ceea ce n-ar fi trebuit să fac, pentru că ar fi urmat să recunosc puterea lor, la ei ca să ne ajute. Iar aceia au început de îndată, nu prin pregătirea de săgeţi, nici de arme şi nici prin sunete de trîmbiţe, deoarece aşa ceva este neîngăduit la ei, din cauza lui Dumnezeu, pe care-L poartă în conştiinţele lor. În felul acesta, aceia pe care noi îi socotim că sînt atei, poartă pe Dumnezeu zidit în conştiinţele lor. Deci, aceştia, aruncîndu-se la pămînt, s-au rugat nu numai pentru noi, ci şi pentru întreaga noastră armată pentru uşurarea ei de pe urma setei şi a foamei de care pătimea. Căci cei care fuseseră trimişi după apă, nu au adus nici un strop, din cauză că nu au găsit. Şi ne aflam pe atunci în inima Germaniei şi în graniţele vrăjmaşilor noştri. Dar de îndată ce aceştia s-au aruncat la pămînt şi au început să se roage Dumnezeului pe care eu Îl ignoram pînă atunci, a început să cadă ploaie din cer şi anume, asupra romanilor, o ploaie cît se poate de rece, iar asupra vrăjmaşilor romanilor, o grindină ca de foc. Dar şi prezenţa directă a lui Dumnezeu, care a avut loc în cursul acestei rugăciuni, a fost îndată pe cît de incomparabilă, pe atît de cu neputinţă de înţeles. Deci, din momentul acesta începînd, noi îngăduim unora ca aceştia să fie creştini, pentru ca nu cumva cerînd şi împotriva noastră o astfel de armă, să o dobîndească. Unul ca acesta, sfătuiesc, ca atare, să nu fie învinuit cum că este creştin. Iar, de s-ar găsi cineva care să aducă învinuire unui creştin, pentru faptul că este creştin, vreau ca creştinul adus înaintea judecăţii să fie lăsat liber, dacă va mărturisi acest lucru şi dacă nu i se va mai putea imputa nimic altceva, decît faptul că este creştin, iar cel ce-l tîrăşte la judecată, să fie ars de viu. De asemenea, cel căruia i s-a încredinţat spre conducere provincia să nu poată sili să-şi schimbe părerea, sau aduce la o stare de lipsă de libertate, pe creştinul care mărturiseşte că este creştin şi care a primit asigurări cu privire la libertatea lui de credinţă. Lucrurile acestea vreau să le întăresc şi prin hotărîrea senatului şi poruncesc ca această dispoziţie a mea să fie afişată şi în forul lui Traian, ca să poată fi citită de toţi. De asemenea, prin grija prefectului Vitrasius Pollio, să fie trimisă şi în provinciile din jur. Şi oricine voieşte să se folosească de ea şi s-o aibă, să nu fie împiedicat să o primească din cele ce au fost puse la dispoziţie de către noi.

SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ŞI FILOZOFUL

APOLOGIILE

APOLOGIA A DOUA

TRADUCERE ŞI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ

APOLOGIA A DOUA
ÎN FAVOAREA CREŞTINILOR.
(CĂTRE SENATUL ROMAN)[170]

I.

Cele întîmplate în timpurile din urmă, în cetatea voastră sub Urbicus, o romanilor, cît şi cele săvîrşite, de asemenea, de către magistraţii voştri, pretutindenea, fără de nici o raţiune, mă silesc să alcătuiesc această expunere în favoarea noastră, care pătimim şi care sîntem fraţi ai voştri, cu toate că voi ignoraţi acest lucru şi nu voiţi să vă daţi seama de el, din cauza zadarnicei păreri înalte pe care v-aţi făcut-o despre voi. Căci pretutindeni toţi cei care ar merita să fie ţinuţi în frîu de tatăl lor, de vecinul lor, de copilul sau de prietenul lor, de fratele lor, sau, în lipsă, de soţul sau de soţia lor, în afară de cei ce sînt încredinţaţi că cei nedrepţi şi cei neînfrînaţi vor fi chinuiţi în focul cel veşnic şi că cei virtuoşi şi care au vieţuit la fel cu Hristos (este vorba despre cei ce au devenit creştini) se vor găsi într-o stare de nepătimire laolaltă cu Dumnezeu, toţi ceilalţi, din cauza dificultăţii de a-şi schimba felul de viaţă, ca şi din cauza iubirii de plăceri şi a greutăţii de a se îndruma spre bine, ca şi demonii cei răi, care ne vrăjmăşesc pe noi şi care au la dispoziţia lor şi printre adoratorii lor nişte asemenea judecători, caută, întocmai ca nişte magistraţi plini de duh demonic, să ne ucidă pe noi. Pentru ca să vă fie vouă cunoscută cauza a tot ce s-a întîmplat sub Urbicus, vă voi înfăţişa mai jos lucrurile, aşa cum s-au întîmplat.

II.

O femeie oarecare[171], soţia unui bărbat desfrînat, fusese şi ea, mai înainte, tot atît de desfrînată. Dar, de îndată ce a cunoscut învăţătura lui Hristos, ea s-a cumințit şi a încercat să-l facă şi pe soţul ei, deopotrivă, să

---

170. Cuvintele: „*Către senatul roman*" par a fi deduse din text; ca atare ele nu pot aparţine sfîntului Iustin Martirul.

171. În legătură cu istoria care ni se înfăţişează aici, a se vedea şi Paul Allard, *Histoire des persécutions pendant les deux premiers siècles*, Paris, 1885, p. 318 şi urm.

se cuminţească, amintindu-i despre această învăţătură, vorbindu-i despre chinurile pe care vor avea să le sufere în focul cel veşnic cei ce nu trăiesc în cuminţenie, în cumpătare şi cu dreaptă judecată. Acela, însă, insistînd mai departe în aceleaşi năravuri uricioase, prin faptele lui de toată ziua şi-a îndepărtat singur de la el pe soţia lui. Deci, femeia, socotind o impietate de a se culca, mai departe, cu un bărbat, împotriva legii naturale şi care, împotriva justiţiei, încerca să-şi găsească prilejuri de plăcere în toate, s-a gîndit să se despartă de trăirea laolaltă cu el. Fiind sfătuită, însă, de cei ai ei, să nu se grăbească, ci să mai aştepte încă, în nădejdea că soţul ei îşi va schimba felul de viaţă, împotriva voinţei ei, a rămas mai departe cu el. O dată, cînd soţul ei se găsea la Alexandria, i-a ajuns la ureche că acolo acesta a săvîrşit lucruri şi mai urîte, şi, pentru ca nu cumva să se facă şi ea părtaşă la nedreptăţile şi nelegiuirile lui, deoarece se găsea sub acelaşi acoperămînt cu el, ducînd acelaşi fel de viaţă şi împărţind patul ei cu el, i-a dat ceea ce se cheamă la voi „repudiu" şi s-a despărţit de el. Dar bunul şi binevoitorul ei bărbat, care ar fi trebuit să fie fericit de faptul că viaţa pe care o ducea aceea, mai înainte, plină de uşurătate, cu servitorii şi cu argaţii, dedîndu-se la beţii şi la tot felul de răutăţi, a încetat de a o mai săvîrşi şi că ea căuta pe orice cale să-l facă şi pe el să înceteze cu o astfel de viaţă, nevoind ca ea să se despartă de el, i-a adus învinuirea, spunînd despre ea că este creştină. Deci, ea ţi-a înmînat ţie, împăratului o cerere, în care ruga să i se îngăduie să-şi aranjeze, mai întîi, treburile ei, urmînd ca, apoi, după aranjarea treburilor ei, să se apere de învinuirea care i se aducea; iar tu, împărate, ai admis cererea aceasta. Fostul ei bărbat, faţă de situaţia aceasta, nemaiputînd zice deocamdată nimic împotriva ei, s-a năpustit asupra unui oarecare Ptolemeu, care fusese învăţătorul aceleia în ce priveşte învăţăturile creştine şi pe care Urbicus l-a supus la chinuri, în modul următor: El a apelat la un centurion, care-i era prieten şi care vîrîse pe Ptolemeu la închisoare, convingîndu-l să-l ia pe Ptolemeu deoparte şi să-l întrebe numai un singur lucru: dacă este creştin. Ptolemeu, care era un om iubitor de adevăr, căruia nici prin gînd nu-i trecea să mintă, mărturisind că este creştin, a fost pus de către centurion în lanţuri şi a fost chinuit multă vreme în închisoare. În cele din urmă, cînd a fost adus înaintea lui Urbicus, el a fost cercetat numai despre un singur lucru: dacă este creştin. Şi, iarăşi, acesta, avînd cunoştinţă de bunurile pe care le dobîndise din învăţătura lui Hristos, Ptolemeu a mărturisit că trecuse prin şcoala virtuţii dumnezeieşti. Căci cel ce tăgăduieşte orice lucru cît de mic, face aceasta, fie avînd cunoştinţa lucrului pe care-l tăgăduieşte, fie că se socoteşte pe sine nevrednic şi străin de lucrul în cauză, în care caz, el evită mărturisirea lui. La un adevărat creştin, însă, nu vom găsi nici o dată o astfel de atitudine. Deci, Urbicus poruncind ca Ptolemeu

să fie scos afară, un oarecare Lucius – şi el creştin –, văzînd această judecată cu totul nedreaptă, adresîndu-se lui Urbicus i-a zis: „Care este motivul pentru care, pe omul acesta, care nu s-a dovedit a fi nici adulter, nici desfrînat, nici ucigaş de oameni, nici pungaş, nici răpitor şi nici că ar fi săvîrşit vreo oarecare nedreptate, ci numai a mărturisit că se numeşte creştin, l-ai condamnat la chinuri ? Judecata aceasta a ta, Urbicus, nu este conformă nici cu intenţiile piosului nostru împărat, nici cu acelea ale filozofului fiu al lui Cezar[172], nici cu ale Sacrului Senat". Dar fără vreun alt răspuns, acesta adresîndu-se lui Lucius, i-a zis: „Mi se pare că şi tu eşti unul ca acesta". Iar Lucius răspunzînd: „Desigur", Urbicus a poruncit, iarăşi, ca şi acesta să fie scos afară. Noul condamnat şi-a exprimat atunci mulţumirile lui faţă de el, deoarece a înţeles că urmează să fie eliberat din mîinile unor astfel de stăpîni răi şi să meargă către Părintele şi Împăratul cerurilor. Un al treilea, care a urmat,a fost deopotrivă condamnat la chinuri.

III.

La rîndul meu, şi eu mă aştept să fiu urmărit şi pus la stîlp de către vreunul dintr-aceia pe care i-am numit, sau cel puţin de către Crescens[173], acest iubitor de vîlva care se face în jurul lui ca filozof şi iubitor de paradă. Căci nu este vrednic să se numească filozof un bărbat, care mărturiseşte, în mod public despre noi cele ce nu ştie, anume că, creştinii ar fi nişte atei şi nişte impii, făcînd aceasta spre mulţumirea şi plăcerea multora dintre cei înşelaţi cu privire la noi. Astfel, dacă el ne prigoneşte, fără să fi luat cunoştinţă de învăţăturile lui Hristos, el este un om înrăit şi cu mult mai primejdios decît ignoranţii, care de multe ori se feresc să vorbească şi să depună mărturie mincinoasă cu privire la lucrurile despre care nu ştiu nimic; sau dacă, luînd cunoştinţă de ele, nu a înţeles măreţia cuprinsă în ele, sau, în fine, înţelegînd-o, face acestea ca să nu fie bănuit că este şi el unul dintre creştini, atunci el este şi mai mizerabil şi mai infam, dovedindu-se

172. Este cu totul curios că sfîntul Iustin nu mai aminteşte, aici, de cîteştrei persoanele cărora le-a adresat Apologia I, ci numai de două dintre ele şi anume de: Antoninus Pius şi Lucius Verus. Marcus Aurelius, care nu era fiu de cezar, este lăsat deoparte. Şi tot atît de curios este faptul că şi aici, lui Lucius Verus i se dă numele de filozof. Vezi în legătură cu aceasta şi notele: 14, 15 şi 16 de mai sus.

173. Despre acest filozof cinic, Crescens, aminteşte şi Tatian, în lucrarea sa *Oratio adv. Graec.* (cap. 19). După cum ni-l descrie sfîntul Iustin, era un îngîmfat, fără nici un fel de scrupule, dar totodată şi un om cît se poate de periculos, care, necunoscînd nimic din învăţăturile creştinilor, îi acuza fără de nici o remuşcare, ca nu cumva să lase să se înţeleagă că şi el, în vreun fel, împărtăşeşte învăţăturile lor. Sfîntul Iustin avusese cu el o discuţie pe faţă, în care-i dovedise atît neştiinţa, cît şi superficialitatea. Despre această discuţie aveau cunoştinţă mai mulţi; se crede că ea ajunsese chiar şi la urechile conducerii de stat. De aceea, ura lui împotriva sfîntului Iustin sporise, iar vajnicul apărător al creştinilor se aştepta din clipă în clipă să cadă victimă uneltirilor lui Crescens.

sclavul unei păreri oarbe şi lipsite de raţiune, pentru că dă atenţie fricii. Vreau să ştiţi, că, înfăţişîndu-mă înaintea lui şi punîndu-i unele întrebări de felul acesta, am aflat şi l-am dovedit că nu ştie nimic cu adevărat. Că spun adevărul, în cazul cînd nu vi s-ar fi raportat vouă discuţiile noastre, aş fi gata să vă împărtăşesc şi vouă, din nou, întrebările pe care i le-am pus; iar lucrul acesta ar fi ceva demn de puterea voastră împărătească. Dar, dacă vi s-au adus la cunoştinţă atît întrebările mele, cît şi răspunsurile aceluia aţi putut vedea că el nu cunoaşte nimic din cele ale noastre. Iar dacă totuşi cunoaşte, neîndrăznind să spună, aşa cum am arătat mai înainte, din cauza celor ce-l ascultă, prin aceasta se dovedeşte că nu este un bărbat iubitor de înţelepciune, ci numai un bărbat iubitor de slavă deşartă şi că, prin aceasta, nu dă cinstirea cuvenită nici admirabilei maxime a lui Socrate: „Un om nu trebuie preferat înaintea adevărului“ [174]. Dar este cu neputinţă ca un cinic, care pune sfîrşitul cel mai de pe urmă în indiferenţă, să cunoască vreun alt bun, în afară de indiferenţă [175].

IV.

Dar, ca să nu poată zice cineva: Ucideţi-vă, deci cu toţii pe voi înşivă şi duceţi-vă astfel la Dumnezeu, iar nouă nu ne mai produceţi nici un fel de greutăţi – voi arăta aici motivul pentru care noi nu facem aceasta şi pentru care, atunci cînd ne găsim înaintea tribunalelor voastre şi sîntem cercetaţi, noi mărturisim credinţa noastră fără teamă. Noi am fost învăţaţi că Dumnezeu nu a creat lumea în zadar, decît numai pentru neamul omenesc; şi, am spus mai înainte că El se bucură de cei ce caută să imiteze calităţile Lui[176] şi că detestă pe cei ce îmbrăţişează cele rele, fie în cuvînt, fie în faptă. Deci, dacă toţi ne-am omorî pe noi înşine, în aşa fel ca să nu se mai nască cineva şi să fie instruit în învăţăturile dumnezeieşti, sau ca să nu mai existe cîtuşi de puţin neamul omenesc, în cît ne priveşte, noi am fi vinovaţi noi înşine faţă de voinţa lui Dumnezeu, de am face aşa ceva. Atunci cînd sîntem cercetaţi de către judecătorii voştri, însă, noi nu tăgăduim, pentru că avem conştiinţa că nu sîntem cîtuşi de puţin vinovaţi şi pentru că socotim că este ceva lipsit de pietate a nu spune întru totul adevărul, care ştim că este plăcut şi lui Dumnezeu. De aceea, ne şi străduim acum a vă elibera pe voi de nedreptele voastre prejudecăţi.

---

174. Citat din Platon, *Republica*, X, p. 595 C.
175. A se vedea Eusebiu, *Hist. Eccl.* IV, XVI, 3–6.
176. A se vedea *Apologia I*, capit. X, 1.

V.

De-i va veni cuiva dintre voi în minte şi gîndul acesta, că, mărturisind că Dumnezeu este ajutătorul nostru nu ar mai trebui să spunem că sîntem vîrîţi la închisoare şi sîntem pedepsiţi, voi căuta să vă lămuresc şi asupra acestui lucru. Dumnezeu, creînd lumea întreagă şi supunînd cele pămînteşti oamenilor, iar elementele cereşti aşezîndu-le spre creşterea roadelor şi schimbarea anotimpurilor, a orînduit acestora o lege dumnezeiască, lăsînd să se vadă că şi pe acestea le-a făcut pentru oameni şi a încredinţat purtarea de grijă a oamenilor şi a celor de sub cer, îngerilor, pe care i-a orînduit cu aceasta. Dar îngerii, călcînd orînduirea aceasta, s-au lăsat biruiţi de amestecul cu femeile şi au dat naştere la copii, care sînt aşa-zişii demoni. Ceva mai mult, după aceasta, ei au prefăcut neamul omenesc într-o masă de sclavi: pe de o parte, prin anumite semne magice, pe de alta, prin temeri şi pedepse pe care le aducem asupra lor şi, în fine, pe de altă parte, învăţîndu-i să le aducă jertfe şi tămîieri şi libaţiuni, de care au simţit nevoia, după ce au fost robiţi de poftele patimilor. Şi au semănat printre oameni ucideri, războaie, adultere, desfrînări şi tot felul de răutăţi. Pentru aceasta şi poeţii şi alcătuitorii de mituri, neştiind că îngerii şi demonii cei născuţi din aceştia au săvîrşit toate grozăviile pe care ei le-au istorisit: toate faptele împotriva naturii, toate adulterele şi toate crimele împotriva cetăţilor şi naţiunilor, le-au atribuit lui Jupiter însuşi şi fiilor celor născuţi din el, fraţilor Poseidon şi Pluton, ca şi copiilor lor. Şi au dat fiecăruia dintre ei numele pe care fiecare dintre îngeri l-a ales pentru el sau pentru copiii lui.

VI.

Părintele universului, fiind nenăscut, nu are nici un nume pozitiv; căci acela căruia i se dă un nume oarecare, trebuie să aibă pe cineva mai în vîrstă ca el, care să-i dea acest nume. Cuvintele de: Părinte, Dumnezeu, Ziditor, Domn şi Stăpîn nu sînt propriu-zis nume, ci numai moduri de adresare, care provin de pe urma binefacerilor şi lucrărilor Lui. Iar Fiul Său, Care singur este numit în chip propriu Fiu, Cuvîntul, Care a fost împreună cu El şi S-a născut mai înainte de toate celelalte făpturi şi prin Care, la început, a zidit şi a împodobit toate, se numeşte Hristos, pentru faptul că este uns şi că Dumnezeu a împodobit toate prin El. Cuvîntul acesta îşi are şi el un sens deopotrivă de necunoscut, după cum şi cuvîntul Dumnezeu nu este un nume, ci o idee înnăscută în firea oamenilor, despre ceva cu totul greu de explicat. Numai cuvîntul Iisus este un nume şi de om şi de mîntuitor. Aşa cum am spus mai înainte[177], Hristos S-a făcut om, născîndu-Se, după voinţa

177. A se vedea *Apologia I,* capit. XXIII, 3.

lui Dumnezeu și Tatăl, pentru oamenii care vor crede în El și pentru nimicirea demonilor. Iar voi vă puteți convinge despre aceasta din cele ce se întîmplă acum sub ochii voștri. Căci în toată lumea, ca și în cetatea voastră se găsesc mulți îndrăciți, pe care nu i-au putut vindeca nici unul dintre exorciștii, vrăjitorii și magicienii voștri, dar pe care mulți dintre oamenii noștri, dintre creștini, exorcizîndu-i în numele lui Iisus Hristos, Care a fost răstignit sub Pontius Pilat, i-au vindecat și-i vindecă încă și acum, nimicind și alungînd demonii care-i țin în stăpînire pe oameni.

VII.

Dacă Dumnezeu întîrzie să dezlănțuie catastrofa, menită să aducă după sine distrugerea lumii întregi și să facă să dispară îngerii cei răi, demonii și păcătoșii, face aceasta din cauza seminței creștinilor, în care El vede un motiv de a conserva lumea. Căci, dacă nu ar fi așa, voi nu ați mai putea să împliniți lucrarea demonilor celor răi, ci focul judecății, coborînd de sus, ar produce, fără excepție, dizolvarea tuturor, ca și potopul de odinioară, care nu a lăsat pe nimeni în viață, decît pe așa-numitul Noe, împreună cu ai săi, care este cunoscut la voi sub numele de Deucalion, din care, iarăși, s-au născut atîția și atîția, dintre care unii răi și alții buni. În felul acesta spunem că va avea loc conflagrația universală, iar nu cum gîndesc stoicii, prin absorbirea ființelor, unora de către altele, lucru care se pare a fi cît se poate de dezonorant. Dar nici prin legea destinului nu se întîmplă ceea ce face sau ceea ce suferă omul, ci fiecare săvîrșește în chip liber atît binele, cît și răul. Dacă cei buni, ca Socrate și cei asemănători lui, au fost prigoniți și aruncați în închisoare, faptul acesta trebuie atribuit demonilor și tot demonilor trebuie atribuită și abundența și slava de care par să se fi bucurat Sardanapal[178], Epicur[179] și cei asemenea lor. Lucrul acesta neînțelegîndu-l stoicii, au spus că totul ascultă de fatalitatea destinului. Dar, pentru că Dumnezeu a făcut de la început neamul îngerilor și al oamenilor înzestrîndu-i cu libertate, pe bună dreptate, aceștia își vor primi pedeapsa în focul cel veșnic, pentru cele ce vor greși. Natura oricărei făpturi este capabilă de răutate și de virtute; căci nimeni n-ar avea nici un merit dacă nu ar putea

178. Sardanapal, un personaj legendar, care pare să fi fost regele Asiriei, între 836 și 817 î. Hr. El ar fi fost ultimul descendent al împărătesei Semiramida. A intrat în istorie ca prototipul prințului destrăbălat, laș și afemeiat.

179. *Epicur,* filozof grec, crescut la Atena de Xenocrates. El învață că binele suprem al omului este plăcerea și că toate eforturile omului trebuie să tindă la obținerea plăcerii. Dar Epicur nu pleda în favoarea plăcerilor grosolane ale simțurilor, ci în favoarea cultivării spiritului și în practicarea virtuților. Învățăturile lui au fost încă de la început răstălmăcite, iar numele de „epicureeni" s-a atribuit din ce în ce mai mult acelora care se dedau plăcerilor mesei și ale simțurilor.

alege între cele două căi. Lucrul acesta îl arată şi oamenii de pretutindeni care au filozofat şi au alcătuit legi după raţiunea cea dreaptă, care ne arată că unele lucruri trebuie făcute, iar altele să ne ferim a le face. Stoicii, ei înşişi, în învăţătura lor morală, ţin cu fermitate la aceste legi, ceea ce dovedeşte că teoria lor cu privire la principiile lucrurilor şi fiinţelor netrupeşti nu este adevărată. A supune pe om legii destinului, sau a zice că Dumnezeu nu este nimic alăturea de aceste lucruri schimbătoare şi nestatornice şi care se dizolvă întotdeauna în aceleaşi elemente, înseamnă a nu vedea nimic dintre cele ce sînt nestricăcioase şi a amesteca pe Dumnezeu însuşi, în corupţia universului, fie în întregime, fie în părţile sale, sau înseamnă a spune că binele şi răul nu sînt nimic, ceea ce contravine oricărei înţelepciuni, oricărei raţiuni şi oricărei minţi raţionale.

VIII.

Noi ştim, că atît cei ce s-au făcut părtaşi învăţăturilor stoicilor şi care au fost, în ce priveşte raţiunea morală nişte oameni decenţi, ca şi poeţii, din anumite puncte de vedere, datorită seminţei Cuvîntului, care este înnăscută în tot neamul oamenilor, au fost urîţi şi ucişi: amintim aici de Heraclit, despre care am vorbit şi mai înainte[180], de Musonius[181], în zilele noastre, precum şi de alţii. După cum am arătat, demonii au lucrat în aşa fel, ca toţi cei ce s-au străduit, în orice fel, să trăiască potrivit Cuvîntului şi să fugă de răutate, să fie întotdeauna urîţi. Aşa că nu este cîtuşi de puţin de mirare, dacă demonii, daţi pe faţă, fac în aşa fel ca să fie urîţi cu mult mai mult, nu acei care participă numai în parte la acest Cuvînt spermatic, ci care posedă cunoştinţa şi contemplarea întregului Cuvînt, Care este Hristos. Dar ei îşi vor primi chinul şi pedeapsa, fiind închişi în focul cel veşnic. Căci, dacă ei sînt învinşi de către oameni, încă de pe acum, în numele lui Iisus Hristos, aceasta este o înştiinţare cu privire la chinul cel rezervat lor şi celor care îi adoră pe ei, pe care-l vor suferi în focul cel veşnic. Aşa au vestit de mai înainte profeţii că va fi şi tot aşa ne-a învăţat şi Învăţătorul nostru, Iisus Hristos.

IX.

Dar, pentru ca să nu spună cineva ceea ce spun pretinşii filozofi că cele arătate de noi în legătură cu cei nedrepţi, care vor fi chinuiţi în focul cel veşnic, sînt doar nişte vorbe mari şi înfricoşătoare şi că noi voim să aducem pe oameni la virtute prin frică şi nu prin dragostea faţă de bine, voi răspunde pe scurt că dacă aceste pedepse nu ar exista, atunci nici Dumnezeu nu

180. A se vedea *Apologia I*, capit. XLVI, 3.
181. Rufus C. Musonius, un celebru filozof stoic, din primul secol al erei creştine.

ar exista; sau că, dacă ar exista un Dumnezeu, el nu s-ar ocupa de oameni, nu ar mai exista nici bine şi nici rău[182], iar legislatorii, aşa cum am spus mai înainte[183], s-ar dovedi a fi nişte oameni nedrepţi, atunci cînd ar pedepsi pe aceia care calcă în picioare prescripţiile cele bune ale lor. Dar, pentru că aceia nu sînt nedrepţi, după cum nici Părintele lor care ne învaţă prin Cuvîntul Său să săvîrşim aceleaşi lucruri, înseamnă că numai aceia care nu sînt de acord cu ei sînt nedrepţi. Iar dacă cineva, comparînd diferitele legi ale oamenilor, ar zice că la unii oameni anumite lucruri sînt bune, iar altele sînt socotite rele, în timp ce, la alţii, cele urîte la cei dintîi sînt socotite bune şi cele bune sînt socotite urîte, să ia aminte cele ce spuneam şi cu privire la aceasta. Ştim, de altfel, că îngerii cei răi au stabilit şi legi asemănătoare răutăţii lor. De aceste legi se bucură oamenii care au devenit asemenea lor. Dar venind Cuvîntul, cu dreptatea Lui, a arătat că nu toate părerile şi nici toate principiile nu erau bune; că existau unele bune iar altele rele. Iată ceea ce voi spune, sau nişte lucruri asemănătoare, celor care fac această obiecţie şi ceea ce aş putea dezvolta mult mai pe larg, dacă ar fi nevoie. Acum, însă, mă voi întoarce la subiect.

X.

Deci, cele ale noastre, depăşesc orice altă învăţătură omenească, prin aceea că noi avem în Hristos întreg Cuvîntul, Care S-a arătat pentru noi trup, Cuvînt şi suflet. Căci tot ceea ce au grăit şi au găsit filozofii şi legiuitorii, au fost scoase de ei cu trudă din ceea ce au găsit contemplînd doar în parte Cuvîntul. Dar, deoarece ei nu au cunoscut toate cele ale Cuvîntului, Care este Hristos, ei au spus de multe ori şi lucruri contrare. De altfel, chiar şi cei ce au fost mai înainte de Hristos şi au încercat să-şi dea seama de nişte asemenea lucruri în chip omenesc, cu ajutorul raţiunii, au fost traşi la răspundere întocmai ca nişte impioşi şi ca nişte oameni plini de curiozitate. Dintre aceştia, lui Socrates, cel care a depus mai multă ardoare în aceasta, i s-au adus aceleaşi acuzaţii care ni se aduc şi nouă. Căci au spus despre el că introduce nişte divinităţi noi şi că pe aceia pe care cetatea îi socoteşte zei, el îi nesocoteşte[184]. Iar acela, eliminînd din Republica lui pe demonii cei răi, care săvîrşeau cele ce spuneau poeţii, învăţa pe oameni să renunţe la Homer şi la ceilalţi poeţi, şi-i îndemna să ajungă cu ajutorul cercetării raţiunii, la cunoaşterea Dumnezeului celui necunoscut[185], spunînd: „Nu este uşor de a găsi pe Părintele şi Creatorul tuturor şi nici nu este ceva sigur ca, atunci

182. A se vedea *Apologia I*, XXIV, 4.
183. A se vedea *Apologia II*, capit. VII, 7.
184. Platon, *Apolog.*, p. 24 B.
185. Cf. *Fapte*, 17, 23.

cînd L-ai găsit, să vorbeşti despre El tuturor“[186], lucru pe care l-a făcut Hristosul nostru, prin puterea Lui proprie. Nimeni nu a fost convins de către Socrate în aşa fel, ca să moară pentru o asemenea învăţătură; dar, de către Hristos, Cel în parte cunoscut şi de către Socrates (căci El a fost şi este Cuvîntul, Care este în toate, Care a prezis prin profeţi cele ce aveau să fie, El Însuşi devenind pătimitor asemenea nouă şi învăţîndu-ne acestea), au fost convinşi nu numai filozofii şi filologii, ci şi meşteşugarii şi ignoranţii de tot felul, care, pentru El au dispreţuit şi slava, şi teama, şi moartea. Pentru că El este puterea Părintelui celui negrăit şi nicidecum o invenţie simplă a raţiunii omeneşti.

XI.

Noi *nici nu am fi omorîţi şi nici oamenii cei nedrepţi şi demonii nu ar* fi mai puternici decît noi, dacă nu ar fi de datoria fiecărui om care s-a născut să şi moară. Pentru care motiv, noi sîntem mulţumiţi că ne putem achita această datorie a noastră. Aceasta, deşi socotim că este bine şi bine-venit de a spune lui Crescens şi celor deopotrivă cu el lipsiţi de raţiune, povestea aceea pe care o întîlnim la Xenofon[187]. Acesta povesteşte că Heracles, ajungînd la o răscruce de drumuri, s-a întîlnit cu virtutea şi cu răutatea, care i-au apărut sub chipuri de femeie. Astfel, răutatea, avînd pe ea o îmbrăcăminte diafană, cu faţa graţioasă şi înfloritoare, din cauza podoabelor pe care le avea pe ea şi fiind de-a dreptul încîntătoare la vedere, i-a spus lui Heracles că dacă o va urma îl va face să ducă de-a pururea o viaţă plină de plăceri şi de frumuseţe, la fel de strălucită cu aceea a lumii din jurul ei. Iar virtutea, stînd înaintea lui cu o faţă şi îmbrăcăminte severă, i-a zis: „De te vei lăsa, însă, convins de mine, te vei împodobi nu cu podoabă şi nici cu frumuseţe trecătoare şi stricăcioasă, ci cu podoabele cele cu adevărat frumoase şi veşnice“. Sîntem convinşi, deci, că oricine va evita bunurile aparente şi se va ataşa de cele socotite crude şi iraţionale va găsi fericirea. Căci răutatea, îmbrăcînd forma exterioară a faptelor ei cu calităţile virtuţii şi a celor ce sînt cu adevărat bune, prin imitarea celor nestricăcioase (întrucît ea nu are nimic nestricăcios în ea însăşi şi nici nu poate să facă ceva care să nu fie stricăcios), robeşte pe oamenii de jos, încununînd virtutea cu atributele ei cele rele. Cei ce înţeleg, însă, calităţile cele bune ale fiinţei, rămîn incoruptibili în ce priveşte virtutea. Lucrul acesta se poate spune şi despre creştini şi despre atleţi şi despre oamenii care fac aceleaşi lucruri asemănătoare cu acelea pe care le-au spus poeţii în legătură cu aşa-zişii lor zei şi el poate fi înţeles de către orice om cu mintea întreagă din modul cum noi dispreţuim moartea, de care toţi ceilalţi se înfricoşează.

186. Platon, *Timeu*, p. 28 C.
187. Xenofon, *Memorab.*, II, I, 24 şi urm.

XII.

De altfel, eu însumi, pe cînd mă găseam împărtăşind învăţăturile lui Platon, auzind de modul în care creştinii erau defăimaţi şi văzîndu-i că sînt fără de teamă în faţa morţii şi în faţa tuturor acelora pe care oamenii le socotesc înfricoşătoare, am înţeles că este cu neputinţă ca ei să trăiască în răutate şi în pofta plăcerilor. Ce om dedat plăcerilor sau desfrîului, care socoteşte un lucru bun să se hrănească din cărnurile omeneşti, ar fi în stare să îmbrăţişeze moartea, ca să se lipsească de bunurile lui şi nu ar căuta, cu tot dinadinsul, să se bucure de viaţa prezentă şi să se sustragă magistraţilor, decît să se expună morţii, denunţîndu-se pe sine însuşi? Dar şi lucrul acesta au căutat să-l săvîrşească demonii cei răi, slujindu-se de oamenii cei lipsiţi de pietate. Ei au condamnat la moarte pe mai mulţi dintre ai noştri, bazaţi pe calomniile răspîndite împotriva noastră şi au supus la chinuri pe servitorii noştri, pe copii şi pe femei, şi prin chinuri înspăimîntătoare, i-au silit să ne impute aceste crime faimoase, pe care de altfel ei le săvîrşesc pe faţă.

Dar, pentru că noi nu avem de-a face cu nimic din cele ce caută ei să ne impute, noi nici nu ne gîndim măcar la aşa ceva, avînd pe Dumnezeul cel nenăscut şi mai presus de orice cuvînt martor al cugetelor şi faptelor noastre. Pentru ce, oare, nu am mărturisi în chip public că toate acestea sînt nişte lucruri bune şi nu am spune despre ele că sînt o filozofie divină? că noi celebrăm prin ucidere de oameni misterele lui Kronos? că atunci cînd noi ne adăpăm cu sînge, aşa cum se spune, facem aceleaşi lucruri ca şi idolul pe care voi îl cinstiţi, care este stropit nu numai cu sînge de animale, ci şi cu sînge omenesc, de către cel mai ilustru şi mai nobil bărbat de la voi, care îi aduce libaţiune de sînge de oameni ucişi? că noi imităm pe Zeus şi pe ceilalţi zei, dedîndu-ne fără nici o rezervă, la crime împotriva naturii şi la adultere? Pentru ce nu am căuta şi noi justificarea noastră în scrierile lui Epicur şi ale altor poeţi? Dar noi, dimpotrivă, căutăm să inspirăm groază faţă de nişte astfel de lucruri şi îndemnăm pe toţi să fugă de cei ce le practică şi de imitatorii lor, ceea ce ne silim să facem şi prin cuvintele acestea ale noastre şi pentru aceasta noi sîntem persecutaţi pe toate căile. Dar nu ne pasă de aceasta, pentru că ştim că Dumnezeu este un drept supraveghetor. Fie ca şi acum, cineva, urcîndu-se pe o tribună înaltă să strige aceste tragice cuvinte: „Ruşinaţi-vă, ruşinaţi-vă că imputaţi unor nevinovaţi crimele pe care voi le săvîrşiţi în chip public şi că-i acoperiţi pe aceştia cu greşalele voastre şi ale zeilor voştri, care nu au nici cea mai mică legătură cu ele. Schimbaţi-vă atitudinea voastră, înţelepţiţi-vă!“

XIII.

Dar eu, aflînd că învăţăturilor celor dumnezeieşti ale creştinilor li se pune un veşmînt urît de către demonii cei răi, pentru îndepărtarea de ele a celorlalţi oameni am luat în derîdere atît pe cei ce îmbrăcau în tot felul de minciuni aceste învăţături, cît şi minciunile pe care ei le scorneau, precum şi părerea pe care mulţimea şi-o făcea despre ele. Mărturisesc, sus şi tare, că sînt creştin şi dorind şi luptîndu-mă din toate puterile să mă arăt astfel, nu din cauză că învăţăturile lui Platon ar fi străine de cele ale lui Hristos, ci din cauză că ele nu sînt întru totul asemănătoare, după cum se întîmplă şi cu cele ale celorlalţi stoici şi poeţi şi scriitori, m-am deosebit mult de acestea din urmă. Fiecare dintre aceştia, atunci cînd a văzut, în parte, apropierea lui de Cuvîntul dumnezeiesc Cel împrăştiat în lume, a putut să grăiască cîte un adevăr parţial; dar cei care au vorbit lucruri contrare unii altora, în chestiunile cele mai însemnate, se pare că nu au avut nici o ştiinţă vădită şi nici o cunoştinţă neîndoioasă despre Cuvîntul. Deci, toate acelea care se spun corect de către toţi, sînt cele ale noastre, ale creştinilor. Căci după Dumnezeu, noi ne închinăm şi iubim Cuvîntul Cel de la Dumnezeu, Cel nenăscut şi negrăit, pentru că El S-a făcut pentru noi om şi fiind astfel părtaş suferinţelor noastre, ne-a adus şi vindecarea. Toţi scriitorii, prin sămînţa Cuvîntului, care s-a găsit în ei de la natură, au putut vedea numai slab de tot, adevărul. Dar altceva este a poseda o sămînţă şi o asemănare potrivită cu facultăţile proprii şi altceva obiectul însuşi, a cărui participare şi imitare provin de la harul care vine de la El.

XIV.

Şi acum vă cerem ca să sancţionaţi această cărticică a noastră, în forma în care veţi găsi de cuviinţă, pentru ca cele ale noastre să poată fi cunoscute şi altora şi să se poată elibera de prejudecăţile şi de ignorarea celor bune, toţi acei care se fac răspunzători de pedeapsă din cauza lor înşişi. Căci omul are prin natura sa puterea de a cunoaşte binele şi răul. Noi sîntem acuzaţi de crime, despre care nu se ştie dacă sîntem vinovaţi. Totuşi, zeii care fac lucrurile de care noi sîntem acuzaţi şi care caută imitatori printre oameni, sînt aprobaţi. Dar cei ce, pentru aceste fapte pretinse, ne condamnă la moarte, la închisoare sau la alte chinuri asemănătoare, se condamnă pe ei înşişi: ei nu mai au nevoie de alţi judecători.

XV.

(Eu am dispreţuit, în neamul meu, învăţătura nelegiuită şi falsă a lui Simon). Dacă voi veţi sancţiona această scriere, noi o vom face cunoscută tuturor, pentru ca toţi, de va fi cu putinţă, să-şi schimbe atitudinea lor faţă

de noi. Pentru aceasta noi am alcătuit această scriere. Judecînd după judecata sănătoasă, învăţătura noastră nu este o învăţătură reprobabilă, ci este superioară oricărei filozofii omeneşti. Cel puţin ea valorează mult mai mult decît ceea ce au scris Sotades[188], Philaenis[189], Archestrate[190], Epicur şi ceilalţi poeţi, ale căror lucrări poate să le citească şi să le vadă reprezentate toată lumea.

Ne oprim aici. Am făcut tot ceea ce a depins de noi şi dorim ca toţi oamenii de pretutindenea să cunoască adevărul. Fie ca voi, aşa cum se cade pietăţii şi filozofiei voastre, să judecaţi cu dreptate, în propriul vostru interes !

---

188. Sotades, poet din vremea lui Ptolomeu Filadelful, autorul unor poezii în care, sub o formă satirică şi adesea obscenă, se găseau intercalate maxime morale. El a fost tradus sau imitat de Ennius, sub titlul „*Sota*". Versurile lui sînt cunoscute sub numele de „versuri sotadice".

189. Philaenis, o poetă contemporană cu Isocrates. A scris o lucrare libertină, despre cele afrodisiace.

190. Archestrate de Gela, contemporan cu Aristotel, autorul unui poem gastronomic intitulat „*Hedypatheia*", care a fost imitat de către Ennius, sub titlul de „*Hedyphagetica*".

SFÎNTUL IUSTIN
MARTIRUL ŞI FILOZOFUL

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON

TRADUCERE ŞI NOTE DE
Pr. Prof. OLIMP N. CĂCIULĂ

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON[191]

(PARTEA ÎNTÎIA)

I.

Pentru ce Iustin s-a făcut creştin. Pe cînd mă plimbam într-o zi, dis-de-dimineaţă, pe cărările Xistului[192], întîlnindu-mă cu cineva, care era însoţit de mai mulţi alţi tovarăşi, acesta îmi zise:

– Bucură-te, filozofule !

Şi, zicînd acestea, întorcîndu-se din cale, s-a alăturat mie şi odată cu el s-au întors din cale şi s-au alăturat mie şi ceilalţi tovarăşi ai lui. La rîndul meu, adresîndu-mă lui, i-am zis:

– Ei, ce este?

– Am învăţat la Argos, de la Corint Socraticul, că nu trebuie să dispreţuim şi nici să trecem cu vederea pe cei ce poartă o astfel de haină, ci, dimpotrivă, să ne dăm toată osteneala să stăm de vorbă cu ei, doar-doar, din această convorbire ar putea rezulta vreun folos, fie pentru unul, fie pentru altul. Căci este un lucru deopotrivă de bun, chiar dacă numai unul din amîndoi ar putea dobîndi vreun folos. De aceea, cînd văd pe cineva purtînd o astfel de haină, mă apropii de el cu multă plăcere. Şi tot de aceea te-am întîmpinat şi pe tine, acum, cu aceeaşi plăcere. Cît priveşte pe tovarăşii mei, aceştia mă urmează, aşteptînd să audă şi ei, de la tine, ceva bun şi folositor.

– Dar cine eşti tu, oare, prea puternice printre muritori ?[193], i-am zis eu atunci, glumind în felul acesta cu el.

Şi el mi-a spus, cît se poate de simplu şi numele şi neamul lui:

– Mă numesc Tryfon şi sînt ebreu din circumciziune. Am fugit de

---

191. Titlul dat de manuscrisul nr. 450 din Biblioteca Naţională de la Paris, de al cărui cuprins ţinem seama aici, este *„Dialogul cu iudeul Tryphon al sfîntului Iustin Martirul şi Filozoful"*. El însă nu aparţine sfîntului Iustin. Probabil că titlul iniţial şi original, care nu s-a păstrat, va fi avut şi o dedicaţie făcută lui Marcus Pompeius, pe care îl găsim amintit în cap. VIII, 3 şi cap. CXLI, 5.

192. După indicaţiile lui Eusebiu (*Hist. Eccl.* IV, XVIII, 6), aici ar fi vorba despre „Xistul" (stadionul) de la Efes. A se vedea şi *Dialog.* IX, 3.

193. „Τίς δὲ σύ ἐσσι", expresie luată de la Homer, *Iliada,* VI, 123 şi XV, 247.

războiul care are loc acum în Palestina[194] şi am petrecut multă vreme în Grecia şi, mai ales, la Corint.

— Dar ce-ai putea folosi tu, oare, mai mult, de pe urma filozofiei, decît de pe urma legiuitorului tău şi a profeţilor ? i-am zis eu, atunci.

— Cum ? zise la rîndul lui acela, filozofii nu vorbesc, oare, tot timpul despre Dumnezeu şi discuţiile lor nu se învîrtesc întotdeauna în jurul monarhiei şi al proniei ? Oare sarcina filozofiei nu este tocmai aceea de a cerceta cele cu privire la Dumnezeu ?

— Da, i-am zis eu; şi noi credem la fel. Dar cei mai mulţi nici măcar nu s-au gîndit dacă este numai un singur Dumnezeu, sau dacă sînt mai mulţi şi dacă Dumnezeu poartă de grijă fiecăruia dintre noi, în parte, sau nu, ca şi cum cunoştinţa aceasta nu ar contribui cu nimic la fericire. Dimpotrivă, ei se încearcă să ne convingă că Dumnezeu poartă de grijă numai de univers, de genuri şi de specii, dar că de mine şi de tine şi de fiecare în parte nu poartă grijă, fiindcă dacă ar purta, atunci noi nu am mai fi siliţi să ne rugăm Lui toată ziua şi toată noaptea. Unde-i poate duce pe unii ca aceştia o astfel de părere, nu este greu de înţeles. Într-adevăr, cei care învaţă asemenea lucruri îşi iau îngăduinţa şi libertatea de a vorbi, de a urma şi de a face orice voiesc, fiindcă ei nu se tem nici de pedeapsă şi nici nu nădăjduiesc vreun bine de la Dumnezeu. Căci cum ar putea face altfel[195], ei, care zic că lucrurile sînt aceleaşi întotdeauna şi că, iarăşi, eu şi tu trăim la fel, ca unii care nu putem deveni nici mai buni, nici mai răi ? Alţii, învăţînd că sufletul omenesc este nemuritor şi netrupesc, socotesc că atunci cînd fac vreun rău nu vor avea nici o pedeapsă (căci ceea ce este netrupesc nu poate pătimi) şi că n-au nevoie de nimic de la Dumnezeu, întrucît sufletul este nemuritor.

Atunci Tryfon, zîmbind cu înţeles, a zis:

— Dar tu ce crezi despre toate acestea ? Spune-ne ce părere ai tu despre Dumnezeu şi care este filozofia ta ?

II.

Îţi voi spune, i-am zis eu, care este părerea mea. Într-adevăr filozofia este lucrul cel mai mare şi mai vrednic de Dumnezeu. Ea singură poate să ne înalţe pînă la Dumnezeu şi să ne apropie de El, iar sfinţi, cu adevărat, sînt numai aceia care-şi deprind mintea cu filozofia. Ce este, însă, filozofia şi pentru care motiv a fost ea trimisă oamenilor, este un lucru necunoscut de mulţi. Dealtminteri, pe bună dreptate, fiindcă ştiinţa aceasta fiind una

---

194. Este vorba de războiul declanşat de Bar-Kochebas, în timpul împăratului Hadrian (132—135). Potrivit acestei informaţii, Dialogul (nu alcătuirea lui în scris), se pare că a avut loc între anii 132—135.

195. Aici sfîntul Iustin se referă la unii dintre stoicieni. Cf. *Apolog. I,* XIX, 5 şi XX, 1—2.

singură, dacă toţi ar cunoaşte rostul ei, atunci nu ar mai fi unii platonicieni, alţii stoici, alţii peripateticieni, alţii teoreticieni şi alţii pitagorei. Cum s-a făcut că filozofia a devenit o fiinţă cu mai multe capete, vă voi spune îndată.

S-a întîmplat că, după cei dintîi care au venit în contact cu filozofia, cei care le-au urmat n-au mai cercetat nimic cu privire la adevăr, ci, fiind cuprinşi de admiraţie faţă de resemnarea, de înfrînarea şi de cuvintele încurcate ale acestora, au socotit adevăruri numai lucrurile acelea, pe care fiecare le-a învăţat de la dascălul lui şi, la rîndul lor, au transmis mai departe, celor de după ei, aceste învăţături, aşa cum le-au primit şi altele proprii asemănătoare cu cele dintîi, numindu-le pe toate, la un loc, cu numele părintelui de la început al lor. De aceea şi eu, dorind, la început, să mă alătur unuia dintre aceştia, m-am încredinţat unui stoic[196]. Şi, stînd destulă vreme la el, dacă am văzut că nu mi se mai spunea nimic despre Dumnezeu (căci nici el, de altfel, nu ştia prea multe lucruri, zicînd că o asemenea învăţătură nici nu este necesară), l-am schimbat pe acesta şi am venit la un altul, care se numea peripatetician şi care, după cîte se credea, era un bărbat grozav de luminat. Acesta, îngăduindu-mă pe lîngă el cîteva zile, mi-a pretins apoi să-i fixez onorariul, pentru ca venirea noastră în contact să nu rămînă fără de folos. Din cauza aceasta, socotind că un asemenea om nu poate fi nicidecum un filozof, l-am părăsit.

Dar, fiindcă sufletul meu nu-mi dădea pace, dorind să asculte continuu despre ceea ce formează în chip propriu şi deosebit obiectul filozofiei, am venit la un pitagoreu, care era pe atunci în mare vază, ocupîndu-se mult de tot cu filozofia. Apoi, vorbind cu el şi arătîndu-i că vreau să devin auditorul şi discipolul lui, mi-a zis: „I-a spune-mi: ai urmat cursurile de muzică, de astronomie şi de geometrie? Crezi că poţi contempla ceva din cele ce alcătuiesc fericirea, dacă n-ai învăţat, mai întîi, lucrurile acestea, care smulg sufletul din limitele sensibilului şi-l fac folositor lucrurilor intelectuale, pentru ca să poţi vedea, în felul acesta, ce este în sine frumosul şi ce este binele?" Lăudîndu-mi, cît se poate de mult aceste materii de învăţămînt şi spunîndu-mi că ele sînt cu cît se poate de necesare, m-a respins, în cele din urmă, cînd a auzit că nu am cunoştinţă de ele. Am fost nemulţumit, după cum era şi natural, văzîndu-mi nădejdea spulberată şi aceasta cu atît mai mult, cu cît îmi închipuiam că acesta era un om cu adevărat cunoscător. Pe de altă parte, gîndindu-mă, iarăşi, la timpul pe care aveam să-l întrebuinţez pentru însuşirea materiilor acelora de învăţămînt, nu mă puteam hotărî să fiu atît de mult amînat. Găsindu-mă, astfel, într-un asemenea impas, am

---

196. Potrivit cu „*Acta mart. Just. et soc.*", sfîntul Iustin Martirul vorbeşte şi prefectului Rusticus despre această odisee filozofică a sa.

socotit cu cale să mă duc şi la platonicieni, căci şi aceştia aveau un frumos renume. Şi cum nu de multă vreme venise în oraşul nostru[197] un bărbat înţelept şi foarte distins printre platonicieni, am petrecut laolaltă cu el de foarte multe ori şi am progresat astfel, pe calea aceasta, apropiindu-mă din ce în ce mai mult de el. Înţelegerea lucrurilor netrupeşti mă încînta foarte mult, iar teoria ideilor dădea aripi judecăţii mele. De aceea, socoteam că nu avea să treacă prea multă vreme, pînă să devin înţelept şi, în neghiobia mea, nădăjduiam să văd pe Dumnezeu faţă către faţă: căci acesta este scopul filozofiei lui Platon.

III.

Pe cînd mă găseam astfel, părîndu-mi-se că port în mine o mare linişte şi voind să fug şi mai mult de orice urmă omenească[198], m-am dus într-un sat nu departe de mare. În timp ce mă apropiam de locul acela, în care ajungînd, aveam să fiu numai eu cu mine însumi, un bătrîn respectabil, cu înfăţişarea destul de frumoasă, cu chip blînd şi cuvios, venea pe urma mea, numai la cîţiva paşi depărtare. Întorcîndu-mă spre el şi oprindu-mă din cale, l-am fixat cu privirea straşnic. El mi-a zis:

– Mă cunoşti ?

I-am spus că nu.

– De ce, atunci, mi-a zis el, te uiţi aşa la mine ?

– Mă mir, i-am răspuns eu, că te-ai întîmplat să fii în acelaşi loc cu mine. Căci nu m-am aşteptat să văd pe nimeni aici.

– Eu caut nişte oameni de-ai mei, mi-a zis acela, care au plecat de la mine, ca să se ducă într-altă parte. Am venit să văd, dacă nu cumva se vor arăta pe undeva. Dar tu, mi-a zis el, ce cauţi pe aici ?

– Simt o plăcere deosebită, i-am răspuns eu, să mă ocup cu astfel de îndeletniciri. Căci aici pot să stau de vorbă cu mine însumi, nefiind alte lucruri care să mă împiedice, aşa cum se întîmplă de obicei. Nişte astfel de locuri sînt cît se poate de prielnice pentru meditaţie.

– Aşadar, tu eşti un om iubitor de meditaţie, mi-a zis el, şi nu eşti un om iubitor de faptă şi de adevăr, după cum nu încerci să fii un om mai mult practic decît un sofist ?

– Dar, i-am răspuns eu, ce lucru poate fi mai de seamă, pe care l-ar putea săvîrşi cineva, decît să arate că raţiunea este mai presus de toate

---

197. Se pare că aici este vorba despre Naplusa, locul de origine al sfîntului Iustin. După alţii ar fi vorba tot despre Efes. Unul din motivele de seamă care au îndemnat pe sfîntul Iustin să vină la credinţa creştină a fost şi constanţa martirilor în credinţa lor (vezi *Apolog. II*, XII, 1). Despre această constanţă în credinţă, el vorbeşte în mai multe rînduri. Astfel: *Dialog.* XXXIV, 8; XLVI, 7; XCVI, 2; CX, 4; CXII, 2; CXXXI, 2.

198. Comp. Homer, *Iliada*, VI, 202.

celelalte şi lăsîndu-se astfel stăpînit şi condus de raţiune, să poată vedea rătăcirea altora şi îndeletnicirile lor, anume că ei nu săvîrşesc nimic sănătos şi plăcut lui Dumnezeu? Fără de filozofie şi fără de raţiunea cea dreaptă, nimeni nu poate dobîndi înţelepciunea. Pentru aceasta, tot omul trebuie să se îndeletnicească cu filozofia şi să socoată lucrul acesta ca fiind cel mai de seamă şi mai vrednic din toate, şi că celelalte nu sînt decît de o a doua şi a treia mînă, devenind lucruri moderate şi vrednice de acceptat numai în legătură cu filozofia şi că fără de ea, sau fără ca filozofia să urmeze în chip natural celor care se ocupă cu aceste lucruri, ele devin împovărătoare şi nişte lucruri de rînd.

— Aşadar, filozofia duce la fericire? a reluat acela.

— Da, am răspuns eu, ea şi numai ea singură.

— Dar ce este oare filozofia şi în ce constă fericirea la care duce ea? Dacă nu te împiedică ceva să-mi răspunzi, răspunde-mi!

— Filozofia, am reluat eu, este ştiinţa fiinţei şi cunoaşterea adevărului, iar încoronarea unei astfel de ştiinţe şi de înţelepciuni este fericirea.

— Dar ce numeşti tu Dumnezeu? mi-a zis el.

— Dumnezeu este aceea ce este întotdeauna acelaşi şi care este în acelaşi fel; El este cauza fiinţei tuturor celorlalte.

În felul acesta i-am răspuns eu, iar el, auzind aceasta, m-a întrebat din nou:

— Dar ştiinţa nu este, oare, un nume comun al mai multor lucruri deosebite? Căci în toate meşteşugurile, cel care cunoaşte pe vreunul dintre acestea se numeşte om de ştiinţă. Aşa se întîmplă cînd este vorba de meşteşugul armelor, al conducerii şi tot aşa şi în arta medicinii. Cît priveşte, însă, lucrurile dumnezeieşti şi cele omeneşti, nu se întîmplă la fel. Căci putem spune, oare, că există o ştiinţă care să ne procure cunoştinţa lucrurilor dumnezeieşti şi a celor omeneşti şi care să ne arate dumnezeirea şi dreptatea pe care acestea o conţin în ele?

— Desigur, i-am răspuns eu.

— Dar ce? A cunoaşte pe om sau pe Dumnezeu este acelaşi lucru cu a cunoaşte muzica, aritmetica, astronomia, sau altceva dintre acestea?

— Nicidecum!

— Prin urmare, mi-a zis acela, n-ai răspuns bine, fiindcă la cunoştinţa acelora ajungem prin învăţătură, sau printr-o continuă îndeletnicire cu ele, pe cînd la cunoştinţa celorlalte ajungem prin intuiţie. Dacă ţi-ar spune cineva că un animal, care trăieşte în India, nu este asemănător cu nici unul din toate celelalte, ci că este în cutare şi cutare fel, că este în multe chipuri şi culori, dacă nu l-ai văzut sau nu-l vei vedea mai întîi, nu vei putea spune nimic despre el, de nu vei fi auzit vorbind despre el pe cineva care l-a văzut.

— Negreşit că nu, am zis eu.

— Atunci, cum ar putea vorbi, precum se cuvine, filozofii despre Dumnezeu, sau cum vor putea ei spune ceva adevărat despre El, dacă nu există o ştiinţă a Lui şi dacă nu L-au văzut şi nici nu L-au auzit vreodată ?

— Dar, părinte, am reluat eu, ei nu văd pe Dumnezeu cu ochii, aşa cum văd celelalte animale, ci Dumnezeu poate fi înţeles numai cu mintea, după cum zice Platon[199], iar eu sînt de aceeaşi părere cu el.

IV.

— Are, oare, mintea noastră, a zis el, o astfel de putere, ba încă o putere atît de mare, sau nu percepe fiinţa decît prin simţuri ? Sau, ca să vorbim mai lămurit, va putea ea să vadă vreodată pe Dumnezeu, cîtă vreme nu este împodobită de Duhul Sfînt[200] ?

— Platon zice, am reluat eu, că în felul acesta este puterea de a vedea a minţii şi că ea ne-a fost dată pentru a putea privi, prin curăţia ei însăşi fiinţa aceea, care este cauza tuturor celor intelectuale, care nu are culoare, nici formă, nici mărime, nici altceva care se poate vedea cu ochiul, fiinţa aceea, zice tot el, care este mai presus de orice fiinţă, care nu se poate spune, nici povesti şi care este numai frumuseţe şi bunătate, găsindu-se deodată în sufletele cele bune de la natură, printr-o înrudire oarecare şi prin iubirea lor de a o vedea.

— Dar ce înrudire avem noi cu Dumnezeu ? m-a întrebat el. Sau şi sufletul este de natură dumnezeiască şi nemuritor şi deci, o parte din acel spirit împărătesc ? Şi, în felul în care vede acela pe Dumnezeu, ne este oare şi nouă cu putinţă, să cuprindem cu mintea noastră pe Dumnezeu şi, de aici, să fim fericiţi ?

— Desigur, am răspuns eu.

— Dar, a întrebat el, toate sufletele care sînt în diferitele animale Îl pot cuprinde, sau altul este sufletul omului, altul acela al calului şi altul acela al asinului ?

— Nu, am răspuns eu; ci toate sînt aceleaşi în toate.

— Vor vedea, sau au văzut, oare, şi caii şi asinii pe Dumnezeu ?

— Nu, am răspuns eu; cum de altfel nici cei mai mulţi dintre oameni, ci numai aceia care trăiesc întru dreptate şi care sînt curăţiţi prin dreptate şi prin toate celelalte virtuţi.

— Prin urmare, a zis el, cineva nu vede pe Dumnezeu din cauza înrudirii şi nici pentru că este spirit, ci pentru că este virtuos şi drept.

199. Platon, *Timeu*, 77 B (ed. Didot, II, p. 238).

200. Şi după sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.* IV, XX, 6 şi 8 (P.G. VII, 1036—1038) condiţia de a vedea pe Dumnezeu este aceea de a avea în sine pe Duhul Sfînt.

— Da, am răspuns eu, dar şi pentru că are cu ce să înţeleagă pe Dumnezeu.

— Dar ce, caprele şi oile sînt oare nedreptăţite ?

— Nu se face nici o nedreptate nimănui, am zis eu.

— Deci, după cuvîntul tău,şi aceste dobitoace vor vedea pe Dumnezeu ?

— Nu, căci trupul lor, fiind astfel de la natură, le este o piedică.

— Dacă aceste dobitoace ar avea glas, cunoaşte că ele ar defăima şi mai mult trupul nostru. Dar să lăsăm acum acestea şi să zicem că este aşa precum glăsuieşti tu. Spune-mi, însă, un lucru: sufletul vede pe Dumnezeu atunci cînd este încă în trup, sau numai după ce se desface de acesta ?

— Îi este cu putinţă să ajungă la aceasta, am răspuns eu, şi atîta vreme cît se găseşte în chip omenesc, dar mai ales, după ce s-a desfăcut de trup şi se găseşte singur, poate să atingă ceea ce este mai presus de orice timp[201].

— Oare, îşi mai aduce aminte el de aceasta, venind iarăşi într-un om ?

— Cred că nu, am răspuns eu.

— Dar atunci ce folos au sufletele care Îl văd, sau cu ce se deosebeşte sufletul care-L vede, de acela care nu-L vede, dacă nu-şi aduce aminte nici măcar de faptul că L-a văzut ?

— Aici nu pot spune nimic, am zis eu.

— Dar sufletele cele nevrednice de o astfel de privire, ce vor pătimi ?

— Ele sînt închise în trupurile vreunor fiare, iar pedeapsa lor constă tocmai în aceasta.

— Ştiu ele, însă, că din cauza aceasta se găsesc în nişte astfel de trupuri şi deci, că au păcătuit cu ceva ?

— Cred că nu.

— Atunci, nici ele nu folosesc nimic de pe urma pedepsei, după cîte se pare. Ba, aş putea spune chiar că nici măcar nu sînt pedepsite, de vreme ce ele nu pricep această pedeapsă[202].

— Negreşit că nu !

— Aşadar, sufletele nici nu văd pe Dumnezeu şi nici nu rătăcesc în alte trupuri. Căci, dacă ar fi aşa, ele ar şti că sînt astfel pedepsite şi s-ar teme, mai departe, de a păcătui, chiar şi numai din întîmplare. Dar că ele pot înţelege că există Dumnezeu şi că dreptatea şi pietatea sînt ceva frumos, aici sînt şi eu de aceeaşi părere, a zis el.

— Bine zici, i-am răspuns eu.

---

201. Sfîntul Iustin vorbeşte mereu ca un platonician. A se vedea *Phédon*, 66, ed. Didot, I, p. 51 şi *passim*.

202. Deopotrivă cu sfîntul Iustin, la rîndul lor şi sfîntul Irineu şi Tertulian combat metempsihoza şi cu acelaşi argument, scos din necunoştinţa pe care o avem despre ea.

V.

Deci, filozofii aceia nu ştiu nimic despre aceste lucruri; căci ei nu pot spune nici măcar ce este sufletul.

— Se pare că nu.

— Nu trebuie să spunem nici măcar că sufletul este nemuritor, căci ceea ce este nemuritor este totodată şi nenăscut.

— După unii filozofi, numiţi platonicieni, sufletul este într-adevăr nenăscut şi nemuritor.

— Dar poate că tu zici că şi lumea este nenăscută ?

— Sînt unii care zic aşa, dar eu nu sînt de părerea aceasta.

— Foarte bine faci ! Că ce rost ar avea ca un trup, atît de solid, care are duritate şi care este compus, care se schimbă pierind şi născîndu-se zi de zi, să socotim că n-a fost făcut de la început de cineva, iar dacă lumea este născută, în chip necesar că şi sufletele au fost făcute şi că ele nu există cu de la sine putere ? Căci ele au fost făcute pentru oameni şi pentru celelalte animale, dacă, după cum spui tu, au fost făcute fiecare în parte, iar nu fiecare cu trupul lui propriu.

— Aşa mi se pare şi mie că este drept.

— Prin urmare, sufletele nu sînt nemuritoare.

— Nu, fiindcă am văzut că şi lumea este născută.

— Dar eu nu spun nicidecum că toate sufletele mor; căci pentru cei răi, aceasta ar fi cu adevărat un profit. Dar atunci cum ? Sufletele celor pioşi rămîn într-un loc mai bun, iar cele nedrepte şi rele într-unul mai rău, aşteptînd acolo vremea judecăţii. Astfel, sufletele cele vrednice de Dumnezeu nu vor mai muri, pe cînd celelalte vor fi pedepsite, atîta vreme cît Dumnezeu voieşte ca ele să existe şi să fie pedepsite.

— Ce spui tu acum nu este, oare, acelaşi lucru cu acela pe care Platon îl lasă să se înţeleagă, despre lume, în Timaeos, spunînd că ea este stricăcioasă întrucît este făcută, dar că ea nu va fi distrusă şi nici nu-şi va găsi soarta morţii, din cauza voinţei lui Dumnezeu ? Şi crezi că se poate spune acelaşi lucru şi despre suflet şi, în genere, despre toate celelalte ? Căci toate cele ce sînt după Dumnezeu, sau care vor fi vreodată, au natura stricăcioasă şi, ca atare vor dispărea şi nu vor mai fi. Singur Dumnezeu este nemuritor şi nestricăcios şi tocmai pentru aceasta este Dumnezeu, în vreme ce toate celelalte, care vin după El, sînt născute şi stricăcioase. Pentru aceasta sufletele vor şi muri şi vor fi şi pedepsite; căci dacă ar fi nenăscute, ele n-ar mai păcătui şi n-ar mai fi pline de nebunie, nici n-ar mai fi şovăitoare şi cutezătoare, nici n-ar mai locui de bună voie în porci, în şerpi şi în cîini, nici n-ar mai fi îngăduit ca să fie constrînse, de vreme ce-ar fi nenăscute. Căci ceea ce este nenăscut este asemănător cu ceea ce este nenăscut şi este deopotrivă şi

acelaşi cu el, neputîndu-se deosebi unul de altul nici în ceea ce priveşte puterea, nici în ceea ce priveşte cinstea. De aici urmează că nici nu sînt multe cele ce sînt nenăscute. Căci, dacă ai socoti că între cele ce sînt nenăscute ar exista vreo deosebire şi ai cerceta mai bine, n-ai putea găsi cauza deosebirii, ci, ducîndu-te cu mintea la nesfîrşit, aceasta în cele din urmă, se va opri obosită, la ceva care este nenăscut şi vei sfîrşi prin a zice că acesta este cauza tuturor. Oare aceasta au scăpat-o din vedere Platon şi Pitagora, bărbaţii aceia înţelepţi, care au devenit pentru noi un fel de zid şi de sprijin al filozofiei ?[203]

VI.

Puţin îmi pasă de Platon, de Pitagora şi, în genere, de oricare altul, care gîndeşte la fel. Că adevărul acesta este, află-l de aici: sau sufletul este viaţă, sau el are viaţă. Dacă este viaţă, atunci el ar trebui să facă pe altcineva să trăiască, iar nu pe sine însuşi, după cum şi mişcarea face să se mişte un alt lucru, iar nu pe sine însăşi. Faptul că sufletul trăieşte, nimeni n-ar putea tăgădui. Dacă trăieşte, însă, el trăieşte nu pentru că este viaţă, ci pentru că se împărtăşeşte din viaţă şi, ceea ce se împărtăşeşte din ceva este cu totul altceva decît aceea din care se împărtăşeşte. Sufletul se împărtăşeşte din viaţă, pentru că Dumnezeu voieşte ca el să trăiască. Şi ca atare, sufletul nu se va mai împărtăşi din viaţă, cînd Dumnezeu va voi ca sufletul să nu mai trăiască. Căci sufletul nu trăieşte prin el însuşi, cum trăieşte Dumnezeu. Ci — după cum nu este cu putinţă ca omul să trăiască continuu şi nici ca sufletul să fie continuu la un loc cu trupul şi atunci cînd trebuie ca armonia aceasta să se desfacă, sufletul părăseşte trupul şi omul nu mai există — tot astfel şi atunci cînd sufletul nu trebuie să mai existe, spiritul vivificator[204] pleacă din el, iar sufletul nu mai există, ci se întoarce iarăşi acolo de unde a fost atras[205].

VII.

Atunci, la ce dascăl se va mai duce cineva în cazul acesta, sau unde va mai găsi vreun folos, dacă nici la aceştia nu se găseşte adevărul ?

— Cu mult mai înainte de aceşti aşa-zişi filozofi, au fost nişte oameni fericiţi, drepţi şi iubitori de Dumnezeu, care au vorbit în Duhul Sfînt şi care

203. Argumentul acesta a fost reprodus de sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.*, II, XVI, 3 (P. G. VIII, 760).

204. De aici nu se poate trage concluzia că sfîntul Iustin ar fi distins în om: spiritul, sufletul şi trupul (teoria trihotomistă). El rămîne pretutindenea un partizan al dihotomismului; a se vedea: *Dialog.* CV, 3—4; *Apolog. I,* 8, 4 şi *Apolog. II,* 10, 1.

205. Eccl. 12, 7.

au arătat cele viitoare, care se întîmplă acum: aceştia sînt profeţii. Numai aceştia au văzut şi au spus oamenilor adevărul, netemîndu-se şi neascultînd de nimeni. Ei nu au fost învinşi de dorinţa de slavă, ci au spus numai ceea ce au auzit şi au văzut, fiind plini de Duhul Sfînt. Scrierile lor se păstrează chiar şi acum şi, îndeletnicindu-se cineva cu ele, dacă crede în ele, poate folosi foarte mult: atît cu privire la începuturi, cît şi cu privire la sfîrşit şi la toate cele ce trebuie să ştie un filozof. Ei nu vorbesc cu dovezi, căci sînt nişte martori vrednici ai adevărului, mai presus de orice dovadă. Cele ce s-au întîmplat, însă, sau se întîmplă şi acum, silesc pe orişicine să fie de acord cu cele grăite de ei. Chiar şi numai pentru minunile pe care le-au săvîrşit, ei pot fi socotiţi drepţi, atunci cînd au slăvit pe Făcătorul tuturor, Dumnezeu şi Tatăl şi au vestit pe Hristos, Care avea să vină de la El şi Care avea să fie Fiul Lui. Lucrul acesta nici nu l-au făcut şi nici nu-l fac profeţii mincinoşi, care sînt plini de duhul cel necurat şi rătăcitor şi care, deşi îndrăznesc să săvîrşească oarecare minuni, spre uimirea oamenilor, slăvesc, în schimb, duhurile rătăcirii şi pe demoni[206]. Roagă-te, deci, mai presus de toate, să ţi se deschidă porţile luminii, căci toate acestea nu pot fi văzute şi nici înţelese de toţi, dacă Dumnezeu şi Hristosul Lui nu dă cuiva să înţeleagă.

VIII.

Spunînd acestea şi alte multe de felul acestora pe care nu mai este timpul să le înşir acum aici, a plecat, poruncindu-mi să urmez aceste lucruri, şi nu l-am mai văzut, de atunci. Iar mie, mi s-a aprins deodată un foc în suflet şi m-a cuprins o mare dragoste de profeţi şi de bărbaţii aceia, care sînt prietenii lui Hristos. Şi, gîndind la cuvintele lui, găseam că aceasta este singura filozofie sigură şi aducătoare de folos. În felul acesta şi pentru aceasta sînt filozof. Şi aş voi ca toţi, dobîndind aceeaşi dispoziţie pe care o am eu, să nu vă depărtaţi de cuvintele Mîntuitorului. Căci ele au în sine ceva de temut şi sînt în stare să îmblînzească pe toţi cei care ies din ideea cea dreaptă, fiind o odihnă cît se poate de plăcută pentru cei ce se dedau studiului lor. Dacă, deci, te îngrijeşti şi tu de tine şi dacă voieşti să ajungi la mîntuire şi ai încredere în Dumnezeu, ca unul care, în definitiv, nu eşti străin de aceste lucruri, se cuvine ca şi tu, cunoscînd pe Hristosul lui Dumnezeu şi devenind desăvîrşit, să fii fericit.

Spunînd acestea, prea iubitul meu[207], cei care erau împreună cu Tryfon au început să rîdă, iar el, zîmbind, mi-a zis:

— Toate celelalte despre care ai vorbit, le accept şi-ţi admir zelul tău

206. I Tim. 4, 1.
207. Aici este vorba despre Marcus Pompeius, căruia i-a fost dedicat acest dialog (cf. *Dialog.* CXLI, 5 şi I, 1).

pentru tot ceea ce este dumnezeiesc, dar ar fi fost mai bine, dacă ai fi rămas la filozofia lui Platon, sau a altcuiva, practicînd resemnarea, înfrînarea şi cumpătarea, decît să te înşeli cu nişte cuvinte mincinoase şi să urmezi unor oameni de nimic. Căci dacă ai fi rămas în felul acela la filozofie şi dacă ai fi trăit fără de pată, ai fi avut nădejdea unei sorţi mai bune. Părăsind însă pe Dumnezeu şi nădăjduind în om, ce mîntuire îţi mai poate rămîne? Dacă acum vrei să mă asculţi şi pe mine (căci de acum te socot prieten), mai întîi circumcide-te, apoi păzeşte, după cum este legiuit, sabatul, sărbătorile, lunile cele noi ale lui Dumnezeu şi, într-un cuvînt, fă tot ceea ce este scris în Lege, şi atunci poate că vei găsi milă înaintea lui Dumnezeu. Hristos, însă, chiar dacă s-a născut şi se va fi găsind pe undeva, este un necunoscut şi el însuşi nu se cunoaşte, nici nu are vreo putere, pînă cînd, venind Ilie, nu-l va unge şi nu-l va face cunoscut tuturor. Voi, însă, primind un zvon zadarnic, v-aţi făurit un Hristos, iar din cauza lui, sînteţi nimiciţi acum prosteşte.

IX.

Îngăduie-ţi-se ţie, omule şi iartă-ţi-se ţie, i-am zis eu atunci, că nu ştii ce vorbeşti. Ai ascultat de nişte dascăli care nu pricep Scripturile şi vorbeşti, la voia întîmplării, ceea ce-ţi vine în minte. Dacă ai voi să primeşti, însă, discuţia cu privire la aceasta, cum că, adică, nu sîntem în rătăcire şi că nu vom înceta niciodată de a mărturisi acest lucru, chiar dacă se vor purta asupra noastră toate defăimările oamenilor şi chiar dacă tiranul cel mai crud ne-ar sili la aceasta, îţi voi arăta numaidecît, că noi n-am crezut în nişte basme zadarnice şi nici în niscaiva cuvinte lipsite de dovadă, ci în nişte cuvinte pline de Duh Sfînt, izvorîtoare de putere şi înfloritoare de har.

Cei ce erau cu el, izbucniră iarăşi în hohote de rîs şi începură să vorbească cuvinte urîte, pentru care motiv ridicîndu-mă, eram gata s-o iau din loc. Dar el, apucîndu-mă de haină, mi-a zis să nu plec, mai înainte de a îndeplini ceea ce am făgăduit.

— Dar atunci, am zis eu, tovarăşii tăi să nu mai facă gălăgie şi nici să nu mai vorbească atît de urît; ci, dacă vor, să asculte în linişte, iar dacă vreo treabă mai de seamă îi împiedică, să plece. Apoi noi, retrăgîndu-ne undeva şi odihnindu-ne, să terminăm discuţia.

Tryfon a găsit cu cale şi el că e bine să facem aşa. De aceea, îndreptîndu-ne am luat-o către centrul stadionului Xistos. Doi dintre tovarăşii lui, bătîndu-şi joc de noi şi luînd în rîs rîvna noastră, au plecat. Cînd am ajuns în locul acela, către care ne îndreptam, unde şi de-o parte şi de alta, sînt nişte bănci de piatră, cei ce erau împreună cu Tryfon, aşezîndu-se pe una din aceste bănci şi unul din ei aducînd vorba despre războiul cel din Iudeea, au început cu toţii să vorbească despre acest război.

X.

Atacurile împotriva creştinilor. După ce aceştia au terminat discuţia lor, am început, iarăşi, să le grăiesc:

— Bărbaţi prieteni, nu cumva mai este şi alt motiv pentru care ne defăimaţi, în afară de acela că nu trăim după Lege, nu ne circumcidem trupul la fel cu strămoşii voştri şi nu păstrăm sîmbăta, ca voi? [208] Sau şi viaţa şi moravurile noastre sînt defăimate de voi? Vreau să spun: nu cumva aţi crezut şi voi, despre noi, cum că am mînca oameni şi că, după băutură, stingînd luminile, ne tăvălim în amestecuri neîngăduite? Sau ne condamnaţi numai pentru faptul că credem în învăţăturile noastre şi că nu credem, într-o învăţătură, după voi adevărată?

— Faptul acesta ne miră, a zis Tryfon. Cît despre celelalte, despre care vorbesc alţii, ele nu sînt vrednice de crezare, căci sînt prea departe de natura omenească. De altfel, ştim că şi preceptele voastre din aşa-numita Evanghelie, sînt atît de minunate şi de mari, încît îmi vine să cred, că nimeni nu poate să le păzească, căci am avut toată grija ca să mă îndeletnicesc şi cu ele[209]. Mă surprinde, însă, mai ales faptul, că voi, numindu-vă pioşi şi socotind că vă deosebiţi de alţii, neseparîndu-vă însă întru nimic de ei, nici nu arătaţi o viaţă deosebită de aceea a neamurilor, prin faptul că nu păziţi nici sîmbetele, nici sărbătorile şi nici nu aveţi circumciziune, ci, punîndu-vă nădejdile într-un om răstignit, aveţi credinţa să dobîndiţi totuşi vreun bine de la Dumnezeu, cu toate că nu îndepliniţi poruncile Lui. Sau poate n-aţi citit că „se va nimici sufletul acela din neamul lui, care nu se va circumcide în ziua a opta“[210]? Şi tot asemenea s-a spus şi despre cei de alt neam şi despre sclavii cumpăraţi cu bani. Deci, voi, dispreţuind de-a dreptul acest aşezămînt, nu voiţi să ţineţi seama de el şi nici de cele ce decurg din el. Dimpotrivă, încercaţi să ne convingeţi că cunoaşteţi pe Dumnezeu, cu toate că nu faceţi nimic din cele ce fac cei ce se tem de Dumnezeu. . . Dacă ai de spus ceva întru apărare faţă de acestea şi dacă poţi arăta în ce fel nădăjduiţi ceva cu toate că nu păziţi Legea, te-am asculta cu multă plăcere şi, în acelaşi chip am putea discuta împreună şi asupra celorlalte puncte de vedere.

XI.

Noua alianţă. Nici nu va fi vreodată, Tryfon, vreun alt Dumnezeu şi nici nu a fost altul din veci, i-am zis eu, afară de Cel ce a făcut şi a orînduit

208. Acestea erau, la vremea aceea, acuzaţiile cele mai curente aduse de iudei împotriva creştinilor. Sfîntul Iustin s-a plîns adesea împotriva lor (A se vedea: *Apolog. I*, X, 6; XXII, 2 şi mai ales XXVI, 7; şi *Apolog. II*, XII, 1, iar mai ales *Dialog.* XVII, 3 şi CVIII, 2).

209. Trifon vorbeşte aici întocmai ca scriitorii creştini. A se vedea Minucius Felix, *Octavius* (XXX), P.L., III, 301 şi Tertullianus, *Apologeticum* VII şi VIII, P.L., I, 308 şi urm.

210. Fac. 17, 14.

acest univers. Și, ceva mai mult, noi nu socotim că Dumnezeul nostru este unul, iar al vostru altul, ci El este unul și același, Care a scos pe părinții voștri din Egipt „cu mîna puternică și cu brațul înalt“[211]. De altfel, noi nici n-am nădăjduit în altcineva (căci nu este un altul), ci numai în Acesta, în care nădăjduiți și voi, în Dumnezeul lui Abraam, al lui Isaac și al lui Iacob. Nu am nădăjduit, însă, prin Moisi, nici prin Lege, căci în cazul acesta am fi făcut și noi ceea ce faceți voi. Am citit nu de mult, o, Tryfon, că ar fi și o lege ultimă și un testament mai de seamă decît toate celelalte[212], pe care trebuie să-l păzească acum toți oamenii care doresc să se învrednicească de moștenirea lui Dumnezeu. Căci Legea cea de pe Horeb este acum o lege veche și ea este numai a voastră, pe cînd cealaltă este, în genere, a tuturor. Și, o lege, care se dă împotriva unei alte legi, o desființează pe cea dintîi, după cum și un testament, care se face mai tîrziu, îl face de asemenea nelucrător pe cel dinaintea lui. Drept lege veșnică și finală și testament credincios[213], ne-a fost dat nouă Hristos, după care nu mai este nici o lege, nici un precept, nici o poruncă. Sau, poate că tu nu ai citit ceea ce spune Isaia? „Ascultați-mă, ascultați-mă poporul meu și împăraților luați aminte, că va veni o lege de la mine și judecata mea va fi întru lumina neamurilor. Se apropie repede dreptatea mea și va veni mîntuirea mea, iar neamurile vor nădăjdui în brațul meu“[214]. Iar prin Ieremia spune, tot despre testamentul acesta, în felul următor: „Iată, vin zilele, zice Domnul, și voi încheia cu casa lui Israel și cu casa lui Iuda un testament nou, nu acela pe care l-am încheiat cu părinții lor, în ziua în care i-am luat de mînă, pentru a-i scoate din Egipt“[215]. Deci, dacă Dumnezeu a proclamat că va fi orînduită o nouă alianță și că aceasta va fi spre lumina neamurilor, noi vedem și sîntem convinși, că, prin numele lui Iisus Hristos cel răstignit, înșiși oamenii vin la Dumnezeu de la idoli și de la orice altă nedreptate și rămîn pînă la moarte în mărturisire și pietate, și că din lucrurile și din minunile care urmează, poate fi înțeles de toți, că aceasta este „Legea cea nouă, și alianța cea nouă și nădejdea celor din toate neamurile“[216], care așteaptă bunurile cele de la Dumnezeu. Căci neamul israelit cel adevărat și duhovnicesc, neamul lui Iuda și neamul lui Iacob, Isaac și Abraam, care pe cînd se găsea în necircumci-

211. Deut. 5, 15; Ps. 135, 12.

212. Lege (νόμος) și Testament (Διαθήκη). Aici sfîntul Iustin înfățișează creștinismul ca o nouă lege și o nouă alianță, opuse celor vechi, pe care le abrogă. Adevăratul legiuitor nu mai este Moisi, ci Iisus Hristos (*Dialog*. XII, 2 și XIV, 3). Ideea o găsim și la sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.* III, X, 5; IV, IX, 2; XXXIV, 4 (P.G. VII, 878, 997, 1085) și la Tertullianus: *De praesor.* XIII și *Adv. Judaeos* III (P.L. II, 604).

213. Is. 55, 3; 61, 8; Ier. 32, 40.

214. Is. 51, 4–5.

215. Ier. 31, 31–32.

216. Fac. 49, 10.

ziune[217] a fost mărturisit de Dumnezeu şi binecuvîntat şi numit părinte al multor neamuri[218], sîntem noi, cei care am fost aduşi la Dumnezeu prin Hristos cel răstignit, după cum se va dovedi, pe măsură ce vom înainta în discuţiunea noastră.

XII.

Spunîndu-i acestea, am adăugat că şi într-un alt loc, Isaia zice: „Ascultaţi-mi cuvintele şi sufletul vostru va trăi şi voi încheia cu voi o alianţă nouă, cele sfinte şi credincioase ale lui David. Iată, l-am dat pe el mărturie neamurilor. Neamurile care nu te cunosc, te vor chema; popoarele care nu te ştiu, vor găsi scăpare la tine, din cauza Dumnezeului cel sfînt al tău, Israel, că te-a slăvit pe tine“[219]. Legea aceasta, însă, voi aţi dispreţuit-o şi aţi batjocorit alianţa cea nouă şi sfîntă a Lui şi nici acum nu o primiţi şi nici nu vă pocăiţi, iar răul pe care-l faceţi cu aceasta este cît se poate de mare. „Ba, ceva mai mult: urechile voastre s-au astupat, ochii voştri au orbit, iar inima voastră vi s-a învîrtoşat“[220]. A strigat Ieremia[221], şi nici astfel nu aţi ascultat; a venit Legiuitorul[222] şi nu L-aţi văzut; „Săracilor li se predică, orbii văd“[223], iar voi nu înţelegeţi. Este nevoie de o a doua circumciziune, iar voi socotiţi că este mare lucru de voi din cauza circumciziunii trupului. Legea cea nouă voieşte ca voi să păziţi de-a pururi sabatul, iar voi, nelucrînd nimic o zi, socotiţi că sînteţi pioşi, neînţelegînd pentru ce vi s-a poruncit astfel. Iar dacă mîncaţi pîine nedospită, voi ziceţi că împliniţi voia lui Dumnezeu. Dar Domnul Dumnezeul nostru nu binevoieşte în nişte astfel de lucruri. Dacă este cineva dintre voi sperjur sau hoţ, să înceteze; dacă este preacurvar, să se pocăiască, fiindcă numai atunci el a păzit sabatele cele pline de desfătări şi adevărate[224] ale lui Dumnezeu. Dacă cineva nu are mîini curate, să se spele,căci atunci este curat.

XIII.

De altfel, Isaia nu v-a trimis la baie[225], ca să vă spălaţi acolo crima şi celelalte păcate, căci nici toată apa mării n-ar fi fost în stare să vă curețe;

217. Rom. 4, 10.
218. Fac., 17, 5; Rom. 4, 17.
219. Is. 55, 3–5.
220. Is. 6, 10.
221. Ier. 31, 31.
222. Este vorba despre Iisus Hristos, despre Care se poate spune că, în *Apologie* apare ca Mîntuitor mai ales prin învăţătura Sa, în *Dialog*, mai ales în rol de legislator, fără ca totuşi să excludă ideea mîntuirii prin suferinţele lui Hristos. A se vedea *Dialog*. XIII, 1 şi XXIV, 1.
223. Mt. 11, 5; Is. 29, 18–19; 61, 1.
224. Is. 58, 13.
225. Is. 1, 16.

ci, după cum este natural, baia aceea mîntuitoare, despre care a vorbit atunci, este baia celor care se pocăiesc şi care se curăţă nu „prin sîngele ţapilor şi al oilor", sau „prin cenuşa unei junince", sau prin ofrande de floare de făină, ci în credinţă, prin sîngele lui Hristos şi prin moartea Lui[226], Care pentru aceasta a murit, după cum însuşi Isaia a spus grăind astfel: „Domnul va descoperi braţul Său cel sfînt înaintea tuturor neamurilor şi toate neamurile şi marginile pămîntului vor vedea mîntuirea cea de la Dumnezeu. Îndepărtaţi-vă, îndepărtaţi-vă, îndepărtaţi-vă, ieşiţi de acolo şi nu vă atingeţi de murdărie, ieşiţi din mijlocul ei, despărţiţi-vă, voi care purtaţi vasele Domnului, căci voi nu mergeţi în tulburare. Înaintea voastră va merge Domnul şi cel ce vă adună pe voi este Domnul Dumnezeul lui Israel. Iată, sluga mea va înţelege şi va fi înălţat şi va fi slăvit foarte. După cum mulţi se vor mira de tine, tot astfel, El va şterge dinaintea oamenilor chipul şi slava ta şi astfel, neamuri multe se vor minuna de El, iar împăraţii îşi vor închide gurile lor, căci cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea şi cei care nu au auzit vor înţelege. Doamne, cine a crezut auzului nostru şi braţul Domnului cui s-a descoperit? Noi am vestit înaintea Lui ca un copil, ca o rădăcină într-un pămînt însetat. El nu are chip şi nici slavă şi L-am văzut pe El şi nu avea nici chip, nici frumuseţe, ci chipul Lui era necinstit şi se ştergea înaintea fiilor oamenilor. Un om, care era cu rană şi care ştia să suporte slăbiciunea, căci s-au întors de la faţa Lui şi a fost necinstit şi nu a fost luat în seamă. Acesta poartă păcatele noastre şi suferă pentru noi şi am socotit că El este în durere, în rană şi în suferinţă. Iar El a fost rănit pentru păcatele noastre şi a fost slăbit din cauza nelegiuirilor noastre. Învăţătura păcii noastre asupra Lui şi cu lovirea Lui noi am fost vindecaţi. Toţi am fost rătăciţi ca nişte oi, omul s-a rătăcit în calea lui. Şi Domnul L-a dat pe El pentru păcatele noastre, iar El, cu toate că I s-au căşunat tot felul de chinuri, nu-Şi deschide gura Sa. Ca o oaie spre junghere S-a adus şi ca un miel, care este fără de glas, în mintea celui ce-l tunde, aşa nu Şi-a deschis gura Sa. Întru umilinţa Lui, judecata Lui s-a ridicat. Iar neamul Lui cine-l va spune? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui. Din cauza nedreptăţilor poporului meu, a venit la moarte. Şi voi da pe cei răi în locul îngropării Lui şi pe cei bogaţi în locul morţii Lui, că El n-a făcut nelegiuire şi nu s-a găsit vicleşug în gura Lui. Şi Domnul voieşte să-L cureţe de rană. Dacă veţi da pentru păcat, sufletul vostru va vedea sămînţă de viaţă lungă. Şi Domnul voieşte să ia din durere sufletul Lui, să-i arate lumina şi să-l formeze în înţelegere, îndreptăţind nedreptul, care lucrează bine multora. El va lua asupra-Şi păcatele noastre. Pentru aceasta, El va moşteni pe mulţi şi va împărţi prăzile celor puternici,

226. Evr. 9, 13.

pentru care sufletul Lui a fost dat morţii şi a fost socotit cu cei fără de lege şi El a luat asupră-Şi păcatele multora şi a fost dat pentru nelegiuirile lor. Bucură-te stearpă, care nu ai născut; izbucneşte şi strigă, tu, care n-ai avut dureri de naştere, căci copiii pustiului sînt mult mai mulţi decît ai aceleia care are bărbat. Domnul a zis: Lărgeşte-ţi locul cortului tău şi al curţilor tale, înfige, nu cruţa, lărgeşte-ţi corturile tale şi întăreşte-ţi stîlpii tăi, desfăşurîndu-i la dreapta şi la stînga. Şi sămînţa ta va moşteni neamuri şi vei locui cetăţi pustiite. Nu te teme că ai fost ruşinat, nici nu te ruşina că ai fost defăimat, căci vei uita ruşinea ta veşnică şi nu-ţi vei mai aduce aminte de defăimarea văduviei tale, că Domnul Şi-a făcut Luişi nume şi Cel ce te smulge pe tine este Dumnezeul lui Israel şi numele Lui va fi chemat pe tot pămîntul. Domnul te-a numit pe tine, ca pe o femeie părăsită şi mică la suflet, ca pe o femeie urîtă încă din tinereţe“[227].

XIV.

Deci, prin baia pocăinţei şi a cunoştinţei lui Dumnezeu, care s-a făcut pentru nelegiuirea popoarelor lui Dumnezeu, după cum zice Isaia, noi am crezut şi cunoaştem, că Botezul acela, pe care l-a vestit el de mai înainte, este singurul care poate curăţi pe cei ce se pocăiesc şi că el este „apa vieţii“[228]. Gropile pe care vi le-aţi săpat voi înşivă sînt nimicite şi nu vă sînt de nici un folos[229]. Căci ce folos poate să aibă botezul acela care curăţă numai carnea şi trupul? Botezaţi-vă sufletul de urgie şi de îmbuibare, de invidie şi de ură, căci numai atunci trupul vostru va fi curat[230]. Acesta este simbolul pîinilor celor nedospite: să nu mai faceţi lucrurile vechi ale aluatului celui rău[231]. Voi însă aţi înţeles totul numai trupeşte şi socotiţi că sînteţi pioşi dacă, făcînd acestea, aveţi sufletele pline de vicleşug şi în genere de toată răutatea. Din cauza aceasta şi Dumnezeu v-a poruncit ca, după cele şapte zile ale mîncării de azime, să vă frămîntaţi vouă aluat nou, cu alte cuvinte, El v-a poruncit săvîrşirea unor alte lucruri, iar nu imitarea celor vechi şi rele. Pentru (a arăta) că acest lucru este ceea ce cere de la voi acest Legiuitor nou, voi aduce din nou cuvintele spuse de mine mai înainte şi voi mai aduce, odată cu ele şi altele, pe care mai înainte le-am trecut cu vederea.

S-a zis de către Isaia, astfel: „Ascultaţi-Mă, şi sufletul vostru va trăi şi voi încheia cu voi o alianţă nouă, cele sfinte şi credincioase ale lui David.

227. Is. 52, 10–54, 6.
228. Ier. 2, 13.
229. In. 4, 10; Apoc. 21, 6.
230. Lc. 11, 41.
231. I Cor. 5, 8.

Iată, l-am dat pe el mărturie neamurilor, conducător şi proteguitor al neamurilor. Neamurile care nu te cunosc, te vor chema şi popoarele care nu te ştiu, vor găsi scăpare la tine, din cauza Dumnezeului cel sfînt al tău, Israel, că te-a slăvit pe tine. Căutaţi pe Dumnezeu şi găsindu-L, chemaţi-L, cînd Se va apropia de voi. Părăsească nelegiuitul căile lui şi bărbatul cel nelegiuit voile lui şi întoarcă-se la Domnul şi va fi miluit, fiindcă va ierta mult timp păcatele voastre. Căci voile mele nu sînt ca cele ale voastre şi nici căile mele ca cele ale voastre, ci, pe cît de departe este cerul de pămînt, pe atît de departe este calea mea de calea voastră şi gîndurile voastre de gîndul meu. În felul în care coboară zăpada şi ploaia din cer şi nu se va întoarce pînă ce nu va îmbiba pămîntul şi-l va fructifica şi-l va face să scoată roade şi să dea sămînţa semănătorului şi pîinea de mîncare, tot aşa va fi şi cuvîntul meu, care va ieşi din gura mea: nu se va întoarce, pînă ce nu se vor împlini toate cîte am voit şi voi conduce cu bine poruncile mele. Căci veţi ieşi întru veselie şi veţi fi învăţaţi întru bucurie, munţii şi colinele vor sălta, primindu-vă pe voi şi toţi arborii de pe ogoare vor lovi din ramuri; în locul spinului va răsări chiparosul; în locul urzicii va răsări mirtul; iar Domnul va fi spre nume şi semn veşnic şi nu se va şterge"[232]. Dintre cuvintele acestea şi din altele de felul acesta, spuse de profeţi, am accentuat, o Tryfon, că unele s-au spus cu privire la prima venire a lui Hristos, în care avea să Se arate oamenilor „necinstit, dispreţuit şi muritor"[233], iar celelalte, la cea de a doua arătare a Lui, „cînd va veni întru slavă şi deasupra norilor" şi poporul vostru „Îl va vedea şi-L va cunoaşte pe Acela pe Care L-au împuns cu suliţa", după cum a spus profeţind Osea[234], unul dintre cei doisprezece profeţi, şi Daniel[235].

XV.

Învăţaţi-vă, deci, să postiţi adevăratul post al lui Dumnezeu, cum zice Isaia, ca să fiţi bine plăcuţi lui Dumnezeu. Căci Isaia a grăit astfel: „Strigă cu putere şi nu te cruţa; ridică-ţi glasul ca o trîmbiţă şi vesteşte neamului meu păcatele lor şi casei lui Iacob nelegiuirile lor. Ei mă caută zi de zi şi doresc să cunoască căile mele, ca un popor care a făcut dreptatea şi care n-a

232. Is. 55, 3–13.

233. Is. 53, 2–3; Ideea unui Mesia pătimitor, în cadrul primei Sale parusii, era familiară iudeilor. A se vedea *Dialog*. LXVIII. Cît priveşte chipul Domnului Hristos, sfîntul Iustin, potrivit lui Isaia 53, 2, credea că Iisus a fost urît la înfăţişare. Aceeaşi idee o găsim la sfîntul Irineu, Tertulian şi Clement Alexandrinul. Pentru Origen, Domnul a fost cînd frumos, cînd urît la înfăţişare, potrivit felului de a fi al celor ce-L vedeau. Menţionarea lui Osea aici, este probabil o scăpare din vedere a sfîntului Iustin, căci citatul nu este din Osea, ci din Zaharia.

234. Zah. 12, 10.

235. Dan. 7, 13.

părăsit judecata lui Dumnezeu. Îmi cer acum judecată dreaptă şi doresc să se apropie de Dumnezeu, zicînd: pentru ce am postit, dacă Tu n-ai văzut şi pentru ce ne-am umilit sufletele dacă Tu nu ai cunoscut? Căci în zilele posturilor voastre voi găsiţi voinţele voastre şi asupriţi pe toţi supuşii voştri; iată, voi postiţi în judecăţi şi-n lupte şi loviţi cu pumnii pe cel umil. Pentru ce postiţi pînă astăzi? Pentru a fi auzit glasul vostru întru strigare? Eu n-am ales un astfel de post şi nici o astfel de zi pentru ca omul să-şi umilească sufletul său şi chiar dacă-ţi vei pleca cerbicea întocmai ca un cerc, şi-ţi vei aşterne sac şi cenuşă, nici astfel nu veţi numi acestea post şi zi primită de Domnul. Căci Eu nu am ales un astfel de post, zice Domnul. Ci desfă toată legătura nedreptăţii, desfă cătuşele schimburilor silite, dă drumul întru iertare celor asupriţi şi sfîşie orice act nedrept. Împarte cu cel flămînd pîinea ta şi pe săracii cei fără de adăpost adu-i în casa ta. Dacă vei vedea pe cineva gol, îmbracă-l şi nu fi mîndru faţă de cei de aceeaşi sămînţă cu tine. Atunci, lumina ta va ţîşni de dimineaţă şi îmbrăcămintea ta repede va străluci şi înaintea ta va merge dreptatea ta, iar slava lui Dumnezeu te va înconjura. Atunci, de vei striga, Dumnezeu te va auzi. Şi chiar în timpul cît tu vei vorbi, îţi va zice: Iată, sînt de faţă. Căci, dacă vei lepăda de la tine legătura şi punerea mîinii şi orice cuvînt de murmur şi vei da din suflet celui flămînd pîinea ta, şi te vei umple de un suflet umilit, atunci va răsări în întuneric lumina ta şi întunericul tău va fi ca miezul zilei, iar Dumnezeul tău va fi cu tine de-a pururi şi te va umple, după cum doreşte sufletul tău şi oasele tale se vor îngrăşa, şi vor fi întocmai ca o grădină udată, sau ca o fîntînă de apă, sau ca un pămînt, căruia nu i-a lipsit apa“[236].

Circumcideţi-vă, deci, cu circumciziunea inimii voastre, după cum cer îndemnurile lui Dumnezeu, în toate cuvintele de mai sus.

XVI.

Răutatea iudeilor. De altfel, chiar şi prin Moisi Dumnezeu însuşi a strigat, zicînd: „Deci, circumcideţi-vă învîrtoşarea inimii voastre şi nu vă mai învîrtoşaţi cerbicea. Căci Domnul, Dumnezeul vostru şi Domnul domnilor este Dumnezeu mare, puternic şi înfricoşător, care nu Se lasă copleşit de o faţă oarecare şi nici nu primeşte vreun dar“[237]. Iar în Levitic, zice: „Fiindcă ei au călcat Legea şi M-au trecut cu vederea şi fiindcă au umblat împotriva Mea pe căi lăturalnice, de aceea şi Eu am mers cu ei lăturalnic şi-i voi pierde pe ei, în pămîntul duşmanilor lor. Atunci inima lor cea netăiată împrejur se va ruşina“[238].

236. Is. 58, 1—11.
237. Deut. 10, 16—17 şi 26, 40—41.
238. Lev. 26, 40—41.

Căci circumciderea cea după trup s-a dat de la Abraam, cu semn, ca să fiţi deosebiţi de celelalte neamuri şi de noi şi pentru ca singuri să pătimiţi, cele ce pătimiţi acum, pe bună dreptate; pentru ca ţările voastre să devină pustii, iar cetăţile voastre arse de foc şi ca, înaintea voastră, străinii să mănînce roadele voastre[239] şi nimeni dintre voi să nu se mai poată sui în Ierusalim[240]. Căci voi nu vă deosebiţi prin nimic altceva de ceilalţi oameni, decît prin circumciderea voastră cea după trup. Nimeni dintre voi, după cîte socot, nu va îndrăzni să zică, cum că Dumnezeu nu este şi n-a fost şi cunoscător de mai înainte al celor ce aveau să fie în viitor, pregătind de mai înainte, fiecăruia, cele ce merită[241]. Şi pentru voi s-au întîmplat acestea destul de bine şi după dreptate. Voi aţi ucis pe Cel drept[242], şi mai înainte de El, pe profeţii Lui[243], iar acum căutaţi să nimiciţi şi pe cei ce nădăjduiesc în El şi în Cel ce L-a trimis pe El, Atotţiitorul şi Făcătorul tuturor, Dumnezeu, şi îi necinstiţi, în măsura în care vă stă în putinţă, blestemîndu-i în sinagogile voastre pe cei ce cred în Hristos. Căci n-aveţi putere să ne ucideţi, din cauza stăpînitorilor de acum; de cîte ori aţi putut, însă, aţi făcut şi lucrul acesta.

Din cauza aceasta, Dumnezeu vă strigă prin Isaia: „Vedeţi că dreptul a pierit şi nimeni nu ia aminte în inima lui de aceasta, iar bărbaţii cei drepţi sînt ridicaţi şi nimeni nu înţelege. Dreptul este luat pe sus de nedreptate. Mormîntul lui va fi în pace; el a fost ridicat din mijlocul lor. Voi, fii ai nedreptăţii, aţi adus aici sămînţa preacurvarilor şi copiii desfrînatei. De cine vă bateţi joc cu satisfacţie ? Asupra cui aţi deschis gura voastră ? Asupra cui v-aţi folosit limba voastră ?“[244].

XVII.

Nu tot astfel celelalte neamuri ajung la această nedreptate împotriva noastră şi a lui Hristos, cum faceţi voi, care sînteţi cauzatorii unei prejudecăţi rele, atît împotriva dreptului, cît şi a noastră, care sîntem discipolii Lui. Căci, după ce aţi răstignit pe acel Om unic[245], fără de pată şi drept[246], prin care vine vindecarea rănilor celor care se apropie de Tatăl prin El[247],

239. Is. 1, 7.
240. Sînt măsuri luate de împăratul Hadrian, la Ierusalim, ca urmare a războiului dus cu atîta înverşunare de Bar-Kocheba.
241. Circumciziunea este considerată ca semn menit să favorizeze executarea decretului lui Hadrian.
242. I Tes. 2, 15; Fapte, 7, 52; Evr. 11, 32—40 şi Is. 57, 1.
243. Mt. 23, 29, 31.
244. Is. 57, 1—4.
245. Lc. 1, 6; Ps. 118, 1.
246. Is. 53, 11.
247. Is. 53, 5.

fiindcă aţi cunoscut că El a înviat din morţi şi s-a urcat la ceruri, după cum şi profeţiile au arătat de mai înainte că va fi, nu numai că nu v-aţi pocăit de cele ce aţi făcut în chip rău, ci, alegînd după placul vostru oameni de la Ierusalim, i-aţi trimis atunci pe tot pămîntul, zicînd că s-a ivit o erezie atee, aceea a creştinilor, aducînd împotriva noastră toate acele mărturii, pe care le spun împotriva noastră cei ce nu ne cunosc. Aşa că voi nu sînteţi numai cauzatorii nedreptăţii voastre, ci, în genere, şi cauzatorii nedreptăţii tuturor celorlalţi oameni.

De aceea, pe bună dreptate strigă Isaia: „Prin voi, numele Meu se defăimează întru neamuri“ [248]. Şi: „Vai de sufletul lor ! fiindcă gîndesc sfat viclean împotriva lor înşişi, zicînd: Să legăm pe cel drept, căci nu ne este de folos. Deci, ei vor mînca roadele faptelor lor. Vai de cel nelegiuit! Căci multe rele i se vor întîmpla lui, din cauza lucrurilor mîinilor lui“ [249]. Şi iarăşi, în alte părţi: „Vai de cei ce tîrăsc păcatele lor ca şi cu o funie lungă şi nedreptăţile lor ca şi cu o coroană a jugului junincei. Şi vai de cei ce zic: Să se apropie repeziciunea Lui şi să vină voia Sfîntului lui Israel, pentru ca să-l cunoaştem. Vai de cei ce zic că răul este bine şi că binele este rău, de cei care socot lumina întuneric şi întunericul lumină şi care socot amarul dulce şi dulcele amar“ [250]. Deci, împotriva singurei lumini drepte şi fără de pată, care a fost trimisă oamenilor de la Dumnezeu, aţi căutat să vorbiţi cele amare, cele întunecoase şi nedrepte. Căci vi s-a părut că nu vă este de folos, cînd vă striga vouă: „Scris este: Casa Mea este casă de rugăciune, iar voi aţi prefăcut-o în peşteră de tîlhari“ [251]. Şi a distrus mesele schimbătorilor de bani din templu, strigînd. „Vai vouă, cărturarilor şi fariseilor făţarnici, că daţi dijmă din izmă şi din rută [252], iar iubirea lui Dumnezeu şi judecata nu o cunoaşteţi. Morminte văruite, care se par frumoase pe dinafară, iar pe dinlăuntru sînt pline de oase moarte“ [253]. Iar cărturarilor le-a strigat: „Vai vouă, cărturarilor, că aveţi cheile, dar nu intraţi, ci împiedicaţi şi pe cei ce voiesc să intre: conducători orbi !“ [254].

XVIII.

Învăţăturile alianţei celei vechi. Deoarece, o Tryfon, după cum ai mărturisit singur, ai spus că ai citit cele propovăduite de acel Mîntuitor

248. Is. 53, 5.
249. Is. 3, 9–11.
250. Is. 5, 18–20.
251. Lc. 19, 46 şi Mt. 21, 13.
252. O legumă comestibilă, care se folosea la pregătirea mîncărurilor. Unele traduceri o redau prin „mărar“.
253. Mt. 23, 23. 27; Lc. 9, 42.
254. Lc. 9, 52; Mt. 23, 14, 16, 24.

al nostru, socot că nu fac un lucru necugetat, dacă amintesc în scurt şi de cuvintele Aceluia, alături de cele ale profeţilor.

„Spălaţi-vă, deci şi faceţi-vă acum curaţi şi îndepărtaţi-vă răutăţile din inimile voastre"[255]. Dar faceţi aceasta, în felul în care Dumnezeu vă porunceşte să vă spălaţi cu baia aceasta şi să vă circumcideţi cu circumciziunea cea adevărată. Căci noi am păzi şi această circumciziune după trup şi sabatul ei, şi în genere, toate sărbătorile, dacă nu am cunoaşte pentru care motiv s-au poruncit: din cauza fărădelegilor voastre şi din cauza învîrtoşării inimilor voastre. Într-adevăr, dacă noi răbdăm să suferim toate răutăţile făcute nouă de oameni şi de demonii cei răi şi dacă chiar în cele mai grozave, în moarte şi în chinuri, ne rugăm să fie miluiţi cei ce ne supun pe noi la acestea, nevoind să fie răsplătit nimeni cu nici cel mai mic lucru rău pentru ele, după cum ne-a poruncit Legiuitorul nostru cel nou, cum atunci, n-am păzi, o Tryfon, şi cele ce nu ne vatămă întru nimic, cum sînt bunăoară circumciziunea cea trupească, sabatul şi sărbătorile voastre?

XIX.

— Acest lucru este tot ce poate să ne mire mai mult, a zis Tryfon, că suferind acestea, nu păziţi şi toate celelalte despre care discutăm acum.

— Circumciziunea aceasta nu este necesară tuturor, ci numai vouă, pentru ca, după cum am spus mai înainte, acestea pe care le pătimiţi acum, să le pătimiţi pe bună dreptate. De altfel, noi nu primim nici botezul acela nefolositor al gropilor, căci el nu este nimic faţă de Botezul acesta al vieţii. Pentru aceasta şi Dumnezeu a strigat „că-L părăsiţi pe El, izvorul vieţii şi v-aţi săpat vouă gropi găurite, care nu vor putea să păstreze în ele apă"[256]. Voi, cei circumcişi trupeşte, aveţi nevoie de circumciziunea noastră, iar noi, avînd-o pe aceasta, nu mai avem nevoie întru nimic de aceea. Căci, dacă, după cum socotiţi voi, ar fi fost necesară, atunci Dumnezeu n-ar fi mai creat pe Adam necircumcis şi nici nu ar fi mai privit asupra darurilor lui Abel[257], care a adus jertfă în necircumciderea trupului, nici n-ar fi mai binevoit faţă de Enoch[258], cel din necircumciziune, care nu s-a mai găsit, fiindcă Dumnezeu l-a răpit pe el.

Lot a fost salvat din Sodoma, necircumcis, căci îngerii aceia înşişi şi Dumnezeu l-a trimis mai înainte[259]. Noe a fost începătorul unei alte generaţii. Dar, oare, el nu a intrat necircumcis, dimpreună cu copiii lui, în corabie? Necircumcis a fost şi Melchisedec, preotul Celui Preaînalt, căruia i-a oferit

255. Is. 1, 16.
256. Ier. 2, 13.
257. Fac. 4, 4.
258. Fac. 5, 24.
259. Fac. 19.

darurile dijmei Abraam, care cel dintîi a primit circumciziunea cea după trup şi a dobîndit binecuvîntarea de la Melchisedec[260], după rînduiala căruia, Dumnezeu avea să aşeze pe Preotul cel veşnic, după cum a anunţat prin David[261].

Deci, numai pentru voi singuri a fost necesară circumciziunea aceasta „pentru ca poporul să nu mai fie popor" şi neamul să nu mai fie neam, după cum zice şi Osea[262], unul dintre cei doisprezece profeţi. Căci drepţii, cei mai sus arătaţi, au bineplăcut lui Dumnezeu, nu păzind sîmbetele şi tot aşa după ei, Abraam şi toţi fiii lui, pînă la Moisi, sub care poporul vostru s-a arătat nedrept şi nerecunoscător faţă de Dumnezeu, în pustiu, făcîndu-şi un viţel, la care să se închine. Din această cauză, Dumnezeu, făcînd pogorămînt faţă de poporul acela, i-a poruncit să aducă şi jertfe în numele Lui, pentru ca să nu mai fiţi idololatri. Dar voi n-aţi păzit aceasta, ci dimpotrivă, aţi jertfit demonilor chiar şi pe copiii voştri. Deci, El v-a poruncit vouă să păziţi şi sabatul, pentru ca să luaţi cunoştinţă de Dumnezeu. Căci cuvîntul Lui aceasta înseamnă, atunci cînd zice: „Ca să cunoaşteţi că Eu sînt Dumnezeu, Cel ce v-am răscumpărat pe voi"[263].

XX.

De asemenea, El v-a poruncit să vă feriţi de anumite mîncări, pentru ca, chiar atunci cînd mîncaţi şi cînd beţi, să aveţi înaintea ochilor pe Dumnezeu, deoarece voi aţi fost uşor de influenţat şi repezi întru a vă îndepărta de la cunoaşterea Lui, după cum zice şi Moisi: „Poporul a mîncat şi a băut şi s-a ridicat să joace"[264]. Şi, iarăşi: „Iacob a mîncat şi s-a săturat, s-a îngrăşat şi cel prea iubit a căzut. S-a îngrăşat şi s-a îngroşat şi a părăsit pe Dumnezeu, Cel ce l-a făcut"[265]. Căci Noe, fiindcă era drept, Dumnezeu i-a îngăduit să mănînce orice vietate „afară de carne în sînge", care este carnea vietăţilor moarte. Aceasta s-a povestit vouă de către Moisi, în cartea Facerii[266].

Şi fiindcă Tryfon voia să adauge: „ca buruienile de iarbă"[267], eu i-am luat-o mai înainte. Cuvintele „ca buruienile de iarbă", voi nu le înţelegeţi aşa cum s-au zis ele de Dumnezeu. Că, după cum buruienile de iarbă le-a făcut Dumnezeu spre hrana omului, tot asemenea şi animalele le-au fost

260. Fac. 14, 18, 20, 19.
261. Ps. 109, 4.
262. Osea, 1, 9–10.
263. Iez. 20, 12–20.
264. Ieş. 32, 6.
265. Deut. 32, 15.
266. Fac. 9, 4.
267. Fac. 9, 3.

date, pentru mîncare de carne. Şi, deoarece sînt unele verdeţuri pe care nu le mîncăm, voi ziceţi că această deosebire s-a făcut încă de atunci, de pe vremea lui Noe.

Dar nu trebuie să înţelegem aşa cum înţelegeţi voi. Faptul că, mai întîi, orice buruiană de iarbă este şi se poate mînca, lucrul acesta pot să-l spun şi să-l dovedesc. Totuşi, nu mă voi ocupa de aceasta. Cu toate că deosebim, însă, verdeţurile cîmpului, nemîncîndu-le pe toate, noi nu le mîncăm, nu din cauză că ar fi comune, sau necurate[268], ci nu le mîncăm, sau din cauză că sînt amare, sau din cauză că sînt otrăvitoare sau spinoase. Ne atingem, totuşi, de toate cele dulci, hrănitoare şi bune şi le mîncăm atît pe cele maritime, cît şi pe cele pămînteşti. În felul acesta, Dumnezeu v-a poruncit prin Moisi să vă abţineţi de la cele necurate şi nedrepte şi nelegale, fiindcă, cu toate că aţi mîncat mană în pustiu şi aţi văzut toate lucrurile minunate pe care vi le-a făcut vouă Dumnezeu, v-aţi cioplit un viţel de aur şi v-aţi închinat lui. Aşa că, pe bună dreptate vă strigă întotdeauna: „Fii nebuni, nu este credinţă întru ei“[269].

XXI.

Din cauza nedreptăţilor voastre şi ale părinţilor voştri, după cum am spus mai înainte, vi s-a dat vouă aceasta, drept semn şi Dumnezeu v-a poruncit să păziţi sabatul, dîndu-vă totodată şi celelalte porunci, arătînd că a făcut acest lucru din cauza neamurilor, pentru ca să nu se profaneze numele Lui de către ele şi din cauza aceasta a şi lăsat pe cîţiva dintre voi încă vii, înseşi cuvintele Lui putînd să vă dovedească aceasta. Astfel, prin Iezechiel, El zice: „Eu sînt Domnul Dumnezeul vostru, umblaţi în poruncile Mele şi păziţi dreptăţile Mele; nu vă luaţi după năravurile Egiptului. Sfinţiţi sabatul Meu şi va fi ca semn de mijloc între Mine şi voi pentru a cunoaşte că Eu sînt Domnul Dumnezeul vostru. Voi M-aţi amărît, iar copiii voştri n-au umblat în poruncile Mele şi n-au păzit dreptăţile Mele, pentru a le face pe ele, pe care, omul făcîndu-le, va trăi în ele, ci sabatul Meu îl profanează. Şi am zis să-Mi vărs mînia Mea asupra lor în pustiu, să-Mi desfăşor urgia Mea asupra lor şi n-am făcut-o, pentru ca numele Meu să nu fie mai departe profanat înaintea neamurilor. Scosu-i-am pe ei de la ochii lor. Şi Eu Mi-am ridicat mîna asupra lor în pustiu, pentru a-i împrăştia printre neamuri şi a-i semăna prin ţări, din cauză că ei n-au făcut dreptăţile Mele, au respins poruncile Mele şi au profanat sabatul Meu, iar ochii lor au fost după amintirile părinţilor lor. Şi am dat lor porunci, care nu sînt bune şi drepturi întru

268. Fapte, 10, 14.
269. Deut. 32, 20; Ier. 4, 22.

care nu vor putea trăi între ei; şi-i voi mînji în casele lor, cînd voi trece să deschid tot pîntecele, pentru a-i nimici"[270].

XXII.

Că pentru păcatele poporului vostru şi pentru idololatriile lui, iar nu pentru că ar fi avut nevoie de asemenea ofrande, Dumnezeu a poruncit de asemenea ca să se facă acestea, auziţi cum zice despre acestea prin Amos, unul dintre cei doisprezece, grăind: „Vai de cei care doresc să vină ziua Domnului! La ce vă foloseşte această zi a Domnului? Ea este întuneric, iar nu lumină. Este întocmai ca şi cum un om care ar scăpa din faţa leului, ar întîlni un urs şi ar intra în casa lui şi sprijinindu-şi mîinile de perete, l-ar muşca un şarpe. Oare ziua Domnului nu este întuneric, iar nu lumină şi încă o întunecime fără de strălucire pentru ei? Am urît şi am respins sărbătorile voastre şi nu voi putea respira în sărbătorile voastre: fiindcă, dacă-Mi veţi aduce arderile de tot şi jertfele voastre, nu le voi primi şi nu voi privi asupra pîinilor punerii înainte. Îndepărtează de la Mine mulţimea cîntărilor şi a psalmodiilor tale. Nu voi da ascultare instrumentelor tale. Judecata se va rostogoli ca o apă, iar dreptatea ca un torent în care nu se poate merge. Oare, în pustiu, nu Mi-aţi adus animale tăiate şi jertfe, casă a lui Israel? zice Domnul. Şi nu aţi luat asupra voastră cortul lui Moloch şi steaua zeului vostru Rafan, figurile pe care vi le-aţi făcut vouă? Şi vă voi muta dincolo de Damasc, zice Domnul, al cărui nume este Dumnezeu Atotţiitorul. Vai de cei ce trăiesc la Sion în risipă şi de cei ce se încred în muntele Samariei! Vai de cei numiţi peste conducători, care au cules stăpînirile neamurilor şi casa lui Israel a intrat la ei! Treceţi toţi la Halanis[271] şi duceţi-vă de acolo la Amathul cel mare şi coborîţi-vă de acolo la Ghetul celor străini de neam, cele mai puternice cetăţi din toate aceste împărăţii, şi vedeţi dacă graniţele lor sînt mai mari decît graniţele voastre. Vai de cei ce vin în ziua cea rea, de cei care se apropie şi se ating de sîmbetele mincinoase, de cei care dorm pe paturi de fildeş şi care-şi petrec timpul în dulceţurile aşternuturilor lor, de cei care mănîncă miei din turme şi viţei de lapte din staule, de cei care bat din palme la glasul instrumentelor, căci ei au socotit acestea ca stătătoare, iar nu ca trecătoare! Vai de cei ce beau vinul în cupe, care se ung cu cele mai de frunte parfumuri şi care n-au suferit nimic din cauza necazului lui Iosif. Din cauza aceasta, ei vor fi acum prizonieri şi aşezaţi în fruntea celor puternici care sînt duşi în captivitate, iar casa răufăcătorilor

270. Iez. 20, 19—26.

271. Cuvîntul „Halanis" pe care-l întîlnim în textul masoretic al Scripturii (Fac. 10, 10 şi Is. 10, 9), nu-l întîlnim în nici un manuscris al Septuagintei, în care figurează profetul Amos. Probabil că el a ajuns aici din textul ebraic, prin mijlocirea versiunii lui Aquila.

va fi răsturnată şi va dispărea nechezatul cailor din Efraim"[272]. Şi, iarăşi, prin Ieremia, zice: „Adunaţi-vă cărnurile şi jertfele voastre şi mîncaţi-le, căci Eu nu am poruncit părinţilor voştri să-Mi aduceţi nici jertfe şi nici libaţiuni, în ziua în care am pus mîna pe ei pentru a-i scoate din Egipt"[273]. Şi, iarăşi, prin David, în Psalmul al patruzeci şi noulea, a zis astfel: „Dumnezeul Dumnezeilor, Domnul a vorbit şi a chemat pămîntul de la răsăritul soarelui şi pînă la apus. Din Sion, bunăcuviinţa frumuseţii Lui. Dumnezeu va veni în chip strălucit, Dumnezeul nostru şi nu va tăcea; înaintea Lui va arde foc şi de jur-împrejurul Lui, o furtună puternică. El va chema cerul de sus şi pămîntul; pentru a deosebi pe poporul Lui. Adunaţi-vă cu El sfinţii Lui, cei care aţi încheiat cu El alianţa pe jertfă. Şi cerurile vor vesti dreptatea Lui, căci Dumnezeu este judecător. Ascultă, poporul Meu, şi-ţi voi vorbi ţie, Israele, şi-ţi voi mărturisi ţie: Dumnezeul, Dumnezeul tău sînt Eu. Eu nu te voi vădi pe tine din cauza jertfelor tale: arderile de tot ale tale sînt de-a pururea înaintea Mea. Nu voi primi viţeii din casa ta şi nici berbecii din turmele tale, căci toate dobitoacele de pe ogoare, fiarele din munţi şi boii sînt ai Mei. Eu am cunoscut toate păsările cerului şi frumuseţea ogorului este cu Mine. Dacă Mi-ar fi foame nu ţi-aş spune, căci lumea toată, cu plinirea ei, este a Mea. Oare Eu mănînc carnea taurilor, sau voi bea sîngele ţapilor? Jertfeşte lui Dumnezeu jertfă de laudă şi dă Celui Prea Înalt rugăciunile tale. Şi cheamă-Mă, în ziua necazului, şi te voi smulge şi Mă vei slăvi. Iar păcătosului, Dumnezeu a zis: Pentru ce povesteşti dreptăţile Mele şi iei asupra ta alianţa Mea, prin gura ta? Iar tu ai urît instrucţiunea şi ai dat cuvintele Mele la spate. Dacă ai văzut un hoţ, ai alergat dimpreună cu el şi ţi-ai pus partea ta laolaltă cu adulterul. Gura ta a fost plină de răutate, iar limba ta s-a împleticit în viclenie. Stînd, ai vorbit împotriva fratelui tău şi ai dat prilej de scandal împotriva fiului maicii tale. Ai făcut acestea şi am tăcut; ai gîndit fărădelegea, că-ţi voi fi asemănător. Te voi vădi şi voi înfăţişa păcatele tale înaintea feţei tale. Înţelegeţi acestea, voi, care uitaţi de Dumnezeu, ca nu cumva cineva să vă răpească şi să nu aveţi cine să vă smulgă. Jertfa de laudă Mă va slăvi şi aceasta este calea pe care voi arăta lui mîntuirea Mea"[274]. Deci, El nu ia nici jertfă de la voi şi nici n-a poruncit-o dintru început ca unul care ar avea nevoie de jertfă, ci El a poruncit-o numai pentru păcatele voastre. Căci dacă şi templul acela, care se numeşte templul de la Ierusalim, l-a numit casă şi curte a Lui, El a făcut aceasta nu din cauză că ar fi avut nevoie de el, ci numai pentru ca, ţinînd seamă de

272. Amos, 5, 18–6, 7.
273. Ier. 7, 21 şi urm.
274. Ps. 49.

aceasta, să nu cădeţi în idololatrie. Mărturie este profetul Isaia, care zice: „Ce fel de casă Mi-aţi zidit Mie ?, zice Domnul. Cerul este scaunul Meu, iar pămîntul, aşternut picioarelor Mele“ [275].

XXIII.

De nu vom mărturisi acestea, aşa cum am arătat mai sus, se va întîmpla să cădem în cugetări absurde, cum că, adică, Dumnezeul din timpul lui Enoch şi al tuturor celorlalţi care nu au avut nici circumciziune trupească, n-au păzit nici sîmbăta, nici celelalte, nu a fost acelaşi Dumnezeu, întrucît Moisi este acela care a poruncit să se facă acestea, sau că El n-a voit ca aceleaşi lucruri drepte să le facă tot neamul omenesc întotdeauna, cu toate că pe acestea pare că trebuie să le mărturisim vrednice de rîs şi nebune. Dimpotrivă, trebuie să mărturisim că El, Care este întotdeauna acelaşi, a poruncit acestea şi altele de felul acestora, din cauza oamenilor celor păcătoşi şi să spunem că El este iubitor de oameni, cunoscător de mai înainte, fără de nici o lipsă, drept şi bun. Căci, dacă faptele n-ar sta astfel, răspundeţi-mi, voi, bărbaţi, ce gîndiţi cu privire la cele despre care v-am vorbit acum ? Şi, cum nimeni nu a răspuns nimic, am adăugat:

— Pentru aceasta, o Tryfon, eu îţi voi propovădui ţie şi celor ce voiesc să devină prozeliţi[276], cuvîntul cel dumnezeiesc, pe care l-am auzit de la bărbatul acela[277]. Uitaţi-vă că stihiile[278] nu stau în repaos şi nici nu păzesc sîmbăta. Rămîneţi aşa cum aţi fost făcuţi. Căci, dacă mai înainte de Abraam, n-a fost nevoie de circumciziune şi nici mai înainte de Moisi n-a fost nevoie de a păzi sabatul, sărbătorile şi ofrandele, tot asemenea nici acum, după venirea în lume a Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos, Cel născut după voinţa lui Dumnezeu, fără de păcat[279], prin Fecioara Maria, cea din neamul lui Abraam, nu mai este nevoie. Căci însuşi Abraam, care se găsea în necircumciziune, a fost îndreptăţit şi binecuvîntat[280], pentru credinţa cu care a crezut în Dumnezeu, după cum arată Scriptura[281]: el a luat circumciziunea

---

275. Is. 66, 1.

276. Cuvîntul „prozeliţi“ desemnează pe acei dintre păgîni care căutau în religia venită din Iudeea ceea ce idolii nu le puteau procura şi care, în consecinţă, voiau să se facă fie iudei, fie creştini.

277. Este vorba despre bătrînul cu care s-a întîlnit sfîntul Iustin şi despre care vorbeşte în cap. III—VIII din *Dialog.*

278. „Stihiile“ sînt considerate aici astrele, ca principii şi elemente de viaţă pentru oameni. A se vedea şi *Apologia II,* V, 2.

279. „Fără de păcat“ este o expresie care lipseşte în textul original dar care s-a introdus cu timpul. Lipseşte din textul original nu din cauză că sfîntul Iustin ar fi fost de altă părere, ci pentru faptul că el a găsit de cuviinţă să se folosească, în anumite locuri, unde a voit să arate ideea aceasta, de formula: „fără amestec (bărbătesc)“. A se vedea *Apologia I,* XXI, 1; XXII, 2 şi *Dialog.* LIV, 2.

280. Rom. 4, 3.

281. Fac. 15, 6.

ca un semn[282] şi nu ca o îndreptăţire, după cum şi Scripturile şi faptele ne silesc să mărturisim. Încît s-a spus un lucru drept despre poporul acela, că: „se va nimici sufletul acela din neamul lui, care nu se va circumcide în ziua a opta"[283]. Dar şi faptul că genul feminin nu poate să primească circumciziunea trupească, arată că circumciziunea aceasta a fost dată ca semn, iar nu ca un lucru de îndreptăţire. Căci Dumnezeu a făcut ca şi partea femeiască să poată păzi, deopotrivă cele drepte şi virtuoase. Vedem, însă, că în ceea ce priveşte trupul pentru bărbat s-a găsit o formă deosebită, iar pentru femeie o formă deosebită, din care cauză înţelegem că nici una, nici cealaltă nu este nici dreaptă, nici nedreaptă, ci că ele au fost orînduite aşa, numai pentru pietate şi pentru dreptate.

XXIV.

De altfel, o, bărbaţi, ne-ar fi cu putinţă să dovedim, am zis eu, că ziua a opta avea o taină[284] mai mare decît cea de a şaptea, iar această taină a fost vestită prin acestea de către Dumnezeu. Dar, pentru ca să nu vi se pară că trec acum la alte chestiuni, înţelegeţi aceea ce vă spun, că sîngele circumciziunii aceleia a fost desfiinţat şi că noi credem acum într-un singur mîntuitor. Acum există o altă alianţă[285], iar din Sion a ieşit o altă Lege[286]; Iisus Hristos circumcide pe toţi care vor, după cum s-a arătat mai sus, cu cuţite de piatră[287], pentru ca ei să devină un neam drept, un popor care păzeşte credinţa, care înţelege adevărul şi care păstrează pacea[288]. Veniţi cu mine, voi toţi, care vă temeţi de Dumnezeu, cei care voiţi să vedeţi bunătăţile Ierusalimului[289]. Veniţi să umblăm în lumina Domnului, căci El a lăsat să meargă în această lumină pe poporul Său, casa lui Iacov[290]. Veniţi toate neamurile să ne adunăm în Ierusalimul, care nu va mai fi atacat din cauza fărădelegilor popoarelor[291]. „Căci M-am făcut vădit celor ce nu

---

282. Fac. 17, 11; Rom. 3, 10.
283. Fac. 17, 14.
284. „Taina" aceasta este explicată de sfîntul Iustin, în cap. XLI, 4. Hristos nu avea să învieze, în ziua a „şaptea", adică sîmbăta, ci în ziua a „opta". De altă parte, circumciziunea, ordonată pentru ziua a „opta", înseamnă în acelaşi timp învierea lui Hristos, care este adevărata circumcizie spirituală. Aceeaşi „taină" se găseşte, după sfîntul Iustin (*Dialog.* CXXXVIII, 1), în numărul oamenilor scăpaţi din potop, care şi ei la rîndul lor au fost „opt": Noe, soţia lui şi cei trei fii ai lui cu soţiile lor.
285. Ier. 31, 31; Is. 54, 3.
286. Is. 2, 3; 51, 4; Mih. 4, 2.
287. Ios. 5, 2.
288. Is. 26, 2–3.
289. Ps. 77, 4–5.
290. Is. 2, 5–6.
291. Ier. 3, 17.

Mă caută, cei care nu întreabă de Mine, M-au găsit"[292], strigă prin Isaia şi: „Am zis: Iată sînt de faţă, înaintea popoarelor care n-au chemat numele Meu. Mi-am întins mîinile toată ziua asupra poporului neascultător şi potrivnic, asupra celor care nu umblau pe calea cea bună, ci care umblau după păcatele lor: poporul care Mă aţîţă în faţă".

XXV.

Cei care se îndreptăţesc pe ei înşişi[293] şi spun că sînt copiii lui Abraam[294] ar voi să moştenească, dimpreună cu voi, chiar şi numai un mic loc, după cum strigă Duhul Sfînt, prin Isaia, ca din partea lor, zicînd: „Întoarce-Te din cer şi vezi din casa sfîntului Tău şi a slavei. Unde este zelul Tău şi puterea ? Unde este mulţimea milei Tale, că ne-ai susţinut pe noi, Doamne? Tu eşti tatăl nostru, că Abraam nu ne-a cunoscut şi Israel n-a voit să ştie de noi. Dar Tu, Doamne, tatăl nostru smulge-ne pe noi! Încă de la început numele Tău este asupra noastră. Pentru ce ne-ai rătăcit, Doamne, din calea Ta şi ne-ai învîrtoşat inima, ca să nu ne mai temem de Tine? Întoarce-Te, pentru servii Tăi, pentru triburile moştenirii Tale, pentru ca să moştenim şi noi puţin loc pe muntele cel sfînt al Tău. Ne-am făcut ca de la început, cînd nu erai Tu conducătorul nostru şi nici numele Tău nu era chemat asupra noastră. Dacă vei deschide cerul, munţii vor lua spaimă de la Tine şi se vor topi, cum se topeşte ceara de foc. Şi focul îi va arde pe cei potrivnici, iar numele Tău va fi vădit între cei potrivnici; neamurile se vor tulbura de faţa Ta. Cînd vei face lucrurile Tale slăvite, munţii vor lua spaimă de Tine. Din veac nu am auzit şi nici ochii noştri nu au văzut un alt Dumnezeu, afară de Tine şi de lucrurile Tale, pe care le vei face, drept milă, celor ce se pocăiesc. El se va întîlni cu cei ce fac dreptatea şi ei îşi vor aduce aminte de căile Tale. Iată, Tu Te-ai mîniat şi noi păcătuim. Pentru aceasta ne-am rătăcit şi toţi am devenit necuraţi şi toată dreptatea noastră este întocmai ca o cîrpă a unei femei necurate şi ne-am risipit întocmai ca frunzele, din cauza fărădelegilor noastre. Şi tot astfel ne va lua vîntul. Nu va fi cine să mai cheme numele Tău şi nici cine să-şi aducă aminte că Tu ai avut grijă de el, fiindcă Ţi-ai întors faţa de la noi şi ne-ai părăsit, din cauza păcatelor noastre. Iar acum, întoarce-Te, Doamne, căci noi toţi sîntem poporul Tău. Cetatea sfîntului Tău a devenit pustie; Sionul a devenit ca un pustiu; iar Ierusalimul, ca un blestem: casa sfîntului nostru şi slava, pe care le-au binecuvîntat părinţii noştri au devenit arse de foc şi toate neamurile

292. Is. 65, 1—3.
293. Lc. 16, 15.
294. Mt. 3, 9; Lc. 3, 8.

cele slăvite au decăzut. Şi Tu ai suportat acestea şi ai tăcut, Doamne, şi ne-ai umilit pe noi, foarte“[295].

La acestea, Tryfon a zis:

— Ce înseamnă ceea ce spui, că nimeni dintre noi nu va moşteni nimic în muntele cel sfînt al lui Dumnezeu ?[296].

XXVI.

Chemarea neamurilor.

Eu i-am răspuns:

— Nu spun aceasta, ci spun numai că cei care au prigonit şi prigonesc pe Hristos şi nu se pocăiesc, nu vor moşteni nimic în muntele cel sfînt, iar neamurile, care au crezut în El şi care s-au pocăit de păcatele lor, acestea vor moşteni dimpreună cu patriarhii, cu profeţii şi cu drepţii care s-au născut din Iacob. Cu toate că nu păzesc sîmbăta, nici nu se taie împrejur şi nici nu păstrează sărbătorile, totuşi, ei vor moşteni moştenirea cea sfîntă a lui Dumnezeu. Căci Dumnezeu spune, prin Isaia, astfel: „Eu, Domnul, Dumnezeul, te-am chemat pe tine întru dreptate şi te voi ţine de mînă, şi-ţi voi da putere şi te-am dat spre alianţă neamului, spre lumină neamurilor pentru a deschide ochii orbilor, pentru a scoate din lanţuri pe cei chinuiţi şi din casa închisorii pe cei ce stau întru întuneric“[297]. Şi iarăşi: „Ridicaţi stindardul întru neamuri. Căci, iată, Domnul S-a făcut auzit pînă la marginile pămîntului. Spuneţi fiicelor Sionului: Iată, Mîntuitorul tău a fost de faţă, avîndu-Şi plata şi lucrarea înaintea Lui. Şi-l va numi pe el popor sfînt, răscumpărat de Domnul, iar tu te vei numi cetate căutată, iar nu părăsită. Cine este acesta, care a venit din Edom şi a cărui purpură de pe veşmintele lui este din Bosor ? Acesta este frumos în îmbrăcămintea lui, ridicîndu-se năpraznic, cu putere. Eu vorbesc de dreptate şi de judecata mîntuitoare. Pentru ce veşmintele tale sînt roşii, iar îmbrăcămintea ta, întocmai ca de in călcat în picioare ? Numai Eu singur am călcat inul, sătul fiind de rodul viei, călcat în picioare şi printre neamuri nu este nici un bărbat cu Mine. Şi i-am călcat în picioare cu mînie şi i-am fărîmiţat ca pe un pămînt şi am făcut să curgă sîngele lor în pămînt. Lor le-a venit ziua răsplătirii şi anul răscumpărării este de faţă. Am privit şi n-a fost nici un ajutor şi Mi-am aţintit mintea şi nimeni nu venea în ajutor. Braţul s-a îndepărtat şi a venit asupra mînia Mea şi i-am călcat în picioare, în urgia Mea şi-am făcut să curgă sîngele lor în pămînt“[298].

---

295. Is. 63, 15–64, 12.
296. Is. 63, 18.
297. Is. 42, 6–7.
298. Is. 62, 10–63, 6.

XXVII.

Tot despre învăţăturile alianţei celei vechi. Atunci, Tryfon a zis:

— Cum se face că tu alegi din profeţi numai cuvintele pe care-ţi convine să le spui şi nu faci menţiune de cele care în chip clar poruncesc să se păzească sîmbăta? Căci prin Isaia s-a spus astfel: „Dacă-ţi întorci piciorul tău de la sîmbătă, pentru ca să nu-ţi faci voile tale în ziua cea sfîntă şi dacă numeşti sîmbăta cea plăcută, sîmbăta sfîntă a Dumnezeului tău, dacă nu-ţi ridici piciorul tău ca să mergi la lucru şi nici nu vorbeşti cuvînt din gura ta, să fii încrezător în Domnul şi te va ridica peste bunătăţile pămîntului şi te va hrăni cu moştenirea lui Iacob, părintele tău; căci gura Domnului a grăit acestea“[299].

Eu, însă, i-am răspuns:

— Am trecut sub tăcere aceste profeţii,prietenii mei, nu pentru că ele s-ar fi împotrivit mie, ci, fiindcă am crezut că aţi înţeles şi înţelegeţi că, chiar dacă prin toţi profeţii v-ar porunci să faceţi acelea pe care vi le-a poruncit şi prin Moisi, El strigă întotdeauna aceleaşi lucruri pentru învîrtoşarea inimii voastre şi pentru nerecunoştinţa voastră, pentru ca, chiar dacă în felul acesta v-aţi pocăi vreodată, să-I bineplăceţi Lui şi „să nu mai jertfiţi nici pe copiii voştri demonilor[300], şi nici să nu mai fiţi părtaşi cu hoţii şi să iubiţi darurile, să urmăriţi răsplata, nefăcînd judecată orfanilor şi neţinînd socoteală de dreptatea văduvei şi nici să nu aveţi mîinile pline de sînge“[301]. Căci „şi fiicele Sionului au umblat cu gîtul în sus şi cu semne din ochi, jucînd şi smulgîndu-şi hainele de pe ele“[302]. Într-adevăr, „toţi s-au abătut“, strigă El, „şi toţi au devenit în acelaşi timp nişte răi. Nu mai este nimeni care să înţeleagă, nu mai este pînă la unul. Cu limbile lor au vorbit vicleşuguri, gîtlejul lor este un mormînt deschis, veninul viperelor este sub buzele lor, întristare şi oboseală în drumurile lor şi ei n-au cunoscut calea păcii“[303]. Aşa că, în felul în care El a stabilit aceste porunci, de la început, din cauza răutăţii voastre, tot aşa, din cauza perseverării voastre în acestea şi, ceva mai mult, din cauza încăpăţînării voastre, cu aceleaşi cuvinte El vă cheamă a vă aduce aminte de El şi a-L cunoaşte. . . Voi, însă, sînteţi „un popor cu inima învîrtoşată“[304], „neînţelept“[305], „orb“[306] „şi şchiop“[307]

299. Is. 58, 13–14.
300. Ps. 105, 37; Is. 57, 5 urm.
301. Is. 1, 15, 23.
302. Is. 3, 16.
303. Ps. 13, 2–3; Rom. 3, 11–17.
304. Iez. 3, 7.
305. Ier. 4, 22.
306. Is. 42, 18.
307. Ps. 17, 46; III Regi 18, 21.

și „fii întru care nu este credință“[308], după cum zice El însuși, „cinstindu-L pe El numai cu buzele, iar cu inima fiind departe de El, învățînd o învățătură proprie, iar nu învățătura Lui“[309]. Căci, spuneți-mi, Dumnezeu a voit, oare, ca arhiereii voștri să păcătuiască, deoarece ei aduc ofrandele lor sîmbăta[310], sau ca să păcătuiască cei care circumcid și cei care sînt circumciși în ziua sîmbetei, de vreme ce a poruncit ca, întotdeauna, cei născuți să fie circumciși la fel, în ziua a opta, chiar dacă este zi de sîmbătă? Sau, oare, nu putea ca să facă să se circumcidă cei născuți, cu o zi mai înainte sau cu o zi mai în urmă de sîmbătă, dacă știa că este rău să se facă aceasta în ziua de sîmbătă? Sau, de ce n-a învățat să facă acestea și pe cei dinainte de Moisi și de Abraam, care se numesc drepți și care au fost bineplăcuți Lui, cu toate că nu erau circumciși în ceea ce privește partea pe care voi o circumcideți, și care nici nu păzeau sîmbăta?

XXVIII.

Dar Tryfon a zis:

— Și mai înainte te-am auzit punîndu-ne această întrebare și i-am dat toată atenția, căci, cu adevărat, ea merită multă atenție. Nici eu nu pot zice, ceea ce socotesc cei mulți, că așa a găsit El cu cale. Căci faptul acesta constituie întotdeauna un refugiu, pentru cei ce nu pot răspunde la întrebarea aceasta.

La aceasta, eu am adăugat:

— Deoarece eu aduc dovezi și vorbesc pe baza Scripturilor și a faptelor, zic că voi nu trebuie nici să șovăiți și nici să vă îndoiți de a-mi crede mie, chiar dacă eu sînt necircumcis. Timpul acesta al prozelitismului vostru este scurt[311]. Cînd va sosi clipa să vină Hristos, în zadar vă veți mai pocăi, în zadar veți mai plînge, căci nu veți mai fi auziți. „Înnoiți-vă ogoarele“ a strigat Isaia poporului, „și nu semănați deasupra spinilor. Circumcideți-vă Domnului și circumcideți-vă învîrtoșarea inimii voastre“[312]. Deci, nu semănați în spini și în loc nearat, de unde nu veți avea roadă. Cunoașteți pe Hristos și iată, va fi un teren nou și frumos, frumos și gras întru inimile voastre. „Căci, iată, vin zilele — zice Domnul — și voi vizita pe toți cei ce și-au circumcis partea care trebuie circumcisă, în Egipt, în Iuda și în Edom și în fiii lui Moab, căci toate neamurile sînt necircumcise și toată casa lui

308. Deut. 32, 20.
309. Is. 29, 13.
310. Num. 28, 9 urm.; Mt. 12, 5.
311. Sfîntul Iustin, ca de altfel mulți creștini din vremea sa, aștepta ca foarte apropiată cea de a doua venire a Domnului (*Dialog.* XXXII, 3; XXXIX, 2 și LI, 2). Tot astfel și Tertulian, în epoca montanistă din viața lui (*De cultu feminarum* II, IX; *De fuga* și *De jejunio,* XII).
312. Ier. 4, 3—4.

Israel este necircumcisă în ceea ce priveşte inima lor"[313]. Vedeţi, deci, că Dumnezeu nu voieşte această circumciziune, care a fost dată ca semn. Căci aceasta nu este folositoare nici egiptenilor, nici fiilor lui Moab şi nici fiilor lui Edom. Dimpotrivă, chiar dacă ar fi cineva scit, sau pers[314], el poate avea cunoştinţa lui Dumnezeu şi a Hristosului Lui, dacă păzeşte dreptăţile veşnice, se circumcide cu circumciziunea cea bună şi folositoare şi este prieten al lui Dumnezeu, Care se bucură de darurile şi ofrandele lui. Vă voi aduce, bărbaţi prieteni, şi cuvintele lui Dumnezeu însuşi, cînd a vorbit prin Maleachi, unul dintre cei doisprezece profeţi. Ele sînt acestea: „Nu este voia Mea întru voi" — zice Domnul — „şi nu voi primi jertfele voastre din mîinile voastre; fiindcă de la răsăritul pînă la apusul soarelui numele Meu a fost slăvit întru neamuri şi în tot locul se oferă jertfă în numele Meu şi jertfă curată, căci numele Meu se cinsteşte întru neamuri" — zice Domnul — „iar voi îl profanaţi"[315]. Iar prin David a zis: „Poporul pe care nu l-am cunoscut Mi-a servit Mie, întru ascultarea urechii lui, Mi s-a supus Mie"[316].

XXIX.

Să slăvim pe Dumnezeu, laolaltă cu neamurile, căci şi pe noi ne-a cercetat. Să-L slăvim, prin împăratul slavei, prin Domnul Puterilor[317]. Căci El a binevoit şi întru neamuri şi primeşte acum jertfele noastre în chip mai plăcut, decît pe ale voastre. Şi ce nevoie mai am să vorbesc despre circumciziune, atîta vreme cît am mărturia lui Dumnezeu cu mine? Ce nevoie mai este de acel botez[318] pentru cel care este botezat în Duhul Sfînt? Spunînd acestea, socot să conving şi pe cei ce au mintea prea scurtă. Căci cuvintele acestea nu sînt alcătuite de mine şi nici nu sînt înfrumuseţate cu artă omenească, ci pe acestea le-a psalmodiat David, le-a binevestit Isaia, le-a predicat Zaharia[319], le-a scris Moisi. Le recunoşti, Tryfon? Ele se găsesc în scrierile voastre, sau, mai bine-zis, nu într-ale voastre, ci într-ale noastre[320]. Căci noi le dăm ascultare, iar voi, citindu-le, nu înţelegeţi

313. Ier. 9, 25—26.
314. Comp. Col. 3, 9—11.
315. Mal. 1, 10—12.
316. Ps. 17, 44—45.
317. Ps. 33, 10.
318. Este vorba aici despre botezul sau spălarea iudaică, despre care sfîntul Iustin a vorbit în cap. XIV, 1 din *Dialog*.
319. Este probabil o confuzie cu profetul Maleahi, citat mai sus, în cap. XXVIII. Aceeaşi confuzie o mai întîlnim şi în cap. XLIX, 2 din *Dialog*.
320. Revendicarea Vechiului Testament de către creştini, cf. şi *Apolog. I,* LIX, 1 şi *Dialog*. XLV—XLVIII, 1, o mai întîlnim şi la alţi scriitori creştini, anteriori sfîntului Iustin.

sensul lor. Deci, nu vă indignați și nici nu ne defăimați necircumciderea trupului pe care l-a făcut însuși Dumnezeu și nici nu socotiți un lucru grozav, dacă noi bem cald în zilele de sîmbătă[321], fiindcă și Dumnezeu conduce lumea în ziua aceasta, la fel ca în toate celelalte, și arhiereilor li s-a poruncit să aducă jertfă în ziua aceasta, ca în toate celelalte și atîția drepți care n-au săvîrșit nimic din aceste lucruri ale Legii primesc mărturisirea aceasta de la Dumnezeu.

XXX.

Parusia Domnului. Dar voi sînteți acuzați de însăși răutatea voastră, pentru că din cauza acestei răutăți este cu putință ca Dumnezeu să fie calomniat de cei fără de minte că n-a învățat întotdeauna pe toți aceleași lucruri drepte. Multora s-a părut că învățăturile acestea sînt lipsite de rațiune și nevrednice de Dumnezeu, unii ca aceștia neprimind harul de a cunoaște că poporul vostru, plin de vicleșug și în boală sufletească, a fost chemat la întoarcere și la pocăința duhului[322] și că profeția care a venit după moartea lui Moisi, este veșnică[323]. De altfel, acest lucru, bărbaților, s-a spus și prin Psalmi[324]. Și că noi, care medităm asupra lor, mărturisim că sînt „mai dulci decît mierea și fagurul"[325] se poate vedea și din aceea că, ne arătăm că sîntem în stare, ca pînă la moarte să nu renunțăm la ele. Cum că noi, care credem în El și Îl rugăm să ne ferească „de cei străini"[326], adică de duhurile cele rele și rătăcitoare, după cum spune cuvîntul profeției, în chipul uneia dintre persoanele care au crezut în el, este un lucru vădit tuturor. Astfel noi ne rugăm întotdeauna, ca Dumnezeu, prin Iisus Hristos, să ne păzească de demonii, care sînt străini de religia lui Dumnezeu și cărora ne închinam odinioară, pentru ca apoi, după ce ne-am întors la Dumnezeu, să rămînem fără de pată, prin El[327]. Căci noi numim ajutor și răscumpărător[328] pe Acela, de puterea numelui Căruia și demonii tremură, ei, care sînt blestemați de numele lui Iisus Hristos, Cel răstignit sub Pontiu Pilat, care a fost procuratorul Iudeii și se supun, iar din aceasta tuturor le este vădit că Părintele Lui, i-a dat Lui o putere atît de mare, încît și demonii să se supună numelui Lui și iconomiei pătimirii Lui care a fost.

321. Prescripția de a nu bea cald în zilele de sabat nu o întîlnim nicăieri în scrierile iudaice, dar ea este o consecință directă a preceptului care ordonă ca alimentele să fie fierte în ajun de sabat (Ieș. 16, 23 și 35, 3).
322. Comp. Ps. 18, 8.
323. Ps. 18, 10.
324. Ps. 18, 11.
325. Ibidem.
326. Ibidem.
327. Ibidem, 8, 14.
328. Ibidem, 15.

XXXI.

Dar, dacă se dovedeşte că iconomia pătimirii Lui a avut şi are o putere atît de mare, cît de mare va fi aceasta, la strălucita Lui venire ? Căci El va veni pe nori, ca un Fiu al Omului, după cum a anunţat Daniel, iar îngerii Săi vor veni împreună cu El. Cuvintele acestea sună în chipul următor: „Am privit pînă s-au aşezat tronurile şi Cel învechit în zile şedea, avînd îmbrăcămintea ca zăpada cea albă, iar perii capului Lui, ca lîna cea albă; tronul Lui era ca para focului, iar roţile, de foc arzător. Un rîu de foc ţîşnea din faţa Lui; mii şi mii slujeau Lui şi zeci şi zeci de mii se găseau de-o parte şi de alta a Lui. Cărţile s-au deschis şi s-a aşezat zălog. Am privit atunci glasul cuvintelor celor mari, despre care cornul vorbeşte şi fiara a fost lovită, iar trupul ei a fost pierdut şi s-a dat arderii focului. Celelalte fiare au fost lipsite de puterea lor şi s-a dat fiarelor un timp de viaţă, cît timpul unui an. Am privit în vedenia nopţii şi iată-L venind ca un Fiu al Omului, dimpreună cu norii cerului. Şi a venit pînă la Cel învechit în zile şi a fost înaintea Lui, iar cei care stăteau de-o parte şi de alta, L-au adus pe El. Şi I s-a dat Lui putere şi cinste împărătească şi toate neamurile de pe pămînt, după neamurile lor şi toată slava slujitoare. Puterea Lui era putere veşnică ce nu se va lua, iar împărăţia Lui nu se va distruge. Duhul meu s-a cutremurat în locul în care mă găseam, iar vedeniile capului meu m-au tulburat. M-am apropiat de unul dintre cei ce stăteau şi am cerut de la el lămurirea exactă a tuturor acestora. Şi acesta, răspunzîndu-mi, îmi zise mie lămurindu-mi şi judecata cuvintelor: aceste patru fiare mari sînt patru împărăţii, care se vor pierde de pe pămînt şi care nu vor mai primi împărăţia pînă în veac şi pînă în veacul veacului. Atunci am voit să cercetez cu privire la fiara cea de-a patra, care distrugea totul şi era extrem de fioroasă, cu dinţii de fier şi unghiile de aramă, care, mîncînd şi împuţinînd, călca în picioare tot ceea ce mai rămînea. Am mai voit să cercetez cu privire la cele zece coarne ale ei de pe cap şi cu privire la unul care ieşise în plus şi au căzut prin el trei din cele de mai-nainte, iar cornul acela avea ochi şi gură care vorbea tare, iar înfăţişarea lui o întrecea pe a celorlalte. Şi am înţeles că cornul acela începea război cu sfinţii şi-i punea pe fugă, pînă la venirea Celui învechit în zile şi a dat judecată sfinţilor Celui Prea Înalt şi a venit timpul şi împărăţia au cucerit-o sfinţii Celui Prea Înalt. Şi mi s-a spus cu privire la fiara cea de a patra: va fi o a patra împărăţie pe pămînt, care va fi deosebită de toate împărăţiile acestea şi care va înghiţi tot pămîntul şi-l va răzui. Şi cele zece coarne înseamnă că se vor ridica zece împăraţi şi un altul după ei şi acesta va conduce rău faţă de cei dintîi şi va umili trei împăraţi şi va vorbi cuvinte urîte către Cel Prea Înalt şi va distruge pe ceilalţi sfinţi ai Celui Prea Înalt şi îşi va pune în gînd să schimbe timpurile şi anii. Şi el va fi dat în mîinile Celui Prea Înalt în timp

şi timpuri şi jumătate de timp. Şi judecata s-a oprit şi vor schimba puterea de a nimici şi a distruge pînă la sfîrşit. Şi împărăţia şi puterea şi măreţia locurilor împărăţiilor de sub soare s-a dat poporului sfînt al Celui Prea Înalt, pentru a împărăţi cu o împărăţie veşnică. Şi toate puterile se vor supune Lui şi vor asculta de El. Pînă aici sfîrşitul cuvîntului. Eu, Daniel, am fost cuprins de un extaz foarte mare şi starea mea nu a fost cea obişnuită, şi-am pus cuvîntul întru inima mea"[329].

XXXII.

Încetînd eu de a vorbi, Tryfon a zis:

— Ah, omule ! Scripturile înşile ne silesc să aşteptăm pe Cel slăvit şi mare ce primeşte împărăţia cea veşnică de la „Cel învechit în zile", „ca Fiu al Omului". Dar acesta, al vostru, care este numit Hristos, a fost „necinstit şi fără de slavă"[330], încît a căzut şi în ultimul blestem din Legea lui Dumnezeu, căci „a fost răstignit"[331].

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă, o, bărbaţi, nu s-ar fi spus din Scripturile din care v-am povestit mai înainte, că: „chipul Său va fi neslăvit şi neamul Lui nepovestit" şi că „în locul morţii Lui, bogaţii vor fi daţi morţii" şi că „cu rana Lui ne-am vindecat", precum şi că „El va fi adus ca o oaie", şi dacă nu v-aş fi explicat, că vor fi două veniri ale Lui — una, în care a fost „împuns" de voi şi alta, în care „veţi cunoaşte în cine aţi împuns"[332] şi că triburile voastre vor fi lovite, trib cu trib, femeile în parte şi bărbaţii în parte — s-ar fi părut că spun lucruri nelămurite şi ciudate. Acum, însă, cu ajutorul cuvintelor pe care le voi lua din sfintele şi profeticele voastre Scripturi, vă voi face dovada cuvenită, nădăjduind că se va putea afla cineva dintre voi, care să se găsească în partea aceea care este cuprinsă în mîntuirea cea veşnică, ce vine în har de la Domnul Savaoth[333]. Pentru ca ceea ce discutăm acum să vă fie şi mai lămurit, vă voi spune şi alte cuvinte, care au fost grăite prin fericitul David, şi din care veţi înţelege că Hristos a fost numit şi Domn de către Duhul Sfînt profetic[334] şi că Domnul, Care este Tatăl tuturor, L-a ridicat de pe

329. Dan. 7, 9—28.
330. Is. 53, 2—3.
331. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.
332. Zah. 12, 10—14; In. 19, 37; Apoc. 1, 7.
333. Comp. Is. 1, 9; 10, 22; Rom. 9, 27—29; 11, 15. Semnificaţia exactă a cuvintelor: „Domnul Savaoth" este aceea de „Domnul oştirilor".
334. Cu toate că sfîntul Iustin aşează uneori persoana Duhului Sfînt după îngeri (Tatăl, Hristos, îngerii şi apoi Duhul Sfînt sau profetic), este mai presus de orice îndoială, aşa cum rezultă din tot ce spune el, că Duhul Sfînt este cea de a treia persoană a Sfintei Treimi. Faptul acesta apare în evidenţă, cu totul clar, îndeosebi după sfîntul Iustin, la părinţii şi scriitorii bisericeşti care au urmat.

pămînt şi „L-a aşezat de-a dreapta Lui, pînă cînd va pune pe duşmani aşternut picioarelor Sale“[335]. Ceea ce se şi întîmplă de cînd S-a înălţat la cer, după ce a înviat din morţi, Domnul nostru Iisus Hristos, deoarece timpurile s-au împlinit şi Cel ce urma să grăiască defăimarea şi îndrăzneala către Cel Prea Înalt şi despre Care Daniel a arătat că va ocupa puterea „în timp, în timpuri şi în jumătate de timp, este la uşă“[336]. Voi, însă, necunoscînd cît timp urmează să stăpînească, socotiţi cu totul altceva, căci ziceţi că timpul trebuie explicat printr-o sută de ani. Dacă ar fi aşa, atunci omul nelegiuirii[337] ar trebui să împărăţească cel puţin trei sute şi cincizeci de ani, dacă prin ceea ce s-a zis prin sfîntul Daniel, „în timpuri“ ar trebui să numărăm numai două sute de ani[338]. Acestea vi le spun acum vouă, făcînd o paranteză, pentru ca, convingîndu-vă de ceea ce s-a spus de Dumnezeu împotriva voastră, „că sînteţi fii nebuni“[339] şi că „Pentru aceasta, iată voi adăuga de a muta pe poporul acesta şi-i voi muta pe ei şi voi lua înţelepciunea înţelepţilor şi priceperea celor pricepuţi ai lor o voi ascunde“[340], să încetaţi de a mai rătăci atît voi, cum şi de a face pe cei ce vă aud să rătăcească şi să vă învăţaţi de la noi, care am fost înţelepţiţi de harul lui Hristos. De altfel, şi cuvintele spuse prin David, sînt acestea: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Stai de-a dreapta Mea pînă ce voi pune pe duşmanii Tăi aşternut picioarelor Tale. Domnul Îţi va trimite Ţie din Sion toiagul puterii. Şi stăpîneşte în mijlocul vrăjmaşilor Tăi. Cu Tine este începutul, în ziua puterii Tale, în strălucirile sfinţilor Tăi. Din pîntece, mai înainte de luceafăr, Te-am născut. Domnul a jurat şi nu Se va căi. Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec. Domnul este de-a dreapta Ta. El a nimicit pe împăraţi, în ziua urgiei Sale. Va judeca întru neamuri şi le va umple de cadavre. Din torent va bea, în drum; pentru aceasta El va înălţa capul“[341].

335. Ps. 109, 1.

336. Dan. 7, 25.

337. II Tes., 2, 8 urm.

338. Vechii învăţători evrei dădeau cuvîntului „timp“ de la Daniel o durată de o sută de ani, dar spaţiul de timp care trecuse a făcut pe cei mai noi să recunoască falsitatea acestui calcul. Apocalipsa (12, 14 şi 6) precum şi sfîntul Irineu, calculează drept „timp“ de un an, adică în total „o mie două sute şasezeci de zile“. La fel face şi sfîntul Iustin Martirul.

339. Ier. 4, 22.

340. Is. 29, 14.

341. Ps. 109.

XXXIII.

Voi îndrăzniţi să ziceţi că acest Psalm trebuie explicat, ca-şi cum ar fi fost zis pentru regele Ezechia[342]. Eu nu ignorez aceasta, ci numai adaug: că voi rătăciţi, vă voi arăta îndată din înseşi aceste cuvinte: „juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi", precum şi: „Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec"[343], ca şi cuvintele care urmează şi cele ce sînt mai înaintea lor. Iar că Ezechia nici nu a fost preot şi că nici nu este preot veşnic al lui Dumnezeu, nici chiar voi nu îndrăzniţi să spuneţi contrariul. Şi că acestea s-au spus despre Hristosul nostru, înseşi cuvintele o arată. Urechile voastre, însă, s-au astupat şi inimile voastre s-au învîrtoşat[344]. Căci prin cuvintele: „Juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi"; „Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec"[345], Dumnezeu L-a arătat cu jurămînt arhiereu după rînduiala lui Melchisedec, din cauza necredinţei voastre; cu alte cuvinte — după cum s-a scris de Moisi că Melchisedec a fost preot al Celui Prea Înalt şi acesta era preot al celor ce se găseau în necircumciziune, şi a binecuvîntat pe Avraam, cel din circumciziune, care i-a oferit lui zeciuială — tot asemenea Dumnezeu a arătat că preotul Lui cel veşnic, care a fost numit şi Domn[346] de către Duhul Sfînt, este al celor din necircumciziune. Şi că pe cei din circumciziune, care vin la El, adică pe cei care cred în El şi cer binecuvîntările de la El[347], îi primeşte şi pe aceştia şi-i binecuvintează. Faptul că El avea să fie mai întîi, un om umil şi că apoi Se va înălţa, este arătat de cele ce sînt la sfîrşitul psalmului: „Din torent va bea apă în drum" şi totodată: „Pentru aceasta El va înălţa capul"[348].

XXXIV.

Pentru ca să vă conving că voi n-aţi înţeles nimic din Scripturi, vă voi aminti şi de un alt psalm al lui David, spus de către Duhul Sfînt, despre care voi ziceţi că a fost spus pentru Solomon, care a fost şi el un rege de-al vostru, dar de fapt şi acesta a fost spus cu privire la Hristosul nostru. Voi însă vă înşelaţi din cauza cuvintelor cu două înţelesuri din el. Căci acolo unde s-a zis că Legea Domnului este fără de pată[349], voi explicaţi că este

---

342. Cum că evreii se înşelau atunci cînd refereau cele spuse de psalmul 109 la regele Ezechia, se poate vedea din faptul că el nu a fost niciodată preot (necum „preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec"). Sfîntul Iustin discută mai pe larg chestiunea aceasta în capit. LXXXIII din *Dialog*.
343. Ps. 109, 4.
344. Comp. Is. 6, 10; In. 12, 40 urm.
345. Ps. 109, 4.
346. Ps. 109, 1.
347. Fil. 2, 8–9; Lc. 1, 52.
348. Ps. 109, 7.
349. Ps. 18, 8.

vorba despre Legea cea dată prin Moisi, iar nu despre aceea care avea să vină după aceea, cu toate că Dumnezeu strigă că va încheia o „Lege nouă“ [350] și o „alianță nouă“ [351]. Și acolo unde s-a zis: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului“ [352], deoarece Solomon a fost împărat, ziceți că psalmul a fost spus cu privire la el, cu toate că cuvintele psalmului arată lămurit, că a fost spus cu privire la împăratul cel veșnic, adică cu privire la Hristos. Iar că Hristos este împărat, preot, Dumnezeu, Domn, înger, om, conducător de cete, piatră și prunc și că, fiind mai întîi pătimitor, Se va ridica apoi la cer și iarăși va veni cu slavă, arătînd că va avea o împărăție veșnică, o dovedesc din toate Scripturile. Dar, pentru ca să înțelegeți ceea ce am zis, eu vă spun cuvintele psalmului. Acestea sînt următoarele: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului și dreptatea Ta fiului împăratului, pentru ca să judece poporul Tău în dreptate și pe săracii Tăi în judecată. Munții să ia pace pentru popor și colinele dreptate. El va judeca pe săracii poporului și va mîntui pe fiii celor lipsiți și va umili pe calomniator. Și va rămîne dimpreună cu soarele și mai înainte de lună, în neamurile neamurilor. Se va pogorî ca ploaia pe lînă și ca picătura care pică pe pămînt. În zilele Lui va răsări dreptatea și mulțimea păcii, pînă ce luna va dispărea. Și va stăpîni de la o mare la alta și de la rîuri, pînă la marginile pămîntului. În fața Lui vor cădea, cu fața la pămînt etiopienii, iar vrăjmașii Lui vor linge țărîna. Regii din Tars și din insule vor aduce daruri, regii arabilor și cei din Saba vor aduce daruri și se vor închina Lui toți regii pămîntului și toate neamurile Îi vor sluji Lui. Căci El a smuls din mîna puternicului pe sărac și pe cel lipsit, care nu aveau nici un ajutor. El va cruța pe sărac și pe lipsit și va mîntui sufletele celor lipsiți; El va răscumpăra sufletele lor din camătă și din nedreptate și numele Lui va fi cinstit înaintea lor. El va trăi și I se va da lui din aurul Arabiei și se vor ruga neîncetat pentru El, toată ziua Îl vor binecuvînta. El va fi un sprijin pe pămînt și se va ridica mai presus de vîrfurile munților. Rodul Lui va fi mai presus de Liban și ei vor înflori în cetăți, ca iarba pămîntului. Numele Lui va fi binecuvîntat în vecii vecilor. Numele Lui va rămîne mai înainte de soare. Și, întru El se vor binecuvînta toate triburile pămîntului; toate neamurile Îl vor ferici. Binecuvîntat este Domnul, Dumnezeul lui Israel, Care singur face minuni; binecuvîntat este numele slavei Lui, în veac și în veacul veacului. Și tot pămîntul se va umple de slava Lui. Fie ! Fie !“ [353]. Iar la sfîrșitul psalmului acestuia despre care am vorbit este scris: „S-au sfîrșit imnurile lui David, fiul lui Iesei“.

---

350. Is. 2, 3; 51, 4; Mih. 4, 2.
351. Ier. 31, 31; Is. 54, 3; Evr. 8, 7–8.
352. Ps. 71, 1.
353. Ps. 71, 1–19.

Că Solomon a fost un rege strălucit şi mare, în timpul căruia s-a zidit casa, aşa-numită, templul din Ierusalim, o ştim. Însă că, nimic din cele ce se spun în psalmul acesta nu i s-au întîmplat lui, este iarăşi un lucru lămurit. Căci nici toţi împăraţii nu i s-au închinat lui, nici nu a împărăţit pînă la marginile pămîntului şi nici duşmanii lui, căzîndu-i în faţă, nu au lins ţărîna. Ba, chiar îndrăznesc să spun cele ce s-au scris, despre cele făcute de el, în cărţile Împăraţilor, că a devenit idololatru prin femeia cea din Sidon[354], ceea ce nu este cu putinţă să facă cei ce dintre neamuri au cunoscut pe Făcătorul tuturor Dumnezeu, prin Iisus cel răstignit, căci unii ca aceştia suportă orice tratament şi pedeapsă, pînă la moartea cea mai de pe urmă, pentru a nu fi nici idololatri şi a nu mînca nici din victimele sacrificate idolilor.

XXXV.

Despre creştinii neadevăraţi. La acestea, Tryfon a zis:

– Dar mulţi dintre cei care mărturisesc pe Hristos şi se numesc creştini, sînt informat că mănîncă din victimele sacrificate idolilor şi zic că nu sînt vătămaţi întru nimic, cu aceasta.

Eu, însă, i-am răspuns:

– Chiar şi din faptul că există nişte astfel de bărbaţi – care mărturisesc că sînt creştini şi care recunosc că Iisus cel răstignit este Domn şi Hristos şi, cu toate acestea, nu învaţă învăţăturile Aceluia, ci altele, care vin de la duhurile rătăcirii[355]– noi, care sîntem învăţăceii adevăratei şi curatei învăţături a lui Iisus Hristos, sîntem şi mai încredinţaţi şi mai siguri în nădejdea cea vestită nouă de El. Căci cele ce a spus că au să fie, întru numele Lui, acestea vedem cu ochii şi cu fapta că se săvîrşesc. El a zis: „Mulţi vor veni în numele Meu, pe dinafară îmbrăcaţi în piei de oi, dar care, pe dinlăuntru sînt lupi răpitori“[356]. Şi: „Vor fi shisme şi erezii“[357]. Şi: „Feriţi-vă de profeţii mincinoşi, care vor veni la voi, îmbrăcaţi pe dinafară în piei de oi şi care pe dinlăuntru sînt lupi răpitori“[358]. Şi: „Se vor ridica mulţi Hristoşi mincinoşi şi apostoli mincinoşi şi mulţi dintre credincioşi se vor rătăci“[359]. Sînt şi au fost, o, voi, prieteni, bărbaţi mulţi, care au învăţat a spune şi a săvîrşi lucruri fără de Dumnezeu şi defăimătoare, venind în numele lui Iisus Hristos[360]. Ei sînt numiţi de noi după numele

354. III Regi 9, 1, 3. 6.
355. I Tim. 4, 1.
356. Mt. 24, 5. 7. 15.
357. I Cor. 11, 18–19.
358. Mt. 7, 15.
359. Mt. 26, 11–24; Mc. 13, 22.
360. Mt. 24, 5.

acelor bărbaţi de la care a început fiecare învăţătura şi părerea. Fiecare dintre aceştia învaţă, în felul lui, să fie defăimat Creatorul tuturor şi Hristos, Cel profeţit de El că va veni şi Dumnezeul lui Abraam, Isaac şi Iacob. Noi nu avem nici o legătură cu aceştia, cunoscînd că ei sînt fără de Dumnezeu, impioşi, nedrepţi şi nelegiuiţi şi că, în loc de a adora pe Iisus, ei Îl mărturisesc numai cu numele. Unii ca aceştia se numesc creştini în acelaşi fel în care şi unele dintre neamuri dau numele de Dumnezeu lucrurilor celor făcute de mînă şi participă la ceremonii nelegiuite şi atee. Dintre ei, unii sînt numiţi Marcioniţi, alţii Valentinieni, alţii Basilidieni, alţii Saturnilieni, iar alţii se numesc cu alte nume, fiecare numindu-se după începătorul învăţăturii pe care o au, tot în acelaşi fel în care şi fiecare dintre cei ce socot că filozofează, după cum am spus la început, socoate că poartă numele filozofiei pe care o filozofează, de la părintele sistemului lor. Aşa că şi din acestea noi cunoaştem, după cum am spus mai sus, că Iisus era cunoscător de mai înainte al celor ce vor fi după El şi cunoaştem şi din alte multe pe care le-a prezis că se vor întîmpla celor ce-L cred şi-L mărturisesc pe El Hristos. Căci cele ce pătimim, atunci cînd sîntem ucişi de către cei apropiaţi ai noştri, El ne-a prezis că ni se vor întîmpla[361] în aşa fel ca întru nimic, cuvîntul şi fapta Lui să nu se arate vrednice de contrazicere. Din cauza aceasta, noi ne rugăm şi pentru voi şi pentru toţi ceilalţi oameni, care ne vrăjmăşesc[362], pentru ca, schimbîndu-vă părerea şi gîndul la fel cu noi, să nu mai defăimaţi[363] pe Acela care, prin faptele Lui şi prin minunile cele făcute în numele Lui, ca şi prin cuvintele învăţăturii şi prin profeţiile cele prezise cu privire la El, este întru totul fără de pată şi de neatacat, în calitate de Iisus Hristos, şi crezînd întru El şi în cea de a doua şi strălucită venire a Lui, să vă mîntuiţi şi să nu fiţi condamnaţi de el în foc.

XXXVI.

Din nou despre parusia Domnului. Tryfon mi-a zis:

— Fie şi aceasta, aşa cum zici şi că Hristos s-a propovăduit că va fi pătimitor şi că a fost numit piatră şi că va veni în chip strălucit după prima Lui venire, în care s-a propovăduit că va fi pătimitor şi că va fi judecătorul tuturor şi împărat veşnic şi preot. Dar, dovedeşte acum, că El este Acela despre care s-au profeţit acestea.

La acestea, eu i-am răspuns:

---

361. Mt. 10, 21–22.

362. Atitudinea aceasta a creştinilor faţă de vrăjmaşi mai este arătată de sfîntul Iustin şi în *Apologia I*, capit. LVII, 1 precum şi în *Dialog.* XCVI, 2.

363. Aici este repetată ideea pe care sfîntul Iustin o pune în evidenţă şi în capit. XVI, 4.

— Dacă vrei aceasta, o Tryfon, îţi voi aduce dovezile pe care le doreşti, la locul cuvenit. Acum, însă, îmi vei îngădui să-ţi amintesc profeţiile pe care le am în minte, spre a-ţi dovedi că, într-o parabolă, Hristos se numeşte de către Duhul Sfînt: şi Dumnezeu, şi Domn al puterilor, şi al lui Iacob; iar exegeţii voştri, după cum strigă însuşi Dumnezeu[364], sînt nebuni atunci cînd spun că parabola aceasta nu s-a spus cu privire la Hristos, ci cu privire la Solomon şi anume atunci cînd a adus cortul mărturiei în templul pe care l-a clădit. Parabola aceasta se găseşte într-un psalm al lui David: „Al Domnului este pămîntul şi toată plinirea lui; lumea şi toţi cei ce locuiesc în ea. El a întemeiat-o pe mări şi a pregătit-o pe rîuri. Cine se va sui în muntele Domnului, sau cine va sta în locul cel sfînt al Lui ? Nevinovat la mîini şi curat cu inima, El care n-a primit în zadar sufletul Lui şi n-a jurat cu vicleşug aproapelui Lui. Acesta va primi binecuvîntarea de la Domnul şi mila de la Dumnezeu, Mîntuitorul Lui. Acesta este neamul celor ce-L caută pe Domnul, celor ce caută faţa Dumnezeului lui Iacob. Ridicaţi, boieri, porţile voastre şi înălţaţi-vă voi, porţi veşnice şi va sta împăratul slavei. Cine este acest împărat al slavei ? Domnul cel tare şi puternic în război. Ridicaţi porţile voastre, boieri, şi ridicaţi-vă voi, porţi veşnice şi va intra Domnul slavei. Cine este acest Împărat al slavei ? Domnul puterilor, Acesta este împăratul slavei“[365]. Despre Solomon, că nu este Domnul puterilor, s-a dovedit[366]. Acesta este, însă, Hristosul nostru, atunci cînd a înviat din morţi şi S-a înălţat la cer şi se porunceşte boierilor acelora aşezaţi în ceruri, de către Dumnezeu, să se deschidă porţile cerului, pentru ca să intre Acesta, Care este împăratul slavei şi urcîndu-Se „să şeadă de-a dreapta Tatălui, pînă ce va pune pe vrăjmaşi aşternut picioarelor Sale“, aşa cum s-a arătat prin celălalt psalm[367]. Căci, deoarece boierii cei din cer vedeau că El are o înfăţişare fără de chip, necinstită şi lipsită de slavă[368], necunoscîndu-L, au căutat şi s-au informat: Cine este Împăratul acesta al slavei ? Şi li s-a răspuns lor de către Duhul Sfînt, sau din partea Tatălui, sau a Lui însuşi: „Domnul puterilor, Acesta este împăratul slavei“[369]. Despre faptul că nici de Solomon, acest împărat atît de slăvit, nici despre cortul mărturiei n-ar fi îndrăznit să zică cineva, dintre cei care stăteau lîngă porţile templului: „Cine este acest împărat al slavei ?“, oricine ar putea mărturisi.

---

364. Ier. 4, 22.
365. Ps. 23.
366. A se vedea *Dialog.* XXXIV, 7–8. Sfîntul Iustin va relua această demonstraţie în capit. LXXXV, 1.
367. Ps. 109, 1.
368. Cf. Is. 53, 2–3.
369. Ps. 23, 10.

XXXVII.

În cuprinsul psalmului al patruzeci şi şaselea, am continuat eu, s-a vorbit despre Hristos în chipul următor:

„Suitu-S-a Dumnezeu cu strigări de bucurie, Domnul, cu glas de trîmbiţă. Cîntaţi lui Dumnezeu, cîntaţi-I; cîntaţi regelui nostru, cîntaţi-I ! Căci rege peste tot pămîntul este Dumnezeu: cîntaţi-I cîntare ! Dumnezeu domneşte peste popoare; Dumnezeu şeade pe sfîntul Său tron. Domnii popoarelor, poporul Dumnezeului lui Avraam. Căci ale Domnului sînt scuturile pămîntului: El este înalt foarte !“[370]. Şi în psalmul nouăzeci şi opt, Duhul Sfînt vă acuză pe voi, că Acela pe care voi nu-L voiţi ca rege este în fapt regele şi stăpînul, atît al lui Samuel, cît şi al lui Aaron, al lui Moisi şi al tuturor celorlalţi. Iată cuvintele psalmului: „Domnul a împărăţit, să se cutremure popoarele ! El, Cel ce este mai presus de heruvimi, pămîntul să tresalte ! Domnul este mai mare în Sion, înălţat deasupra tuturor popoarelor. Să se laude numele Tău cel mare, căci el este înfricoşător şi sfînt, căci cinstea regelui iubeşte judecata. Tu ai pregătit dreptatea; Tu ai împlinit judecata şi dreptatea în Iacob. Înălţaţi pe Domnul Dumnezeul nostru şi vă închinaţi aşternutului picioarelor Lui, că Sfînt este. Moisi şi Aaron, printre preoţii Lui şi Samuel, printre cei ce invocau numele Lui. Ei invocau pe Domnul, zice Scriptura, iar El îi auzea. În stîlp de nor le-a vorbit lor; ei au păzit mărturiile Lui şi porunca pe care le-a dat-o. Doamne, Dumnezeul nostru, Tu i-ai ascultat; Dumnezeule, Tu le-ai fost binevoitor şi ai răzbunat toate faptele lor. Înălţaţi pe Domnul Dumnezeul nostru şi vă închinaţi în muntele cel sfînt al Lui, că Sfînt este Dumnezeul nostru“.

XXXVIII.

Dar Tryfon a zis:

– O, omule ! bine era să ne fi lăsat convinşi de dascălii care au legiuit ca să nu vorbim cu nimeni dintre voi şi nici să nu fi luat parte la discuţia aceasta cu tine[371]. Căci tu vorbeşti multe lucruri blasfematorii, pretinzînd să ne convingi că Acest om răstignit a fost laolaltă cu Moisi şi cu Aaron şi că a vorbit cu ei în stîlp de nour, iar apoi, devenind om, a fost răstignit şi că S-a înălţat la cer şi iarăşi va să vină pe pămînt şi că trebuie să I ne închinăm Lui.

---

370. Ps. 46, 5–9.

371. Interdicţia ca iudeii să ia parte la discuţii în contradictoriu cu creştinii exista, dar, după cîte pare, ea nu era riguros respectată. Autorul A. H. Goldfahn în lucrarea sa „*Justin Matyr und die Agada*“, apărută în 1873 în periodicul „Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums“, ne înfăţişează cazul lui Rabbi Eliezer Ben Hyrkanos, care pentru faptul că frecventa prea stăruitor pe creştini, a fost pe punctul să *sufere martiriul din partea coreligionarilor lui.*

Eu însă i-am răspuns:

– Ştiu că, după cum a spus Cuvîntul lui Dumnezeu, Înţelepciunea aceasta mare a Creatorului tuturor şi a Atotţiitorului Dumnezeu s-a ascuns de la voi[372]. Din cauza aceasta, mişcat de compătimire faţă de voi, mă zbat din toate puterile, ca să vă fac să înţelegeţi învăţăturile noastre, care vi se par ciudate, iar, dacă nu, cel puţin să fiu, eu singur, nevinovat în ziua judecăţii. Şi acum auziţi şi alte cuvinte, care se par a fi şi mai ciudate. Nu vă tulburaţi, însă, ci dimpotrivă, făcîndu-vă nişte ascultători şi mai zeloşi, stăruiţi în cercetarea voastră, dispreţuind tradiţia dascălilor voştri, ca unii care sînt dovediţi că nu pot să înţeleagă cele spuse de Dumnezeu prin Duhul Sfînt şi, ceva mai mult, alegeţi a învăţa aceleaşi lucruri ca şi noi. Astfel, în psalmul al patruzeci şi patrulea s-a zis deopotrivă despre Hristos, acestea: „Inima mea a răspuns cuvînt bun. Eu spun lucrurile mele împăratului. Limba mea este trestia scriitorului care scrie foarte ascuţit. Frumos eşti la înfăţişare înaintea fiilor oamenilor. Vărsatu-s-a harul întru buzele tale. Pentru aceasta te-a binecuvîntat Dumnezeu în veac. Încinge-ţi sabia peste coapsa ta, puternice, cu frumuseţea şi cu podoaba ta. Întinde, porneşte la drum cu bine şi împărăţeşte, din cauza adevărului, a blîndeţii şi a dreptăţii. Şi te va conduce în chip minunat dreapta ta. Săgeţile tale sînt ascuţite, puternice, în inima vrăjmaşilor împăratului, iar popoarele vor cădea la picioarele tale. Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului este toiag de îndreptare, toiagul împărăţiei Tale. Iubit-ai dreptatea şi ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, înaintea tovarăşilor Tăi. Smirnă, picături de mir şi scorţişoară din veşmintele Tale, din palate de fildeş, cu care Te-au înveselit pe Tine fiicele de împăraţi, întru cinstea Ta. De faţă a stat împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată şi preaînfrumuseţată. Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta: uită de poporul tău şi de casa tatălui tău, iar împăratul va pofti frumuseţea ta, căci El este Domnul tău şi Lui I se vor închina toţi. Şi fiica Tirului cu daruri. Bogaţii poporului se vor ruga înaintea feţei Tale. Toată slava fiicei împăratului este înăuntru, îmbrăcată în ţesături de aur şi preaînfrumuseţată. Se vor aduce împăratului fecioare după ea. Cele de aproape ale ei se vor aduce Ţie. Se vor aduce întru bucurie şi veselie şi vor fi duse în templul împăratului. În locul părinţilor Tăi s-au născut fiii Tăi: pe aceştia îi vei pune conducători peste tot pămîntul. Aduce-mi-voi aminte de numele Tău în tot neamul şi neamul. Pentru aceasta popoare se vor mărturisi ţie în veac şi în veacul veacului"[373].

---

372. Comp. Is. 29, 14; I Cor. 1, 19–22; 2, 7.
373. Ps. 44.

XXXIX.

Tot despre învăţăturile alianţei celei vechi. Nu este nimic de mirare, am adăugat apoi, dacă voi ne urîţi pe noi, fiindcă înţelegem aceasta şi vă dăm pe faţă gîndurile voastre, ieşite întotdeauna dintr-o inimă învîrtoşată. Căci şi Ilie, intervenind la Dumnezeu pentru voi, a zis astfel: „Doamne, ei au ucis pe profeţii Tăi şi au răsturnat jertfelnicele Tale. Numai eu am mai rămas, dar ei caută şi sufletul meu". Şi i s-a răspuns lui: „Iată, mai am şapte mii de bărbaţi, care nu şi-au încovoiat genunchiul lui Baal"[374]. Deci, după cum atunci Dumnezeu nu a adus urgia asupra lor, din cauza celor şapte mii, tot astfel nici acum nu a adus încă şi nu aduce judecata lui asupra lor[375], cunoscînd că sînt unii, care veniţi zi de zi la cunoştinţa numelui Hristosului Său, părăsesc calea rătăcirii, căpătîndu-şi, în felul acesta, fiecare darurile lui, după vrednicia lor şi luminîndu-se[376] prin numele acestui Hristos: căci unul ia duhul înţelepciunii, altul pe acela al tăriei, altul pe al vindecării, altul al cunoaşterii de mai-nainte, altul al învăţăturii, iar altul al temerii de Dumnezeu[377].

La acestea, Tryfon mi-a zis:

— Vreau să te fac să ştii că, spunînd acestea vorbeşti doar nişte simple nebunii.

Dar eu i-am răspuns:

— Ascultă, omule ! nici nu sînt nebun[378] şi nici nu vorbesc prostii. Căci s-a profeţit că, după înălţarea lui Hristos la cer, El ne va opri de la rătăcire şi ne va da daruri. Cuvintele profeţiei sînt acestea: „El S-a ridicat în înălţime şi a robit robia şi a dat oamenilor daruri"[379]. Deci, noi, cei care am primit daruri de la Hristos, Cel ce S-a ridicat în înălţime, vă dovedim pe voi, care vă ştiţi înţelepţi întru voi şi în ochii voştri[380] din cuvintele profetice, că sînteţi proşti, şi ca unii care cinstiţi numai cu buzele pe Dumnezeu şi pe Hristosul Lui. Noi, însă, care sîntem instruiţi în tot adevărul,

---

374. III Regi 19, 10—18; Rom. 11, 2—4.

375. Pentru sfîntul Iustin, care, potrivit tradiţiei apostolice, aştepta ca iminentă cea de a doua venire a Domnului, constituia o problemă întîrzierea ei (Vezi *Dialog.* XXVIII, 2). Soluţia pe care o dă aici a mai menţionat-o încă de trei ori în *Apolog. I,* XXVIII, 2; XLV, 1 şi în *Apolog. II,* VII, 1. El gîndea că cea de a doua parusie întîrzie, pentru ca să se poată converti la creştinism şi oamenii care nu se născuseră încă.

376. Aici, termenul „luminîndu-se" este echivalent cu acela de „botezîndu-se".

377. Is. 11, 2; I Cor. 12, 7—10. Aceste daruri ale Duhului Sfînt sînt tratate mai pe larg în *Dialog.* capit. LXXXVII.

378. Fapte, 26, 25.

379. Ps. 67, 18; Ef. 4, 8.

380. Cf. Is. 29, 13.

Îl cinstim şi în fapte şi în cunoştinţă şi în inimă[381], pînă la moarte. Voi, poate, şi din cauza aceasta şovăiţi să mărturisiţi că Acesta este Hristosul, după cum dovedesc Scripturile şi lucrurile care se văd şi care se întîmplă întru numele Lui[382], pentru ca să nu fiţi prigoniţi de conducători, care nu vor înceta[383], mînaţi de duhul cel rău şi rătăcitor al şarpelui, de a ucide cu fapta şi de a prigoni pe cei ce mărturisesc numele lui Hristos, pînă ce Hristos va veni iarăşi şi-i va nimici pe toţi şi va răsplăti fiecăruia după merit.

Dar Tryfon a zis:

— Dă-ne acum dovada că acesta, despre care zici că a fost răstignit şi că s-a înălţat la cer, este Hristosul lui Dumnezeu. Căci, faptul că Hristos este pătimitor şi că astfel este arătat de Scripturi şi că iarăşi va veni cu slavă şi că va lua împărăţia veşnică a tuturor neamurilor, şi orice altă împărăţie i se va supune lui, s-a dovedit în deajuns din Scripturile arătate mai înainte de tine. Dovedeşte, deci, că lucrul acesta aşa este.

Atunci eu i-am răspuns:

— S-a dovedit lucrul acesta, o, voi, oameni, pentru cei ce au urechi de auzit, chiar şi din cele mărturisite pînă acum de către voi înşivă. Dar, pentru ca să nu socotiţi cum că m-aş găsi în impas, şi că n-aş putea să vă aduc dovezi în sensul în care voi pretindeţi, voi face, aşa cum v-am făgăduit, lucrul acesta, la locul cuvenit. Acum însă, voi reveni la şirul cuvintelor pe care vi le-am vorbit mai înainte.

XL.

Astfel, taina mielului pe care a poruncit Dumnezeu ca să-l jertfiţi de paşte, era o imagine a lui Hristos, cu sîngele Căruia, după cuvîntul credinţei în El, se ung casele lor[384], adică voi înşivă, care credeţi în El. Căci puteţi cu toţii să înţelegeţi, că Adam, creatura pe care a creat-o Dumnezeu, a fost casă a suflării lui Dumnezeu[385]. Cum că şi această poruncă era, însă, trecătoare, vă voi dovedi acum. Dumnezeu nu îngăduie ca să se jertfească mielul pascal nicăieri, decît numai pe locul în care s-a chemat numele Lui, ştiind că vor veni zile, după pătimirea lui Hristos, cînd şi locul Ierusalimului se va da vrăjmaşilor voştri şi se va înceta, pur şi simplu, de a se mai aduce

381. Cf. In. 8, 31–32; 16, 13.
382. „Lucrurile care se văd" înseamnă modul cum transpiră învăţătura creştină în viaţa de toate zilele a credincioşilor; iar (lucrurile) „care se întîmplă întru numele Lui", minunile săvîrşite de creştini în numele lui Iisus Hristos.
383. Întrucît sfîntul Iustin se găsea în aşteptarea celei de a doua parusii a Domnului, care socotea că va avea loc sub imperiul roman, prigonitor al creştinilor, nu a prevăzut venirea la conducerea imperiului roman a împăratului Constantin cel Mare.
384. Ieş. 2, 7–21.
385. Fac. 2, 7; I Cor. 3, 16.

orice ofrandă[386]. Şi porunca de a fi consumat tot mielul acela era un simbol al pătimirii crucii, prin care Hristos avea să pătimească. Căci mielul, atunci cînd se frige[387], se aşează tot în felul crucii. Într-adevăr, o suliţă dreaptă se trece din părţile cele de jos pînă la cap şi alta, iarăşi, pe la spate, de care se atîrnă şi labele mielului. De altfel, poruncind ca cei doi ţapi care se aduceau în post[388], dintre care unul era trimis ca ispăşire, iar altul se aducea ca ofrandă, să fie de asemenea şi aceasta o vestire a celor două veniri ale lui Hristos: una, în care bătrînii poporului vostru şi preoţii L-au trimis ca pe o ispăşire, punînd mîinile pe El şi omorîndu-L, iar cea de a doua venire a Lui, cînd, în acelaşi loc al Ierusalimului, Îl veţi cunoaşte, pe cel necinstit de voi. Căci El a fost ofrandă pentru toţi păcătoşii, care vor voi să se pocăiască şi care postesc postul acela pe care-l arată Isaia, rupînd lanţurile contractelor siluitoare şi păzind toate celelalte, arătate deopotrivă de el[389], pe care eu însumi vi le-am istorisit, lucruri pe care le săvîrşesc cei ce cred în Hristos. Şi ştiţi destul de bine, că, jertfa aceea a ţapilor care a fost poruncită să se aducă în ziua postului, nu era de asemenea îngăduită nicăieri, decît numai la Ierusalim.

XLI.

De altă parte şi ofranda de floare de făină, o, voi, bărbaţi, care fusese poruncită să fie adusă de către cei care se curăţau de lepră[390], era o preînchipuire a pîinii euharistice, pe care Iisus Hristos, Domnul nostru, ne-a dat-o ca să o aducem[391], în amintirea pătimirii pe care a răbdat-o El pentru oameni, ale căror suflete sînt curate acum de toată răutatea, pentru ca, pe de o parte, să mulţumim lui Dumnezeu pentru că a creat lumea cu tot ceea ce este în ea, pentru om, precum şi pentru că noi am fost eliberaţi de răutatea în care am fost şi că puterile şi stăpînirile au fost nimicite, cu o nimicire desăvîrşită, prin Cel ce a devenit pătimitor, după voinţa Lui. Astfel, Dumnezeu zice despre jertfele oferite de voi atunci, după cum am spus, prin Maleahi, unul dintre cei doisprezece: „Nu e voia Mea la voi, zice Domnul şi jertfele voastre nu le voi primi din mîinile voastre; căci de la răsăritul, pînă la apusul soarelui, numele Meu a fost slăvit întru neamuri

386. De la ruina Ierusalimului şi a templului de acolo, sfîntul Iustin ajunge la concluzia că Legea Vechiului Testament îşi îndeplinise misiunea şi nu mai avea nici un rost. Tertulian, Eusebiu şi alţii reiau ideea aceasta, care devine apoi un argument tradiţional.

387. În timp ce, de obicei, Hristos este comparat cu mielul junghiat, sfîntul Iustin, cu mai multă precizie, Îl compară cu mielul de Paşte, pus la frigare.

388. Lev. 16, 5 urm.

389. Is. 58, 5—7.

390. Lev. 14, 10.

391. I Cor. 11, 24; Lc. 22, 19.

și în tot locul se oferă tămîiere numelui Meu și jertfă curată. Că mare este numele Meu întru neamuri, zice Domnul, iar voi îl profanați"[392]. Despre jertfele oferite de noi, neamurile, în tot locul Lui, adică despre pîinea euharistiei și despre paharul de asemenea al euharistiei, Domnul prezice, atunci cînd spune că numele Lui „este slăvit de noi și profanat de voi".

În ce privește porunca circumciziunii, care cere ca cei născuți, în genere, să fie circumciși în ziua a opta[393], și aceasta era o preînchipuire a adevăratei circumciziuni, cu care ne-am circumcis de rătăcire și răutate, prin Cel ce a înviat din morți, într-una a sîmbetelor, Iisus Hristos, Domnul nostru. Iar „una a sîmbetelor", rămînînd întotdeauna cea dintîi dintre toate zilele, socotită, iarăși, după numărul tuturor zilelor săptămînii, se numește a opta[394] și rămîne întîia.

XLII.

Dar și cele douăsprezece clopoțele[395], care erau prinse de mantia arhiereului, după cum era tradiția, erau un simbol al celor doisprezece apostoli, care au fost prinși de puterea veșnicului Preot Hristos și la glasul cărora tot pămîntul s-a umplut de slava și harul lui Dumnezeu și ale Hristosului Lui. Pentru care motiv, și David zice: „În tot pămîntul a ieșit vestirea lor și pînă la marginile lumii, cuvintele lor"[396]. Dealtfel și Isaia, ca din partea apostolilor care zic lui Hristos, că oamenii nu cred auzului lor, ci puterii Celui ce i-a trimis pe ei, zice astfel: „Doamne, cine a crezut auzului nostru și brațul Domnului cui s-a descoperit ? Noi am vestit înaintea Lui întocmai ca înaintea unui copil, ca o rădăcină, într-un pămînt însetat"[397] și celelalte ale profeției, pe care le-am arătat mai înainte. Iar faptul că spune ca din partea multora cuvintele: „Noi am vestit înaintea Lui" și adaugă „întocmai ca înaintea unui copil", arată că cei răi, supunîndu-se, au slujit la porunca Lui și că toți s-au făcut întocmai ca un copil. Acest lucru se poate vedea și cu privire la trup, căci deși înnumără mai multe mădulare, toate, laolaltă sînt și se numesc un singur trup, după cum și comuniunea și adunarea oamenilor, cu toate că reprezintă mai mulți oameni în ceea

---

392. Mal. 1, 10–12. În *Didahii* XIV, 3 versetele 11 și 14 din capit. 1 Maleahi sînt apropiate și aplicate la euharistie.
393. Fac. 17, 1–14.
394. Este vorba despre taina pe care o includea în sine ziua a opta și pe care o explică mai pe larg în *Dialog.* XXIV, 1.
395. Despre cele „douăsprezece clopoțele, care erau prinse pe mantia arhiereului", nu găsim nici o mențiune nicăieri. Știm de altminteri că la veșmîntul marelui preot se găseau, în schimb, douăsprezece pietre. Clopoțelele simbolizează, în orice caz, mai bine decît pietrele, glasul apostolilor, care a răsunat în lume.
396. Ps. 18, 4.
397. Is. 53, 1–2.

ce priveşte numărul, se numeşte ca şi cum ar fi un singur lucru şi, ca şi cum ar fi un singur lucru i se adresează cineva[398]. Şi în genere toate celelalte, o, voi, bărbaţi, cele învăţate de către Moisi, înfăţişîndu-vi-le una cîte una, pot să vă dovedesc că sînt preînchipuiri, simboluri şi vestiri despre cele ce aveau să se întîmple lui Hristos, despre cei ce erau cunoscuţi de mai înainte că vor crede în El şi despre cele ce aveau să fie făcute, deopotrivă de către Hristos însuşi. Dar, deoarece îmi par îndeajuns şi cele pe care vi le-am înfăţişat pînă acum, lăsîndu-le pe acestea la o parte, revin acum la ordinea discuţiunii noastre.

XLIII.

Naşterea din Fecioara. Deci, după cum de la Abraam a început circumciziunea şi de la Moisi au început: sabatul, jertfele, ofrandele şi sărbătorile şi s-a dovedit că acestea au fost orînduite din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru, tot astfel acestea trebuiau să înceteze, după voia Tatălui, în Hristos, Fiul lui Dumnezeu, Cel născut prin Fecioara cea din neamul lui Abraam şi din tribul lui Iuda şi David, Care a fost propovăduit că va veni lege veşnică[399] şi alianţa nouă[400] pentru toată lumea, după cum arată profeţiile înfăţişate mai înainte. Şi noi, care prin Aceasta am venit la Dumnezeu, n-am luat circumciziunea aceasta trupească, ci pe cea duhovnicească[401], pe care au păzit-o Enoch şi cei asemenea cu el. Şi am luat-o prin botez, din cauza milei celei de la Dumnezeu, pentru că am fost păcătoşi şi tuturor le este cu putinţă să o primească în felul acesta. Dar acum a venit vremea ca să mă grăbesc a vorbi despre taina naşterii Aceluia. Despre neamul lui Hristos însuşi, că este nespus oamenilor, Isaia a spus aşa cum am arătat şi mai înainte: „Iară neamul lui cine-l va spune? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui; din cauza nedreptăţilor poporului a fost dus la moarte“[402]. Deci, neamul Acestuia, care avea să moară, pentru ca „cu rana Lui să ne vindecăm noi“, oamenii păcătoşi, este nespus şi Duhul cel profetic ne-a arătat aceasta. Ceva mai mult: pentru ca oamenii care cred în El să poată cunoaşte felul în care S-a născut El în lume, prin acelaşi Isaia Duhul cel profetic a profeţit cum avea să fie, în modul acesta: „Şi a adăugat Domnul vorbind lui Ahaz, zicînd: Cere ţie un semn de la Domnul Dumnezeul tău, în adîncime, sau în înălţime“. Şi a zis Ahaz: „N-am să cer şi nici n-am să ispitesc pe Domnul“. Şi a zis Isaia: „Ascultă, deci, casa lui David. Oare puţin lucru este

398. I Cor. 12, 12.
399. Is. 2, 3; 51, 4; Mih. 4, 2.
400. Ier. 31, 31; Is. 54, 3.
401. Col. 2, 11–12.
402. Is. 53, 8.

vouă ca să căutaţi ceartă oamenilor? Cum, atunci, căutaţi ceartă Domnului? Pentru aceasta, Domnul însuşi vă va da vouă un semn. Iată, Fecioara în pîntece va lua şi va naşte fiu şi veţi numi numele lui Emmanuel. El va mînca unt şi miere şi, mai înainte de a cunoaşte şi de a prefera răul, va alege binele. Căci copilul, mai înainte ca să cunoască răul, sau binele, nu va ţine socoteală de cele rele, pentru a alege binele. Fiindcă mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei, în faţa împăratului Asirienilor. Şi pămîntul va fi cuprins, pămîntul acesta pe care tu-l vei suporta cu greutate înaintea celor doi împăraţi. Dar Dumnezeu va aduce asupra ta, asupra poporului tău şi asupra casei tatălui tău zile cum n-au venit nicidecum asupra ta, din ziua în care Efraim a luat de la Iuda pe împăratul Asirienilor"[403]. Cum că în neamul lui Avraam, cel după trup nu s-a născut şi nimeni nu se zice că este născut dintr-o fecioară, decît numai acest Hristos al nostru, acesta este un lucru lămurit tuturor. Dar, deoarece voi şi dascălii voştri îndrăzniţi să ziceţi că în profeţia lui Isaia nu s-a zis nicidecum: „Iată Fecioara în pîntece va lua", ci: „Iată tînăra în pîntece va lua şi va naşte fiu" şi explicaţi profeţia aceasta ca referindu-se la Ezechia, care a fost împăratul vostru, mă voi încerca să explic şi aici, pe scurt, lucrul acesta, care se va întoarce tot împotriva voastră şi să vă dovedesc cum că cuvintele acestea s-au zis cu privire la Acela pe care noi Îl mărturisim ca fiind Hristos.

XLIV

Tot despre învăţăturile Alianţei celei vechi. În felul acesta mă voi găsi cu totul nevinovat faţă de voi dacă mă voi sili, cu argumentele mele, să vă conving. Dacă însă voi veţi rămîne cu inima împietrită, sau veţi fi slabi la cuget, de frica morţii, care le este menită creştinilor şi nu veţi voi să treceţi de partea adevărului, vă veţi arăta doar voi singuri vinovaţi.

Astfel, voi vă înşelaţi pe voi înşivă atunci cînd socotiţi că, fiind sămînţa după trup a lui Avraam[404], veţi moşteni întru totul bunurile care s-au vestit că se vor da de Dumnezeu, prin Hristos. Căci nimeni nu va putea lua nimic din acelea, decît numai aceia care se vor asemăna, întru totul, în ceea ce priveşte cugetul, cu credinţa lui Avraam şi care vor cunoaşte toate tainele, cu alte cuvinte, că o poruncă a fost dată spre evlavie şi săvîrşirea dreptăţii, iar că o altă poruncă şi o altă faptă s-a dat, de asemenea, sau cu privire la taina lui Hristos, sau din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru. Astfel stau lucrurile, vorbind despre aceasta, la Iezechiel, căci Dumnezeu a zis:

403. Is. 17, 10–16; 8, 4; 7, 16–17.
404. Rom. 9, 7; Mt. 3, 9; Lc. 3, 8.

„Dacă Noe, Iacov şi Daniel vor cere fii, sau fiice, nu li se va da lor"[405]. Iar, la Isaia, cu privire la aceleaşi lucruri, a zis astfel: „Zis-a Domnul, Dumnezeu: Şi vor ieşi şi vor vedea membrele oamenilor călcători de lege; căci viermele lor nu se va sfîrşi şi focul lor nu se va stinge şi vor fi spre vedere înaintea a tot trupul"[406]. Deci, alungînd din sufletele voastre nădejdea aceasta, ar trebui să vă îngrijiţi a cunoaşte care este calea prin care vi se va face vouă iertarea păcatelor voastre şi prin care veţi putea dobîndi nădejdea moştenirii bunurilor celor vestite. Iar aceasta nu este alta, decît să cunoaşteţi pe acest Hristos şi să vă îmbăiaţi cu baia aceea, vestită prin Isaia[407], pentru iertarea păcatelor, trăind, mai departe, fără de păcat[408].

XLV.

La acestea Tryfon a zis:

— Cu toate că mi se pare că ar trebui să mă ocup de cuvintele acestea, de care-mi spui că este necesar a fi cercetate, totuşi, chestiunea pe care voiesc să o pun eu acum, fiind mai urgentă, îngăduie-mi să vorbesc eu mai întîi.

Şi eu i-am zis:

— Întreabă orice voieşti, după cum îţi vine în minte, căci după întrebările tale şi după răspunsurile mele, mă voi încerca să reiau cuvintele mele şi să le desăvîrşesc.

Iar Tryfon a zis:

— Spune-mi deci: cei care au trăit după Legea cea instituită prin Moisi, vor trăi, la învierea morţilor, la fel cu Iacov, cu Enoch şi cu Noe, sau nu?

Şi eu i-am răspuns:

— Atunci cînd ţi-am amintit, o, omule, cele grăite de Iezechiel că: „chiar dacă Noe, Daniel şi Iacov vor cere fii şi fiice, nu li se va da lor, ci fiecare, negreşit, se va mîntui după dreptatea lui"[409], am spus că şi cei care au trăit după legea lui Moisi, deopotrivă, se vor mîntui. Căci şi în Legea lui Moisi s-a prescris ca cei ce se supun acestei legi, să săvîrşească cele ce sînt de la natură bune, cuvioase şi drepte şi s-a scris deopotrivă, că cele ce făceau cei de sub Lege, erau poruncite din cauza învîrtoşării inimii poporului. Fiindcă cei ce au săvîrşit bunurile cele veşnice, care sînt astfel în chip general şi de la natură, sînt bineplăcuţi lui Dumnezeu şi ei vor fi mîntuiţi prin acest

405. Iez. 14, 20.
406. Is. 66, 23—24.
407. Is. 1, 46.
408. Sfîntul Iustin punctează aici condiţiile mîntuirii, adică ale participării la moştenirea lui Hristos. Acestea sînt: credinţa în Hristos, botezul şi viaţa fără de păcat (A se vedea: *Dialog.* VIII, 2; XCV, 3; CXXXVIII, 3 şi *Apolog. I,* capit. LXI şi LXVI, 1).
409. Iez. 14, 20. 14.

Hristos[410], la înviere, deopotrivă cu drepţii Noe, Enoch şi Iacov, care au fost mai înainte de ei şi cu alţii, care vor mai fi fost dimpreună cu cei care cunosc pe acest Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu, pe El, Care a fost mai înainte de luceafăr[411] şi mai înainte de lună[412] şi Care a binevoit, întrupîndu-Se, să Se nască din această Fecioară din neamul lui David, pentru ca prin iconomia aceasta[413], şarpele cel plin de vicleşug de la început şi îngerii care s-au asemănat lui să fie nimiciţi[414] şi moartea să fie dispreţuită şi ca la cea de a doua venire a lui Hristos însuşi, să înceteze cu desăvîrşire, pentru cei care au crezut în El şi au trăit într-un chip bineplăcut Lui şi ca apoi să nu mai existe, iar atunci cînd unii vor fi trimişi ca să fie pedepsiţi la judecata şi la condamnarea focului celui neîncetat, ceilalţi să fie laolaltă în nepătimire, în nestricăciune, în lipsă de durere şi în nemurire[415].

XLVI.

Dar, dacă unii voiesc şi acum să trăiască păzind cele prescrise prin Moisi şi crezînd în acest Iisus răstignit, cunoscînd că El este Hristosul lui Dumnezeu, că Lui I s-a dat să judece pe toţi, în genere, şi că a Lui este împărăţia cea veşnică[416], pot, oare, şi aceştia să se mîntuiască ?

La acestea, eu i-am răspuns, iarăşi:

— Să judecăm împreună şi acest lucru, dacă mai este cu putinţă acum, să păzim toate cele prescrise de Moisi.

Dar acela a zis:

— Nu, pentru că cunoaştem că, aşa cum ai spus tu însuţi mai înainte, nici mielul pascal nu mai este cu putinţă să fie jertfit în alt loc şi nici ţapii, care fuseseră porunciţi să fie oferiţi în post, după cum, în genere, nici celelalte jertfe.

Faţă de acestea, eu am adăugat:

— Atunci, mă rog, ce este cu putinţă să mai fie păzit ? Spune tu. Căci singur te vei convinge, că chiar dacă cineva nu păzeşte îndreptările cele veşnice, sau nu le pune în faptă, poate, în genere, să se mîntuiască.

---

410. Alături de drepţii din rîndurile iudeilor, sfîntul Iustin, în *Apolog. I*, capit. XLVI, 1–4, aşează pe drepţii naţiunilor, Socrate şi Heraclit la elleni, care vor fi mîntuiţi, pentru că au trăit după legile cele veşnice, potrivit Cuvîntului.
411. Ps. 109, 3.
412. Ps. 71, 5.
413. Cuvîntul „iconomie", pe care sfîntul Iustin îl foloseşte numai în *Dialog*, înseamnă realizarea întru totul sau numai în parte a planului lui Dumnezeu cu privire la oameni şi, în primul rînd, Întruparea şi Răscumpărarea.
414. I In. 3, 8.
415. Comp. Apoc. 21, 4.
416. Cf. Dan. 7, 26–27.

Dar el a zis:

— Mai rămîne păzirea sabatului, circumciziunea şi păzirea lunilor, abluţiunile, dacă te-ai atins de ceva din cele oprite de Moisi, sau după relaţiunile sexuale.

Atunci, eu i-am zis:

— Dar Avraam, Isaac, Iacov, Noe, Iov şi alţii care vor mai fi fost mai înainte, sau după aceştia, deopotrivă de drepţi şi apoi şi Sarra, femeia lui Avraam, Rebeca, femeia lui Isaac, Rachela, aceea a lui Iacov, Lia şi toate celelalte de felul lor, pînă la mama lui Moisi „servitorul cel credincios"[417], care n-au păzit nimic din toate acestea, ce credeţi voi: s-au mîntuit ?

Tryfon a răspuns:

— Dar Avraam şi cu cei de după dînsul, nu s-au circumcis ?

Eu am zis:

— Ştiu că Avraam şi cei de după el s-au circumcis. Pentru care motiv li s-a dat lor circumciderea, am spus-o de mai multe ori în cele de mai înainte; iar dacă cele spuse nu vă satisfac, să cercetăm iarăşi chestiunea aceasta. Cum că, însă, pînă la Moisi, nici un drept, în genere, n-a păzit nimic din toate acestea despre care vorbim şi că nici nu a luat poruncă să le păzească, afară de începutul circumciziunii, pe care l-au luat de la Avraam, voi o ştiţi destul de bine.

Tryfon a zis:

— Ştim şi mărturisim că ei s-au mîntuit.

Dar eu am continuat:

— Gîndiţi-vă că Dumnezeu v-a poruncit prin Moisi toate poruncile de felul acesta, din cauza învîrtoşării inimii voastre, pentru ca, prin multe astfel de porunci, să aveţi pe Dumnezeu întotdeauna înaintea ochilor voştri şi să nu începeţi nici să nedreptăţiţi nici să vă depărtaţi de credinţa în El. El a poruncit să vă îmbrăcaţi cu haina voastră roşie[418], pentru ca, prin aceasta, să nu vă cuprindă uitarea de Dumnezeu şi a poruncit ca să vă încingeţi cu filacteriul, care are scrise unele litere pe nişte membrane foarte fine, şi care înţelegem totdeauna că sînt sfinte[419], îndemnîndu-vă şi cu aceasta, ca să aveţi întotdeauna amintirea lui Dumnezeu şi totodată cercetarea Lui întru inimile voastre. Căci voi nu aveţi nici măcar o scurtă ţinere de minte pentru respectul pe care-l datoraţi lui Dumnezeu, şi nici măcar în felul acesta nu v-aţi convins a nu mai fi idololatri. Căci sub Ilie, arătînd numărul celor ce nu şi-au încovoiat genunchiul lui Baal, a zis că erau şapte mii cu

417. Num. 12, 7; Evr. 3, 2. 5.
418. Num. 15, 37 urm.
419. Ieş. 13, 9—16; Deut. 6, 8; 11, 18.

numărul[420], iar la Isaia vă mustră deoarece chiar şi copiii voştri au adus jertfă idolilor[421]. Noi, însă, pentru ca să nu mai jertfim celor ce am jertfit *mai înainte, suferim cele mai de pe urmă* pedepse şi ne bucurăm, atunci cînd sîntem ucişi, crezînd că Dumnezeu ne va învia prin Hristosul Lui şi ne va face nestricăcioşi, nepătimitori şi nemuritori. Cunoaştem, deci, că cele poruncite pentru învîrtoşarea inimii poporului vostru n-au contribuit cu nimic la săvîrşirea dreptăţii de către voi şi la pietatea voastră.

XLVII.

Dar Tryfon a zis din nou:

– Dar dacă cineva, ştiind că astfel stau lucrurile, cu alte cuvinte, cunoscînd că Acesta este Hristosul, va crede şi se va încrede în El, dar va voi să păzească şi prescripţiunile Legii, se va mîntui ?

La acestea eu i-am răspuns:

– După cîte îmi pare mie, o Tryfon, unul ca acesta se va mîntui, dacă nu se va strădui să convingă şi pe alţii dintre cei circumcişi de la rătăcire, prin Hristos, ca să păzească aceleaşi lucruri pe care le păzeşte el, zicînd că ei nu se vor mîntui, dacă nu vor păzi acestea, ceea ce şi tu ai făcut la începutul discuţiei noastre, declarînd că eu nu mă voi mîntui, dacă nu voi păzi acestea.

Dar el a zis:

– Pentru ce ai spus: „după cîte îmi pare mie, unul ca aceştia se va mîntui“ ? Nu cumva există şi dintre aceia care zic că unii ca aceştia nu se vor mîntui ?

– Sînt, i-am răspuns eu, o Tryfon, iar aceştia nu îndrăznesc nici să ia parte la discuţie şi nici să locuiască în acelaşi cămin cu unii ca aceştia. Eu însă nu sînt de părere cu ei. Dar dacă ei, din cauza slăbiciunii cugetului lor, odată cu nădăjduirea în acest Hristos voiesc să mai păzească şi tot ce mai pot acum din cele ale lui Moisi, care înţelegem că au fost instituite din cauza învîrtoşării inimii poporului şi să păzească totodată atît practicile religioase veşnice cît şi respectul pe care-l datorează lui Dumnezeu de la natură şi vor înţelege să trăiască împreună cu creştinii şi credincioşii, după cum am spus mai înainte, necăutînd să-i convingă nici să se circumcidă la fel cu ei, nici să păzească sabatul, nici altele de felul acesta – declar că pe unii ca aceştia trebuie să-i primim cu braţele deschise şi să comunicăm unii cu alţii, ca unii care sîntem din acelaşi pîntece şi ca unii care sîntem fraţi. Dacă însă, cei din neamul vostru, o Tryfon, care zic că cred în Hristos,

420. Comp. Rom. 11, 4; III Regi 19, 18.
421. Is. 57, 4–5.

vor sili pe toate căile pe aceia dintre neamuri, care au crezut în acest Hristos să trăiască după Legea instituită de Moisi, sau vor căuta să nu comunice cu unii ca aceştia care preferă o astfel de purtare, făcînd şi eu la fel cu ei, pe unii ca aceştia nu-i accept. Cei care se lasă convinşi de unii ca aceştia, pentru trăirea cea după lege şi care totodată păstrează mărturisirea în Hristosul lui Dumnezeu, admit că pot fi mîntuiţi. Afirm, însă, că aceia care mărturisesc şi cunosc că Acesta este Hristos şi care, din vreo cauză oarecare, încep să trăiască după Lege, schimbîndu-şi mai departe felul de viaţă şi tăgăduiesc apoi că Acesta este Hristos, fără să se pocăiască înainte de moarte, nu se pot nicidecum mîntui. Tot astfel, afirm că aceia din sămînţa lui Avraam, care trăiesc după Lege şi care nu cred în Hristos mai înainte de moarte, nu se vor mîntui. Cu atît mai mult nu se vor mîntui cei care, în sinagogi au anatematizat şi anatematizează pe cei care cred în acest Hristos şi care fac totul pentru ca să se mîntuiască şi să scape de pedeapsa focului. Căci bunătatea şi iubirea de oameni a lui Dumnezeu[422] şi nemăsurarea bogăţiei Lui, socoteşte pe cel ce se pocăieşte de păcate, după cum se spune la Iezechiel[423] ca drept şi fără de păcat, după cum şi pe cel care trece de la săvîrşirea dreptăţii şi de la pietate, la nedreptate sau ateism îl cunoaşte ca păcătos, nedrept şi impios. Pentru aceasta şi Domnul nostru Iisus Hristos a zis: „În cele în care vă voi surprinde, într-acelea vă voi judeca“[424].

XLVIII.

Existenţa lui Hristos mai înainte de veacuri. Mai departe, Tryfon a zis:

— Am ascultat ce gîndeşti asupra acestor lucruri. Deci, reluînd discuţia de acolo de unde ai lăsat-o, continuă. Găsesc, însă, aici, un paradox, care nu poate fi întru nimic dovedit. Ceva mai mult: atunci cînd zici că acest Hristos a existat mai înainte, fiind Dumnezeu mai înainte de veacuri şi că apoi S-a născut şi a îngăduit a fi om şi că El nu este un om dintr-un alt om, mi se pare nu numai că spui un paradox, ci o adevărată nebunie.

La acestea, eu i-am zis:

— Ştiu că cuvîntul acesta poate părea paradoxal, mai ales pentru cei din neamul vostru, care nici nu voiţi să înţelegeţi şi nici nu voiţi să săvîrşiţi cele ale lui Dumnezeu, ci numai „pe cele ale dascălilor voştri“, după cum Însuşi Dumnezeu strigă[425]. O, Tryfon, am zis eu, nu este întru nimic mai

422. Cf. Tit 3, 4; Rom. 2, 4.
423. Iez. 32, 12–20.
424. Este un „logion“ care circula pe vremea sfîntului Iustin şi pe care-l găsim citat şi de Clement Alexandrinul, în lucrarea „*Qui div. salv.*“ XL (P.G. IX, 645). Acest „logion“ corespunde gîndirii evanghelice de la Matei 24, 40–42 şi 25, 13, şi oferă o asemănare deosebită cu Iezechiel 8, 3, 8, 24, 30; 24, 14; 33, 12–16, 20. Forma proverbială a acestui „logion“, a înlesnit ca el să fie considerat ca o expresie evanghelică.
425. Is. 29, 13.

puţin adevărat că Acesta este Hristosul lui Dumnezeu, chiar dacă eu n-aş putea dovedi că El a existat mai înainte, ca Fiu al Creatorului tuturor, fiind Dumnezeu şi că apoi S-a născut om prin Fecioara. Cum, însă, este cu totul dovedit, că El este Hristosul lui Dumnezeu, oricare ar fi El, numai dacă nu voi dovedi că a existat mai înainte şi că apoi S-a născut om pătimitor, la fel cu noi, şi a îngăduit, după voia Tatălui, să aibă trup, numai într-această privinţă ar fi drept a spune că pot să rătăcesc. Nu ar fi drept însă să tăgăduieşti că El este Hristos pentru că se arată ca om, născut din oameni şi dacă se va dovedi că a fost ales pentru a fi Hristos. Căci sînt unii, o prieteni, chiar din neamul nostru, care, mărturisindu-L că este Hristos, declară că a fost un om dintre oameni. Eu nu sînt, însă, de părerea lor şi nici cei mai mulţi dintre aceia care cred la fel cu mine, n-ar putea să spună acest lucru. Căci nouă ni s-a poruncit de către Însuşi Hristos, să nu ne lăsăm înduplecaţi de învăţăturile omeneşti[426], ci numai de cele propovăduite de către fericiţii profeţi şi învăţate de El.

XLIX.

Despre Înainte-mergătorul Domnului. Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare că cei care spun că El a fost om, că a fost uns după alegere şi că a fost Hristos, spun lucruri mai probabile decît voi, care spuneţi aşa cum zici tu. Căci noi toţi aşteptăm pe Hristos ca pe un om dintre oameni şi pe Ilie, care va veni să-L ungă. Dacă este adevărat că Acesta este Hristos, atunci trebuie să se ştie că El a fost întru totul un om dintre oameni. Cum, însă, nici Ilie nu a venit, cred că nici El nu a fost Hristos.

Faţă de acestea, eu l-am întrebat, iarăşi:

— Oare nu grăieşte Cuvîntul, prin Zaharia[427], că Ilie va veni mai înainte de ziua cea mare şi înfricoşată a Domnului ?[428]

El a răspuns:

— Desigur.

— Deci, dacă Cuvîntul ne sileşte să mărturisim că s-a profeţit că vor fi două veniri ale lui Hristos: una, în care Se va arăta pătimitor, necinstit şi fără de chip[429], iar alta în care va veni slăvit şi judecător al tuturor[430], după cum s-a arătat în mai multe rînduri, în cele spuse mai înainte, oare nu trebuie să înţelegem că Cuvîntul lui Dumnezeu a propovăduit că Ilie va fi

426. Se pare că sfîntul Iustin are aici în vedere în mod deosebit pe ebioniţi, nişte creştini de neam iudaic, dar poate că şi pe alţii.
427. Referinţa aceasta este din Maleahi, iar nu din Zaharia. Este şi aici o scăpare din vedere, ca la capit. XXIX, 2.
428. Mal. 4, 5.
429. Is. 53, 2—3.
430. Dan. 7, 26—27.

un înainte-mergător al zilei celei înfricoşătoare şi mari, adică al celei de-a doua veniri a Lui ?

— Negreşit, a răspuns Tryfon.

— Deci şi Domnul nostru ne-a arătat acelaşi lucru în învăţăturile Lui, zicînd: „Va veni şi Ilie“[431]. Şi noi ştim că lucrul acesta va fi atunci, cînd Domnul nostru Iisus Hristos va urma să vină întru slavă. Propovăduitor al celei dintîi veniri a Lui a fost Duhul lui Dumnezeu, Care a fost şi în Ilie şi în Ioan[432], care a fost profet în neamul vostru, după care nu s-a mai arătat la voi nici un alt profet. Acesta, stînd la rîul Iordan, striga: „Eu vă botez cu apă, întru pocăinţă, va veni, însă, Cel mai puternic decît mine, a Cărui încălţăminte nu sînt vrednic să o ţin. Acesta vă va boteza în Duh Sfînt şi foc. El va avea în mîna Lui grebla şi va curăţa aria Lui şi va aduna grîul în hambar, iar paiele le va arde în focul cel nestins“[433]. Şi chiar pe acest profet, împăratul vostru Irod l-a închis în închisoare, iar în vremea cînd îşi sărbătorea ziua naşterii, nepoata acestui Irod, dansînd în chip plăcut înaintea lui, el i-a spus să-i ceară orice ar voi. Şi mama copilei a sfătuit-o să-i ceară capul lui Ioan, care era în închisoare. Şi cerîndu-i-l a trimis şi a poruncit să-i aducă pe tavă capul lui Ioan. Din cauza aceasta şi Hristosul nostru a spus atunci celor ce ziceau că, mai înainte de Hristos trebuia să vină pe pămînt Ilie: „va veni şi Ilie şi va restabili totul. Vă zic chiar că Ilie a şi venit şi nu l-au cunoscut, şi i-au făcut lui cîte au voit“. Şi este scris că: „atunci au înţeles ucenicii că le-a vorbit despre Ioan Botezătorul“[434].

Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare tot atît de paradoxal cînd zici că Duhul profetic al lui Dumnezeu, Care a fost în Ilie, a fost şi în Ioan.

La acestea, am răspuns:

— Nu ţi se pare, însă, că s-a întîmplat acelaşi lucru şi cu Iosua Navi, care a urmat la conducerea poporului după Moisi, cînd i s-a spus lui Moisi să-şi pună mîinile asupra lui Iosua[435], şi cînd Dumnezeu a adăugat: „Şi Eu voi pune asupra lui din Duhul care este în tine“ ?[436].

— Desigur, a răspuns el.

— Deci, am continuat eu, după cum atunci cînd Moisi se găsea încă printre oameni, Dumnezeu a trimis din Duhul care era în Moisi asupra lui Iosua, tot asemenea Dumnezeu a fost în stare să facă să vină din Duhul

431. Mt. 17, 11.
432. Lc. 1, 17.
433. Mt. 3, 11–12; Lc. 3, 16.
434. Mt. 16, 3–11; Mc. 6, 17–28; Lc. 3, 20.
435. Num. 27, 18; Deut. 34, 9.
436. Num. 11, 17.

lui Ilie asupra lui Ioan, pentru ca, după cum Hristos la prima venire S-a arătat fără de slavă, tot asemenea să înţelegem că şi prima venire a Duhului, Care în Ilie este întotdeauna curat, a fost ca şi a lui Hristos, fără de slavă. Căci se spune că: „Domnul a luptat cu Amalec, cu o mînă ascunsă“[437] şi nu veţi tăgădui cîtuşi de puţin că Amalec a căzut învins. Iar dacă se zice că numai la venirea cea slăvită a lui Hristos, Amalec va fi înfrînt, ce rost mai are atunci cuvîntul care zice: „Domnul a luptat cu Amalec, cu o mînă ascunsă“ ? Puteţi, prin urmare, să înţelegeţi că puterea cea ascunsă a lui Dumnezeu a fost în Hristosul cel răstignit, de Care tremură şi demonii şi, în general, toate puterile şi stăpînirile pămîntului.

L.

Dar Tryfon a zis:

— Mi se pare că din multele controverse pe care le-ai avut cu mulţi şi care s-au purtat asupra tuturor chestiunilor, eşti gata să răspunzi la toate, la care ai fi întrebat. Răspunde-mi, deci, mai întîi cum poţi să dovedeşti că există şi un alt Dumnezeu în afară de Creatorul tuturor ? Numai după aceasta vei căuta să dovedeşti că a îngăduit să Se nască prin Fecioara.

— Mai întîi îngăduie-mi, i-am zis eu, să-ţi amintesc cîteva cuvinte din profeţia lui Isaia, care s-au spus despre venirea, înaintea Domnului nostru Iisus Hristos, a lui Ioan Botezătorul, care a fost şi profet.

— Îţi îngădui, a zis acela.

— Cu privire la venirea mai înainte a lui Ioan, Isaia a prezis următoarele: „Şi a zis Ezechia către Isaia: Bun este cuvîntul Domnului, pe care l-a vorbit: să fie pace şi dreptate în zilele mele“[438]. Şi: „Mîngîiaţi poporul: preoţi, vorbiţi în inima Ierusalimului şi mîngîiaţi-l, că umilinţa lui a ajuns la margini. Păcatul i s-a iertat, fiindcă a primit din mîna Domnului păcatele lui în chip dublu. Glasul celui ce strigă în pustie: Gătiţi căile Domnului, drepte faceţi cărările Dumnezeului nostru. Toată valea se va umple şi tot muntele şi dealul se va umili şi toate cele strîmbe se vor îndrepta şi cele aspre se vor transforma în căi netede. Şi se va vedea slava Domnului şi tot trupul va vedea mîntuirea lui Dumnezeu, că Domnul a vorbit. Glasul celui ce zice: Strigă ! Şi am zis: Ce să strig ? Tot trupul este iarbă şi toată slava omului, ca o floare de iarbă. Iarba s-a uscat şi floarea ei a căzut, dar cuvîntul Domnului rămîne în veac. Urcă-te pe un munte înalt, tu, cel ce binevesteşti Sionul. Înalţă-ţi cu putere glasul tău, tu, care binevesteşti Ierusalimul. Înălţaţi-vă, nu vă temeţi ! Eu am zis cetăţilor lui Iuda: Iată, Dumnezeul vostru vine şi

437. Ieş. 18, 8.
438. Is. 39, 8.

braţul Lui vine cu stăpînire. Iată plata este cu El şi lucrul înaintea Lui. El va paşte turma Lui ca un păstor şi cu braţul Lui va aduna mieii şi va mîngîia pe cea care are în pîntece. Cine a măsurat apa cu mîna, cerul cu şchioapa şi tot pămîntul cu pumnul? Cine a pus munţii cu cîntarul şi văile cu balanţa? Cine a cunoscut gîndul Domnului şi cine a fost sfetnicul Lui, care să-L înveţe? Sau, cu ce L-ar fi sfătuit şi cum L-ar fi învăţat? Sau, cine I-a arătat Lui judecată? Sau, cine I-a făcut Lui cunoscută calea înţelegerii? Toate neamurile au fost socotite ca o picătură din hîrdău şi ca o înclinare de balanţă şi vor fi socotite ca un scuipat. Libanul nu va fi îndeajuns pentru ardere şi animalele cu patru picioare nu vor fi îndeajuns pentru arderea de tot şi toate popoarele sînt nimic şi drept nimic au fost socotite"[439].

LI.

După ce am terminat eu, Tryfon a zis:

– Toate cuvintele profeţiei pe care ai spus-o sînt îndoielnice, omule, şi n-au nimic în ele, care să dovedească argumentul la care te referi.

Eu, însă, i-am răspuns:

– Dacă nu s-ar fi terminat şi ar mai fi fost încă profeţi în neamul vostru, o, Tryfon, după acest Ioan, poate că cele spuse cu privire la Iisus Hristos ar merita să fie considerate îndoielnice. Dacă însă Ioan a venit într-adevăr ca Înainte-mergător, strigînd oamenilor să se pocăiască[440], şi, dacă Hristos venind la el, atunci cînd stătea la rîul Iordanului, l-a oprit de a mai profeţi şi a mai boteza şi dacă El însuşi, binevestind, a zis că s-a apropiat împărăţia cerurilor[441] şi că El va trebui să pătimească multe din partea cărturarilor şi a fariseilor şi să Se răstignească, iar a treia zi să învieze[442] şi că va fi iarăşi în Ierusalim şi atunci va bea din nou cu ucenicii şi va mînca dimpreună cu ei[443] şi că pînă la venirea Lui, după cum am spus mai înainte, vor veni erezii[444] şi profeţi mincinoşi întru numele Lui[445], după cum se şi vede că s-a întîmplat, atunci cum vă mai puteţi îndoi, cîtă vreme faptele înseşi vă pot convinge despre toate acestea? Cum că nu va mai fi nici un profet în neamul vostru şi pentru a recunoaşte că alianţa cea nouă, vestită odinioară de Dumnezeu, s-a realizat, chiar atunci, cu alte cuvinte, că El însuşi, Hristos, a realizat-o, El a grăit în felul următor: „Legea şi

439. Is. 40, 1–17.
440. Mt. 3, 2.
441. Mt. 4, 17.
442. Mt. 16, 21.
443. Mt. 26, 29.
444. I Cor. 11, 19.
445. Mt. 24, 5. 11.

profeţii au fost pînă la Ioan Botezătorul; de atunci, împărăţia cerurilor este luată cu asalt şi cei care o forţează, o răpesc. Şi, dacă voiţi să credeţi, Ilie este însuşi acela care urmează să vie. Cel ce are urechi de auzit, să audă"[446].

LII.

Chiar şi prin patriarhul Iacov s-a profeţit că vor fi două veniri ale lui Hristos şi că în timpul celei dintîi, El va fi pătimitor, iar că după venirea Lui, nu va mai fi nici un profet şi nici un împărat din neamul vostru, am adăugat eu, şi că neamurile care vor crede în Hristosul cel pătimitor Îl vor aştepta să vină iarăşi. Dar, Duhul Sfînt, am mai zis eu, din cauza aceasta a vorbit cuvintele acestea în parabolă şi în chip acoperit. Şi, am spus eu: mai departe, el a grăit astfel: „Iuda, pe tine te-au lăudat fraţii tăi; mîinile tale sînt pe spatele vrăjmaşilor tăi, fiii tatălui tău se închină ţie. Iuda este un pui de leu; din sămînţă te-ai ridicat, fiul meu. Culcîndu-se, a adormit ca un leu şi ca un pui de leu; cine-l va deştepta pe el? Nu va lipsi Domn din Iuda şi nici conducător din coapsele lui, pînă ce nu vor veni cele ce-i sînt hotărîte lui. Şi El va fi aşteptarea neamurilor şi va lega de viţă asinul Său şi de cepul viţei pe mînzul asinei Lui. Va spăla îmbrăcămintea Lui în vin şi haina Lui în sîngele strugurelui. Ochii Lui sînt veseli de vin, iar dinţii Lui albi ca laptele"[447]. Oricît de neruşinaţi aţi fi, voi nu veţi îndrăzni să spuneţi şi nici nu veţi putea dovedi, că în neamul vostru nu au încetat vreodată nici profeţii, nici domnii, decît numai atunci cînd a venit şi a pătimit acest Iisus Hristos. Voi ziceţi că Irod, de pe urma căruia a pătimit, a fost ascalonit şi susţineţi, totuşi, că a fost arhiereu în neamul vostru, aşa că şi atunci voi aţi avut pe cineva care a adus ofrandele după legea lui Moisi şi care a păzit celelalte lucruri legiuite. De asemenea şi profeţi au fost în şir, pînă la Ioan, aşa că, chiar atunci cînd poporul vostru a fost dus în Babilon, cînd pămîntul a suferit de pe urma războiului şi cînd vasele cele sfinte au fost răpite, nu au încetat de la voi profeţii, care au fost domni, conducători şi stăpîni ai poporului vostru. Căci Duhul, Care era în profeţi, ungea şi vă aşeza vouă şi pe împăraţi. După arătarea şi moartea lui Iisus, însă, Care este Hristosul nostru, în neamul vostru nu a mai fost nicidecum şi nici nu mai este vreun profet, ba, aţi încetat şi de a mai fi sub un împărat al vostru şi, ceva mai mult, pămîntul vostru a fost pustiit şi a fost părăsit întocmai ca pătulul unui pîndar[448]. Iar ceea ce a spus Cuvîntul, prin Iacov: „Şi El va fi aşteptarea

446. Mt. 11, 12–15.
447. Fac. 49, 8–12.
448. Is. 1, 7–8.

neamurilor"[449], a arătat în chip simbolic cele două veniri ale Lui şi că neamurile vor crede în El, lucru care v-a fost dat şi vouă să-l vedeţi, puţin mai tîrziu. Căci noi, care dintre toate neamurile, prin credinţa în Hristos, am devenit pioşi şi drepţi, Îl aşteptăm să vină iarăşi.

LIII.

Despre cele două veniri ale Domnului. De altfel şi cuvintele: „Va lega de viţă asinul Lui şi de cepul viei pe mînzul asinei Lui"[450] erau o dovadă de mai înainte şi despre lucrurile care aveau să fie făcute de El, în timpul primei Lui veniri şi despre neamurile care aveau să creadă în El. Căci neamurile erau întocmai ca un asin fără de şa şi fără de jug pe gîtul lui, pînă cînd, venind acest Hristos şi trimiţîndu-Şi pe ucenicii Lui, i-a învăţat şi apoi suportînd jugul cuvintelor Lui, Şi-a întors spatele, pentru ca să sufere totul pentru bunurile aşteptate, cele făgăduite de El. De altfel, atunci cînd a urmat ca Domnul nostru Iisus Hristos să intre în Ierusalim, El a poruncit ucenicilor Lui să-I aducă, cu adevărat, chiar o asină cu un mînz, care era legată la intrarea într-un sat numit Bethfaghe[451], şi apoi, aşezîndu-Se pe ea, a intrat călare în Ierusalim. Şi acest lucru, care a fost profeţit în chip lămurit că se va face de către Hristos, deoarece a fost săvîrşit de El şi deoarece este ceva îndeobşte cunoscut, face dovada lămurită că El este Hristos. Cu toate, însă, că acestea au fost săvîrşite şi sînt pe deplin dovedite de Scriptură, voi sînteţi încă cu inima învîrtoşată. Astfel Zaharia, unul dintre cei doisprezece, a profeţit că se va întîmpla lucrul acesta, zicînd: „Bucură-te foarte, fiică a Sionului; strigă, vesteşte, fiică a Ierusalimului: Iată, împăratul tău va veni la tine, drept şi mîntuitor, blînd şi sărac, călare pe o vită de la jug şi pe un mînz de asină"[452]. Faptul că Duhul profetic, dimpreună cu patriarhul Iacov zice că va avea în stăpînirea Lui o asină de la jug, dimpreună cu mînzul ei, după cum am spus mai înainte, fiindcă a poruncit să I se aducă amîndouă animalele, era o prevestire a celor care, din sinagoga voastră, vor crede în El, dimpreună cu cei dintre neamuri. Căci, după cum mînzul cel neînşeuat al asinei era un simbol al celor dintre neamuri, tot asemenea şi asina înşeuată era un simbol al poporului vostru: fiindcă voi aveţi asupra voastră Legea, cea dată prin profeţi. Dar tot prin profetul Zaharia s-a profeţit, că acest Hristos

449. Fac. 49, 10.
450. Fac. 49, 11. Profeţia aceasta a fost interpretată în acelaşi chip şi în *Apolog. I*, capit. XXXII. Detaliul neevanghelic pe care-l aduce sfîntul Iustin, că asinul pe care s-a suit Iisus era legat de un cep de viţă de vie, este un exemplu frapant despre preciziunea pe care profeţiile Vechiului Testament au putut s-o dea anumitor fapte din istoria lui Iisus.
451. Mt. 21, 2.
452. Zah. 9, 9.

însuşi va fi lovit şi că ucenicii Lui vor fi împrăştiaţi[453], ceea ce s-a şi întîmplat. Căci, după răstignirea Lui, ucenicii care erau dimpreună cu El s-au împrăştiat pînă ce El a înviat din morţi şi i-a convins că astfel s-a profeţit despre El, că avea să pătimească. Şi astfel, fiind convinşi şi ieşind în toată lumea, au învăţat acestea. De aici, şi noi sîntem siguri în credinţa şi în învăţătura Lui, pentru că încrederea aceasta ne vine atît de la profeţi, cît şi de la cuvioşii care s-au văzut şi au fost în toată lumea, în numele Celui răstignit. Cele grăite de către Zaharia sînt următoarele: „Sabie, ridică-te asupra păstorului Meu şi asupra bărbatului poporului Meu, zice Domnul puterilor, loveşte păstorul, şi oile lui se vor împrăştia"[454].

LIV.

Preexistenţa lui Hristos. De altfel, şi prin cuvintele care s-au istorisit de Moisi şi s-au profeţit de patriarhul Iacov: „Va spăla îmbrăcămintea Lui în vin şi haina Lui în sîngele strugurelui"[455], s-a arătat că El avea să spele în sîngele Lui pe cei ce vor crede în El. Căci Duhul Sfînt a numit haină a Lui pe cei ce primesc prin El iertarea păcatelor[456], întru care El Se găseşte întotdeauna prezent în potenţă şi va fi în chip lămurit la a doua venire a Lui. Cînd Cuvîntul vorbeşte însă despre sîngele strugurelui, arată cu aceasta că Hristos are sînge, dar nu din sămînţă omenească, ci din puterea lui Dumnezeu. Căci după cum sîngele strugurelui nu este născut de om, ci de Dumnezeu, tot asemenea şi sîngele lui Hristos nu avea să fie din neamul omenesc, ci s-a vestit de mai înainte, că avea să fie din puterea lui Dumnezeu. Iar profeţia aceasta, o, voi, bărbaţi, pe care am spus-o, arată că Hristos nu este om din oameni şi deci născut în chipul comun al oamenilor.

LV.

Celălalt Dumnezeu. Dar Tryfon a zis:

— Vom ţine socoteală şi de această explicaţie a ta, dacă vei întări şi cu argumente de altă amploare această chestiune încurcată. Acum însă, reluînd discuţia de mai înainte, dovedeşte că Duhul cel profetic a mărturisit că mai este şi un alt Dumnezeu, în afară de Creatorul tuturor, păzindu-te, totuşi, să vorbeşti despre soare şi despre lună[457], la care este scris că Dumnezeu

453. Sfîntul Iustin aplică aici profeţia lui Zaharia (13, 7), ca şi Marcu (14, 27), la împrăştierea ucenicilor în timpul arestării de către iudei a Domnului Hristos.
454. Zah. 13, 17.
455. Fac. 49, 11.
456. Prin cuvintele acestea sfîntul Iustin desemnează pe cei ce au primit botezul. A se vedea şi capit. XLIV, 4.
457. Deut. 4, 19.

a îngăduit oamenilor să se închine, ca la nişte dumnezei. De altfel, ştim că şi profeţii folosindu-se de multe ori, în chip greşit, de acest cuvînt, zic că: „Dumnezeul tău, este Dumnezeul dumnezeilor şi Domnul domnilor", adăugînd adesea: „cel mare şi puternic şi de temut"[458]. Ei spun aceasta, nu ca şi cum ar fi şi alţi dumnezei, ci în măsura în care raţiunea ne învaţă, că Dumnezeul cel adevărat, Cel ce a creat toate, El singur este Domnul acelor dumnezei şi domni închipuiţi. Pentru ca Duhul Sfînt să vădească şi aceasta, a zis prin sfîntul David: „Dumnezeii neamurilor", cu alte cuvinte, dumnezeii închipuiţi „sînt idolii demonilor, iar nu dumnezei"[459]. Şi adaugă blestem asupra acelora care îi fac pe aceştia să li se închine[460].

Faţă de acestea, eu am zis:

— Nu m-am gîndit să aduc astfel de dovezi, o Tryfon, prin care ştiu că cei ce se închină unor astfel şi astfel de lucruri sînt condamnaţi, ci altele, împotriva cărora nimeni nu poate să se împotrivească. Şi, totuşi, şi aceste dovezi ţi se vor părea curioase, cu toate că voi le citiţi în fiecare zi, aşa că chiar din aceasta puteţi să înţelegeţi că din cauza răutăţii voastre Dumnezeu a ascuns de la voi putinţa de a înţelege înţelepciunea din cuvintele Lui[461], afară numai de aceea care se găseşte în cîteva, în care, după cum spune Isaia, a lăsat prin harul îndurării Sale, sămînţă întru mîntuire, pentru ca neamul vostru să nu se piardă cu desăvîrşire, ca acela al sodomiţilor şi gomoreilor[462]. Deci, dă atenţie celor pe care le voi aminti, care sînt din Sfintele Scripturi şi care n-au nevoie de explicare, ci numai de urmare.

LVI.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Avraam. Astfel Moisi, fericitul şi credinciosul servitor al lui Dumnezeu[463], amintind despre Dumnezeul care S-a arătat lui Avraam, la stejarul din Mamvri, cu cei doi îngeri dimpreună cu El[464], trimişi pentru judecata Sodomei de către Altul, Care rămîne de-a pururea în cer şi Care nu s-a arătat şi nu a vorbit prin El singur nimănui,

458. Deut. 10, 17.
459. Ps. 95, 5; I Par. 16, 26.
460. Ps. 113, 16.
461. Cf. II Cor. 3, 14.
462. Comp. Is. 1, 9; 10, 22; Rom. 9, 27—29.
463. Num. 12, 7; Evr. 3, 2—5.
464. Cele trei persoane care au vizitat pe Avraam au atras încă de timpuriu atenţia exegeţilor. Cea mai mare parte dintre ei au folosit pentru explicarea lor exegeza alegorică. Pentru talmudişti aceste persoane au fost îngerii: Mihael, însărcinat să aducă mesajul Sarrei; Rafael, însărcinat a salva pe Lot şi Gabriel, însărcinat să distrugă Sodoma. Pentru sfîntul Iustin, una dintre aceste persoane era Domnul Dumnezeu, dar nu Dumnezeul cel suprem, ci Logosul, Fiul Său. Şi interpretarea aceasta este adoptată apoi, de toţi părinţii şi scriitorii bisericeşti, pînă la Augustin.

niciodată şi pe care-L înţelegem ca Creator al tuturor şi Tată, zice astfel: „Şi S-a arătat lui, Dumnezeu, la stejarul din Mamvri, în vremea cînd, către amiază, el stătea la uşa cortului. Ridicîndu-şi ochii, văzu, şi iată trei bărbaţi au stat asupra lui. Şi văzînd, a alergat întru întîmpinarea lor, de la uşa cortului lui şi s-a închinat la pămînt şi a zis[465] . . ." şi celelalte[466], pînă la: „Şi Avraam s-a ridicat dis-de-dimineaţă, în locul în care a stat înaintea Domnului şi privind la faţa Sodomei şi Gomorei şi la faţa pămîntului de jur-împrejur, a văzut şi iată se ridica o flacără de pe pămînt, întocmai ca un abur din cămin"[467].

Apoi, oprindu-mă din vorbă, am întrebat dacă au înţeles cele grăite.

Ei au răspuns că au înţeles, dar că cuvintele grăite de mine nu aveau în ele nici o dovadă, că există, sau că s-a vorbit de către Duhul Sfînt, despre un alt Dumnezeu sau Domn, în afară de Creatorul tuturor.

La acestea, eu am zis, iarăşi:

— Acum, fiindcă aţi înţeles Scripturile, mă voi încerca să vă conving că este şi Se numeşte Dumnezeu şi Domn şi altul, în afară de Făcătorul tuturor. Acesta se mai numeşte şi înger, din cauză că vesteşte oamenilor cele cîte voieşte să le vestească Făcătorul tuturor, mai presus de care nu mai există un alt Dumnezeu. Şi, istorisind din nou cele spuse mai înainte, am întrebat pe Tryfon: Crezi, deci, că sub stejarul din Mamvri, S-a arătat lui Avraam Dumnezeu, aşa cum spun cuvintele acestea ?

— Desigur, a răspuns el.

— Şi el a fost, am adăugat eu, Unul dintre Aceşti trei, pe Care Duhul Sfînt cel profetic Îi numeşte bărbaţi şi zice că S-au arătat lui Avraam ?

Dar acela a zis:

— Nu, ci Dumnezeu S-a arătat lui, mai înainte de arătarea celor trei. Apoi, cei trei, pe care cuvîntul îi numeşte bărbaţi, erau îngeri: doi dintre ei, trimişi spre pierderea Sodomei, iar unul, ca să binevestească Sarrei, că va avea un copil. Pentru aceasta fusese trimis şi îndeplinindu-şi misiunea, s-a depărtat.

— Atunci cum se face, am reluat eu, că unul dintre cei trei care fusese în cort şi care şi spusese: „Într-un an Mă voi întoarce la tine şi Sarra va avea un fiu"[468], se vede că Se reîntoarce, de îndată ce Sarra are un fiu, iar cuvîntul profetic şi atunci Îl arată ca fiind Dumnezeu ? Pentru ca ceea ce

465. Fac. 18, 1—3.

466. După toate probabilităţile, sfîntul Iustin va fi citat aici întregul pasaj în legătură cu Avraam, mai ales dacă ţinem seama de cele ce spune el în parag. 18 din acest capitol. Dar se vede că vreun copist al textului original, cu voie de la sine va fi eliminat de aici ceea ce i s-a părut de prisos.

467. Fac. 19, 27—28.

468. Fac. 18, 14.

vă spun să fie şi mai lămurit pentru voi, ascultaţi cele ce-au fost spuse, în chip cît se poate de limpede, de către Moisi. Acestea sînt următoarele: „Cînd Sarra a văzut pe fiul Agarei, al roabei celei egiptene, pe care-l născuse cu Avraam, jucîndu-se cu Isaac, fiul ei, a zis lui Avraam: Alungă pe roaba aceasta şi pe fiul ei. Căci fiul roabei acesteia nu va moşteni dimpreună cu fiul meu Isaac. Cuvîntul acesta s-a părut foarte aspru înaintea lui Avraam, pentru fiul lui. Iar Dumnezeu a zis lui Avraam: Să nu ţi se pară ţie ceva crud cele ce ai auzit cu privire la copil şi la roabă. În toate cele ce ţi-a spus ţie Sarra, ascultă glasul ei, fiindcă întru Isaac ţi se va numi ţie sămînţa"[469]. Aţi înţeles, deci, că cel ce a zis atunci, sub stejar, că se va întoarce, fiindcă ştia de mai înainte, că este nevoie ca să sfătuiască pe Avraam cele ce voia Sarra de la el, S-a reîntors, după cum este scris, şi că El este Dumnezeu, după cum arată şi cuvintele care au fost grăite, astfel: „Iar Dumnezeu a zis lui Avraam: Să nu ţi se pară ţie ceva crud cele ce ai auzit cu privire la copil şi la roabă" ? am întrebat eu după aceasta.

Dar Tryfon a zis:

— Da ! Dar cu aceasta n-ai arătat că Dumnezeu este altul în afară de Acesta care S-a arătat lui Avraam şi Care S-a arătat şi celorlalţi patriarhi şi profeţi, ci ai dovedit numai, că noi nu am înţeles bine cînd am gîndit că cei trei, care au venit în cort la Avraam, erau cu toţii îngeri.

Deci eu am zis iarăşi:

— Dacă, deci, n-aş fi putut să vă dovedesc din Scripturi, că Unul dintre Aceia trei este şi Dumnezeu[470] şi Se numeşte şi înger[471], fiindcă El, după cum am spus mai înainte, vesteşte celor cărora Dumnezeu, Creatorul tuturor, voieşte, cele ale Lui, atunci ar fi fost destul de raţional din partea voastră, ca să înţelegeţi că Acesta, Care S-a arătat lui Avraam pe pămînt, în chipul unui bărbat asemănător cu cei doi îngeri, care au fost cu El, a fost Dumnezeul care a existat mai înainte de facerea lumii, lucru pe care îl înţelege tot neamul vostru.

— Desigur, a zis Tryfon, căci astfel am crezut pînă acum.

Dar eu am adăugat:

— Revenind la Scripturi, mă voi încerca să vă conving că Acesta, Care se scrie şi se zice că S-a arătat lui Avraam, lui Isaac şi lui Iacov este un alt Dumnezeu, decît Dumnezeu Creatorul tuturor şi, cînd zic aşa înţeleg că este un altul cu numărul[472], iar nu cu voinţa personală. Căci vă spun că El nu

469. Fac. 21, 9—12.
470. Fac. 18, 1.
471. Fac. 31, 12.
472. Sfîntul Iustin, potrivit capit. CXXVIII, 3—4 şi CXXIX, 1—3, deosebeşte numeric pe Dumnezeu-Cuvîntul de Dumnezeu-Tată al tuturor lucrurilor. Este lămurit, totuşi, că sfîntul Iustin este încă departe de formula unui singur Dumnezeu, în trei persoane, de dogma aceasta care s-a stabilit de către Biserică mult mai tîrziu.

a făcut nici o dată altceva, decît a făcut, a voit şi a vorbit Acela care a făcut lumea şi, mai presus decît care nu există alt Dumnezeu[473].

La acestea, Tryfon a zis:

— Dovedeşte acum că există, pentru ca să cădem de acord şi asupra acestui lucru. Căci înţelegem ceea ce spui tu, atunci cînd zici că el n-a afirmat, n-a făcut şi n-a vorbit nimic altceva decît Creatorul tuturor.

La rîndul meu, i-am zis:

— Scriptura, la care m-am referit mai înainte, va face acest lucru în chip lămurit. Căci ea grăieşte astfel: „A ieşit soarele pe pămînt şi Lot a intrat în Segor. Şi Dumnezeu a plouat pucioasă şi foc de la Domnul din cer şi a distrus oraşele acestea şi tot locul de jur-împrejur“[474].

Cel de-al patrulea, dintre cei care rămăseseră cu Tryfon, a zis:

— Trebuie să spunem, atunci, că acela dintre cei doi îngeri care au venit la Sodoma şi pe care Cuvîntul îi numeşte, prin Moisi, un singur Domn, era Dumnezeu, în afară de acesta, care s-a arătat lui Avraam.

Dar eu i-am răspuns:

— Nu numai din cauza aceasta, care, de altfel aşa este, trebuie să mărturisim că aici se dă numirea de Domn, de către Duhul Sfînt, altuia, în afară de acela care înţelegem că este Creatorul tuturor. Căci s-a spus astfel nu numai prin Moisi, ci şi prin David. Astfel, prin David, s-a spus: „Zice Domnul, Domnului meu: Stai de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale“[475], după cum am spus şi mai înainte. Şi, iarăşi, în alte cuvinte: „Scaunul Tău, Dumnezeule, în veacul veacului, toiag de îndreptare este toiagul împărăţiei Tale. Ai iubit dreptatea şi ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta, Te-a uns pe Tine Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, lîngă tovarăşii Tăi“[476]. Deci, dacă voi ziceţi că Duhul Sfînt mai numeşte Dumnezeu şi Domn şi pe altul, în afară de Părintele tuturor şi de Hristosul Lui, puteţi să-mi daţi acum un răspuns. Eu, însă, vă făgăduiesc să vă dovedesc din Scripturile înseşi, că nu unul dintre cei doi îngeri, care s-au coborît la Sodoma, este acela pe care Scriptura îl numeşte Domn, ci ea numeşte Domn pe Acela care era dimpreună cu ei, Care se numea Dumnezeu şi care S-a arătat lui Avraam.

Atunci, Tryfon a zis:

— Dovedeşte, căci, după cum vezi, ziua înaintează şi noi nu sîntem pregătiţi pentru astfel de răspunsuri primejdioase; fiindcă n-am auzit niciodată, ca să fi fost cineva să cerceteze, să caute sau să dovedească

473. Cf. In. 12, 49.
474. Fac. 19, 23–25.
475. Ps. 109, 1.
476. Ps. 44, 6–7.

acestea. Şi nu te vom putea asculta, dacă vorbind, nu vei dovedi totul cu Scripturile. Tu, însă, te străduieşti să aduci dovezi din Scriptură şi declari că, mai presus de Dumnezeu, Care este Făcătorul tuturor, nu mai este nici un alt Dumnezeu.

Faţă de acestea, eu am zis:

— Voi ştiţi că Scriptura zice: „Şi a zis Domnul către Avraam: Pentru ce a rîs Sarra, zicînd: oare, voi naşte cu adevărat ? Căci am îmbătrînit. Dar, oare, cuvîntul acesta este cu neputinţă la Dumnezeu ? În vremea aceasta Mă voi întoarce la tine, peste un an, şi Sarra va avea un fiu"[477]. Iar puţin mai departe: „Şi ridicîndu-se de acolo, bărbaţii priviră la faţa Sodomei şi Gomorei. Iar Avraam mergea dimpreună cu ei, conducîndu-i. Şi Domnul a zis: Oare voi ascunde de Avraam, copilul Meu, cele ce voi face?"[478]. Iar puţin mai departe, zice din nou astfel: „Zis-a Domnul: Strigătul Sodomei şi Gomorei s-a înmulţit, iar păcatele lor sînt mari, foarte. Deci, coborîndu-Mă, voi vedea, dacă ei petrec după acest strigăt, venit pînă la Mine, iar de nu, ca să ştiu. Şi întorcîndu-se bărbaţii de acolo, au venit la Sodoma. Şi Avraam era stînd înaintea Domnului şi apropiindu-se Avraam, zise: Nu cumva vei pierde pe drept, la un loc cu cel nelegiuit ? etc."[479], căci socot că nu trebuie să mai spun, iarăşi, aceleaşi lucruri, căci le-am spus mai înainte pe toate, ci numai pe acelea prin care am făcut dovada lui Tryfon şi celor care erau cu el. Am ajuns, deci, la următorul pasaj, în care se spune: „Şi a plecat Domnul, după ce a încetat de a mai grăi lui Avraam şi S-a dus unde a găsit cu cale. Iar cei doi îngeri au venit seara la Sodoma. Şi Lot stătea la poarta Sodomei"[480], şi celelalte, de asemenea, pînă la: „Şi întinzîndu-şi bărbaţii mîinile au apucat pe Lot la ei în casă şi au închis uşa casei"[481] şi celelalte, pînă la: „Şi îngerii l-au ţinut de mînă pe el, pe femeia lui şi pe fiicele lui, în timpul cît i-a cruţat pe ei Domnul. Şi a fost, cînd i-a scos pe ei afară şi le-au zis: Mîntuieşte-ţi, mîntuieşte-ţi sufletul tău. Să nu te uiţi înapoi şi nici să nu te opreşti în locul de jur-împrejur. Mîntuieşte-te în munte, pentru ca să nu fii şi tu cuprins laolaltă. Şi a zis Lot către ei: Doamne, mă rog, pentru că servitorul Tău a găsit milă înaintea Ta şi ai mărit dreptatea Ta, pentru ca să faci să trăiască sufletul meu. Eu, însă, nu mă pot mîntui în munte, pentru ca să nu mă cuprindă relele şi să mor. Iată, oraşul acesta mic este aproape, pentru a ne refugia în el. Acolo mă voi mîntui, că este mic şi va trăi sufletul meu. Şi a zis lui: Iată am admirat chipul tău şi în cuvîntul

477. Fac. 18, 13—14.
478. Fac. 18, 16—17.
479. Fac. 18, 20—23.
480. Fac. 18, 33; 19, 1.
481. Fac. 19, 10.

acesta, de aceea nu voi distruge cetatea, despre care ai vorbit. Grăbeşte-te de te mîntuie acolo. Căci nu voi putea face nici un lucru, pînă ce nu vei intra tu acolo. Pentru aceasta a numit numele cetăţii Segor. Soarele a ieşit pe pămînt şi Lot a intrat în Segor. Şi Dumnezeu a plouat în Sodoma şi Gomora pucioasă şi foc de la Domnul din cer şi a distrus oraşele acestea şi tot locul, de jur-împrejur"[482]. Şi iarăşi, oprindu-mă puţin, am adăugat: Oare, nici acum n-aţi înţeles, voi, prieteni, că Unul dintre Cei trei, Care este şi Dumnezeu şi Domn şi Care slujeşte celui din ceruri, este Domnul celor doi îngeri ? Căci, pe cînd aceştia au venit la Sodoma, El rămînînd pe loc a vorbit ca Avraam cele scrise de Moisi, iar după convorbire, plecînd şi El, Avraam s-a întors la locul lui ? Cînd a ajuns şi el la Sodoma, n-au mai vorbit cei doi îngeri lui Lot, ci El, după cum se vede din cele grăite acolo. Iar El este Domn, în afară de Domnul din cer, adică de Făcătorul tuturor, luînd asupra Lui să aducă peste Sodoma şi Gomora cele pe care Cuvîntul le enumeră astfel, zicînd: „Domnul a plouat asupra Sodomei şi Gomorei pucioasă şi foc, de la Domnul din cer"[483].

LVII.

După ce am terminat eu, Tryfon a zis:

– Este ceva lămurit că Scriptura ne sileşte să mărturisim acest lucru. Dar tu însuţi trebuie să mărturiseşti că este ceva care ne pune în încurcătură, atunci cînd se spune că a mîncat cele pregătite şi puse înainte de Avraam[484].

La acestea, eu am răspuns:

– Că au mîncat, este lucru scris. Dacă însă am fi auzit că s-a spus că au mîncat cîteşi trei, iar nu numai doi – care erau într-adevăr îngeri şi care se hrănesc, în cer, după cum este lămurit, deşi nu au o hrană asemănătoare cu aceea de care ne folosim noi, oamenii (căci despre hrana manei, cu care s-au hrănit părinţii voştri în deşert, Scriptura zice că „ei au mîncat pîinea îngerilor")[485], aş putea spune atunci că cuvîntul, care spune că ei au

482. Fac. 19, 16–25.
483. Fac. 19, 24.
484. Fac. 18, 6–8.
485. Mana cu care au fost hrăniţi iudeii în pustie este numită „pîinea îngerilor". Dacă ţinem seama de faptul acesta, înseamnă că şi îngerii au nevoie în cer de o hrană oarecare pentru continuarea existenţei lor, cu toate că sînt fiinţe spirituale. Dar această hrană nu poate consta cîtuşi de puţin, în ceva material. Dacă şi hrana pe care au primit-o iudeii în pustie a fost „mana", adică „pîinea îngerilor", ea se va fi deosebit cu totul de aceea propriu-zisă a îngerilor, prin aceea că ea urma să fie folosită de oameni pentru existenţa lor trupească şi pentru întreţinerea vieţii. De aceea, în Scriptură, îngerii trimişi de Dumnezeu printre oameni, puşi în faţa diferitelor mîncăruri, numai se făceau că mănîncă, dar în realitate nu mîncau. Ideea aceasta, susţinută de rabinii învăţaţi ai iudeilor, a fost acceptată şi de către părinţii şi scriitorii bisericeşti.

mîncat, grăieşte tot aşa cum grăim şi noi atunci cînd spunem despre foc că a înghiţit totul. Cu toate acestea, noi nu înţelegem cîtuşi de puţin că au mîncat mestecînd cu dinţii şi cu măselele. Aşa că şi aici nu este nici o încurcătură, dacă ne-am arăta cîtuşi de puţin cunoscători ai limbajului figurat.

Dar Tryfon a zis:

— Este cu putinţă, desigur, să se explice şi astfel felul mîncării, decît că au consumat mîncînd cele pregătite de Avraam, după cum este scris. De aceea, vino acum şi ne lămureşte, cum acest Dumnezeu, Care S-a arătat lui Avraam şi care era slujitorul Dumnezeului Făcător al tuturor, născîndu-Se din Fecioara, a fost om pătimitor, la fel cu toţi, după cum ai zis mai înainte[486].

La acestea, eu am zis:

— Îngăduie-mi, o, Tryfon, mai întîi, să-ţi aduc cu această ocazie şi alte cîteva dovezi, adunate din multe locuri, pentru ca să rămîneţi convinşi pe deplin, cu privire la aceasta. Mai pe urmă, îţi voi da socoteală şi de cele ce-mi ceri acum.

El a zis:

— Fă cum crezi mai bine; căci cu aceasta vei face şi pentru mine un lucru foarte de dorit.

LVIII.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Iacov. Atunci, am zis:

— Voiesc să vă citez Scriptura, iar nu să mă grăbesc să vă înfăţişez numai construcţii de cuvinte meşteşugite. Căci nici nu am o astfel de putere, ci mi s-a dat numai un har de la Dumnezeu: acela de a înţelege Scripturile Lui, de care har mă rog să se împărtăşească toţi, în chip gratuit şi din abundenţă, pentru ca să nu fiu pus în situaţia de a-mi da socoteală şi pentru aceasta, la judecata care urmează să se facă, prin Domnul nostru Iisus Hristos, de către Dumnezeu, Creatorul tuturor.

Iar Tryfon a zis:

— Şi acest lucru pe care-l vei face acum, va fi vrednic de pietatea ta. Îmi pare însă că spui o ironie, atunci cînd zici că nu ai puterea cuvintelor meşteşugite.

Faţă de acestea, eu i-am răspuns iarăşi:

— Dacă crezi tu astfel, fie ! Eu însă sînt convins că ceea ce spun este adevărat. Dar, pentru ca să trec mai degrabă la dovezi, dă acum atenţie cuvintelor mele.

---

486. Sfîntul Iustin face pe Tryfon să vorbească, aşa cum va vorbi el însuşi, în capit. următor (LVIII, 3).

Şi el a zis:

– Vorbeşte !

– O, fraţilor, am continuat eu, s-a scris iarăşi, de către Moisi, că acest Dumnezeu care S-a arătat patriarhilor[487], este numit şi înger[488], şi Domn[489], pentru ca şi din aceasta să cunoaşteţi că El slujeşte Dumnezeului, Părintelui tuturor, după cum aţi putut vedea mai înainte, şi pentru ca, apoi convingîndu-vă şi prin mai multe alte dovezi, să rămîneţi siguri. Astfel, Cuvîntul lui Dumnezeu, explicînd prin Moisi cele cu privire la Iacov, nepotul lui Avraam, zice astfel: „Şi era, pe cînd oile rămîneau însărcinate, luînd în pîntece, şi am văzut cu ochii, acestea în somn. Şi iată că ţapii şi berbecii se urcau peste oi şi peste capre, cu dungi albe, pestriţe şi cu pete cenuşii. Şi mi-a zis îngerul Domnului în somn: Iacov, Iacov ! Iar eu am zis: Ce este, Doamne ? Şi a zis: Priveşte cu ochii tăi şi vezi ţapii şi berbecii, urcîndu-se peste oi şi peste capre cu dungi albe, pestriţe şi cu pete cenuşii. Am văzut toate cîte îţi face Laban. Eu sînt Dumnezeu care M-am arătat ţie în locul lui Dumnezeu, acolo unde Mi-ai uns Mie stîlp şi te-ai rugat cu rugăciune. Deci, acum ridică-te şi ieşi din pămîntul acesta şi du-te în pămîntul naşterii tale, iar Eu voi fi cu tine“[490]. Şi iarăşi, în alte cuvinte vorbind despre acest Iacov, zice astfel: „Ridicîndu-se, în noaptea aceea, a luat pe cele două femei, pe cele două roabe şi pe cei unsprezece copii ai lui şi a trecut trecătoarea lui Iavoch şi luîndu-i mai departe, i-a trecut valea şi a trecut prin toate cele ale lui. Şi Iacov a rămas singur. Şi s-a luptat un om cu el, pînă dimineaţa. Şi a văzut că nu poate nimic împotriva lui şi s-a apucat de latul femurului lui şi a amorţit latul femurului lui Iacov din cauza luptei pe care o dusese cu el. Şi a zis lui: Dă-mi drumul, că a venit dimineaţa. Iar acela zise: Nu-ţi voi da drumul, pînă ce nu mă vei binecuvînta. Şi zise lui: care este numele tău ? Iar acela zise: Iacov. Şi i-a zis lui: Numele tău nu se va mai chema Iacov, ci Israel va fi numele tău: fiindcă te-ai luptat cu Dumnezeu, vei fi puternic şi cu oamenii. Şi Iacov a întrebat şi a zis: Spune-mi numele tău ! Şi i-a zis: De ce mă întrebi de numele meu ? Şi l-a binecuvîntat pe el acolo. Şi a numit Iacov numele locului aceluia: Vederea lui Dumnezeu. Căci am văzut pe Dumnezeu faţă către faţă şi sufletul meu s-a bucurat“[491].

Şi iarăşi, în alte locuri, vorbind despre acelaşi Iacov, zice acestea: „A venit Iacov în Luz, care este în pămîntul Canaan, care este Bethel, el şi tot poporul, care era dimpreună cu el. Şi a clădit acolo jertfelnic şi a

487. Fac. 18, 1.
488. Fac. 31, 11.
489. Fac. 31, 10–13.
490. Ibidem.
491. Fac. 32, 22–30.

numit numele locului aceluia Bethel. Căci acolo i S-a arătat Dumnezeu, în timpul cît fugea de faţa fratelui său Esau. Şi a murit Debora, dădaca Rebecăi, şi a fost îngropată mai jos de Bethel sub stejar, iar Iacov a numit numele său Stejarul tristeţii. Şi S-a arătat Dumnezeu lui Iacov, încă în Luz, cînd a venit acolo din Mesopotamia Siriei şi l-a binecuvîntat. Şi i-a zis Dumnezeu: Numele tău nu se va mai chema Iacov, ci numele tău va fi Israel"[492]. El se numeşte astfel Dumnezeu şi Dumnezeu este şi va fi. Şi, de vreme ce toţi au făcut semn din cap că sînt de acord, eu am zis:

– Socotesc că este necesar să vă amintesc, totodată, şi cuvintele care vestesc că Acesta S-a arătat lui pe cînd fugea de fratele lui Esau, şi ca înger, şi ca Dumnezeu, şi ca Domn, El care S-a arătat în formă de bărbat lui Avraam şi care în formă de om S-a arătat, luptînd cu Iacov[493]. Cuvintele acestea sînt următoarele: „Şi a ieşit de la fîntîna jurămîntului şi a pornit în Haran. Şi a venit într-un loc oarecare şi a dormit acolo. Căci soarele apusese. Şi a luat din pietrele locului şi le-a aşezat la capul lui şi s-a culcat în locul acela şi a văzut vise: Şi, iată, o scară sprijinită pe pămînt, al cărei cap ajungea la cer, iar îngerii lui Dumnezeu se urcau şi se coborau pe ea şi Domnul Se sprijinea pe ea. Şi Acela zise: Eu sînt Domnul Dumnezeul lui Avraam, părintele tău şi al lui Isaac. Nu te teme ! Pămîntul pe care tu dormi ţi-l voi da ţie şi seminţiei tale. Şi sămînţa ta va fi ca nisipul pămîntului şi se va înmulţi spre mare, spre miazăzi, spre miazănoapte şi spre răsărit şi întru tine se vor binecuvînta toate triburile pămîntului şi întru sămînţa ta. Şi iată, Eu sînt cu tine, păzindu-te pe calea în care vei merge şi te voi întoarce în pămîntul acesta, căci nu te voi părăsi, pînă ce nu voi face toate cîte ţi-am vorbit ţie. Şi s-a ridicat Iacov din somnul lui şi a zis: În locul acesta este Domnul, iar eu n-am ştiut. Şi s-a temut şi a zis: Cît de înfricoşător este locul acesta ! Aici nu este altceva decît casa lui Dumnezeu şi însăşi poarta cerului. Şi s-a sculat Iacov de dimineaţă şi a luat piatra pe care o pusese acolo la capul lui şi a pus-o drept stîlp şi a vărsat untdelemn pe marginea ei. Şi a chemat Iacov numele locului: Casa lui Dumnezeu, iar numele cetăţii era mai înainte Ulammaus"[494].

LIX.

Celălalt Dumnezeu S-a arătat lui Moisi. Şi spunînd acestea, am adăugat:

– Îngăduiţi-mi să vă dovedesc şi din cartea Exodului, cum Acesta, arătîndu-Se lui Avraam şi lui Iacov ca înger, Dumnezeu, Domn, bărbat[495] şi

---

492. Fac. 35, 6–10.
493. Fac. 32, 24.
494. Fac. 28, 10–19.
495. Fac. 18, 2.

om[496], S-a arătat şi a vorbit şi lui Moisi în flacăra de foc dintr-un tufiş[497]. Iar aceia spunînd că ascultă cu plăcere, fără oboseală şi cu voie bună, am adăugat: În cartea, care se intitulează Ieşire, se găsesc şi acestea: „După zilele acelea multe s-a sfîrşit împăratul Egiptului şi fiii lui Israel au gemut din cauza muncilor"[498] şi celelalte, în continuare, pînă la: „Mergînd, adună pe bătrînii lui Israel şi vei zice lor: Domnul-Dumnezeul părinţilor voştri S-a arătat mie, Dumnezeul lui Avraam şi Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacov, zicînd: Cu privirea privesc la voi şi la toate cîte s-au întîmplat vouă în Egipt"[499]. Şi, la acestea, am adăugat: O, voi, bărbaţi, aţi înţeles că îngerul acela care zice Moisi că i-a vorbit lui în foc, acesta fiind Însuşi Dumnezeu, arată lui Moisi că El este Dumnezeul lui Avraam, al lui Isaac şi al lui Iacov?

LX.

Dar Tryfon a zis:

— Din cuvintele pe care le spui tu nu înţelegem aceasta, ci numai că, cel ce s-a arătat în para focului era înger şi că cel ce a vorbit lui Moisi era Dumnezeu, aşa că, în acea viziune de atunci a fost şi înger şi Dumnezeu, adică doi laolaltă[500]. La aceasta, eu i-am răspuns, iarăşi:

— Chiar dacă s-a întîmplat aşa, atunci, o, prieteni, şi dacă în viziunea care s-a făcut lui Moisi a fost şi înger şi Dumnezeu laolaltă, după cum vi s-a dovedit vouă prin cuvintele arătate mai înainte, atunci, cel ce a zis lui Moisi că este Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isaac şi Dumnezeul lui Iacov, nu poate fi nicidecum Dumnezeu-Făcătorul tuturor, ci Cel ce S-a dovedit vouă că S-a arătat lui Avraam, lui Isaac şi lui Iacov, slujind voinţei Făcătorului tuturor şi Care, la judecata Sodomei, a slujit deopotrivă voinţei Lui. Aşa că, chiar dacă ziceţi că au fost doi: înger şi Dumnezeu, orişicine, avînd puţină minte, nu va îndrăzni să spună că Făcătorul tuturor şi Tatăl, părăsind toate cele mai presus de cer, S-a arătat într-un mic colţişor de pămînt.

Şi Tryfon a zis:

— Deoarece s-a dovedit mai înainte, că cel ce s-a arătat lui Avraam, şi

496. Fac. 32, 24.
497. Ieş. 3, 2.
498. Ieş. 2, 23.
499. Ieş. 3, 16.
500. S-ar părea că aici ne găsim în faţa unei contraziceri: astfel în Exod 3, 2 se spune că îngerul Domnului a apărut lui Moisi, iar în Exod 3, 4, Domnul însuşi este acela care-i vorbeşte. Sfîntul Iustin este însă de părere că în amîndouă cazurile este vorba despre cea de a doua persoană a dumnezeirii, despre Logosul lui Dumnezeu, pe Care Scriptura Îl desemnează atît ca „înger" cît şi cu un alt nume, mult mai deosebit dumnezeiesc, acela de „Domn" (a se vedea capit. LXI, 1).

care este numit de către Domnul din ceruri Dumnezeu şi Domn, a adus cu sine asupra Sodomei cele ce au venit asupra ei, şi acum, chiar dacă a fost înger cel ce a apărut lui Moisi, dimpreună cu Dumnezeu, înţelegem că Dumnezeu care a vorbit cu Moisi din rug nu a fost Dumnezeu-Făcătorul tuturor, ci acela care s-a dovedit că s-a arătat şi lui Avraam, şi lui Isaac, şi lui Iacov, care se mai cheamă înger al lui Dumnezeu-Făcătorul tuturor şi se înţelege că este astfel, din aceea că el comunică oamenilor cele ale Părintelui şi Făcătorului tuturor.

Eu i-am zis, însă, iarăşi:

— Iată, Tryfon, îţi voi dovedi acum, că în viziunea lui Moisi Acesta singur, Care este numit şi înger şi Care este şi Dumnezeu, S-a arătat şi a vorbit lui Moisi. Deoarece Cuvîntul zice astfel: „Căci s-a arătat îngerul Domnului în focul flăcării din rug şi el vede că rugul arde în foc şi totuşi, rugul nu se consumă. Şi Moisi a zis: Ducîndu-mă voi vedea viziunea aceasta mare, că rugul nu se consumă. Şi Domnul văzînd că se apropie să vadă, l-a chemat Domnul, din rug"[501]. Deci, în felul în care numeşte înger pe Cel ce S-a arătat lui Iacov, în timpul somnului, şi acest înger care i s-a arătat lui în somn i-a zis: „Eu sînt Dumnezeu, Care M-am arătat ţie cînd ai fugit de faţa fratelui tău Esau"[502], iar în timpul lui Avraam, la judecata Sodomei îl numeşte: „Domn, care a adus judecata de la Domnul din ceruri"[503], tot aşa şi aici, Cuvîntul, spunînd că îngerul Domnului s-a arătat lui Moisi, şi după aceasta arătînd că el este Domn şi Dumnezeu, îl numeşte astfel pe acelaşi pe care-l arată, şi prin multe alte cuvinte, slujind Dumnezeului care este mai presus de lume[504] şi mai presus de care nu mai este altul.

LXI.

Înţelepciunea este deopotrivă Celălalt Dumnezeu. Şi am adăugat:

— O, prieteni, vă voi da şi o altă mărturie din Scriptură şi anume aceea că, mai înainte de toate cele create[505], Dumnezeu a născut din El un principiu şi o putere oarecare raţională, care se mai numeşte de către Duhul

501. Ieş. 3, 2—4.
502. Fac. 31, 13; 35, 1—7.
503. Fac. 19, 24.
504. Ideea că, în lume, Domnul Iisus Hristos în toate arătările Sale, în diferite chipuri, a slujit Dumnezeului care este mai presus de lume, o mai găsim exprimată de sfîntul Iustin şi în *Dialog.* V, 3; LXV, 7 şi LVI, 22.

505. „Ἀρχὴ" are în greceşte mai multe semnificaţii: cea de bază este aceea de „început". Sensul în care-l foloseşte sfîntul Iustin, aici, este acela de „principiu", sau de putere raţională, aşa cum am tradus şi noi mai sus. La sfîntul Irineu găsim expresia „creavit me principium" (P.G. VII, 1033), iar la Tertulian, expresia „condidit me initium" (*Adv. Hermog.* XVIII).

Sfînt şi Slavă a Domnului[506], alteori Fiu[507], alteori Înţelepciune[508], alteori înger, alteori Dumnezeu, alteori Domn şi Cuvînt[509] şi alteori Se numeşte pe Sine Conducător principal de oaste[510] atunci cînd S-a arătat în chip de om lui Iosua Navi. Căci întotdeauna El îşi are numirea după felul cum slujeşte voinţei părinteşti şi din aceea că este născut din Tatăl, prin voinţă.

Oare un astfel de lucru nu vedem că se întîmplă şi în noi, înşine ? Căci atunci cînd spunem un cuvînt, noi dăm naştere unui cuvînt nu prin sciziune, pentru ca să credem că se împuţinează cuvîntul din noi atunci cînd vorbim[511]. Şi, după cum vedem că dintr-un foc ia naştere alt foc, nemicşorîndu-se acela din care s-a făcut aprinderea, ci rămînînd acelaşi, iar acela care a fost luat din el, se pare că este acelaşi şi că nu împuţinează pe acela din care s-a aprins. De altfel, şi cuvîntul „Înţelepciune“[512] îmi va fi o mărturie că acest Dumnezeu însuşi, Care S-a născut din Părintele tuturor, este şi Cuvîntul şi Înţelepciunea şi Puterea şi Slava Celui ce L-a născut şi Care a spus acestea prin Solomon: „Dacă vă voi vesti vouă cele ce se fac în fiecare zi, aducîndu-mi aminte voi enumera cele din veac. Domnul M-a întemeiat început al căilor Lui[513], întru lucrurile Lui. Mai înainte de veac M-a întemeiat, în început, mai înainte de a face pămîntul şi mai înainte de a face abisurile, mai înainte de a ieşi izvoarele apelor, mai înainte de a se stabili munţii. Mai înaintea tuturor munţilor Mă naşte pe Mine. Dumnezeu a făcut pămîntul care nu este locuit şi marginile locuite de sub cer. Cînd a pregătit cerul, eram alăturea de El, şi cînd a aşezat în chip deosebit tronul Lui pe vînturi, cînd a făcut puternici norii de sus şi cînd a făcut sigure izvoarele abisului, cînd a făcut puternice temeliile pămîntului, am fost lîngă El, potrivind totul. Eu am fost aceea întru care s-a veselit; în fiecare zi Mă veseleam în faţa Lui şi în tot timpul, că Se veselea alcătuind lumea şi Se veselea întru fiii oamenilor. Deci acum, fiule, ascultă-Mă: Fericit bărbatul care va asculta de Mine şi omul care va păzi căile Mele, veghind la uşile Mele în fiecare zi, ţinînd

506. Comp. Ieş. 16, 7.
507. Ps. 2, 7.
508. Comp. Pilde, cap. 8 şi urm.
509. Comp. Ps. 32, 6; 106, 20.
510. Ios. 5, 13—14.
511. Comparaţia aceasta dublă pe care o înfăţişează sfîntul Iustin, cu cuvîntul omenesc şi cu focul, o găsim şi la Tatian, la Tertulian şi la Lactantiu.
512. Aici este vorba despre Înţelepciunea Tatălui, iar nu de cartea „Proverbelor“, pe care sfîntul Iustin o citează mai departe (capit. CXXXIX, 3), sub numele de „Înţelepciune“.
513. În unele manuscrise dinainte de sfîntul Iustin, în acest loc citim: „început al căii lui“. În LXX şi în citatele scriitorilor contemporani lui, însă, citim în toate: „început al căilor lui“. Ceva mai mult, sfîntul Iustin nu spune niciodată că Scriptura numeşte pe Hristos „cale“, cu toate că expresia aceasta o întîlnim la Ioan 14, 6.

uşorii intrărilor Mele. Căci ieşirile Mele sînt ieşirile de viaţă şi voinţa este pregătită de Domnul. Cei care păcătuiesc faţă de Mine nelegiuiesc faţă de sufletele lor, iar cei ce Mă urăsc iubesc moartea“[514].

LXII.

Celălalt Dumnezeu ia parte la creaţie şi Se arată lui Iosua Navi. Acelaşi lucru, o prieteni, l-a spus Cuvîntul lui Dumnezeu şi prin Moisi, indicîndu-ne că acela despre care am vorbit mai sus este tot acela, căruia Dumnezeu i se adresează şi la facerea omului, zicîndu-i aceste cuvinte: „Să facem om după chipul nostru şi după asemănare. Şi să aibă stăpînirea peştilor mării şi a păsărilor cerului, ca şi a tuturor tîrîtoarelor, care se tîrăsc pe pămînt. Şi a făcut Dumnezeu pe om; după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el: bărbat şi femeie i-a făcut pe ei. Şi i-a binecuvîntat Dumnezeu pe ei, zicînd: Creşteţi şi vă înmulţiţi şi umpleţi pămîntul şi-l stăpîniţi“[515]. Pentru ca nu cumva să schimbaţi cuvintele spuse mai înainte şi să ziceţi aşa cum spun şi dascălii voştri – sau că Dumnezeu zice: „Să facem“, adresîndu-Se Sie însuşi, tot aşa cum şi noi, de multe ori, avînd ceva de făcut, zicem către noi înşine: „să facem“; sau că Dumnezeu a spus către elemente, adică pămîntului şi celorlalte, deopotrivă, din care a fost făcut omul, „să facem“ – vă voi înfăţişa din nou cuvintele grăite de însuşi Moisi, din care vom putea să înţelegem, mai presus de orice îndoială, că el a vorbit către cineva, care, din punct de vedere numeric era altul, şi care în acelaşi timp era şi o fiinţă raţională. Cuvintele sînt acestea: „Şi a zis Dumnezeu: Iată Adam a fost făcut ca unul din noi, ca să cunoască binele şi răul“[516]. Deci, zicînd „ca unul din noi“, a menţionat numărul mai multora care erau laolaltă şi care erau cel puţin doi. Căci n-aş putea zice că este adevărat ceea ce dogmatizează acea erezie de la voi, sau ceea ce încearcă să dovedească dascălii voştri, că Dumnezeu a zis astfel adresîndu-se îngerilor, sau că trupul omenesc este creaţiunea îngerilor[517]. Ci progenitura aceea, ieşită cu adevărat din Tatăl[518] mai înainte de toate făpturile, se găsea dimpreună cu Tatăl şi Tatăl acesteia îi vorbeşte, după cum a arătat Cuvîntul, şi prin Solomon, că ceea ce Solomon numeşte Înţelepciune a fost şi început mai înainte de toate făpturile, şi progenitură a lui Dumnezeu, iar prin descoperirea făcută lui Iosua Navi ne arată acelaşi lucru.

---

514. Pilde 8, 21–36.
515. Fac. 1, 26–28.
516. Fac. 3, 22.
517. Aici sfîntul Iustin are în vedere sau totalitatea sectelor iudaice, sau numai pe vreunele din ele, sau în fine, pe acei iudei cu tendinţe filozofice de natura celor ale lui Philon.
518. A se vedea şi *Apolog. II*, VI, 3.

Pentru ca şi de aici să înţelegeţi, în chip lămurit ceea ce vă spun, ascultaţi acum şi cele ce se spun în cartea lui Iosua. Acestea sînt următoarele: „Şi a fost pe cînd Iosua în Ierihon, privind cu ochii, văzu un om, stînd înaintea lui. Şi apropiindu-se Iosua, îi zise lui: Eşti de-al nostru, sau de-al potrivnicilor ? Şi i-a zis lui: Eu sînt comandantul şef al puterii Domnului şi am venit acum aici. Şi Iosua a căzut cu faţa la pămînt şi i-a zis lui: Stăpîne, ce porunceşti robului tău ? Iar conducătorul şef al Domnului zise către Iosua: Desfă-ţi încălţămintea picioarelor tale, căci locul pe care ai stat este un pămînt sfînt. Şi Ierihonul era închis şi întărit şi nimeni nu ieşea afară din el. Şi a zis Domnul către Iosua: Iată îţi dau Ierihonul subjugat şi pe împăratul lui din el şi pe cei puternici în ce priveşte forţa"[519].

LXIII.

Naşterea din Fecioară. Faţă de toate acestea, Tryfon a zis:

— În chip puternic şi cu multe argumente ai dovedit aceasta, prietene. Acum, mai rămîne să dovedeşti că Acesta S-a născut om din fecioară, după voinţa Tatălui Lui şi că S-a răstignit şi că a murit. Apoi, negreşit, să mai dovedeşti că, după acestea, înviind din morţi, S-a înălţat la cer.

Dar eu i-am răspuns:

— Chiar şi lucrul acesta l-am dovedit, o, voi, bărbaţi, prin cuvintele profeţilor istorisite mai înainte, pe care, amintindu-vi-le acum din nou şi explicîndu-le, mă voi încerca să vă aduc şi la înţelegerea acestora. Oare, cuvintele lui Isaia: „Neamul Lui cine-l va spune ? Că se ia de pe pămînt viaţa Lui"[520], nu vi se pare că s-au zis ca şi cum El nu Şi-ar avea neamul de la oameni, El, care se spune că a fost dat morţii de Dumnezeu din cauza nelegiuirilor poporului ?[521]. Despre sîngele Acestuia şi Moisi a spus în parabolă, după cum am văzut mai înainte, că va spăla haina Lui în sîngele strugurelui[522], ca şi cum sîngele Lui nu s-ar naşte din sămînţa omenească, ci din voinţa lui Dumnezeu[523]. De altfel şi cele spuse de către David: „În strălucirile sfinţilor Tăi, din pîntece, mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-S-a Domnul şi nu Se va căi: Tu eşti preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec"[524], nu vă arată vouă că Dumnezeu-Tatăl, al tuturor, avea să-L nască pe El de sus şi din pîntecele omenesc ? Tot astfel şi în alte locuri pe care vi le-am arătat mai înainte, zice: „Scaunul Tău, Dumne-

519. Ios. 5, 13–6, 2.
520. Is. 53, 8.
521. Is. 53, 5.
522. Fac. 49, 11.
523. In. 1, 13.
524. Ps. 109, 3—4.

zeule, în veacul veacului. Toiag de îndreptare este toiagul împărăţiei Tale. Iubit-ai dreptatea şi ai urît nelegiuirea. Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei înaintea tovarăşilor Tăi. Smirnă, picături de mir şi scorţişoară din veşmintele Tale, din palate de fildeş, cu care Te-au înveselit pe Tine. Fiice de împăraţi întru cinstea Ta; de faţă a stat împărăteasa, de-a dreapta Ta, în haină aurită îmbrăcată şi prea înfrumuseţată. Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta; uită de poporul tău şi de casa tatălui tău, iar Împăratul va pofti frumuseţea ta, căci El este Dumnezeul tău şi tu te vei închina Lui“[525].

Cum că El este mărturisit, de către cel ce a făcut toate acestea, ca vrednic de a I se da închinare şi deci ca Dumnezeu şi Hristos, se poate vedea, în chip lămurit, chiar din cuvintele acestea. Anume că, de asemenea, celor ce cred în El că ar fi un singur suflet, o singură adunare şi o singură Biserică, Cuvîntul lui Dumnezeu li se adresează ca unei fiice, cu alte cuvinte, astfel se adresează Bisericii care s-a făcut în numele Lui şi care participă la numele Lui (căci toţi ne numim creştini), tot cuvintele acestea o arată lămurit, învăţîndu-ne să uităm, în acelaşi timp şi obiceiurile noastre părinteşti vechi. Căci ele sună astfel: „Ascultă fiică şi vezi şi pleacă urechea ta; uită de poporul tău şi de casa tatălui tău, iar Împăratul va pofti frumuseţea ta, căci El este Domnul tău şi tu te vei închina Lui“[526].

LXIV.

Dar Tryfon a zis:

— Fie cunoscut ca Domn şi Hristos şi Dumnezeu, după cum arată Scripturile, pentru voi, cei dintre neamuri, care vă şi numiţi cu toţii după numele lui: creştini. Noi, însă, fiind adoratorii lui Dumnezeu, Care l-a făcut şi pe acesta însuşi, nu avem nevoie de mărturisirea lui şi nici să ne închinăm lui.

La acestea, eu i-am răspuns:

— O, Tryfon, dacă aş fi fost tot atît de iubitor de gîlceavă şi plin de zădărnicie ca voi, nu aş mai fi rămas să discut cu voi, care nu sînteţi pregătiţi să înţelegeţi cele spuse de mine, dar sînteţi pregătiţi întotdeauna să spuneţi ceva care să ne atingă. Acum însă, fiindcă mă tem de judecata lui Dumnezeu, nu voiesc să-mi dau cu părerea despre nimeni din neamul vostru, dacă nu cumva este dintre aceia, care pot să se mîntuiască prin harul cel de la Domnul Savaot. Pentru aceasta, chiar dacă voi vă arătaţi plini de

525. Ps. 44, 7—13.
526. Ps. 44, 11—13.

răutate, voi aştepta ca să vă răspund la orice mă veţi întreba şi la orice contrazicere şi fac acelaşi lucru, în genere, cu toţi, de orice neam ar fi ei, care voiesc să discute sau să mă întrebe ceva cu privire la acestea.

Deci, că şi cei care se mîntuiesc din neamul vostru se mîntuiesc prin Acesta şi sînt în ceata Acestuia, dacă aţi fi dat atenţie celor grăite de mine, mai înainte, din Scripturi, aţi fi înţeles şi nu m-aţi mai fi întrebat despre aceasta. De aceea, iarăşi vă voi grăi acum cele spuse mai înainte de mine, din David şi vă cer ca să înţelegeţi, iar nu numai să vă grăbiţi de a vă arăta plini de răutate şi să contraziceţi. Astfel, cuvintele pe care le-a rostit David sînt următoarele: „Domnul a împărăţit; să se mînie popoarele. Cel ce şade pe heruvimi; să se cutremure pămîntul. Domnul este mare în Sion şi mai presus de toate popoarele. Mărturisească-se numelui Tău, al celui mare, că este înfricoşător şi sfînt şi cinstea împăratului iubeşte judecata. Tu ai pregătit căile cele drepte; tu ai făcut judecată şi dreptate întru Iacov. Înălţaţi pe Domnul Dumnezeul nostru şi închinaţi-vă aşternutului picioarelor Lui, că sfînt este. Moisi şi Aaron între preoţii Lui şi Samuel între cei ce cheamă numele Lui. Ei au chemat pe Domnul şi El i-a ascultat pe ei. În stîlp de foc a vorbit lor, că ei au păzit mărturiile Lui şi poruncile Lui, pe care le-a dat lor“[527]. Şi în alte cuvinte spuse de David, pe care vi le-am istorisit de asemenea, mai înainte, şi despre care voi ziceţi în chip cu totul necugetat că au fost spuse cu privire la Solomon, fiind intitulate: „Asupra lui Solomon“, se dovedeşte pe de o parte că ele nu au fost spuse cu privire la Solomon, iar pe de altă parte, că acesta a fost şi mai înainte de soare şi că cei mîntuiţi din neamul vostru, se vor mîntui prin El. Aceste cuvinte sînt următoarele: „Dumnezeule, dă judecata Ta împăratului şi dreptatea Ta fiului împăratului. Va judeca pe poporul Tău întru dreptate şi pe săracul Tău întru judecată. Să ia munţii asupra lor pacea poporului şi colinele, dreptatea. Va judeca pe săracii poporului şi va mîntui pe fiicele celor lipsiţi şi va umili pe calomniator. Şi va rămîne dimpreună cu soarele şi mai înainte de lună în neamurile neamurilor. . .“ etc.,[528] pînă la: „Mai înainte de soare va rămîne numele Lui. Şi se vor binecuvînta întru El toate triburile pămîntului; toate neamurile Îl vor ferici. Binecuvîntat este Domnul, Dumnezeul lui Israel, singurul care face lucruri minunate şi binecuvîntat este numele slavei Lui, în veacul veacului. Şi tot pămîntul se va umple de slava Lui. Fie ! fie!“[529].

Amintiţi-vă, de asemenea, şi de celelalte cuvinte despre care am spus că au fost grăite tot de către David şi în care se tîlcuia că avea să iasă de la

527. Ps. 98, 1–7.
528. Ps. 71, 5.
529. Ps. 71, 17–19.

marginile cerului şi că iarăşi avea să se înalţe în aceleaşi locuri, pentru ca să cunoaşteţi şi pe Dumnezeu care a venit de sus şi pe omul care a fost între oameni, cum şi că Acela, pe care vor avea să-L vadă şi să plîngă cei ce L-au împuns, va veni iarăşi[530]. Cuvintele acestea sînt următoarele: „Cerurile spun slava lui Dumnezeu, iar firmamentul vesteşte făptura mîinilor Lui. Ziua spune cuvînt zilei, iar noaptea vesteşte cunoştinţă nopţii. Nu sînt graiuri, nici cuvinte ale căror glasuri să nu se audă. În tot pămîntul a ieşit sunetul lor şi la marginile lumii cuvintele lor. El a pus cortul Lui în soare şi, ca un mire pornind din cămara de nuntă a Lui, Se va înveseli întocmai ca un gigant, pentru a alerga pe cale. De la marginile cerului ieşirea Lui şi punctul de ajungere a Lui pînă la marginile cerului şi nu va fi nimeni care să se ascundă de căldura Lui“[531].

LXV.

Capitolul XLII din Isaia, în discuţia cu Tryfon. La acestea Tryfon a zis:

— Tulburat din cauza atîtor citate pe care ni le pui înainte, nu ştiu ce să mai zic despre Scriptură, care ne arată ceea ce a grăit Isaia cînd a spus că Dumnezeu nu dă nimănui altuia slava Lui, zicînd astfel: „Eu sînt Domnul Dumnezeu; acesta este numele Meu; Eu nu voi da altuia slava Mea şi nici virtuţile Mele“[532].

Eu, însă, i-am răspuns:

— Dacă, o, Tryfon, dacă ai spus pur şi simplu, cuvintele acestea, fără nici o răutate, ai tăcut apoi, neamintind nici de cuvintele care sînt înaintea lor şi neadăugîndu-le nici pe acelea care vin după ele, să fii iertat. Dacă însă ai făcut aceasta căutînd să duci discuţia noastră în încurcătură, pentru ca să spun că Scripturile se contrazic între ele, greşeşti, foarte. Căci niciodată nu va putea să-mi treacă prin cap sau să spun aşa ceva; ci dimpotrivă, dacă mi-ai pune înainte o Scriptură care s-ar părea astfel şi ai avea pretextul că ea ar fi contradictorie, convins fiind întru totul că nici o Scriptură nu este contrară cu alta, voi mărturisi, ceva mai mult, că eu nu înţeleg cele spuse şi mă voi zbate ca să conving şi pe cei ce presupun că Scripturile se contrazic, să gîndească aceea ce gîndesc şi eu. Şi acum, numai Dumnezeu ştie, cum vei fi pus tu chestiunea.

Eu, însă, vă voi aminti cuvîntul aşa cum s-a spus, pentru ca şi din aceasta să cunoaşteţi că Dumnezeu dă slava Lui numai Hristosului Lui. Voi relua, deci, cîteva cuvinte, o, bărbaţi, dintre cele ce sînt în legătură cu cele grăite de Tryfon şi apoi, pe cele ce sînt de asemenea în legătură şi care

530. Comp. Zah. 12, 10.
531. Ps. 18, 1–6.
532. Is. 42. 8.

urmează. Nu le voi lua dintr-o altă pericopă, ci laolaltă, aşa cum sînt legate între ele. După aceasta, voi înşivă îmi veţi spune sensul lor. Aceste cuvinte sînt următoarele: „Aşa zice Domnul Dumnezeu, Cel ce a făcut cerul şi l-a întărit pe el; Cel ce a solidificat pămîntul şi cele de pe el şi a dat suflare poporului de pe el şi duh celor ce-l calcă: Eu sînt Domnul Dumnezeu, Care te-am chemat pe tine întru dreptate şi te voi ţine de mînă şi te voi întări şi te-am dat ca alianţă neamului, spre lumina neamurilor, pentru a deschide ochii orbilor, ca să scoţi din lanţuri pe cei chinuiţi şi din casa închisorii pe cei ce stau întru întuneric. Eu sînt Domnul Dumnezeu, acesta este numele Meu, nu voi da slava Mea altuia şi nici virtuţile Mele idolilor celor sculptaţi. Iată au venit cele de la început, lucrurile noi pe care Eu le vestesc şi mai înainte de a le vesti, au fost făcute clare vouă. Lăudaţi pe Dumnezeu cu laudă nouă; începutul Lui este de la marginea pămîntului, o, voi, care coborîţi pe mare şi plutiţi continuu, insule, şi voi care le locuiţi. Veseleşte-te, pustiule; satele şi curţile şi cei ce locuiesc Kidarul se vor veseli şi cei ce locuiesc pe pietrele de la vîrfurile munţilor vor striga, vor da lui Dumnezeu slavă şi vor vesti în insule virtuţile Lui. Domnul, Dumnezeul puterilor, va veni, va nimici războiul, va ridica rîvna şi va striga asupra vrăjmaşilor, cu putere“[533]. Şi, zicînd acestea, le-am spus lor: Aţi înţeles, o, prieteni, că Dumnezeu zice, că va da acestuia, pe care l-a aşezat spre lumina neamurilor, slava Sa, iar nu altcuiva[534], sau, cum a zis Tryfon, că Dumnezeu Îşi păstrează slava pentru El însuşi ?

Iar Tryfon a răspuns:

— Am înţeles şi aceasta. Sfîrşeşte, deci şi celelalte părţi ale discuţiei.

LXVI.

Naşterea din Fecioară, după Isaia. Deci, reluînd din nou cuvîntul de acolo unde mă oprisem în dovedirea faptului că El S-a născut din Fecioara şi că s-a profeţit prin Isaia că Se va naşte prin Fecioara[535], am început să spun din nou această profeţie care se prezintă astfel: „Şi a adăugat

533. Is. 42, 6—13.

534. Sfîntul Iustin nu vorbeşte aici nimic despre Sfîntul Duh şi pare că rezervă slava dumnezeiască şi adoraţia numai Fiului. Dar felul acesta de a proceda nu este ceva caracteristic sfîntului Iustin, căci şi alţi scriitori creştini contemporani fac la fel. De aici s-a tras concluzia pripită de către unii, că sfîntul Iustin nu atribuie Duhului Sfînt locul pe care, cu timpul, l-a ocupat El în teologia creştină. Totuşi menţiunea Sfîntului Duh o găsim la sfîntul Iustin în formulele sale trinitare.

535. Sfîntul Iustin a citat încă din capit. XLIII pasajul respectiv din Isaia, pe care a început chiar să-l comenteze. Dar, la puţină vreme după aceasta, la cererea lui Tryfon, a trebuit să părăsească documentarea sa despre naşterea din fecioară a Domnului şi a vorbit de condiţiile mîntuirii şi despre celelalte chestiuni care au urmat: condiţia întrupării, preexistenţa lui Hristos şi existenţa unui alt Dumnezeu decît Tatăl (capit. XLVIII şi urm.).

Domnul vorbind lui Ahaz, zicînd: Cere ţie un semn de la Domnul Dumnezeul tău, în adîncime, sau în înălţime. Şi a zis Ahaz: N-am să cer şi nici n-am să ispitesc pe Domnul. Şi a zis Isaia: Ascultă, deci, casa lui David. Oare puţin lucru este vouă să căutaţi ceartă oamenilor ? Cum atunci căutaţi ceartă Domnului ? Pentru aceasta, Domnul Însuşi vă va da vouă semn. Iată, Fecioara în pîntece va lua şi va naşte fiu şi veţi numi numele lui Emmanuel. El va mînca unt şi miere. Mai înainte de a cunoaşte şi de a prefera răul, va alege binele. Fiindcă mai înainte ca copilul să cunoască răul sau binele, nu va ţine socoteală de cele rele, pentru a alege binele. Astfel că, mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei, în faţa împăratului Asirienilor. Şi pămîntul va fi cuprins, pămîntul acesta pe care tu-l vei suporta cu greutate înaintea celor doi împăraţi. Dar Dumnezeu va aduce asupra ta, asupra poporului tău şi asupra casei tatălui tău zile care n-au mai venit nici de cum asupra ta, din ziua în care Efraim a luat de la Iuda pe împăratul Asirienilor"[536]. Şi am adăugat: că în neamul lui Avraam cel după trup, nimeni, niciodată, nu se zice că se naşte, sau că s-a născut dintr-o fecioară, ci numai acest Hristos al nostru, este un lucru lămurit tuturor.

LXVII.

Dar Tryfon a răspuns:

— În Scriptură nu este scris: „Iată Fecioara în pîntece va lua şi va naşte fiu", ci „Iată tînăra în pîntece va lua şi va naşte fiu" şi celelalte, aşa cum ai zis tu. Şi toată profeţia aceasta s-a zis cu privire la Ezechia, căruia se şi dovedeşte că i s-au întîmplat acestea, după cum zice profeţia.

De altfel, în miturile aşa-zişilor elleni se spune că Perseu s-a născut din Danae, care era fecioară, după ce a curs asupra ei, în formă de aur, cel care se chema la ei Zeus. De aceea voi, care spuneţi aceleaşi lucruri ca şi ei, ar trebui să vă ruşinaţi şi să numiţi pe acest Iisus mai degrabă om din oameni, iar dacă dovediţi din Scripturi că el este Hristos, să spuneţi că el a fost ales drept Hristos din cauza vieţuirii lui după lege şi desăvîrşire, iar nu să îndrăzniţi a spune astfel de grosolănii, datorită cărora vă daţi pe faţă că aveţi nişte concepţii tot atît de proaste ca şi ellenii.

La acestea, drept răspuns, am zis:

— O, Tryfon, voiesc să te conving atît pe tine, cît şi, în genere, pe toţi oamenii, că chiar dacă glumind, sau în batjocoră aţi spune nişte lucruri şi mai rele, nu mă veţi putea îndepărta de la cele ce stau înaintea noastră; ci, din lucrurile pe care socotiţi să le grăiţi drept vădire a noastră, vă voi face întotdeauna dovada celor spuse de mine, cu mărturii din Scriptură. Căci tu nu faci un lucru nici drept, nici adevărat, dacă şi acelea cu privire la care eşti totdeauna de acord cu noi că au fost, cu alte cuvinte unele porunci care s-au

536. Is. 7, 10—16; 8, 4; 7, 16—17.

dat prin Moisi din cauza învîrtoşării inimii poporului vostru, te încerci acum să le întorci. Căci tu zici că el a fost ales şi că a fost Hristos, din cauza vieţuirii lui după lege, dacă, cel puţin, se va dovedi că a fost aşa.

Aici, Tryfon intervenind, a zis:

— Tu însuţi ai mărturisit că el s-a circumcis şi că a păzit şi toate celelalte ale legii celei poruncite prin Moisi.

La acestea, eu am răspuns:

— Am mărturisit şi mărturisesc. Dar am mărturisit că a suportat toate nu ca şi cum L-aş îndreptăţi prin aceasta, ci împlinind iconomia pe care a voit-o Părintele Său, Creatorul tuturor, Domnul şi Dumnezeul nostru. Căci mărturisesc că El a îngăduit să moară răstignit şi să fie om şi să pătimească atîtea cîte au poruncit celor din neamul vostru. Deoarece însă, o, Tryfon, tu te arăţi din nou că nu mai eşti de acord cu cele ce ajunseşi să fii de acord, răspunde-mi: drepţii şi patriarhii care au fost mai înainte de Moisi, nepăzind nimic din cele ce cuvîntul dovedeşte că au luat porunca începutului prin Moisi, se mîntuiesc în moştenirea celor fericiţi, sau nu ?

La aceasta Tryfon a zis:

— Scripturile mă silesc să mărturisesc că da !

— De asemenea, te întreb iarăşi: Dumnezeu a poruncit părinţilor voştri ca să aducă ofrandele şi jertfele din cauză că avea trebuinţă de ele, sau din cauza învîrtoşării inimii voastre şi din cauza uşurinţei voastre de a înclina către idololatrie ?

— Şi acest lucru, a zis el, Scripturile ne silesc să-l mărturisim.

— Dar Scripturile spun de asemenea, că Dumnezeu a vestit că va încheia o alianţă nouă, în afară de cea din Horeb ?

— Şi acest lucru, a răspuns el, a fost prezis.

Atunci, eu i-am zis, iarăşi:

— Este adevărat că vechea alianţă s-a încheiat cu teamă şi cu cutremur, cu părinţii voştri, aşa încît ei nu au mai putut să-l audă pe Dumnezeu ?[537]

El a mărturisit şi aceasta.

— Deci, am zis eu, care este cealaltă alianţă pe care a făgăduit-o Dumnezeu că va fi, nu după cum a încheiat-o pe aceea dintîi şi despre care a zis că o va încheia cu ei fără teamă, fără cutremur şi fără fulgere şi pe care Dumnezeu o ştie ca o poruncă şi un lucru veşnic şi potrivit cu tot neamul, în timp ce, pe cea dintîi a poruncit-o în acord cu învîrtoşarea inimii poporului vostru, după cum strigă şi prin profeţi ?

— Este necesar să cădem de acord şi cu acest lucru, a zis el, dacă voim să fim iubitori de adevăr, iar nu de ceartă.

Şi eu i-am zis:

— Nu ştiu cum, dar numind pe unii iubitori de ceartă, tu însuţi te-ai arătat de multe ori în faptă, că eşti astfel, contrazicînd în repetate rînduri lucrurile asupra cărora căzuseşi în prealabil de acord.

537. Comp. Ieş. 19, 16—18; 20, 18—20; Evr. 12, 18—19.

LXVIII.

Tryfon a zis:

— Încerci să dovedeşti un lucru de necrezut şi aproape cu neputinţă, atunci cînd voieşti să susţii că Dumnezeu a îngăduit să Se nască şi să fie om.

— Dacă mi-aş fi impus, am zis eu, să dovedesc aceasta, bazat pe învăţături sau pe argumente omeneşti, n-ar trebui să-mi daţi atenţie; acum, însă, cînd vă aduc vouă citate atît de multe cu privire la aceasta, şi de atîtea ori şi pretind ca să le cunoaşteţi, voi sînteţi vîrtoşi cu inima, fiind vorba de a cunoaşte gîndul şi voinţa lui Dumnezeu. Dacă voiţi să rămîneţi astfel întotdeauna, eu nu voi avea nici o pagubă, ci, susţinînd aceleaşi lucruri, pe care le-am susţinut şi mai înainte de a mă întîlni cu voi, mă voi îndepărta de la voi şi vă voi lăsa în pace.

Dar Tryfon a zis:

— Vezi, prietene, că tu ai dobîndit acestea cu multă osteneală şi sudoare. Deci, şi noi va trebui să medităm adînc cele ce s-au întîmplat şi numai după aceasta să cădem de acord cu cele ce ne silesc Scripturile.

Faţă de acestea, eu am zis:

— Nu pretind ca voi să nu vă străduiţi, în toate chipurile, să faceţi cercetarea celor discutate, ci numai să nu vă opuneţi, iarăşi, acelora cu care ziceţi că sînteţi de acord, neavînd să spuneţi nimic în locul lor.

Şi Tryfon a zis:

— Ne vom încerca să facem aşa cum zici tu.

La acestea, eu am zis:

— Voiesc să vă întreb din nou şi acum, cu privire la cele ce v-am întrebat mai înainte, iar cu întrebările acestea mă voi sili să termin, mai degrabă, discuţia noastră.

Tryfon a zis:

— Întreabă !

Iar eu am zis:

— Nu cumva socotiţi, oare, că mai este vrednic de închinare şi că se mai numeşte, în Scripturi, Domn şi Dumnezeu şi altul, în afară de Cel ce a făcut acest univers şi de Hristos, care, prin atîtea Scripturi, v-am dovedit că S-a făcut om ?

Dar Tryfon a zis:

— Cum am putea mărturisi un astfel de lucru, cînd am discutat atît de mult numai asupra faptului, dacă mai este şi altul, în afară de Tatăl singur ?

Şi eu am adăugat:

— Este necesar să vă întreb în felul acesta, pentru ca să cunosc dacă nu cumva socotiţi şi altceva în afară de cele ce aţi mărturisit pînă acum.

Dar Tryfon a zis:

— Nu, omule !

Atunci, eu am continuat:

— Deci, dacă sînteţi de acord cu adevărat şi dacă cuvîntul zice: „Neamul Lui cine-l va povesti ?"[538], nu trebuie, oare, să înţelegeţi că El nu este sămînţa neamului omenesc ?

Faţă de acestea, Tryfon a zis:

— Dar cum atunci, cuvîntul lui David zice că Dumnezeu Îşi va lua Lui un fiu din coapsa Lui şi-I va forma Lui o împărăţie şi-L va aşeza pe tronul slavei Lui ?[539]

Eu i-am răspuns:

— O, Tryfon, dacă şi profeţia pe care a spus-o Isaia, nu ar grăi către casa lui David: „Iată, Fecioara va lua în pîntece"[540], ci către un alt trib din cele douăsprezece, poate că faptul acesta ar conţine un punct de întrebare. Dar, deoarece şi profeţia aceasta a fost spusă către casa lui David, ceea ce s-a zis de Dumnezeu în taină către David, s-a explicat prin Isaia, aşa cum avea să fie. Dar voi, prieteni, nu ştiţi nici măcar acest lucru, că multe cuvinte spuse în chip acoperit şi în parabole sau taine, sau simboale ale lucrurilor, au fost explicate apoi de profeţii care au fost după aceia care le-au spus sau le-au făcut.

— Ba da ! a zis Tryfon.

— Dacă, deci, am continuat eu, vă voi dovedi că profeţia aceasta a lui Isaia a fost spusă cu privire la Hristosul nostru, iar nu la Ezechia, după cum ziceţi voi, oare, cu aceasta, nu vă voi determina ca să nu vă mai încredeţi în dascălii voştri, care îndrăznesc să spună că explicarea pe care au făcut-o cei şaptezeci de bătrîni ai voştri, care au fost la Ptolomeu, împăratul Egiptenilor, nu este adevărată într-unele locuri ? Căci cele ce se arată în chip clar în Scripturi, vădind părerea aceea proastă şi egoistă a lor, ei îndrăznesc să spună că n-au fost scrise astfel[541]. Iar cele ce conduc la faptele omeneşti, care pot să se potrivească cu ele, ei zic că acestea nu au fost spuse cu privire la Hristosul nostru, ci cu privire la acela la care se încearcă ei să le refere. Tot astfel şi Scriptura aceasta despre care este vorba acum, v-a învăţat pe voi să ziceţi că a fost spusă cu privire la Ezechia. De aceea, după cum v-am făgăduit, vă voi dovedi că toate cîte spun ei sînt nişte lucruri mincinoase. De asemenea, Scripturile pe care le înfăţişăm lor şi care, în chip lămurit

538. Is. 53, 8.
539. Comp. Ps. 131, 11; II Regi 7, 12—16; Fapte, 2, 30.
540. Is. 7, 13—14.
541. In anumite cercuri restrînse ale învăţaţilor iudei se cunoştea faptul că Hristos avea să pătimească. De altfel Tryfon însuşi face această mărturisire (capit. LXXXIX, 1). Dar această idee despre un Mesia pătimitor nu ajunsese să fie niciodată populară în mediile iudaice.

dovedesc pe Hristos pătimitor, vrednic de închinare şi Dumnezeu, Scripturi pe care vi le-am istorisit şi vouă mai înainte, fiind siliţi să cadă de acord că s-au spus cu privire la Hristos, îndrăznesc să spună totuşi, cu toate că mărturisesc că El va veni, va pătimi, va împărăţi şi va fi Dumnezeu vrednic de închinare, ceea ce este ridicol şi nebun, lucru pe care-l voi dovedi îndată. Dar, deoarece mă grăbesc să răspund cu privire la cele spuse de tine într-un chip atît de ridicol, voi da mai întîi răspunsurile la acestea, iar cu privire la celelalte, voi da dovezile mai tîrziu.

LXIX.

Falsificări diavoleşti. După acestea, am adăugat:

— Deci, să ştiii bine, o, Tryfon, că cele ce prin meşteşugiri viclene a făcut să se spună printre elleni, acela care se numeşte diavolul, după cum şi ceea ce a lucrat prin magii din Egipt[542], ca şi prin profeţii mincinoşi din timpul lui Ilie[543], acestea mi le-a făcut sigure cunoştinţa şi credinţa în Scriptură. Căci atunci cînd se zice că Dionysos s-a născut ca fiu al lui Zeus, din amestecul acestuia cu Semele, că el a fost inventatorul viţei de vie şi că a fost sfîşiat şi a murit şi apoi a înviat şi se povesteşte că s-a urcat la ceruri, sau cînd se oferă în misterele lui un asin, pot eu, oare, să nu înţeleg că diavolul imită cu aceasta profeţia spusă de Moisi şi atribuită patriarhului Iacov ?[544]. Şi atunci cînd ei vorbesc, iarăşi, despre Hercule cel puternic, care a alergat peste tot pămîntul, spunînd şi despre el că a fost fiul lui Zeus din Alkmene şi că murind, s-a urcat la cer, nu înţeleg, oare, că se imită şi aici, deopotrivă, Scriptura cea spusă despre Iisus, că: „Puternic ca un uriaş aleargă pe drumul său“ ?[545]. Sau, cînd îl arată pe Asklepios înviind morţii şi vindecînd celelalte pătimiri[546], oare nu imită şi cu aceasta, iarăşi, profeţiile care s-au spus despre Hristos ? Dar, fiindcă nu v-am istorisit încă o asemenea Scriptură, care arată că Hristos va face astfel de lucruri, vă voi aminti, în chip necesar una, din care vă va fi cu putinţă să înţelegeţi că şi celor ce sînt pustii de cunoştinţa lui Dumnezeu — cu alte cuvinte neamurilor care, cu toate că au avut ochi, n-au văzut şi cu toate că au avut inimă n-au înţeles, închinîndu-se la făpturile făcute din materie[547] — Cuvîntul le-a profeţit că vor tăgădui acestea şi că vor nădăjdui în Acest Hristos. Căci s-a zis astfel: „Bucură-te pustiule, care eşti însetat; să se veselească pustiul şi să

542. Ieş. 7, 11, urm.
543. Comp. III Regi, 18.
544. Fac. 49, 11—12.
545. Ps. 18, 6.
546. Asupra lui Hercule şi Asklepios a se vedea şi locurile paralele din *Apolog. I*, LIV, 9 şi 10; XXI, 2; XXII, 6.
547. Comp. Ps. 113, 12—13; Is. 6, 10.

fie în floare, ca un crin. Şi vor înflori şi se vor bucura pustiurile Iordanului şi slava Libanului s-a dat lui şi cinstea Carmelului. Iar poporul Meu va vedea înălţimea Domnului şi slava lui Dumnezeu. Împuterniciţi-vă mîini întinse şi genunchi încovoiaţi. Rugaţi-vă, voi cei puţini la inimă, împuterniciţi-vă, nu vă temeţi. Iată, Dumnezeul nostru dă şi va da judecată. El va veni şi ne va mîntui pe noi. Atunci se vor deschide ochii orbilor şi urechile surzilor vor auzi. Atunci ologul va alerga, întocmai ca o căprioară, iar limba bîlbîiţilor va fi curată, că în pustiu a ţîşnit apa şi torentul din pămîntul însetat şi pămîntul neudat va fi ca un eleşteu şi în pămîntul însetat va fi fîntînă de apă"[548]. Fîntînă de apă vie de la Dumnezeu[549], în pustiul cunoştinţei de Dumnezeu, în pămîntul neamurilor, a ţîşnit Acest Hristos care S-a arătat şi în neamul vostru şi pe cei din naştere bolnavi, surzi şi şchiopi i-a vindecat, făcînd pe unul să alerge, pe altul să audă, iar pe altul să vadă, cu cuvîntul Lui. El a înviat şi morţi şi i-a făcut să vieţuiască şi a condus prin faptele Lui, pe oamenii de atunci, întru a-L cunoaşte. Iar cei care au văzut întîmplîndu-se acestea, ziceau că sînt numai o închipuire magică, căci au îndrăznit să spună cum că este mag[550] şi înşelător al poporului[551]. El, însă, a făcut acestea pentru ca să convingă şi pe cei ce aveau să creadă în El, că chiar dacă s-ar găsi cineva în vreo infirmitate a trupului şi va păzi învăţăturile lăsate de El, îl va învia pe acesta întreg, la cea de a doua venire, făcîndu-l totodată nemuritor, nestricăcios şi fără de durere.

LXX.

Iar atunci cînd cei care învaţă despre misterele lui Mithras spun că el s-a născut din piatră şi numesc peşteră locul în care se spune că iniţiază pe cei ce se încred în el, aici, oare, nu este lămurit că se imită ceea ce s-a zis de către Daniel: „că s-a tăiat o piatră, fără mîini, dintr-un munte mare"[552] şi cele spuse, de asemenea, de către Isaia[553], ale cărui cuvinte ei caută să le imite pe toate ? Căci au născocit că s-ar fi spus şi de către aceştia cuvinte referitoare la observarea dreptăţii. De aceea, în chip necesar, vă voi istorisi cuvintele spuse de Isaia, pentru ca şi din ele însele să cunoaşteţi cum stau lucrurile. Acestea sînt următoarele: „Ascultaţi, voi care sînteţi de departe cele ce am făcut: să cunoască, cei ce se apropie, puterea Mea. Depărtatu-s-au nelegiuiţii din Sion: pe cei necredincioşi îi va cuprinde groaza. Cine vă va vesti vouă locul cel veşnic ? Acela care umblă în dreptate şi care vorbeşte

548. Is. 35, 1–7.
549. Cf. In. 4, 10.
550. Mt. 9, 34; 12, 24.
551. In. 7, 12; Mt. 27, 63.
552. Comp. Dan. 2, 34.
553. Is. 33, 16.

despre calea cea dreaptă, urînd nelegiuirea şi nedreptatea şi care este cu mîinile curate de daruri; astupîndu-şi urechile pentru ca să nu audă judecata sîngelui nedrept, închizîndu-şi ochii pentru ca să nu vadă nedreptatea; acesta va locui în peştera cea înaltă a pietrei celei puternice. I se va da lui pîine şi apa care îi este lui credincioasă. Veţi vedea un împărat cu slavă şi ochii voştri vor vedea de departe. Sufletul vostru va gîndi teama de Dumnezeu. Unde este grămăticul ? Unde sînt sfătuitorii ? Unde este cel ce numără pe cei ce se hrănesc, pe poporul mic şi mare ? Ei nu s-au sfătuit cu acesta şi nici n-au ştiut adîncurile graiurilor lui, aşa încît nu au auzit. Popor lenevit şi nu este înţelepciune în cel ce aude"[554]. Că şi în profeţia aceasta este vorba de pîinea pe care ne-a lăsat-o nouă Hristosul nostru a o săvîrşi întru amintirea întrupării Lui, pentru cei ce cred în El, pentru care a şi fost pătimitor şi despre paharul pe care ni l-a lăsat ca să-l aducem, mulţumind, întru amintirea lui[555], este clar. Şi iarăşi, că pe Împăratul acesta Îl vom vedea cu slavă, tot profeţia aceasta o arată şi înseşi cuvintele profeţiei strigă; că poporul care era cunoscut de mai înainte că va crede întru El, era cunoscut de mai înainte că va gîndi teama lui Dumnezeu. Şi tot aceste Scripturi au strigat că cei care se cred că ştiu cuvintele Scripturilor şi care ascultă profeţiile nu au înţelegere. De altfel, am adăugat eu, o, Tryfon, cînd aud că Perseu s-a născut din fecioară, sînt de acord să înţeleg că şi acest lucru a fost imitat de şarpele cel înşelător.

LXXI.

Tot despre naşterea din Fecioară, după Isaia. Dar eu nu mă încred nici în dascălii voştri care susţin că Scripturile nu au fost bine explicate de către cei şaptezeci de bătrîni, în timpul lui Ptolomeu, care a fost împăratul Egiptului, şi care se încearcă să le explice ei. De asemenea, voiesc să vă fac să ştiţi că multe Scripturi au fost date afară cu desăvîrşire din explicările făcute de către bătrînii care au fost la Ptolomeu. Din acestea se dovedeşte în chip clar, că Cel răstignit, însuşi, era propovăduit ca Dumnezeu şi om şi că avea să fie răstignit şi să moară. Însă fiindcă ştiu că pe acestea le tăgăduiesc toţi cei din neamul vostru, nu voi mai începe astfel de discuţii, ci voi căuta să discut numai cele care fac parte din cele mărturisite de voi. De altfel, voi le recunoaşteţi pe toate cele ce am pus înainte, afară de cuvintele: „Iată fecioara va lua în pîntece", pe care le-aţi tăgăduit, spunînd că s-a zis: „Iată tînăra va lua în pîntece"[556]. Şi v-am făgăduit să vă dovedesc că profeţia aceasta nu s-a spus cu privire la Ezechia, aşa cum

554. Is. 33, 13—19.
555. Cf. I Cor. 11, 24; Lc. 22, 19.
556. Is. 7, 14.

susţineţi voi, ci cu privire la Acest Hristos al meu. De aceea, vă voi face dovada.

Dar Tryfon a zis:

– Mai întîi pretindem să ne spui şi cîteva din Scripturile care zici că au fost cu desăvîrşire lăsate la o parte.

LXXII.

Evreii au trunchiat Scripturile. I-am răspuns:

– Fiindcă vă sînt prieten, voi face şi aceasta. Astfel, dintre explicările pe care le-a făcut Ezdra, cu privire la legea paştelui, ei au dat afară explicarea aceasta: „Şi a zis Ezdra poporului: Acest paşte este Mîntuitorul nostru şi scăparea noastră. Şi, dacă aţi înţeles şi s-a suit la inima voastră că „trebuie să-L umilim pe cruce, iar după aceasta să nădăjduim întru El, locul acesta nu se va pustii tot timpul, zice Dumnezeul puterilor. Dacă însă nu veţi crede în El şi nici nu veţi asculta predica Lui, veţi fi batjocura neamurilor"[557]. Iar din cele ce s-au spus prin Ieremia, au tăiat acestea: „Eu sînt ca un miel fără de răutate, care se aduce pentru a fi jertfit. Asupra mea au judecat judecată, zicînd: Veniţi să vîrîm lemn în pîinea lui şi să-l nimicim pe el din pămîntul celor vii, iar numele lui nu va mai fi amintit"[558]. Şi, deoarece pericopa aceasta din cuvintele lui Ieremia se mai găseşte încă scrisă într-unele copii ale iudeilor din sinagogi (căci au tăiat aceasta de curînd), fiindcă şi din cuvintele acestea se dovedeşte că iudeii au plănuit asupra lui Hristos hotărînd ca să-L ucidă, răstignindu-L, iar El Se arată, după cum s-a profeţit şi prin Isaia, că S-a adus ca o oaie la junghiere[559], tot astfel şi aici Se arată ca un miel fără de răutate[560], de Care mirîndu-se ei încep să-L defăimeze. Şi din cuvintele aceluiaşi Ieremia, ei au tăiat, de asemenea, următoarele: „Şi-a adus aminte Domnul Dumnezeu de morţii din Israel, care dormeau în pămînt de ţărînă şi S-a pogorît la ei, ca să le vestească lor mîntuirea Lui"[561].

LXXIII.

Şi din Psalmul al nouăzeci şi cincilea, dintre cuvintele spuse de David, au redus următoarele scurte cuvinte: „de pe lemn"[562]. Căci, deoarece

557. Textul acesta nu există în Septuaginta.
558. Ier. 11, 19.
559. Is. 53, 7.
560. Cf. Ier. 11, 19.
561. II Pt. 3, 19 şi 4, 6. Este un lucru interesant că, în timp ce sfîntul Iustin face deseori menţiune despre înălţarea lui Hristos la cer, în formulele de credinţă el nu aminteşte niciodată de pogorîrea lui Hristos la iad.
562. După Joann. Carol. Theod. Otto, *S. Justini Philosophi et Martyris Opera,* vol. II, Jenae 1843, p. 247, nota 1, cuvintele „de pe lemn" par a nu fi fost şterse din textul original de iudei, ci dimpotrivă adăugate în textul original de vreun creştin.

se spusese: „Spuneţi întru neamuri că Domnul a împărăţit de pe lemn“, au lăsat numai: „Spuneţi întru neamuri că Domnul a împărăţit“[563]. Iar „întru neamuri“ nu s-a spus niciodată despre nimeni din neamul vostru, ca despre un Dumnezeu şi Domn că a împărăţit, decît numai despre Acest răstignit, despre Care Duhul Sfînt tot în acest psalm spune că înviind a fost mîntuit, arătînd că nu este asemănător dumnezeilor celorlalte popoare: căci aceia sînt idoli ai demonilor[564]. Pentru ca să înţelegeţi, însă, ceea ce s-a zis, vă voi înfăţişa aici tot psalmul. El este acesta: „Cîntaţi Domnului cîntare nouă; cîntaţi Domnului tot pămîntul. Cîntaţi Domnului şi binecuvîntaţi numele Lui. Vestiţi zi de zi mîntuirea Lui. Vestiţi întru neamuri slava Lui, în toate popoarele minunile Lui, căci El este Domn mare şi vrednic de laudă foarte, El este de temut, mai presus de toţi dumnezeii, fiindcă toţi dumnezeii neamurilor sînt demoni. Iar Domnul a făcut cerurile. În faţa Lui este mărturisire şi frumuseţe, iar în locul cel sfînt al Lui, sfinţenie şi măreţie. Aduceţi Domnului, familiile neamurilor, aduceţi Domnului slavă şi cinste, aduceţi Domnului slavă întru numele Lui. Luaţi jertfele şi intraţi în curţile Lui, închinaţi-vă Domnului, în curtea cea sfîntă a Lui. Cutremure-se de faţa Lui tot pămîntul. Spuneţi întru neamuri: Domnul a împărăţit (de pe lemn), căci a isprăvit lumea, care nu se va clăti. El va judeca popoare întru dreptate. Veselească-se cerurile şi să se bucure pămîntul; cutremure-se marea şi toată plinirea ei. Veselească-se cîmpiile şi toate cele de pe ele, veselească-se toate lemnele stejarului de faţa Domnului, că vine, vine, să judece pămîntul. El va judeca lumea întru dreptate şi popoarele întru adevărul Lui“[565].

Tryfon a zis:

— Dacă, după cum ai spus tu, conducătorii poporului au şters ceva din Scripturi, numai Dumnezeu poate să ştie. Dar aşa ceva s-ar părea un lucru de necrezut.

— Da, i-am replicat eu, s-ar părea un lucru de necrezut, căci este ceva mai îngrozitor decît construirea viţeilor de aur, pe care părinţii voştri i-au făcut, atunci cînd erau hrăniţi cu mană pe pămînt şi decît jertfirea copiilor la demoni, sau decît uciderea profeţilor. Dar, am adăugat eu, îmi păreţi ca şi cum nici n-aţi fi auzit vreodată cele ce-am spus eu acum, că Scripturile au fost trunchiate. Ei, bine, Scripturile istorisite mai înainte, dimpreună cu cele ce urmează a fi spuse şi care sînt încă păstrate de voi, sînt mult mai mult decît suficiente întru dovedirea celor cercetate.

---

563. Ps. 95, 10.
564. Cf. Ps. 95, 5; I Par. 16, 26.
565. Ps. 95.

LXXIV.

Psalmul XCV. În continuare, Tryfon a zis:

— Ştim că ai istorisit toate acestea, din cauză că noi ţi-am pretins-o. Despre psalmul acesta, însă, pe care l-ai spus acum în urmă şi care este luat din cuvintele lui David, mi se pare că nu a fost spus cu privire la altcineva, decît numai cu privire la Tatăl, Care a făcut şi cerurile şi pămîntul. Tu, însă, zici că a fost spus cu privire la pătimitorul acela, pe care te străduieşti să-l dovedeşti că este Hristos.

Dar eu i-am răspuns:

— Prin cuvintele pe care Duhul Sfînt le-a grăit în psalmul acesta, vă rog să înţelegeţi ceea ce spun şi să cunoaşteţi, că nici eu n-am spus ceva rău şi că nici voi nu aţi fost cu adevărat pîngăriţi, căci, în felul acesta, aţi putea să înţelegeţi şi multe alte spuse ale Duhului Sfînt, de veţi căuta să veniţi întru voi: „Cîntaţi Domnului cîntare nouă. Cîntaţi Domnului tot pămîntul. Cîntaţi Domnului şi binecuvîntaţi numele Lui. Binevestiţi zi cu zi mîntuirea Lui; în toate popoarele, minunile Lui“[566]. Aici se porunceşte ca toţi cei de pe pămînt, care au cunoscut taina aceasta mîntuitoare a Lui, adică, pătimirea lui Hristos, prin care i-a mîntuit, să vină să cînte şi să psalmodieze Dumnezeului şi Părintelui tuturor, cunoscînd că El este şi vrednic de laudă şi înfricoşător şi făcător al cerului şi al pămîntului; El care a făcut mîntuirea aceasta pentru neamul omenesc şi Care, după ce a fost răstignit şi a murit, a fost învrednicit de Dumnezeu să împărăţească asupra întregului pămînt, ca şi prin . . . .

. . . .

*

Aici se sfîrşeşte prima parte a Dialogului Sfîntului Iustin Martirul şi Filozoful cu iudeul Tryfon, în manuscrisele în care s-a păstrat această operă întreagă. După felul cum se sfîrşeşte, se poate vedea destul de bine că o parte oarecare din acest Dialog, nu ni s-a păstrat. Ca atare, între prima parte a Dialogului (ziua întîia) şi cea de a doua parte (ziua a doua) există o lacună. Lămuriri cu privire la întinderea acestei lacune se pot găsi la G. Archambault, op. cit. I. 11. LXIX–LXXXI. În redactarea originală a sfîntului Iustin nu a existat împărţirea aceasta. Ea a fost făcută mult mai tîrziu şi este definitiv consfinţită pe vremea sfîntului Ioan Damaschin.

566. Ps. 95, 1–3.

DIALOGUL CU IUDEUL TRYFON
(PARTEA A DOUA)

LXXIV.

„. . .[567] ai pămîntului în care acesta merge şi Mă vor părăsi şi vor nimici aşezămîntul Meu, pe care l-am orînduit lor în ziua aceea. Şi-i voi părăsi pe ei şi-Mi voi întoarce faţa Mea de la ei; şi vor fi întocmai ca un lucru pe care toţi ar căuta să-l înghită şi vor veni asupra lui multe rele şi necazuri. Şi va zice în ziua aceea: Fiindcă Domnul Dumnezeul meu nu mai este printre noi, au dat peste mine relele acestea. Dar Eu, cu o mişcare de scîrbă Îmi voi întoarce faţa Mea de la ei, în ziua aceea, pentru toate răutăţile pe care le-au făcut, căci s-au întors către zei străini"[568]

LXXV.

Iisus, fiul lui Navi (Iosua Navi). Pe de altă parte, în cartea Ieşirii el a vestit în chip tainic, prin Moisi, că numele acestui Dumnezeu însuşi era şi Iisus; nume, despre care afirmă că nu a fost arătat nici lui Avraam şi nici lui Iacov, iar noi am înţeles acest lucru. Astfel, s-a zis: „Şi a zis Domnul lui Moisi: Spune poporului acestuia: Iată că Eu trimit pe îngerul Meu înaintea feţei tale, pentru ca să te păzească pe cale şi pentru ca să te ducă în

567. Dintre cei ce au căutat să explice lacuna aceasta din Dialogul sfîntului Iustin Martirul cu Iudeul Tryfon, amintim aici părerea lui Maran care socoteşte lacuna aceasta cu totul scurtă: *„vix tria aut quator verba desunt"* şi părerea lui G. Archambault care subliniază mai multe fapte (încheierea dialogului din prima zi, începutul celui din ziua a doua etc.) şi care este de părere că lacuna aceasta trebuie să fi fost foarte mare. Ţinem să arătăm însă că, dacă numerotarea capitolelor textului Dialogului este şi acum cea originală (adică cea de pe vremea sfîntului Iustin), Partea I-a a Dialogului sfîrşindu-se în capit. LXXIV şi Partea a II-a a lui începînd tot în capit. LXXIV, înseamnă că Maran are mult mai multă dreptate, în evaluarea întinderii lacunei respective, căci ea este o lacună dintr-o capitol, iar nu o lacună de mai multe capitole, aşa cum caută să demonstreze G. Archambault.

568. Deut. 31, 16–18.

pămîntul pe care ţi l-am pregătit ţie. Dă-i atenţie şi ascultă-l; nu fi nesupus faţă de el, căci el nu te va părăsi, întrucît numele Meu este asupra lui"[569]. Deci, cine a introdus în pămîntul (făgăduinţei) pe părinţii voştri ? Poate că înţelegeţi acum, că Acesta a fost cel supranumit cu numele de Iisus şi Care mai înainte se numea Ausis. Într-adevăr, dacă înţelegeţi lucrul acesta, veţi pricepe atunci că şi numele Celui care a zis lui Moisi: „numele Meu este asupra lui"[570] era Iisus[571]. Căci el se mai numea şi Israel şi a numit cu numele acesta pe Iacov[572]. Cum că, de altă parte profeţii cei trimişi să vestească cele ale lui Dumnezeu se mai numesc şi îngeri şi apostoli ai lui Dumnezeu, este lămurit în Isaia. Căci într-un loc, Isaia spune: „Trimite-mă!"[573]. Şi este lămurit tuturor că fiul lui Navi, cel numit cu numele de Iisus, a fost un profet puternic şi mare. Dacă ştim, deci, că Dumnezeu S-a arătat în atîtea forme lui Avraam, lui Iacov şi lui Moisi, cum să ne mai mirăm atunci şi să nu credem, că a fost cu putinţă să se şi nască om din fecioară, după vrerea Tatălui tuturor, avînd atît de multe Scripturi din care se poate înţelege, în chip lămurit, că şi acest lucru s-a făcut după voia Tatălui ?

LXXVI.

Tot despre naşterea din Fecioară. Oare atunci cînd Daniel zice că Cel ce primeşte împărăţia cea veşnică este „ca un fiu al omului"[574] nu face aluzie tot la acest lucru ? Căci a zice: „Ca un fiu al omului", înseamnă că acesta S-a arătat şi a fost om, dar, cu toate acestea nu înseamnă că el a fost din sămînţă omenească. Şi, atunci cînd zice că El este „piatră tăiată fără mîini omeneşti"[575], strigă acelaşi lucru, în taină. Căci zicînd că piatra aceasta a fost tăiată fără mîini omeneşti, arată că El nu este o lucrare omenească, ci o lucrare a voinţei Părintelui tuturor, Dumnezeu, care L-a dat la iveală. Tot aşa, atunci cînd Isaia zice: „neamul Lui cine-l va povesti ?"[576], arată că neamul Lui nu se poate povesti. Aşişderea, cînd Moisi zice că El „Îşi va spăla îmbrăcămintea în sîngele strugurelui"[577], nu arată, oare, aceea ce v-am spus de mai multe ori, că a profeţit vouă în ascuns ? Căci a arătat

569. Ieş. 20, 22.
570. Ieş. 23, 21; Num. 13, 17.
571. Transcrierea greacă *LXX* a numelui lui Iosua Navi este aceea de Iisus = numele lui Hristos. De aici, folosirea mesianică a acestui nume a fost foarte răspîndită la începuturile Bisericii.
572. Fac. 32, 24–31.
573. Is. 6, 8.
574. Dan. 7, 13–14.
575. Dan. 2, 34.
576. Is. 53, 8.
577. Fac. 49, 11.

de mai înainte că El va avea sînge, dar nu de la oameni, în felul în care nici sîngele viei nu este născut de la oameni, ci de la Dumnezeu. Iar Isaia cînd L-a numit: „înger de mare sfat“[578], oare nu a vestit el de mai înainte, că venind în lume, El avea să fie învăţător al lucrurilor pe care va avea să le propovăduiască ? Căci toate lucrurile mari pe care le-a gîndit Tatăl, cu privire la toţi oamenii care au fost şi vor fi plăcuţi Lui, ca şi cu privire la oamenii care singuri s-au îndepărtat de la El, El singur le-a propovăduit, în chip deschis, zicînd: „Vor veni de la răsărituri şi de la apusuri şi se vor odihni dimpreună cu Avraam, Isaac şi Iacov, întru împărăţia cerurilor; iar fiii împărăţiei vor fi aruncaţi întru întunericul cel mai din afară“[579]. Şi încă: „Mulţi Îmi vor zice în ziua aceea: Doamne, Doamne, oare n-am mîncat şi n-am băut întru numele Tău[580] şi n-am profeţit şi n-am scos demoni ?“ Şi voi zice lor: „Depărtaţi-vă de la Mine“[581]. Şi, în alte cuvinte, cu care va condamna pe cei ce sînt nevrednici de a fi mîntuiţi, El a spus că va zice: „Duceţi-vă întru întunericul cel mai din afară, pe care l-a pregătit Tatăl, lui satan şi îngerilor lui“[582]. Şi iarăşi, în altă parte, a zis: „Vă dau putere să călcaţi asupra şerpilor, scorpionilor, scolopendrelor şi asupra întregii puteri a vrăjmaşului“[583]. Şi acum noi, cei care am crezut în Domnul nostru Iisus, Cel răstignit în timpul lui Pontius Pilat, exorcizînd toţi demonii şi duhurile cele rele, le avem supuse nouă[584]. Căci dacă prin profeţi s-a propovăduit în chip tainic că Hristos avea să fie pătimitor, iar după aceasta, să stăpînească peste toţi, totuşi, El nu a putut fi înţeles de nimeni, pînă ce n-a convins El însuşi pe apostoli că aceste lucruri au fost propovăduite în chip clar în Scripturi. Căci, mai înainte de a fi răstignit, a strigat: „Trebuie ca Fiul Omului să pătimească multe şi să fie defăimat de cărturari şi farisei

578. Is. 9, 6.
579. Mt. 8, 11–12.
580. Aici avem o combinaţie de cuvinte din Luca şi Matei, care este însă afară de gîndirea lor. Este un „logion“ păstrat pe cale verbală.
581. Mt. 7, 22–23; Lc. 13, 26–27.
582. Mt. 25, 41. Citaţia aceasta nu corespunde exact cu textul din Matei 25, 41. Ea este totuşi identică în *Omiliile Pseudo-Clementine* XIX, 2 (P.G. I, 424).
583. Lc. 10, 19.
584. Creştinismul a apărut de la început, ca o biruinţă a lui Dumnezeu-Tatăl, prin Logosul şi Fiul Său, asupra zeilor păgîni, adică asupra demonilor care formează armata lui satan şi aţîţă pe iudei şi pe păgîni împotriva creştinilor (*Dialog.* CXXXI, 2). Puterea asupra demonilor a fost o harismă foarte vie în Biserica primară, atît timp cît ea a avut de luptat împotriva zeilor. Sfîntul Iustin vorbeşte adesea de această harismă (*Apolog. II,* VI, 6; *Dialog.* XXX, 3; XXXV, 8; LXXXV, 2; CXI, 2; CXXI, 3). Puterea demonilor asupra păgînilor neconvertiţi se poate înţelege mai bine dacă ne gîndim că sfîntul Iustin socoteşte că diavolul şi armata lui nu au fost încă aruncaţi în foc; dar ei vor fi aruncaţi, deoarece Hristos a prezis lucrul acesta (Matei 25, 41). Dacă Dumnezeu mai întîrzie să facă aceasta, este pentru că El vrea să lase timp de pocăinţă oamenilor care au urmat pe demoni şi se găsesc încă în slujba lor (*Apolog. I,* XXVIII, 1–2).

şi să Se răstignească, iar a treia zi să învieze"[585]. Iar David a propovăduit că Fiul lui Dumnezeu avea să Se nască din pîntece, mai înainte de soare şi de lună[586], după voinţa Tatălui[587] şi a arătat că El, Care este Hristos, este Dumnezeul puternic[588] şi vrednic de închinare[589].

LXXVII.

Faţă de acestea, Tryfon a zis:

– Că citatele de felul acesta, prin mulţimea lor, sînt suficiente ca să mulţumească pe orişicine, sînt şi eu de acord. Aş voi, totuşi să ştii că eu pretind să dovedeşti acum cuvîntul pe care de multe ori l-ai pus înainte. Termină-l deci şi pe acesta, pentru ca să vedem în ce chip dovedeşti că şi cuvîntul acela a fost spus cu privire la Hristosul acesta al vostru. Căci noi spunem că acela a fost profeţit cu privire la Ezechia.

Şi eu i-am răspuns:

– Voi face şi acest lucru, aşa cum voiţi. Dar mai întîi dovediţi-mi voi că cuvintele: „Mai înainte ca să cunoască copilul a chema pe tatăl sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei în faţa împăratului Asirienilor", au fost spuse cu privire la Ezechia. Să ştiţi însă, că nu vi se va putea îngădui să explicaţi, aşa cum voiţi, cu alte cuvinte, că Ezechia a luptat cu cei din Damasc şi Samaria în faţa împăratului Asirienilor[590]. Căci „mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl sau pe mama sa", cuvîntul profetic a zis că: „va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei în faţa împăratului Asirienilor"[591]. Şi, dacă Duhul profetic n-ar fi spus acestea, cu adaosul: „Mai înainte ca copilul să cunoască a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei"[592], ci ar fi zis numai: „Şi va naşte fiu şi va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei", aţi fi putut zice: Deoarece Dumnezeu a cunoscut de mai înainte că El urma să ia acestea, a spus-o de mai înainte. Dar acum profeţia s-a spus cu adaosul acesta: „Mai înainte ca să cunoască copilul a chema pe tatăl, sau pe mama sa, va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei". Şi voi nu puteţi dovedi că s-a întîmplat vreunuia dintre iudei acest lucru, iar noi putem să dovedim

585. Mc. 8, 31; Lc. 9, 22.
586. Ps. 109, 3; 71, 5,17.
587. Aici este vorba despre naşterea Cuvîntului din Tatăl, în opoziţie cu naşterea din Fecioara. A se vedea şi XLV, 4 şi LXIII, 3.
588. Ps. 18, 6.
589. Comp. Ps. 44, 13; 71, 11.
590. Argumentul acesta a fost reluat şi de Tertullianus, cu verva lui incisivă în *Adv. Marcion.* III, XIII şi *Adv. Jud.* IX.
591. Is. 8, 4.
592. Ibidem.

că aceasta s-a împlinit în Hristosul nostru. Căci de îndată ce S-a născut El, magii din Arabia[593], venind la El, I s-au închinat, după ce mai înainte veniseră la Irod, cel care împărăţea în pămîntul vostru şi pe care cuvîntul îl numeşte împăratul Asirienilor, din cauza credinţei lui atee şi nelegiuite. Şi ştiţi că Duhul Sfînt a vorbit de multe ori astfel de lucruri în parabole şi asemănări. Astfel a făcut, bunăoară, faţă de tot poporul din Ierusalim, către care în mai multe rînduri adresîndu-se, i-a zis: „Tatăl tău este amoreu, iar mama ta hetee“[594].

LXXVIII.

Căci regele acesta, Irod, atunci cînd au venit la el magii din Arabia şi i-au zis că, după steaua care s-a arătat pe cer au cunoscut că „S-a născut un împărat în ţara voastră şi am venit să ne închinăm Lui“[595], a căutat să afle de la bătrînii poporului vostru unde S-a născut, bătrînii i-au spus că la Bethleem, căci astfel este scris de profet: „Şi tu, Bethleeme, pămîntul lui Iuda, întru nimic nu eşti mai mic între conducătorii lui Iuda; căci din tine va veni un conducător, care va paşte pe poporul Meu“[596]. Deci magii din Arabia, venind la Bethleem şi închinîndu-se copilului şi aducîndu-i daruri: aur, smirnă şi tămîie, după ce s-au închinat copilului în Bethleem, printr-o descoperire li s-a poruncit să nu mai revină la Irod[597]. Iar fiindcă Iosif, cel care era logodit cu Maria, se gîndea mai întîi să îndepărteze pe logodnica lui, Maria, socotind că ea fusese însărcinată din unire bărbătească, adică din desfrînare, printr-o viziune i s-a poruncit să nu-şi îndepărteze femeia, căci îngerul care i s-a arătat lui i-a spus, că ceea ce are în pîntece, este de la Duhul Sfînt. Deci, temîndu-se, n-a îndepărtat-o[598], ci dimpotrivă, deoarece în Iudeea avea loc în timpul acela cel dintîi recensămînt de sub Quirinius[599], a plecat de la Nazaret, unde locuiau, la Bethleem, de unde erau, ca să se înscrie. Căci erau de neam din tribul lui Iuda, care locuia în pămîntul acela[600]. Apoi, el a primit ordin să plece împreună cu Maria în Egipt şi să rămînă acolo cu copilul, pînă ce li se va descoperi din nou să se reîntoarcă

593. La Matei 2, 1 găsim: „de la răsărituri“, precizare trecută şi în tradiţia liturgică creştină. După Clement Alexandrinul (*Protrept.* V, 4) ca şi după Ieronim şi Augustin, magii au venit din Persia.

594. Ez. 16, 3.

595. Cf. Mt. 2, 2.

596. Mt. 2, 5–6; Mih. 5, 2.

597. Comp. Mt. 2, 11–12.

598. Mt. 1, 13–30.

599. Sfîntul Iustin mai aminteşte de recensămîntul lui Quirinius şi în *Apologia I*, XXXIV, 2, unde îl numeşte procurator al Iudeii, în timp ce, după sfîntul evanghelist Luca, 2, 2, el a fost guvernator al Syriei.

600. Lc. 2, 1–5.

în Iudeea[601]. Deci, venind timpul ca pruncul să se nască în Bethleem, deoarece Iosif nu avea unde să poposească în satul acela, a poposit într-o peşteră din apropierea satului[602]. Şi atunci, pe cînd ei se găseau acolo, Maria a născut pe Hristos şi L-a aşezat în iesle[603], unde L-au găsit magii care veniseră din Arabia[604]. Cum că Isaia a profetizat şi despre simbolul peşterii, v-am istorisit-o mai înainte[605]. Dar, totuşi, vă voi reaminti din nou această pericopă, pentru cei care au venit astăzi cu voi aici. Şi am istorisit şi pericopa aceea pe care am spus-o mai înainte din Isaia, arătînd că pentru cuvintele acestea, cei care învaţă misterele acelea ale lui Mithras, au fost puşi la cale de către diavolul să spună cum că ei se iniţiază în aceste mistere într-un loc, numit la ei peşteră. Deoarece magii din Arabia n-am mai revenit la Irod, aşa cum le-a cerut s-o facă, ci, conform cu cele poruncite lor, s-au dus în ţara lor pe o altă cale, iar Iosif, dimpreună cu Maria şi cu pruncul au plecat în Egipt, aşa cum li s-a descoperit lor, Irod necunoscînd pruncul, la care magii veniseră să se închine, a poruncit să fie ucişi, pur şi simplu toţi pruncii din Bethleem. Faptul acesta s-a profeţit deopotrivă de către Ieremia, că avea să se întîmple, deoarece Duhul Sfînt a spus prin el acestea: „Glas în Rama[606] s-a auzit; plîngere şi durere mare. Rachela plîngîndu-şi copiii ei şi nu voia să se mîngîie, fiindcă nu sînt“[607]. Deci, din cauza glasului care avea să se audă din Rama, adică din Arabia (căci şi pînă astăzi există un loc în Arabia, care se numeşte Rama), plîngerea avea să cuprindă locul unde a fost înmormîntată Rachela, femeia lui Iacov care a fost supra-numit Israel, patriarhul cel sfînt – adică Bethleemul, în timp ce femeile îşi plîngeau copiii proprii, care fuseseră ucişi şi nu-şi găseau mîngîiere din cauza întîmplării care venise asupra lor.

Căci faptul că Isaia a spus: „Va lua puterea Damascului şi prăzile Samariei“[608] însemna că în Hristos. Care abia Se născuse, avea să fie învinsă puterea demonului celui rău, care locuia în Damasc; ceea ce se arată că s-a şi întîmplat. Căci magii, care erau despuiaţi de toate faptele cele rele, săvîrşite de demonul acela, venind şi închinîndu-se lui Hristos, parcă s-au depărtat de puterea aceea, pe care Cuvîntul ne-a arătat-o în taină că

601. Mt. 2, 13.

602. Este pentru prima dată cînd întîlnim în literatura bisericească ideea aceasta, care se găseşte, de altfel, redată de evanghelistul Luca (2, 7). Ea se pomeneşte, de altfel, în evangheliile apocrife (*Protoevanghelia lui Iacov* XVII, 3) şi la scriitorii bisericeşti de mai tîrziu: Origen, *Contra Cels.* I, LI (G.G.S. I, 102) şi Ieronim, *Ad Paulin.*, LVIII, 3 (P.L. XXII, 581).

603. Lc. 2, 6–7.

604. Mt. 2, 11.

605. Comp. cap. LXX; vezi şi Is. 33, 13–19.

606. Despre o *Rama*, situată la cîţiva kilometri la nord de Ierusalim ne vorbeşte şi Ieremia. Dar sfîntul Iustin caută o altă Rama care socoteşte că a existat sau mai exista în Arabia.

607. Mt. 1, 8; 12, 14, 16–18 şi Ier. 31, 15.

608. Is. 8, 4.

locuieşte în Damasc. Iar puterea aceea, fiind păcătoasă şi nedreaptă, o numeşte pe bună dreptate, în chip de parabolă, Samaria. Cum că Damascul era şi este o parte a pămîntului arab, cu toate că este atribuit aşa-zisei Syrofenicii, nimeni dintre voi n-ar putea să tăgăduiască. Aşa că ar fi bine pentru voi, o, bărbaţi, ca cele ce nu le-aţi înţeles, să le aflaţi de la aceia care au primit har de la Dumnezeul nostru, al creştinilor, în loc de a vă zbate, pe toate căile, ca să vă păstraţi învăţăturile voastre, necinstind pe acelea ale lui Dumnezeu. Iată pentru care motiv a şi fost trecut harul acesta la noi, după cum ne arată şi Isaia, care spune astfel, zicînd: „Poporul acesta se apropie de Mine; cu buzele lor Mă cinstesc, iar inima lor este mult departe de Mine. În zadar Mă respectă, învăţînd porunci şi învăţături omeneşti. Pentru aceasta, Eu voi adăuga să schimb pe poporul acesta şi-l voi schimba şi voi ridica înţelepciunea înţelepţilor lor, iar priceperea pricepuţilor lor o voi nimici“[609].

LXXIX.

Tryfon, pe de o parte revoltîndu-se, iar pe de alta ruşinîndu-se din cauza Scripturilor, lucru care se putea citi pe figura lui,mi-a zis:

— Cele ale lui Dumnezeu sînt sfinte, explicaţiile voastre însă sînt meşteşugite, după cum se arată şi din cele grăite de tine. Ba, ceva mai mult, ele sînt chiar defăimătoare, căci ai spus că sînt îngeri care au lucrat în chip viclean[610] şi care s-au îndepărtat de Dumnezeu.

Dar eu, cu vocea cît se poate de blîndă, voind să-l pregătesc pentru a mă asculta, i-am răspuns:

— Mă mir, o, omule, de dispoziţia aceasta pioasă a ta şi doresc să ai aceeaşi dispoziţie şi cu privire la Acela despre care se spune că îngerii Îi slujesc, după cum zice Daniel „că El este adus ca un fiu al omului la Cel învechit în zile şi că I se dă lui împărăţia în veacul veacului“[611]. Iar pentru ca să cunoşti, o, omule, că n-am făcut explicarea aceasta, folosindu-mă de îndrăzneala noastră, pe care tu o defăimezi, îţi voi da o mărturie din Isaia însuşi, care zice că în localitatea Tanis, din ţara Egiptului, au locuit şi

609. Is. 29, 13—14.

610. Cu toate că Tryfon nu spune în ce constă „greşeala“ (viclenia) acestor îngeri, nu există nici o îndoială că sfîntul Iustin vede aici, după Facere 6, 2, unirea lor cu fiicele oamenilor, de pe urma căreia au rezultat zeii păgînismului sau demonii. (Vezi *Apolog. II*, V, 3; *Apolog. I*, V, 2; *Dialog.* XLV, 4). De altfel, punctul acesta de vedere este comun tuturor scriitorilor creştini ai timpului aceluia. Interpretarea aceasta o găsim şi la Philon şi la Iosif Flaviu şi, sub o formă oarecare, şi la filozofii ellini stoici. Papias cunoaşte şi el căderea îngerilor, dar nu-i acuză că s-ar fi căsătorit cu fiicele oamenilor, ci numai pentru că s-au dovedit nişte slujitori necredincioşi în guvernarea lumii care le-a fost încredinţată. Se ştie că şi iudeii acordau un cult oarecare îngerilor. Declaraţiile sfîntului Iustin, la care se referă Tryfon, nu se mai găsesc însă în actualul text al *Dialogului*. A se vedea G. Archambault, *op. cit.,. Introduction,* p. LXXII.

611. Dan. 7, 13—14.

locuiesc îngeri răi. Iată cuvintele lui: „Vai, vouă, fii apostaţi; acestea zice Domnul: „Aţi făcut sfat în afară de Mine şi convenţii în afară de Duhul Meu, ca să adăugaţi păcate peste păcate, voi, care aţi pornit să coborîţi în Egipt (iar pe Mine nu M-aţi întrebat), pentru a fi ajutaţi de faraon şi a vă acoperi de acoperămîntul Egiptenilor. Căci acoperămîntul lui faraon vă va fi vouă spre ruşine şi ocară, pentru cei care se încred în Egipteni, pentru că în Tanis sînt conducători îngerii cei răi. În zadar se obosesc către un popor, care nu le va fi lor de folos întru ajutor, ci numai întru ruşine şi ocară"[612]. Dar şi Zaharia zice, după cum ai amintit însuţi „că diavolul a stat la dreapta lui Iisus preotul, pentru a se opune Lui" şi a zis „Te va pedepsi Domnul, Care a ales Ierusalimul"[613]. Şi, iarăşi, s-a scris în Iov, după cum şi tu ai spus, că „îngerii au venit să se aşeze înaintea Domnului şi că diavolul a venit împreună cu ei"[614]. Tot asemenea s-a scris de către Moisi, la începutul cărţii Facerii, că a fost un şarpe care a rătăcit pe Eva şi a fost blestemat[615]. Iar că în Egipt au fost magi care au săvîrşit fapte de puterea celor săvîrşite de Dumnezeu, prin credinciosul servitor Moisi, cunoaştem destul de bine[616]. De altă parte, ştiţi de asemenea că David a zis că „zeii neamurilor sînt demoni"[617].

LXXX.

Despre hiliasm. La acestea, Tryfon a zis:

— Ţi-am spus, o, omule, că te străduieşti să fii sigur în toate Scripturile, atunci cînd te ocupi cu ele. Dar spune-mi: mărturisiţi voi, cu adevărat, că locul acesta al Ierusalimului va fi reclădit şi că poporul vostru se va aduna laolaltă şi se va bucura împreună cu Hristos, cu patriarhii şi profeţii cei din neamul nostru, sau chiar cu cei care au fost prozeliţi, mai înainte de a aştepta să vină Hristosul vostru, sau ai ajuns să mărturiseşti acestea, pentru ca să te arăţi că eşti mai tare decît noi în discuţii ?

Şi eu i-am răspuns:

— Nu sînt atît de mizerabil, o, Tryfon, pentru ca să spun altceva decît gîndesc. Deci, după cum ţi-am mărturisit şi mai înainte, atît eu, cît şi mulţi alţii gîndim acestea, fiindcă ştim, în genere, că astfel va fi. De asemenea, ţi-am arătat că mulţi dintre creştinii care sînt de o credinţă curată şi pioasă,

612. Is. 30, 1–5.
613. Zah. 3, 1–2.
614. Iov 1, 6; 2, 1.
615. Fac. 3, 1–6, 14.
616. Comp. Ieş. 7–8.
617. Ps. 95, 5.

nu cunosc acestea[618]. Dar că cei ce se numesc creştini, dar care, în realitate, sînt atei sau eretici impioşi, învaţă lucruri întru totul defăimătoare, atee şi nebune, ţi-am lămurit destul de bine. Totuşi, pentru ca să nu vă închipuiţi că spun acestea numai acum, în faţa voastră, voi face o lucrare asupra tuturor discuţiilor acestora, ale noastre[619], în care voi consemna în scris şi aceste lucruri pe care le mărturisesc acum în faţa voastră. Căci nu prefer nicidecum să urmez oamenilor sau învăţăturilor omeneşti, ci numai lui Dumnezeu[620] şi învăţăturilor care sînt de la El. Dacă totuşi, veţi întîlni pe oarecare dintre aceia care se numesc creştini, dar care nu vor mărturisi acestea, ci vor defăima pe Dumnezeul lui Avraam şi pe Dumnezeul lui Isaac şi pe Dumnezeul lui Iacov şi vor spune că nu există învierea morţilor ci că de-ndată ce mor, sufletele lor sînt luate în cer[621], să nu-i socotiţi creştini, după cum n-ar putea socoti cineva, dacă ar judeca bine lucrurile, să mărturisească iudei pe saduchei, sau ereziile asemănătoare ale geniştilor, meriştilor, galileenilor, hellenienilor, fariseilor şi baptiştilor (să nu mă ascultaţi cu scîrbă, atunci cînd spun tot ce gîndesc), ci că ei se numesc iudei şi fii ai lui Avraam, mărturisind pe Dumnezeu cu buzele aşa cum El însuşi a strigat[622], avînd însă inima mult departe de El[623]. Eu, însă, ca şi toţi aceia care sînt întru totul creştini dreptcredincioşi, ştim că va fi atît învierea trupului, cît şi o împărăţie de o mie de ani în Ierusalimul construit din nou, împodobit şi lărgit, după cum mărturisesc profeţii Iezechiel[624], Isaia şi alţii.

---

618. Credinţa în *mileniu* nu este absolut necesară pentru puritatea mărturisirii creştine: mulţi dintre creştinii autentici nu o cunosc. Totuşi, după sfîntul Iustin, ortodoxia desăvîrşită presupune credinţa în împărăţia de o mie de ani, la Ierusalim. La Clement Romanul, Ignatiu, Polycarp, Tatian şi Athenagoras nu găsim urme de milenarism. Sfîntul Iustin este, însă, milenarist, ca şi sfîntul Irineu. Tertullianus, totuşi, socoteşte că cel ce atinge credinţa chiar şi într-un singur punct, devine vinovat.

619. Aici este vorba despre *Dialogul* de faţă.

620. Fapte 5, 29.

621. Este vorba despre gnostici şi marcioniţi. Sfîntul Iustin nu concepe că sufletele ar merge în cer mai înainte de învierea finală, ci arată că, în aşteptarea învierii finale, ele merg într-un loc mai bun sau mai rău decît pămîntul acesta (cap. V, 3), după cum ele aparţin celor buni sau celor răi. Tot aşa şi sfîntul Irineu (P.G. VII, 1209).

622. Is. 29, 13.

623. Aceste erezii iudaice au devenit izvorul tuturor ereziilor creştine. Scriitorii vechi nu sînt de acord nici asupra numărului nici asupra numelui lor. Astfel, Hegesipp citează şapte erezii iudaice drept sursă a tuturor ereziilor creştine. Sfîntul Epifanie (*Adv. Haeres.*, P.G. XLI, 239) citează şapte secte iudaice. În *Constituţiile Apostolice* VI, VI (Ed. Funk, Paderborn, 1905, p. 313–315), se vorbeşte numai de şase secte. În fine Isidor de Sevilla, în *Etymologiarum lib.* VIII, IV, P.L. LXXXII, 297–298, enumeră opt astfel de secte iudaice, căutînd să dea şi scurte referinţe despre ele. Se pare că aceste secte au luat fiinţă nu în exilul babilonic, ci în diasporaua hellenică. A se vedea şi G. Archambault, *Justin Dialogue avec Tryphon*, Paris, 1909, vol. II, p. 34–37, notă.

624. Iez. 37, 12–14.

LXXXI.

Căci Isaia a spus despre mileniul acesta astfel: „Va fi cerul nou şi pămîntul nou şi nu-şi vor mai aduce aminte de cele dintîi şi nici nu li se va mai sui la inimă, ci vor găsi şi bucurie şi veselie în toate cîte Eu clădesc. Căci iată Eu fac Ierusalimul veselie şi poporul Meu bucurie şi mă voi veseli în Ierusalim şi Mă voi veseli de poporul Meu. Şi nu se va mai auzi în el glas de plîngere şi nici glas de strigare şi nici nu va mai fi acolo cineva prea tînăr în zile, sau bătrîn, care să nu-şi plinească vremea lui. Căci tînărul va fi de o sută de ani, iar păcătosul care va muri, tot fiu de o sută de ani va fi şi va fi blestemat. Şi vor clădi case şi vor locui ei înşişi întru ele şi vor planta vii şi vor mînca ei înşişi roadele lor şi vor bea vinul. Nu vor construi ei şi alţii vor locui şi nu vor planta ei şi alţii vor mînca. Căci zilele poporului Meu vor fi întocmai ca zilele lemnului vieţii, iar faptele durerilor lor se vor învechi. Aleşii Mei nu vor mai suferi în zadar şi nici nu vor mai naşte fii întru blestem. Căci ei vor fi sămînţă dreaptă şi binecuvîntată de Domnul, iar nepoţii lor vor fi la fel cu ei. Şi va fi că mai înainte de a striga ei, eu îi voi auzi. Şi chiar în timpul cînd ei vor vorbi, le voi zice: Ce este ? Atunci lupii şi mieii vor paşte împreună şi leul, întocmai ca boul va mînca paie, iar şarpele va mînca pămînt în loc de pîine. Nu vor mai fi nedreptăţi şi nu se vor corupe pe muntele cel sfînt, zice Domnul“[625]. Deci, noi am înţeles că expresiunea din acest pasaj: „zilele poporului Meu vor fi întocmai ca zilele copacilor, iar faptele durerilor lor se vor învechi“[626] anunţă în taină o mie de ani[627]. Căci atunci cînd s-a spus lui Adam că „în ziua în care va mînca din pom, în acea zi va muri“[628], noi ştim că el nu împlinise încă o mie de ani. Am înţeles, de asemenea, că şi cuvintele: „ziua Domnului ca o mie de ani“[629], trebuie să se refere la aceasta. Fiindcă şi la noi a fost un bărbat, al cărui nume era Ioan, unul dintre apostolii lui Hristos, care, într-o descoperire ce i s-a făcut lui, a profeţit[630] că cei ce au crezut în Hristosul nostru vor petrece o mie de ani în Ierusalim şi că, după aceasta, va fi învierea şi judecata generală şi, ca să zic pe scurt, veşnică şi laolaltă a tuturor[631]. Lucru care s-a

625. Is. 65, 17–25.
626. Is. 65, 22.
627. După modul în care sfîntul Iustin citează mai jos Psalmul 89, 4: „Ziua Domnului este ca o mie de ani“, cu alte cuvinte: „O mie de ani înaintea Domnului sînt ca o zi care vine şi pleacă“ *(Septuaginta)*, el vrea să arate că în planul lui Dumnezeu iconomia lumii trebuie să recapituleze creaţia: şase zile de lucru şi o zi de repaus (6.000+1.000=7.000 de ani). Domnul Iisus Hristos a pătimit în a şasea zi a acestei recapitulaţii a lumii, adică în al şaselea mileniu şi El va trebui să vină cînd acest mileniu se va termina, pentru a inaugura pe cel de-al şaptelea mileniu, cel aşteptat de sfîntul Iustin.
628. Fac. 2, 17.
629. Comp. Ps. 89, 4.
630. Apoc. 20, 4–6.
631. Evr. 6, 1.

spus şi de Domnul nostru, că „nici nu se vor mai însura, nici nu se vor mai mărita, ci vor fi deopotrivă cu îngerii, fiindcă ei sînt copii ai Dumnezeului învierii"[632].

LXXXII.

La noi există chiar şi pînă acum harisme profetice, din care pricină voi trebuie să înţelegeţi că cele ce au fost mai înainte în neamul vostru au trecut acum la noi[633]. Şi, după cum şi la voi, alăturea de cei care au fost profeţi sfinţi, au mai fost şi alţi profeţi mincinoşi, tot aşa şi acum, la noi, sînt mulţi învăţători mincinoşi de care Domnul nostru ne-a prezis să ne păzim, pentru ca să nu păgubim cu nimic, ştiind că el a fost cunoscător de mai înainte al celor ce aveau să ni se întîmple nouă, după învierea Lui din morţi şi după înălţarea Lui la ceruri. Căci a zis că vom fi ucişi şi urîţi, din cauza numelui Lui şi că vor veni mulţi profeţi mincinoşi şi Hristoşi mincinoşi, întru numele Lui şi vor rătăci pe mulţi[634], ceea ce s-a şi întîmplat. Căci mulţi au învăţat cele atee, cele defăimătoare şi cele nedrepte, pecetluindu-le cu numele Lui şi au învăţat şi învaţă pînă acum cele vîrîte în minţile lor de duhul cel necurat al diavolului. Pe aceştia, ca şi pe voi, ne silim să-i convingem să nu rătăcească ştiind că tot acela care poate să spună adevărul şi nu-l spune, va fi judecat de Dumnezeu, după cum Dumnezeu însuşi a mărturisit prin Iezechiel, zicînd: „Te-am pus pe tine supraveghetor casei lui Iuda. Dacă păcătosul va păcătui şi nu vei protesta faţă de el, acesta va fi pierdut întru păcatul lui, iar sîngele lui îl voi cere de la tine. Dacă însă vei protesta faţă de el, vei fi nevinovat"[635]. Pentru teama aceasta ne străduim şi noi să vorbim după Scripturi, iar nicidecum pentru iubirea de bani, de slavă sau de plăcere. Căci nimeni nu ne-ar putea vădi că ne-am găsi într-una din aceste situaţii. Noi nu voim nici măcar să trăim la fel cu boierii poporului vostru, pe care Dumnezeu îi defăimează, zicînd: „Boierii voştri sînt părtaşi furilor, iubind darurile, urmărind răsplata"[636]. Dacă voi, însă, cunoaşteţi şi printre noi pe vreunii de felul acesta, nu este totuşi cazul să vă străduiţi, ca pentru unii ca aceştia, să defăimaţi şi să interpretaţi greşit Scripturile şi pe Hristos.

---

632. Lc. 20, 35–36.
633. Darurile Duhului Sfînt (harismele) sînt arătate aici (ca şi în cap. LII, 4; LXXXVII–LXXXVIII), ca unele ce au dispărut din lumea iudaică, pentru a fi transferate asupra discipolilor lui Hristos. Ideea o găsim exprimată în Matei 11, 13. Harismele, care au fost manifestarea primitivă a Duhului Sfînt în Biserică, au rămas în fiinţă şi în sec. II. Dar pe vremea lui Origen, ele aproape că dispăruseră.
634. Comp. Mt. 24, 5, 9, 11, 24; 10, 21–22.
635. Comp. Iez. 3, 17–29; 33, 7–9.
636. Is. 1, 23.

LXXXIII.

Psalmul 109. De altfel și cuvintele: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Șezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale“[637], învățătorii voștri au îndrăznit să le explice că au fost spuse cu privire la Ezechia, deoarece lui i s-a poruncit să șeadă de-a dreapta templului atunci cînd împăratul Asirienilor, plin de amenințare, a trimis soli la el și i s-a semnalat prin Isaia să nu se teamă de ei. Faptul că cele spuse de Isaia s-au întîmplat astfel[638] și că împăratul Asirienilor s-a întors în zilele lui Ezechia și nu a mai dus război împotriva Ierusalimului,iar îngerul Domnului a ucis în timpul năvălirii Asirienilor ca la o sută optzeci și cinci de mii, o știm și noi destul de bine și o mărturisim. Dar este, de asemenea, lămurit că psalmul acesta nu a fost spus cu privire la Ezechia. Căci textul lui este acesta: „Zis-a Domnul, Domnului meu: Șezi de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmașii Tăi așternut picioarelor Tale. El va trimite toiagul puterii asupra Ierusalimului și va stăpîni în mijlocul vrăjmașilor Tăi. Întru strălucirea sfinților, mai înainte de luceafăr Te-am născut. Juratu-S-a Domnul și nu Se va căi. Tu ești preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec“[639]. Dar că Ezechia nu este preot în veac, după rînduiala lui Melchisedec, cine nu o știe ? Și că nu el este acela, care răscumpără Ierusalimul, cine nu o cunoaște ? Și, că nu el a trimis toiagul puterii în Ierusalim și n-a stăpînit în mijlocul vrăjmașilor lui, ci Dumnezeu a fost acela care a întors pe dușmani de la Ierusalimul care plîngea și se văita, cine nu știe ? Iisus al nostru, însă, mai înainte de a veni cu slavă, a trimis totuși în Ierusalim toiagul puterii, cuvîntul chemării și al pocăinței, către toate neamurile, la care demonii erau stăpînitori, după cum zice David: „Zeii neamurilor sînt demoni“[640]. Și cuvîntul Lui puternic a făcut pe mulți să părăsească demonii cărora slujeau și să creadă prin El în atotțiitorul Dumnezeu, fiindcă zeii neamurilor sînt demoni. Tot astfel și cuvintele: „Întru strălucirea sfinților, din pîntece mai înainte de luceafăr Te-am născut“[641] s-au zis pentru Hristos, după cum am spus și mai înainte.

LXXXIV.

Tot despre Nașterea din Fecioară. Și cuvintele: „Iată, Fecioara va lua în pîntece și va naște fiu“[642] s-au spus tot cu privire la aceasta. Căci dacă acesta, despre care vorbește Isaia, nu avea să se nască din fecioară, atunci

637. Ps. 109, 1.
638. Is. 37, 33–38; IV Regi 19, 32–37.
639. Ps. 109, 1–4.
640. Ps. 95, 5.
641. Ps. 109, 3.
642. Is. 7, 14

despre cine strigă Duhul Sfînt: „Iată Domnul Însuşi va da semn: iată, Fecioara va lua în pîntece şi va naşte fiu“?[643]. Căci dacă şi acesta avea să se nască la fel ca toţi cei născuţi din împreunare, pentru ce atunci Dumnezeu a mai zis că va da semn, care nu este ceva comun tuturor celor întîi născuţi ? Dar, ceea ce este cu adevărat un semn şi care trebuia să devină pentru neamul omenesc un motiv de încredere, este că dintr-un sîn fecioresc[644], Cel întîi născut dintre toate creaturile a devenit cu adevărat trup, S-a născut copil şi că, ştiind lucrul acesta de mai înainte, El l-a prezis prin Duhul profetic într-un fel sau altul, aşa cum am arătat mai înainte, aşa încît atunci cînd evenimentul acesta urma să se împlinească, să se ştie că el s-a întîmplat prin puterea şi voinţa Creatorului universului; în acelaşi chip în care Eva a fost făcută dintr-o coastă a lui Adam şi tot aşa cum toate celelalte fiinţe vii au luat fiinţă la început, prin Cuvîntul lui Dumnezeu. Dar voi chiar şi asupra acestor puncte, aveţi îndrăzneala să falsificaţi explicaţiile pe care le-au făcut bătrînii voştri de pe lîngă Ptolomeu, cel care a fost împăratul Egiptenilor; voi spuneţi că Scriptura nu conţine interpretarea pe care au dat-o ei, ci: „Iată, tînăra ia în pîntece“, ca şi cum faptul acesta ar însemna ceva deosebit, ca o femeie să nască din împreunare bărbătească, aşa cum fac toate femeile tinere afară de cele sterpe, care, la rîndul lor, dacă Dumnezeu vrea, poate să le facă să nască. Astfel, mama lui Samuel, care nu năştea, a născut prin voinţa lui Dumnezeu[645] şi tot astfel, femeia sfîntului patriarh Avraam[646], ca şi Elisabeta, care a născut pe Botezătorul Ioan[647], sau ca altele care au născut la fel. Aşa că voi nu trebuie să socotiţi că este cu neputinţă ca Dumnezeu să poată toate cîte voieşte. Şi, ceva mai mult, deoarece s-a profeţit cum că ceva avea să fie, n-ar trebui să cutezaţi a falsifica sau a interpreta greşit profeţiile, pentru că, în cazul acesta, voi vă veţi nedreptăţi numai pe voi înşivă, în vreme ce pe Dumnezeu nu-L veţi putea vătăma cu nimic.

LXXXV.

Alte profeţii cu privire la Hristos. Cît priveşte cuvintele din profeţia care zice: „Ridicaţi, boieri, porţile voastre şi ridicaţi-vă porţi veşnice, pentru ca să intre Împăratul slavei“[648], unii dintre voi îndrăznesc, de asemenea, să le explice, că s-au zis cu privire la Ezechia, iar alţii, cu privire

643. Ibidem.
644. Col. 1, 15.
645. I Regi, 1, 20.
646. Fac. 21, 2.
647. Lc. 1, 57.
648. Ps. 23, 7.

la Solomon. În fapt însă nu este cu putinţă să dovediţi că au fost spuse nici cu privire la acesta, nici cu privire la acela şi, în genere, nici cu privire la vreunul dintre cei ce se numesc împăraţi ai voştri; ci ele se pot spune numai cu privire la acest Hristos al nostru, Care S-a arătat „fără chip şi necinstit" după cum ne spune Isaia[649], dimpreună cu David şi cu toate Scripturile, Care însă este „Domn al puterilor"[650], prin vrerea Tatălui, pe care I-a încredinţat-o Lui, Care a şi înviat din morţi şi S-a înălţat la cer, aşa cum a arătat şi Psalmul şi celelalte Scripturi, atunci cînd S-au vestit ca Domn al puterilor, după cum şi acum, din cele ce se întîmplă sub ochii voştri, vă este uşor să vă încredinţaţi, dacă voiţi. Căci orice demon alungat prin numele Lui, al acestui Fiu al lui Dumnezeu şi Întîi-născut al întregii zidiri[651], născut prin Fecioara şi devenit om, răstignit sub Pontius Pilat de poporul vostru, mort şi înviat din morţi şi înălţat la ceruri, este învins şi este supus. Dacă, însă, cineva dintre voi ar exorciza în numele oricăruia din cei care au fost la voi împăraţi, drepţi, profeţi sau patriarhi, nici unul dintre demoni nu se va supune. Dar, dacă cineva dintre voi ar exorciza în numele Dumnezeului lui Avraam, al Dumnezeului lui Isaac şi al Dumnezeului lui Iacov, poate că se va supune. De altfel, aceia dintre voi care sînt exorcişti întrebuinţează aceeaşi artă ca şi neamurile, atunci cînd exorcizează, folosindu-se de tămîieri şi de lanţuri magice. Iar că aceia cărora cuvîntul profeţiei lui David le spune să ridice porţile pentru ca să intre acest Domn — Care este Domnul puterilor prin voinţa Tatălui, Iisus Hristos, Care a înviat din morţi — sînt îngerii şi puterile, a dovedit-o de asemenea cuvîntul lui David, la care mă voi referi iarăşi, din cauza acestora care n-au fost ieri cu noi şi pentru care spun de multe ori, acum, în rezumat, multe dintre cele spuse ieri.

Şi acum, dacă vă spun vouă acestea, cu toate că de multe ori am spus aceleaşi lucruri, ştiu că nu fac ceva necugetat. Căci altminteri, ar urma să zicem că este ceva ridicol ca soarele, luna şi celelalte stele să facă întotdeauna aceeaşi cale şi să dea naştere la schimbarea anotimpurilor, sau ca bărbatul care se ocupă cu socotelile, dacă ar fi cercetat cît fac de două ori două şi, fiindcă v-a spus de mai multe ori că fac patru, să înceteze de a vă zice, iarăşi, că fac patru şi altele la fel, care mărturisite în chip constant sînt spuse şi mărturisite întotdeauna la fel, cum şi ca cel ce discută pe baza Scripturilor profetice să nu fie lăsat să spună întotdeauna aceleaşi Scripturi, ci să se creadă că are de spus ceva mai bun decît Scripturile. Cuvîntul prin care v-am spus că Dumnezeu arată că în cer sînt şi îngeri şi puteri, este acesta:

649. Is. 53, 2—3.
650. Ps. 23, 10.
651. Col. 1, 15.

„Lăudaţi pe Domnul din ceruri, lăudaţi-L pe El întru cei de sus. Lăudaţi-L pe El toţi îngerii Lui, lăudaţi-L pe El toate puterile Lui“[652].

Atunci, un oarecare Mnaseas, dintre cei care veniseră cu cei din ziua a doua, a zis:

— Şi noi ne bucurăm, cînd vedem că tu încerci să spui iarăşi aceleaşi lucruri pentru noi.

La acestea, eu am răspuns:

— Ascultaţi, prieteni, cărei Scripturi încredinţîndu-mă, fac acest lucru: Iisus a poruncit „să iubim chiar şi pe vrăjmaşi“[653], lucru care a fost propovăduit şi de Isaia, în mai multe locuri, în care se arată şi taina renaşterii noastre şi, în genere, a tuturor celor ce aşteaptă, ca să se arate Hristos în Ierusalim şi care se silesc să-i mulţumească prin fapte. Iată cuvintele care s-au spus prin Isaia: „Ascultaţi cuvîntul Domnului, cei care tremuraţi de cuvîntul Lui. Spuneţi, celor ce vă urăsc pe voi şi vă defăimează, „fraţii noştri“, pentru că numele Domnului este slăvit de voi. S-a arătat în veselia lor, iar aceia se vor ruşina. Glasul strigătului din cetate, glasul poporului, glasul Domnului care răsplăteşte răsplată celor mîndri. Mai înainte ca aceea care se găseşte în dureri să nască şi mai înainte de a veni durerea facerii, a născut parte bărbătească. Cine a auzit un astfel de lucru şi cine a văzut aşa ceva, ca pămîntul să sufere durerile facerii într-o zi, şi ca să se nască un popor dintr-o dată, că Sionul a suferit durerile facerii şi a născut pe copiii lui ? Şi Eu am dat aşteptarea aceasta şi celei ce nu va naşte, zice Domnul. Iată, Eu am făcut-o pe cea care va naşte şi pe cea stearpă, zice Domnul. Veseleşte-te Ierusalime şi sărbătoriţi toţi cei care-l iubiţi. Bucuraţi-vă toţi care plîngeţi cauza lui, pentru ca să sugeţi şi să vă săturaţi din sînul mîngîierii lui şi, pentru ca sugînd, să vă înfruptaţi din intrarea slavei lui“[654].

LXXXVI.

Şi, spunînd acestea, am adăugat:

— Că Acesta, pe Care Scripturile Îl arată că, după răstignire, va veni iarăşi plin de slavă[655], a avut ca simbol pomul vieţii[656] care se zice că fusese plantat în rai, ca şi despre cele ce aveau să se întîmple celor drepţi, ascultaţi acum: Cu toiagul a fost trimis Moisi pentru răscumpărarea poporului[657]. Cu acest toiag, pe care-l avea în mînă, în fruntea poporului, el a despicat

652. Ps. 148, 1–2.
653. Comp. Mt. 5, 44; Lc. 6, 27.
654. Is. 66, 5–11.
655. Dan. 7, 13–14; Ps. 23, 7.
656. Cf. Fac. 2, 9; Pilde, 3, 18.
657. Ieş. 4, 17.

marea[658] şi tot prin el a văzut ţîşnind apă din stîncă[659]. Tot astfel, aruncînd un lemn în apa din Merra, care era amară, a făcut-o dulce[660]. Iacov, aruncînd nişte toiege în canalele apelor, a izbutit ca oile fratelui mamei sale să aibă în pîntece pentru ca să dobîndească el ceea ce avea să se nască din ele. Şi tot cu ajutorul toiagului lui, acelaşi Iacov se laudă că a trecut rîul[661]. Se spune, apoi, că i s-a arătat (în vis) o scară, iar Scriptura a arătat că Dumnezeu se sprijinea pe ea[662]. Că aici nu era vorba despre Tatăl, v-am arătat îndeajuns din Scripturi. În acelaşi loc, Iacov, vărsînd untdelemn pe o piatră, a primit de la Însuşi Dumnezeu care i se arătase, mărturia că a uns coloana în cinstea Lui[663]. Am arătat, de asemenea, că în multe locuri din Scriptură, Hristos a fost propovăduit în chip simbolic ca piatră şi am dovedit că toată ungerea, fie cu untdelemn, fie cu stactă, fie cu alte unguente care provin din compoziţia mirului, Îl simboliza pe El, deoarece Cuvîntul zice: „Pentru aceasta Te-a uns pe Tine, Dumnezeule, Dumnezeul Tău, cu untdelemnul veseliei, preferîndu-Te tovarăşilor Tăi“[664]. Căci toţi împăraţii şi toţi unşii de la El se împărtăşeau ca să se numească şi împăraţi şi unşi, în acelaşi chip în care şi El însuşi a luat de la Tatăl, numirea de împărat, de Hristos, de preot, de înger şi toate celelalte de felul acesta, pe care le are sau le-a avut. Toiagul lui Aaron, care a odrăslit, l-a arătat pe Acesta arhiereu. Iar Isaia a profeţit că Hristos va fi „toiag din rădăcina lui Iesei“[665]. De asemenea, David zice că dreptul va fi „ca un arbore plantat la marginile rîurilor, care-şi va da rodul lui la timpul lui şi a cărui frunză nu va fi smulsă“[666] şi tot el a mai spus că dreptul „ca finicul va înflori“[667]. Dintr-un arbore S-a arătat Dumnezeu lui Avraam, după cum este scris, lîngă stejarul din Mamvri[668]. Iar poporul, cînd a trecut Iordanul, a găsit şaptezeci de sălcii şi douăsprezece izvoare[669]. „În toiag şi în vargă“[670] zice David că a fost mîngîiat de Dumnezeu. Iar Elisei, aruncînd un lemn în rîul Iordan, a scos la suprafaţă fierul toporului cu care fiii profeţilor veniseră să taie lemne pentru construirea casei, în care voiau să grăiască şi să mediteze la

658. Ieş. 14, 16.
659. Ieş. 17, 5–6; Num. 20, 8.
660. Ieş. 15, 23–25.
661. Fac. 30, 37–38; 32, 10.
662. Fac. 28, 12–13.
663. Fac. 28, 18; 31, 13.
664. Ps. 44, 7.
665. Comp. Is. 11, 1.
666. Comp. Ps. 1, 3.
667. Ps. 91, 12.
668. Fac. 18, 1.
669. Ieş. 15, 27; Num. 33, 9. Capitolele indicate din Ieşire şi Numeri nu vorbesc de sălcii, ci de trunchiuri de palmieri.
670. Ps. 22, 14.

legea şi la poruncile lui Dumnezeu[671], după cum şi pe noi, care ne găseam cufundaţi în păcatele cele mai grele pe care le-am făcut, prin răstignirea Sa pe lemn şi prin apă, Hristosul nostru curăţindu-ne, ne-a răscumpărat şi ne-a făcut casă de rugăciune şi de închinare. Şi tot toiag a fost şi acela, care a arătat pe Iuda, tată al celor născuţi din Tamara, printr-o taină atît de mare[672].

LXXXVII.

După ce am terminat de spus acestea, Tryfon a zis:

— Să nu crezi că încerc să răstorn cele spuse de tine, dacă îţi cer tot felul de lămuriri, aşa cum mă vezi că fac, ci numai voiesc să aflu cît mai multe despre cele cu privire la care te întreb. Spune-mi, deci, atunci cînd Cuvîntul grăieşte prin Isaia: „Va ieşi un toiag din rădăcina lui Iesei şi o floare se va ridica din rădăcina lui Iesei şi Duhul lui Dumnezeu Se va odihni peste ea, Duhul înţelepciunii şi al înţelegerii, Duhul voinţei şi al puterii, Duhul cunoştinţei şi al pietăţii şi-l va umple Duhul temerii de Dumnezeu"[673]. El spunea că este de acord cu mine cum că textul acesta s-a spus cu privire la Hristos. Dar, a adăugat el, deoarece tu zici că Hristos a fost un Dumnezeu mai înainte de veci, că El S-a întrupat după voinţa lui Dumnezeu, pentru a Se naşte ca om din Fecioara, cum este cu putinţă să demonstrezi că El a fost preexistent, în timp ce El S-a umplut de puterile Duhului Sfînt, pe care Cuvîntul le enumeră prin gura lui Isaia, ca şi cum El ar fi fost lipsit de ele ?

Faţă de acestea, eu i-am răspuns:

— Ai pus o întrebare cît se poate de inteligentă şi de înţeleaptă. Căci, cu adevărat, lucrul acesta pare a fi plin de nedumerire. Dar, pentru ca să înţelegi şi raţiunea acestora, ascultă cele ce-ţi spun. Cuvîntul nu arată nicidecum că puterile acestea ale Duhului, enumerate aici, vor veni asupra Lui ca şi cum El ar fi lipsit cu totul de ele, ci ca unele care vor trebui să-şi găsească sfîrşitul în El, adică să-şi găsească odihna asupra Lui, pentru ca în neamul vostru să nu mai fie profeţi, după obiceiul cel vechi, fapt care se poate constata chiar de voi înşivă: căci, după El, nu a mai fost la voi nici un alt profet. Iar că, de asemenea, profeţii care au fost la voi, primind fiecare de la Dumnezeu o putere sau alta, au făcut şi au vorbit cele ce-am aflat şi noi din Scripturi, fiţi atenţi la cele ce vă spun eu acum. Căci Solomon a avut duhul

671. Cf. IV Regi 6, 1—7.

672. Fac. 38, 25—26. Istoria Tamarei este exploatată şi de sfîntul Irineu, *Adv. Haeres.*, IV, XXV, 2 (P.G. VII, 1501) şi în sens mesianic. El vede însă taina nu în bastonul tatălui lui Iuda, ci în firul roşu pe care moaşa îl lega de mîna aceluia dintre gemeni care se părea că se va naşte întîi.

673. Is. 11, 1--3.

înțelepciunii, Daniel pe cel al înțelegerii și al voinței, Moisi pe cel al puterii și al pietății, Ilie pe cel al temerii și Isaia pe cel al cunoștinței. Ceilalți au avut, iarăși, o singură putere fiecare, sau, în chip succesiv, una după alta, cum au fost Ieremia, cei doisprezece (profeți mici), David și toți ceilalți, în genere, care au fost profeți la voi. Apoi, s-a odihnit, adică a încetat, cînd a venit Acela după care ele trebuiau să înceteze de la voi, atunci cînd iconomia Lui cu privire la oameni s-a împlinit. Și luînd iarăși odihnă în El, după cum se profețise, ele aveau să devină daruri pe care le dă, din harul puterii Duhului Aceluia, celor ce cred în El, după cum știe că este fiecare vrednic. Cum că s-a profețit că acest lucru avea să se facă de El, după înălțarea Lui la ceruri, am spus-o și mai înainte și o spun iarăși. Căci s-a zis: „s-a înălțat întru înălțime, a robit robia și a dat daruri fiilor oamenilor“[674]. Și, iarăși, într-o altă profeție s-a zis: „Și va fi după acestea, că voi vărsa Duhul Meu peste tot trupul și peste robii Mei și peste roabele Mele și vor profeți“[675].

LXXXVIII.

Și se pot vedea chiar și în mijlocul nostru femei și bărbați, care au primit harisme[676] de la Duhul lui Dumnezeu. Așa că, nu din cauză că ar fi avut să fie lipsit de putere s-a profețit că vor veni asupra Lui puterile enumerate de Isaia; ci din cauză că ele nu aveau să existe mai departe. Mărturie despre aceasta să vă fie vouă ceea ce v-am spus că s-a întîmplat cu magii din Arabia, care, de îndată ce S-a născut Pruncul, venind I s-au închinat. Căci chiar în clipa în care S-a născut, El a avut puterea Lui și, crescînd la fel cu ceilalți oameni, folosindu-Se de cele ce erau potrivite, a dat fiecărei vîrste aceea ce era propriu ei[677], hrănindu-Se cu toate felurile de hrană și rămînînd astfel aproape treizeci de ani pînă cînd a venit, ca mai înainte propovăduitor al arătării Sale, Ioan, care a mers înaintea Lui pe calea botezului[678] după cum v-am dovedit-o și mai înainte. Atunci Iisus, venind la rîul Iordan, unde boteza Ioan și coborînd Iisus în apă, foc s-a aprins în Iordan[679]. Și ieșind El din apă, apostolii acestui Hristos al nostru au scris că Duhul Sfînt a zburat,

674. Ps. 67, 18; Comp. Ef. 4, 8.
675. Ioel, 2, 28–29.
676. Despre harismele din Biserica creștină a se vedea și cap. LXXXII. După sfîntul Iustin ele s-au concentrat mai întîi toate în Hristos, Care apoi le-a transmis credincioșilor Săi.
677. Lc. 2, 40, 52.
678. Lc. 3, 23.
679. În istorisirea Botezului Domnului pe care ne-o face sfîntul evanghelist Luca (3, 21–22), nu găsim nimic în legătură cu focul care „s-a aprins în Iordan“. În literatura creștină primară, focul este pus în legătură cu prezența Duhului Sfînt în ziua Cincizecimii, așa cum se istorisește în Fapte, 2, 1, 4 și așa cum a prezis sfîntul Ioan Botezătorul despre Botezul „cu Duh Sfînt și cu foc“ (Mt. 3, 11; Lc. 3, 16).

ca un porumbel asupra Lui[680]. Şi noi ştim că El a venit la rîu nu ca unul care ar fi avut trebuinţă de botez, sau de Duhul, care a venit în chipul porumbelului, după cum El nu a suportat să Se nască şi să Se răstignească pe cruce ca unul care ar fi avut trebuinţă de acestea, ci a făcut toate acestea pentru neamul oamenilor, care de la Adam căzuse sub moarte şi sub rătăcirea şarpelui, fiecare săvîrşind la rîndul lui răul, şi prin greşeli personale. Căci voind ca aceştia — îngeri şi oameni — să fie cu putinţă liberă de hotărîre şi autonomi din punct de vedere moral, Dumnezeu i-a făcut în aşa fel, ca fiecare să săvîrşească aceea ce le-a dat putere să facă, cu scopul ca, dacă vor alege cele plăcute Lui, să-i păstreze fără stricăciune şi fără de pedeapsă; iar dacă vor păcătui, să-i pedepsească pe fiecare aşa cum va socoti El.

Şi nici faptul că a intrat în Ierusalim şezînd pe un asin, după cum am arătat că s-a profeţit, nu I-a dat vreo putere ca să fie Hristos, ci a adus numai o mărturie oamenilor că El este Hristos, tot aşa cum şi în ce priveşte pe Ioan, el a trebuit să fie o mărturie oamenilor pentru ca aceştia să înţeleagă cine este Hristos. Astfel, pe cînd Ioan străbătea ţinutul de pe marginea Iordanului şi propovăduia botezul pocăinţei, purtînd cingătoare de piele şi îmbrăcăminte din păr de cămilă, şi nemîncînd nimic în afară de acride şi de miere sălbatică[681], oamenii socoteau că el este Hristos[682]. Din cauza aceasta, el striga oamenilor: „Nu sînt eu Hristos, ci glasul celui ce strigă[683] căci va veni Cel ce este mai puternic decît mine, a Cărui încălţăminte nu sînt vrednic să o duc“[684]. Şi venind Iisus la Iordan, şi crezîndu-se de lume că este fiul lui Iosif, tîmplarul[685], şi arătîndu-se fără de chip aşa cum propovăduiesc Scripturile[686] şi fiind socotit El însuşi tîmplar[687] (căci nişte astfel de lucruri de tîmplărie lucrase cît timp fusese printre oameni: pluguri şi juguri, învăţîndu-ne prin aceasta şi simbolurile dreptăţii şi viaţa activă), din cauza aceasta Duhul Sfînt, şi pentru oameni, după cum am zis, a zburat în chip de porumbel asupra Lui şi totodată a venit şi un glas din cer, care a vorbit odinioară şi prin David ca din partea lui Hristos, spunînd ceea ce avea să I se spună Lui de către Tatăl: „Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut“[688]; arătînd că atunci va fi naşterea Lui pentru oameni, cînd El avea să înceapă a fi cunoscut de oameni: „Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut“.

680. Comp. Lc. 3, 21—22; Mt. 3, 13—16.
681. Comp. Mt. 3, 1—4; Mc. 1, 2—6; Lc. 3, 3.
682. Lc. 3, 15.
683. In. 1, 20—23.
684. Mt. 3, 11; Lc. 3, 16.
685. Mt. 13, 55; Lc. 3, 23.
686. Cf. Is. 53, 2—3.
687. Mc. 6, 3.
688. Lc. 3, 21—22; Ps. 2, 7.

LXXXIX.

Profeții referitoare la cruce. Acum, a zis Tryfon:

– Să știi bine că tot neamul nostru așteaptă pe Hristos și că noi recunoaștem că toate Scripturile pe care tu le-ai adus au fost spuse cu privire la El. Ceva mai mult: eu spun că chiar numele de Iisus, cu care a fost supranumit fiul lui Navi, m-a făcut să înclin deopotrivă la aceasta. Cu toate acestea ne îndoim, cînd este vorba să credem că Hristos a avut să fie răstignit într-un chip atît de necinstit. Căci în Lege se spune că cel răstignit este blestemat[689]. Așa că, cu privire la faptul acesta, eu mă îndoiesc, pînă în clipa de față. Cum că Scripturile propovăduiesc că Hristos va fi pătimitor, este lucru lămurit. Am vrea totuși să știm, dacă El avea să pătimească de pe urma acestei pătimiri blestemate de lege ?[690]. Dacă poți să dovedești și aici ceva, dovedește.

La acestea, eu i-am răspuns:

– Dacă Hristos n-ar fi avut să pătimească și dacă profeții n-ar fi zis că „din cauza nelegiuirii poporului va fi dus la moarte și că va fi necinstit[691] și biciuit[692], că va fi socotit printre cei nelegiuiți și că va fi dus ca o oaie la junghiere"[693], El, al Cărui neam profetul zice că nimeni nu-l va putea povesti, ar fi fost natural ca să vă mirați. Dacă însă acest lucru este acela care-L caracterizează și-L anunță tuturor, cum, atunci, noi n-am fi crezut cu hotărîre în El ? De altfel, toți aceia care au înțeles cele spuse de profeți, acest lucru îl vor spune, iar nu altceva, de îndată ce numai vor auzi că El a fost răstignit.

XC.

Atunci, a zis Tryfon, învață-ne și pe noi din Scripturi, pentru ca să ne încredințăm și noi. Noi știm că El avea să pătimească și să fie „dus ca o oaie"[694], dar dovedește-ne, cum că El avea să se și răstignească și să moară

689. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

690. Mărturisirea în legătură cu Hristos „pătimitorul" o mai găsim și în cap. XXXIX, 7 al *Dialogului.* Ceea ce punea în mare dificultate pe Tryfon era răstignirea lui Hristos, care era un lucru blestemat de Lege. Asupra credinței iudaice într-un Mesia pătimitor a se vedea și cap. LXVIII, 5 din *Dialog.* Dar iudeii din sec. al II-lea așteptau în genere un Mesia glorios. El avea să fie precedat de un oarecare Ben Josef și trebuia să învingă pe Gog și Magog (Iez. 38–39), adică neamurile și apoi să fie învins de ele și ucis într-o luptă supremă. Iudeii trebuiau atunci să se refugieze, pentru a aștepta acolo pe Ilie și pe Mesia Ben David, Mîntuitorul (A se vedea Langrange, *Le Messianisme chez les Juifs,* Paris, 1909, p. 236–256).

691. Ibidem.

692. Ibidem, 12.

693. Is. 53, 8.

694. Is. 53, 7.

atît de ruşinos şi de necinstit, prin moartea cea blestemată de lege[695], căci noi nici măcar nu putem să ne apropiem cu gîndul de această idee.

— Tu ştii, i-am răspuns eu, că tot ce-au spus şi au făcut profeţii, după cum voi înşivă aţi mărturisit, au descoperit în parabole şi semne, pentru ca cele mai multe dintre ele să nu poată fi înţelese de toţi, ascunzînd astfel adevărul în ele, pentru ca cei care caută să-l găsească şi să-l înveţe, să-şi dea osteneală în vederea acestui lucru.

La aceasta, ei au zis:

— Am recunoscut cele ce zici tu acum.

— Ascultă, deci, am adăugat eu, şi cele ce urmează: Moisi, cel dintîi, prin semnele pe care le-a făcut, a arătat că blestemul acesta al crucii era numai ceva aparent.

— Dar care sînt semnele acelea de care vorbeşti? au zis ei .

— Cînd poporul, am continuat eu, lupta împotriva lui Amalec, iar fiul lui Navi, supranumit cu numele de Iisus, se găsea în fruntea luptei, Moisi însuşi se ruga lui Dumnezeu, avînd mîinile întinse, de o parte şi de alta, în timp ce Or şi cu Aaron i le ţineau astfel ziua întreagă, pentru ca nu cumva Moisi obosind, mîinile să-i cadă în jos. Căci, dacă din semnul acesta care imita crucea scădea ceva, după cum se scrie în cărţile lui Moisi[696], poporul era învins, iar dacă rămînea în starea aceasta, în tot timpul acesta Amalec era învins şi, dacă avea putere asupra lui, prin cruce o avea. Iar poporul nu devenea mai tare pentru că Moisi se ruga astfel, ci pentru că numele lui Iisus era în fruntea luptei, iar el făcea numai semnul crucii. Şi cine dintre voi nu ştie că pe Dumnezeu Îl îmblînzeşte mai mult decît orice rugăciunea însoţită de plîngere şi de lacrimi, aceea pe care o face cineva, atunci cînd prosternîndu-se la pămînt, îşi pleacă genunchii ? Cu toate acestea, aşa cum s-a rugat atunci cînd a stat pe piatră, nu s-a mai rugat altă dată nici Moisi şi nici vreun altul; iar piatra, după cum am dovedit mai înainte, este şi ea un simbol cu privire la Hristos[697].

XCI.

Arătînd şi într-alt fel puterea tainei crucii, Dumnezeu a spus prin Moisi, în binecuvîntarea cu care a binecuvîntat pe Iosif: „Prin binecuvîntarea

---

695. Comp. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.
696. Ieş. 17, 9 şi urm.
697. Sfîntul Iustin combină aici figura lui Moisi, care îngenunchiat pe piatră se ruga cu mîinile întinse cruce, cu figura lui Iisus Navi, care se găsea în fruntea luptei împotriva lui Amalec, pentru ca să arate mai pregnant cum Iisus Hristos este Învingătorul demonului, prin moartea pe cruce. O astfel de combinaţie, cu unele variante mai întîlnim, de asemenea, şi la alţi apologeţi.

Domnului este pămîntul său, din anotimpurile cerului şi din rouă, din izvoarele cele de jos ale abisurilor, din schimbările după anotimp ale roadelor soarelui; din adunarea laolaltă a lunilor, din vîrfurile munţilor, din crestele dealurilor, din rîurile cele veşnice şi din plinirea fructelor pămîntului. Şi să vină asupra capului lui Iosif şi asupra creştetului său cele plăcute Celui ce S-a arătat în rug. Întîi-născut slăvit întru fraţi, frumuseţea Lui ca aceea a taurului, coarnele Lui întocmai ca coarnele rinocerului: întru ele va împunge neamurile, pînă la marginea pămîntului“[698]. Nimeni n-ar putea spune şi dovedi că „coarnele rinocerului“ (care, de altfel nu are decît un singur corn) s-ar putea referi la un alt lucru sau la o altă formă, decît numai la figura care înfăţişează crucea. Căci crucea este un lemn drept, la care, atunci cînd se adaugă un alt lemn lateral, partea de sus se vede ridicată întocmai ca un corn, în timp ce marginile celelalte, care sînt de o parte şi de cealaltă, se văd ca două coarne, legate de un singur corn. De altfel, şi lemnul care este înfipt la mijloc şi pe care sînt suiţi cei răstigniţi, iese în afară, ca un corn şi se înfăţişează şi el ca un corn aşezat laolaltă şi înfipt dimpreună cu celelalte coarne.

În ceea ce priveşte cuvintele: întru ele va împunge neamurile pînă la marginea pămîntului[699], ele arată tocmai lucrul care se întîmplă acum în toate neamurile. Căci oamenii din toate neamurile fiind împunşi, cu alte cuvinte, fiind pătrunşi de pocăinţă, prin taina aceasta au venit la închinarea adevăratului Dumnezeu, de la idolii şi demonii cei zadarnici, în timp ce acelaşi semn se vede spre nimicirea şi condamnarea celor necredincioşi, în acelaşi chip în care s-a întîmplat poporului celui ieşit din Egipt, că prin semnul întinderii mîinilor lui Moisi şi prin numirea cu numele lui Iisus a fiului lui Navi, Amalec a fost învins, iar Israel s-a arătat biruitor. Tot ca figură şi ca semn, de altfel, a fost şi ridicarea crucii aceleia care s-a făcut împotriva şerpilor care muşcau pe Israel, pentru mîntuirea celor ce aveau să creadă[700] că încă de atunci s-a propovăduit prin Cel ce avea să fie răstignit moartea şarpelui şi mîntuirea celor muşcaţi şi care se refugiau la Cel ce a trimis în lume pe Fiul Său, Care avea să fie răstignit[701]. Căci Duhul profetic nu ne-a învăţat să credem în şarpe, prin Moisi, fiindcă arată că, la început, el a şi fost blestemat de Dumnezeu[702]; iar în Isaia se arată că El va fi ucis ca un vrăjmaş, cu marea sabie care este Hristos[703].

698. Deut. 33, 13–17.
699. Deut. 33, 17.
700. Cf. In. 3, 15.
701. Cf. In. 3, 14–16.
702. Fac. 3, 14.
703. Is. 27, 1.

XCII.

În legătură cu observanțele legale. Deci, dacă cineva nu a primit de la Dumnezeu harul de a înțelege cele spuse și săvîrșite de profeți, el nu va folosi nimic, dacă va crede că spune cuvintele și faptele profeților și dacă, cu toate acestea, nu-și va putea da seama de ele. Dar, oare, pentru cei mulți nu se va părea că sînt chiar de disprețuit cuvintele acestea, cînd vor fi rostite de către cei ce nu le înțeleg ? Căci, dacă cineva ar voi să vă cerceteze pentru ce Enoch și Noe, dimpreună cu copiii și alții care au fost la fel cu aceștia, au bineplăcut lui Dumnezeu, cu toate că nu erau în circumciziune și nici nu sărbătoreau sîmbăta și pentru care motiv Dumnezeu a socotit de bine, ca, după atîtea generații, prin alte porunci și legiuiri să se îndreptățească ceilalți, și anume: cei de la Avraam, pînă la Moisi, prin circumciziune, iar cei de după Moisi, atît prin circumciziune, cît și prin alte porunci, adică prin păzirea sîmbetei, prin jertfe, libațiuni și ofrande,— ce veți putea răspunde voi, decît că, așa cum am spus-o mai înainte, din cauză că Dumnezeu, în calitate de cunoscător al celor viitoare, a știut că poporul vostru avea să devină vrednic de a fi izgonit din Ierusalim și că nimănui nu-i va mai fi îngăduit să intre acolo ? Căci, după cum am spus-o mai înainte, voi nu sînteți de recunoscut după nimic altceva, decît după tăierea împrejur cea trupească. Dar nici Avraam nu a fost mărturisit de Dumnezeu, ca drept, pentru circumciziune, ci pentru credința lui, căci mai înainte de a se circumcide s-a spus despre el astfel: „Și Avraam a crezut lui Dumnezeu și i s-a socotit lui spre îndreptățire“ [704].

Pentru noi, deci, care în necircumciziunea trupului nostru credem în Dumnezeu prin Hristos și care am primit numai circumciziunea aceea care ne folosește, adică circumciziunea inimii, noi nădăjduim că ne vom arăta drepți și bineplăcuți lui Dumnezeu, deoarece El însuși ne-a dat mărturia aceasta prin cuvintele profeților. Iar dacă vi s-a poruncit să păziți sîmbăta și să aduceți ofrande și dacă Domnul v-a îngăduit să aveți un loc, în care să invocați numele lui Dumnezeu, a făcut aceasta, după cum s-a spus: pentru ca nu cumva devenind idololatri și neaducîndu-vă aminte de Dumnezeu, să deveniți necredincioși și atei, așa cum v-ați arătat întotdeauna a fi. Cum că pentru aceasta v-a dat Dumnezeu poruncile cu privire la sîmbete și la ofrande, v-am dovedit-o prin cele arătate de mine mai înainte. Cu toate acestea aș voi să reiau aproape toate cele spuse de mine pînă acum, pentru cei ce au venit aici abia astăzi. Căci, dacă nu ar fi așa precum spun eu, atunci ar însemna ca Dumnezeu să fie calomniat că nici nu ar cunoaște cele viitoare, nici nu ar învăța pe toți să cunoască și să săvîrșească aceleași lucruri

704. Fac. 15, 6; Comp. Rom. 4, 10.

drepte (căci şi mai înainte de Moisi a fost un mare număr de generaţii omeneşti) şi atunci nu ar mai fi adevărat cuvîntul care zice că: „Dumnezeu este adevărat şi drept şi toate căile Sale sînt judecăţi şi nu este nedreptate întru El“ [705]. Dar, deoarece cuvîntul este adevărat, Dumnezeu nu voieşte ca voi să fiţi întotdeauna atît de neînţelepţi şi de egoişti, pentru că El vrea ca să vă mîntuiţi dimpreună cu Hristos, Cel care este atît de bineplăcut lui Dumnezeu şi care a fost mărturisit de sfintele cuvinte profetice, aşa cum am arătat mai înainte, cînd am dovedit lucrul acesta.

XCIII.

Căci Dumnezeu a arătat la tot neamul oamenilor să cunoască cele ce sînt drepte întotdeauna şi pentru oricine, cu alte cuvinte, toată dreptatea, şi de aceea tot neamul omenesc cunoaşte că adulterul, curvia, uciderea de oameni şi toate celelalte de felul acestora sînt nişte lucruri rele. Şi chiar dacă toţi oamenii ar face nişte astfel de lucruri, pentru faptul că ei ştiu că săvîrşesc nedreptatea cu aceasta, ei nu sînt eliberaţi de vină, decît aceia care sînt plini de duhul cel necurat şi care, corupţi de o creştere rea şi de obiceiuri şi legi rele, au pierdut noţiunile naturale, sau, ceva mai mult, şi le-au stins sau continuă să le aibă înmormîntate în sufletele lor. Unii ca aceştia pot fi văzuţi că nu voiesc să sufere de la alţii, ceea ce ei înşişi fac altora şi că defăimează cu conştiinţa plină de vrăjmăşie pe alţii pentru aceleaşi lucruri pe care le săvîrşesc ei înşişi. Din cauza aceasta mi se pare că s-a spus într-un chip cît se poate de frumos de către Domnul şi Mîntuitorul nostru Iisus Hristos, că în două porunci se împlineşte toată dreptatea şi pietatea[706], iar acestea sînt: „Să iubeşti pe Domnul Dumnezeul tău din toată inima ta şi din toată puterea ta şi pe aproapele tău (să-l iubeşti), ca pe tine însuţi“ [707]. Cel ce iubeşte pe Dumnezeu din toată inima şi din toată puterea, plin fiind de idei pioase nu va cinsti pe nimeni altul ca Dumnezeu; el va cinsti totodată, şi pe Îngerul[708] acela cu voinţa lui Dumnezeu, şi Care este iubit de însuşi Domnul şi Dumnezeul nostru. Iar cel ce iubeşte pe aproapele ca pe sine însuşi bunurile pe care şi le-ar voi lui i le va voi şi aceluia; căci nimeni nu-şi voieşte lui cele rele. Deci, cel ce iubeşte pe aproapele va dori şi va lucra în aşa fel, ca să se întîmple şi aproapelui

705. Deut. 32, 4; Comp. Ps. 91, 16.
706. Mt. 22, 40.
707. Lc. 10, 27; Comp. Mt. 12, 30, 31.
708. Titlul de „Înger“ este dat lui Hristos şi în capit. LX, 5; CXXVI, 6; CXXVII, 4 din *Dialog.*, precum şi în *Apolog. I*, VI, 2 şi în *Apolog. I*, LXIII, 5, dar, după cîte se pare Iustin nu atribuie lui Hristos „natura îngerească“ ci numai funcţia, deoarece Hristos este mai presus de îngeri, ca Unul care este „Dumnezeu“.

aceleaşi lucruri, ca şi lui însuşi. Cît priveşte aproapele omului, acesta nu este nimeni altul, decît fiinţa raţională[709] care simte deopotrivă cu el, cu alte cuvinte, omul. Astfel, principiul oricărei dreptăţi fiind dublu: Dumnezeu şi oamenii, Cuvîntul spune că numai acela care iubeşte pe Dumnezeu din toată inima şi din toată puterea lui şi pe aproapele ca pe sine însuşi este cu adevărat drept.

Voi, însă, v-aţi arătat că nu aţi avut niciodată prietenie sau iubire nici faţă de Dumnezeu, nici faţă de profeţi şi nici faţă de voi înşivă, ci, după cum s-a dovedit, v-aţi găsit întotdeauna şi idololatri şi ucigători ai celor drepţi, încît aţi mers pînă acolo, că v-aţi pus mîinile şi pe Hristos însuşi şi chiar şi pînă astăzi continuaţi să rămîneţi în răutatea voastră, blestemînd şi pe aceia care vă fac vouă dovada că Cel răstignit de către voi este Hristos. Ceva mai mult: voi pretindeţi să dovediţi că Acela a fost răstignit ca un vrăjmaş al lui Dumnezeu şi ca un blestemat, în vreme ce această faptă este numai fapta pornirii voastre nebune. Avînd toate motivele, prin semnele săvîrşite de Moisi, să înţelegeţi că El este, nu voiţi; ci, ceva mai mult, socotind că puteţi dovedi că noi sîntem fără de raţiune, discutaţi tot ceea ce vă trece prin cap, cu toate că voi sînteţi aceia care nu mai aveţi ce să spuneţi, atunci cînd vă găsiţi în discuţie cu un creştin dîrz.

XCIV.

Spuneţi-mi, aşadar, oare nu Dumnezeu a fost acela care a poruncit prin Moisi, să nu se facă de către voi, nicidecum, nici chip, nici asemănare, nici a *celor din cer de sus, nici a celor de pe pămînt*[710] şi, *cu toate acestea*, în pustiu, El a fost acela care a făcut să se ridice, prin Moisi, şarpele de aramă, pe care l-a aşezat ca semn[711] prin care erau mîntuiţi cei muşcaţi de şarpe[712] şi că pentru aceasta, El nu poate fi învinuit de nici o nedreptate ? Căci, după cum am spus, prin aceasta el a propovăduit o taină, prin care a nimicit puterea şarpelui, care a lucrat şi călcarea săvîrşită de Adam şi a dăruit mîntuirea celor ce cred în Acesta[713], Care avea să fie răstignit prin semnul acesta, de muşcăturile şarpelui, care sînt faptele cele rele, idololatriile şi alte nedreptăţi. Căci, dacă nu ar trebui să se înţeleagă aceasta, atunci spuneţi-mi, pentru care motiv Moisi a ridicat şarpele de aramă ca semn poruncind ca cei muşcaţi să privească la el, iar cei muşcaţi se vindecau cu toate că El a poruncit ca, întru nimic, să nu se facă vreo asemănare a cuiva ?

709. Definiţia aceasta pare a fi stoică nu numai în ce priveşte gîndirea, ci şi originea.
710. Ieş. 20, 4.
711. Sensul de „semn" este sinonim cu acela de „cruce". A se vedea şi capit. XI, 1; XCI, 4; CXII, 1; CXXXI, 4 din *Dialog.*, precum şi cap. LX, 3 din *Apolog. I.*
712. Num. 21, 8–9.
713. Cf. In. 3, 15.

La acestea unul dintre cei ce veniseră a doua zi, a spus:

— Ai grăit adevărat, aşa că noi nu putem da nici un motiv. Eu, bunăoară, am întrebat de multe ori pe dascălii noştri şi nimeni nu mi-a motivat aceasta. Aşa că spune mai bine tu cele ce zici, iar noi îţi vom da ascultare ca unuia care ne dezvăluieşti acum o taină, spunîndu-ne totodată şi cauzele pentru care învăţăturile profeţilor sînt nesocotite.

Eu i-am răspuns:

— După cum Dumnezeu a poruncit să se facă semnul cel prin şarpele de aramă şi nu poate fi învinuit de aceasta, tot astfel şi în lege stă blestemul împotriva oamenilor celor răstigniţi. Dar blestemul nu stă şi împotriva Hristosului lui Dumnezeu, prin Care mîntuieşte pe toţi cei ce săvîrşesc fapte vrednice de blestem.

XCV.

Căci, după Legea lui Moisi, tot neamul omenesc se găseşte sub blestem, întrucît se zice că: „Blestemat este tot cel ce nu stăruieşte întru cele scrise în cartea Legii, pentru ca să le facă pe ele“[714]. Şi nimeni nu a îndeplinit cu exactitate toate cele de acolo (cred că nici voi nu puteţi tăgădui aceasta), ci toţi au păzit, mai mult sau mai puţin, unii decît alţii, cele poruncite acolo. Iar dacă cei de sub legea aceasta se arată că sînt sub blestem din cauză că nu au păzit toate cele din lege, atunci, oare, nu se vor arăta că sînt, cu atît mai mult sub blestem toate celelalte neamuri, care sînt şi idololatre, corupătoare de copii şi care săvîrşesc totodată şi toate celelalte rele ? Deci, dacă Părintele tuturor a voit ca Hristosul Său să primească pentru toţi oamenii, din tot neamul[715], blestemele tuturor, ştiind că după ce El va fi răstignit şi după ce va muri, Îl va învia, pentru ce atunci vorbiţi de El, Care a binevoit să pătimească toate aceste după vrerea Tatălui, ca de un blestemat şi nu vă plîngeţi, mai degrabă, pe voi înşivă ? Căci dacă atît Tatăl Său, cît şi El însuşi au lucrat în aşa fel ca să sufere toate acestea pentru neamul omenesc, voi însă, n-aţi făcut aceasta ca unii care slujeaţi vrerea lui Dumnezeu, după cum nici atunci cînd aţi omorît pe profeţi, n-aţi săvîrşit un lucru pios[716]. Şi să nu zică cineva dintre voi că, dacă Tatăl a voit ca El să pătimească acestea pentru ca prin moartea Lui să vină vindecarea neamului omenesc[717], noi nu am greşit cu nimic. Căci, dacă pocăindu-vă de păcatele pe care le-aţi făcut

---

714. Deut. 27, 26; Gal. 3, 10.

715. Ca şi în capit. LXXXIX, 3 şi CXVII, 3 din *Dialog.*, sfîntul Iustin înfăţişează aici suferinţele şi moartea lui Hristos ca fiind o „expiaţie penală“. Este o idee şi o precizie nouă, faţă de ideile care se găsesc în genere în epistola către evrei. A se vedea J. Rivière, *Le Dogme de la Rédemption*, Paris, 1905, p. 114–115.

716. Cf. Mt. 23, 31; Lc. 13, 34.

717. Is. 53, 5.

şi cunoscînd că El este Hristos şi păzindu-I poruncile, veţi zice acestea, atunci, după cum v-am spus şi mai înainte, veţi avea iertarea păcatelor. Dacă însă veţi continua să-L blestemaţi pe Acela, ca şi pe noi care credem în El, iar atunci cînd aveţi putere, veţi continua să ne ucideţi, cum, oare, nu vi se va cere vouă socoteală ca unor nedrepţi, ca unor păcătoşi şi ca unora ale căror inimi sînt cu totul învîrtoşate, pentru faptul că aţi pus mîinile voastre pe El ?

XCVI.

Cine sînt adevăraţii blestemaţi ? Căci, ceea ce s-a spus în lege: „Blestemat[718] este cel ce atîrnă pe lemn“[719], întăreşte nădejdea noastră care depinde de Hristos cel răstignit, nu fiindcă Dumnezeu ar blestema pe Acest Răstignit, ci numai întrucît Dumnezeu a prezis ceea ce avea să se săvîrşească de către voi şi de către cei asemenea vouă, care nu aţi ştiut că Acesta este cel ce este mai înainte de toţi şi veşnicul lui Dumnezeu preot[720] şi împărat şi Hristos. Faptul acesta îl puteţi vedea voi înşivă, cu proprii voştri ochi; căci voi înşivă blestemaţi în sinagogile voastre pe toţi cei care prin El au devenit creştini, în timp ce celelalte neamuri execută acest blestem în faptă, ucigînd pe cei care doar mărturisesc despre ei că sînt creştini. Şi, cu toate acestea noi zicem tuturor acestora: „Voi sînteţi fraţii noştri“[721], recunoaşteţi, mai degrabă, adevărul lui Dumnezeu. Dar pentru că nici aceia, nici voi, nu vă încredeţi nouă, ci dimpotrivă vă luptaţi ca să ne faceţi să tăgăduim numele lui Hristos, noi preferăm să fim omorîţi şi răbdăm, fiind convinşi că toate bunurile, pe care ni le-a făgăduit Dumnezeu, prin Hristos, ni se vor da nouă. Pe lîngă acestea, noi ne rugăm, ca voi să fiţi miluiţi de Hristos, deoarece El ne-a învăţat să ne rugăm şi pentru vrăjmaşi, zicînd: „Fiţi buni şi milostivi[722] ca şi Tatăl vostru cel ceresc“[723]. Căci vedem că Dumnezeu cel atotputernic este bun şi milostiv, făcînd să răsară soarele Lui şi peste cei nemulţumitori şi peste cei drepţi şi făcînd să plouă şi peste cei cuvioşi şi peste cei răi[724], pe care, aşa cum a învăţat, pe toţi va avea să-i judece.

---

718. Sfîntul Iustin citează acest text nu în felul în care el apare în *Septuaginta* („Blestemat de Dumnezeu este . . .“), ci aşa cum textul a trecut la scriitorii creştini de la început şi cum îl găsim şi în epistola către galateni, 3, 13 („Blestemat este tot cel spînzurat pe lemn“). Ieronim consideră cuvintele „de Dumnezeu“, din Gal. 3, 13 (P.L. XXVI, 301 sq.), ca o interpretare iudaică.

719. Deut. 21, 23; Gal. 3, 13.

720. Cf. Ps. 109, 4.

721. Is. 66, 5.

722. Textul evanghelic nu are în locul acesta decît: „fiţi milostivi“.

723. Lc. 6, 35—36.

724. Mt. 5, 45.

XCVII.

Alte profeții referitoare la cruce. Dar nici faptul că profetul Moisi, atunci cînd Or și Aaron i-au ținut mîinile ridicate în sus și a rămas pînă seara în chipul acesta, nu a fost fără însemnătate. Căci și Domnul a rămas pe lemn aproape pînă seara, iar către seară L-au îngropat[725], pentru ca apoi să învieze a treia zi. Acest lucru a fost grăit și prin David, în felul acesta: „Cu glasul meu către Domnul am strigat și m-a auzit din muntele cel sfînt al Lui. Eu m-am culcat și am adormit; sculatu-m-am că Domnul m-a ajutat"[726]. Tot astfel, prin Isaia s-au rostit, despre chipul cum avea să moară, următoarele cuvinte: „Mi-am întins mîinile peste un popor neascultător și potrivnic, asupra celor ce merg pe o cale care nu este cea bună"[727]. Și că avea să învieze, însuși Isaia a zis: „Mormîntul Lui s-a luat din mijloc"[728] și: „Da-voi pe cei bogați în schimbul morții Lui"[729]. Tot astfel și David, în psalmul al douăzecișiunulea, într-o parabolă tainică a spus, printre altele, cu privire la patimă și cruce: „Străpuns-au mîinile Mele și picioarele Mele, numărat-au toate oasele Mele; iar ei au înțeles și au privit asupra Mea. Împărțit-au hainele Mele loruși și pentru cămașa Mea au aruncat sorți"[730]. Căci atunci cînd L-au răstignit pe cruce, vîrînd cuiele, I-au străpuns mîinile și picioarele, iar cei ce L-au răstignit, au împărțit între ei hainele Lui, aruncînd zarurile[731], pentru ca, după aruncătura zarurilor, să vadă fiecare ceea ce ar voi să aleagă dintre ele[732]. Voi spuneți însă că psalmul acesta nu a fost spus cu privire la Hristos, fiind întru totul orbiți și neputînd înțelege, că nimeni în neamul vostru nu a fost numit vreodată împărat sau Hristos[733] și căruia de viu să i se fi străpuns mîinile și picioarele și să moară prin această taină, adică prin răstignire, decît numai acest Iisus.

XCVIII.

Însemnătatea psalmului XXI. Vă voi înfățișa acum tot psalmul, pentru ca să auziți atît pietatea Lui față de Părintele Său, cît și modul în care El pune toate în raport cu Părintele Său, întrucît Îi cere ca, prin El, să fie

725. Mt. 27, 57; Mc. 15, 42.
726. Ps. 3, 5–6.
727. Is. 65, 2.
728. Is. 57, 2.
729. Is. 53, 9.
730. Ps. 21, 16–18.
731. Se pare că locul acesta este citat din memorie. Expresia: „aruncînd zarurile" este extrem de rară. O mai întîlnim în Evanghelia apocrifă după Petru, 21 și 12 (A se vedea Harnack, *Texte und Untersuchungen* IX, 2, p. 9, 10).
732. Mt. 27, 35; In. 20, 25.
733. Tertullianus în *Adv. Jud.*, X (P.L.II, 629), face aceeași imputare cu privire la „haeretica duritia" a iudeilor și dă o interpretare asemănătoare psalmului 21.

mîntuit de moarte, arătînd totodată în psalm, cine erau aceia care s-au ridicat împotriva Lui şi dovedind cu aceasta, că El a fost om cu adevărat, pătimind totul în chip sensibil. Psalmul este acesta: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, ia aminte la mine. Pentru ce m-ai părăsit ? Departe de mîntuirea mea cuvintele greşelilor mele. Dumnezeul meu, ziua voi striga înaintea Ta şi nu mă vei auzi; noaptea, şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă. Iar Tu locuieşti întru cel sfînt, lauda lui Israel. Întru Tine au nădăjduit părinţii noştri; ei au nădăjduit, iar Tu i-ai smuls pe ei. Către Tine au strigat şi au fost mîntuiţi. Întru Tine au nădăjduit şi nu au fost ruşinaţi. Eu sînt, însă, un vierme, iar nu un om; ocara oamenilor şi dispreţul poporului. Toţi cei ce mă privesc mă iau în derîdere; ei au vorbit cu buzele, mişcîndu-şi capul: „el a nădăjduit întru Domnul, smulgă-l pe el, mîntuiască-l pe el, pentru că pe el îl voieşte". Că Tu eşti cel m-ai smuls din sînul maicii mele, nădejdea mea, de la sînul maicii mele; către Tine m-am avîntat din sînul maicii mele; din pîntecele ei, Tu eşti Dumnezeul meu. Nu Te depărta de la mine, căci necazul este aproape şi nu este cine să-mi ajute. Înconjuratu-m-au viţei mulţi, tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor. Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară, care se topeşte în lăuntrul pîntecelui meu; uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu; coborîtu-m-ai în ţărîna morţii. Că m-au înconjurat cîini mulţi, adunarea celor răi m-a cuprins de jur-împrejur. Împuns-au mîinile şi picioarele mele, număratu-mi-au toate oasele mele; ei m-au observat şi m-au privit. Împărţit-au hainele mele loruşi şi pentru cămaşa mea au aruncat sorţi. Iar Tu, Doamne, nu îndepărta ajutorul Tău de la mine; ia aminte la ajutorarea mea. Smulge din sabie sufletul meu şi din laba cîinilor sufletul meu cel unul-născut. Mîntuieşte-mă din gura leilor şi din coarnele rinocerilor umilinţa mea. Povesti-voi numele Tău fraţilor mei, în mijlocul bisericii Te voi lăuda. Cei ce vă temeţi de Domnul, lăudaţi-L; toată sămînţa lui Iacov, slăviţi-L; să se teamă de El toată sămînţa lui Israel"[734].

XCIX.

După acestea, am adăugat:

— Că tot acest psalm a fost spus cu privire la Hristos, vă voi dovedi iarăşi prin cele ce vă voi explica mai departe. Cuvintele care s-au spus la început: „Dumnezeule, Dumnezeul meu, ia aminte la mine. Pentru ce m-ai părăsit ?"[735] s-au spus de mai înainte, despre ceea ce urma să se spună de către Hristos. Căci, pe cînd Se găsea răstignit pe cruce, El a zis: „Dumne-

734. Ps. 21, 2–23.
735. Ps. 21, 2.

zeule, Dumnezeul Meu, pentru ce M-ai părăsit ?"[736]. Iar cuvintele care urmează: „Departe de mîntuirea mea cuvintele greşelilor mele. Dumnezeul meu, ziua voi striga înaintea Ta şi nu mă vei auzi; noaptea, şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă"[737], s-au spus şi acestea, în conformitate cu ceea ce avea să facă. Deoarece, în ziua în care avea să fie răstignit, luînd pe trei dintre ucenicii Săi în muntele, care se cheamă al Măslinilor, şi care se găsesc în imediata apropiere a templului din Ierusalim, S-a rugat, zicînd: „Părinte, de este cu putinţă, treacă paharul acesta de la Mine"[738], după care, rugîndu-Se, în continuare, a zis: „Dar nu după cum voiesc Eu, ci, după cum voieşti Tu"[739], arătînd cu aceasta că El a fost, cu adevărat, un om pătimitor. Dar, pentru ca nu cumva să poată spune cineva: aşadar, El nu cunoştea că avea să pătimească, adaugă imediat în psalm: „şi nu-mi va fi mie spre necunoştinţă". Căci, după cum lui Dumnezeu nu-I era întru necunoştinţă, atunci cînd a întrebat pe Adam unde este[740] şi nici atunci cînd a întrebat pe Cain, unde este Abel[741], ci a făcut aceasta pentru a vădi pe fiecare cine este şi pentru a ajunge şi la cunoştinţa noastră a tuturor, prin aceea că faptele acestea au fost trecute în scris; tot asemenea şi aici, a arătat că Lui nu-I va fi întru necunoştinţă, ci că vor fi numai întru necunoştinţă acelora care socoteau că El nu este Hristos şi-şi închipuiau că-L vor omorî şi că El va rămîne ca un om comun în infern.

C.

Cuvintele care urmează în psalm: „Iar Tu locuieşti întru cel sfînt, lauda lui Israel"[742], au arătat că El va face un lucru vrednic de laudă şi de admiraţie, urmînd ca, după ce avea să fie răstignit, să învieze a treia zi din morţi, lucru pe care El l-a primit de la Tatăl[743]. Faptul că Hristos se numeşte şi Iacov şi Israel, l-am dovedit. În afară de aceasta, am mai dovedit că nu numai în binecuvîntarea lui Iosif şi a lui Iuda au fost propovăduite în taină cele cu privire la El, ci şi în Evanghelie[744] este scris că a zis: „Toate Mi s-au

736. Mt. 27, 46; Mc. 15, 34.
737. Ps. 21, 2–3.
738. Mt. 26, 39.
739. Ibidem.
740. Fac. 3, 9.
741. Fac. 4, 9.
742. Ps. 21, 4.
743. In. 10, 18.
744. Sfîntul Iustin întrebuinţează de două ori cuvîntul „evanghelie" la singular, aici şi în cap. X, 2 al *Dialogului*, pentru ca să arate izvoarele istoriei lui Hristos. O dată îl întrebuinţează la plural „evanghelia" (*Dialog.* LXVI, 3), unde el este sinonim cu termenul, mult mai familiar lui, „Memoriile Apostolilor". Cu toate că el cunoaşte şi Evanghelia a IV-a, nu o citează niciodată la rubrica „Memoriile Apostolilor". Citează mai ales pe Matei, adesea pe Luca şi mai rar pe Marcu. De multe ori citatele acestea sînt un amalgam din Matei şi Luca, cuprinzînd şi elemente pe care le găsim în Evangheliile apocrife (după Petru, după Toma, după cea a Ebioniţilor, după Protoevanghelia lui Iacov).

dat Mie de Tatăl şi nimeni nu cunoaşte pe Tatăl, decît numai Fiul şi nici pe Fiul, decît numai Tatăl şi cei cărora le va descoperi Fiul"[745]. El ne-a descoperit nouă toate cele cîte, de altfel, le-am înţeles şi din Scripturi, prin harul Său, cunoscînd că El este Cel Întîi-născut al lui Dumnezeu şi mai înainte decît toate făpturile[746] şi totodată fiu al patriarhilor, întrucît, întrupîndu-Se prin Fecioara, care era din neamul lor, a îngăduit să fie om de rînd lipsit de cinste şi pătimitor[747]. De aceea şi în cuvintele Lui, atunci cînd a vorbit despre pătimirea Lui, a zis: „Că Fiul omului trebuie să pătimească multe şi să fie lepădat de farisei şi de cărturari, să Se răstignească şi a treia zi să învieze"[748]. Fiu al omului S-a numit aici pe El, ca unul care Se născuse din Fecioara, care era, după cum am spus, din neamul lui David, al lui Iacov, al lui Isaac şi al lui Avraam, sau, din cauză că Avraam însuşi era tatăl acestora enumeraţi mai înainte, din care şi Maria îşi trage neamul[749]. Căci noi ştim că acei cărora li se nasc fete sînt în acelaşi timp şi părinţii copiilor care se nasc din fiicele lor. De altfel şi unul dintre ucenici, care se chema mai înainte Simon, cunoscîndu-L pe El Fiu al lui Dumnezeu, după descoperirea pe care i-o făcuse Tatăl, a fost supranumit de El Petru[750]. Îl avem apoi numit Fiu al lui Dumnezeu, în Memoriile Apostolilor, iar numindu-L Fiu, noi înţelegem că El este mai înainte de toate făpturile şi că a ieşit din puterea şi voinţa Tatălui, (El care în scrierile profeţilor este numit şi înţelepciune[751], şi ziuă[752], şi răsărit[753], şi sabie[754], şi piatră[755], şi toiag[756], şi Iacov[757], şi Israel[758], şi în multe alte chipuri), şi că S-a făcut om, prin Fecioara, pentru ca, pe aceeaşi cale prin care a luat început neascultarea cea de la şarpe, să-şi ia şi sfîrşitul. Într-adevăr, după cum Eva, fiind fecioară şi fără de pată şi primind întru sine cuvîntul şarpelui, a născut neascultarea şi moartea[759], tot astfel şi Fecioara Maria, atunci cînd îngerul Gavriil i-a binevestit că: „Duhul Domnului va veni asupra ei şi puterea Celui

745. Mt. 11, 22.
746. Col. 1, 15–16.
747. Is. 53, 2, 3.
748. Mc. 8, 31; Lc. 9, 22.
749. Lc. 3, 38.
750. Mt. 16, 15–18.
751. Pilde 8, 1 urm.
752. Este numele dat lui Hristos şi de Clement Alexandrinul, în *Stromate,* VI, XVI, 145 (C.G.S., 2, 506). În legătură cu aceste titluri date lui Hristos, a se vedea mai departe şi cap. CXXVI, 1 din *Dialog.*
753. Zah. 6, 12.
754. Is. 27, 1.
755. Dan. 2, 34.
756. Is. 11, 1.
757. Ps. 23, 6.
758. Ps. 71, 18.
759. Cf. Iac. 1, 15.

Prea Înalt o va umbri, din care cauză şi Sfîntul, care Se va naşte din ea, va fi Fiul lui Dumnezeu“ [760], primind credinţa şi bucuria, a răspuns: „Fie mie după cuvîntul tău“ [761]. În felul acesta S-a născut prin ea Acesta, despre Care am arătat că s-au spus atîtea în Scripturi şi prin care Dumnezeu nimiceşte pe şarpe, ca şi pe îngerii şi oamenii cei asemănători cu el şi prin care liberează de moarte pe cei răi, care se pocăiesc şi care cred în El.

CI.

Cuvintele care urmează în psalm şi în care se zice: „Întru Tine au nădăjduit părinţii noştri; ei au nădăjduit, iar Tu i-ai smuls pe ei. Către Tine au strigat şi au fost mîntuiţi. Întru Tine au nădăjduit şi nu au fost ruşinaţi. Eu sînt, însă, un vierme, iar nu un om: ocara oamenilor şi dispreţul poporului“ [762], arată că El mărturiseşte de părinţi pe toţi aceia care au nădăjduit în Dumnezeu şi au fost mîntuiţi de El şi care au fost şi părinţii Fecioarei, prin care S-a născut, făcîndu-Se om. Mai arată, de asemenea, că şi El însuşi va fi mîntuit de acelaşi Dumnezeu, nelăudîndu-Se cîtuşi de puţin că ar face ceva cu voinţa sau cu puterea Lui. De altfel, pe pămînt acest lucru a făcut. Căci, atunci cînd cineva I-a zis: „Învăţătorule bun“, i-a răspuns: „Pentru ce Mă numeşti bun ? Numai unul singur este bun, Tatăl Meu cel din ceruri“ [763]. Iar prin cuvintele: „Eu sînt însă un vierme, iar nu un om: ocara oamenilor şi dispreţul poporului“, El a vestit de mai înainte, cele ce se vede că au şi fost şi I s-au întîmplat Lui. Căci El este o ocară, pretutindeni, pentru noi oamenii care aveam să credem în El; „dispreţul poporului“, fiindcă dispreţuit şi necinstit de poporul vostru, El a pătimit toate cele ce aţi hotărît voi cu privire la El. Cuvintele care urmează: „Toţi cei ce mă privesc, mă iau în derîdere; ei au vorbit cu buzele, mişcîndu-şi capul: „el a nădăjduit întru Domnul, smulgă-l pe el, mîntuiască-l pe el, pentru că pe el îl voieşte“ [764], arată, de asemenea, că El a vestit de mai înainte cele ce aveau să I se întîmple. Căci cei ce L-au văzut răstignit, îşi mişcau fiecare capetele, îşi schimonoseau buzele[765] şi umflîndu-şi nările între ei, ziceau în batjocură cele ce sînt scrise şi în Memoriile Apostolilor Lui: „El zicea că este

760. Lc. 1, 26, 35.
761. Lc. 1, 38. Paralela dintre Eva şi Sfînta Fecioară Maria o mai găsim şi la Irineu III, XXII, 4 (P.G. VII, 959) şi V, XIX, 4 (Ibidem, 1175) şi la Tertullianus, *De carne Christi*, XVII (P.L. II, 782).
762. Ps. 21, 5—7.
763. Mt. 19, 16—17; Mc. 10, 17—18; Lc. 18, 18—19.
764. Ps. 21, 8—9.
765. Faptul acesta nu se găseşte istorisit de sinoptici. El repezintă, desigur, realizarea profeţiei din psalmul 21.

Fiul lui Dumnezeu, coborîndu-Se acum, să meargă, mîntuiască-L pe El Dumnezeu"[766].

CII.

Cuvintele care urmează în psalm: „Nădejdea mea, de la sînul maicii mele, către Tine m-am avîntat din sînul maicii mele, din pîntecele ei, Tu eşti Dumnezeul meu. Nu Te depărta de la mine, căci necazul este aproape şi nu este cine să-mi ajute. Înconjuratu-m-au viţei mulţi, tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor. Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară, care se topeşte în lăuntrul pîntecelui meu; uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mea s-a lipit de grumazul meu"[767], au fost o vestire de mai înainte a celor ce s-au întîmplat. Într-adevăr: „Nădejdea mea de la sînul maicii mele", prin aceea că, de îndată ce S-a născut în Bethleem, după cum am spus mai înainte, Irod împăratul, aflînd de la magii din Arabia, cele referitoare la El, a voit să-L ucidă, iar Iosif, după porunca lui Dumnezeu, luîndu-L pe El şi pe maica Lui, a plecat în Egipt. Căci Tatăl, Care L-a născut, a hotărît ca numai după ce Cuvîntul cel de la El[768] avea să propovăduiască, să fie supus la moarte. Dacă, însă, cineva ar zice: Nu putea, oare, Dumnezeu, să ucidă mai degrabă pe Irod? Răspund de mai înainte: Nu putea, oare, Dumnezeu, chiar de la început să facă să dispară şi şarpele şi să nu mai spună: „Vrăjmăşie voi pune între el şi femeie şi între sămînţa lui şi sămînţa ei"?[769]. Nu putea El, oare, să facă de îndată mulţime de oameni? Dar, pentru că ştia că este bine să se întîmple astfel, El a făcut atît pe îngeri, cît şi pe oameni liberi[770] în ceea ce priveşte săvîrşirea dreptăţii şi a hotărît şi vremea pînă cînd a ştiut că este bine ca ei să se folosească de libertate. Şi, fiindcă de asemenea a ştiut că este bine, El a făcut judecăţi universale şi parţiale, păstrînd, cu toate acestea şi pe mai departe libertatea. Pentru aceasta, atît la facerea turnului (Babel),

---

766. Mt. 17, 40–43; Mc. 15, 29–30; Lc. 23, 35.

767. Ps. 21, 10–16.

768. „Cuvîntul" are în teologia biblică sensuri multiple. El poate să fie atît „Fiul şi Cuvîntul lui Dumnezeu", adică Domnul Iisus Hristos, fie pur şi simplu o voinţă exprimată în grai viu a Tatălui. Aici este luat în sensul întîi. În legătură cu aceasta, a se vedea şi *Apologia I,* LIII, 6 şi *Dialogul,* XIX, 6.

769. Fac. 3, 15.

770. Liberi de a lua o hotărîre bună sau rea, liberi de a săvîrşi o faptă bună sau rea. Iar atunci cînd au luat o hotărîre nimeni şi nimic nu-i putea face să nu o ducă la îndeplinire. Exemplul prim şi cel mai clar constă în neascultarea lui Adam din rai, de porunca lui Dumnezeu, iar cel de al doilea, acela cu ocazia ridicării turnului Babel (Fac. 11, 6 sq.).

cît şi la amestecarea şi schimbarea limbilor, cuvîntul zice acestea: „ Şi a zis Domnul: Iată că toţi sînt un neam şi o buză şi au început să facă acestea. Şi acum nu va lipsi nimic de la ei, din cele ce s-au încercat să facă“ [771].

Cît priveşte cuvintele: „Uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu“, au fost de asemenea o vestire de mai înainte a celor ce aveau să se întîmple, după voinţa Tatălui, în timpul Lui. Căci tăria cuvîntului Lui puternic, cu care El vădea întotdeauna pe fariseii şi cărturarii care discutau cu El şi în genere pe dascălii din neamul vostru, s-a întrerupt, întocmai ca un izvor puternic şi abundent, a cărui apă a fost întoarsă, atunci cînd a tăcut şi nu a mai voit să răspundă nimănui nimic înaintea lui Pilat, după cum se arată în Memoriile Apostolilor Lui[772] şi pentru ca şi ceea ce s-a spus de Isaia, atunci cînd a zis că: „Domnul îmi dă limbă, ca să cunosc, atunci cînd trebuie să spun vreun cuvînt“ [773]. Iar atunci cînd zice: „Tu eşti Dumnezeul meu, nu te îndepărta de la mine“, face aceasta învăţîndu-ne că toţi trebuie să nădăjduim în Dumnezeu, Care a făcut toate şi numai de la El să cerem mîntuire şi ajutor – şi ne arată că nu trebuie să socotim că putem fi mîntuiţi, aşa cum socotesc ceilalţi oameni, din cauza neamului, sau a bogăţiei, sau a puterii, sau a înţelepciunii, lucru pe care voi toţi l-aţi făcut întotdeauna, uneori construindu-vă un viţel de aur, la care să vă închinaţi şi întotdeauna arătîndu-vă nerecunoscători, ucigători ai drepţilor şi orbiţi de neamul vostru. Căci dacă Fiul lui Dumnezeu Se arată spunînd că El putea să fie mîntuit, nu pentru faptul că era Fiu, nici pentru acela că era puternic sau înţelept, ci pentru că era fără de păcat, după cum de altfel şi Isaia spune, că El nu a păcătuit nici măcar cu vorba „căci El nu a făcut nelegiuire şi nici vicleşug cu gura“ [774] şi că fără de Dumnezeu nu putea să fie mîntuit, cum atunci voi, ca şi ceilalţi care aşteaptă să fie mîntuiţi fără de nădejdea aceasta, nu socotiţi cît de mult vă înşelaţi ?

CIII.

Cele ce se spun mai departe, în psalm: „Căci necazul este aproape şi nu este cine să-mi ajute. Înconjuratu-m-au viţei mulţi, tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur. Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor. Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele“ [775], au fost deopotrivă o vestire de mai înainte a ceea ce avea să I se întîmple

771. Fac. 11, 6.
772. Mt. 27, 13–14; Mc. 15, 4–5; Lc. 23, 9.
773. Is. 50, 4.
774. Is. 53, 9.
775. Ps. 21, 11–15.

Lui. Căci în noaptea aceea[776] cînd au venit pe muntele Măslinilor asupra Lui cei din neamul vostru[777], care fuseseră trimişi de farisei şi de cărturari şi care erau aţîţaţi de învăţătura lor, L-au înconjurat de jur-împrejur. Pe aceştia cuvîntul i-a numit: „viţei cu coarne şi pierduţi de mai înainte“[778]. Cînd El zice: „Tauri graşi m-au cuprins de jur-împrejur“, El a prezis că aceştia aveau să procedeze întocmai ca viţeii, atunci cînd El avea să fie dus înaintea dascălilor voştri; iar dacă cuvîntul îi numeşte pe aceştia cu numele de tauri, este deoarece ştim că taurii sînt cauza pentru care există viţeii. Căci după cum taurii sînt părinţii viţeilor, tot astfel învăţătorii voştri au fost cauza pentru care copiii lor au ieşit pe muntele Măslinilor pentru ca să-L prindă pe Hristos şi să-L aducă la ei[779]. Cuvintele: „Şi nu este cine să-mi ajute“, arată deopotrivă aceea ce s-a întîmplat. Căci nimeni, nici măcar un singur om nu s-a găsit ca să-I vină în ajutor ca unuia care era fără de păcat[780]. Iar cuvintele: „Deschis-au gurile lor asupra mea, întocmai ca un leu răpitor şi răcnitor“, arată pe împăratul iudeilor, care era atunci şi care se chema Irod, fiind succesorul celuilalt Irod, care ucisese pe toţi pruncii născuţi la Bethleem, în vremea aceea cînd S-a născut El, socotind că printre ei avea să fie negreşit şi Acela despre care îi vorbiseră magii, cei veniţi din Arabia. El nu cunoştea voinţa Celui mai puternic decît toate, Care poruncise lui Iosif şi Mariei ca să pornească în Egipt, luînd cu ei, pruncul, şi să rămînă acolo, pînă ce iarăşi le va descoperi lor, să se întoarcă în ţara lor. Astfel, pornind, ei au rămas acolo pînă ce Irod care ucisese pruncii la Bethleem a murit şi a fost urmat la tron de Archelau[781]. Dar acesta s-a sfîrşit mai înainte ca Hristos să ajungă să fie răstignit, atunci cînd s-a împlinit cu privire la El iconomia cea după voinţa Tatălui. Iar Irod, urmînd la tron după Archelau şi luînd puterea care-i era încredinţată lui, a primit de la Pilat ca dar pe Iisus legat[782], iar Dumnezeu ştiind de mai înainte că avea să se întîmple aceasta, a zis astfel: „Şi l-au dus pe el în Asiria, ca dar de găzduire împăratului“[783]. Sau, prin cuvintele: „leu răpitor şi răcnitor“ a numit pe diavolul[784], pe care Moisi îl numeşte şarpe şi care

776. Mt. 26, 30.
777. Mt. 26, 47; Mc. 14, 43.
778. Ieş. 19, 29.
779. Mt. 26, 3, 47.
780. Mt. 26, 56; Mc. 14, 50–52.
781. Comp. Mt. 2, 1–23.
782. Comp. Lc. 22, 7–8.
783. Osea, 10, 16.
784. Sinonimia cuvintelor diavol, şarpe, satan (demon), o găsim şi în *Apolog. I*, XXVIII, 1 (Cf. *Apoc.* 20, 2).

la Iov[785] şi la Zaharia[786] se cheamă diavol, iar de către Iisus este arătat ca „satana"[787], indicînd astfel numele compus pe care l-a dobîndit, după fapta pe care a făcut-o: căci „sataz", în limba iudeilor şi a syrienilor înseamnă „apostat", iar „nas" este numele din care vine tîlcuirea „şarpe" şi este acelaşi lucru cu „sata", în limba tîlcuită a ebreilor, iar din amîndouă acestea rezultă un singur nume „satanas"[788]. Diavolul acesta, de îndată ce Iisus a plecat de la rîul Iordanului după ce glasul cel din cer îi spusese: „Fiul Meu eşti Tu; Eu astăzi Te-am născut"[789] se spune în Memoriile Apostolilor că s-a apropiat de El şi L-a ispitit pînă acolo, încît I-a zis: „Închină-Te mie !" Dar Iisus i-a răspuns: „Mergi înapoia Mea, satana; să te închini Domnului Dumnezeului tău şi numai Lui singur să-I slujeşti !"[790]. Căci, după cum înşelase oarecînd pe Adam, el socotea că ar putea să încerce ceva şi de data aceasta cu Iisus. Mai departe, cuvintele: „Ca o apă s-au revărsat şi s-au împrăştiat oasele mele. Inima mea s-a făcut întocmai ca o ceară care se topeşte în lăuntrul pîntecelui meu", erau o profeţie a ceea ce I s-a întîmplat Lui în noaptea aceea, cînd au ieşit asupra Lui pe muntele Măslinilor, ca să-L prindă. Căci în Memoriile, care am spus că au fost alcătuite de apostolii Lui şi de cei care au urmat acelora[791], se scrie că sudoarea Îl cuprinsese ca nişte broboane de sînge, pe cînd Se ruga şi zicea: „Treacă, dacă este cu putinţă, paharul acesta"[792]. Inima Lui era deci plină de groază, iar oasele Lui, la fel. Şi inima Lui era la fel ca o ceară care se topeşte în lăuntrul pîntecelui, pentru ca să ştim că Tatăl a voit ca Fiul Său să fie, cu adevărat, în nişte astfel de pătimiri pentru noi şi să nu zicem că Acela, fiind Fiul lui Dumnezeu, nu simţea nimic din cele ce se făceau şi se întîmplau asupra Lui. Tot astfel, cuvintele: „uscatu-s-a ca o scoică puterea mea, iar limba mi s-a lipit de grumazul meu", erau o profeţie, după cum am spus mai înainte, a tăcerii Lui (nerăspunzînd nimic nimănui, El care vădea mai înainte drept nebuni pe toţi învăţătorii voştri).

785. Iov, 1, 2.
786. Zah. 3, 1–2.
787. Mt. 4, 10.
788. Ibidem.
789. Comp. Lc. 3, 22.
790. Mt. 4, 9–10; Lc. 4, 7–8.
791. S-ar părea că aici sfîntul Iustin vorbeşte despre cei doi apostoli şi evanghelişti Matei şi Ioan şi despre ceilalţi doi discipoli ai apostolilor, evangheliştii Marcu şi Luca. Se ştie însă că sfîntul Iustin mai citează şi alte fapte sau cuvinte evanghelice care reprezintă izvoare diferite de cele ale evangheliilor sinoptice. Aşa că, din locul acesta nu se poate trage concluzia decît că, dintre Evangheliile pe care le cunoaşte, sfîntul Iustin atribuie pe unele apostolilor, iar pe altele, discipolilor apostolilor. Despre „sudoarea de sînge" vorbeşte numai evanghelistul Luca.
792. Mt. 26, 39; Lc. 22, 42.

CIV.

Apoi, cuvintele: „coborîtu-m-ai în ţărîna morţii. Că m-au înconjurat cîini mulţi[793], adunarea celor răi m-a cuprins de jur-împrejur. Împuns-au mîinile şi picioarele mele, număratu-mi-au toate oasele mele; ei m-au observat şi m-au privit. Împărţit-au hainele mele loruşi şi pentru cămaşa mea au aruncat sorţi“ [794], după cum am mai spus, au fost o profeţie cu privire la moartea, la care avea să-L condamne adunarea celor răi, pe care-i numeşte „cîini“, dar îi arată totodată şi vînători, căci înşişi conducătorii cîinilor se adunaseră deopotrivă, luptîndu-se ca El să fie condamnat. Lucrul acesta se găseşte scris şi în Memoriile Apostolilor, că s-a întîmplat astfel[795]. Am arătat apoi deopotrivă cum după răstignire, cei ce L-au răstignit au împărţit hainele Lui între ei.

CV.

Cuvintele care urmează în psalm: „Iar Tu, Doamne, nu îndepărta ajutorul Tău de la mine; ia aminte la ajutorarea mea. Smulge din sabie sufletul meu şi din laba cîinilor pe cel unul-născut[796] al meu. Mîntuieşte-mă din gura leului şi din coarnele rinocerilor umilinţa mea“ [797], sînt de asemenea o învăţătură şi o profeţie a celor ce I se întîmplau şi aveau să I se întîmple Lui. După cum am aflat din Memoriile Apostolilor, v-am arătat mai înainte, că El era Unul-născut al Tatălui tuturor, Care S-a născut, în chip deosebit din El, Cuvînt şi Putere[798] şi mai pe urmă născut om, prin Fecioara. Tot cuvintele acestea prezic de asemenea că El avea să moară răstignit. Căci „smulge din sabie sufletul meu şi din laba cîinilor sufletul meu cel unul-născut. Mîntuieşte-mă din gura leilor şi din coarnele rinocerilor umilinţa mea“, lasă să se înţeleagă pătimirea prin care avea să moară, adică cum că avea să fie răstignit. Astfel, după cum am explicat mai înainte „coarnele rinocerilor“ sînt numai o figură a crucii. Iar dacă, mai departe, cere să-I mîntuiască sufletul din sabie, din gura leilor şi din laba cîinilor, face această cerere, pentru ca nimeni să nu mai stăpînească asupra sufletului Său şi pentru ca şi noi, atunci cînd ne găsim pe pragul ieşirii din viaţă, să cerem aceleaşi lucruri lui Dumnezeu, Care poate să împiedice pe orice înger neruşinat şi rău, să ia sufletul nostru. Iar că sufletele rămîn (şi după

793. Interpretarea care vede în „taurii“ şi „cîinii“ mulţi din psalmul 21, 13, 16 pe iudeii persecutori ai lui Iisus, se găseşte şi în *Constituţiile Apostolice* V, XIV, 10 (ed. Fuck, p. 275).
794. Ps. 21, 16—19.
795. Comp. Mt. 26, 57; Mc. 14, 53.
796. În originalul grecesc „pe cea una născută a mea“, prin faptul că cuvîntul suflet (psychi) este de genul feminin.
797. Ps. 21, 20, 22.
798. Comp. In. 1, 18.

despărţirea de trup), v-am dovedit-o din aceea că şi sufletul lui Samuel, la cererea lui Saul, a fost chemat de către ventrilocă[799]. Se vede, deci, că toate sufletele drepţilor şi profeţilor de felul acesta, se găseau sub stăpînirea unor astfel de puteri, cum era şi aceea care se mărturiseşte din fapte că era în ventrilocă. Din cauza aceasta, Dumnezeu ne învaţă şi prin Fiul Său ca să ne luptăm din răsputeri să devenim drepţi şi, la ieşirea noastră din viaţă, să cerem ca sufletele noastre să nu fie supuse unei asemenea puteri. Căci dîndu-Şi duhul pe cruce, El a zis: „Părinte, în mîinile Tale Îmi încredinţez duhul Meu"[800], iar lucrul acesta l-am aflat deopotrivă din Memoriile Apostolilor. Deci, îndemnînd pe ucenicii Săi ca să depăşească felul de viaţă al fariseilor — iar dacă nu vor face astfel, să ştie că nu vor fi mîntuiţi — se scrie în Memoriile Apostolilor că le-a grăit astfel: „Dacă dreptatea voastră nu va întrece cu mult pe aceea a cărturarilor şi fariseilor, nu veţi intra întru Împărăţia cerurilor"[801].

CVI.

Şi, fiindcă ştia că Tatăl Său Îi va da Lui toate cîte avea să ceară şi că-L va învia din morţi[802], El a îndemnat pe toţi cei ce se tem de Dumnezeu, să laude pe Dumnezeu, pentru că a mîntuit tot neamul oamenilor credincioşi, prin taina Acestui Răstignit. Şi stînd în mijlocul fraţilor Lui, adică al Apostolilor[803], care — după ce a înviat El din morţi şi au fost încredinţaţi de El, cum şi mai înainte de pătimire le spusese, că trebuia să pătimească acestea şi că şi în profeţi erau prezise acestea — s-au pocăit pentru că se îndepărtaseră de El atunci cînd fusese răstignit[804], şi petrecînd laolaltă cu ei, a preamărit pe Dumnezeu[805], aşa cum se arată scris şi în Memoriile Apostolilor şi, cu acestea a lămurit şi cuvintele care alcătuiesc restul psalmului. Căci cuvintele acestea sînt următoarele: „Povesti-voi numele Tău fraţilor mei, în mijlocul Bisericii Te voi lăuda. Cei ce vă temeţi de Domnul, lăudaţi-L; toată sămînţa lui Iacov, slăviţi-L; să se teamă de El toată sămînţa lui Israel"[806].

Faptul că se spune că unul dintre apostoli, Petru, a fost în mod deosebit, numit de către El — şi acest lucru tot în Memoriile Apostolilor se scrie că s-a întîmplat[807], dimpreună cu faptul că şi alţi doi fraţi, care erau

799. Comp. I Regi 28, 7.
800. Lc. 23, 46.
801. Mt. 5, 20.
802. Comp. In. 13, 3; Mt. 11, 26–27; 16, 21.
803. Comp. Lc. 24, 36; In. 20, 17.
804. Lc. 24, 25–26, 44–46, 50.
805. Mt. 26, 30; Mc. 14, 26.
806. Ps. 21, 22–23.
807. Comp. Mc. 3, 16–17.

fiii lui Zevedeu au fost supranumiţi cu numele de Voanerghes, ceea ce înseamnă „fiii tunetului", era semnul că El a fost acela prin care supranumele de Israel a fost dat lui Iacov şi cel de Iisus, lui Ausis, cu care nume poporul care mai rămăsese din cei ce ieşiseră din Egipt a şi intrat în pămîntul făgăduit patriarhilor. Cum că El avea să răsară ca o stea pentru neamul lui Avraam, Moisi însuşi a arătat prin aceste cuvinte: „Va răsări o stea din Iacov şi un conducător din Israel"[808]. Iar o altă Scriptură zice: „Iată un bărbat; Răsăritul este numele lui"[809]. Căci la naşterea Lui răsărind pe cer o stea, cum se scrie în Memoriile Apostolilor Lui[810], magii din Arabia care au luat cunoştinţă din aceasta au venit şi I s-au închinat Lui.

CVII.

Profeţii despre înviere. Despre faptul că a treia zi după răstignire avea să învieze, în Memoriile Apostolilor se scrie că cei din neamul vostru, discutînd cu El, au zis: „Arată-ne un semn". Şi le-a răspuns lor: „Neamul rău şi adulter cere semn şi nu li se va da alt semn, decît semnul lui Iona"[811]. Spunînd deci aceste cuvinte tainice, ascultătorii puteau să înţeleagă că, după ce va fi răstignit, El va învia a treia zi. El a arătat neamul vostru ca fiind mai rău şi mai adulter decît acela al cetăţii ninivitenilor care, după ce le-a propovăduit Iona, cel dat afară a treia zi din pîntecele peştelui celui mare, că după (patruzeci şi trei) zile[812] vor pieri cu toţii laolaltă, au proclamat post pentru toate vieţuitoarele, fără excepţie, pentru oameni şi animale, cu îmbrăcarea sacului şi îndelungate suspine şi cu pocăinţa adevărată a inimilor lor şi îndepărtarea de la toată nedreptatea, crezînd că Dumnezeu este milostiv şi iubitor de oameni faţă de toţi cei ce se pocăiesc de răutate; aşa încît însuşi împăratul cetăţii aceleia şi boierii ei, îmbrăcînd deopotrivă sacul, au stăruit în post şi rugăciune, izbutind, cu aceasta, ca cetatea lor să nu fie distrusă[813]. Dar Iona, întristîndu-se din cauză că cetatea nu a fost distrusă a (patruzeci şi) treia zi, după cum propovăduise el, Dumnezeu,

---

808. Num. 24, 17. Cu acest citat din Numeri, adus aici spre confirmarea vers. 23 din psalmul 2,1 se termină exegeza psalmului, începută la cap. XCVIII.

809. Zah. 6, 12.

810. Comp. Mt. 2, 2, 9, 10.

811. Mt. 12, 39; 16, 1, 4.

812. După textul ebraic al Vechiului Testament, Iona intrînd în cetatea ninivitenilor a anunţat acestora că „după patruzeci de zile" cetatea lor le va fi distrusă, dacă nu se vor pocăi. Septuaginta, de textul căreia se conduce sfîntul Iustin, arată că numai după „trei zile". Faptul că în textul de mai sus avem „după (patruzeci şi trei) zile" se datoreşte probabil unei glose marginale, care a voit să arate că deşi în unele texte se spune „după patruzeci de zile", în altele se spune numai „după trei zile".

813. Comp. Iona, 3, 5—9.

prin iconomia vrejului, pe care i l-a răsărit din pămînt şi sub care Iona stînd, se umbrea de arşiţă (vrejul, era un vrej de dovleac, care crescuse deodată, nefiind nici sădit, nici udat de Iona, ci răsărind deodată pentru a-i procura umbră) şi prin iconomia cealaltă a uscării lui, care l-a îndurerat pe Iona, l-a mustrat că nu este drept ca să fie necăjit din cauză că cetatea Ninivei nu a fost distrusă, zicînd: „Tu te-ai mîhnit pentru vrejul, pentru care nici n-ai obosit, pe care nici nu l-ai hrănit şi care, într-o noapte a venit şi într-o noapte a pierit. Iar Eu, oare, nu te voi cruţa Ninive, cetatea cea mare în care locuiesc mai mult de douăsprezece zeci de mii de bărbaţi care nu ştiu să facă deosebire între cele de-a dreapta şi cele de-a stînga lor şi numeroase turme?“[814].

CVIII.

Cei din neamul vostru au cunoscut cu toţii cele ce s-au făcut de către Iona, iar Hristos, strigîndu-vă vouă că vă va da semnul lui Iona, v-a îndemnat ca cel puţin, după învierea Lui din morţi, să vă pocăiţi de relele pe care le-aţi făcut şi să plîngeţi înaintea lui Dumnezeu, pentru ca, atît neamul cît şi cetatea voastră să nu fie luate în stăpînire străină şi distruse, aşa cum vedeţi că au fost distruse. Dar voi, nu numai că nu v-aţi pocăit, atunci cînd aţi aflat că a înviat din morţi, ci, după cum am spus, aţi ales bărbaţi unul şi unul pe care i-aţi trimis în toată lumea[815], pentru a propovădui că o nouă erezie fără de Dumnezeu şi nelegiuită care se pune la cale de către un oarecare înşelător, Iisus Galileanul, pe Care noi răstignindu-L, ucenicii Lui L-au furat noaptea din mormîntul în care a fost aşezat după ce a fost dat jos de pe cruce, şi înşeală pe oameni zicînd că s-a sculat din morţi[816] şi că s-a înălţat la cer[817]. Voi Îl acuzaţi de asemenea că ar fi învăţat şi învăţăturile pe care le arătaţi întregului neam omenesc ca atee, nelegiuite şi nepioase, pentru a vă răzbuna împotriva celor ce mărturisesc pe Hristos ca învăţător şi Fiu al lui Dumnezeu. Pe lîngă acestea, cu toate că cetatea voastră este luată în stăpînire străină şi pămîntul vostru pustiit, voi nu vă pocăiţi, ci îndrăzniţi chiar să-L blestemaţi pe Acela şi pe toţi cei ce cred în El. Noi însă nu vă urîm nici pe voi, nici pe aceia care, din cauza voastră, au astfel de idei împotriva noastră; ci, dimpotrivă, ne rugăm ca, chiar dacă vă veţi pocăi acum, să găsiţi cu toţii milă la Dumnezeu, Părintele cel Prea Îndurat şi Mult Milostiv al tuturor.

---

814. Iona, 4, 10–11.
815. Comp. Mt. 28, 15.
816. Comp. Mt. 27, 63–64; 27, 13.
817. Comp. Mc. 16, 10; Fapte, 1, 10–11.

CIX.

Adevăratul popor al lui Dumnezeu. Că neamurile aveau să se pocăiască de răutatea în care trăiau, ca nişte rătăciţi, auzind cuvîntul propovăduit de apostolii Lui din Ierusalim şi să ajungă astfel, prin ei, la înţelegerea Lui, îngăduiţi-mi să vă arăt şi prin cîteva scurte cuvinte, luate din profeţia lui Miheia, unul dintre cei doisprezece (profeţi mici *n. tr.*). Acestea sînt următoarele: „Şi va fi în zilele din urmă lămurit muntele Domnului gata pe vîrful munţilor, ridicat el însuşi deasupra colinelor, şi popoarele vor aşeza un rîu pe el şi vor merge multe neamuri şi vor zice: Veniţi să ne urcăm în muntele Domnului şi în casa Dumnezeului lui Iacov şi ne vor lumina calea Lui şi vom merge pe cărările Lui. Căci din Sion va ieşi Legea şi din Ierusalim, cuvîntul Domnului. Şi va judeca în mijlocul a multe popoare şi va vădi neamuri puternice, pînă departe. Şi vor preface săbiile lor în pluguri şi lăncile lor în coase şi nu va mai ridica un neam asupra altui neam sabia şi nu vor mai învăţa să se războiască. Şi va sta bărbatul sub via lui şi sub smochinul lui şi nu va mai fi nimeni care să-l înfricoşeze, căci gura Domnului Puterilor a grăit. Toate popoarele vor merge în numele zeilor lor, iar noi vom merge în numele Domnului Dumnezeului nostru, în veac. Şi va fi în ziua aceea că voi aduna pe cea necăjită şi pe cea alungată şi pe cea pe care am făcut-o să sufere, le voi strînge laolaltă şi voi pune pe cea necăjită, ca o rămăşiţă şi pe cea asuprită ca pe un neam puternic. Şi va împărăţi Domnul peste ele, în muntele Sion, de acum şi pînă în veac“[818].

CX.

Iarăşi despre cele două veniri ale Domnului. Terminînd acestea, am adăugat:

— Că dascălii voştri, o, voi, bărbaţi, mărturisesc că toate cuvintele din pericopa aceasta au fost spuse cu privire la Hristos, o ştiu destul de bine. Şi ştiu de asemenea că ei zic că Hristos încă nu a venit. Sau, chiar dacă zic că a venit, ei zic că nu se ştie cine este[819] şi numai cînd va deveni strălucitor şi plin de slavă, numai atunci se va cunoaşte cine este. Şi numai atunci zic ei că se vor întîmpla cele spuse în pericopa aceasta, ca şi cum dintre cuvintele profeţiei, pînă acum, nici unul nu ar fi avut vreo roadă: oameni fără de raţiune şi care nu înţeleg ceea ce se dovedeşte prin toate cuvintele acestea, anume că aici sînt vestite două veniri ale Sale: una, în care este propovăduit pătimitor, fără de slavă, necinstit şi răstignit[820], iar a doua, în care va veni cu slavă din ceruri[821], atunci cînd omul apostasiei, cel ce

818. Mih. 4, 1–7.
819. In. 7, 27.
820. Comp. Is. 53, 2, 3, 8, 12.
821. Dan. 7, 13, 14; Is. 33, 17.

glăsuieşte cuvinte nebune chiar cu privire la Cel Prea Înalt, va cuteza să săvîrşească pe pămînt lucruri nelegiuite, cu privire la noi, creştinii[822], care, cunoscînd cinstirea lui Dumnezeu din legea şi cuvîntul care au ieşit din Ierusalim, cu apostolii lui Iisus, am găsit refugiu la Dumnezeul lui Iacov şi la Dumnezeul lui Israel. Şi noi, care eram plini de războaie, de ucideri şi de toată răutatea, pe tot pămîntul, am transformat fiecare din noi, instrumentele războinice: săbiile, în pluguri şi lăncile, în unelte de cultură; şi cultivăm pietatea, dreptatea, iubirea de oameni, credinţa şi nădejdea, care vin de la Însuşi Tatăl, prin Cel Răstignit, stînd fiecare sub via noastră, adică, servindu-ne fiecare de o singură femeie legitimă. Căci cuvîntul profetic ştiţi că zice: „Şi femeia lui va fi ca o vie îmbelşugată“[823].

Iar că nimeni nu există pe tot pămîntul care să ne înfricoşeze[824] şi să ne robească pe noi, care am crezut în Iisus, este un lucru lămurit. Căci este un fapt cunoscut de toţi că, atunci cînd sîntem decapitaţi, răstigniţi, aruncaţi înaintea fiarelor, în lanţuri, în foc şi în toate celelalte chinuri, noi nu ne îndepărtăm de la mărturisirea noastră, ci că, dimpotrivă, cu cît nişte astfel de chinuri ni se întîmplă mai mult, cu atît şi numărul credincioşilor şi cinstiţilor de Dumnezeu, prin numele lui Iisus, sporeşte. După cum atunci cînd cineva, tăind de la o vie părţile acelea, care poartă roadă, face acest lucru pentru ca via să dea alte ramuri şi, într-adevăr, apar alte ramuri înfloritoare şi aducătoare de roadă, acelaşi lucru se întîmplă şi cu noi. Căci via plantată de Dumnezeu şi de Mîntuitorul Hristos este poporul Lui[825]. Cuvintele celelalte din profeţie se vor întîmpla la cea de a doua venire a Lui. Astfel, cuvintele „cea necăjită şi cea alungată“[826] arată pe cei alungaţi din lume, căci, în ceea ce vă priveşte pe voi şi pe toţi ceilalţi oameni, nu numai că fiecare creştin este aruncat afară din proprietăţile lui, ci el este alungat chiar din toată lumea, de vreme ce voi nu îngăduiţi nici unui creştin să trăiască. Şi, cu toate acestea, voi ziceţi că cuvintele acestea s-au întîmplat poporului vostru. Dar, dacă aţi fost daţi afară pentru că aţi luptat, atunci voi aţi suferit acestea pe bună dreptate, după cum de altfel, toate Scripturile stau mărturie. Noi, însă, fără să facem ceva de felul acesta, după ce am cunoscut adevărul lui Dumnezeu, sîntem arătaţi de Dumnezeu că vom fi luaţi de pe pămînt împreună cu prea-dreptul şi singur-nepătatul şi fără de păcat, Hristos. Căci, prin Isaia, strigă: „Iată că dreptul a pierit şi nimeni nu pune la inimă şi bărbaţii drepţi sînt luaţi şi nimeni nu înţelege“[827].

822. Comp. II Tes. 2, 3–4.
823. Ps. 127, 3.
824. Mih. 4, 4.
825. In. 15, 1, 2.
826. Mih. 4, 6.
827. Is. 57, 1.

CXI.

Hristos pătimitorul. Că vor fi două veniri ale acestui Hristos, s-a prezis în chip simbolic şi de către Moisi, iar eu am arătat aceasta mai înainte, prin simbolul ţapilor aduşi ca jertfă, în timpul postului. Şi iarăşi, acelaşi lucru a fost propovăduit şi spus simbolic şi de cele ce au făcut Moisi şi Iisus (Iosua Navi *n. tr.*). Dintre care, unul întinzîndu-şi mîinile, a rămas pe colină pînă seara, mîinile fiindu-i susţinute astfel, încît să nu poată arăta altceva decît preînchipuirea crucii, iar celălalt, supranumit cu numele lui Iisus, era în fruntea luptei şi Israel era învingător. De altfel, cu privire la cei doi bărbaţi sfinţi şi profeţi ai lui Dumnezeu, mai trebuie înţeles şi următorul lucru: că ambele aceste taine nu era în stare să le poarte numai unul singur dintre ei. Mă gîndesc la preînchipuirea crucii şi la preînchipuirea numelui pe care-l purta. Căci puterea aceasta a fost, este şi va fi numai a Unuia singur, de al Cărui nume orice putere se înfricoşează, simţind durerea că prin el va fi distrusă. Deci, pătimitorul şi răstignitul nostru Hristos, nu a fost blestemat de lege, ci a arătat că numai El va mîntui pe cei ce nu se vor îndepărta de la credinţa în El. De altfel, chiar şi cei care au fost mîntuiţi în Egipt, atunci cînd au fost pierduţi cei întîi născuţi ai egiptenilor, au fost smulşi de sîngele paştelui, cu care s-au uns uşorii uşilor, de o parte şi de alta şi pervazul lor[828]. Căci paştele era Hristos, Cel care a fost jertfit mai în urmă[829], după cum şi Isaia a zis: „Ca o oaie spre junghiere S-a adus" [830]. De asemenea este scris, că în ziua paştelui L-aţi prins şi tot în ziua paştelui L-aţi răstignit. Deci, după cum pe cei din Egipt i-a mîntuit sîngele paştelui, tot astfel şi pe cei ce au crezut, îi va smulge din moarte sîngele lui Hristos. Avea, oare, Dumnezeu să se rătăcească, dacă n-ar fi fost semnul acesta pe uşi ?[831]. Acest lucru nu-l pot spune, ci spun numai că prin aceasta El a propovăduit de mai înainte mîntuirea care avea să fie neamului oamenilor prin sîngele lui Hristos. Tot astfel, simbolul panglicii celei roşii, pe care au dat-o în Ierihon desfrînatei Raab, cei trimişi de Iisus Navi ca iscoade, spunîndu-i să o lege de fereastra prin care îi coborîse pe ei, pentru ca să-i facă să scape de duşmani[832], a arătat de asemenea simbolul sîngelui lui Hristos, prin care, cei din toate neamurile care odinioară au fost desfrînaţi şi nedrepţi se mîntuiesc, luînd iertarea păcatelor şi nemaipăcătuind mai departe.

828. Comp. Ieş. 12, 7.
829. Comp. I Cor. 5, 7.
830. Is. 53, 7.
831. Ieş. 12, 13.
832. Ieş. 2, 18–21.

CXII.

Despre dascălii legii. Voi, interpretînd acestea în chip umil, atribuiţi multă slăbiciune lui Dumnezeu, dacă înţelegeţi acestea atît de simplu şi nu cercetaţi sensul adînc al celor spuse. Fiindcă, în felul acesta şi Moisi ar trebui să fie socotit călcător al legii, pentru că el însuşi a poruncit ca să nu se facă nici o asemănare, nici a celor din cer, nici a celor de pe pămînt sau din mare[833] şi mai apoi el însuşi a făcut un şarpe de aramă, pe care, ridicîndu-l drept semn, a poruncit celor muşcaţi de şerpi, să privească la el; iar cei ce priveau la el, se făceau sănătoşi. Deci, voi socotiţi că şarpele a mîntuit atunci, poporul, şarpele acesta, pe care, după cum am spus mai înainte Dumnezeu l-a blestemat la început[834] şi pe care avea să-l nimicească, prin sabia Lui cea mare, după cum strigă Isaia[835].

Vom primi, oare, nişte astfel de lucruri într-un chip atît de nebunesc, cum spun dascălii voştri, şi nu le vom primi ca simboluri ? Nu vom referi, oare, semnul acesta la imaginea lui Iisus răstignit, de vreme ce şi Moisi, prin întinderea mîinilor, dimpreună cu cel numit cu numele lui Iisus, a făcut ca poporul să fie învingător ? În felul acesta ar trebui să încetăm de a mai rămîne uimiţi de cele ce a săvîrşit legiuitorul. Căci nu a îndemnat poporul ca, părăsind pe Dumnezeu să nădăjduiască în animalul prin care a luat început călcarea legii şi neascultarea. Aceste lucruri au fost spuse şi s-au făcut cu multă înţelepciune şi cu mare taină prin fericitul profet; şi, între cele spuse şi săvîrşite în genere de către toţi profeţii, nimic – judecînd drept – n-ar putea să găsească cineva dintre voi ca să defăimeze, dacă ar avea cunoştinţă adevărată despre cele spuse în ele. Dar, dacă dascălii voştri vă explică vouă numai: pentru ce în locul acesta[836] nu se vorbeşte şi de partea feminină a cămilelor, sau, pentru ce se întrebuinţează atîtea măsuri de făină şi atîtea măsuri de untdelemn în ofrande şi chiar şi pe acestea le explică în chip umil şi josnic, iar lucrurile mari şi demne de cercetare nu îndrăznesc niciodată să le explice, sau, chiar atunci cînd le explicăm noi, vă poruncesc să nu ne daţi ascultare şi nici să veniţi în discuţie cu noi, atunci oare, nu pe bună dreptate vor trebui să ia aminte la cele grăite către ei de către Domnul nostru Iisus Hristos: „morminte văruite, care se arată pe dinafară frumoase, iar pe dinăuntru sînt pline de oase şi de morţi“[837], „voi plătiţi dajdie de izmă şi înghiţiţi cămila, conducători orbi“[838] ? Deci, dacă voi nu veţi dispreţui învăţăturile acelora care se

833. Ieş. 20, 4.
834. Fac. 3, 14.
835. Is. 27, 1.
836. Fac. 32, 15.
837. Mt. 23, 27.
838. Mt. 23, 24.

înalță pe ei înșiși și voiesc să li se spună: „rabbi, rabbi“[839] și dacă nu vă veți apropia de cuvintele profetice cu o astfel de dispoziție și cu un astfel de sentiment, ca și voi să suferiți de la oamenii voștri aceleași lucruri, pe care și profeții înșiși le-au suferit, nu veți putea nicidecum să dobîndiți ceva folositor din cuvintele profetice.

CXIII.

Iisus Navi, figură a lui Iisus Hristos. Ceea ce voiesc să vă spun acum sînt următoarele:

Iosua (Navi) care se chema Ausis, după cum am arătat de mai multe ori înainte și care a fost trimis dimpreună cu Chaleb, iscoadă în Canaan, pentru cercetarea pămîntului, a fost numit de către însuși Moisi, Iisus[840]. Tu, însă, nu cercetezi pentru care motiv a făcut Moisi acest lucru, nu te miri și nu-ți place să cauți să afli; în felul acesta Hristos rămîne ascuns pentru tine și citind, nu înțelegi, nici acum, auzind că Iisus este Hristosul nostru. Nu cauți să judeci, că nu în zadar și nici la întîmplare i s-a dat aceluia numele acesta. Și totuși, faci tot felul de raționamente[841] pentru ca să explici de ce s-a adăugat lui Avraam încă un „a“, pe lîngă cel dintîi și te pierzi în discuții mărunte pentru ca să explici de ce numelui Sarra i s-a adăugat, deopotrivă, un nou „r“[842]. Dar nu cercetezi tot cu aceeași hotărîre, pentru ce numele Ausis, pe care-l avea dintru început fiul lui Navi, a fost schimbat în întregime, în acela de Iisus. Căci nu numai că i s-a schimbat numele, ci, devenind urmașul lui Moisi, el singur, dintre cei ce au ieșit din Egipt și care erau în vîrsta aceasta, a adus poporul în pămîntul cel sfînt care a mai rămas[843]. Și, după cum el a adus în pămîntul cel sfînt poporul, iar nu Moisi, și după cum, prin tragere la sorți, el a împărțit celor aduși cu sine, pămîntul, tot astfel și Iisus Hristos va întoarce împrăștierea poporului și va împărți pămîntul cel bun fiecăruia, dar nu deopotrivă. Căci unul le-a dat lor moștenirea cea trecătoare, ca unul care nu era nici Hristos, nici Dumnezeu, nici Fiul lui Dumnezeu, iar Celălalt, după învierea Sa cea sfîntă, avea să ne dea nouă stăpînirea cea veșnică[844]. Acela, după ce

---

839. Mt. 23, 6–7.
840. Comp. Num. 13, 17. Asupra schimbării numelui lui Ausis, fiul lui Navi, în acela de Iisus, impus de Dumnezeu, a se vedea capit. LXXV, 1, din *Dialog*.
841. În textul grec: „ϑεολογεὶς“. Cuvîntul acesta este folosit pentru prima dată de sfîntul Iustin, în locul acesta, în loc de cercetare asupra chestiunii religioase.
842. Comp. Fac. 17, 5–15.
843. Ios. 5, 6.
844. Sfîntul Iustin distinge o primă înviere, aceea a sfinților, după care va avea loc mileniul; apoi o a doua înviere, veșnică și generală, aceea a tuturor oamenilor, care, la sfîrșitul mileniului va inaugura împărăția cea fără de sfîrșit. Vezi și cap. LXXXI, 3–4, din *Dialog*.

mai înainte fusese supranumit cu numele lui Iisus, a oprit soarele în mersul său[845], luînd puterea Duhului lui. Am dovedit că Iisus a fost acela care S-a arătat şi a vorbit lui Moisi, lui Avraam şi în genere tuturor celorlalţi patriarhi, slujind voinţei Tatălui.

Şi voi spune mai departe că tot El a venit, născîndu-Se om prin Fecioara Maria şi rămînînd astfel de-a pururea. Acesta este acela cu care şi prin care Tatăl va reînnoi cerul şi pămîntul; Acesta este acela, care va străluci în Ierusalim lumină veşnică[846]; Acesta este acela care este împăratul Salemului şi „Preotul cel veşnic al Celui Prea Înalt"[847], după rînduiala lui Melchisedec. Acela (Iosua Navi *n. tr.*) se zice că a circumcis poporul cu o a doua circumciziune[848] cu cuţite de piatră (ceea ce a fost o propovăduire a circumciziunii acesteia, cu care ne-a circumcis pe noi Iisus Hristos, de la pietre şi de la ceilalţi idoli) şi a făcut o grămadă din prepuţuri, adică din rătăcirea lumii, circumcizîndu-i în tot locul cu cuţitele de piatră, adică cu cuvintele Domnului nostru Iisus. Căci am dovedit că Hristos a fost propovăduit prin profeţi, în parabole, ca stîncă şi piatră. Deci, şi prin cuţitele de piatră trebuie să înţelegem cuvintele Lui, prin care au fost circumcişi cu circumciderea inimii atîţia rătăciţi de la necircumcidere. Cu această circumcidere de atunci, Dumnezeu a îndemnat prin Iisus (Navi *n. tr.*), să se circumcidă şi acei care au circumciderea aceea, care a luat fiinţă de la Avraam, spunîndu-se că Iisus (Navi *n. tr.*) a circumcis cu o a doua circumciziune, cu cuţite de piatră, pe cei ce au intrat în pămîntul acela sfînt[849].

CXIV.

Alte profeţii cu privire la Hristos. De fapt, Duhul Sfînt a făcut uneori să se producă ceva vizibil, care însemna o figură tipică a viitorului, iar alte ori a pronunţat cuvinte cu privire la cele ce aveau să se întîmple, ca şi cum evenimentele în cauză s-ar întîmpla în momentul acela, sau s-ar fi şi întîmplat. Dacă cei ce se ocupă cu Sfînta Scriptură nu cunosc meşteşugul acestei înţelegeri[850], atunci în chip necesar ei nu vor putea urmări nici cuvintele profetice. Vă voi arăta, bunăoară, unele cuvinte profetice, pentru ca să urmăriţi în ele ceea ce se spune. Atunci cînd se spune prin Isaia: „Ca o oaie

---

845. Ios., 10, 12.
846. Is. 60, 1, 19—20.
847. Fac. 14, 18; Ps. 109, 4.
848. Ios. 5, 2—3.
849. După sfîntul Iustin, prepuţul pe care circumcizia creştină îl înlătură este idololatria. A se vedea şi capit. CXIV, 4 din *Dialog*.
850. Harul de a înţelege Scripturile, dat de Dumnezeu creştinilor şi pe care sfîntul Iustin îl posedă (capit. XXX, 1), nu este ceva arbitrar, ci este o „artă" care îşi are regulile sale (Exemplu: *Dialog*. XL, 1; XCI, 2, 4 şi LIV, 2).

spre junghiere S-a adus şi ca un miel înaintea celui ce-L tunde"[851], se spune aşa, ca şi cum pătimirea Domnului s-ar fi şi întîmplat. Şi, iarăşi, cînd zice: „Mi-am întins mîinile mele peste un popor neascultător şi împotrivitor"[852], sau cînd se zice: „Doamne, cine a crezut auzului nostru?"[853], cuvintele acestea se spun, ca şi cum ar arăta nişte lucruri de mult timp întîmplate. Am dovedit, de asemenea, că în multe locuri, Hristos este numit, în parabolă, piatră şi, în chip figurat, Iacov şi Israel. Şi iarăşi, atunci cînd se zice: „Voi vedea cerurile, lucrurile degetelor tale"[854], dacă prin acestea nu voi înţelege lucrarea cuvîntului Lui[855], atunci voi înţelege, în chip neînţelept, aşa cum pretind dascălii voştri, care socotesc că Părintele tuturor şi Dumnezeul cel nenăscut are mîini, picioare, degete şi suflet, ca o vietate compusă şi care învaţă, pentru aceasta, că Tatăl S-a arătat pe Sine însuşi lui Avraam şi lui Iacov. Fericiţi sîntem, deci, noi, cei circumcişi cu cuţitele cele de piatră ale celei de a doua circumciziuni! Căci prima circumciziune vi s-a făcut şi vi se face vouă, cu cuţitul cel de fier, iar voi rămîneţi cu inimile învîrtoşate. Circumciziunea noastră, însă, care este a doua la număr şi care s-a arătat după cea a voastră, prin pietre ascuţite, adică prin cuvintele apostolilor Pietrei celei din capul unghiului[856] netăiate de mîini omeneşti[857], ne circumcide pe noi de la idololatrie şi, în genere, de la toată răutatea. Inimile noastre sînt atît de mult circumcise de la răutate, încît noi ne şi bucurăm atunci cînd murim pentru numele pietrei celei frumoase, care face să ţîşnească apă vie în inimile celor ce au iubit, prin El, pe Tatăl tuturor şi adapă pe cei ce voiesc să bea apa vieţii[858]. Dar cînd eu vă vorbesc vouă acestea, voi nu le înţelegeţi; căci voi n-aţi înţeles nici cele ce s-au profeţit că va face Hristos şi nu credeţi acum nici nouă, care vă conducem la cele ce-au fost scrise. De aceea, Ieremia vă strigă astfel: „Vai, vouă, că aţi părăsit fîntîna vie şi v-aţi săpat vouă gropi sparte, care nu vor putea să conţină apă. Oare nu este pustiu, acolo unde este muntele Sion, fiindcă am dat Ierusalimului carte de despărţire în faţa voastră?"[859].

851. Is. 53, 7.
852. Is. 65, 2.
853. Is. 53, 1.
854. Ps. 18, 1.
855. Aici ne întîlnim cu ideea Logosului-Creator. Este drept că sfîntul Iustin nu întrebuinţează aici expresia aceasta pe care în *Apologia I*, (X, 2; XIII, 1; XXVI, 5; LVIII, 1 şi LXIII, 11), s-ar părea că o aplică Tatălui, totuşi, el identifică, în chip sigur pe Dumnezeu-Creatorul cu Acela care a apărut lui Moisi şi Patriarhilor (*Apologia I*, LXIII, 11) şi cum Acela nu este altcineva decît Logosul întrupat, Hristos (cf. *Dialog.* LVI sq.), urmează că expresia de Logos-Creator nu ar fi trădat gîndirea lui Iustin. De altfel, din *Apologia II*, VI, 3 (Cf. *Dialog.* LXXXIV, 2), în timpul creaţiei lumii, toate lucrurile au fost orînduite din materia informă (Cf. şi *Apologia I*, X, 2).
856. Comp. Is. 28, 16; Ef. 2, 20; II Pt. 2, 6.
857. Comp. Dan. 2, 34.
858. Comp. In. 4, 14.
859. Ier. 2, 13; 3, 8; Is. 16, 1.

CXV.

Alte profeții cu privire la chemarea neamurilor. Ar trebui să credeți, totuși, lui Zaharia, care a arătat, în parabolă, taina lui Hristos. Cuvintele lui sînt următoarele: „Bucură-te și te veselește, fiica Sionului, că iată, Eu vin și Mă voi sălășlui în mijlocul tău, zice Domnul. Și neamuri multe se vor alipi de Domnul, în ziua aceea și-Mi vor fi Mie drept popor. Și Mă voi sălășlui în mijlocul tău și vor cunoaște că Domnul Puterilor M-a trimis la tine. Și va moșteni Domnul pe Iuda și partea lui pe pămîntul cel sfînt și va alege Ierusalimul. Să se umple de respect tot trupul înaintea feței Domnului, că El s-a ridicat din norii cei sfinți ai Lui. Și mi-a arătat pe Iisus, preotul cel mare, stînd înaintea feței unui înger al Domnului. Iar diavolul stătea de-a dreapta lui, pentru ca să i Se împotrivească. Și a zis Domnul către diavol: Să te pedepsească Domnul, cel ce a ales Ierusalimul. Oare, tăciunele acesta nu este smuls din foc?"[860].

Deoarece se părea că Tryfon voia să-mi răspundă și să mă contrazică, i-am zis:

– Mai întîi așteaptă și ascultă cele ce spun. Căci explicarea pe care o voi face nu este aceea pe care o socotești tu, că adică, în pămîntul Babilonului, unde a fost dus în captivitate poporul vostru, nu a fost nici un preot cu numele de Iisus. Chiar dacă aș face acest lucru, l-aș face, dovedindu-vă că în neamul vostru a fost un preot Iisus. Dar nu pe acesta l-a văzut profetul, în descoperirea lui, după cum nu i-a văzut, în stare normală, nici pe diavol, sau pe îngerul Domnului, ci în extaz[861], adică i se făcuse lui o descoperire. Acum însă vă spun că, după cum prin numele lui Iisus, fiul lui Navi, Cuvîntul a arătat că s-au săvîrșit puteri și fapte, care propovăduiau de mai înainte cele ce aveau să fie făcute de către Domnul nostru, tot astfel și descoperirea care s-a făcut lui Iisus, care a fost în Babilon, preot, în poporul vostru, vă voi dovedi acum că a fost o propovăduire a celor ce aveau să fie făcute de Preotul, Dumnezeul și Hristosul nostru, Fiul Părintelui tuturor. M-am mirat, mai adineaori, pentru ce ați tăcut, atunci cînd v-am vorbit, sau cum s-a făcut că nu m-ați înfruntat, cînd v-am spus că, dintre cei ce au ieșit din Egipt, numai fiul lui Navi, dintre cei de aceeași vîrstă cu el, a intrat în pămîntul cel sfînt, dimpreună cu acei ce erau mai mici în vîrstă din

860. Zah. 2, 14–3, 2.

861. La sfîrșitul sec. II, polemica antimontanistă a dezvoltat în Biserică o vie repulsie împotriva extaticilor. Se depuneau atunci eforturi ca să se arate că profeții Vechiului Testament și scriitorii Noului Testament nu au vorbit în extaz. Nu există deci nici un motiv ca să ne mirăm că sfîntul Iustin (*Apolog. I*, XXXIII, 9; XXXV, 3; XXXVI, 1 și în *Dialog.* VII, 1, LII, 3), ca și alți apologeți, atribuie starea extatică profeților. Cuvîntul se găsește, de fapt, și în Noul Testament: Fapte, 10, 10; 11, 5; 22, 17 ca și în IICor. 12, 2 sq.

neamul acela, despre care vorbeşte Sfînta Scriptură ? Căci săriţi şi zburaţi peste răni, întocmai ca muştele. Şi chiar dacă cineva v-ar spune zeci de mii de lucruri bune şi dacă un singur lucruşor v-ar fi neplăcut, sau neînţeles, sau nu destul de exact, voi nu ţineţi socoteala de cele multe bune, ci vă năpustiţi asupra micului cuvînt şi vă-ncercaţi să-l înfăţişaţi ca o nelegiuire şi nedreptate, pentru ca să aveţi apoi a da socoteală, cînd veţi fi judecaţi de Dumnezeu, cu o judecată asemănătoare, cu mult mai mult pentru marile îndrăzneli, fie că sînt acestea fapte rele, fie că sînt explicări greşite, pe care falsificîndu-le, le explicaţi. Căci cu aceeaşi judecată, cu care judecaţi, este drept ca să fiţi judecaţi şi voi înşivă[862].

CXVI.

Dar, pentru ca să vă dau socoteală despre descoperirea făcută lui Iisus Hristos cel sfînt[863], reiau cuvîntul meu şi vă spun că descoperirea aceasta ni s-a făcut şi nouă, celor ce credem în Hristos, Arhiereul acesta răstignit. Noi, care ne găseam în desfrînare şi în genere în toată fapta cea murdară, prin harul cel de la Iisus al nostru am dezbrăcat de pe noi după vrerea Tatălui, toate răutăţile murdare cu care eram îmbrăcaţi[864] şi, cu toate că diavolul a stat continuu asupra noastră, ca un potrivnic[865], voind să ne atragă pe toţi la el, îngerul lui Dumnezeu, adică puterea lui Dumnezeu cea trimisă nouă prin Iisus Hristos, îl mustră şi el pleacă de la noi. Astfel, noi sîntem smulşi ca dintr-un foc[866], fiind curăţiţi de păcatele de mai înainte şi de întristarea şi fierbinţeala cu care ne înflăcărează diavolul şi toţi slujitorii lui, din mîinile cărora, iarăşi, ne smulge Iisus, Fiul lui Dumnezeu. El ne-a făgăduit, de asemenea, că dacă vom îndeplini poruncile Lui, ne va îmbrăca cu veşmintele cele pregătite nouă şi ne-a vestit că ne va orîndui împărăţia Lui cea veşnică[867]. În acelaşi chip, în care Iisus acesta, pe care profetul Îl numeşte preot, s-a arătat purtînd veşminte murdare, pentru faptul că s-a spus că şi-a luat o femeie desfrînată[868] şi s-a zis tăciune smuls din foc, pentru că El a luat asupra Lui iertarea păcatelor[869], fiind mustrat de

862. Comp. Mt. 7, 2. Cuvintele acestea, citate de Matei şi reproduse de sfîntul Iustin, se găsesc şi în Talmud, ceea ce este o dovadă că aforismul acesta circula la începutul erei creştine şi printre iudei. Dar ceea ce surprinde pe Tryfon este că el circula şi printre creştini.

863. Iisus este numit aici „sfînt" prin opoziţie cu preotul Iisus, care a apărut profetului Zaharia (3, 3) îmbrăcat în „veşminte scîrnave".

864. Comp. Zah. 3, 4.

865. Comp. II Tes. 2, 3—4.

866. Zah. 3, 2.

867. Zah. 3, 4—7.

868. Comp. I Ez. 10, 8.

869. Zah. 3, 4.

diavolul care I se împotrivea Lui, tot astfel şi noi, cei care am crezut prin numele lui Iisus, ca un singur om[870], în Dumnezeu, Creatorul tuturor, dezbrăcaţi fiind de hainele cele murdare, adică de păcate, prin numele Fiului Lui cel întîi-născut[871] şi fiind înflăcăraţi de cuvîntul chemării Lui, sîntem adevăratul neam arhieresc al lui Dumnezeu, după cum Însuşi Dumnezeu mărturiseşte, spunînd ca să aducem în tot locul, între neamuri, jertfe bine-plăcute şi curate[872]. Şi Dumnezeu, o ştiţi prea bine, nu primeşte jertfe de la nimeni, decît numai prin preoţii Săi.

CXVII.

Deci, toate jertfele, pe care le aducem în numele Lui şi pe care Iisus Hristos ne-a poruncit să le aducem, adică acelea care se fac de către creştini pe toată suprafaţa pămîntului cu ocazia euharistiei pîinii şi potirului, Dumnezeu mărturiseşte de mai înainte că sînt bine-plăcute Lui. Pe acelea, însă, care sînt aduse de voi şi de către preoţii voştri, El le respinge, zicînd: „Şi jertfele voastre nu le voi primi din mîinile voastre. Căci de la răsăritul soarelui, pînă la apus, numele Meu este slăvit întru neamuri, iar voi îl pîngăriţi"[873]. Şi chiar şi pînă astăzi, certîndu-vă între voi, ziceţi că Dumnezeu nu primeşte jertfele, care se aduceau în Ierusalim de către aşa-zişii Israeliţi, care locuiau acolo atunci şi că El a zis că primeşte numai rugăciunile aduse de către cei ce se găseau atunci în diaspora, din neamul acela şi că El numeşte jertfe rugăciunile lor. Da, şi eu sînt de acord că rugăciunile şi euharistiile, care se aduc de cei vrednici, sînt singurele jertfe desăvîrşite şi bine-plăcute lui Dumnezeu. Căci numai pe acestea au primit poruncă să le aducă şi creştinii, chiar în timpul în care ei fac comemorarea Patimii pe care a suferit-o Fiul lui Dumnezeu pentru ei[874], adică mai înainte de a mînca şi de a bea, la vremea prînzului lor, şi al Cărui nume, arhiereii şi dascălii poporului vostru se străduiesc să facă în aşa fel, ca să fie pîngărit şi batjocorit peste tot pămîntul. Dar veşmintele acestea murdare[875], cu care voi aţi acoperit pe toţi aceia care, prin numele lui Iisus au devenit creştini, Dumnezeu a arătat că vor fi date la o parte de la noi atunci cînd ne va învia pe toţi şi cînd ne va aşeza pe unii nestricaţi, nemuritori şi fără de durere,

870. Comp. Gal. 3, 28.
871. Zah. 3, 4.
872. Mal. 1, 11.
873. Mal. 1, 10–12.
874. Cuvintele întrebuinţate de sfîntul Iustin, în acest paragraf cu privire la Euharistie, nu sînt suficient de clare. El vorbeşte ca şi cînd ar voi să arate că nu amintirea Patimii constituie caracterul sacrificial al Euharistiei, ci rugăciunile care însoţesc Euharistia.
875. Zah. 3, 3.

în împărăția cea veșnică și fără de sfîrșit, iar pe alții îi va trimite în pedeapsa și focul cel veșnic.

Că voi vă înșelați singuri și vă lăsați înșelați și de dascălii voștri atunci cînd explicați că cuvîntul a vorbit despre aceia din neamul vostru, care sînt în diaspora[876] și că el a spus acestea despre rugăciunile și jertfele lor care se fac în tot locul, că ele sînt curate și bine-plăcute, înțelegeți destul de bine că voi vă mințiți pe voi înșivă și că încercați să înșelați pe toți, deoarece, în primul rînd neamul vostru nici măcar acum nu este de la răsăritul soarelui la apus, ci aici sînt neamurile acelea între care nimeni din neamul vostru nu a locuit pînă acum. Căci nu este nici măcar un singur neam de oameni, fie barbari, fie elini, fie, în genere, cu orice nume ar fi numit, sau de amaxobii (sciți), sau din cei ce se numesc nomazi, sau care locuiesc în corturile în care cresc vitele, întru care să nu se aducă rugăciuni și euharistii prin numele lui Iisus cel răstignit, Părintelui și Creatorului tuturor [877]. De altfel, știm că în vremea aceea, cînd profetul Maleahi spunea acestea, diasporaua voastră nu era peste tot pămîntul, peste care este astăzi, după cum se dovedește chiar din Scripturi.

CXVIII.

Așa că, mai bine încetați de a vă arăta iubitori de gîlceavă și vă pocăiți, mai înainte de a sosi marea zi a judecății[878], în care își vor lovi piepturile toți cei care, din triburile voastre, au împuns pe Hristosul acesta, așa cum v-am dovedit că a fost prezis de Scriptură[879]. V-am explicat, de asemenea, că Domnul a jurat că El va fi „după rînduiala lui Melchisedec"[880] și v-am spus ce înseamnă aceasta. Tot astfel, profeția lui Isaia, care a spus: „Mormîntul lui se va lua din mijloc"[881], v-am arătat, mai înainte, că a fost cu privire la Hristos, Care avea să Se răstignească și să învieze. V-am mai spus, iarăși, de multe ori, că Hristos acesta este judecătorul tuturor celor vii și celor morți[882]. De altfel și Natan, spunînd la fel despre Acesta, a grăit astfel către David: „Eu Îi voi fi Lui Tată și El Îmi va fie Mie Fiu și nu voi întoarce mila Mea de la El, după cum am făcut cu cei de dinaintea Lui. Și-L voi așeza în casa Mea și în împărăția Lui pînă în veac"[883]. Iezechiel numește

876. Mal. 1, 11.
877. Ceea ce spune sfîntul Iustin în cap. CXVII, punctele 4—5, desigur că nu trebuie interpretate, ca o constatare de fapt. Este, mai degrabă un chip iperbolic de a exprima vocația universală a neamurilor la creștinism.
878. Mal. 4, 5.
879. Comp. Zah. 12, 2; In. 19, 37; Apoc. 1, 7.
880. Ps. 109, 4.
881. Is. 57, 2.
882. Comp. Dan. 7, 26; Fapte 10, 42; II Tim. 4, 1; I Pt. 4, 5.
883. II Regi 7, 14—16.

„conducător în casă“[884] nu pe altul decît pe Acesta însuşi. Căci Acesta este preot ales şi împărat veşnic, Hristos, ca Unul care este Fiul lui Dumnezeu. Şi să nu socotiţi că Isaia sau ceilalţi profeţi spun că la venirea cea de a doua a Lui, urmează ca să se aducă jertfe de sînge, sau libaţiuni pe altare, ci laude şi euharistii adevărate şi duhovniceşti. De aceea, noi nu am crezut în zadar întru El şi nici nu ne-am lăsat înşelaţi de către cei ce au învăţat altfel, iar acest lucru s-a întîmplat prin pronia minunată a lui Dumnezeu, pentru ca noi să ne găsim mai înţelepţi şi mai respectuoşi faţă de Dumnezeu, decît voi, care vă socotiţi dar nu sînteţi nici iubitori de Dumnezeu şi nici înţelepţi, prin chemarea cea nouă[885] şi prin veşnicul aşezămînt[886], adică prin acela al lui Hristos. De aceea şi Isaia, minunîndu-se, a zis: „Şi împăraţii îşi vor închide gurile; fiindcă cei cărora nu li s-a vestit despre El vor vedea şi aceia care nu au auzit vor înţelege. Doamne, cine a crezut auzului nostru şi braţul Domnului cui s-a descoperit ?“[887]

Zicînd acestea, am adăugat:

— O, Tryfon, pentru cei ce au venit astăzi cu tine încerc să spun aceleaşi lucruri pe scurt, cît este de îngăduit, şi concis.

Şi el a zis:

— Bine faci. Căci chiar dacă prin cele mai multe pe care le grăieşti tu spui aceleaşi lucruri, află că atît eu, cît şi cei ce sînt cu mine, ne bucurăm.

CXIX.

Şi eu am continuat:

— Credeţi, oare, o voi, bărbaţi, că noi am fi putut înţelege aceste lucruri în Scripturi, dacă n-am fi primit harul înţelegerii, prin vrerea Celui ce a voit acestea ? Pentru ca să se întîmple şi ceea ce s-a zis prin Moisi: „Aţîţatu-M-au cu zei străini, amărîtu-M-au întru urîciunile lor; ei au jertfit demonilor pe care nu-i cunosc. Au venit demoni noi şi proaspeţi, pe care părinţii lor nu i-au cunoscut. Ai părăsit pe Dumnezeul care te-a născut şi ai uitat de Dumnezeul care te-a hrănit. Şi a văzut Domnul, şi S-a umplut de zel, şi S-a aţîţat de mînie asupra fiilor şi fiicelor Lui, şi a zis: Întoarce-Mi-voi faţa Mea de la ei şi le voi arăta ce le va fi lor la sfîrşit, căci ei sînt un neam pervers, fii ai celor întru care nu este credinţă. Ei M-au făcut gelos asupra a ceea ce nu-i Dumnezeu şi M-au aţîţat asupra idolilor lor. De aceea şi Eu îi voi face geloşi asupra a ceea ce nu este neam şi-i voi aţîţa asupra poporului neînţelept. Căci foc s-a aprins din mînia Mea şi va arde

884. Iez. 44, 3.
885. Ier. 31, 31.
886. Is. 55, 3; 61, 8; Ier. 32, 40; Evr. 13, 20.
887. Is. 52, 15—53, 1.

pînă la iad. El va consuma pămîntul şi făpturile Lui şi va aprinde temeliile munţilor. Voi aduna rele asupra lor“[888]. Într-adevăr, după ce dreptul acela a fost ucis, noi am înflorit ca un alt popor şi am răsărit spice noi şi înfloritoare, după cum au spus profeţii: „Şi vor alerga neamuri multe la Domnul, în ziua aceea, drept popor şi se vor sălăşlui în mijlocul întregului pămînt“[889]. Iar noi, nu numai că sîntem popor, dar sîntem şi popor sfînt[890], după cum am arătat mai înainte: „Şi-l vor numi popor sfînt, răscumpărat de Domnul“[891].

Deci, noi nu sîntem un popor vrednic de dispreţuit şi nici un trib barbar, nici aşa cum sînt neamurile carienilor sau frigienilor, ci pe noi ne-a ales Dumnezeu[892] şi S-a făcut vădit celor ce nu au întrebat de El. Căci zice: „Iată, Eu sînt Dumnezeul neamului care nu a invocat numele Meu“[893]. Iar acesta este neamul acela, pe care i l-a făgăduit Dumnezeu odinioară lui Avraam, cînd i-a vestit că-l va aşeza părinte al multor neamuri[894], nespunînd cu aceasta că-l va aşeza părinte nici al arabilor, nici al egiptenilor, nici al iudumeilor, fiindcă şi Ismail a devenit părinte al unui neam mare, şi Esau şi amaniţii sînt astăzi popoare numeroase. Noe a fost atît părintele lui Avraam, cît şi al întregului neam omenesc, în genere, iar alţii au fost strămoşii altora. Deci, ce hărăzeşte aici Hristos mai mult lui Avraam ? Aceea că, printr-o chemare asemănătoare, l-a chemat cu glasul Său, spunîndu-i să iasă din pămîntul în care locuia[895]. Tot astfel, şi pe noi, pe toţi, ne-a chemat, prin acelaşi glas şi am ieşit din trăirea în care am vieţuit în felul comun al celorlalţi locuitori ai pămîntului, pe cînd vieţuiam rău. De aceea, vom moşteni dimpreună cu Avraam pămîntul cel sfînt, luînd moştenirea aceasta în veacul cel nesfîrşit pentru credinţa asemănătoare, fiind copii ai lui Avraam[896]. Căci în acelaşi chip în care acela a crezut în glasul lui Dumnezeu şi i s-a socotit lui întru îndreptăţire, tot astfel şi noi, crezînd pînă la moarte în glasul lui Dumnezeu, Cel grăit iarăşi prin apostolii lui Hristos şi propovăduit nouă prin profeţi, ne-am lepădat de toate cele ce sînt în lume. Deci, Îşi făgăduieşte Lui un neam de aceeaşi credinţă, respectuos faţă de Dumnezeu, drept, înveselind pe Tatăl[897], iar nu pe voi, întru care nu există credinţă[898].

---

888. Deut. 32, 16—23.
889. Zah. 2, 11.
890. Este pentru prima dată cînd sfîntul Iustin arată, în mod expres, că poporul creştin este *sfînt*. Din cele arătate în cap. CX, 4 se poate numai trage concluzia aceasta.
891. Is. 62, 12.
892. Cf. Deut. 14, 2.
893. Is. 65, 1.
894. Fac. 12, 2.
895. Fac. 12, 1.
896. Comp. Gal. 3, 7.
897. Comp. Pilde 10, 1.
898. Conf. Deut. 32, 20.

CXX.

Vedeţi, aşadar, că şi lui Isaac şi lui Iacov li se făgăduieşte aceleaşi lucruri. Astfel, lui Isaac îi zice: „Şi se vor binecuvînta întru sămînţa ta, toate neamurile pămîntului“[899]. Iar lui Iacov: „Şi se vor binecuvînta întru tine şi întru sămînţa ta, toate triburile pămîntului“[900]. Lucrul acesta nu l-a mai spus nici lui Esau, nici lui Ruvim şi nici vreunui altul, ci numai acelora, din care avea să fie Hristos, după iconomia[901] cea realizată prin Fecioara Maria. Căci, dacă ai stărui cu mai multă atenţie asupra binecuvîntării lui Iuda, atunci desigur ai vedea cele ce spun. Astfel, sămînţa cea din Iuda, se împarte şi se scoboară prin Iuda, Fares, Iessei şi David. Acesta era un simbol, că unii din neamul vostru se vor găsi că sînt fii ai lui Avraam şi se vor găsi în acelaşi timp şi în partea lui Hristos şi că alţii, cu toate că sînt fii ai lui Avraam, fiind, totuşi, ca nisipul mării de pe ţărm[902], care este nefecund şi infructos, cu toate că este mult şi nenumărat şi nu dă naştere nicidecum vreunui fruct, ci numai bea apa mării. Tot astfel şi în neamul vostru se vădeşte o mare mulţime, care însă, sorbind numai din învăţăturile amărăciunii şi ale ateismului, scuipă afară cuvîntul lui Dumnezeu.

De asemenea, cît priveşte pe Iuda, s-a zis: „Nu va lipsi stăpîn din Iuda, nici povăţuitor din coapsele lui, pînă nu vor veni cele ce sînt rămase pentru El, şi El va fi aşteptarea neamurilor“[903]. Însă că aceste cuvinte nu s-au zis pentru Iuda, ci pentru Hristos, este lucru lămurit, căci noi toţi, cei din neamuri, nu aşteptăm pe Iuda, ci pe Iisus, Cel care a scos şi pe părinţii voştri din Egipt. Căci profeţia a propovăduit de mai înainte cele ce aveau să fie pînă la venirea lui Hristos: „pînă nu vor veni cele ce sînt rămase pentru El, şi El va fi aşteptarea neamurilor“. Deci, după cum am dovedit de mai multe ori, El a venit şi este aşteptat să vină iarăşi pe norii cerului[904]: Iisus, al Cărui nume voi îl profanaţi[905] şi lucraţi în aşa fel ca el să fie profanat peste tot pămîntul. Mi-ar fi cu putinţă, o, voi, bărbaţi, să mă contrazic cu voi în ce priveşte cuvîntul acesta, despre care voi tălmăciţi că s-a spus astfel: „pînă ce vor veni cele ce sînt rămase pentru el“ deoarece cei şaptezeci nu au tradus aşa, ci: „pînă ce va veni Acela, Căruia Îi sînt rămase“. Fiindcă, însă, cuvintele care urmează arată că ele au fost spuse cu privire la Hristos (căci se zice: „Şi el va fi aşteptarea neamurilor“), nu voi discuta cu voi asupra acestui cuvînt mărunt, după cum nu m-am silit să vă fac dovada despre

899. Fac. 26, 4.
900. Fac. 28, 14.
901. Cf. Capit. XLV, 4.
902. Fac. 22, 17.
903. Fac. 49, 10.
904. Comp. Dan. 7, 13.
905. Mal. 1, 12.

Hristos, nici din Scripturile, care nu au fost recunoscute de voi, cu toate că vi le-am istorisit mai sus, cum sînt, bunăoară, cele din cuvintele profetului Ieremia, ale lui Ezdra şi David, ci numai din cele recunoscute de voi pînă acum şi care, dacă ar fi fost înţelese de dascălii voştri, fiţi siguri că le-ar fi făcut să dispară, aşa cum au făcut cu cele referitoare la moartea lui Isaia, pe care l-aţi tăiat cu un fierăstrău de lemn şi care a fost de asemenea o taină a lui Hristos, Care avea să taie neamul vostru în două şi Care avea să învrednicească pe cei vrednici, dimpreună cu sfinţii patriarhi şi profeţi, în Împărăţia cea veşnică, iar pe ceilalţi a zis că-i va trimite în osînda focului nestins, la un loc cu ceilalţi deopotrivă de neascultători şi de nepocăiţi, din toate neamurile. Căci se zice: „Vor veni de la apusuri şi de la răsărituri şi se vor odihni laolaltă cu Avraam, Isaac şi Iacov, întru Împărăţia cerurilor, iar fiii împărăţiei vor fi aruncaţi întru întunericul cel din afară“[906]. Şi voiesc să spun acestea neîngrijindu-mă cu nimic de nimeni şi necăutînd să îmbunez pe nimeni, ci numai din dorinţa de a spune adevărul, chiar dacă ar trebui ca pe dată să fiu sfîşiat de voi. Căci fără să port grija nimănui din neamul meu, adică al samarinenilor, adresîndu-mă în scris Cezarului[907], am spus că aceştia se înşeală încrezîndu-se în magul Simon, cel din neamul lor, despre care ei zic că este dumnezeu mai presus de tot începutul, de toată stăpînirea şi de toată puterea[908].

CXXI.

Fiindcă ei tăceau cu toţii, am adăugat:

— Vorbind despre Acest Hristos, prin David, o, prieteni, nu s-a spus că neamurile vor fi binecuvîntate în posteritatea Lui, ci în El. Căci, cu privire la aceasta se spune astfel: „Numele Lui în veac; El va răsări mai presus de soare. Şi se vor binecuvînta întru El toate neamurile“[909]. Iar dacă toate neamurile se binecuvîntează în Hristos şi dacă noi, care sîntem dintre toate neamurile, credem în Acesta, atunci El însuşi este Hristos, iar noi sîntem cei binecuvîntaţi prin El, după cum se scrie[910]. Dumnezeu a dat mai întîi soarele, pentru ca lumea să I se închine şi, cu toate acestea, nu s-a putut vedea nicicînd cineva, care, pentru credinţa în soare, să fi suferit chinuri pînă la moarte. Însă, pentru numele lui Iisus, se pot vedea oameni de toate neamurile, care au suportat şi suportă să sufere toate, numai ca să nu-L tăgăduiască, căci cuvîntul adevărului şi al înţelepciunii este mai aprins

906. Mt. 8, 11–12.
907. A se vedea *Apologia I*, XXVI, unde este istorisită toată povestea lui Simon, şi Faptele Apostolilor, 8, 10.
908. Comp. Ef. 1, 21.
909. Ps. 71, 17.
910. Deut. 4, 9.

decît soarele şi este mai luminos decît puterile soarelui, pătrunzînd pînă în adîncul inimii şi al minţii. Din cauza aceasta şi Cuvîntul zice: „Numele Lui va răsări mai presus de soare“[911]. Şi, iarăşi, Zaharia zice că: „Răsărit este numele Lui“[912] şi, grăind tot despre El, a zis: „Trib după trib îşi vor lovi pieptul“[913]. Căci, dacă în cea dintîi arătare a Lui, care a fost necinstită, fără de chip şi plină de nimicnicie, El a strălucit şi S-a arătat atît de puternic, încît nu mai este necunoscut de nici un neam şi fiecare se pocăieşte de felul vechi şi rău de viaţă al fiecărui neam, aşa că pînă şi demonii se supun numelui Lui şi toate stăpîniile şi împărăţiile se tem de numele Lui, mai mult decît de toţi morţii, oare, la arătarea Lui cea slăvită, nu va nimici El cu totul pe toţi cei ce L-au urît şi pe cei care s-au îndepărtat în chip nedrept de El, în timp ce pe cei ai Lui îi va odihni, dîndu-le lor toate bunătăţile cele aşteptate? Deci, noi sîntem aceia cărora ni s-a dat să ascultăm, să înţelegem şi să ne mîntuim prin acest Hristos şi să cunoaştem toate cele ale Tatălui[914]. Pentru aceasta i-a zis: „Mare lucru este pentru tine de a te numi servul Meu, de a aduna triburile lui Iacov şi de a întoarce împrăştierile lui Israel. Pusu-te-am spre lumină neamurilor, pentru ca să fii spre mîntuirea lor, pînă la marginea pămîntului“[915].

CXXII.

Voi socotiţi că acestea au fost spuse pentru cei străini şi pentru prozeliţi, cînd în realitate ele au fost spuse pentru noi, cei luminaţi prin Iisus. Desigur că Hristos ar fi putut mărturisi şi pentru aceia: acum, însă, după cum a spus El însuşi, voi sînteţi de două ori fiii gheenei[916]. Prin urmare, cele spuse prin profeţi nu au fost spuse nici pentru aceia, ci au fost spuse pentru noi, despre care Cuvîntul zice: „Voi duce orbii pe calea pe care n-au cunoscut-o şi vor păşi pe cărările pe care nu le-au ştiut. Şi Eu sînt martor, zice Domnul-Dumnezeu, şi servul Meu pe care l-am ales“[917]. Pentru cine, deci, mărturiseşte Hristos ? Este lămurit că pentru cei ce au crezut. Căci prozeliţii nu numai că nu cred, ci ocărăsc de două ori cît voi numele Lui, iar pe noi, cei care credem în numele Lui, caută să ne ucidă şi să ne batjocorească, fiindcă se grăbesc să se arate, că se aseamănă întru totul cu voi. Şi, iarăşi, într-altă parte strigă: „Eu, Domnul, te-am chemat întru dreptate şi te voi ţine de mînă, te voi împuternici şi te voi pune drept aşezămînt

911. Ps. 71, 17.
912. Zah. 6, 12.
913. Zah. 12, 12.
914. In. 14, 7.
915. Is. 49, 6.
916. Mt. 23, 15.
917. Is. 42, 16; 43, 10.

al neamului, spre lumina neamurilor, ca să deschizi ochii orbilor şi să scoţi din lanţuri pe cei chinuiţi"[918]. Fiindcă şi acestea, o, voi, bărbaţi, s-au spus pentru Hristos şi despre neamurile cele care au primit lumina. Sau, şi aici ziceţi că acestea s-au spus pentru lege şi pentru prozeliţi ? Deoarece, însă, unii dintre cei ce veniseră a doua zi au strigat ca la teatru: Dar ce ? Nu zice acestea despre lege şi pentru cei luminaţi de ea ? Iar aceştia nu sînt prozeliţii ? – am zis întorcînd ochii către Tryfon:

– Nu ! Căci dacă legea ar fi avut puterea de a lumina neamurile şi pe cei ce o au, atunci ce nevoie ar mai fi fost de un nou aşezămînt ? Fiindcă Dumnezeu a vestit de mai înainte, că va trimite un nou aşezămînt şi o lege şi o poruncă veşnică şi noi nu înţelegem prin aceasta legea cea veche şi pe prozeliţii ei, ci pe Hristos şi pe prozeliţii Lui, cu alte cuvinte, pe noi, neamurile, pe care ne-a luminat, după cum zice undeva: „Astfel zice Domnul: La vremea potrivită te-am ascultat şi în ziua mîntuirii ţi-am ajutat şi te-am dat spre aşezămînt neamurilor, pentru a orîndui pămîntul şi să primeşti drept moştenire locurile cele pustii"[919]. Care este, aşadar, moştenirea lui Hristos ? Oare nu sînt neamurile ? Şi care este aşezămîntul lui Dumnezeu ? Oare nu este Hristos ? După cum zice şi într-altă parte: „Fiul Meu eşti Tu, Eu astăzi Te-am născut; cere de la Mine şi-Ţi voi da neamurile spre moştenire şi marginile pămîntului spre stăpînire"[920].

CXXIII.

Deci, după cum toate acestea au fost spuse pentru Hristos şi pentru neamuri, socotiţi că şi acelea au fost spuse la fel. Căci prozeliţii nu au nevoie de nici un aşezămînt, de vreme ce una şi aceeaşi lege este impusă celor tăiaţi împrejur. Despre aceştia Scriptura zice astfel: „Cel străin se va adăuga la ei şi se va adăuga la casa lui Iacov"[921]. Prozelitul cel circumcis, alăturîndu-se de popor, este ca şi un autohton, pe cînd noi, care am fost învredniciţi să ne numim popor, sîntem în acelaşi timp un neam, prin aceea că sîntem necircumcişi. Pe lîngă aceasta, este chiar ceva ridicol să socotiţi că ochii prozeliţilor au fost deschişi, iar ai voştri nu şi să auziţi că voi sînteţi numiţi orbi şi surzi, iar aceia luminaţi. Şi este ceva şi mai ridicol pentru voi, ca să ziceţi că legea a fost dată neamurilor, în timp ce voi nici măcar nu o cunoaşteţi. Căci, dacă aţi cunoaşte-o, v-ar fi teamă de mînia lui Dumnezeu şi n-aţi mai fi nelegiuiţi şi rătăciţi, ci v-aţi înfricoşa, auzind-o grăindu-vă mereu: „Fii, întru care nu este o credinţă"[922] şi „Cine este orb, dacă nu

918. Is. 42, 6–7.
919. Is. 49, 8.
920. Ps. 2, 7–8.
921. Is. 14, 1.
922. Deut. 32, 20.

fiii mei şi surd,dacă nu cei ce au stăpînire asupra lor ? Şi au fost orbiţi servii lui Dumnezeu. Aţi văzut de multe ori şi nu v-aţi păzit. Urechile voastre sînt deschise şi n-aţi auzit“[923]. Oare, lauda aceasta pe care Dumnezeu v-o dă este frumoasă şi mărturia aceasta a lui Dumnezeu este cuvenită unor servi ? Voi nu vă ruşinaţi auzind adesea nişte astfel de lucruri şi nu vă îngroziţi de ameninţarea lui Dumnezeu, ci rămîneţi mai departe un popor nebun şi învîrtoşat cu inima. „Pentru aceasta, iată, adăugînd, voi muta poporul acesta“, zice Domnul, „şi-i voi muta pe ei şi voi pierde înţelepciunea înţelepţilor şi înţelegerea celor înţelegători o voi ascunde“[924]. Şi, pe bună dreptate ! Căci voi nu sînteţi nici înţelepţi, nici înţelegători, ci cutezători şi vicleni. Sînteţi înţelepţi numai atunci cînd este vorba să faceţi răul şi sînteţi neputincioşi atunci cînd este vorba să înţelegeţi voinţa lui Dumnezeu cea ascunsă, sau aşezămîntul cel credincios al Domnului, sau să găsiţi cărările cele veşnice[925]. Astfel, zice: „Voi ridica lui Israel şi lui Iuda o sămînţă de oameni şi o sămînţă de dobitoace“[926]. Iar prin gura lui Isaia zice, cu privire la un alt Israel, astfel: „În ziua aceea va fi un al treilea Israel, între asirieni şi între egipteni, binecuvîntat pe pămînt, pe care l-a binecuvîntat Domnul Savaoth, zicînd: Binecuvîntat va fi poporul Meu cel din Egipt şi cel din Asiria şi moştenirea Mea, Israel“[927]. Deci, de vreme ce Dumnezeu binecuvîntează şi numeşte Israel pe poporul acesta şi strigă că el este moştenirea Lui, cum încă nu vă pocăiţi de rătăcirea în care vă găsiţi, atunci cînd ziceţi că voi singuri sînteţi Israel şi cum nu încetaţi de a blestema poporul cel binecuvîntat al lui Dumnezeu ? Căci atunci cînd a vorbit de Ierusalim şi de ţările din jurul lui, a adăugat iarăşi, astfel: „Şi voi naşte peste voi oameni, pe poporul Meu Israel şi vă vor moşteni şi veţi fi sub stăpînirea lor şi nu veţi mai adăuga încă să rămîneţi fără copii de partea lor“[928].

— Dar ce ? a zis Tryfon. Voi sînteţi Israel şi despre voi zice acestea ?

— Dacă, i-am răspuns eu, n-am fi vorbit atît de mult despre aceasta, m-aş îndoi, dacă-mi faci această întrebare, neînţelegînd bine lucrurile. Dar, pentru că am ajuns la această concluzie, prin dovezile mele şi prin consimţămîntul vostru, cred că tu nu treci cu vederea cele spuse mai înainte şi nici că nu voieşti, din dragoste de gîlceavă, să prelungeşti discuţia, ci numai să mă provoci să argumentez din nou acestea, cum am făcut-o şi cu altele, mai înainte.

923. Is. 42, 19–20.
924. Is. 29, 14.
925. Ier. 6, 16.
926. Ier. 38, 27.
927. Is. 19, 24–25.
928. Iez. 36, 12.

Întrucît Tryfon şi-a exprimat consimţămîntul, printr-o clipire din ochi, eu am continuat:

— Şi iarăşi, în Isaia, ascultaţi cu urechile voastre, doar doar veţi înţelege, că Dumnezeu, vorbind despre Hristos, Îl numeşte, în parabolă: *Iacov* şi *Israel.* Căci zice astfel: „Iacov este Fiul Meu şi Eu Îi voi purta de grijă. Israel este alesul Meu şi-Mi voi pune Duhul Meu peste El şi El va pronunţa judecata oamenilor. El nu se va sforţa, nici nu va striga şi nici nu va auzi cineva glasul Său, în pieţe. El nu va zdrobi trestia frîntă şi nu va stinge inul aprins, ci se va pronunţa întru adevăr, va lua judecata şi nu se va frînge, pînă ce nu va pune pe pămînt judecată: şi întru numele Lui vor nădăjdui neamuri“ [929]. Deci, după cum de la acel singur Iacov, care a fost supranumit Israel, tot neamul vostru a fost supranumit Iacov şi Israel, tot astfel şi noi, după Hristos, Care ne-a născut pe noi în Dumnezeu, ne numim şi sîntem şi Iacov şi Israel şi Iuda şi Iosif şi David şi fii ai lui Dumnezeu, toţi cei ce păzim poruncile lui Hristos [930].

CXXIV.

Deoarece am văzut că s-au tulburat, fiindcă am zis că şi noi sîntem copiii lui Dumnezeu, nelăsîndu-i să mă mai întrebe ceva, ci luîndu-le-o înainte, am zis:

— Ascultaţi, o, voi, bărbaţi, cum spune Duhul Sfînt despre poporul acesta, că toţi sînt fii ai Celui Prea Înalt şi că în adunarea lor este de faţă Însuşi acest Hristos, aducînd judecată asupra întregului neam al oamenilor. Cuvintele acestea, care au fost spuse de David, după cum voi înşivă le tîlcuiţi, sună astfel: „Dumnezeu a stat în adunarea dumnezeilor şi, în mijlocul lor, El judecă pe dumnezei. Pînă cînd judecaţi nedreptate şi ţineţi socoteală de feţele păcătoşilor ? Faceţi judecată orfanului şi săracului şi îndreptăţiţi pe cel umil şi pe cel lipsit. Liberaţi pe cel lipsit şi smulgeţi pe sărac din mîna păcătoşilor. Ei nu au cunoscut şi nu au înţeles, ci umblă întru întuneric: toate temeliile pămîntului se vor tulbura. Eu am zis: Voi sînteţi dumnezei şi fii ai Celui Prea Înalt, cu toţii; voi, însă, muriţi întocmai ca oamenii şi cădeţi întocmai ca unul dintre conducători. Ridică-te, Dumnezeule, judecă pămîntul, că Tu vei moşteni întru toate neamurile“ [931]. În tîlcuirea celor şaptezeci, se spune, însă: „Iată, voi muriţi întocmai ca oamenii şi cădeţi întocmai ca unul dintre conducători“ pentru ca, prin aceasta să arate şi neascultarea oamenilor, adică a lui Adam şi a Evei şi căderea unuia dintre conducători, cu alte cuvinte a aceluia care este numit şarpe şi care a căzut,

929. Is. 42, 1–4; Mt. 12, 18–21.
930. Comp. In. 1, 12; I In. 3, 1–3.
931. Ps. 81.

cu mare cădere, din cauză că a amăgit pe Eva[932]. Dar, totuşi eu nu am citat cuvîntul în sensul acesta, ci pentru a vă demonstra că Duhul Sfînt reproşează oamenilor deveniţi asemănători lui Dumnezeu, fără de patimă şi nemuritori ca El – atîta vreme cît ei păzesc poruncile – şi socotiţi vrednici de El a se chema fiii Lui, faptul de a-şi pregăti lor înşişi moartea, după exemplul lui Adam şi al Evei; aşa că nu am nimic împotriva traducerii acestui psalm, aşa cum voiţi voi. Şi, în felul acesta se demonstrează că ei au fost socotiţi demni de a deveni dumnezei, că au fost socotiţi demni de a putea deveni fii ai Celui Prea Înalt şi că ei vor fi judecaţi şi condamnaţi separat, ca Adam şi Eva. Pentru faptul că Cuvîntul dă lui Hristos numele de Dumnezeu, vi s-a făcut dovada în mai multe rînduri.

CXXV.

– Aş voi, însă, o, voi, bărbaţi, să aflu de la voi care este puterea numelui Israel ? Dar, cum ei continuau să tacă, am zis:

– Eu vă voi spune aceea ce ştiu; căci socotesc că nu este drept să nu vorbesc atunci cînd ştiu ceva şi nici ca, atunci cînd bănuiesc că voi ştiţi ceva, dar că din cauza invidiei şi a nepriceperii voiţi să vă înşelaţi pe voi înşivă, să nu caut întotdeauna să aflu eu însumi şi să spun totul, în chip simplu şi fără de înşelăciune, aşa cum a poruncit Dumnezeul meu: „Ieşit-a semănătorul să semene sămînţa sa. Şi una a căzut pe cale, alta între spini, alta pe pămînt pietros, iar alta pe pămînt bun"[933]. Deci, trebuie să vorbim în nădejdea că se va găsi pe undeva şi pămînt bun. Căci venind Domnul acela al meu, ca unul care este tare şi puternic, va cere cele ale Sale de la toţi şi nu va condamna pe iconomul acela al Lui, dacă va cunoaşte că acesta, ştiind că Domnul lui este puternic şi că venind va cere cele ale Sale, le va pune pe orice masă şi nu le va îngropa, pentru vreo cauză oarecare[934]. Deci, numele *Israel* înseamnă: un om care învinge o putere. Căci „Isra", înseamnă „un om care învinge", iar „El", înseamnă „putere". Acest lucru s-a profeţit şi prin taina luptei pe care a dus-o Iacov, cu Acela care i s-a arătat, întru îndeplinirea voinţei Părintelui şi care, prin aceea că era Fiu întîi-născut al tuturor

---

932. Sfîntul Iustin, ca şi alţi scriitori bisericeşti ai timpului, plasează căderea şarpelui, adică a diavolului sau a lui satan după căderea Evei, ca o pedeapsă a intervenţiei lui pe lîngă cea dintîi femeie întru săvîrşirea actului de nesupunere faţă de porunca lui Dumnezeu. Ei socotesc că Dumnezeu a încredinţat îngerilor, al căror şef era satan, administrarea lumii şi că acesta, din invidie faţă de om, a devenit duşmanul lui şi, ca atare a meritat blestemul şi pedeapsa lui Dumnezeu. Desigur că, în felul acesta de a privi lucrurile, găsim şi o încercare de explicare a căderii unei părţi din îngeri, în frunte cu satan, despre care Sfînta Scriptură nu ne spune nimic înainte.

933. Mt. 13, 3–8.

934. Comp. Lc. 19, 12–23.

făpturilor[935], era Dumnezeu. Şi lucrul acesta avea să-l facă Hristos şi atunci cînd avea să fie om. Căci atunci cînd a devenit om, după cum am spus mai înainte, s-a apropiat de el diavolul, adică puterea aceea care se mai cheamă şi şarpe şi satana, ispitindu-L şi luptîndu-se să-L doboare, socotind că va avea să i se închine lui. Acela însă l-a nimicit şi l-a doborît, vădindu-i viclenia, atunci cînd, împotriva Scripturii, I-a cerut să i se închine ca unui Dumnezeu, în vreme ce el era un transfug de la voinţa dumnezeiască. Fiindcă i-a răspuns: „Scris este: *Domnului Dumnezeului tău te vei închina şi numai pe El singur Îl vei adora*"[936]. Învins şi înfruntat, diavolul se dădu atunci înapoi[937]. Dar, deoarece în durerea şi în suferinţa pătimirii, atunci cînd avea să fie răstignit, Hristosul nostru avea să amorţească, El a făcut vestirea de mai înainte şi a acestui lucru, prin atingerea coapsei lui Iacov, cu care ocazie, acesta a amorţit[938]. Numele Lui era încă din vechime Israel. Cu numele acesta El a supranumit pe fericitul Iacov, binecuvîntîndu-l cu numele Lui şi propovăduind prin aceasta, că toţi cei care vin prin el la Tatăl, sînt Israel cel binecuvîntat[939]. Însă voi, cu toate acestea, neînţelegînd nimic din acestea şi nici fiind pregătiţi a înţelege, fiindcă sînteţi fii ai lui Iacov, după sămînţa trupească, aşteptaţi să fiţi mîntuiţi. Însă că şi într-aceasta vă înşelaţi v-am dovedit-o în repetate rînduri.

CXXVI.

Hristos cel veşnic. Dacă aţi cunoaşte, o, Tryfon, cine este acesta, care este numit cînd „înger de mare sfat", cînd „bărbat", prin Iezechiel, cînd „Fiu al Omului", prin Daniil, cînd „copil"[940] prin Isaia şi „Hristos" şi „Dumnezeu vrednic de închinare" prin David, cînd „Hristos" şi „piatră", prin mulţi, cînd „înţelepciune" prin Solomon şi „Iosif", „Iuda" şi „stea" prin Moisi, cînd „răsărit" prin Zaharia şi „pătimitor" şi „Iacov" şi „Israel", iarăşi prin Isaia, cînd „toiag" şi „floare" şi „piatră din capul unghiului" şi „Fiu al lui Dumnezeu"[941], nu aţi mai pronunţa cuvinte de ocară împotriva Lui, Care a şi venit şi S-a născut, a pătimit şi S-a înălţat la cer. Căci El va veni iarăşi, şi atunci cele douăsprezece triburi ale voastre îşi vor lovi pieptu-

---

935. Comp. Col. 1, 15.
936. Deut. 6, 13, 14.
937. Mt. 4, 10–11.
938. Fac. 32, 25.
939. Is. 19, 24–25.
940. „Copil" arată aici umilirea lui Hristos, Care S-a născut ca un copil ordinar şi termenul îl găsim la Isaia (7, 16).
941. Sfîntul Iustin foloseşte denumirea de „Fiu al lui Dumnezeu" în mai multe locuri: *Dialog*. VII, 3; XXIII, 3; XLIII, 1; XLV, 4; LXI, 1; LXVIII, 5; LXXXV, 2; XCI, 4; C, 4, 5; CII, 7; CIII, 8; CV, 5; CVIII, 2; CXIII, 4; CXVI, 2; CVII, 3; CXVIII, 2; CXXIV, 3; CXXVI, 1; CXXVII, 4; CXXVIII, 1; CXXXII, 1; CXXXVII, 2.

rile[942]. Căci, dacă aţi fi înţeles cele grăite de profeţi, nu aţi mai tăgădui că El este Dumnezeu, Fiul lui Dumnezeu celui unul singur, celui nenăscut şi nespus. De altfel şi prin Moisi se spune undeva în Ieşire, astfel: „A vorbit Domnul către Moisi şi i-a zis lui: Eu sînt Domnul şi M-am arătat lui Avraam, Isaac şi Iacov, Dumnezeul lor şi numele Meu nu l-am spus lor şi-am încheiat aşezămîntul Meu cu ei"[943]. Şi zice, iarăşi, astfel: „Un om a luptat cu Iacov"[944] şi a zis că este Dumnezeu. Şi, se zice că Iacov a grăit: „Am văzut pe Dumnezeu faţă către faţă şi sufletul meu a fost mîntuit"[945]. Şi s-a mai scris, de asemenea, că locul în care a luptat cu el, în care i s-a arătat şi în care l-a binecuvîntat, l-a numit „Vederea lui Dumnezeu". Şi tot Moisi spune cum Dumnezeu S-a arătat şi lui Avraam, lîngă stejarul din Mamvri, pe cînd acesta stătea la uşa cortului său, la amiază[946]. Apoi, spunînd acestea, adaugă: „Privind cu ochii a văzut şi iată trei bărbaţi au stat asupra lui. Şi văzînd, a alergat întru întîmpinarea lor"[947]. Puţin după aceasta, unul dintre ei făgăduieşte un fiu lui Avraam: „Pentru ce a rîs Sarra zicînd: „Aşadar, voi naşte ? Eu am îmbătrînit". Oare este fără de putere un cuvînt la Dumnezeu ? La anul, tot pe vremea aceasta, mă voi întoarce şi Sarra va avea un fiu"[948]. Apoi plecară de la Avraam. Şi Moisi zice iarăşi despre ei: „Şi ridicîndu-se de acolo, bărbaţii au privit asupra feţei sodomiţilor"[949]. Apoi Cel ce era şi este zice iarăşi către Avraam, astfel: „N-am să ascund de copilul Meu Avraam, cele ce voi face"[950].

Şi am spus din nou cele ce sînt istorisite mai departe în scrierile lui Moisi, care au fost explicate de mine, din care se dovedeşte că Acesta, Care S-a arătat lui Avraam, lui Isaac şi lui Iacov, ca şi celorlalţi patriarhi şi Care este numit de Scriptură Dumnezeu, s-a găsit orînduit de către Tatăl şi Domnul, pentru a sluji voinţei Lui. Am mai adăugat, de asemenea, cu toate că nu mai spusesem mai înainte: Tot astfel şi atunci cînd poporul a dorit să mănînce carne, iar Moisi s-a arătat necredincios îngerului, celui numit aşa şi în locul acesta[951] şi care făgăduise să le dea lor pe Dumnezeu spre

942. Zah. 12, 12.
943. Ieş. 6, 2–4.
944. Fac. 32, 24.
945. Fac. 32, 30.
946. Fac. 18, 1.
947. Fac. 18, 2.
948. Fac. 18, 13–14.
949. Fac. 18, 16.
950. Fac. 18, 17.
951. Cu toate că titlul de înger este dat lui Hristos de către sfîntul Iustin în mai multe locuri: *Dialog.* LX, 5; CXXVI, 6; CXXVII, 4; *Apolog. I,* LXIII, 5; *Apolog. I,* VI, 2; în pasajul din Numeri 11; 23 la care se referă aici, nu este vorba de un înger, ci de Jahweh, tradus de obicei de *LXX* prin Kyrios, în care sfîntul Iustin vede pe Logos. S-ar putea ca exemplarul folosit de sfîntul Iustin să fi avut în locul acesta o retuşare, adică pe lîngă Jahweh, să fi avut mai înainte adaus „îngerul lui".

săturare, se arată că El, Care a spus şi a făcut acestea, era şi Dumnezeu şi înger, trimis de Dumnezeu. Căci Scriptura adaugă, zicînd astfel: „Şi a zis Domnul către Moisi: Oare, mîna Domnului nu este de ajuns ? Tu cunoşti dacă cuvîntul Meu te va acoperi sau nu“[952]. Apoi, într-un alt loc El reia aceasta, zicînd: „Şi Domnul a zis către mine: Nu vei trece Iordanul acesta. Domnul, Dumnezeul tău, Cel ce a mers înaintea feţei tale, El însuşi va nimici neamurile“[953].

CXXVII.

Sînt şi alte multe de felul acesta, grăite legiuitorului şi profeţilor. Şi îmi pare că am arătat destul de des, că atunci cînd Dumnezeul meu zice: „S-a urcat Dumnezeu de la Avraam“[954] şi „A grăit Domnul lui Moisi“[955], sau „A coborît Domnul să vadă turnul pe care l-au clădit fiii oamenilor“[956], sau cînd zice: „A închis Dumnezeu corabia lui Noe pe dinafară“[957], nu trebuie să credeţi că Însuşi Dumnezeu, Cel nenăscut, a coborît sau S-a ridicat de undeva. Căci Părintele cel nespus şi Domnul a toate, nici nu soseşte undeva, nici nu doarme, nici nu se deşteaptă, nici nu umblă, ci în locul acela al Lui, oriunde s-ar găsi El, El vede cît se poate de bine şi aude cît se poate de bine, nu cu ochii, nici cu urechile, ci cu puterea Lui, care nu se poate tîlcui. El vede toate şi cunoaşte toate şi nimeni dintre noi nu-I scapă. El nu Se mişcă, deoarece nu este cuprins în loc şi nici de lumea întreagă[958], ca Unul care a fost şi mai înainte de a fi lumea. Deci, cum ar putea vorbi Acesta cuiva, sau cum s-ar putea arăta cuiva, sau cum s-ar putea face cunoscut pe o mică bucăţică de pămînt, de vreme ce nici slava Celui trimis de El nu a putut să o vadă poporul pe muntele Sinai[959] şi nici Moisi însuşi n-a putut să intre în cortul pe care l-a făcut, de îndată ce s-a umplut de slava lui Dumnezeu şi nici preotul[960] nu a suportat să rămînă înaintea templului, atunci cînd Solomon a adus chivotul în templul din Ierusalim, pe care el însuşi îl construise? Deci, nici Avraam, nici Isaac, nici Iacov, nici vreun altul dintre oameni nu a văzut pe Tatăl[961] şi pe Domnul cel negrăit al tuturor, în genere şi al lui Hristos însuşi, ci numai pe Acela care, prin voinţa Lui, este de

952. Num. 11, 23.
953. Deut. 31, 2–3.
954. Fac. 17, 22.
955. Ieş. 6, 29.
956. Fac. 11, 5.
957. Fac. 7, 16.
958. Este o idee comună apologeţilor creştini că Dumnezeu-Părintele este locul exterior lumii (vezi LVI, 1) şi că îi este anterior.
959. Ieş. 19, 21.
960. În cartea II Paralipomena, cap. 5, 14 este vorba de „Preoţii“, la plural.
961. In. 1, 18.

asemenea Dumnezeu, Fiu al Lui şi Înger, din aceea că slujeşte hotărîrii Lui. Acesta, care odinioară a fost şi foc, în vorbirea cu Moisi din rug[962] a voit să Se nască şi om, prin Fecioara. Căci, dacă nu vom înţelege astfel Scripturile, atunci se va întîmpla că Tatăl şi Domnul tuturor nu a fost în ceruri, atunci cînd a zis prin Moisi: „Şi Domnul a plouat peste Sodoma foc şi pucioasă de la Domnul din cer“[963] şi iarăşi, cînd zice prin David astfel: „Ridicaţi, boieri, porţile voastre şi ridicaţi-vă porţi veşnice şi va intra Împăratul slavei“[964], cum şi cînd zice: „Zice Domnul, Domnului meu: stai de-a dreapta Mea, pînă ce voi pune pe vrăjmaşii Tăi aşternut picioarelor Tale“[965]

CXXVIII

Că Hristos este Domn, Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu şi S-a arătat în chip virtual[966], mai întîi ca un om şi un înger şi în slava focului din rug şi că El este acela care a apărut la judecata care s-a săvîrşit asupra Sodomei, este un fapt dovedit prin demonstraţiile mele de mai înainte. Totuşi, eu am relatat din nou toate pasajele din Ieşire, pe care le-am înfăţişat mai înainte, atît cu privire la arătarea din rug, cît şi la denumirea numelui de *Iisus* şi am adăugat: Să nu vă închipuiţi, scumpii mei, că eu fac nişte lucruri zadarnice, dacă repet acestea; ci ştiu că există unii care vor să anticipeze pasajele acestea, ca să încredinţeze că Puterea venită de la Părintele universului pentru a Se înfăţişa lui Moisi, lui Avraam şi lui Iacov, se numeşte „Înger“ în venirea Sa către oameni, pentru că prin ea lucrurile Părintelui sînt anunţate oamenilor; şi se mai numeşte şi „slavă“, pentru că uneori apare într-o imagine nedeterminată; că ea este numită „om“, pentru că ea a îmbrăcat forme omeneşti, voite de Tatăl, ca să apară; şi o numesc încă „Cuvînt“, pentru că ea aduce oamenilor cele grăite de la Tatăl. Ei zic că nu se poate nici tăia, nici separa această putere de Tatăl, după cum nu se poate nici tăia şi nici separa lumina soarelui de pe pămînt, de soarele care este pe cer: cînd soarele apune, lumina dispare. Tot aşa şi Tatăl, atunci cînd voieşte — spun ei — face să ţîşnească de la Sine o putere, iar cînd voieşte din nou, o retrage la Sine. În felul acesta, învaţă ei, a făcut şi pe îngeri. Dar, am demonstrat că există îngeri, care sînt fiinţe personale permanente, care nu se absorb în ceea ce le-a produs; şi Puterea aceasta, pe care Cuvîntul profetic o numeşte de asemenea Dumnezeu (aşa cum a fost deopotrivă şi din

962. Ieş. 3, 2 urm.
963. Fac. 19, 24.
964. Ps. 23, 7.
965. Ps. 109, 1.
966. „În chip virtual“ înseamnă aici „în taină“, pentru că vizibil, el nu a apărut decît după întrupare.

abundență demonstrat) și Înger, nu este numai nominal distinctă de Tatăl, așa cum lumina este distinctă de soare, ci se găsește că este un lucru numeric distinct. În cele de mai înainte, am insistat pe scurt asupra acestui lucru: am spus că această Putere a fost născută de Tatăl prin puterea și voința Sa, nu prin amputare, ca și cum „usia" Părintelui ar fi fost împărțită, ca toate celelalte lucruri, care, atunci cînd sînt împărțite sau tăiate, nu mai sînt aceleași cu cele de mai înainte, iar pentru a avea un exemplu, noi vedem că dintr-un foc se pot aprinde alte focuri, fără ca lumina aceluia de la care aprindem pe multe altele să fie împuținată, ci ea rămîne deopotrivă aceeași[967].

CXXIX.

Și acum vă voi înfățișa, din nou cuvintele pe care le-am adus pentru dovedirea acestui lucru. Astfel, cînd se zice: „A plouat Domnul foc de la Domnul din cer"[968], cuvîntul profetic lasă să se înțeleagă că sînt doi la număr: Unul care era pe pămînt, despre Care se zice că S-a coborît să vadă strigătul sodomiților[969], și Celălalt, Care era în ceruri și Care era și Domnul Domnului de pe pămînt, ca Tată și Dumnezeu, și cauză pentru care Acesta este și puternic, și Domn, și Dumnezeu. Și, iarăși, cînd Cuvîntul zice că Dumnezeu a zis la început: „Iată Adam s-a făcut ca unul din noi"[970], cuvintele „ca unul din noi"[971] sînt și ele arătătoare de număr căci ele nu suportă metaforă, așa cum se încearcă să explice sofiștii voștri, care nici nu pot grăi, dar nici nu pot înțelege adevărul. Chiar în Înțelepciunea lui Solomon[972] s-a zis: „Dacă vă voi vesti vouă cele ce se fac zi de zi, îmi voi aduce aminte să povestesc și lucrurile din veac. Domnul m-a zidit pe mine început căilor Sale, întru lucrurile Sale. Mai înainte de veac m-a întemeiat, întru început, mai înainte de a face pămîntul și mai înainte de a face abisurile și mai înainte de a ieși la iveală izvoarele apelor, mai înainte de a fi așezați munții. Mai înainte de toate dealurile, mă naște pe mine"[973]. Și, spunînd acestea, am adăugat: Înțelegeți, o, voi, ascultători, dacă dați puțină atenție, că Cuvîntul a arătat, atît că Cel despre care este vorba, este născut din Tatăl,

967. Comparația cu cele două focuri separate, folosită de sfîntul Iustin, a fost înfățișată la capit. LXI, 1.

968. A se vedea, în legătură cu aceasta,și cap. LVI, 20–22.

969. Fac. 18, 21.

970. Fac. 3, 22.

971. Este pentru prima dată cînd apare în literatura creștină această interpretare a versetului respectiv din Facere, care a trecut apoi în tratatele moderne de teologie. Se pare, totuși, că nu sfîntul este autorul ei, că ea a circulat în mediile iudaice helenistice convertite la creștinism, încă de mai înainte.

972. Citatul care urmează nu este din Înțelepciunea lui Solomon, ci așa cum am arătat la sfîrșitul lui, din Proverbe 8, 21–25.

cu totul mai înainte decît toate creaturile şi că Cel născut este un altul cu numărul, decît Cel ce-L naşte. Căci oricine ar putea mărturisi aceasta.

CXXX.

Adevăratul Israel. Fiindcă toţi au căzut de acord, am continuat:

– Vă voi mai spune acum şi alte cîteva cuvinte, pe care nu vi le-am mai amintit pînă aici. Aceste cuvinte au fost grăite, în chip tainic de către Moisi, slujitorul cel credincios. Căci a zis astfel: „Bucuraţi-vă ceruri, dimpreună cu El şi să I se închine Lui toţi îngerii lui Dumnezeu“[974], după care am adăugat cuvintele care urmează după acestea: „Bucuraţi-vă neamuri, dimpreună cu poporul Lui şi să se împuternicească întru El toţi îngerii lui Dumnezeu, fiindcă sîngele fiilor Lui este răzbunat şi fiindcă El va răzbuna, şi va face pedepsirea vrăjmaşilor şi va răsplăti precum se cuvine pe cei ce Îl urăsc pe El şi va curăţa Domnul pămîntul poporului Lui“[975]. Prin aceste cuvinte, El ne spune nouă, neamurilor, să ne bucurăm dimpreună cu poporul Lui – cu alte cuvinte, cu Avraam, cu Isaac şi cu Iacov şi, în genere vorbind, cu profeţii şi cu toţi aceia din poporul acela, care au bineplăcut lui Dumnezeu, după cum am mărturisit mai înainte. Noi nu vom asculta, însă, pe toţi cei din neamul vostru, fiindcă prin Isaia cunoaştem că „mădularele călcătorilor de lege vor fi consumate de viermi şi de focul cel neîntrerupt“, rămînînd totuşi nemuritoare, pentru ca „să fie la vederea oricărui trup“[976]. Pe lîngă aceasta, am spus eu, o, voi, bărbaţi, voiesc să vă mai adaug şi alte cîteva cuvinte, tot din cele grăite de Moisi, din care să puteţi înţelege că oamenii au fost împrăştiaţi, de la început, de Dumnezeu după neamuri şi limbi. Dintre toate neamurile acestea, El Şi-a ales apoi neamul vostru, neamul acesta nefolositor, neascultător şi necredincios[977], arătînd mai apoi că aceia pe care i-a ales dintre toate neamurile, ca să se supună voinţei Lui, prin Hristos, pe Care-L cheamă Iacov şi pe Care-L numeşte şi Israel, numai aceia, după cum am mai spus şi mai înainte, în mai multe rînduri[978], trebuie să fie şi Iacov, şi Israel. Deci, spunînd: „Bucuraţi-vă neamuri, dimpreună cu poporul Lui“[979], El încredinţează acestora aceeaşi moştenire şi le dă aceeaşi numire. Căci, numindu-i neamuri şi spunîndu-le să se bucure dimpreună cu poporul Lui, zice aceasta spre ocara voastră. Într-adevăr, după cum voi L-aţi mîniat prin idololatrie, tot astfel aceştia

973. Pilde 8, 21–25.
974. Deut. 32, 43.
975. Ibid.
976. Is. 66, 24.
977. Comp. Osea 8, 8; Is. 30, 9; 65, 2; Deut. 32, 20.
978. Vezi şi capit. CXXIII, 5, 6.
979. Deut. 32, 43.

care erau idololatri, au fost învredniciţi să cunoască voia Lui şi să dobîndească moştenirea cea de la El.

CXXXI.

Nerecunoştinţa lui Israel. Vă voi spune acum şi cuvintele prin care se arată că Dumnezeu a împărţit toate neamurile. Acestea sînt următoarele: „Întreabă pe tatăl tău şi-ţi va vesti ţie, pe bătrînii tăi şi-ţi vor spune ţie. Cînd a împărţit Cel Prea Înalt neamurile, de îndată ce a împrăştiat pe fiii lui Adam, a pus graniţe între neamuri, după numărul fiilor lui Israel. Şi s-a făcut parte a Domnului poporul Său Iacov şi sălaş al moştenirii Lui, Israel"[980]. Zicînd acestea, am adăugat că cei şaptezeci au tradus acest loc astfel: „A pus graniţe între neamuri, după numărul îngerilor lui Dumnezeu". Cu toate acestea, pentru că puterea argumentelor mele nu se micşorează cu nimic, eu v-am dat explicarea pe care voi înşivă o daţi locului acestuia. Deci, dacă voiţi să mărturisiţi adevărul, voi nu veţi putea tăgădui cîtuşi de puţin, că noi, cei chemaţi de Dumnezeu, prin taina plină de nimicnicie şi de ocară a crucii (şi cărora, pentru mărturisirea, ascultarea şi pietatea noastră, ni se impun chinuri pînă la moarte, de către demoni şi de către armata diavolului[981], prin slujba pe care voi înşivă o faceţi), noi care suferim totul pentru ca, nici măcar din gură, să nu tăgăduim pe Hristos, prin Care am fost chemaţi la mîntuirea cea pregătită la Tatăl nostru, sîntem mai credincioşi decît voi, cei care aţi fost răscumpăraţi din Egipt „cu braţ înalt" şi „cu supravegherea marii slave"[982], atunci cînd marea, despicîndu-se şi devenind cale uscată, a ucis apoi în ea pe cei ce vă urmăreau cu armată foarte mare şi cu care de luptă strălucitoare, închizîndu-se asupra lor, marea cea transformată pentru voi în cale; cărora v-a trimis şi stîlp de lumină[983], ca să vă lumineze, pentru ca, spre deosebire de orice alt popor din lume, să vă slujiţi de o lumină proprie, neîmpuţinată şi care niciodată nu se termină; cărora şi mana, pîinea cea pentru hrană, v-a trimis-o prin îngerii cerurilor[984], pentru ca nu cumva, avînd nevoie de hrană, s-o căutaţi în altă parte; cărora şi apa din Merra v-a îndulcit-o[985] şi v-a trimis semnul Celui ce avea să Se răstignească, aşa cum v-am spus şi mai înainte, pentru ca să scăpaţi de şerpii care vă muşcau (căci Dumnezeu v-a prevenit, hărăzindu-vă toate tainele, mai înainte de vremea lor, iar voi v-aţi vădit a fi întotdeauna nerecunoscători

980. Deut. 32, 7–9.
981. Sfîntul Iustin consideră armată a diavolului pe persecutorii şi calomniatorii creştinilor, ca pe nişte sprijinitori ai demonilor, vrăjmaşi ai lui Hristos (A se vedea şi cap. X, 1; XLIX, 8 etc.).
982. Comp. Deut. 4, 34; Ieş. 6, 1 urm.; 13, 21; 16, 10; Fapte 13, 17.
983. În *LXX* citim: „Ziua stîlp de nour, spre a le arăta calea, iar noaptea stîlp de foc spre a lumina lor" (Ieş. 13, 21–22 şi 14, 24).
984. Comp. Ieş. 16, 14, urm.
985. Ier. 15, 25.

față de El); iar prin preînchipuirea întinderii mîinilor lui Moisi[986], ca și prin numele de Iisus, cu care S-a numit Cel ce dimpreună cu el a luptat împotriva lui Amalec, fapt care Dumnezeu a poruncit să fie trecut în scris, a zis că numele lui Iisus să fie întotdeauna în urechile voastre, arătînd că Acesta este acela care va șterge de sub cer pomenirea lui Amalec[987]. Este lucru vădit, însă, că pomenirea lui Amalec a rămas și după fiul lui Navi; cu toate acestea, cele istorisite de mine, o, Tryfon, arată că Dumnezeu a lămurit, că numai prin Iisus cel răstignit, ale Cărui simboale erau toate acele propovăduiri de mai înainte ale celor ce se vor întîmpla sub El, va nimici pe demoni și că aceștia se vor înfricoșa de numele Lui și că toate puterile și împărățiile de asemenea se vor teme de El și că tot neamul oamenilor vor fi evlavioși și pașnici numai cei ce vor crede în El. De asemena, vouă celor doritori de carne, vi s-au dat atîtea prepelițe, încît am putea spune că ele au fost nenumărate[988]. Pentru voi a făcut El să țîșnească apă din stîncă și a făcut ca să vă urmărească un nor, drept umbră pentru arșiță și acoperămînt pentru frig[989], vestindu-vă preînchipuirea și prezicerea altui cer nou[990]. În acest timp, nici curelele încălțămintelor voastre nu s-au rupt, nici încălțămintea nu vi s-a învechit, nici hainele nu vi s-au ros, ba, ceva mai mult, chiar și cele ale tinerilor voștri creșteau deopotrivă cu ei[991].

CXXXII.

Cu toate acestea, voi v-ați făurit un vițel, la care v-ați închinat și v-ați grăbit să vă împreunați, în chip nelegiuit, cu fiicele străinilor și să deveniți idololatri, chiar și după ce pămîntul v-a fost dat, printr-o minune atît de mare încît ați putut vedea și soarele, la ordinul bărbatului aceluia supranumit cu numele lui Iisus, oprindu-se pe cer și neapunînd pînă după treizeci și șase de ore[992], și toate celelalte minuni, care s-au făcut vouă, dintre care mi se pare că este potrivit acum să vă enumăr una, care vă va ajuta să înțelegeți pe Iisus, pe Care L-am cunoscut și noi ca Hristos, Fiu al lui Dumnezeu, Care S-a răstignit, a înviat, S-a suit la ceruri și iarăși va veni ca judecător al tuturor oamenilor, în genere, pînă la Adam. Căci știți, am zis eu, că atunci cînd cortul mărturiei a fost răpit de către vrăjmașii din Azot și cînd o plagă îngrozitoare și fără de vindecare s-a abătut asupra lor, ei s-au sfătuit și l-au pus pe o căruță, la care au înjugat două vaci, care abia atunci

986. Ieș. 17, 9—13.
987. Ieș. 17, 14; Deut. 21, 19.
988. Ieș. 16, 13; Num. 20, 11.
989. Ps. 77, 14; 104, 39.
990. Is. 65, 17; 66, 22; Apoc. 21, 1, 27; II Pt. 3, 13.
991. Deut. 8, 4; 29, 5; Neem. 9, 21.
992. Ieș. 10, 12.

fătaseră, căutînd să afle din această experienţă, dacă au fost loviţi de acea plagă din puterea lui Dumnezeu, din cauza cortului şi dacă Dumnezeu voieşte ca el să fie dus acolo, de unde a fost luat. De îndată ce au făcut acest lucru, vacile nefiind mînate de nici un om, nu au venit în locul de unde fusese luat cortul, ci s-au dus în satul unui bărbat numit Ausis, acesta avînd acelaşi nume cu cel supranumit cu numele lui Iisus, după cum am arătat mai înainte, care a introdus pe popor în pămîntul făgăduit şi li l-a împărţit lor. Ajungînd în satul acesta, vacile s-au oprit aici, arătîndu-vă şi prin aceasta că au fost conduse de numele puterii, după cum poporul care mai rămăsese dintre cei ce mai înainte ieşiseră din Egipt, a fost condus în pămîntul făgăduit, prin cel ce a luat numele de Iisus şi care, mai înainte, se chemase Ausis[993].

CXXXIII.

Şi, după toate aceste lucruri minunate şi surprinzătoare care vi s-au întîmplat şi pe care le-aţi văzut pe fiecare, la timpul său, profeţii voştri au putut să vă învinuiască, fiindcă aţi ajuns pînă acolo încît să jertfiţi pe proprii voştri copii demonilor şi, în afară de toate acestea, de a fi îndrăznit şi de a îndrăzni să săvîrşiţi nişte atentate de felul acesta împotriva lui Hristos, încît pentru toate acestea, fie ca să primiţi milă de la Dumnezeu şi de la Hristosul Lui şi să vă mîntuiţi. Căci, prin profetul Isaia, Dumnezeu ştiind că astfel veţi face, v-a blestemat în chipul următor: „Vai de sufletul lor ! Ei s-au sfătuit sfat rău asupra lor înşişi, zicînd: „Să legăm pe cel drept“, căci ne este nefolositor. Deci, ei vor mînca fructele faptelor lor. Vai de cel nelegiuit! după faptele cele rele ale mîinilor lui, i se va întîmpla lui. Poporul meu, exploatatorii voştri vă jecmănesc şi cei ce cer de la voi, vă vor subjuga. Poporul meu, cei ce vă fericesc, vă înşală şi tulbură cărările drumurilor voastre. Acum, însă, El va aduce la judecată pe poporul Său şi Însuşi Domnul va veni la judecată, împreună cu bătrînii poporului şi cu boierii lui. Iar voi, pentru ce aţi pus foc viei mele şi pentru ce ţineţi în casele voastre aceea ce aţi răpit de la cel sărac ? Pentru ce nedreptăţiţi pe poporul meu şi pentru ce aţi ruşinat faţa celor umili ?“[994]. Acelaşi profet a mai spus şi cu alte cuvinte aceleaşi lucruri: Vai de cei ce trag păcatele lor întocmai ca şi cu o funie lungă şi nelegiuirile lor întocmai ca şi cu o curea de la jugul viţelei; de cei ce zic: Să se apropie iuţeala lui şi să vină voinţa sfîntului lui Israel, ca să cunoaştem. Vai de cei ce zic că răul este bine şi binele rău; de cei ce spun luminii întuneric şi întunericului lumină, de cei ce spun amarului dulce şi dulcelui amar ! Vai de cei ce sînt înţelepţi în ei înşişi şi cunoscători înaintea lor înşişi !

993. Comp. I Regi 4.
994. Is. 3, 9—15.

Vai de cei puternici de la voi, de cei ce beau vinul, de cei ce au putere asupra voastră, de cei ce amestecă sichera, de cei ce îndreptăţesc pe cel nelegiuit pentru daruri şi de cei ce smulg dreptatea de la cel drept ! Pentru aceasta, după cum trestia va fi arsă de cărbunele din foc şi va arde împreună cu acesta din cauza flăcării celei arzătoare, rădăcina lor va fi ca bruma şi floarea lor se va ridica întocmai ca praful. Căci ei n-au voit legea Domnului Savaoth, ci au mîniat cuvîntul Domnului, Sfîntului lui Israel. Şi S-a umplut de urgie Domnul Savaoth şi a pus mîinile pe ei şi i-a lovit şi S-a mîniat pe munţi şi trupurile cele moarte ale lor au fost întocmai ca nişte murdării, în mijlocul drumului. Cu toate acestea, ei nu s-au întors, ci încă mîna lor este ridicată ![995] Într-adevăr, mîna voastră este încă ridicată pentru a face răul, şi fiindcă nici pe Hristos ucigîndu-L nu vă pocăiţi, ci, pe lîngă aceasta, şi pe noi – cei care am crezut prin El, în Dumnezeul şi Părintele tuturor ne urîţi şi ne ucideţi ori de cîte ori aveţi puterea şi blestemaţi fără încetare pe Acela şi pe noi, care sîntem ai Lui, cu toate că noi ne rugăm cu toţii pentru voi şi, în genere, pentru toţi oamenii, după cum am fost învăţaţi de Hristos, Domnul nostru, să facem, de El, Care ne-a poruncit nouă să ne rugăm pentru vrăjmaşi, să iubim pe cei ce ne urăsc şi să binecuvîntăm pe cei ce ne blestemă“[996].

CXXXIV.

Răutatea dascălilor lui Israel. Deci, dacă învăţăturile profeţilor, ca şi acelea ale lui Iisus vă tulbură, este mai bine pentru voi să urmaţi lui Dumnezeu, decît dascălilor voştri neînţelepţi şi orbi care vă îngăduie, pînă în clipa de faţă, ca fiecare dintre voi să aibă cîte patru şi cinci femei, iar atunci cînd cineva, văzînd o femeie frumoasă, ar pofti la ea, povestindu-vă faptele lui Iacov, adică ale lui Israel şi ale celorlalţi patriarhi şi spunîndu-vă că cei ce săvîrşesc nişte astfel de lucruri, nu săvîrşesc nici o nedreptate, se arată şi din acest punct de vedere nişte mizerabili şi nişte nebuni. Căci, aşa după cum v-am spus şi mai înainte, în fiecare fapt de natura aceasta, cei despre care este vorba că făceau aşa săvîrşeau iconomiile unor mari taine[997]. Astfel, în căsătoria lui Iacov[998], se săvîrşea o iconomie şi o vestire de mai înainte. Vă spun aşa, pentru ca să cunoaşteţi că dascălii voştri au privit întotdeauna nu spre ceea ce este dumnezeiesc, pentru care s-a întîmplat fiecare faptă,

995. Is. 5, 18–25.
996. Mt. 5, 44; Lc. 6, 27–28.
997. Raţiunea poligamiei la patriarhi nu trebuie căutată, după sfîntul Iustin, în senzualitatea lor (cap. CXLI, 4), nici în nevoia de a-şi înmulţi familiile, ci în planul hristologic al lui Dumnezeu-Tatăl. În legătură cu această iconomie hristologică, căreia îi aparţin patriarhii, a se vedea şi cap. XLV, 4.
998. Fac. 29, 16, urm.

ci mai mult spre patimile pămînteşti şi pline de stricăciune. Deci, luaţi aminte la ceea ce vă spun. Căsătoria lui Iacov a fost o figură a faptei celei viitoare pe care avea să o săvîrşească Hristos. Astfel, nu era îngăduit ca Iacov să ia în căsătorie, în acelaşi timp, două surori[999]. Cu toate acestea, el slujeşte lui Laban, pentru fiicele lui şi, fiind înşelat cu privire la cea mai tînără, a mai slujit încă şapte ani. Dar Lia înseamnă poporul vostru şi sinagoga, iar Rachela, Biserica noastră. Pentru acestea şi pentru servii din amîndouă, slujeşte Hristos pînă acum. Căci dacă Noe a dat spre servirea celor doi fii ai săi sămînţa celui de-al treilea[1000], acum, iarăşi, Hristos a venit pentru restabilirea amîndoror copiilor liberi, ca şi a servitorilor care sînt printre ei, învrednicind de aceleaşi bunuri pe toţi cei ce păzesc poruncile Lui, în acelaşi fel, în care, atît copiii pe care i-a avut Iacov din femeile libere, cît şi cei pe care i-a avut din roabe, i-au fost lui cu toţii fii şi de aceeaşi cinste. Iar ce fel avea să fie fiecare, s-a profeţit după ordinea lor şi după cunoaşterea de mai înainte[1001]. A slujit Iacov lui Laban pentru turmele cele tărcate şi de multe feluri[1002]; a slujit şi Hristos pînă la robia crucii[1003], pentru diferiţii şi feluriţii oameni de tot felul, dobîndindu-i pe ei prin sînge şi prin taina Crucii. Ochii Liei erau bolnavi[1004], după cum şi ochii sufletului vostru sînt foarte bolnavi. Rachela a furat pe zeii lui Laban şi i-a ascuns pînă în ziua de astăzi[1005]. Tot astfel şi zeii noştri părinteşti şi materiali s-au pierdut. În tot timpul, Iacov a fost urît de fratele lui: tot astfel şi noi acum, şi însuşi Domnul nostru, sîntem urîţi de voi şi, în genere, de alţi oameni, cu toate că de la natură sîntem fraţi cu toţii. Iacov a fost supranumit Israel; Israel s-a dovedit a fi şi Hristos, Cel ce este şi se numeşte Iisus[1006].

CXXXV.

Atunci cînd Scriptura zice: „Eu sînt Domnul Dumnezeu, Sfîntul lui Israel, Cel ce am arătat pe Israel împăratul vostru“[1007], oare nu înţelegeţi aici cu adevărat, pe Hristos împăratul cel veşnic ? Căci voi ştiţi că Iacov,

999. Sfîntul Irineu IV, XXI, 3 (P.G. VII, 1045–1046) dă aceeaşi interpretare căsătoriilor lui Iacov. Interzicerea de a lua în căsătorie două surori aparţine Legii mozaice (Lev. 18, 18), dar ea este şi un precept al legii veşnice şi naturale. Pentru că „patriarhii nu aveau încă legea mozaică“ (XLVI, 3), „nu era îngăduit“ din textul de mai sus trebuie să-l referim la legea veşnică şi naturală. Sfîntul Iustin însă nu explică în ce mod a îngăduit Dumnezeu derogarea de la această lege.

1000. Comp. Fac. 9, 25.

1001. Fac. 49, 1 urm.

1002. Fac. 29–31.

1003. Comp. Fil. 2, 7–8.

1004. Fac. 29, 17.

1005. Fac. 31, 19–34.

1006. Sfîntul Iustin face discernămînt între cele două nume ale Mîntuitorului: *Hristos* arată latura divină, tainică a fiinţei Sale, iar *Iisus* arată latura Sa omenească.

1007. Is. 43, 15.

fiul lui Isaac, nu a fost niciodată împărat. Pentru aceasta, Scriptura explicîndu-ne iarăşi pe cine numeşte împăratul *Iacov* şi *Israel,* a zis astfel: „Iacov este fiul Meu şi Eu îl voi ajuta şi Israel este alesul Meu şi sufletul Meu îl va primi. Dat-am Duhul Meu asupra Lui şi El va spune judecata neamurilor. El nu va striga şi nici nu se va auzi în afară glasul Lui; El nu va călca la pămînt trestia cea zdrobită şi nici nu va stinge inul aprins, pînă ce nu va spune biruinţa şi va primi judecata şi El nu va fi zdrobit pînă ce nu va stabili judecata pe pămînt. Iar întru numele Lui vor nădăjdui neamurile“ [1008]. Nu cumva neamurile nădăjduiesc în patriarhul Iacov şi chiar voi înşivă, iar nu în Hristos ? Deci, după cum Scriptura numeşte pe Hristos *Israel* şi *Iacov,* tot astfel şi noi, care am fost tăiaţi din pîntecele lui Hristos, sîntem neamul israelit cel adevărat. Dar, să luăm aminte, mai bine, la cuvîntul acesta însuşi: „Voi scoate, zice, sămînţa din Iacov şi din Iuda: şi va moşteni muntele cel sfînt al Meu şi-l vor moşteni aleşii Mei şi servii Mei şi vor locui acolo. Şi vor fi în păduri poieni pentru turme, iar valea Ahor spre odihnă cirezilor, pentru poporul şi pentru cei care M-au căutat. Voi, însă, care M-aţi părăsit şi care aţi uitat numele cel sfînt al Meu şi aţi pregătit masa demonilor, vărsînd demonului libaţiuni de vin amestecat cu apă, veţi fi daţi de Mine sabiei. Şi toţi veţi cădea în măcel, pentru că v-am chemat şi n-aţi ascultat, v-am vorbit şi n-aţi ţinut seamă, ci aţi făcut răul înaintea Mea, alegînd cele ce Eu nu am voit“ [1009]. Acestea sînt cuvintele Scripturii. Şi, desigur că voi înşivă înţelegeţi că, ceea ce se numeşte acum sămînţa lui Iacov, este cu totul altceva, iar nu cum şi-ar mai putea cineva închipui că se mai poate spune despre poporul vostru. Căci nu este cu putinţă ca cei ce au fost semănaţi de Iacov să cedeze dreptul de intrare celor născuţi din Iacov şi nici ca cel care aduce poporului ocara de a nu-l judeca demn de moştenire, ca şi cum l-ar protegui, iarăşi să i-o făgăduiască. Ci, după cum zice acolo profetul: „Şi acum tu, casă a lui Iacov, vino şi să mergem în lumina Domnului; căci El a dat drumul poporului Lui, casei lui Iacov, pentru că ţara lor s-a umplut, ca de la început, de ghicitori şi de prezicători“ [1010]. Tot asemenea şi aici, noi trebuie să înţelegem două seminţii ale lui Iuda şi două neamuri, ca şi două case ale lui Iacov: una care s-a născut din sînge [1011], iar cealaltă din credinţă şi din Duh.

CXXXVI.

Tot despre adevăratul Israel. Vedeţi, deci, cum vorbeşte acum poporului, după cele grăite mai sus: „După cum, găsindu-se boabe într-un

1008. Is. 42, 1–4.
1009. Is. 65, 9–12.
1010. Is. 2, 5–6.
1011. Comp. In. 1, 13.

ciorchine, vor zice: nu-l distruge, fiindcă binecuvîntarea este în el, tot astfel voi face pentru cel ce-Mi slujeşte Mie. Din cauza lui, Eu nu-i voi nimici pe toţi". Iar după aceasta adaugă: „Şi voi scoate sămînţa cea din Iacov şi din Iuda"[1012]. Este lămurit, prin urmare, că, dacă El Se va mînia atît de mult împotriva acelora şi dacă ameninţă că numai puţini dintre ei vor mai rămîne, făgăduieşte, totuşi, că va scoate pe alţii, care să locuiască în muntele Lui. Şi aceştia sînt aceia pe care a zis că-i va semăna[1013] şi-i va naşte[1014]; căci voi, nici atunci cînd vă cheamă nu-L suferiţi şi nici atunci cînd vă vorbeşte nu-L ascultaţi, ci, ceva mai mult, aţi făcut răul înaintea Domnului[1015]. Iar ceea ce a covîrşit răutatea voastră a fost că aţi urît pe Dreptul pe care L-aţi ucis, ca şi pe aceia care au primit de la El să fie aşa cum sînt, adică pioşi, drepţi şi iubitori de oameni. Astfel: „Vai de sufletul lor, zice Domnul, fiindcă au plănuit sfat rău împotriva lor înşile, zicînd: Să punem mîna pe cel drept, fiindcă ne este nefolositor"[1016]. Căci voi nu aţi jertfit lui Baal, ca părinţii voştri şi nici nu aţi adus prăjituri armatei cerului[1017], în locuri umbrite, sau pe înălţimi, cu toate acestea aţi făcut ceva mai rău, fiindcă nu L-aţi primit pe Hristosul Lui. Într-adevăr, cel ce-L dispreţuieşte pe Acesta, dispreţuieşte voinţa lui Dumnezeu şi cel ce-L insultă şi-L urăşte, urăşte şi insultă, în chip lămurit, şi pe Cel ce L-a trimis pe El; iar dacă cineva nu crede în El, nu crede propovăduirilor profeţilor, care L-au binevestit şi L-au propovăduit tuturor[1018].

CXXXVII.

Îndemnuri şi reproşuri adresate Iudeilor. Deci, fraţilor, să nu spuneţi nimic rău cu privire la Cel Răstignit şi nici să nu luaţi în derîdere loviturile pe care El le-a primit şi prin care este cu putinţă tuturor vindecarea, după cum şi noi am fost vindecaţi[1019]. Căci ar fi fost frumos ca, încredinţîndu-vă cuvintelor Scripturii, să vă circumcideţi împietrirea inimii, întrucît circumciderea trupească pe care voi o aveţi, o aveţi nu datorită vreunei idei înnăscute în voi, fiindcă ea v-a fost dată vouă ca un semn, iar nu ca o lucrare de îndreptăţire, după cum ne silesc să înţelegem cuvintele Scripturii. Deci, mărturisindu-L împreună cu noi, ca Fiu al lui Dumnezeu, nu-L ocărîţi şi

1012. Is. 65, 8—9.
1013. Comp. Ier. 38, 27.
1014. Comp. Iez. 36, 12.
1015. Is. 65, 12.
1016. Is. 3, 9—10.
1017. Comp. Ier. 7, 18. „Armata cerului" menţionată aici arată, fără îndoială pentru sfîntul Iustin, ca şi pentru profetul Ieremia — ţinînd seama de diferenţa timpului — divinităţile astrale de origine babiloniană.
1018. Comp. In. 5, 23, 46.
1019. Is. 53, 5.

nici, încrezîndu-vă în învățăturile fariseilor, nu-L luați în derîdere pe împăratul lui Israel, după rugăciune, așa cum vă învață căpeteniile sinagogilor voastre să faceți. Căci, dacă cel ce se atinge de cei care nu sînt bineplăcuți lui Dumnezeu este întocmai ca acela care se atinge de pupila ochiului lui Dumnezeu[1020], cu cît mai mult, cel ce se atinge de cel iubit al lui Dumnezeu[1021]. Iar că acest lucru este altfel, s-a dovedit îndeajuns.

Fiindcă ei continuau să tacă, am zis:

– Acum, o, prieteni, am să vă citez și Scripturile, așa cum au fost ele traduse de cei șaptezeci. Căci atunci cînd vi le-am citat, mai înainte, așa cum le aveți voi, am voit numai să încerc să văd care era părerea voastră. Astfel, citindu-vă Scriptura, care zice: „Vai de ei, fiindcă au plănuit sfat rău împotriva lor înșile, spunînd. . .", am adăugat așa cum au tradus cei șaptezeci: „Să punem mîna pe Cel drept fiindcă ne este nefolositor", cu toate că, la începutul discuției noastre, ceea ce voi înșivă voiți să spuneți că s-a zis: „Să legăm pe Cel drept, fiindcă ne este nefolositor"[1022], a rămas așa precum voiți voi să citiți. Dar voi făceați atunci altceva și mi se pare că n-ați dat ascultare, așa cum trebuie, cuvintelor mele. Fiindcă, însă, și acum ziua este gata să se termine (căci soarele este aproape să apună), voi adăuga doar un singur lucru, la cele spuse pînă acum, și apoi voi termina. Ceea ce voiesc să vă spun acum, ați auzit și mai înainte, în cele spuse de mine[1023]. Cu toate acestea mi se pare că este drept ca să reiau, din nou și acum lucrul acesta.

CXXXVIII.

Noe și Potopul. Cunoașteți, desigur, prietenilor, că în Isaia s-a zis de către Dumnezeul Ierusalimului: „În timpul potopului lui Noe, te-am mîntuit"[1024]. Și, ceea ce a zis Dumnezeu este că taina oamenilor care aveau să fie mîntuiți s-a întîmplat în timpul potopului. Căci dreptul Noe, dimpreună cu ceilalți oameni din timpul potopului, adică cu femeia, cu cei trei fii ai lui și cu femeile lor, care erau în număr cu toții de opt, au fost un simbol al zilei celei de a opta[1025] cu numărul, în care S-a arătat Hristosul nostru înviat din morți și care, în ceea ce privește puterea, este întotdeauna cea dintîi. Într-adevăr, Hristos fiind întîiul-născut al întregii zidiri[1026], El S-a făcut, iarăși, început al unui alt neam, adică al celui renăscut de El, prin

1020. Zah. 2, 8.
1021. Comp. Ef. 1, 6.
1022. Is. 3, 9–10.
1023. A se vedea cap. XVII, 2 și cap. CXXXIII, 2.
1024. Comp. Is. 54, 8–9.
1025. Sfîntul Iustin înfățișează aici din nou valoarea simbolică a numărului „opt" ca o ipoteză convențională a unei săptămîni de opt zile, dintre care ultima a fost pusă în evidență de Iisus, prin Învierea Lui.
1026. Col. 1, 15.

apă, credinţă şi lemnul care a avut în el taina Crucii, tot aşa cum şi Noe a găsit mîntuirea în lemn, dimpreună cu cei ai lui, fiind purtat de acesta pe deasupra apelor. Deci, cînd profetul a zis: „În timpul lui Noe te-am mîntuit", după cum am arătat mai înainte, zice aceasta deopotrivă poporului aceluia, care este credincios către Dumnezeu şi are simboalele acestea. Moisi, avînd un toiag în mînă, a trecut poporul vostru prin Marea Roşie. Voi gîndiţi că el a vorbit numai neamului vostru sau pămîntului. Cum însă, după cum spune Scriptura, în timpul potopului, tot pămîntul a fost acoperit de potop, iar apa s-a ridicat cu cincisprezece coţi deasupra tuturor munţilor, este lămurit că el nu a vorbit pămîntului, ci poporului care s-a încrezut în el, căruia i-a şi pregătit de mai înainte un loc de odihnă în Ierusalim[1027], după cum s-a dovedit prin toate simboalele din timpul potopului. Şi am zis că, prin apă, prin credinţă şi prin lemn, cei care se pregătesc şi se pocăiesc de cele ce-au păcătuit, vor scăpa de judecata lui Dumnezeu, care va veni.

CXXXIX.

Noe şi fiii săi. De altfel, în timpul lui Noe a mai fost profeţită şi o altă taină că se va săvîrşi, pe care însă, voi nu o ştiţi. Şi aceasta este astfel: În binecuvîntările cu care Noe a binecuvîntat pe cei doi fii ai lui, el a blestemat pe fiul celui de-al treilea fiu al lui. Căci Duhul cel profetic nu avea să blesteme pe fiul care a fost binecuvîntat de Dumnezeu, dimpreună cu ceilalţi doi, dar, pentru că pedeapsa păcatului trebuia să fie asupra întregului neam al fiului, care a rîs de goliciunea tatălui lui, a pornit blestemul de la fiul acestuia[1028]. În cele ce a spus, el a prezis că cei care se vor naşte din Sem, vor stăpîni posesiunile şi locuinţele lui Chanaan şi iarăşi, că cei ce se vor naşte din Iafet, vor stăpîni, cele ce fiii lui Sem au stăpînit, luînd de la cei ai lui Chanaan, smulgîndu-le cu forţa de la fiii lui Sem, în acelaşi chip în care şi fiii lui Sem le-au smuls cu forţa de la fiii lui Chanaan şi le-au stăpînit. Că astfel s-a întîmplat, ascultaţi. Voi, cei care vă trageţi după neam din Sem, aţi venit, după voinţa lui Dumnezeu, în pămîntul fiilor lui Chanaan şi l-aţi stăpînit. Că, iarăşi, fiii lui Iafet[1029], după judecata lui Dumnezeu, venind şi ei asupra voastră, v-au smuls pămîntul cu forţa şi l-au stăpînit, este de asemenea lămurit. Acestea au fost spuse în chipul următor: „S-a trezit Noe de pe urma vinului şi a cunoscut cîte i-a făcut fiul lui cel mai tînăr. Şi a zis: Blestemat să fie copilul lui Chanaan şi să fie serv fraţilor lui. Şi a zis:

1027. Dar sfîntul Irineu, V, XXX, 4 (P.G. VII, 1207) nu vorbeşte aici despre Ierusalimul cel ceresc, ci de împărăţia de o mie de ani din Ierusalimul Iudeii. A se vedea şi capit. LXXXI, 3.

1028. Comp. Fac. 9.

1029. „Fiii lui Iafet" arată aici pe cuceritorii romani.

Binecuvîntat este Domnul Dumnezeul lui Sem şi Chanaan să fie servul lui. Lărgească Domnul pe Iafet şi să locuiască el casele lui Sem, iar Chanaan să fie servul lui"[1030]. Astfel, fiindcă două popoare au fost binecuvîntate, cele din Sem şi din Iafet, şi fiindcă cele din Sem sînt cunoscute ca cele dintîi care au pus stăpînire pe casele lui Chanaan, iar după ele au fost prezise că cele din Iafet vor succeda celor dintîi la stăpînirea aceloraşi posesiuni, şi fiindcă amîndoror acestor popoare li s-a dat spre servire unul şi acelaşi popor, cel din Chanaan, Hristos urmînd puterii Părintelui celui Atotputernic, care I-a fost dată Lui, a venit chemînd la prietenie, la binecuvîntare[1031], la pocăinţă şi la locuirea laolaltă, care urmează să fie în acelaşi pămînt al tuturor sfinţilor şi a cărui stăpînire le-a făgăduit-o, după cum s-a dovedit mai înainte. Din cauza aceasta, oamenii de pretutindeni, fie servi, fie liberi, crezînd în Hristos şi cunoscînd adevărul din cuvintele Lui şi ale profeţilor, ştiu că vor fi laolaltă cu El, în pămîntul acela şi că vor moşteni bunurile cele veşnice şi nestricate.

CXL.

Iacov şi soţiile lui. De aici şi Iacov, după cum am spus mai înainte[1032], fiind o figură a lui Hristos, a luat în căsătorie pe cele două serve ale celor două femei libere ale lui, născînd cu ele fii, pentru ca să vestească de mai înainte, că Hristos va primi la Sine şi pe toţi aceia dintre fiii lui Channan care sînt în neamul lui Iafet, deopotrivă cu cei liberi şi-i va socoti drept copii şi moştenitori laolaltă: iar aceştia sîntem noi, dar voi nu puteţi să înţelegeţi aceasta, pentru că nu puteţi să beţi din izvorul cel viu al lui Dumnezeu, ci beţi numai „din gropile cele sparte, care nu pot păstra în ele apă", după cum spune Scriptura[1033]. Iar gropi sparte şi fără de apă sînt acelea pe care vi le-au săpat dascălii voştri înşişi, după cum spune lămurit Scriptura[1034]; ei, care vă învaţă învăţături şi porunci omeneşti. Ceva mai mult, ei se înşeală pe ei înşişi, odată cu voi, socotind că, fiind în genere din sămînţa cea după trup a lui Avraam[1035], chiar dacă sînt păcătoşi, necredincioşi şi neascultători faţă de Dumnezeu, li se va da totuşi împărăţia cea veşnică, ceea ce Scripturile au dovedit că nu este aşa. Căci, dacă ar fi aşa, atunci Isaia n-ar fi mai spus: „Dacă Domnul Savaoth nu ne-ar fi lăsat nouă o sămînţă, am fi fost ca Sodoma şi ca Gomora"[1036], iar

1030. Fac. 9, 24–27.
1031. I Pt. 3, 9.
1032. A se vedea capit. CXXXIV, 1.
1033. Ier. 2, 13.
1034. Is. 29, 13; Comp. Mt. 15, 9.
1035. Comp. Mt. 3, 9.
1036. Is. 1, 9.

Iezechiel n-ar fi zis că: „Chiar dacă Noe, Iacov şi Daniel ar cere fii şi fiice, nu li se va da lor; căci nici tatăl în locul fiului, nici fiul în locul tatălui, ci fiecare va fi pierdut pentru păcatul lui şi fiecare va fi mîntuit pentru dreptatea pe care o va fi săvîrşit"[1037]. Şi, iarăşi, Isaia n-ar fi zis că: „Vor vedea mădularele călcătorilor de lege; viermele lor nu va înceta, iar focul lor nu se va stinge şi vor fi spre privelişte oricărui trup"[1038]. Tot astfel, Domnul nostru n-ar fi zis, după voinţa Părintelui şi a Stăpînului tuturor, care L-a trimis: „Vor veni de la apusuri şi de la răsărituri şi se vor odihni dimpreună cu Avraam, Isaac şi Iacov, în împărăţia cerurilor, iar fiii împărăţiei vor fi aruncaţi întru întunericul cel mai din afară"[1039]. Şi am dovedit îndeajuns în cele de mai înainte, că cei care au fost cunoscuţi de mai înainte ca nedrepţi şi cei care, fie dintre îngeri, fie dintre oameni aveau să fie astfel, sînt răi nu din cauza lui Dumnezeu, ci sînt astfel fiecare din cauza lui, adică după cum fiecare se va arăta a fi.

CXLI.

Despre Pocăinţă. Pentru ca nu cumva să aveţi motiv să ziceţi că trebuia ca Hristos să fie răstignit şi că trebuia ca în neamul vostru să fie călcători de lege, pentru că nu putea fi altfel, am spus mai înainte, la locul potrivit, că Dumnezeu intenţionînd ca îngerii şi oamenii să urmeze voia Lui, a voit să-i facă liberi în ceea ce priveşte săvîrşirea dreptăţii, înzestrîndu-i cu raţiune pentru a şti de cine au fost făcuţi şi prin cine există acum, ei, care mai înainte, nu existau, dînd totodată şi legea de a fi judecaţi de El, atunci cînd vor săvîrşi ceva împotriva dreptei raţiuni. De aceea, atunci cînd săvîrşim răul, noi oamenii şi îngerii sîntem vădiţi prin noi înşine, dacă mai înainte nu ne pocăim. Căci, dacă cuvîntul lui Dumnezeu preveseşte, în genere, că unii dintre îngeri şi dintre oameni vor fi pedepsiţi, face aceasta fiindcă El i-a cunoscut pe aceştia de mai înainte, că aveau să fie răi, iar nu fiindcă Dumnezeu i-ar fi făcut astfel. Aşa că, dacă se vor pocăi, toţi cei ce vor voi să dobîndească milă de la Dumnezeu vor putea să o dobîndească, iar Cuvîntul propovăduieşte că unii ca aceştia vor fi fericiţi, zicînd: „Fericit acela, căruia Domnul nu-i va socoti păcatul"[1040]. Cu alte cuvinte, numai cel ce se va pocăi de păcate va lua iertarea păcatelor de la Dumnezeu, iar nu cum vă înşelaţi voi pe voi înşivă şi cum se înşeală şi alţii ca voi, cu privire la cele de mai sus, spunînd că, şi dacă ar fi păcătoşi, fiindcă cunosc totuşi pe Dumnezeu, Domnul nu le va socoti lor păcatul. Mărturie cu privire la

1037. Iez. 14, 14–20; 18, 4–20; Deut. 24, 26.
1038. Is. 66, 24.
1039. Mt. 8, 11–12.
1040. Ps. 31, 2.

aceasta avem unul dintre păcatele lui David, pe care acesta l-a făcut din cauza lăudăroşeniei, care păcat numai atunci i-a fost iertat, cînd, după cum se scrie, a plîns şi s-a jeluit[1041]. Şi dacă unuia ca acestuia nu i s-a dat iertarea pînă nu s-a pocăit, ci i s-a dat iertarea numai atunci cînd a plîns şi a făcut acestea, acest mare împărat, acest uns şi profet, cum, atunci, cei necuraţi şi pierduţi cu totul pot avea nădejde că păcatul lor nu va fi socotit de Domnul, atîta vreme cît ei nu se vor jelui, nu-şi vor lovi pieptul şi nu se vor pocăi ? Şi fapta aceasta singură a păcatului lui David faţă de femeia lui Urie, o, voi, bărbaţi, arată că, dacă patriarhii au avut mai multe femei, n-au făcut aceasta ca o curvie ci că ceea ce se săvîrşea prin ei a fost o iconomie şi tot felul de taine. Căci dacă ar fi fost îngăduit ca cineva să ia femeia pe care o vrea, cînd o vrea şi deci să ia cîte femei vrea, ceea ce fac oamenii din neamul vostru pe tot pămîntul unde se aşează şi unde sînt trimişi, luîndu-şi femei în numele căsătoriei, cu atît mai mult i s-ar fi îngăduit lui David să facă lucrul acesta.

Spunînd acestea, o, prea iubitule Marcus Pompeius[1042], m-am oprit aici.

CXLII.

Despărţirea lui Iustin de Tryfon. Tryfon, tăcînd cîtva timp, a zis apoi:

– Vezi că discuţia noastră nu s-a făcut dintr-o dorinţă profesională de a discuta. În ce mă priveşte pe mine, mărturisesc că am fost în chip deosebit de plăcut impresionat de întîlnirea noastră şi socotesc că şi tovarăşii mei se găsesc în aceeaşi stare sufletească, ca şi mine: căci am aflat mult mai mult decît am aşteptat şi decît era cu putinţă să aştepte cineva vreodată. Dacă ar fi fost cu putinţă să facem lucrul acesta mai des, am fi folosit şi mai mult, cercetînd cuvintele Scripturii. Fiindcă, însă, tu eşti gata de îmbarcare şi zi de zi aştepţi să porneşti pe mare dacă vei pleca, să nu-ţi fie silă să-ţi aduci aminte de noi, ca de nişte prieteni.

– În cît mă priveşte, i-am răspuns eu, dacă ar fi să mai rămîn, aş voi ca, în fiecare zi, să fac aceasta cu voi. Fiindcă aştept, însă, ca să mă îmbarc, cu

1041. Ps. 26, 2, urm.

1042. Cît priveşte identitatea acestui Marcus Pompeius, căruia sfîntul Iustin îi dedică acest *Dialog cu Tryfon,* ea nu poate fi definitiv stabilită. Desigur că Marcus Pompeius va fi fost o personalitate în lumea creştină de atunci. Printre asemenea personalităţi creştine cu acest nume, în epoca respectivă, cunoaştem pe un Marcu, întîistătătorul Bisericii din Alexandria; un alt Marcu, episcopul Aeliei (Ierusalimului) reconstruit sub Hadrianus şi în fine pe Marcu, celebrul gnostic, care a putut fi ortodox, mai înainte de a se despărţi de credinţa comună. Sfîntul Iustin,care era din Naplusa, va fi avut prilejul să cunoască probabil mai bine dintre cei trei pe Marcu, episcopul Aeliei, decît pe ceilalţi. Dar faptul acesta nu poate constitui un argument sigur că acestuia i-a fost dedicat *Dialogul cu Tryfon.* A se vedea G. Archambault, *Justin,Dialogue avec Tryphon,* vol. II, Paris, 1909, p. 309–310.

îngăduinţa şi cu ajutorul lui Dumnezeu, vă sfătuiesc ca, începînd lupta aceasta măreaţă pentru mîntuirea voastră să vă siliţi să daţi preferinţă Hristosului Dumnezeului celui Atotputernic, mai mult decît dascălilor voştri.

După aceasta, ei au plecat, urîndu-mi mîntuire şi din călătoria mea şi de orice alt rău.

Iar eu, rugîndu-mă pentru ei, am zis: Nu pot să vă urez nimic altceva mai bun, o, voi, bărbaţi, decît ca, cunoscînd că prin această cale s-a dat înţelepciune fiecărui om, să faceţi şi voi, la fel cu noi şi să credeţi că Iisus este Hristosul lui Dumnezeu.

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

A

B

C

D

E

F

G

H

I

N

O

P

T

U

V

Z

X

TEOFIL AL ANTIOHIEI

TREI CĂRŢI CĂTRE AUTOLIC

TRADUCERE,
INTRODUCERE, NOTE ŞI INDICE
DE
PR. D. FECIORU

INTRODUCERE

Despre Teofil al Antiohiei avem foarte puține știri; pe unele le găsim în singura lui lucrare ce ni s-a păstrat – Cele Trei cărți către Autolic – iar pe altele în istoricii Eusebiu al Cezareii și Ieronim; și unul și altul ne dau o listă a lucrărilor lui Teofil și ne spun că a fost episcop al Antiohiei; Eusebiu îl dă ca al șaselea episcop al Antiohiei din anul 169 pînă în anul 177 (I. B., IV, 20; Cron. la anul 2185), iar Ieronim îl consideră cînd al șaselea episcop al Antiohiei (De vir. ill., XXV), cînd al șaptelea episcop, socotind pe sfîntul apostol Petru ca primul episcop al Antiohiei (Epist. 121, c. 6).

Teofil era de origine păgînă, născut, după cum spune în lucrarea sa, în regiunile învecinate cu fluviile Tigru și Eufrat: „celelalte două rîuri, numite Tigru și Eufrat, sînt bine cunoscute de noi, ele sînt vecine cu regiunile noastre" (II, 24). Era probabil fiul unor oameni cu stare, care i-au putut da o instrucție aleasă, pentru că Cele trei cărți către Autolic ni-l arată foarte bun cunoscător al literaturii și filozofiei grecești. O. Bardenhewer este de părere – neacceptată de G. Bardy –, că Teofil avea și cîteva cunoștințe de limbă ebraică, pentru că tîlcuiește în grecește numele evreiești: Sabbaten, Eden și Noe: „Evreii numesc ziua a șaptea „Sabbaten"; și se traduce în grecește prin: „șapte" (II, 12); Cuvîntul „Eden" este un cuvînt ebraic și înseamnă „desfătare" (II, 24); „Noe", un nume evreiesc, care în limba greacă se tîlcuiește „odihnă" (III, 19). După propria sa mărturisire, a îmbrățișat creștinismul în urma citirii cărților Sfintelor Scripturi: „Și eu nu credeam în învierea morților, dar acum, după ce am înțeles bine aceste lucruri, cred, am dat de Sfintele Scripturi ale sfinților profeți, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis pe cele de mai înainte așa cum s-au întîmplat, pe cele prezente așa cum se întîmplă, iar pe cele viitoare în ordinea în care se vor împlini. Luînd așadar dovadă de cele întîmplate, prezise de mai înainte, nu mai sînt necredincios, ci cred, supunîndu-mă lui Dumnezeu"(I,14).

Ajuns episcop al Antiohiei, Teofil și-a îndreptat activitatea sa pastorală în două direcții: 1. zidirea sufletească și instruirea credincioșilor săi

prin comentarii la Scriptură şi cuvîntări catehetice, ţinute noilor convertiţi; şi 2. combaterea ereziilor, împotriva cărora a şi scris.

Data morţii sale nu este sigură. Eusebiu dă ca an al morţii lui Teofil anul 177; dar Teofil, la sfîrşitul lucrării către Autolic (III, 27), vorbeşte de moartea împăratului Marcu Aureliu, care s-a întîmplat în 180; deci la această dată Teofil trăia. Unii cercetători au căutat să explice această nepotrivire, inventînd doi Teofili: un Teofil, episcop al Antiohiei, care moare, după cum spune Eusebiu, în anul 177, şi un alt Teofil, laic nu episcop, autor al celor Trei cărţi către Autolic. Acestei ipoteze, însă, i se opun două fapte: 1. Şi Eusebiu şi Ieronim îl dau pe Teofil, episcopul Antiohiei, ca autor al celor Trei cărţi către Autolic; 2. Toată lumea e de acord că datele cronologice din lucrările istorice ale lui Eusebiu sînt în cea mai mare parte aproximative. Urmează că moartea lui Teofil, episcopul Antiohiei, trebuie pusă după anul 180, probabil în jurul anului 185, după opinia majorităţii patrologilor.

Martirologiul roman înscrie numele lui Teofil, episcopul Antiohiei, la 13 octombrie; Sinaxarul Bisericii Constantinopolitane nu face nici o menţiune de numele său.

SCRIERI

Din multele scrieri ale lui Teofil, au ajuns pînă la noi numai apologia sa: Trei cărţi către Autolic. Cine este acest Autolic, nu ştim. Era, însă, un bărbat studios, de o vîrstă cu Teofil, care-şi petrecea tot timpul în biblioteci: „Că nu pregeţi, îi spune Teofil, de ţi-ar fi cu putinţă, să stai şi noaptea în biblioteci" (III, 4). Probabil că Teofil l-a cunoscut şi s-a împrietenit cu el întîlnindu-l într-o bibliotecă, pentru că amîndoi erau îndrăgostiţi de studii şi de carte; pentru Teofil stă mărturie mulţimea de poeţi, scriitori şi filozofi citaţi în scrierea sa, rod al unui contact direct cu lucrările lor, nu al folosirii florilegiilor, cum susţin unii cercetători, iar pentru Autolic, spusele lui Teofil. Şi se poate că acolo creştinul, cu tăria credinţei sale, care pulsează în fiecare rînd al apologiei sale, s-a confruntat cu păgînul, care se lăuda cu zeii lui şi se mîndrea cu frumuseţea gîndirii şi culturii greceşti. Şi e cu putinţă ca acolo, într-o bibliotecă, să fi început discuţia între cei doi prieteni, care a dat naştere lucrării pe care o avem astăzi. Început al discuţiei l-a făcut poate chiar Autolic, care se lăuda cu zeii lui, că spune Teofil: „Aşadar, o, prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deşarte, lăudîndu-te cu zeii tăi de piatră şi de lemn, făuriţi, turnaţi, sculptaţi sau pictaţi, care nici nu văd, nici nu aud — că sînt idoli şi lucruri de mîini omeneşti — ba încă mă mai numeşti în bătaie de joc creştin, ca şi cum aş

purta un nume urît, ei bine, mărturisesc că sînt creştin şi port acest nume iubit de Dumnezeu" (I, 1).

Vorbindu-i de Dumnezeu, Autolic îi spune: „Arată-mi pe Dumnezeul tău !". Teofil îi răspunde, vorbindu-i de fiinţa lui Dumnezeu: Dumnezeu este mai presus de toate; depăşeşte toate posibilităţile noastre de cunoaştere; nu poate fi văzut cu ochii trupului, ci cu ochii sufletului şi numai de cei care au curate inimile şi viaţa; se poate înţelege însă din lucrurile Sale şi din purtarea de grijă pe care o are de întreaga lume. Desăvîrşit, Dumnezeu va putea fi văzut la învierea morţilor. „Dar tu nu crezi în învierea morţilor ! îi spune Teofil. Cînd va fi învierea morţilor, atuncea, vrînd-nevrînd, vei crede; dar credinţa de atunci va fi socotită necredinţă, dacă acum nu crezi" (I, 8).

La replica lui Autolic: „Arată-mi cel puţin un om înviat din morţi, ca văzîndu-l să cred !", Teofil îi răspunde:

„Mai întîi ce lucru mare este dacă crezi după ce ai văzut săvîrşită învierea !"

În continuare, Teofil îi arată cum sînt zeii păgînilor, ai grecilor şi ai egiptenilor; zeii grecilor sînt mîncători de copii, desfrînaţi, ucigaşi, beţivi, iar zeii egiptenilor sînt şerpii, animalele domestice, animalele sălbatice, vieţuitoarele din mare.

Prima discuţie dintre cei doi prieteni, care formează cartea întîia (14 capitole), a luat sfîrşit fără ca Autolic să se lase convins. Şi cu toate că discuţia a fost aprinsă, cu toate că Autolic i-a vorbit aspru lui Teofil şi i-a socotit o nebunie spusele sale, totuşi cei doi s-au despărţit unul de altul „cu foarte mare prietenie" şi s-a dus fiecare la casa lui (II, 1).

Celelalte două cărţi, a doua (38 de capitole) şi a treia (30 de capitole), nu mai sînt transcrieri ale discuţiilor dintre cei doi prieteni, ci lucrări scrise de Teofil şi trimise lui Autolic. Amîndouă sînt scrise la rugămintea lui Autolic.

Teofil acceptă cu plăcere rugămintea şi la începutul cărţii a doua îi spune: „Deşi sînt neiscusit la cuvînt, totuşi vreau acum în această scriere să-ţi dovedesc mai precis zadarnica ta strădanie şi deşarta religie în care te găseşti; totodată doresc să-ţi fac cunoscut adevărul cu ajutorul cîtorva istorii de-ale voastre, pe care le cunoşti din citit, dar pe care poate că nu le înţelegi" (II, 1).

Potrivit acestui plan, Teofil prezintă mai întîi absurditatea credinţei în zei şi contrazicerile poeţilor şi scriitorilor păgîni cu privire la zei şi la originea lumii, apoi expune, cu bogate comentarii ale textului biblic, doctrina despre facerea lumii şi facerea omului, despre rai şi izgonirea omului din rai, despre potop şi genealogiile neamului omenesc, despre cultul

lui Dumnezeu şi poruncile lui Dumnezeu. Şi pentru ca păgînul Autolic să nu se simtă cu totul străin în faţa noii doctrine, Teofil, la sfîrşitul acestei cărţi, împlinind-şi ultima parte a planului său trasat la începutul ei, vine în sprijinul demonstraţiei sale şi cu texte din literatura păgînă, care, după cum însuşi se exprimase, nu au fost înţelese poate cum trebuie de prietenul său. Ilustrarea aceasta o face cu un fragment lung de 84 versuri din Sibila, profetesă între păgîni, în care se află aceeaşi doctrină ca şi în cărţile sfinte ale creştinilor şi cu numeroase citate din poeţii şi scriitorii greci, care conţin idei, apropiate de cuvintele profeţilor, despre dreptate, despre judecată şi pedeapsă, despre purtarea de grijă a lui Dumnezeu, despre pieirea lumii prin foc.

Teofil îşi încheie această a doua scriere cu un memento pe măsura intelectuală a prietenului său: „Trebuie, dar, ca cel care este amator de ştiinţă să şi iubească ştiinţa. Caută deci să stai de vorbă cu creştinii, ca şi prin viu grai să afli adevărul" (II, 38).

Autolic n-a fost convins. O spune chiar Teofil: „Cînd stai de vorbă cu mine, socoteşti încă basm cuvîntul adevărului" (III, 1). Mai mult, Autolic, pentru a veşteji entuziasmul cu care Teofil i-a prezentat şi interpretat cărţile lui Moisi şi ale profeţilor, le atacă spunîndu-i că „sînt scrise de curînd şi noi" (III, 1).

Pentru a respinge acest nou atac, Teofil îi adresează o altă scriere: Cartea a treia. Dar înainte de a demonstra vechimea scrierilor creştine, Teofil, în capitolele 2—15, respinge acuzaţiile de imoralitate şi de antropofagie, aduse de păgîni creştinilor, arătînd superioritatea doctrinei creştine şi curăţenia vieţii creştinilor, în opoziţie cu desfrîul, adulterul şi incestul profesat de poeţii şi scriitorii păgîni, chiar de Platon „cel mai curat dintre filozofi", care rînduieşte ca femeile să fie comune tuturor, şi în opoziţie cu pervertirile sexuale, incestul şi crimele zeilor: creştinii cred într-un singur Dumnezeu şi se supun poruncilor lui Dumnezeu de a trăi în dreptate, de a fi caşti, de a iubi pe duşmani, de a se supune autorităţilor. „Departe de creştini, spune Teofil, de a gîndi să facă nişte fapte ca acestea ! La ei castitatea este o realitate, înfrînarea se practică, monogamia se păstrează, curăţia se păzeşte, nedreptatea este izgonită, păcatul este smuls din rădăcină, dreptatea este trăită, legea stăpîneşte, cinstirea de Dumnezeu se săvîrşeşte, Dumnezeu se mărturiseşte, adevărul este preţuit, harul nu se pierde, pacea ne acoperă, cuvîntul sfînt ne povăţuieşte, înţelepciunea ne învaţă, viaţa se încununează, Dumnezeu împărăţeşte" (III, 15). În capitolele 16—30, Teofil, folosind cronologia dată de Biblie şi scrierile istoricilor păgîni, demonstrează, cu cifre, că religia creştină este mai veche decît toate celelalte religii, pentru că scrierile lui Moisi sînt scrise cu 900 sau 1000 de ani înainte de

războiul troian, iar scrierile profeţilor sînt mai vechi decît scrierile tuturor scriitorilor păgîni.

La sfîrşitul cărţii, Teofil îi recomandă lui Autolic citirea Sfintelor Scripturi, spunîndu-i: „Deci, dacă vrei, citeşte-le cu atenţie, ca să-ţi fie ţie sfetnic şi arvună pentru adevăr" (III, 30).

Nu ştim dacă Autolic a fost convins pînă la urmă de adevărul expus şi apărat de Teofil, deşi s-ar putea admite această posibilitate, dacă ne gîndim la insistenţa cu care Autolic îi cerea lui Teofil noi lămuriri asupra religiei creştine, dar e sigur că lucrarea episcopului Antiohiei a convins şi a adus pe mulţi la creştinism, după cum o arată aria sa de răspîndire, Africa şi Galia, respectiv Tertulian şi Irineu, care o cunosc.

SCRIERI PIERDUTE

În cele *Trei cărţi către Autolic,* Teofil menţionează unele lucrări ale sale, care tratează subiecte în directă legătură cu teme atinse în treacăt în apologia sa.

1. *Despre demon:* „Demonul se numeşte şi drac, pentru că a fugit pe furiş de Dumnezeu; mai întîi era înger. Dar despre subiectul acesta este mult de spus; de aceea trec acum peste el, pentru că l-am tratat în altă parte" (II, 28).

2. *„Despre istorii",* titlu dat de Teofil, probabil în mai multe cărţi, în care vorbea despre genealogia fiilor lui Adam şi ai lui Noe: „Şi eu am scris despre acestea . . . în prima carte a lucrării mele *„Despre istorii"* (II, 30; să se vadă şi: II, 31, 34 şi III, 19).

3. *Despre zei şi viaţa lor desfrînată:* „Pentru ce să mai înşir faptele lor . . . cînd am vorbit mai cu deamănuntul despre ei într-o altă carte ?" (III, 3).

Eusebiu al Cezareii (I. B., IV, 24) şi Ieronim (De vir. Ill., XXV) au cunoscut, în afară de apologia care ni s-a păstrat şi alte lucrări ale lui Teofil:

1. *Cuvîntări catehetice;*

2. *Contra ereziei lui Hermogen,* în care, după Eusebiu, Teofil se serveşte de mărturii scoase din Apocalipsa lui Ioan;

3. *Contra lui Marcion.*

F. Loofs a încercat să demonstreze, dar fără succes, că sfîntul Irineu a folosit în *Adversus Haereses* această lucrare a lui Teofil şi că pe baza citatelor din ea poate fi chiar reconstituită în linii mari.

Sfîntul Irineu, pe lîngă aceste lucrări menţionate şi de Eusebiu, ne spune că a citit şi alte lucrări ale lui Teofil:

4. *Comentar la Evanghelii;*

5. *Comentar la Proverbe;*

6. Tot Ieronim, în Epistola 121 către Algas, c. 6, scrie că Teofil a alcătuit o *Armonie a Evangheliilor.*

În 1575, Margarin de la Bigne a editat la Paris în *Bibliotheca Sanctorum Patrum,* sub numele lui Teofil al Antiohiei, un comentar în latineşte al Evangheliei, reprodus de I. C. T. Otto în: *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi,* Jena, 1861, p. 278–324. Th. Zahn a socotit că poate demonstra că Teofil este autorul comentarului; dar cercetările de mai tîrziu au arătat că acest comentar este o compilaţie de la sfîrşitul secolului V din Ciprian, Ambrozie, Ieronim, Pseudo-Arnobiu cel Tînăr şi Augustin.

PUNCTE DE DOCTRINĂ

1. Le-a revenit antiohienilor meritul de a îmbogăţi vocabularul creştin cu noi termeni teologici, care au fost acceptaţi şi folosiţi de teologia creştină posterioară cu sensul ce li s-a dat la început. Primul antiohian este sfîntul Ignatie Teoforul, care foloseşte pentru întîia oară în literatura creştină termenul de „creştinism" (χριστιανισμός) pentru a arăta noua situaţie creată în lume prin învăţătura lui Hristos şi termenul de „Biserica catolică" (καθολικὴ Ἐκκλησία), adică universală, sobornică, pentru a arăta atît unitatea de doctrină a Bisericii în opoziţie cu comunităţile eretice, aşa de diversificate din punct de vedere doctrinar, cît şi universalitatea ei, întinderea ei în spaţiu, ecumenicitatea ei. Al doilea antiohian, tot un episcop, Teofil, care pune în circulaţie termenul de „Treime" (Τρίας), pentru a arăta unitatea lui Dumnezeu în cele trei persoane şi termenii „Cuvîntul imanent" (Λόγος ἐνδιάθετος) şi „Cuvîntul rostit" (Λόγος προφορικός), pentru a arăta cele două stări ale Cuvîntului: înainte de crearea lumii şi la crearea lumii. În sfîrşit tot lui Teofil îi revine meritul de a acorda omului un loc cu totul deosebit; îl situează îndată după persoanele Sfintei Treimi: „În al patrulea loc, spune Teofil, este omul, ca să fie astfel: Dumnezeu, Cuvînt, Înţelepciune, om" (II, 15) şi-l defineşte „operă veşnică": „Dumnezeu pe toate le-a socotit secundare, numai facerea omului, operă veşnică, o socoteşte vrednică de mîinile Sale" (II, 18). Iar peste două veacuri, tot un antiohian, sfîntul Ioan Gură de Aur, îi consacră omului cele mai frumoase pagini din literatura creştină universală. În sfîrşit, Teofil este cel dintîi scriitor creştin care vorbeşte şi de inspiraţia Noului Testament: sfîntul Ioan Evanghelistul este numit „purtător de Duh" (II, 22), iar epistolele sfîntului apostol Pavel „cuvînt dumnezeiesc" (III, 14).

2. Faţă de mulţimea dumnezeilor cu care se lăuda Autolic, Teofil afirmă cu tărie unitatea lui Dumnezeu, monarhia lui Dumnezeu, cum îi place să o numească (II, 4, 8, 35, 38; III, 7); iar acestei monarhii îi găseşte un termen nou: Treime, care exprimă şi unitatea lui Dumnezeu, şi cele trei persoane ale dumnezeirii: Dumnezeu (Tatăl), Cuvîntul, Înţelepciunea, cărora Teofil le găseşte o preînchipuire în lumea creată: primele trei zile ale creaţiei (II, 15). Chiar dacă acest nou termen teologic n-ar fi creaţia lui Teofil, aşa cum vor mulţi patrologi, ci l-a folosit luîndu-l din tradiţia bisericească antiohiană, totuşi meritul lui nu-i mai puţin mare; i-a dat o circulaţie universală. Autolic, care nu concepea pe zei decît sub formă materială, îi cere lui Teofil să-i vorbească de chipul lui Dumnezeu. Teofil îi răspunde că despre chipul lui Dumnezeu nu se poate vorbi şi nici nu poate fi văzut cu

ochi trupeşti, pentru că Dumnezeu este „în slavă, fără de hotar; în măreţie, de neînţeles; în înălţime, mai presus de pricepere; în putere, neegalat; în înţelepciune, fără de asemănare; în bunătate, de neajuns; în facerea de bine, mai presus de cuvînt. De-aş spune că e lumină, vorbesc de o făptură a Lui; de-aş spune că e cuvînt, vorbesc de începutul creaţiei Lui; de-aş spune că e minte, vorbesc de gîndirea Lui; de-aş spune că e duh, vorbesc de suflarea Lui; de-aş spune că e înţelepciune, vorbesc de o odraslă a Sa; de-aş spune că e tărie, vorbesc de stăpînirea Sa; de-aş spune că e putere, vorbesc de lucrarea Lui; de-aş spune că e purtare de grijă, vorbesc de bunătatea Lui; de-aş spune că e împărăţie, vorbesc de slava Lui; de-aş spune că e domn, vorbesc de El ca judecător; de-aş spune că e judecător, vorbesc de dreptatea Lui; de-aş spune că e Tată, vorbesc de toate cîte le are; de-aş spune că e foc, vorbesc de mînia Lui" (I, 3); este domn, pentru că domneşte peste toate; este Tată, pentru că El este înainte de toate; este creator şi făcător, pentru că este ziditorul şi făcătorul universului; este foarte înalt, pentru că este mai presus de toate; este atotţiitor, pentru că ţine şi cuprinde totul" (I, 4). Dumnezeu nu poate fi văzut cu ochii trupului; poate fi văzut însă de cei care au deschişi ochii sufletului, de cei care trăiesc în curăţie şi sînt fără de păcate (I, 2, 5, 7); dar cînd omul va îmbrăca nestricăciunea, va vedea după vrednicie pe Dumnezeu (I, 7). Dumnezeu este nefăcut şi fără de început, neschimbat şi nemuritor. Din veşnicie, înainte de crearea universului, Dumnezeu a născut Cuvîntul imanent (Λόγος ἐνδιάθετος) *şi Înţelepciunea Sa (II, 10). Dumnezeu a creat lumea din nimic* (ἐξ οὐκ ὄντων) *prin Cuvîntul Său, Care din Cuvînt imanent ajunge în actul creaţiei Cuvînt rostit* (Λόγος προφορικός) *(II, 22). Termenii* ἐνδιάθετός *şi* προφορικός *au putut fi luaţi de Teofil, aşa cum s-a spus, din Filon sau din filozofia stoică, dar episcopul Antiohiei a făcut din ei termeni cu o semantică nouă, le-a dat un alt conţinut, aşa cum creştinismul a dat alt conţinut templelor păgîne, făcînd din ele biserici creştine. Cuvîntul este Dumnezeu, Fiu al lui Dumnezeu, născut din Dumnezeu (II, 22). Dumnezeu, Tatăl universului, trimite, cînd vrea, Cuvîntul Său în vreun loc oarecare şi acolo „este auzit, este văzut şi Se găseşte în acel loc" (II, 22). În rai, cu Adam a vorbit Cuvîntul: „Iar Cuvîntul lui Dumnezeu, prin Care a făcut pe toate, fiind puterea şi înţelepciunea Lui, luînd chipul Tatălui şi Domnului universului, mergea prin rai, în chipul lui Dumnezeu, şi vorbea cu Adam. Că însăşi dumnezeiasca Scriptură ne învaţă că Adam a zis că a auzit glasul. Iar glasul ce este altceva decît Cuvîntul lui Dumnezeu, Care este şi Fiu al Lui ?" (II, 22). Negreşit scopurile sale apologetice, de a demonstra vechimea religiei creştine, l-au făcut pe Teofil să nu vorbească deloc în lucrarea către Autolic despre naşterea şi viaţa Mîntuitorului Hristos. Poate tot aici stă explicaţia că Teofil derivă numele de creştin* (χριστιανός)

nu de la χριστός, numele Domnului Iisus Hristos, ci de la χριστός, adjectivul de la χρίω (I, 12). A treia persoană a Sfintei Treimi este Sfîntul Duh, numit de Teofil și Înțelepciune (II, 10). Duhul Sfînt dă viață creației (II, 10), acoperă întreaga creație (I, 5), a grăit prin profeți (II, 33),a inspirat pe Moisi și pe profeți (II, 30), învață pe creștini (II, 33).

3. Omul, „opera veșnică" a lui Dumnezeu (II, 18), este plăsmuire a lui Dumnezeu și icoană a Sa (I, 4). Pentru om a pregătit Dumnezeu mai dinainte lumea (II, 10) și tot pentru om a creat Dumnezeu raiul, „pentru ca omul să locuiască într-un loc mai bun și într-un ținut deosebit" (II, 23), cu plante și cu pomi, care nu erau în alt pămînt decît în rai (II, 24). Omul n-a fost făcut „nici cu totul muritor, nici desăvîrșit nemuritor" (II, 24), ci cu voință liberă (II, 27): „Prin fire omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă l-ar fi făcut dintru început nemuritor, l-ar fi făcut dumnezeu; și iarăși, dacă l-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu este pricina morții lui. Așadar nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci capabil și de una și de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea și avea să ajungă Dumnezeu; și iarăși, dacă se îndrepta spre faptele morții, neascultînd de Dumnezeu, el însuși avea să fie pricina morții sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voință liberă" (II, 27).

După ce l-a făcut pe om din pămînt, Dumnezeu l-a luat „din pămîntul din care a fost făcut și l-a mutat în rai", pentru a-i da prilej de propășire, „ca să ajungă desăvîrșit, ba încă să ajungă și Dumnezeu" (II, 24). Omul a fost pus în rai ca „să-l lucreze", adică să păzească porunca lui Dumnezeu, după cum tîlcuiește Teofil (II, 24). Omul, însă, n-a păzit porunca lui Dumnezeu, a mîncat din pomul cunoștinței — care „nu cuprindea moartea, ci neascultarea; că rodul acestui pom nu era altceva decît cunoștința, iar cunoștința este bună, dacă este folosită cum trebuie" (II, 25) — și Dumnezeu l-a pedepsit, izgonindu-l din rai. Păcatul săvîrșit de om a adus asupra lui osteneală, durere, întristare și moarte (II, 25). Tot păcatul lui Adam este pricina că viețuitoarele au ajuns rele din bune și blînde cum erau, cînd le-a creat Dumnezeu: „Cînd a păcătuit stăpînul, au păcătuit și roabele. Cînd însă omul va alerga iarăși să le facă pe cele ale firii, atunci și fiarele își vor dobîndi blîndețea de la început" (II, 17). Izgonirea omului din rai a fost o mare binefacere făcută omului de Dumnezeu, pentru ca omul să nu rămînă pe veci în păcat, ci, datorită acestei pedepse, să se pocăiască, să ajungă mai bun prin învățătură și să se reîntoarcă iarăși în rai, după înviere și judecată (II, 26).

4. Răul nu-i creația lui Dumnezeu, „pentru că toate cele create de Dumnezeu au fost bune și bune foarte" (II, 17). Răul a intrat în lume prin

ispita demonului, care mai întîi era înger (II, 28). Demonul se mai numeşte satan — „Cel care a vorbit atunci prin şarpe cu Eva“ — şi se mai numeşte şi drac, pentru că a fugit pe furiş de la Dumnezeu (II, 28). Demonii au lucrat asupra poeţilor (II, 8).

5. Negreşit, scopul apologetic al scrierii sale de a apăra în faţa păgînului Autolic unitatea lui Dumnezeu şi credinţa în învierea morţilor şi de a dovedi, bazat pe cronologie, vechimea creştinismului, a făcut pe Teofil să nu se ocupe de soteriologie. Aminteşte doar în treacăt de mărturisire, de pocăinţă şi de botez: „ca oamenii să primească pocăinţă şi iertare de păcate prin apă şi prin baia naşterii din nou“ (II, 16); dar acordă un loc deosebit Bisericii, deţinătoarea mijloacelor de mîntuire, asemănînd-o cu insulele locuite, care au porturi primitoare: „Şi după cum în mare sînt insule locuite, cu apă bună de băut, cu pomi roditori, care au ţărmuri de care te poţi apropia şi porturi în care-şi pot găsi refugiul cei prinşi pe mare de furtuni, tot aşa a dat Dumnezeu în această lume, învălurată şi înviforată de păcate, adunări, adică sfintele biserici, în care sînt, ca în insule, porturi primitoare, adică învăţăturile adevărului, spre care aleargă cei care vor să se mîntuiască, cei care s-au îndrăgostit de adevăr şi vor să scape de urgia şi judecata lui Dumnezeu“ (II, 14). Şi după cum în mare sînt şi insule stîncoase, lipsite de apă şi neroditoare, de care nu te poţi apropia decît cu preţul pierderii vieţii, tot aşa şi în lume sînt ereziile, care pierd pe cei ce se apropie de ele, căci sînt conduse nu de Cuvîntul adevărului, ci de piraţi (II, 14).

6. Raportul dintre Biserică şi Stat este fixat de Teofil prin raportul creştinilor faţă de împărat; creştinii nu se închină împăratului cum fac păgînii, ci îl cinstesc, pentru că Dumnezeu i-a încredinţat dregătoria de împărat şi pentru că Dumnezeu a rînduit să fie cinstit cu cinstea legiuită (I, 11).

7. Niciunul din scriitorii şi părinţii bisericeşti creştini n-a avut atîta preţuire ca Teofil pentru poporul iudeu şi pentru marile lui personalităţi. Preţuirea lui merge pînă acolo că numeşte strămoşi ai săi pe iudei (III, 20, 21), pe Avraam (III, 28) şi pe David (III, 25). Dacă n-ar fi spus el însuşi că s-a convertit „cînd a dat de Sfintele Scripturi ale sfinţilor profeţi“ (I, 14), ar fi trebuit să-l socotim de origine iudaică, nu numai pentru simpatia sa faţă de poporul iudeu, dar şi pentru revolta ce şi-o manifestă, cînd preotul şi istoricul egiptean Manethos, în lucrarea sa „Istoria Egiptului“, spune că iudeii au fost izgoniţi din Egipt „pentru că erau plini de lepră“ (III, 23).

8. Faţă de cultura şi literatura clasică, poziţia lui Teofil este negativă. Pentru el scriitorii, poeţii şi filozofii greci sînt nişte oameni ticăloşi, cu

mintea coruptă, care scriu spre laudă şi slavă deşartă (I, 1); n-au cunoscut adevărul, se contrazic nu numai între ei, ci chiar cu ei înşişi (III, 3); singur Platon „pare a fi cel mai curat dintre filozofi" (III, 6), dar şi el se aseamănă cu ceilalţi filozofi, cînd „legiuieşte deschis că femeile trebuie să fie comune tuturor" şi cînd nu cunoaşte adevărul cu privire la cronologia lumii (III, 6, 26, 29). Dacă se găseşte cîte un pic de adevăr în scrierile lor, acesta e împrumutat din Sfintele Scripturi, pentru a face „învăţăturile lor vrednice de credinţă" (I, 14). Această atitudine nedreaptă faţă de filozofii mai vechi sau de cei contemporani lui Teofil, este adesea prezentă în operele apologeţilor. Cultura păgînă era respinsă în bloc, ceea ce conducea uneori la exagerări, întrucît este ştiut că Biserica — de îndată ce a fost recunoscută ca atare — a preţuit pe unii filozofi, ca fiind inspiraţi adeseori de un duh favorabil concepţiei creştine. Socrate şi Platon sînt uneori prezenţi în picturile bisericeşti, ceea ce denotă comprehensiunea doctrinei creştine pentru adevărurile exprimate de gînditorii necreştini.

9. Cu mult mai bogat ar fi fost ansamblul gîndirii lui Teofil, dacă ar fi ajuns pînă la noi cel puţin Cuvîntările catehetice, Comentarul la Evanghelii şi Comentarul la Proverbe. Am fi avut prin Teofil gîndirea creştină din a doua jumătate a secolului al doilea a Bisericii apostolice din Antiohia, pentru că Teofil a fost un erudit dublat de un teolog însufleţit de o puternică credinţă, de un teolog episcop, nu un teolog laic, pentru că altfel gîndeşte şi scrie teologul care e episcop şi altfel gîndeşte şi scrie teologul care e laic.

Teofil a fost valorificat diferit. Antichitatea creştină l-a folosit, iar Ieronim apreciază stilul său ales şi elegant. Cercetătorii noi, însă, îl judecă diferit: unii nu-i acordă nici o preţuire, ba ajung chiar pînă la calificări jignitoare, alţii merg pe linia pozitivă a primului patrolog, Ieronim. Mai întîi, teologii care îl denigrează. J. Geffcken îl socoate „un palavragiu superficial, la care stilul şi vocabularul se iau la întrecere cu sărăcia gîndirii". A. Puech, în „Les apologistes grecs" are nişte calificative ca acestea: „erudiţia lui Teofil este mai mult de faţadă decît de fond"; „Teofil pare puţin prost cînd spune că Dumnezeu nu este un arhitect ca ceilalţi"; „adesea stilul îi este improvizat şi impersonal"; „a condamnat filozofia, fără să fi înţeles nimic din ea"; „apologet superficial, scriitor care improvizează cu o uşurinţă banală"; „lipsit de originalitate şi ştiinţă adîncă"; „acest Taţian fără talent, care este Teofil, nu merită în general în el însuşi decît puţin interes".

G. Bardy, în DThC, nu este atît de pornit ca Geffcken şi Puech, totuşi îi subapreciază aportul teologic şi literar: „Cultura sa generală este de mîna a doua. A consultat cu mai multă plăcere florilegiile decît lucrările originale; iar cînd se amestecă în cronologie, se mulţumeşte să aducă, fără a controla, datele găsite ici şi colo. De altfel scrie rău şi nu ştie să compună o lucrare. Merge mai mult la hazard, decît să urmărească un plan determinat; se lasă prins de digresiuni, iar neclaritatea se ia la întrecere cu inexactitatea". Şi e surprinzător că grăieşte aşa un om de talia lui Bardy.

Să auzim acum şi cealaltă parte ! „Teofil, spune O. Bardenhewer, scrie uşor şi curgător, într-un stil proaspăt şi vioi". „Teofil se arată în lucrarea sa către Autolic, scriu J. Leitl şi Dr. Andreas Frh.Di Pauli, ca un om de mare erudiţie şi de o proeminentă agerime. Apărarea pe care o face revelaţiei creştine este desăvîrşită. În toate demonstraţiile sale este clar şi uşor de înţeles, fără însă să cruţe contribuţia spirituală a cititorului. Stilul său este simplu şi elegant, fără emfază şi adîncimi de gîndire căutate". J. Tixeront: „Inferior lui Iustin şi Atenagora în adîncime filozofică, Teofil este superior în cultură literară, întinsă şi variată. Citise mult, dar lecturile sale nu înăbuşiseră în el nici gîndirea şi nici vederile personale". D. S. Balanos: „Incontestabil, Teofil este un scriitor de o mare cultură şi agerime de minte, cu un stil simplu şi elegant".

Atîtea voci, pentru şi contra, îl arată pe Teofil al Antiohiei un scriitor mare, precum şi este.

LITERATURA

Manuscrise. Aretas al Cezareii Capadociei († între 932–935), acest mare bibliofil şi filolog, din a cărui bibliotecă provin cele mai valoroase manuscrise ale antichităţii clasice şi creştine, aflate astăzi în bibliotecile din Paris, Londra, Roma, Moscova, Atos, Atena, Veneţia – din biblioteca lui este celebrul Codex Klarkianus din Londra cu scrierile lui Platon, care stă la baza ediţiilor critice ale acestui filozof grec – nu a inclus în codicele în care a adunat scrierile apologeţilor creştini, aflat astăzi în Biblioteca Naţională din Paris – Codex Parisinus gr. 451 – lucrarea apologetică a lui Teofil al Antiohiei. Probabil că nu avea cunoştinţă de ea. Dar lucrarea lui Teofil nu s-a pierdut, ci ni s-a transmis pe altă cale prin trei manuscrise:

1. *Codex Venetus graecus 496,* care se află în Biblioteca Sfîntul Marcu din Veneţia, scris în secolul XI; manuscrisul aparţinuse cardinalului Visarion;
2. *Codex Bodleianus graecus miscelaneus 25,* păstrat în Biblioteca Bodleiană din Oxford, scris în secolul XV;
3. *Codex Parisinus graecus 887,* păstrat în Biblioteca Naţională din Paris, scris în 1540 de Constantin Paleocappa.

Ultimele două manuscrise derivă din manuscrisul veneţian.

Ediţii: Prima ediţie a celor *Trei cărţi către Autolic* se datoreşte lui Jean Frisius, tipărită la Zürich în 1546; au urmat mai multe ediţii, între care a lui Prudentius Maran, Paris, 1742, reprodusă în *Migne, Patrologia greacă,* vol. 6, col. 1023–1068. În 1861 Ioann. Carol. Theod. Otto tipăreşte o nouă ediţie în: *Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi,* vol. VIII, Jena. Ediţii separate: S. Frasca, *Justinus, Apologie;* Segue:

Theophilus Antiochenus, Gli tre libri ad Autolico, Testo, versione, introd., Torino, 1938; G. Bardy în: Sources Chrétiennes, 20, Paris, 1948.

Traduceri: a) în *franceză:* J. Sender, *Théophile d'Antioche,* Trois livres à Autolycus, Paris, 1948 (Sources Chrétiennes, 20). b) în *germană:* J. Leitl – Dr. Andreas Frh. Di Pauli, *Des heiligen Theophilus Bischofs von Antiochien Drei Bücher an Autolykus,* Aus dem griechischen übersetzt, ed. II, Kempten-München, 1913 (Bibliothek der Kirchenväter, 14); c) în *italiană:* S. Frasca, *Op. cit.,* la ediţii; E. Rapisarda, *Teofilo di Antiochia,* Torino, 1937; d) în *română:* St. G. Brădişteanu, *Către Autolic, Apologie în trei cărţi de Teofil, episcopul Antiohiei,* Traducere şi studiu, Bucureşti, 1906.

Studii: G. Bardy, *Théophile d'Antioche* (saint), sixième évêque de cette ville, sous le règne de Marc Aurèle, în: Dictionnaire de théologie catholique, vol. XV, 1, col. 530–536. O. Clausen, *Die Theologie des Theophilus von Antiochien,* în: Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, 46 (1903), p. 81–141; 195–313. E. Erbes, *Die Lebenszeit des Hippolytus nebst des Theophilus von Antiochien,* în: Jahrbücher für prot. Theologie, 14 (1888), p. 611–656. J. Geffcken, *Zwei griechische Apologeten,* Leipzig, 1907. R. Grant, *Notes of the Texte of Theophilus,* în: Vigiliae Christianae, 12 (1958), p. 136–144. R. M. Grant, *The Problem of Theophilus,* în: The Harvard Theological Review, 43 (1950), p. 179–196. R. M. Grant, *Scripturea, Rhetoric and Theology,* în: Vigiliae Christianae, 13 (1959), p. 33–45. R. M. Grant, *Theophilus of Antioch to Autolycus,* în: The Harvard Theological Review, 40 (1947), p. 227–256. O. Gross, *Die Gotteslehre des Theophilus,* Chemnitz, 1896. Acelaşi, *Die Weltentstehungslehre des Theophilus,* Jena, 1895. A. Harnack, *Der angebliche Evangelienkommentar des Theophilus von Antiochien,* Leipzig, 1883. Acelaşi, *Theophilus von Antiochien und das Neue Testament,* în: Zeitschrift für Kirchengeschichte, 11 (1890), p. 1–21. P. C. Hristu, Ὁ Θεοφιλος Ἀντιοχείας Περὶ *ανϑρώπου* Tesalonic, 1957. Acelaşi, Θεόφιλος ̓επὶσκοπος Ἀντιοχείας, în: Θρησκευτικὴ καὶ ̓ηϑικὴ εγκυκλοπαδεία, Atena, vol. VI, col. 393–396. G. Karabangeles, Ἡ *περὶ θεοῦ διδασκαλία θεοφίλου* τῆς Ἀντιοχείας, Leipzig, 1891. F. Loofs, *Theophilus von Antiochien Adversus Marcionem und die andern theologischen Quellen bei Irenäus,* Leipzig, 1930. P. Nautin, *Notes critiques sur Théophile d'Antioche,* în: Vigiliae Christianae, 11 (1957), p. 212–225. F. Ogara, *Aristidis et Epistolae ad Diognetum cum Theophilo Antiocheno cognatio,* în: Gregorianum, 1944, p. 74–102. K. Otto, *Gebrauch neutestamentlicher Schriften bei Theophilus von Antiochien,* în: Zeitschrift für historische Theologie, 29 (1859), p. 617–622. L. Paul, *Der Begriff des Glaubens bei dem Apologeten Theophilus,* în: Jahrbuch für protestantische Theologie, 1 (1875), p. 546–559. A. Pommrich, *Des Apologeten Theophilus von Antiochien Gottes* – und Logoslehre, Leipzig, 1904. A. Puech, *Les apologistes grecs du II-e siècle,* Paris, 1912, p. 207–227. H. Quentin, *Jean de Jérusalem et le commentaire sur les Evangiles attribué à Théophile d'Antioche,* în: Revue Bénédictine, 24 (1907), p. 107–109. E. Rapisarda, *Cenni su Teofilo d'Antiochia,* în: Studii dedicati alla memoria di Paolo Ubaldi, Milan, 1937, p. 381–400. M. Richard, *Les fragments exégétiques de Théophile d'Alexandrie et de Théophile d'Antioche,* în: Revue Biblique, 47 (1938), p. 387–397. Th. Rusch, *Die Entstehung der Lehre vom Heiligen Geist bei Ignatius von Antiochia, Theophilus von Antiochia und Irenaeus,* Zürich, 1952. W. Sanday, *A Commentary on the Gospel Attribued to Theophilus of Antioch,* în: Studia Biblica, 1885, p. 98–101. C. H. Turner, *Theophilus of Antioch as Commentator,* în: Journal of Theological Studies, 12 (1911), p.99 urm. A. W. Ziegler, *Die Erklärung des Gottesnamens bei Theophilus von Antiochien,* în: Festschrift für Gottleeb Söhngen, 1962, p. 332–336. Th. Zahn, *Evangelienkommentar des Theophilus von Antiochien,* Erlangen, 1883.

*
* *

Traducerea Apologiei lui Teofil al Antiohiei am făcut-o după ediţia lui Ioann. Carol. Theod. Otto, *Theophili episcopi Antiocheni ad Autolycum libri tres,* în: Corpus apologetarum christianorum saeculi secundi, vol. VIII, p. 2–277, citată în cursul acestei lucrări: *Otto.*

Pentru introducere şi note am folosit următoarele lucrări: *Théophile d'Antioche, Trois livres à Autolycus,* Traduction de Jean Sender, Introduction et notes de Gustave Bardy, Paris, 1948 (Sources Chrétiennes, 20), citată în această lucrare: S-B. Berthold Altaner – Alfred Stuiber, *Patrologie,* Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter, Freiburg i. Br., 1966, p. 75–77. D. S. Balanos, Πατρολογία (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων), Atena, 1930, p. 81–82. Otto Bardenhewer, *Geschichte der altkirchlichen Litteratur,* I Bd., Freiburg i. Br., 1902, p. 278–290. Pierre Batiffol, *Anciennes littératures chrétiennes,* I, Paris, 1901, p. 100–101. F. Cayre, *Précis de patrologie et d'histoire de la théologie,* Tome I, 2-e éd., Paris, 1931, p. 128–129. Pr. Prof. Ioan Coman, *Patrologie.* Manual pentru uzul studenţilor Institutelor teologice, Bucureşti, 1956, p. 57–58. J. Geffcken, *Zwei griechische Apologeten,* Leipzig und Berlin, 1907. Pan. C. Hristu, Θεόφιλος ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, în: Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαιδεία, tomul VI, col. 393–396. Preot Cicerone Iordăchescu, *Istoria vechii literaturi creştine* (primele trei veacuri pînă la 325), Partea I, Iaşi, 1934, p. 92–96. J. Leitl–Dr. Andreas Frh. Di Pauli, la traduceri, p. 9–11. Aimé Puech, *Les apologistes grecs du II-e siècle de notre ère,* Paris, p. 206–227. Acelaşi, *Histoire de la littérature grecque chrétienne depuis les origines jusqu'à la fin du IV-e siècle,* Tome II, Paris, 1928, p. 204–213. Johannes Quasten, *Patrology,* vol. I, Utrecht–Antwerp, 1962, p. 237–242. Dr. Gherasim Timuş, episcopul Argeşului, *Dicţionar aghiografic cuprinzînd pe scurt vieţile sfinţilor,* Bucureşti, 1898, p. 58–60. Enciclopedii: Dr. Michael Buchberger, *Lexikon für Theologie und Kirche,* Freiburg i. Br., vol. I–X, 1930–1938. Pauly–Wissowa–Kroll, *Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft,* Stuttgart. Larousse du XX-e siècle, vol. I–VI, Paris, 1928–1933. Μεγάλη ἑλληνικὴ ἐγκυκλοπαιδεία Atena, vol. I–XXIV, de la 1934. Θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ ἐγκυκλοπαιδεία, Atena, vol. I–XII, 1962–1968.

TREI CĂRŢI CĂTRE AUTOLIC

CARTEA ÎNTÎIA

I.

O limbă frumoasă şi o frază bine întocmită fac plăcere şi aduc laudă, spre slavă deşartă, oamenilor netrebnici, care au mintea coruptă; dar omul care iubeşte adevărul nu se uită la cuvintele înflorate, ci cercetează temeiul cuvîntului: care este şi cum este.

Aşadar, o prietene, pentru că m-ai zăpăcit cu cuvintele tale deşarte, lăudîndu-te cu zeii tăi de piatră şi de lemn, făuriţi, turnaţi, sculptaţi sau pictaţi, care nici nu văd, nici nu aud[1] — că sînt idoli şi lucruri de mîini omeneşti — ba încă mă mai numeşti creştin, în bătaie de joc, ca şi cum aş purta un nume urît, ei bine, mărturisesc că sînt creştin şi port acest nume iubit de Dumnezeu, nădăjduind să fiu cu el de folos lui Dumnezeu. Că nu-i, precum socoţi tu, un rău să porţi numele lui Dumnezeu; dar poate că tu gîndeşti aşa despre Dumnezeu, pentru că nu eşti încă de folos lui Dumnezeu.

II.

Iar dacă îmi spui: „Arată-mi pe Dumnezeul tău !", atunci îţi voi spune şi eu: „Arată-mi omul din tine şi-ţi voi arăta şi eu pe Dumnezeul meu !" Arată-mi că ochii sufletului tău văd şi că urechile inimii tale aud! După cum cei care privesc cu ochii trupului înţeleg cele ce se petrec în viaţă şi pe pămînt şi fac totodată deosebire între lumină şi întuneric, între alb şi negru, între urît şi frumos, între armonios şi nearmonios, între măsurat şi nemăsurat, între excesiv şi ciuntit şi la fel deosebesc sunetele de sînt ascuţite sau groase sau plăcute, tot aşa se poate spune şi de urechile inimii şi de ochii sufletului, că le este cu putinţă să vadă pe Dumnezeu. Da, Dumnezeu este

1. Ps., 134, 31–32.

văzut de cei ce pot să-L vadă, dacă au deschişi ochii sufletului. Toţi oamenii au ochi; dar unii au ochii acoperiţi cu o pieliţă şi nu văd lumina soarelui. Pentru că orbii nu văd, nu înseamnă că lumina soarelui nu străluceşte, ci orbii să dea vina pe ei şi pe ochii lor. Tot aşa şi tu, o omule, din pricina păcatelor şi a faptelor tale rele, ochii sufletului tău îţi sînt acoperiţi cu o pieliţă. Că omul trebuie să aibă aşa de curat sufletul ca o oglindă strălucitoare. După cum atunci cînd oglinda prinde rugină, nu se poate vedea chipul omului în ea, tot aşa şi un om nu poate vedea pe Dumnezeu cînd se află în el păcatul. Vezi-te cum eşti; dacă nu eşti cumva răsdesfrînat, dacă nu eşti cumva desfrînat, dacă nu eşti cumva hoţ, dacă nu eşti cumva hrăpăreţ, dacă nu eşti cumva jefuitor, dacă nu eşti cumva sodomit, dacă nu eşti cumva furios, dacă nu eşti cumva pornit pe ocări, dacă nu eşti cumva plin de mînie, dacă nu eşti cumva invidios, dacă nu eşti cumva mîndru, dacă nu eşti cumva dispreţuitor, dacă nu eşti cumva lacom, dacă nu eşti cumva iubitor de arginţi, dacă nu eşti cumva neascultător de părinţi, dacă nu-ţi vinzi cumva copiii ! Celor care săvîrşesc aceste fapte nu li se arată Dumnezeu, pînă ce nu se curăţesc mai întîi de orice întinare. Toate aceste păcate te întunecă. Sînt ca un gunoi, care-ţi intră în ochi, de nu mai poţi vedea lumina soarelui. Tot aşa şi cu tine, o omule ! Păcatele tale te întunecă, de nu mai poţi vedea pe Dumnezeu.

III.

Dar mă vei întreba:

— Tu, care vezi pe Dumnezeu, vorbeşte-mi de chipul lui Dumnezeu !

— Ascultă, o omule ! Despre chipul lui Dumnezeu nu se poate vorbi; chipul Lui nu se poate explica. Cu ochii trupeşti nu poate fi văzut chipul lui Dumnezeu. În slavă, este fără de hotar; în măreţie, de neînţeles; în înălţime, mai presus de pricepere; în putere, neegalat; în înţelepciune, fără de asemănare; în bunătate, de neajuns; în facerea de bine, mai presus de cuvînt. De-aş spune că e lumină, vorbesc de o făptură a Lui; de-aş spune că e Cuvînt, vorbesc de începutul creaţiei Lui; de-aş spune că e minte, vorbesc de gîndirea Lui; de-aş spune că e duh, vorbesc de suflarea Sa; de-aş spune că e înţelepciune, vorbesc de o odraslă a Sa; de-aş spune că e tărie, vorbesc de stăpînirea Sa; de-aş spune că e putere, vorbesc de lucrarea Lui; de-aş spune că e purtare de grijă, vorbesc de bunătatea Lui; de-aş spune că e împărăţie, vorbesc de slava Lui; de-aş spune că e domn, vorbesc de El ca judecător; de-aş spune că e judecător, vorbesc de dreptatea Lui; de-aş spune că e Tată, vorbesc de toate cîte le are; de-aş spune că e foc, vorbesc de mînia Lui.

— Dar Dumnezeu se mînie ? mă vei întreba.

— Negreşit ! Se mînie pe cei care fac rele, dar e bun, milostiv şi îndurător cu cei care-L iubesc şi se tem de El. Este învăţător celor temători de Dumnezeu şi tată celor drepţi; dar celor necredincioşi, judecător şi pedepsitor.

IV.

Este fără de început, pentru că este nefăcut; este neschimbat, pentru că este nemuritor. Se numeşte Dumnezeu, pentru că le-a aşezat pe toate pe tăria Lui şi pentru că cuvîntul Dumnezeu vine de la cuvîntul θέειν; iar cuvîntul θέειν înseamnă: a alerga, a mişca, a lucra, a hrăni, a purta de grijă, a conduce, a da viaţă tuturor. Este domn, pentru că domneşte peste toate; este Tată, pentru că El este înainte de toate; este creator şi făcător, pentru că este ziditorul şi făcătorul universului; este foarte înalt, pentru că este mai presus de toate; este atotţiitor, pentru că ţine şi cuprinde totul. Înălţimile cerurilor, adîncurile abisurilor şi marginile lumii sînt în mîna Lui şi nu este loc în care să nu se vadă lucrarea Sa[2]. Cerurile sînt lucrul Lui, pămîntul facerea Lui, marea făptura Lui, omul plăsmuire şi icoană a Lui, soarele, luna şi stelele stihii ale Lui, făcute spre semne, spre vremi, spre zile şi spre ani[3], ca să slujească şi să robească oamenilor. Pe toate le-a adus Dumnezeu din nefiinţă la fiinţă, pentru ca, prin lucruri, să se cunoască şi să se înţeleagă măreţia Lui.

V.

După cum în om nu se vede sufletul, că este nevăzut pentru oameni, dar prin mişcarea trupului se înţelege că este în om suflet, tot aşa şi Dumnezeu nu se poate vedea cu ochii omeneşti, dar se vede şi se înţelege din purtarea Lui de grijă şi din lucrurile Lui. După cum cînd vezi pe mare o corabie bine echipată că aleargă şi se întoarce în port, gîndeşti negreşit că este în ea un căpitan care o conduce, tot aşa trebuie să gîndeşti că este un Dumnezeu Care conduce totul, chiar dacă nu-i văzut cu ochii trupului, pentru că-i necuprins. Dacă omul nu poate să se uite la soare, o stihie foarte mică, din pricina covîrşitoarei lui călduri şi puteri, oare nu cu mult mai mult om muritor nu poate privi slava lui Dumnezeu, care-i mai presus de cuvînt ? După cum rodia are o coajă, care o acoperă, iar înăuntru are multe cămăruţe şi cutiuţe, despărţite prin membrane, în care se găsesc multe seminţe, la fel şi întreaga creaţie este acoperită de Duhul lui Dumnezeu; iar

2. Is., 66, 1; *Fapte*, 7, 49.
3. Fac., 1, 14.

Duhul care o acoperă, împreună cu creaţia, sînt acoperiţi de mîna lui Dumnezeu; şi după cum sămînţa rodiei, care este înăuntru, nu poate vedea cele ce sînt dincolo de coajă, pentru că este înăuntru, tot aşa nici omul, acoperit împreună cu toată creaţia de mîna lui Dumnezeu, nu poate vedea pe Dumnezeu. Mai mult; toţi cred că este un împărat pămîntesc, deşi nu-i văzut de toţi; dar toţi îl cunosc prin legile şi hotărîrile lui, prin dregătorii şi puternicii lui slujbaşi, prin statuile lui. Pe Dumnezeu nu vrei tu să-L cunoşti oare prin lucrurile şi puterile Lui ?

VI.

Priveşte, o omule, lucrurile Lui: schimbarea timpului după anotimpuri; schimbările aerului; drumul regulat al aştrilor; mersul regulat al zilelor, al nopţilor, al lunilor şi al anilor; felurita frumuseţe a seminţelor, a plantelor şi a fructelor; speciile atît de deosebite ale animalelor cu patru picioare, ale păsărilor, ale reptilelor, ale peştilor, de apă dulce şi apă sărată; instinctul pus în aceste vietăţi pentru a se naşte şi a creşte, nu pentru folosul lor, ci pentru trebuinţa omului; purtarea de grijă, pe care o are Dumnezeu pentru a pregăti hrană la tot trupul, sau supunerea, pe care a rînduit-o Dumnezeu, ca toate să se supună neamului omenesc; curgerea necontenită a izvoarelor cu apă dulce şi a rîurilor; căderea la vreme a rouăi, a furtunilor şi ploilor; mişcarea foarte felurită a corpurilor cereşti; luceafărul, care răsare şi vesteşte dinainte sosirea astrului celui desăvîrşit; conjuncţia Pleiadei şi Orionului; steaua strălucitoare Arcturo[4] şi dansul celorlalte stele în cercul cerului, cărora înţelepciunea cea de multe feluri a lui Dumnezeu[5] le-a dat nume speciale tuturora[6]. Numai acest Dumnezeu a făcut din întuneric lumină; El a făcut rezervoarele vîntului de miazăzi, vistieriile adîncului de ape, hotarele mărilor, vistieriile zăpezilor şi ale grindinei; El a adunat apele în vistieriile adîncului de ape şi întunericul în vistieriile lui; El scoate lumina cea dulce, dorită şi plăcută din vistieriile ei, ridică norii de la marginile pămîntului, înmulţeşte fulgerele spre ploaie[7], trimite tunetul spre înfricoşare şi vesteşte mai dinainte prin fulger lovitura tunetului, ca nu cumva sufletul înspăimîntat pe neaşteptate să moară, dar tot El măsoară tăria fulgerului, care coboară din ceruri, ca să nu aprindă pămîntul; că dacă fulgerul şi-ar slobozi toată puterea lui, ar arde pămîntul, iar dacă tunetul ar da drumul întregii lui tării, ar distruge cele de pe pămînt.

---

4. Iov, 9, 9.
5. Ef., 3, 10.
6. Ps., 146, 4.
7. Ps., 134, 12; Ier., 10, 13.

VII.

Acesta este Dumnezeul meu, Stăpînul universului, Cel ce singur a întins cerul[8] şi a rînduit lăţimea pămîntului[9] sub cer[10]; Cel ce tulbură adîncul mării şi face să răsune valurile ei[11]; Cel ce stăpîneşte puterea mării şi potoleşte frămîntarea valurilor ei[12]; Cel ce a întemeiat pămîntul pe ape[13] şi i-a dat duh ca să-l hrănească, a Cărui suflare dă viaţă universului; că dacă-şi va opri Duhul Său, universul va pieri[14]. De Acest Dumnezeu vorbeşti, omule ! Duhul Acestuia îl respiri şi pe Acesta nu-L cunoşti ! Iar aceasta ţi s-a întîmplat din pricina orbirii sufletului tău şi din pricina împietririi inimii tale[15]. Dar, dacă vrei, poţi să te vindeci. Dă-te pe mîna doctorului şi-ţi va opera ochii sufletului şi ai inimii.

— Cine-i doctorul ?

— Dumnezeu, Cel ce vindecă şi dă viaţă prin Cuvîntul şi Înţelepciunea Sa. Dumnezeu, Cel ce a făcut universul prin Cuvîntul şi Înţelepciunea Sa: *„Cu Cuvîntul Lui cerurile s-au întărit şi în Duhul Lui toată puterea lor“*[16]. Foarte mare este Înţelepciunea Lui: *„Dumnezeu cu înţelepciunea a întemeiat pămîntul şi a gătit cerurile cu pricepere; întru cunoştinţa Lui adîncurile de ape s-au deschis, iar norii au izvorît apă“*[17]. Dacă înţelegi acestea, omule, şi dacă trăieşti curat, cuvios şi drept, poţi vedea pe Dumnezeu. Dar, înainte de toate, să premeargă în inima ta credinţa şi frica de Dumnezeu. Atunci vei înţelege acestea cînd vei lepăda ceea ce este muritor şi vei îmbrăca nestricăciunea[18], atunci vei vedea după vrednicie pe Dumnezeu. Că Dumnezeu înviază nemuritor trupul tău împreună cu sufletul. Atunci, ajungînd nemuritor, vei vedea pe Cel nemuritor, dacă acum vei crede în El; atunci vei cunoaşte că pe nedrept ai vorbit împotriva Lui.

VIII.

Tu, însă, nu crezi în învierea morţilor. Cînd va fi învierea morţilor, atuncea vrînd-nevrînd vei crede: dar credinţa ta de atunci va fi socotită necredinţă, dacă nu crezi acum. Dar de ce nu crezi ? Nu ştii oare că credinţa premerge tuturor lucrurilor pe care le face omul ? Care plugar poate secera,

8. Iov, 9, 8.
9. *Pămîntului* adăugat textului ediţiei lui Otto după S.B., p. 64.
10. Iov, 38, 18.
11. Ps., 64, 7.
12. Ps., 88, 10.
13. Ps., 23, 2.
14. Iov, 34, 14—15.
15. Ef., 4, 18.
16. Ps., 32, 6.
17. Pilde, 3, 19—20.
18. I Cor., 15, 53—54; II Cor., 5, 4.

dacă nu crede mai întîi în pămîntul în care aruncă sămînța ? Sau cine poate călători pe mare, dacă nu crede mai întîi în corabie și în căpitanul corăbiei ? Care bolnav poate să se vindece, dacă nu crede mai întîi în doctor ? Cine poate învăța o meserie sau o știință, dacă nu se dă mai întîi pe sine învățătorului și dacă nu crede în el ? Așadar, dacă plugarul crede în pămînt, dacă cel care călătorește pe mare crede în corabie, dacă bolnavul crede în doctor, pentru ce tu nu vrei să crezi în Dumnezeu, cînd ai de la El atîtea garanții ? Mai întîi, că te-a adus de la neființă la ființă. Că dacă n-ar fi existat nici tatăl tău, nici mama ta, cu atît mai mult nici tu n-ai fi existat cîndva ! Dumnezeu te-a plăsmuit dintr-o mică materie lichidă și dintr-o foarte mică picătură, care nici nu era cîndva și te-a adus în această viață. Și totuși crezi că statuile făcute de oameni sînt dumnezei și fac minuni, dar nu crezi că Dumnezeul, Care te-a făcut, poate să te facă din nou ?

IX.

De altfel, numele dumnezeilor despre care-mi spui că-i adori, nu sînt decît nume de oameni morți. Dar a căror oameni și a ce fel de oameni ? Nu este oare Cronos[19] un mîncător de copii ? Nu și-a mîncat el proprii săi copii ? Iar dacă-mi vorbești de Zeus[20], fiul lui, vezi-i și faptele și purtarea ! Mai întîi, a fost crescut de o capră în muntele Ida[21], pe care, după cum spun miturile, a tăiat-o, a jupuit-o de piele și și-a făcut din ea o haină. Iar celelalte fapte ale lui — traiul său cu soră-sa, adulterele sale, sodomiile sale — le istorisesc mai bine Homer[22] și ceilalți poeți. Pentru ce să mai vorbesc apoi de fiii lui: de Heracle[23], care s-a ars pe el însuși, de Dionisos, care era

19. Cronos, una din marile divinități grecești — la romani identificat cu Saturn — fiul lui Uranos și al Geii. S-a căsătorit cu sora sa Rea, a detronat pe tatăl său și i-a luat locul. Potrivit unui oracol al mamei sale, Geea, trebuia să fie detronat și el de unul din copiii săi; pentru a anula oracolul, își mînca copiii; a scăpat numai fiul său Zeus, fiind ascuns de mama sa. Cînd s-a făcut mare, a pornit război împotriva lui Cronos, pe care l-a învins și l-a aruncat în Tartar.

20. Zeus, divinitatea supremă a grecilor — identificat la romani cu Jupiter — căsătorit cu Hera, este tatăl multor zei și semi-zei.

21. Munte în Creta.

22. Homer, poet epic grec, a trăit în secolul IX înainte de Hristos; este autorul— contestat de unii — al Iliadei și Odiseii. Tradiția îl prezintă bătrîn, mergînd din cetate în cetate, recitînd versurile sale.

23. Heracle, erou al mitologiei grecești, semi-zeu — identificat la romani cu Hercule— este fiul lui Zeus. După multe fapte eroice s-a dus la Teba, unde s-a căsătorit cu Megara. Într-un acces de nebunie, și-a ucis soția și copiii. Pentru a ispăși această crimă, regele Euristeu l-a obligat să execute 12 munci, așa numitele „cele 12 munci ale lui Hercule". În afară de acestea a făcut și alte multe fapte eroice. A avut, însă, și în o sută de locuri aventuri amoroase; și-a uitat chiar de eroismul său, ajungînd sclavul Omfalei. În sfîrșit s-a căsătorit cu Deianira, pe care a părăsit-o pentru Iola. Deianira, pentru a-și aduce soțul înapoi, i-a trimis cămașa muiată în sîngele lui Nesos, primită în dar de la acesta în clipa

beţiv[24] şi nebun, de Apolo[25], care se temea de Ahile[26] şi fugea din faţa lui, care era îndrăgostit de Dafne [27] şi nu ştia de soarta nenorocită a lui Hyacinth[28]; sau de Afrodita[29], care a fost rănită, sau de Ares[30], o nenorocire pentru muritori, sau de sîngele care curgea din aceşti aşa zişi dumnezei? A vorbi de acestea e puţin lucru, cînd voi aveţi un dumnezeu, numit Osiris[31], cu mădularele tăiate, ale cărui mistere le săvîrşiţi în fiecare an, ca şi cum Osiris s-ar fi pierdut şi a fost găsit şi pe care îl căutaţi mădular cu mădular; şi nici nu se ştie, dacă s-a pierdut, nici nu se arată, dacă a fost găsit. Pentru ce să mai vorbesc de Attis[32] cel castrat, sau de Adonis[33], care umbla de colo-colo prin pădure după vînat şi a fost rănit de un porc sălbatic, sau de Asclepios[34], care a fost lovit de trăsnet, sau de Serapis[35], care a fost alungat din Sinope şi s-a refugiat în Alexandria, sau de Artemida scitică[36], surghiunită şi ea, ucigaşă, vînătoriţă şi îndrăgostită de Endymion[37]. Acestea nu le spunem noi, ci scriitorii şi poeţii voştri le predică.

---

morţii, fiind ucis de Heracle pentru că se îndrăgostise de Deianira. Cămaşa avea darul miraculos de a aduce înapoi pe soţul necredincios. Îndată ce Heracle a îmbrăcat cămaşa, a fost cuprins de dureri atît de puternice, încît, pentru a scăpa de ele, s-a ars de viu.

24. Dionisos, fiul lui Zeus şi al Semelei, zeul viei şi al vinului — identificat la romani cu Bahus. Cultul lui a contribuit la introducerea misterelor.

25. Apolo, fiul lui Zeus şi al Letei, zeul luminii, al artelor frumoase şi al divinaţiei. Avea la Delfi un templu şi un oracol.

26. Ahile, fiul lui Peleu şi al zeiţei Tethis, eroul principal al Iliadei. La naştere a fost scufundat de mama sa în apele Stixului pentru a-l face nemuritor; i-a rămas vulnerabil numai călcîiul, de care-l ţinuse mama lui pe cînd îl scufunda. În războiul troian, Ahile a murit de săgeata lui Paris, primită în călcîiul care nu fusese udat de apele Stixului.

27. Dafne, nimfă, fiica unui zeu-fluviu şi a zeiţei Geea. Apolo s-a îndrăgostit de ea; voind să fugă de Apolo, s-a rugat de mama sa să o scape şi mamă-sa a prefăcut-o în dafin.

28. Hyacinth, personaj din mitologia greacă, prefăcut de Apolo în floare.

29. Afrodita, fiica lui Zeus şi a nimfei Diona; după altă tradiţie, fiica lui Uranus, născută din spuma mării, zeiţă a frumuseţii şi a dragostei — identificată la romani cu Venus.

30. Ares, fiul lui Zeus şi al Herei, era zeul războiului — identificat la romani cu Marte.

31. Osiris, zeu egiptean, fiul zeului Geb (pămîntul) şi al zeiţei Nut (cerul), căsătorit cu Isis; era zeul morţilor. A fost ucis de fratele său Set, tăiat în bucăţi şi împrăştiat; dar soţia sa Isis le-a găsit şi i-a reconstituit trupul.

32. Attis, zeul vegetaţiei în Asia Mică. Părăsit de copil în trestiile unui rîu din Frigia, a fost descoperit de zeiţa Rea şi a ajuns amantul ei. Rea, de gelozie, s-a împotrivit căsătoriei lui. Attis, cuprins de furie, s-a castrat. Rea l-a prefăcut în pin.

33. Adonis, divinitate în mitologia greacă; era atît de frumos, că zeiţa Afrodita a părăsit Olimpul pentru a merge împreună cu el la vînătoare. A fost ucis de un mistreţ. La rugămintea Afroditei, Zeus l-a prefăcut în dediţel.

34. Asclepios, fiul lui Apolon, zeul medicinii — identificat la romani cu Esculap.

35. Serapis, zeu introdus în Egipt sub Ptolomei, era originar din Sinope, celebrat în o mulţime de temple, dintre care cele mai celebre au fost: Serapeum din Alexandria şi Serapeum din Memfis.

36. Artemida, fiica lui Zeus şi a Letei, zeiţa vînătorii — identificată la romani cu Diana.

37. Endymion, păstor de o rară frumuseţe. A fost iubit de Selena (luna), care în fiecare noapte venea şi-l privea. Zeus i-a dat să-şi aleagă existenţa pe care o doreşte;

X.

Pentru ce să mai înşir mulţimea animalelor, pe care le adoră egiptenii: şerpi, animale domestice, animale sălbatice, păsări, vieţuitoare care înoată în apă şi încă băi pentru spălarea picioarelor şi sunete pline de ruşine ? Iar dacă-mi vorbeşti de greci şi de celelalte popoare, apoi acestea, după cum am spus mai înainte, se închină la pietre, la lemne și la celelalte materiale, chipuri de oameni morţi. Fidias[38] a făcut în Pisa[39] pentru eleni pe Zeus Olimpicul, iar pentru atenieni pe zeiţa Atena[40] de pe Acropole. Te întreb şi eu, o omule, cîţi dumnezei sînt cu numele de Zeus ? Mai întîi este Zeus numit Olimpicul, apoi Zeus numit Latearios, apoi Zeus din muntele Casios, apoi Zeus numit Tunătorul, apoi Zeus numit Protopărintele, apoi Zeus numit Privighetorul, apoi Zeul Protectorul cetăţii, apoi Zeus Capitolin. Zeus, fiul lui Cronos, care a fost împărat al cretanilor, își are mormîntul în Creta; ceilalţi n-au fost învredniciţi poate nici de mormînt. Iar dacă-mi vorbeşti de mama aşa numiţilor dumnezei, apoi să mă ferească Dumnezeu să rostesc cu gura mea faptele ei, (că nouă nu ne este îngăduit nici cu numele să pomenim nişte fapte ca acelea) sau faptele cu care-i slujesc cei care se închină ei; sau să rostesc cîte biruri şi tributuri dau împăratului ea şi fiii ei[41]. Aceştia nu sînt dumnezei, ci *„idoli“*, după cum am spus mai înainte, *„lucruri de mîini omeneşti“*[42] şi *„draci“*[43] necuraţi. Să fie ca ei cei ce fac acestea şi nădăjduiesc în ei !

XI.

Voi cinsti, deci, mai mult pe împărat, nu cînd mă închin lui, ci cînd mă rog pentru el. Mă închin lui Dumnezeu, Dumnezeului care este de fapt şi cu adevărat Dumnezeu, ştiind că împăratul de Dumnezeu a fost rînduit.

Dar mă vei întreba:

— Pentru ce nu te închini împăratului ?

— Nu mă închin lui, pentru că Dumnezeu n-a rînduit ca oamenii să se

Endymion i-a cerut să nu îmbătrînească niciodată şi să rămînă nemuritor; şi a fost cufundat într-un somn fără de sfîrşit.

38. Fidias, cel mai mare sculptor al grecilor (sec. V î. Hr.). A sculptat numeroase statui celebre, astăzi pierdute, între care grandioasa statuie a lui Zeus Olimpicus, executată din aur şi fildeş, precum şi statuia Atenei de pe Acropole. A îndrumat şi executat, din însărcinarea lui Pericle, zidirea şi decorarea Parthenonului.

39. Oraş foarte vechi în Peloponez.

40. Atena, fiica lui Zeus, ieşită înarmată din capul lui Zeus, zeiţa gîndirii, artelor, ştiinţelor şi industriei — identificată la romani cu Minerva.

41. Se plăteau impozite împăratului pentru vizitarea templelor şi aducerea de jertfe. Despre aceste „biruri şi tributuri“ vorbesc Tertulian (*Ad nationes* II, 10; *Apologeticum*, 13) şi Lactantius (*Divinae institutiones*, I, 10).

42. Ps., 134, 30.

43. Ps., 95, 5.

închine împăratului, ci să-l cinstească cu cinstea legiuită. Împăratul nu-i Dumnezeu, ci om, rînduit de Dumnezeu[44] nu pentru a i se închina lui oamenii, ci pentru a judeca cu dreptate. Că după cum lui i s-a încredinţat de Dumnezeu dregătoria de împărat, iar împăratul nu vrea ca cei care sînt sub stăpînirea lui să se numească împăraţi, că numele de împărat este al lui şi nu-i îngăduit altuia să-l poarte, tot aşa nu este îngăduit să te închini altuia decît numai lui Dumnezeu. Eşti, deci, cu totul rătăcit, o omule! Cinsteşte, aşadar, pe împărat, iubindu-l, supunîndu-te lui, rugîndu-te pentru el. Făcînd aceasta,faci voia lui Dumnezeu. Că spune legea lui Dumnezeu: *„Cinsteşte, fiule, pe Dumnezeu şi pe împărat şi nici unuia din ei să nu fii neascultător, că pe neaşteptate vor pedepsi pe duşmanii lor"*[45].

XII.

Nu ştii apoi ce spui, cînd îţi baţi joc de mine, numindu-mă creştin[46]. Mai întîi, pentru că cuvîntul „hristos", adică uns, este plăcut, folositor şi lipsit de batjocură. Care corabie poate fi de folos, care corabie poate scăpa de la înec, dacă n-a fost mai întîi unsă ? Sau care turn sau casă este frumoasă şi de folos, înainte de a fi unsă ?[47] Care om care intră în această viaţă sau luptă în stadion, nu se unge cu ulei ? Care lucru sau podoabă poate avea frumuseţe, dacă nu-i unsă şi lustruită ? Apoi văzduhul şi tot pămîntul de sub cer sînt, într-un chip oarecare, unse cu lumină şi cu duh. Şi tu nu vrei să fii uns cu uleiul lui Dumnezeu ? Noi, deci, de asta ne numim creştini, pentru că sîntem unşi cu uleiul lui Dumnezeu.

XIII.

Tăgăduieşti, însă, şi învierea morţilor, că spui:

— „Arată-mi cel puţin un om înviat din morţi, ca văzîndu-l să cred !".

— Mai întîi, ce lucru mare este, dacă crezi, după ce ai văzut săvîrşită învierea ! Dar crezi că Heracle trăieşte, după ce singur s-a ars de viu şi că Asclepios a înviat, după ce a fost lovit de trăsnet şi nu crezi în cele ce-ţi spune Dumnezeu ? Poate îţi voi arăta şi un mort înviat şi în viaţă ! Dar tot nu vei crede ! Dumnezeu îţi dă multe dovezi, ca să crezi în El. Gîndeşte-te, dacă vrei, la sfîrşitul anotimpurilor, zilelor şi nopţilor; că şi ele mor şi înviază. Nu este oare o reînviere a seminţelor şi fructelor şi aceasta spre folosul oamenilor ? De pildă, bobul de grîu sau de alte seminţe, cînd e

44. Rom., 13, 1.
45. Pilde, 24, 21—22.
46. Păgînii de limbă greacă derivau numele de creştin = χριστιανός de la cuvîntul χριστός, care înseamnă *uns*, nu de la numele Domnului Hristos; de aici batjocura pe care o aruncau numelui de creştin, numindu-i pe creştini *„unşi"*.
47. Adică: vopsită, văruită.

aruncat în pămînt, mai întîi moare şi se descompune, apoi înviază şi ajunge spic[48]. Pomii şi plantele nu dau oare, la porunca lui Dumnezeu, fructe la timp, pe neaşteptate şi pe nevăzute ? Mai mult; uneori chiar o vrabie sau o altă pasăre înghite o sămînţă de măr sau de smochin sau o altă sămînţă; se duce pe o colină pietroasă sau pe un mormînt şi o dă afară; şi sămînţa aceea, care a fost înghiţită şi a avut atîta căldură, se prinde şi dă naştere unui pom. Pe toate acestea le lucrează înţelepciunea lui Dumnezeu, ca să arate şi prin ele că Dumnezeu este puternic să facă învierea universală a tuturor oamenilor. Iar dacă vrei să vezi o privelişte şi mai minunată pentru dovedirea învierii, nu numai din lucrurile de pe pămînt, ci şi din cele din cer, gîndeşte-te la învierea lunii, care se întîmplă în fiecare lună; ajunge de moare şi apoi înviază iarăşi. Mai mult; ascultă că şi în tine se petrece învierea, deşi n-o ştii, o omule ! Poate că ai căzut cîndva bolnav şi ai pierdut din carne, din putere şi din frumuseţe; avînd, însă, parte de mila lui Dumnezeu te-ai vindecat şi ai dobîndit iarăşi carnea, frumuseţea şi puterea. Şi după cum nu ştii unde a plecat carnea ta de nu se mai vedea, tot aşa nu ştii nici de unde este sau de unde a venit.

Îmi vei spune, însă:

– Din pricina mîncării şi a lichidelor transformate în sînge !

– Bine ! Dar şi aceasta este o lucrare a lui Dumnezeu, Care a creat aşa trupul, şi nu a altcuiva.

XIV.

Nu fi necredincios, ci crede ![49] Nici eu nu credeam în învierea morţilor; dar acum, după ce am înţeles bine aceste lucruri, cred; în acelaşi timp am dat de Sfintele Scripturi ale sfinţilor profeţi, care prin Duhul lui Dumnezeu au prezis pe cele de mai înainte aşa cum s-au întîmplat, pe cele prezente aşa cum se întîmplă, iar pe cele viitoare în ordinea în care se vor împlini. Luînd aşadar dovadă de cele întîmplate, arătate de mai înainte, nu mai sînt necredincios, ci cred, supunîndu-mă lui Dumnezeu. Dacă vrei, acestui Dumnezeu supune-te şi tu, crezînd în El, ca nu cumva, necrezînd acum, să crezi atunci cînd vei îndura acele pedepse veşnice. Aceste pedepse, prezise de profeţi, au fost furate din Sfintele Scripturi de poeţii şi filozofii de mai tîrziu, pentru ca să fie şi învăţăturile lor vrednice de credinţă. De altfel şi ei au prezis despre pedepsele care au să vină peste cei ce nu cinstesc pe Dumnezeu şi peste cei necredincioşi, ca să fie mărturie tuturora şi să nu spună nimeni: „N-am auzit, nici n-am ştiut". Dacă vrei, citeşte şi tu cu rîvnă cărţile

48. In., 12, 24; I Cor., 15, 36–37.
49. In., 20, 27.

profetice ! Ele te vor povăţui mai lămurit, ca să fugi de chinurile cele veşnice şi să dobîndeşti veşnicile bunătăţi ale lui Dumnezeu. Cel Care a dat gură pentru a grăi, Care a plăsmuit urechea pentru a auzi şi Care a făcut ochii pentru a vedea[50], va cerceta toate, va judeca cu dreptate şi va răsplăti fiecăruia după meritele lui[51]. Celor care prin fapte bune au căutat cu răbdare nestricăciunea, le va dărui viaţă veşnică, bucurie, pace, odihnă şi mulţime de bunătăţi, pe care *„nici ochiul nu le-a văzut, nici urechea nu le-a auzit şi nici la inima omului nu s-au suit“*[52]; iar celor necredincioşi, celor care dispreţuiesc adevărul şi nu cred în el, celor care se dedau la nedreptăţi, care se tăvălesc în adultere, desfrînări, sodomii, lăcomii şi nelegiuite închinări la idoli[53], partea lor va fi urgia şi mînia, necazul şi strîmtorarea; iar la sfîrşit pe unii ca aceştia îi va primi focul cel veşnic.

Şi pentru că ai adăugat, o prietene: „Arată-mi pe Dumnezeul tău“, îţi spun: Acesta este Dumnezeul meu ! Te sfătuiesc să te temi de El şi să crezi în El.

50. Ieş., 4, 11; Ps., 93, 9.
51. Rom., 2, 6–9.
52. I Cor., 6, 9.
53. I Cor., 6, 9–10.

CARTEA A DOUA

I.

Cu cîteva zile înainte, o prea bunule Autolic, am stat de vorbă împreună. M-ai întrebat care-i Dumnezeul meu şi urechile tale au dat ascultare cîtăva vreme cuvîntului meu. Ţi-am vorbit de cinstirea lui Dumnezeu. Apoi ne-am despărţit unul de altul cu foarte mare prietenie şi ne-am dus fiecare la casa lui, deşi la început ai fost aspru cu mine. Ştii doar şi-ţi aminteşti că socoteai nebunie spusele mele[1]. Mai tîrziu, însă, tu m-ai îndemnat să-ţi scriu; şi deşi sînt neiscusit în cuvînt[2], totuşi vreau acum, în această scriere, să-ţi dovedesc mai precis zadarnica ta strădanie şi deşarta religie în care te găseşti; totodată doresc să-ţi fac cunoscut adevărul cu ajutorul cîtorva istorii de-ale voastre, pe care le cunoşti din citit, dar pe care poate că încă nu le înţelegi.

II.

Mi se pare de rîs ca tăietorii în piatră, sculptorii, pictorii sau făurarii să sculpteze, să picteze, să graveze, să făurească şi să facă zei, cărora, atîta vreme cît sînt în atelierele meşterilor, să nu li se dea nici o cinstire; dar cînd sînt cumpăraţi de cineva şi sînt puşi în aşa numitul templu sau într-o casă oarecare, acestora li se aduc jertfe, nu numai de cei care i-au cumpărat, dar şi de cei care i-au făcut şi i-au vîndut; şi vin cu toţii, cu rîvnă şi cu pompă, cu jertfe şi libaţiuni, ca să se închine lor; îi socotesc dumnezei, fără să cugete că aceştia sînt aceia care au fost făcuţi de ei, adică piatră, bronz, lemn, culoare sau alte materii. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu voi care citiţi istoriile şi genealogiile aşa numiţilor zei. Cînd citiţi despre naşterea lor, îi socotiţi oameni; dar apoi îi proclamaţi dumnezei, vă închinaţi lor, fără să vă daţi seama şi fără să înţelegeţi că aşa cum aţi citit că s-au născut, aşa au şi rămas.

1. I Cor., 1, 18, 21, 23.
2. II Cor., 11, 6.

III.

Dacă zeii s-au născut, apoi mulţi s-au născut pe vremea aceea ! Dar acum nu se mai naşte nici un zeu ! Dacă pe vremea aceea zeii se năşteau şi erau născuţi, ar fi trebuit negreşit ca şi pînă azi să se nască zei; dar dacă nu se nasc, înseamnă că zeii sau sînt slabi sau au îmbătrînit şi de aceea nu mai nasc; sau au murit şi deci nu mai sînt. Dacă zeii s-au născut, ar fi trebuit să se nască pînă azi, aşa cum se nasc şi oamenii; dar, mai bine spus, ar fi trebuit ca zeii să fie mai mulţi decît oamenii, precum spune Sibila[3] :

„Dacă zeii se nasc şi rămîn nemuritori,
Mai mulţi ar fi fost zeii decît muritorii,
Iar muritorii n-ar mai fi avut unde să stea“[4].

Dacă fiii născuţi din oameni muritori şi cu o viaţă de puţini ani se văd pînă astăzi şi nu încetează de a se naşte oameni, că umplu oraşele şi satele, ba locuiesc încă şi în cîmpii, n-ar fi trebuit oare ca zeii, care, după poeţi, nu mor, să nască şi să se nască, aşa precum voi spuneţi că zeii se nasc ? Pentru ce muntele numit Olimp, locuit altădată de zei, este acum pustiu ? Sau pentru ce pe vremuri Zeus locuia în muntele Ida (că după Homer şi ceilalţi poeţi se ştia că acolo locuieşte), iar acum nu se ştie unde locuieşte ? Pentru ce nu este pretutindenea, ci se află numai într-o parte a pămîntului ? Sau de celelalte părţi nu se îngrijeşte, sau este neputincios să fie pretutindeni şi să poarte grijă de toate. Dacă era de pildă în răsărit, nu era în apus; şi iarăşi, dacă era în apus, nu era în răsărit. Dumnezeul cel prea înalt, Cel atotţiitor, Cel Care-i cu adevărat Dumnezeu, nu trebuie să fie numai pretutindenea, ci să şi vadă toate şi să-i audă pe toţi. Mai mult: nici nu trebuie să fie cuprins într-un loc; dacă nu-i aşa, atunci locul care-l cuprinde este mai mare decît el; că e mai mare cel ce cuprinde decît cel cuprins. Dumnezeu nu este cuprins, ci El este locul tuturora. Pe lîngă acestea, Zeus a părăsit muntele Ida. L-a părăsit înainte de a muri, sau pentru că nu i-a mai plăcut muntele acela ? Şi unde s-a dus ? În ceruri ? Nu ! Vei spune: în Creta ? Da, că acolo i se arată pînă azi mormîntul. Dar vei spune iarăşi: în Pisa, pentru că acolo, pînă astăzi, Zeus face celebre mîinile lui Fidias !

Dar să venim la scrierile filozofilor şi ale poeţilor.

3. Sibilele erau preotese ale zeului Apolo, care prevesteau viitorul. Textele citate de Teofil sînt din Oracolele Sibiline. În secolul II înainte de Hristos, iudeii din Alexandria, imitînd Cărţile Sibiline păgîne, au alcătuit alte Oracole Sibiline. Creştinii au preluat aceste oracole şi le-au prelucrat în spirit creştin. Oracolele Sibiline, formate din 14 cărţi, s-au bucurat de mare autoritate în antichitatea creştină, fiind citate de scriitorii creştini, începînd cu Herma.

4. *Oracula Sibyllina*, fragm. 2. Aceste trei versuri nu sînt cunoscute decît de Teofil (la: S-B, p. 77, nota 2).

IV.

Unii filozofi stoici tăgăduiesc desăvîrşit existenţa lui Dumnezeu, sau, dacă-I acceptă existenţa, spun că Dumnezeu nu se îngrijeşte de nimeni decît de El Însuşi. Aceste idei pun deplin în lumină nebunia lui Epicur[5] şi Hrysippos[6]. Alţi filozofi spun că automatismul dirijează universul, că lumea este nefăcută, iar natura veşnică; au îndrăznit să spună chiar că universul nu este în purtarea de grijă a lui Dumnezeu, ci declară că Dumnezeu nu-i decît conştiinţa fiecăruia. Alţii iarăşi învaţă că Duhul lui Dumnezeu este în tot universul. Platon[7] şi adepţii filozofiei lui mărturisesc că Dumnezeu este nefăcut şi că este tatăl şi făcătorul universului; dar spun că pe lîngă Dumnezeu este şi materia nefăcută şi coeternă cu Dumnezeu. Dar dacă Dumnezeu este nefăcut şi este şi materia nefăcută, atunci Dumnezeu nu mai este creatorul universului; şi deci, după platonicieni, nu se poate vorbi nici de monarhia lui Dumnezeu, cel puţin precum gîndesc ei. Mai mult: dacă Dumnezeu este nefăcut, înseamnă că este şi neschimbător; şi la fel, dacă materia este nefăcută, atunci este şi ea neschimbătoare şi egală cu Dumnezeu, pentru că ceea ce este făcut este variabil şi schimbător, pe cînd ceea ce este nefăcut este nevariabil şi neschimbător. Dar ce lucru mare este dacă Dumnezeu a făcut lumea dintr-o materie existentă ? Şi un meseriaş, cînd are în mîini o materie oarecare, face din ea ce vrea. Puterea lui Dumnezeu, însă, în aceea se arată că face ce vrea din cele ce nu există, precum a da suflet şi mişcare nu este cu putinţă altcuiva decît numai lui Dumnezeu. Omul poate face o statuie, dar nu-i poate da statuii, făcute de el, cuvînt, suflare sau simţire. Dumnezeu, însă, posedă ceva mai mult decît un meseriaş; este creatorul vorbirii, suflării şi simţirii. După cum în toate acestea Dumnezeu este mai puternic decît omul, tot aşa şi cînd e vorba de a crea şi de a face din nimic toate cîte sînt, şi de a face cîte voieşte şi cum le voieşte.

V.

Deci, cu privire la Dumnezeu, filozofii şi scriitorii nu gîndesc la fel. Şi în timp ce aceştia au aceste păreri, poetul Homer are o altă ipoteză, nu numai despre facerea lumii, ci şi despre naşterea zeilor. Că spune undeva:

---

5. Epicur, filozof grec (341–270 î. Hr.), a învăţat că plăcerea este supremul bine, pentru obţinerea căruia trebuie făcute toate eforturile; Epicur, însă, nu se gîndeşte la plăcerea josnică a simţurilor, ci la plăcerea spiritului, plăcerea virtuţii, el însuşi fiind un model de sobrietate. Din numeroasele lui scrieri nu au ajuns pînă la noi decît trei scrisori şi o culegere de maxime, datorată unui discipol al său.

6. Hrysippos, filozof grec (280–206 î. Hr.), unul din reprezentanţii stoicismului.

7. Platon, filozof grec (428–384 î. Hr.), discipolul lui Socrate şi dascălul lui Aristotel. Autor a numeroase lucrări filozofice, scrise în formă de dialog: *Criton, Fedon, Gorgias, Banchetul, Republica* şi altele. Filozofia sa are ca metodă dialectica şi ca încoronare teoria ideilor.

„Oceanos[8], originea zeilor, şi Tethis[9], mama[10]
Din care sînt toate rîurile şi orice mare"[11].

Spunînd aceste cuvinte, Homer nu vorbeşte de Dumnezeu. Că cine nu ştie că Oceanul este apă! Iar dacă-i apă, nu-i Dumnezeu; iar Dumnezeu, dacă este creatorul universului, precum şi este, este şi ziditorul apei şi al mărilor.

Hesiod[12], apoi, şi el n-a vorbit numai de originea zeilor, ci şi de facerea lumii. Dar vorbind de facerea lumii, n-a putut spune de cine a fost făcută. Mai mult: a numit zei pe Cronos, pe Zeus, fiul lui, pe Poseidon[13] şi Pluton[14]; dar aceştia sînt posteriori facerii lumii. Mai mult: Hesiod istoriseşte că Zeus, fiul lui Cronos, a dus război cu tatăl lui. Şi spune aşa:

„Cu putere a învins pe tatăl său Cronos; şi bine
A împărţit între nemuritori lumea, dînd fiecăruia dregătoria sa"[15].

Hesiod vorbeşte şi de fiicele lui Zeus, pe care le numeşte Muze. Vrînd să afle de la ele în ce chip a fost făcută lumea, le roagă, zicînd:

„Salutare, fiicele lui Zeus! Daţi-mi cîntarea voastră dulce!
Sărbătoriţi neamul fericiţilor nemuritori, al celor ce trăiesc în veci,
Născuţi din Pămînt şi Cerul înstelat,
Din Noaptea cea întunecată şi hrăniţi de Marea cea sărată.
Spuneţi-mi, cum s-au născut la început zeii şi pămîntul,
Rîurile şi marea cea fără de hotar, cu valuri înspumate,
Şi stelele cele strălucitoare şi cerul larg deasupra.
Spuneţi-mi cum şi-au împărţit ei bogăţiile, precum şi cinstirile,
Cum au locuit la început Olimpul cel cu multe văi şi înălţimi.
Acestea spuneţi-mi-le, Muzelor, voi care aveţi în Olimp locuinţa
Dintru început. Spuneţi-mi, cine a fost făcut întîi!"[16].

---

8. Oceanos, una din cele mai vechi divinităţi elene, fiul lui Uranus şi al Geii; după Homer, Oceanos este tatăl zeilor. Era închipuit ca un fluviu imens, care înconjoară pămîntul, izvor al tuturor fluviilor şi mărilor.
9. Tethys, divinitate marină, fiica lui Uranus şi al Geii, căsătorită cu Oceanos.
10. Homer, *Iliada,* XIV, 201 (302) (la S-B, p. 80, nota 2).
11. Homer, *Iliada,* XXI, 196 (la S-B, p. 80, nota 3).
12. Hesiod, poet grec (sec. VIII î. Hr.), autorul poemelor didactice: *Munci şi zile* şi *Teogonia.*
13. Poseidon, zeul mării — la romani identificat cu Neptun — fiul lui Cronos şi Rea, fratele lui Zeus şi Pluton. Locuia în fundul mării, într-un măreţ palat.
14. Pluton, zeul infernului, stăpînitor al bogăţiilor din măruntaiele pămîntului, zeul morţilor, fiul lui Cronos şi Rea.
15. Hesiod, *Teogonia,* 73—74 (la S-B, p. 81, nota 1).
16. Hesiod, *Teogonia,* 104—115 (la S-B, p. 81, nota 2).

Dar cum puteau şti muzele acestea, de vreme ce s-au născut după ce fusese creată lumea ? Sau cum le puteau povesti lui Hesiod, cînd tatăl lor încă nu se născuse ?

VI.

În sfîrşit Hesiod a pus ca ipoteză materia şi facerea lumii, spunînd:

„La începutul începuturilor, Haosul a fost; şi după el
Pămîntul cel cu pieptul lat, mereu locuinţă sigură a tuturor
Nemuritorilor, cei care locuiesc vîrfurile înzăpezitului Olimp;
Apoi Tartarul cel întunecat, în largul adînc al pămîntului;
Apoi Eros, cel mai frumos dintre nemuritorii zei,
Cel ce alungă mîhnirea din zei şi din oameni,
Cel care are în inimi stăpînire peste gîndirea şi sfatul înţelept.
Din Haos au ieşit Întuneciunea şi Noaptea cea adîncă.
Geea a născut mai întîi, egal cu ea,
Cerul înstelat, ca peste tot să o acopere
Şi să fie fericiţilor zei veşnic locuinţă sigură;
A născut apoi munţii cei înalţi, locuinţe plăcute dumnezeieştelor nimfe,
Care locuiesc în munţi prăpăstioşi;
Apoi a născut marea, cu valuri înspumate,
Pontul, cel lipsit de dragoste puternică.
Apoi Geea, împreunîndu-se cu Cerul, a născut Oceanul cel adînc"[17].

Deşi Hesiod a spus acestea, totuşi n-a arătat de cine a fost făcută lumea. Dacă la început era Haos şi preexista o materie nefăcută, cine a fost atunci cel care a transformat-o, a rînduit-o şi i-a dat formă ? Oare materia singură s-a transformat şi s-a împodobit ? Că, după Hesiod, Zeus s-a născut mult mai tîrziu; nu numai în urma materiei, ci şi a lumii şi a mulţimii oamenilor; şi la fel şi Cronos, tatăl lui Zeus. Dar, mai bine spus, n-a fost oare un Stăpîn, Care a făcut lumea – adică Dumnezeu – Cel Care a şi împodobit-o ? Mai mult: Hesiod îndrugă vrute şi nevrute şi se contrazice în ceea ce spune. Vorbeşte de pămînt, de cer şi de mare şi vrea ca din acestea să se fi născut zeii; spune apoi că din zei s-au născut oameni foarte puternici, înrudiţi cu zeii, neamul titanilor, al ciclopilor şi mulţimea giganţilor, a demonilor din Egipt; pe drept cuvînt oameni deşerţi, de care aminteşte Apolonides[18], numit şi Horapios, în cartea intitulată „Semenuthi" şi în alte cărţi istorice ale lui despre religia egiptenilor şi a împăraţilor lor.

---

17. Hesiod, *Teogonia*, 116–133 (la S-B, p. 82, nota 1).
18. Müller, *Fragmenta historicorum graecorum*, Paris, 1851, t. IV, p. 309 (la S-B, p. 82, nota 2).

VII.

Pentru ce mai este nevoie să vorbesc de miturile greceşti şi de deşertăciunea cuprinsă în ele ? Că Pluton împărăţeşte peste întuneric, că Poseidon locuieşte în adîncul mării şi din împreunarea lui cu Melanippa[19] s-a născut un fiu mîncător de oameni, sau despre toate cele ce au scris în tragedii scriitorii de copiii lui Zeus ? Că, după ei, s-au născut oameni, nu zei ! Chiar scriitorii vorbesc de neamul lor. Aristofan[20] comicul, în piesa intitulată „Păsările", încercînd o explicaţie a facerii lumii, a spus că la început lumea era închisă într-un ou, zicînd:

„La începutul începutului un ou, cu aripile negre, a născut"[21].

Dar şi Satyros[22], făcînd istoricul familiilor din Alexandria, începe cu Filopator, care mai avea şi numele de Ptolomeu şi spune că Dionisos este începătorul familiei lui. De aceea Ptolomeu a dat naştere primei seminţii. Satyros spune aşa: „Din Dionisos şi Althea, fiica lui Thestios, s-a născut Deianira; din ea şi Heracle, fiul lui Zeus, s-a născut Hillos; din acesta Cleodemos, din acesta Aristomah, din acesta Temenos, din acesta Ceisos, din acesta Maron, din acesta Thestios, din acesta Acoos, din acesta Aristomidas, din acesta Caranos, din acesta Coinos, din acesta Tyrimmas, din acesta Perdiccas, din acesta Filip, din acesta Aeropos, din acesta Alcetas, din acesta Amyntas, din acesta Bocros, din acesta Meleagros, din acesta Arsinoe; din aceasta şi Lagos s-a născut Ptolomeu numit şi Soter; din acesta şi Berenica, Ptolomeu Filadelful; din acesta şi Arsinoe, Ptolomeu Everghetul; din acesta şi Berenica, fiica lui Magas, împăratul Cirenei, Ptolomeu Filopator"[23].

Aşa se leagă înrudirea împăraţilor din Alexandria cu Dionisos. De aceea şi în seminţia dionisiacă sînt familii deosebite: familia altheidică, din Althea, soţia lui Dionisos, fiica lui Thestios; familia deianiridică, din fiica lui Dionisos şi Althea, soţia lui Heracle; de aici îşi au numele şi familiile descendente: familia ariadnidică de la fiica lui Minos, soţia lui Dionisos, copilă iubită de tatăl ei, însoţită cu Dionisos, care luase chipul unui marinar; familia thestidică, de la Thestios, tatăl Altheii; familia thoantidică, de la Thoantos, fiul lui Dionisos; familia stafylidică, de la Stafylos, fiul lui Dionisos; familia evenidică, de la Evnoos, fiul lui Dionisos; familia maronidică,

---

19. Melanippa, fiica lui Eol (zeul vîntului) şi al Hippei. Iubită de Poseidon, a avut de la el doi gemeni. Tatăl ei, aflînd de dragostea ei, i-a scos ochii şi a închis-o într-o temniţă. Poseidon i-a redat libertatea şi vederea.

20. Aristofan, poet comic grec (445–386 î. Hr.). Au ajuns pînă la noi unsprezece piese de-ale lui, între care: *Norii, Păsările, Pacea, Adunarea femeilor, Broaştele, Lysistrata.*

21. Aristofan, *Păsările*, 696 (la S-B, p. 83, nota 1).

22. Satyros, filozof peripatetician şi istoric, a trăit în Egipt (181–146 î. Hr.). A scris: *Viaţa bărbaţilor iluştri* şi *Despre caractere*, din care au rămas fragmente.

23. Müller, *Fragm. hist. graec.*, t. III, p. 164–165 (la S-B, p. 83, nota 3).

de la Maron, fiul Ariadnei şi al lui Dionisos. Aceştia toţi sînt fiii lui Dionisos. Dar au fost şi alte nume de familii, care mai sînt şi astăzi, aşă numita familie heraclidică de la Heracle, familia apolonidică şi familia apolonică de la Apolon; familia poseidonică, de la Poseidon, familia dionică şi familia diogenică de la Dios[24].

VIII.

Dar pentru ce să mai înşir mulţimea unor astfel de nume de familii şi de genealogii ? Căci, oricum le-ai lua, se fac de rîs toţi scriitorii, poeţii şi aşa zişii filozofi, încă şi cei care ascultă spusele lor. Că au scris mai mult mituri şi nerozii despre zeii lor; nu i-au arătat zei, ci oameni; pe unii beţivi, pe alţii desfrînaţi şi ucigaşi. Dar şi cu privire la facerea lumii nu sînt de acord unii cu alţii; spun nerozii. Unii au spus că lumea este necreată, aşa cum am arătat mai înainte; iar cei care au spus că natura este necreată şi veşnică se contrazic în spusele lor cu cei care susţin că e creată. Că tot ce au grăit aceştia sînt presupuneri şi gînduri omeneşti, nu adevăr. Alţii au spus iarăşi că există o providenţă; şi cu asta au dărîmat învăţăturile celorlalţi.

Aratos[25] spune:

„Cu Zeus să începem ! Niciodată să nu trecem, bărbaţi,
Fără a vorbi de el ! Sînt pline de Zeus drumurile toate
Şi toate pieţile oamenilor; plină e şi marea
Şi limanurile. Pretutindeni, toţi nevoie-avem de Zeus,
Că al lui neam sîntem![26]. Cu blîndeţe face oamenilor semn
Cu mîna sa cea dreaptă şi deşteaptă popoarele la lucru,
Aducîndu-le aminte că trăiesc; le spune cînd pămîntul
E bun pentru arat şi bun pentru cazmale; le spune care-i timpul potrivit
Pentru culesul fructelor şi aruncatul tuturor seminţelor“[27].

Pe cine să credem: pe Aratos sau pe Sofocle[28], care spune:

„Nu este nici o providenţă clară !
Cel mai bun lucru e să trăieşti la întîmplare, cum poate fiecare“[29].

Homer iarăşi este de acord cu el, că spune:

„Zeus măreşte şi micşorează virtutea în oameni“[30].

---

24. Genetivul de la Ζεύς.
25. Aratos Solevs, poet şi astronom grec (305–240 î. Hr.). În poema sa didactică intitulată *Fenomenele,* prezintă cunoştinţele timpului său despre pămînt şi corpurile cereşti; prima ediţie la Veneţia în 1494, ultima la Berlin în 1898.
26. Text citat de sfîntul apostol Pavel în cuvîntarea din Aeropag, *Fapte,* 17, 28.
27. Aratos, *Phaenom.,* 1–9 (la S-B, p. 85, nota 4).
28. Sofocle, poet tragic grec (496–406 î. Hr.). Au rămas de la el şapte piese: *Antigona, Electra, Trahinienele, Edip rege, Edip la Colonos, Aiax, Filoctet.*
29. Sofocle, *Edip rege,* 978–979 (la S-B, p. 85, nota 5).
30. Homer, *Iliada,* XX, 242 (la S-B, p. 86, nota 1).

Iar Simonides[31] :

„Nimeni fără Dumnezeu,
N-a fost virtuos ! Nici oraş, nici muritor !

Dumnezeu cunoaşte totul. Fără Dumnezeu nimic nu-i sănătos

În muritori“ [32].

La fel şi Euripide[33] :

„Fără Dumnezeu nu e nimic în oameni“ [34].

Şi Menandru[35] :

„Nimeni de noi nu are grijă, decît numai Dumnezeu“ [36].

Şi iarăşi Euripide:

„De cîte ori Dumnezeu vrea să mîntuie pe cineva
Îi dă prilejuri multe pentru mîntuire“ [37].

Şi Thestios[38] :

„Cînd Dumnezeu vrea să te mîntuie,
Poţi merge pe mare, stînd pe-o rogojină“ [39].

Sînt nenumărate textele de acest fel, în care scriitorii se contrazic între ei. Astfel Sofocle, care tăgăduia în alt loc providenţa, zice:

„De lovitura lui Dumnezeu nu scapă muritorul“ [40].

Unii scriitori au introdus o mulţime de dumnezei, alţii au vorbit de monarhia lui Dumnezeu; iarăşi, unii au spus că există providenţă, alţii, dimpotrivă, au tăgăduit-o. De aceea Euripide mărturiseşte, zicînd:

---

31. Simonides din Cheos, cel mai mare poet liric grec (556–467 î. e. n.).
32. *Antholog. Lyr. graecor.*, ediţia *Diehl*, t. II, p. 68; fragm. 10 (61) (la S-B, p. 86, nota 2).
33. Euripide, poet tragic grec (480–406 î. Hr.). Cele mai celebre din operele sale sînt: *Alceste, Medeea, Andromaca, Electra, Hecuba, Ifigenia în Aulida, Ifigenia în Taurida, Bacantele.*
34. Euripide, *Fragm.* 391. Nauck, *Tragicorum graecorum fragmenta*, Leipzig, 1889, p. 480 (la S-B, p. 86, nota 3).
35. Menandru, poet comic grec (342–292 î. Hr.). Se spune că a scris 108 comedii; sînt cunoscute numai prin fragmente.
36. Menandru, Meineke, *Fragmenta comic. graecor.*, Berlin, 1841, t. IV, p. 276, (la S-B, p. 86, nota 4).
37. Euripide, *Fragm.* 1089, Nauck (la S-B, p. 86, nota 5).
38. Thestios, poet grec necunoscut enciclopediilor consultate.
39. Fragmentul este din Euripide, fragm. 397, Nauck (la S-B, p. 86, nota 6).
40. Sofocle, *Fragm. 876*, Nauck (la S-B, p. 87, nota 1).

„Ne străduim nădăjduind să aflăm multe; dar în zadar
Ne ostenim, că nu ştim nimic"[41].

Şi fără voia lor scriitorii mărturisesc că nu cunosc adevărul. Fiind inspiraţi de demoni şi îngîmfaţi de ei, prin ei au spus tot ce au spus. Poeţii, de pildă Homer şi Hesiod, inspiraţi de muze, după spusele lor, au grăit din imaginaţie şi rătăcire; nu dintr-un duh curat, ci dintr-un duh înşelător. Aceasta se vede lămurit de acolo, că dacă cei stăpîniţi de demoni sînt exorcizaţi uneori în numele adevăratului Dumnezeu, aceste duhuri înşelătoare mărturisesc, cum se întîmplă pînă azi, că sînt demoni şi că altădată lucrau asupra poeţilor. Unii poeţi uneori, cînd erau cu sufletul treaz, au vorbit la fel cu profeţii despre monarhia lui Dumnezeu, despre judecată şi despre alte lucruri, pe care le-au spus, ca să fie mărturie loruşi şi tuturor oamenilor.

IX.

Dar oamenii lui Dumnezeu, care au fost purtători de Duh Sfînt şi profeţi, fiind inspiraţi şi înţelepţiţi chiar de Dumnezeu, au ajuns oameni învăţaţi de Dumnezeu, oameni cuvioşi şi drepţi. De aceea au şi fost învredniciţi de Dumnezeu de a primi această răsplată, de a fi adică organe ale lui Dumnezeu; au primit de la Dumnezeu înţelepciune şi, datorită acestei înţelepciuni, au vorbit despre facerea lumii şi de toate celelalte. Profeţii au făcut profeţii despre ciumă, foamete şi războaie. De-a lungul vremurilor au fost la evrei nu unul sau doi profeţi, ci mai mulţi, iar la greci au fost sibilele. Toţi profeţii au fost de acord şi în armonie unii cu alţii în cele ce au spus, fie de cele întîmplate înainte de ei, fie de cele întîmplate în timpul lor, fie de cele ce se întîmplă acum, în vremea noastră. De aceea şi sîntem încredinţaţi şi cu privire la cele viitoare că se vor împlini, aşa precum s-au împlinit şi cele de mai înainte.

X.

Şi mai întîi profeţii, de acord toţi unii cu alţii, ne-au învăţat că Dumnezeu a făcut universul din nefiinţă. Că n-a existat nimic alături de Dumnezeu, ci El era singur; nu avea nevoie de nimeni şi de nimic; şi, existînd înainte de veci, a voit să facă pe om, ca să fie cunoscut de om; pentru om deci a pregătit Dumnezeu mai dinainte lumea. Că cel care-i creat are şi trebuinţe, pe cînd cel necreat n-are trebuinţă de nimic. Avînd, aşadar, Dumnezeu în El Însuşi Cuvîntul Lui imanent, L-a născut împreună cu Înţelepciunea Sa,

41. Euripide, *Fragm. 391*, Nauck (la S-B, p. 87, nota 2).

scoţîndu-L înainte de crearea universului. Pe Acest Cuvînt L-a avut slujitor pentru cele făcute de El şi prin El a făcut toate[42]. Cuvîntul se numeşte Început, pentru că El începe şi stăpîneşte toate cele create prin El. Acesta, deci, fiind Duh al lui Dumnezeu şi Început şi Înţelepciune şi Putere a Celui preaînalt, S-a pogorît în profeţi şi prin ei vorbea despre facerea lumii şi despre toate celelalte. Că profeţii nu existau cînd s-a făcut lumea, ci era Înţelepciunea lui Dumnezeu, Care este în Dumnezeu şi Cuvîntul cel sfînt al Lui, Care este totdeauna împreună cu El. De aceea şi profetul Solomon grăieşte aşa: *„Cînd a gătit cerurile, eram împreună cu El şi cînd făcea tari temeliile pămîntului, eram la El întocmind“*[43]. Moisi, care a trăit cu mulţi ani înainte de Solomon, dar mai bine spus, Cuvîntul lui Dumnezeu, spune prin Moisi, ca printr-un organ al Său: *„La început a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul“*[44]. Moisi a vorbit mai întîi de *„început“* şi de *„facere“* şi în urmă a vorbit de *„Dumnezeu“*, pentru că nu trebuie să pronunţăm numele lui Dumnezeu de prisos şi în zadar. Înţelepciunea lui Dumnezeu ştia mai dinainte că unii aveau să pălăvrăgească şi să născocească o mulţime de dumnezei inexistenţi. Aşadar, pentru ca Dumnezeu să se facă cunoscut prin lucrurile Sale, şi pentru că a făcut cu Cuvîntul Lui cerul şi pămîntul şi cele din ele, Moisi a zis: *„La început a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul“*. Iar după ce ne-a spus de facerea lor, ne lămureşte: *„Pămîntul era nevăzut şi netocmit şi întuneric era deasupra adîncului şi Duhul lui Dumnezeu se purta deasupra apei“*[45]. Acestea ne învaţă chiar de la început dumnezeiasca Scriptură; ne învaţă în ce chip a fost creată materia; ne învaţă că a fost creată de Dumnezeu şi că din această materie Dumnezeu a făcut şi a creat lumea.

XI.

Lumina este început al creaţiei, pentru că lumina ne arată cele ce au fost împodobite. De aceea Moisi zice:

„Şi a zis Dumnezeu: Să se facă lumină ! Şi s-a făcut lumină. Şi a văzut Dumnezeu că lumina este bună“[46]; adică este bună pentru om. *„Şi a despărţit Dumnezeu lumina de întuneric. Şi a numit Dumnezeu lumina zi şi întunericul l-a numit noapte. Şi a fost seară şi a fost dimineaţă, ziua întîia. Şi a zis Dumnezeu: „Să fie tărie în mijlocul apei, ca să despartă apa de apă !“ Şi s-a făcut aşa. Şi a făcut Dumnezeu tăria şi a despărţit apa care era sub tărie de apa care era deasupra tăriei. Şi a numit Dumnezeu*

42. In. 1, 3.
43. Pilde, 8, 27, 29, 30.
44. Fac., 1, 1.
45. Fac., 1, 2.
46. Fac., 1, 3–4.

tăria cer. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a doua. Și a zis Dumnezeu: „Să se adune apa cea de sub cer într-o adunare și să se arate uscatul". Și s-a făcut așa. Și s-a adunat apa în adunările ei și s-a arătat uscatul. Și a numit Dumnezeu uscatul pămînt și adunările apelor le-a numit mări. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a zis Dumnezeu: „Să răsară pămîntul iarbă verde, care să semene sămînță după fel și după asemănare și pom roditor, care să facă rod, a cărui sămînță să fie inel spre asemănare". Și s-a făcut așa. Și a dat din sine pămîntul iarbă verde, care să semene sămînță după fel și pom roditor, care să facă rod, a cărui sămînță să fie în el după fel pe pămînt. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a treia. Și a zis Dumnezeu: „Să se facă luminători în tăria cerului, ca să lumineze pe pămînt și să despartă ziua de noapte și să fie spre semne și vremi, spre zile și ani și să fie spre luminare întru tăria cerului, ca să lumineze pe pămînt". Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu cei doi luminători mari: luminătorul cel mare spre stăpînirea zilei și luminătorul cel mai mic spre stăpînirea nopții și stelele. Și le-a pus Dumnezeu în tăria cerului, ca să lumineze pe pămînt și să stăpînească peste zi și peste noapte și să despartă lumina de întuneric. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a patra. Și a zis Dumnezeu: „Să scoată apele tîrîtoare cu suflete vii și păsări zburătoare pe pămînt sub tăria cerului". Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu chiții cei mari și tot sufletul vietăților, care se tîrăsc, pe care le-au scos apele după felul lor și toată pasărea zburătoare după fel. Și a văzut Dumnezeu că sînt bune. Și le-a binecuvîntat zicînd: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți apele mării; și păsările să se înmulțească pe pămînt". Și a fost seară și a fost dimineață, ziua a cincea. Și a zis Dumnezeu: „Să scoată pămîntul suflet viu după fel, animale cu patru picioare și tîrîtoare și fiare pe pămînt după fel". Și s-a făcut așa. Și a făcut Dumnezeu fiarele pămîntului după fel și dobitoacele după fel și toate tîrîtoarele pămîntului. Și a văzut Dumnezeu că este bine. Și a zis Dumnezeu:„Să facem pe om după chipul nostru și după asemănare și să stăpînească peștii mării și păsările cerului și dobitoacele și tot pămîntul și toate tîrîtoarele care se tîrăsc pe pămînt". Și a făcut Dumnezeu pe om, după chipul lui Dumnezeu l-a făcut pe el; bărbat și femeie i-a făcut pe ei. Și i-a binecuvîntat Dumnezeu pe ei, zicînd: „Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pămîntul și stăpîniți-l pe el; și stăpîniți peștii mării și păsările cerului și toate dobitoacele și tot pămîntul și toate tîrîtoarele, care se tîrăsc pe pămînt". Și a zis Dumnezeu: „Iată, v-am dat vouă toată iarba ce face sămînță de semănat, care este deasupra întregului pămînt și tot pomul, care are în el rod cu sămînță de semănat, ca să vă fie vouă spre mîncare; iar tuturor fiarelor de pe pămînt

şi tuturor păsărilor cerului şi oricărei tîrîtoare, care se tîrăşte pe pămînt şi are în ea suflare de viaţă, să le fie spre mîncare toată iarba verde". Şi s-a făcut aşa. Şi a văzut Dumnezeu toate cîte a făcut; şi iată bune foarte. Şi a fost seară şi a fost dimineaţă, ziua a şasea. Şi s-au sfîrşit de făcut cerul şi pămîntul şi toată podoaba lor. Şi a sfîrşit Dumnezeu în ziua a şasea lucrurile Lui, pe care le-a făcut; şi S-a odihnit în ziua a şaptea de toate lucrurile Lui, pe care le-a făcut. Şi a binecuvîntat Dumnezeu ziua a şaptea şi a sfinţit-o, că în ea S-a odihnit de toate lucrurile Lui, pe care a început Dumnezeu să le facă"[47].

XII.

Nici un om nu poate spune după vrednicie istoria şi întreaga rînduială a celor şase zile ale creaţiei lumii, nici dacă ar avea mii de guri şi mii de limbi; dar nici dacă ar trăi cineva mii de ani, vieţuind în viaţa de aici, nici aşa nu va fi în stare să spună ceva vrednic cu privire la creaţie, din pricina covîrşitoarei măreţii şi a bogăţiei înţelepciunii lui Dumnezeu arătate în aceste şase zile ale creaţiei de care am scris mai înainte. Mulţi dintre scriitori au imitat istoria creaţiei şi au voit să vorbească pe larg, luînd temeiuri din ea, fie despre zidirea lumii, fie despre natura omului; dar în spusele lor nu se găseşte nici o mică scînteie vrednică de adevăr. Cuvintele filozofilor, scriitorilor şi poeţilor par a fi vrednice de credinţă, pentru că sînt spuse frumos; dar cuvîntul lor este searbăd şi gol, pentru că pălăvrăgeala lor e mare şi nu găseşti în ea pic de adevăr. Iar dacă se pare că a fost rostit de ei vreun adevăr, apoi adevărul acesta este amestecat cu rătăcirea. După cum otrava amestecată cu miere sau cu vin sau cu altceva face vătămătoare şi nefolositoare materia cu care s-a amestecat, tot aşa şi vorbăria lor este strădanie zadarnică şi mai degrabă vătămare pentru cei care îi dau crezare. De pildă, ziua a şaptea, de care vorbesc toţi oamenii, dar cei mai mulţi nu-i cunosc sensul; evreii o numesc *„sabbaton"* şi se traduce în greceşte prin *„şapte"*; tot neamul omenesc o numeşte aşa, dar nimeni nu ştie pricina pentru care poartă acest nume. Apoi e deşartă, fără valoare şi străină oricărui adevăr spusa lui Hesiod poetul că din Haos s-au născut Erebos, Geea şi Eros, adică întunericul, pămîntul şi dragostea, care domnesc peste oameni şi peste dumnezeii lui. Că Dumnezeu nu trebuie să fie învins de plăcere, odată ce oamenii cuminţi se abţin de la orice plăcere ruşinoasă şi de la orice poftă rea.

---

47. Fac., 1, 4–2, 3.

XIII.

Dar şi spusele lui Hesiod că facerea lumii a început cu facerea celor de jos de pe pămînt sînt iarăşi un gînd omenesc, smerit şi foarte slab faţă de creaţia săvîrşită de Dumnezeu. Da, omul începe să clădească, pornind de jos, de la pămînt şi în chip firesc nu poate face acoperişul dacă nu-i pune temelia. Puterea lui Dumnezeu, însă, se arată în aceea că mai întîi a făcut din nimic cele ce sînt şi că le-a făcut cum a voit. *„Că cele cu neputinţă la oameni sînt cu putinţă la Dumnezeu"*[48]. De aceea şi profetul a vorbit mai întîi de facerea cerului, care este ca un acoperiş, zicînd: *„La început a făcut Dumnezeu cerul"*[49], adică cerul a fost făcut *„prin Început"*[50], precum am arătat mai înainte; în urmă vorbeşte de „pămînt" ca de o pardoseală şi temelie, apoi de *„adînc"* adică de mulţimea apelor, şi de *„întuneric"*, pentru ca cerul creat de Dumnezeu să acopere, ca un acoperiş, apele împreună cu pămîntul. Profetul vorbeşte apoi de Duhul care se purta deasupra apei, pe care l-a dat Dumnezeu spre a da viaţă creaţiei, precum este pentru om sufletul; a amestecat ceea ce e fin cu ceea ce e fin – că Duhul este fin şi apa este fină – pentru ca Duhul să hrănească apa, iar apa împreună cu Duhul pătrunzînd pretutindeni, să hrănească creaţia. Duhul cel unul, care ţinea locul luminii, era între apă şi cer, ca, într-un oarecare chip, întunericul să nu aibă vreo părtăşie cu cerul, care este mai aproape de Dumnezeu, înainte de a spune Dumnezeu: *„Să se facă lumină !"*[51] Aşadar cerul, fiind ca o boltă, ţinea materia, care era asemenea unui bulgăre. Că a spus despre cer un alt profet cu numele Isaia, zicînd: *„Acest Dumnezeu a făcut cerul ca o boltă şi l-a întins ca un cort de locuit"*[52]. Deci porunca lui Dumnezeu, adică Cuvîntul Lui, luminînd ca o făclie într-o cameră închisă, a luminat pămîntul de sub cer, independent de facerea lumii. *„Şi a numit Dumnezeu lumina zi, iar întunericul, noapte"*[53]; pentru că omul n-ar fi ştiut să numească lumina zi sau întunericul noapte, dar nici pe celelalte lucruri din lume, dacă n-ar fi primit numele lor de la Dumnezeu, Cel ce le-a făcut. În primele cuvinte ale Istoriei[54] şi ale facerii lumii, Sfînta Scriptură n-a vorbit despre tăria aceasta[55], ci de alt cer, nevăzut de noi, după care este cerul acesta văzut de noi, numit tărie, pentru că opreşte deasupra lui jumătatea de apă, ca să dea omenirii ploi, furtuni şi rouă, iar jumătatea cealaltă de apă a fost lăsată

48. Lc., 18, 27.
49. Fac., 1, 1.
50. Adică: „prin Cuvînt".
51. Fac., 1, 3.
52. Is., 40, 22.
53. Fac., 1, 5.
54. Adică: ale Cărţii Facerii.
55. Adică: despre cerul, pe care-l vedem noi.

pe pămînt în rîuri, izvoare și mări. Și pentru că apa acoperea pămîntul și mai ales locurile adînci, Dumnezeu, prin Cuvîntul Lui, a făcut ca apa să se adune într-o singură adunare și să se arate uscatul, care mai înainte era nevăzut. Pămîntul a ajuns văzut, dar era încă netocmit[56]; mai pe urmă l-a întocmit Dumnezeu și l-a împodobit cu tot felul de ierburi, semințe și plante[57].

XIV.

Uită-te, deci, la mulțimea și la variata și felurita lor frumusețe și la aceea că prin ele se arată învierea, spre dovedirea viitoarei învieri a tuturor oamenilor. Cine nu se va mira cînd vede că dintr-un sîmbure de smochină se face un smochin sau că din celelalte semințe foarte mici cresc pomi foarte mari? Putem spune că lumea este pentru noi o imagine a mării[58]. După cum marea ar seca din pricina apei ei sărate, dacă n-ar fi hrănită prin vărsarea în ea a rîurilor și izvoarelor, tot așa și lumea ar fi pierit din pricina răutății și păcatului înmulțit în ea, dacă n-ar fi avut legea lui Dumnezeu și profeții, care revarsă și izvorăsc bunătatea, dulceața, îndurarea, dreptatea și învățătura sfintelor porunci ale lui Dumnezeu. Și după cum în mare sînt insule locuite, cu apă bună de băut, cu pomi roditori, care au țărmuri de care te poți apropia și porturi, în care își pot găsi refugiul cei prinși pe mare de furtuni, tot așa a dat Dumnezeu în lumea învălurată și înviforată de păcate, adunări, adică sfintele biserici, în care sînt, ca în insule, porturi primitoare, adică învățăturile adevărului, spre care aleargă cei care vor să se mîntuie, cei care s-au îndrăgostit de adevăr și vor să scape de urgia și judecata lui Dumnezeu. Și după cum în mare sînt și alte insule, stîncoase, fără de apă, neroditoare, sălbatice și nelocuite, spre vătămarea corăbierilor și a celor prinși de furtună, de care se sfărîmă corăbiile și pier cei care coboară în ele, tot așa sînt în lume învățături rătăcite, adică erezii, care pierd pe cei ce se apropie de ele. Învățăturile acelea nu sînt conduse de Cuvîntul adevărului. Și precum pirații, după ce au umplut corăbiile cu călători, sfărîmă corăbiile în locurile de care am vorbit, ca să le nimicească, tot așa se întîmplă și cu cei rătăciți de la adevăr; pier din pricina rătăcirii.

XV.

În ziua a patra au fost creați *„luminătorii"*[59]. Pentru că Dumnezeu cunoaște totul de mai înainte, știa de pălăvrăgeala deșerților filozofi; știa

56. Fac., 1, 2.
57. Fac., 1, 11—12.
58. Textual: întru *asemănarea mării*, cf. Rom., 8, 3; Fil., 2, 7.
59. Fac., 1, 14.

că aceştia, ca să îndepărteze pe Dumnezeu, aveau să spună că pămîntul rodeşte datorită acestor luminători; deci, ca să se arate adevărul, a creat plantele şi seminţele înainte de crearea luminătorilor; că cele create mai tîrziu nu pot face pe cele ce existau mai înainte. Cei doi luminători sînt apoi dovadă şi imagine a unei mari taine. Soarele este preînchipuire a lui Dumnezeu, luna, preînchipuire a omului. După cum soarele se deosebeşte mult de lună şi în putere şi în slavă, tot aşa Dumnezeu se deosebeşte mult de om. Şi după cum soarele rămîne totdeauna întreg, fără să se micşoreze, tot aşa şi Dumnezeu rămîne totdeauna desăvîrşit, plin fiind de toată puterea, priceperea, înţelepciunea, nemurirea, plin de toate bunătăţile; luna însă, în fiecare lună se micşorează şi ca să spunem aşa, moare, ca şi omul, apoi renaşte şi creşte, spre dovedirea învierii viitoare. De asemenea cele trei zile înainte de crearea luminătorilor sînt preînchipuiri ale Treimii: a lui Dumnezeu, a Cuvîntului Lui şi a Înţelepciunii Lui. În al patrulea loc[60] este omul, care are nevoie de lumină; ca să fie astfel: Dumnezeu, Cuvînt, Înţelepciune, om. Iată pentru ce luminătorii au fost creaţi în a patra zi. Poziţia stelelor reprezintă rînduiala şi ordinea drepţilor, a cuvioşilor şi a celor care păzesc legea şi poruncile lui Dumnezeu. Stelele mari şi strălucitoare sînt o imagine a profeţilor; de aceea rămîn pe drumul lor şi nu se mută din loc în loc; alte stele, care au altă ordine de strălucire, sînt preînchipuiri ale poporului drepţilor; iar alte stele, care-şi schimbă poziţia şi fug din loc în loc, care se numesc şi planete[61], sînt preînchipuiri ale oamenilor care se depărtează de Dumnezeu, care părăsesc legea şi poruncile Lui.

XVI.

În a cincea zi au fost create vieţuitoarele din ape; prin ele şi în ele se arată înţelepciunea cea de multe feluri a lui Dumnezeu[62]. Cine ar putea enumera mulţimea lor şi marea varietate a soiurilor lor ? Mai mult: vieţuitoarele create în apă au fost binecuvîntate de Dumnezeu, ca să fie şi aceasta o dovadă că oamenii au să primească pocăinţă şi iertare de păcate prin apă şi prin baia naşterii din nou[63], adică toţi cei care se apropie de adevăr, care se nasc din nou şi primesc binecuvîntare de la Dumnezeu. Chiţii şi păsările carnivore, însă, sînt o imagine a oamenilor lacomi şi a călcătorilor de lege. Vieţuitoarele din apă şi păsările au una şi aceeaşi fire; dar unele şi-au păstrat firea lor şi nu fac rău celor mai slabe decît ele; păstrează legea lui

60. Am urmat lectura propusă de Maran: *τετάρτῳ δὲ τόπῳ*, în loc de: *τετάρτῳ δὲ τύπῳ* din ediţia lui Otto (la Otto, *op. cit.*, p. 102, nota 11).
61. Iuda, 13.
62. Ef., 3, 10.
63. Tit, 3, 5.

Dumnezeu şi se hrănesc cu seminţele pămîntului; altele, însă, calcă legea lui Dumnezeu, sînt carnivore şi fac rău celor mai slabe decît ele; tot aşa şi drepţii, care păzesc legea lui Dumnezeu, nu mănîncă pe nimeni şi nu fac rău nimănui, pentru că trăiesc cuvios şi drept; iar răpitorii, ucigaşii şi necredincioşii se aseamănă cu chiţii, cu fiarele şi cu păsările carnivore, că, aşa zicînd, mănîncă pe cei mai slabi decît ei. Da, neamul vieţuitoarelor din apă şi al tîrîtoarelor, deşi a avut parte de binecuvîntarea lui Dumnezeu, binecuvîntarea nu le-a folosit la nimic.

XVII.

În a cincea zi, Dumnezeu a făcut animalele cu patru picioare şi fiarele şi tîrîtoarele cele de pe pămînt, dar nu le-a mai binecuvîntat, pentru că păstra binecuvîntarea pentru omul pe care avea să-l facă în ziua a şasea. În acelaşi timp, animalele cu patru picioare şi fiarele sînt preînchipuire a unor oameni care nu cunosc şi nu cred în Dumnezeu, a acelora care cugetă cele pămînteşti[64] şi nu se pocăiesc. Că oamenii, care se întorc de la nelegiuirile lor şi trăiesc cu dreptate, ca păsările se înalţă cu sufletul, cugetînd cele de sus[65] şi bineplăcînd voinţei lui Dumnezeu; dar cei care nu cunosc pe Dumnezeu şi sînt necredincioşi se aseamănă cu păsările care au aripi, dar nu pot să zboare şi nici nu pot alerga spre cele înalte ale Dumnezeirii; şi unii ca aceştia se numesc oameni, dar gîndesc cele de jos şi cele pămînteşti, pentru că sînt îngreuiaţi de păcatele lor. Animalele care se numesc *fiare sălbatice* îşi au numele de la cuvîntul *a se sălbătici;* la început n-au fost create rele sau otrăvitoare — că răul nu-i o creaţie a lui Dumnezeu — ci toate cele create de Dumnezeu au fost bune şi bune foarte[66], dar păcatul săvîrşit de om le-a făcut rele şi pe ele; cînd omul a călcat porunca lui Dumnezeu, au călcat-o şi ele. Întocmai ca un stăpîn al casei: dacă el face binele, neapărat şi slugile vor face fapte bune; dar dacă stăpînul păcătuieşte, păcătuiesc împreună cu el şi robii; la fel s-au petrecut lucrurile şi cu cele care erau în jurul omului; cînd a păcătuit stăpînul, au păcătuit şi roabele. Cînd, însă, omul va alerga iarăşi să le facă pe cele ale firii şi nu va mai păcătui, atunci şi fiarele îşi vor redobîndi blîndeţea de la început.

XVIII.

Cît priveşte facerea omului, omeneşte este cu neputinţă de tîlcuit; de altfel, dumnezeiasca Scriptură a vorbit pe scurt de ea. În cuvintele pe care le-a spus Dumnezeu: *„Să facem pe om după chipul şi asemănarea*

64. Fil., 3, 19.
65. Col., 3, 2.
66. Fac., 1, 31.

noastră"[67], dumnezeiasca Scriptură a arătat mai întîi vrednicia omului. Pe toate le-a făcut Dumnezeu cu Cuvîntul, că pe toate le-a socotit secundare; numai facerea omului, operă veşnică, o socoteşte vrednică de mîinile Lui. Mai mult: Dumnezeu găseşte că pentru facerea omului are nevoie de ajutor, că spune: *„Să facem pe om după chip şi asemănare*"[68]. N-a spus altcuiva: *„Să facem*" decît Cuvîntului Lui şi Înțelepciunii Lui. L-a făcut pe om şi l-a binecuvîntat să se înmulțească şi să umple pămîntul; a supus lui pămîntul, ca să-i fie toate cele de pe pămînt sub mînă şi roabe; de la început i-a poruncit să se hrănească din roadele pămîntului, ale semințelor, ale ierburilor, ale pomilor. În acelaşi timp a poruncit ca şi animalele să fie tovarăşe omului la acelaşi fel de hrană, să mănînce şi ele din semințele tuturor celor de pe pămînt.

XIX.

Astfel, după ce Dumnezeu a terminat de creat în ziua a şasea cerul şi pămîntul şi marea şi toate cele din ele, în ziua a şaptea S-a odihnit de toate lucrurile Lui, pe care le-a făcut[69]. Apoi dumnezeiasca Scriptură rezumă cele spuse aşa: *„Aceasta este Cartea facerii cerului şi a pămîntului, cînd şi în ce zi a făcut Dumnezeu cerul şi pămîntul şi toată verdeața cîmpului, înainte de a fi, şi toată iarba țarinii înainte de a răsări; că nu a plouat Dumnezeu pe pămînt şi om nu era ca să lucreze pămîntul*"[70]. Prin aceste cuvinte dumnezeiasca Scriptură arată că în acel timp tot pămîntul era udat de izvor dumnezeiesc şi nu avea nevoie să fie lucrat de om; pămîntul, după porunca lui Dumnezeu, producea totul de la sine, ca să nu se ostenească omul cu lucrarea lui. Dar Scriptura, ca să arate şi facerea omului – pentru a nu părea pentru oameni o problemă nedezlegată spusele lui Dumnezeu: *„Să facem pe om*" şi nu fusese încă arătată facerea lui –, ne învață zicînd: *„Izvor ieşea din pămînt şi adăpa toată fața pămîntului şi a făcut Dumnezeu pe om cu țărînă din pămînt şi a suflat în fața lui suflare de viață şi s-a făcut omul cu suflet viu*"[71]. Pe temeiul acestor cuvinte cei mai mulți numesc nemuritor sufletul. După ce a făcut pe om, Dumnezeu i-a ales un ținut în locurile din răsărit, deosebit prin lumina sa, clar prin văzduhul lui strălucitor, cu plante foarte frumoase; în acel ținut l-a pus pe om.

XX.

Şi cuvintele istoriei din Sfînta Scriptură sînt aşa: *„Şi a sădit Dumnezeu raiul în Eden spre răsărit şi l-a pus acolo pe omul pe care l-a făcut. Şi a făcut*

67. Fac., 1, 26.
68. Fac., 1, 26.
69. Fac., 2, 3.
70. Fac., 2, 4–5.
71. Fac., 2, 6–7.

Dumnezeu să răsară din pămînt tot pomul, frumos la vedere şi bun la mîncare; şi pomul vieţii în mijlocul raiului şi pomul cunoştinţei binelui şi răului. Şi rîu ieşea din Eden ca să ude raiul; de acolo se împarte în patru rîuri. Numele unuia este Fison; acesta înconjoară tot pămîntul Evilat; acolo este aur; şi aurul pămîntului aceluia este bun; acolo este rubinul şi piatra verde. Numele celui de al doilea rîu este Gheon; acesta înconjoară tot pămîntul Etiopiei. Rîul al treilea este Tigru; acesta curge prin faţa Asiriei. Rîul al patrulea este Eufratul. Şi a luat Domnul Dumnezeu pe omul pe care l-a făcut şi l-a pus în rai ca să-l lucreze şi să-l păzească. Şi a poruncit Dumnezeu lui Adam, zicînd: „Din tot pomul din rai să mănînci; dar din pomul cunoştinţei binelui şi răului să nu mîncaţi; că în ziua în care veţi mînca din el, cu moarte veţi muri". Şi a zis Domnul Dumnezeu: „Nu este bine să fie omul singur; să-i facem lui ajutor asemenea lui". Şi a făcut Dumnezeu încă din pămînt toate fiarele cîmpului şi toate păsările cerului şi le-a adus lui Adam. Şi pe care, suflet viu, l-a numit Adam, acesta este numele lui. Şi a dat Adam nume tuturor dobitoacelor şi tuturor păsărilor cerului şi tuturor fiarelor cîmpului. Dar lui Adam nu i s-a găsit ajutor asemenea lui. Şi a adus Dumnezeu somn peste Adam; şi a adormit. Şi a luat una din coastele lui şi a plinit cu carne locul ei. Şi coasta pe care a luat-o de la Adam a făcut-o Dumnezeu femeie şi a adus-o lui Adam. Şi a zis Adam: „Iată acum os din oasele mele şi trup din trupul meu; aceasta se va numi femeie, că din bărbatul ei s-a luat ea. Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va lipi de femeia sa şi vor fi amîndoi un trup". Şi erau amîndoi goi, şi Adam şi femeia lui, şi nu se ruşinau.

XXI.

Iar şarpele era mai înţelept decît toate fiarele cele de pe pămînt, pe care le-a făcut Domnul Dumnezeu. Şi a zis şarpele către femeie: „Ce este că a spus Dumnezeu: „Să nu mîncaţi din tot pomul raiului ?" Şi a zis femeia către şarpe: „Din tot pomul raiului mîncăm; dar din rodul pomului, care este în mijlocul raiului, a spus Dumnezeu: „Să nu mîncaţi din el şi nici să vă atingeţi de el, ca să nu muriţi". Şi a zis şarpele către femeie: „Nu veţi muri! Că ştia Dumnezeu, că în ziua în care veţi mînca din el vi se vor deschide ochii voştri şi veţi fi ca nişte dumnezei, cunoscînd binele şi răul". Şi a văzut femeia că bun este pomul la mîncare, plăcut ochilor la vedere şi că frumos este a cunoaşte. Şi luînd din rodul lui, a mîncat; şi i-a dat şi bărbatului ei şi au mîncat. Şi celor doi li s-au deschis ochii şi au cunoscut că erau goi; şi au cusut frunze de smochin şi şi-au făcut acoperăminte. Şi au auzit glasul Domnului-Dumnezeu, umblînd prin rai, spre seară, şi s-au ascuns Adam şi femeia lui de la faţa lui Dumnezeu între pomii raiului. Şi Domnul

Dumnezeu a chemat pe Adam şi i-a zis: „Unde eşti ?" şi I-a zis Lui: „Glasul tău l-am auzit în rai; m-am temut că sînt gol şi m-am ascuns". Şi i-a zis Dumnezeu lui: „Cine ţi-a spus că eşti gol, decît numai de la pomul din care ţi-am poruncit ca numai din acesta să nu mănînci ? Din el ai mîncat ?" Şi a zis Adam: „Femeia, pe care mi-ai dat-o, aceasta mi-a dat din pom şi am mîncat". Şi a zis Dumnezeu femeii: „Pentru ce ai făcut aceasta ?" Şi a zis femeia: „Şarpele m-a înşelat şi am mîncat". Şi a zis Domnul Dumnezeu către şarpe: „Pentru că ai făcut aceasta, blestemat să fii tu dintre toate fiarele cele de pe pămînt; pe pieptul şi pe pîntecele tău te vei tîrî şi pămînt vei mînca în toate zilele vieţii tale. Duşmănie voi pune între tine şi femeie şi între sămînţa ta şi sămînţa ei. Omul va pîndi capul tău, iar tu vei pîndi călcîiul lui". Iar femeii i-a spus: „Înmulţind voi înmulţi necazurile tale şi suspinul tău; în dureri vei naşte fii şi către bărbatul tău întoarcerea ta şi el te va stăpîni". Iar lui Adam i-a zis: „Pentru că ai ascultat de glasul femeii tale şi ai mîncat din pomul din care ţi-am poruncit ca numai din acela să nu mănînci, dar ai mîncat din el, blestemat să fie pămîntul în lucrurile tale; întru necaz vei mînca pe pămînt în toate zilele vieţii tale; spini şi ciulini îţi va răsări şi vei mînca iarba cîmpului tău. Întru sudoarea feţei tale vei mînca pîinea ta pînă te vei întoarce în pămîntul din care ai fost luat; că pămînt eşti şi în pămînt te vei întoarce"[72]. Aşa sînt cuvintele Sfintei Scripturi cu privire la istoria omului şi a raiului.

XXII.

Dar mă vei întreba:

— Ai spus că Dumnezeu nu poate fi cuprins de vreun loc şi cum îmi spui acum că Dumnezeu umbla prin rai ?[73].

— Ascultă ce-ţi spun ! Dumnezeul şi Tatăl universului este necuprins şi nu se găseşte într-un singur loc, *„că nu este loc al odihnei Lui"*[74]. Dar Cuvîntul Lui, prin Care le-a făcut pe toate, fiind puterea şi înţelepciunea Lui, luînd chipul Tatălui şi Domnului universului, El mergea prin rai, în chipul lui Dumnezeu, şi vorbea cu Adam. Că însăşi dumnezeiasca Scriptură ne învaţă că Adam a zis că a auzit glasul[75]. Iar glasul, ce este altceva decît Cuvîntul lui Dumnezeu, Care este şi Fiu al Lui ? Este Fiu, nu în sensul în care poeţii şi scriitorii de basme spun că fiii zeilor s-au născut din împreunări, ci precum spune adevărul că totdeauna Cuvîntul este imanent în inima lui Dumnezeu. Înainte de crearea lumii Îl avea sfetnic, era mintea şi

72. Fac., 2, 8—3, 19.
73. Fac., 3, 8.
74. Is., 66, 1; Fapte, 7, 49.
75. Fac., 3, 10.

priceperea Lui. Iar cînd Dumnezeu a voit să le facă pe toate cîte S-a sfătuit să facă, a născut Cuvîntul Acesta rostit, primul născut al întregii creaţii, fără ca Dumnezeu să Se lipsească de Cuvînt, ci născînd Cuvîntul, vorbea totdeauna cu Cuvîntul Lui. Aşa ne învaţă dumnezeieştile Scripturi şi purtătorii de Duh, dintre care Ioan zice: *„La început era Cuvîntul şi Cuvîntul era la Dumnezeu“*[76], arătînd că la început era singur Dumnezeu şi în El era Cuvîntul. Apoi zice: *„Şi Dumnezeu era Cuvîntul; toate prin El s-au făcut şi fără de El nimic nu s-a făcut“*[77]. Aşadar Cuvîntul este Dumnezeu şi născut din Dumnezeu; Tatăl universului, cînd vrea, Îl trimite în vreun loc oarecare; şi, trimis de Tatăl, se duce acolo; este auzit, este văzut şi se găseşte în acel loc.

XXIII.

Dumnezeu a făcut pe om în ziua a şasea, dar a făcut cunoscută facerea lui după ziua a şaptea, cînd a făcut şi raiul, pentru ca omul să locuiască într-un loc mai bun şi într-un ţinut deosebit.

Chiar cele ce se petrec astăzi arată că cele spuse în Scriptură sînt adevărate. Nu se înţelege oare de la sine că durerea, pe care o sufăr femeile la naştere şi pe care o uită după naştere[78], este pentru a se împlini cuvîntul lui Dumnezeu pentru creşterea şi înmulţirea neamului omenesc ? Oare blestemarea şarpelui — că este urît, că se tîrîie pe pămînt şi mănîncă pămînt — nu este o dovadă a celor ce ni s-au spus mai înainte ?

XXIV

Aşadar *„a făcut Dumnezeu să răsară încă din pămînt tot pomul frumos la vedere şi bun la mîncare“*[79]. La început, în ziua a treia, a fost făcută vegetaţia: plantele, seminţele şi ierburile; vegetaţia din rai, însă, a fost făcută cu înfăţişare şi frumuseţe deosebită, pentru că, după cum spune Scriptura, în rai au fost şi plante plantate de Dumnezeu. Toate celelalte plante din rai erau la fel cu cele din întreaga lume; dar cei doi pomi, pomul vieţii şi pomul cunoştinţei, nu erau în alt pămînt decît numai în rai.

Raiul era pămînt şi sădit pe pămînt. Că spune Scriptura: *„Şi a sădit Dumnezeu raiul în Eden spre răsărit şi l-a pus acolo pe om; şi a făcut Dumnezeu să răsară încă din pămînt tot pomul, frumos la vedere şi bun la mîncare“*[80]. Cînd Scriptura spune: *„din pămînt“* şi *„spre răsărit“*, ne învaţă lămurit că raiul era sub cerul acesta al nostru, sub care se află răsăritul şi

76. In., 1, 1.
77. In., 1, 1, 3.
78. In., 16, 21.
79. Fac., 2, 9.
80. Fac., 2, 8—9.

pămîntul. Cuvîntul *„Eden"* este un cuvînt ebraic și înseamnă *„desfătare"*. Scriptura a însemnat apoi că din Eden ieșea un rîu ca să ude raiul și că de acolo se împărțea în patru rîuri[81] ; din care două, numite Fison și Gheon, adapă părțile răsăritene, mai cu seamă Gheon, care înconjoară tot pămîntul Etiopiei, despre care se spune că se arată în Egipt[82] cu numele de Nil; celelalte două rîuri sînt bine cunoscute de noi, rîurile numite Tigru și Eufrat; ele sînt vecine cu regiunile noastre. Cînd, după cum am spus mai înainte, l-a pus Dumnezeu pe om în rai ca să-l lucreze și să-l păzească, i-a poruncit să mănînce din toate roadele, adică și din pomul vieții, dar i-a poruncit ca numai din pomul cunoștinței să nu guste[83]. Dumnezeu l-a luat deci pe om din pămîntul din care l-a făcut și l-a mutat în rai, dîndu-i prilej de propășire; să crească, să ajungă desăvîrșit, ba încă să ajungă și Dumnezeu, ca să se urce și în cer, dobîndind veșnicia. Omul a fost făcut la mijloc: nici cu totul muritor, nici desăvîrșit nemuritor; în el erau cu putință amîndouă; tot așa și raiul, în ce privește frumusețea, era la mijloc, între lume și cer. Iar cînd Scriptura a spus: *„să-l lucreze"*[84], n-a arătat altceva decît păzirea poruncii lui Dumnezeu, ca să nu piară din pricina neascultării, după cum a și pierit, din pricina păcatului.

XXV.

Cît privește pomul cunoștinței, era bun și pomul și era bun și rodul lui. Că nu-i așa, precum socot unii, că pomul acesta cuprindea în el moartea; nu cuprindea moartea, ci neascultarea. În rodul lui nu era altceva decît cunoștință. Iar cunoștința este bună, dacă este folosită cum trebuie. În ce privește vîrsta, Adam era încă copil; de aceea Adam nu putea cuprinde după vrednicie cunoștința. Că și acum, cînd se naște un copil, nu poate mînca pîine, ci este hrănit mai întîi cu lapte; apoi, cu creșterea vîrstei, ajunge și la mîncare tare[85]. Așa s-a întîmplat și cu Adam. Deci nu din invidie, cum gîndesc unii, i-a poruncit Dumnezeu lui Adam să nu mănînce din pomul cunoștinței. Mai mult: Dumnezeu voia să-l încerce dacă este ascultător poruncii Lui. Totodată Dumnezeu voia ca Adam să rămînă mai multă vreme copil: curat și nevinovat. Că lucru cuvios este, ca, în nevinovăție și nerăutate, să te supui părinților, nu numai înaintea lui Dumnezeu, ci și înaintea oamenilor. Iar dacă trebuie să se supună copiii părinților, apoi cu cît mai mult, lui Dumnezeu și Tatălui universului ! Mai mult: este chiar urît ca

81. Fac., 2, 10–14.
82. Ier., 2, 18.
83. Fac., 2, 15–17.
84. Fac., 2, 15.
85. Evr., 5, 12–14.

micii copii să gîndească mai presus de vîrsta lor. Că după cum creşti în chip treptat în vîrstă, tot aşa şi în gîndire. De altfel, cînd legea porunceşte să te abţii de la ceva, şi nu asculţi, nu înseamnă că legea aduce pedeapsă, ci neascultarea şi nesupunerea. Un tată porunceşte uneori copilului său să se abţină de la ceva; dacă nu ascultă de porunca părintească, este bătut şi pedepsit pentru neascultare. Nu e vorba de lovituri, ci de neascultare; neascultarea aduce lovituri neascultătorului. Tot aşa şi cu cel dintîi zidit; neascultarea i-a adus izgonirea din rai; pomul cunoştinţei nu conţinea în el ceva rău; dar, din pricina neascultării, omul a adus asupra lui osteneală, durere, întristare şi la sfîrşit a fost doborît de moarte.

XXVI.

Dumnezeu a făcut prin asta o mare binefacere omului, ca să nu rămînă pe vecie în păcat, ci în oarecare chip, ca printr-un exil, l-a izgonit din rai, pentru ca omul, datorită acestei pedepse, lepădînd într-un timp anumit păcatul şi ajungînd bun prin învăţătură, să fie mai tîrziu rechemat. De aceea este scris, în chip tainic, în Scriptură că după ce a fost făcut omul în lumea aceasta, a fost pus de două ori în rai[86]: prima dată s-a împlinit cînd a fost pus acolo; a doua oară se va împlini după înviere şi judecată. Întocmai ca un vas, dacă, după ce a fost făcut, are vreun defect, vasul acela se retopeşte sau se face din nou, ca să ajungă nou şi întreg, tot aşa se întîmplă şi cu omul prin moarte; aşa zicînd, omul a fost sfărîmat, ca să fie găsit întreg la înviere, adică fără pată, drept şi nemuritor.

Cînd Dumnezeu l-a chemat pe Adam şi i-a spus: *„Unde eşti, Adame ?“*[87], n-a făcut aceasta pentru că nu ştia, ci pentru că, fiind îndelung răbdător, i-a dat prilej de pocăinţă şi de mărturisire.

XXVII.

Dar îmi vei spune:

— A fost făcut omul, prin fire, muritor ?

— Nu !

— Atunci, nemuritor ?

— Nici asta n-o spun !

Dar mă vei întreba:

— Nu era nimic din acestea ?

— Nici asta n-o spun. Prin fire omul n-a fost făcut nici muritor, nici nemuritor. Dacă l-ar fi făcut dintru început nemuritor, l-ar fi făcut Dumnezeu; şi iarăşi, dacă l-ar fi făcut muritor, s-ar fi crezut că Dumnezeu

86. Fac., 2, 8, 15.
87. Fac., 3, 9.

este pricina morţii lui. Aşadar nu l-a făcut nici nemuritor, nici muritor, ci, după cum am spus mai înainte, capabil şi de una şi de alta. Dacă omul înclina spre nemurire, păzind porunca lui Dumnezeu, avea să primească de la Dumnezeu ca plată nemurirea şi avea să ajungă Dumnezeu; şi iarăşi dacă se îndrepta spre faptele morţii, neascultînd de Dumnezeu, el însuşi avea să fie pricina morţii sale, că Dumnezeu l-a făcut pe om liber, cu voinţa liberă. Aşadar ceea ce omul nu şi-a agonisit sieşi[88] din pricina nepurtării de grijă şi neascultării, aceea îi dăruieşte Dumnezeu acum[89], prin milostivirea şi iubirea Sa de oameni, dacă omul ascultă de El. După cum omul prin neascultarea lui şi-a atras asupra lui moartea, tot aşa cel ce voieşte să asculte de voinţa lui Dumnezeu îşi poate agonisi viaţă veşnică. Dumnezeu a dat lege şi porunci sfinte, care pot mîntui pe om, dacă le împlineşte şi, avînd parte de înviere, să moştenească nestricăciunea.

XXVIII.

După ce Adam a fost izgonit din rai, a cunoscut-o pe Eva, femeia lui[90], pe care Dumnezeu i-a făcut-o lui femeie din coasta lui. Şi a făcut-o din coasta lui, nu pentru că Dumnezeu nu putea să o facă separat, ci pentru că ştia mai dinainte că oamenii aveau să născocească o mulţime de dumnezei. Aşadar, Dumnezeu cunoscînd mai dinainte şi ştiind că rătăcirea avea să născocească prin şarpe o mulţime de dumnezei, care nu sînt dumnezei — (că unul este Dumnezeu; deoarece chiar de pe atunci rătăcirea căuta să răspîndească ideea unei mulţimi de dumnezei, că şarpele spusese femeii: „*Veţi fi ca nişte dumnezei*“[91]) — şi deci ca să nu se creadă că un dumnezeu a făcut pe bărbat şi un altul pe femeie, de aceea nu i-a făcut pe cei doi separat. Dumnezeu a făcut pe femeia lui Adam aşa, nu numai ca să se arate şi prin aceasta taina unităţii lui Dumnezeu, ci şi ca să fie şi mai mare dragostea între bărbat şi femeie[92], Adam a zis Evei: „*Iată acum os din oasele mele şi trup din trupul meu !*“[93] Mai mult încă, Adam a şi profeţit, zicînd: „*Pentru aceea va lăsa omul pe tatăl său şi pe mama sa şi se va lipi de femeia sa şi vor fi amîndoi un trup*“[94]. Iar profeţia lui se vede împlinită în noi înşine. Care om căsătorit legal mai ţine seamă de mamă, de tată, de rude şi de toţi ai lui şi nu se lipeşte de femeia sa şi n-o iubeşte pe ea mai mult decît pe

88. Am urmat în traducere lectura propusă de *Maran,* dată de *Otto* în nota 11, p. 132.
89. Adică: în timpul harului.
90. Fac., 4, 1.
91. Fac., 3, 5.
92. În traducere, am urmat conjectura propusă de *Maran,* dată de *Otto,* nota 7, p. 135–136.
93. Fac., 2, 23.
94. Fac., 2, 23–24.

oricine ? De aceea adeseori unii merg pînă la moarte pentru soţiile lor. Chiar pînă azi pe această Evă, sub numele de Evan[95], o invocă demonul cel făcător de rele – care se mai numeşte şi satan, cel care a vorbit atunci prin şarpe cu Eva – lucrînd în oamenii înnebuniţi de el, pentru că la început Eva a fost înşelată de şarpe şi a ajuns începătoarea păcatului. Demonul se mai numeşte şi drac[96], pentru că a fugit pe furiş de la Dumnezeu. Mai întîi era înger. Dar despre subiectul acesta este mult de spus; de aceea trec acum peste el, pentru că l-am tratat în altă parte.

XXIX.

După ce Adam a cunoscut-o pe Eva, femeia lui, Eva a zămislit şi a născut fiu, al cărui nume era Cain[97]. Şi a spus Adam: *„Am dobîndit om prin Dumnezeu"*[98]. Şi a mai născut Eva şi al doilea fiu, al cărui nume Avel[99]. Avel a început să fie păstor de oi, iar Cain lucra pămîntul[100]. Istoria acestor doi fii este mare şi la fel şi tîlcuirea; de aceea pe cei cărora le place studiul îi poate învăţa mai cu de-amănuntul istoria lor însăşi cartea care se intitulează: *Facerea lumii.*

Cînd satan a văzut că Adam şi femeia lui nu numai că trăiesc, dar că au făcut şi copii,pentru că n-a putut să-i omoare a fost cuprins de invidie. Văzînd că Avel este bine plăcut de Dumnezeu, a lucrat asupra fratelui său Cain şi l-a făcut să-şi omoare fratele, pe Avel. Şi aşa s-a făcut început morţii în această lume; iar moartea îşi continuă pînă azi calea peste tot neamul omenesc. Dar Dumnezeu, fiind milostiv şi vrînd să-i dea lui Cain prilej de pocăinţă şi de mărturisire, i-a zis, ca şi lui Adam: *„Unde este Avel, fratele tău ?"*[101] Iar Cain I-a răspuns obraznic lui Dumnezeu, zicînd: *„Nu ştiu. Sînt eu oare paznicul fratelui meu ?"*[102] Dumnezeu, mîniindu-se pe el, i-a zis: *„Pentru ce ai făcut asta ? Glasul sîngelui fratelui tău strigă către Mine din pămînt. Şi acum, blestemat să fii tu pe pămîntul care s-a deschis să primească sîngele fratelui tău din mîna ta. Gemînd şi tremurînd vei fi pe pămînt"*[103]. De aceea de atunci pămîntul, înfricoşat, nu mai primeşte sînge de om şi nici de animal; şi este lămurit că nu pămîntul e de vină, ci omul care a călcat porunca.

---

95. Evan era strigătul bacantelor la orgiile lui Bachus (la S-B, p. 112, nota 4).
96. *Δράκων* de la cuvîntul *δέδρακέναι*, care înseamnă a fugi în secret, mai ales cînd e vorba de robii fugiţi de la stăpîni.
97. Fac., 4, 1.
98. Fac., 4, 1.
99. Fac., 4, 2.
100. Fac., 4, 2.
101. Fac. 4, 9.
102. Fac., 4, 9.
103. Fac., 4, 10–11.

XXX.

Cain a avut şi el un fiu, al cărui nume era Enoh. *„Şi a zidit cetate, pe care a numit-o cu numele fiului său, Enoh“*[104]. De atunci a început să se zidească cetăţi — şi asta înainte de potop — nu după cum minte Homer, cînd spune:

„Nu era încă zidită nici o cetate omenească“[105].

„Lui Enoh i s-a născut un fiu cu numele Gaidad; acesta a născut pe cel numit Meil; Meil pe Metusala şi Metusala pe Lameh; iar Lameh şi-a luat două femei, numele lor Ada şi Sela“[106]. De atunci a luat început poligamia, dar şi muzica. Lameh a avut trei fii, pe Ovil, Iuval şi Tovel. Ovil era bărbat crescător de vite şi locuia în corturi[107], Iuval este cel ce a izvodit psaltirea şi chitara[108]; iar Tovel era cu ciocanul, făurar de aramă şi de fier[109]. Pînă la acesta a mers şirul seminţiei lui Cain; mai departe s-a acoperit de uitare sămînţa genealogiei lui, din pricină că-şi ucisese fratele.

Dumnezeu i-a dat Evei să zămislească şi să nască fiu în locul lui Avel, care a fost numit Sit[110]; de la el se continuă pînă azi celălalt neam al oamenilor. Dar cei care voiesc să ştie mai multe despre toate neamurile oamenilor le pot afla uşor din Sfintele Scripturi. Şi eu am scris despre acestea într-o altă lucrare, după cum am spus mai înainte, vorbind despre ordinea genealogiilor în prima carte a lucrării mele, *Despre istorii.* Duhul Sfînt ne învaţă toate acestea prin cărţile lui Moisi şi ale celorlalţi profeţi, pentru că scrierile noastre cele cinstitoare de Dumnezeu sînt mai vechi; şi nu numai atît, ci se arată a fi şi mai adevărate decît scrierile tuturor scriitorilor şi poeţilor. Dar şi despre muzică unii au pălăvrăgit că a izvodit-o Apolon; alţii spun că Orfeu[111] a izvodit muzica de la cîntecul dulce al păsărilor. Deşert şi gol se arată cuvîntul lor, pentru că aceştia au trăit cu mulţi ani după potop. Viaţa lui Noe, numit de unii şi Deucalion[112], este istorisită de mine în cartea de care am pomenit mai înainte, pe care, dacă vrei, poţi să o citeşti şi tu.

---

104. Fac., 4, 17.
105. *Iliada* 20, 217 (la S-B, p. 114, nota 5).
106. Fac. 4, 18—19.
107. Fac., 4, 20.
108. Fac., 4, 21.
109. Fac., 4, 22.
110. Fac., 4, 25.
111. Orfeu, poet şi muzician trac, fiul lui Apolo şi al nimfei Caliope. Fascina cu cîntecele sale animalele, plantele, stîncile. I se atribuie numeroase aventuri, printre care coborîrea în iad, pentru a readuce pe soţia sa Euridice. A fost ucis de femeile trace sau, după o altă versiune, de trăsnetul lui Zeus.
112. Deucalion, fiul lui Prometeu şi al Pandorei, soţul Pyrrei. Cînd Zeus, mîniat pe neamul omenesc, a trimis pe lume potopul, au scăpat numai Deucalion şi Pyrra. Aceştia, la sfatul lui Prometeu, şi-au construit o ladă mare şi cînd a venit potopul au

XXXI

După potop au luat iarăşi început cetăţile şi împărăţiile în acest chip. Cea dintîi cetate a fost Babilonul; apoi, Oreh, Arhath şi Halani în pămîntul Sennaar[113]. Împăratul lor se numea Nebroth. Din acestea a ieşit Asur[114], de la care îşi trag numele asirienii. Nebroth a zidit cetăţile Ninevi, Roboam şi Calac şi Dasen între Ninevi şi Calac. Ninevi a fost de la început cetate mare[115]. Un alt fiu al lui Sem, fiul lui Noe, cu numele Mesrain a născut pe luduimi, pe aşa numiţii enemighini, pe laviimi, pe neftalimi, pe patrosoniimi, pe hasloniimi, de unde au ieşit filistenii. Despre cei trei fii ai lui Noe, despre neamul şi genealogia lor, am scris pe scurt în cartea amintită mai sus. Acum voi face menţiune de cele rămase cu privire la cetăţile şi împărăţiile care se aflau cînd era o limbă şi o gură. Înainte de împărţirea limbilor au luat fiinţă cetăţile, de care am scris mai înainte. Cînd a fost să se despartă oamenii unii de alţii, oamenii au făcut sfat – la hotărîrea lor, nu a lui Dumnezeu – să zidească o cetate şi un turn, al cărui vîrf să ajungă pînă la cer, ca să-şi facă lor nume de slavă[116]. Dar pentru că au îndrăznit să facă o lucrare mare împotriva voinţei lui Dumnezeu, Dumnezeu a distrus cetatea lor şi a dărîmat turnul. De atunci a schimbat Dumnezeu limbile oamenilor, dînd fiecăruia un grai deosebit[117]. Sibila a însemnat acest fapt, vestind urgia care avea să vină peste lume. Şi a grăit aşa:

„Dar cînd s-au împlinit ameninţările marelui Dumnezeu,
Cu care i-a ameninţat cîndva pe muritori, cînd şi-au zidit ei turn
În ţara Asiriei. Toţi aveau aceeaşi limbă
Şi voiau să se urce la cerul înstelat.
Dar îndată Cel nemuritor a trimis mare urgie
Prin duhuri; şi iată vînturile au doborît turnul cel mare şi înalt
Iar pe muritori i-a făcut să se certe între ei.
Şi pentru că turnul a căzut, limbile oamenilor muritori
S-au împărţit în multe dialecte“[118], şi celelalte.

Acestea s-au petrecut în pămîntul haldeilor. În pămîntul Hanaan a fost o cetate cu numele Harran. În acele vremuri, primul împărat al Egiptului a fost Faraon, care la egipteni se numea şi Nehaoth şi aşa au urmat şi ceilalţi

---

intrat în ea. Lada a mers pe ape nouă zile şi s-a oprit în vîrful unui munte. Pentru a repopula pămîntul, Deucalion şi Pyrra au primit poruncă de la un oracol să arunce în urma lor pietre. Pietrele aruncate de Deucalion s-au prefăcut în bărbaţi, cele aruncate de Pyrra în femei.

113. Fac., 10, 10.
114. Fac., 10, 11.
115. Fac., 10, 11–12.
116. Fac., 11, 4.
117. Fac., 11, 7.
118. *Oracula Sibyll.* III, 97–105 (la S-B, p. 117, nota 1).

împăraţi. În pămîntul Sennaar, la aşa numiţii haldei, cel dintîi împărat a fost Arioh; după acesta, altul Ellasar; după acesta Hodollagomor, împăratul Elamului; după acesta Thargal, împăratul neamurilor numite asirieni. În partea de pămînt a lui Ham, fiul lui Noe, au fost alte cinci cetăţi; prima, numită Sodoma, apoi Gomora, Adama, Sevoin şi Balac, numită şi Sigor. Iar numele împăraţilor lor sînt acestea: Ballas, împăratul Sodomei; Barsas, împăratul Gomorei; Sennaar, împăratul Adamei; Ymoor, împăratul Sevoinei; Balah, împăratul Sigorului, numită şi Balac. Aceştia au fost robi lui Hodollagomor, împăratul asirienilor, vreme de 12 ani; în anul al treisprezecelea s-au desprins de Hodollagomor şi aşa s-a făcut atunci război între cei patru împăraţi ai asirienilor şi cei cinci împăraţi. Atunci au fost pentru întîia oară războaie pe pămînt. Ei au bătut pe uriaşii caranaini şi odată cu ei popoare puternice, pe omeeni chiar în cetatea lor şi pe horreeni, care locuiesc în munţii numiţi Seir pînă la cetatea numită Terevinth din Faran, care este în pustie[119]. În acelaşi timp a fost un împărat drept cu numele Melchisedec în cetatea Salim[120], care acum se numeşte Ierosolima; acesta a fost cel dintîi preot dintre toţi preoţii Dumnezeului Celui preaînalt. De la acesta, oraşul numit mai sus Ierosolima a fost numit Ierusalim; tot de la acesta sînt şi preoţii, care se găsesc pe tot pămîntul[121]. După acesta a fost Abimeleh, care a domnit în Gherara[122]; după acesta un alt Abimeleh[123]; apoi a domnit Efron, numit şi Hetteul[124]. Acestea sînt numele împăraţilor care au fost la început. Ceilalţi împăraţi ai asirienilor, care au domnit vreme de mulţi ani, n-au mai fost consemnaţi. În vremile din urmă, din apropierea noastră, sînt pomeniţi ca împăraţi ai asirienilor: Theglafasar, după acesta Selamanasar, apoi Sennaharim. Triarh al acestuia din urmă a fost Adramaleh Etiopianul, care a domnit şi peste Egipt. Negreşit aceste ştiri sînt cu totul noi faţă de scrierile noastre.

XXXII.

De aici înainte este treaba celor ce iubesc ştiinţa şi antichităţile să judece istoria, pentru că sînt noi cele spuse de mine, fără ajutorul sfinţilor profeţi[125]. Puţini erau la început oamenii care locuiau în pămîntul arabic şi haldaic; dar după împărţirea limbilor s-au înmulţit treptat şi s-au întins pe

119. Fac., 14, 1–6.
120. Fac., 14, 18.
121. Preoţii creştini.
122. Fac., 20, 2.
123. Fac., 26, 1.
124. Fac., 23, 10.
125. La traducere am urmat textul propus de Maran (la Otto, p. 153, nota 2).

tot pămîntul. Unii s-au îndreptat să locuiască în răsărit; alţii în părţile marelui continent şi spre nord, încît au ajuns pînă în Britania în ţinuturile arctice; alţii s-au îndreptat spre pămîntul hananeian, numit Iudeia şi Fenicia, şi spre părţile Etiopiei, Egiptului, Libiei, a regiunii numite fierbinte şi spre ţinuturile care se întind pînă în apus; ceilalţi au ocupat regiunile de la ţărmul mării şi ale Pamfiliei, apoi Asia, Grecia, Macedonia şi în sfîrşit Italia şi ţinuturile numite Galia, Spania şi Germania, încît acum toată lumea e plină de locuitori. La început oamenii şi-au avut locuinţa în trei direcţii ale pămîntului: spre răsărit, spre miazăzi şi spre apus; apoi, înmulţindu-se oamenii, au locuit şi celelalte părţi ale pămîntului.

Necunoscînd aceste lucruri, scriitorii vor să spună că lumea este sferică sau o compară cu un cub. Dar cum pot să grăiască adevărul, cînd nu cunosc facerea lumii şi nici populaţia pămîntului ? Oamenii crescînd treptat şi, aşa precum am spus mai înainte, înmulţindu-se pe pămînt, au locuit şi insulele mării şi celelalte regiuni.

XXXIII.

Cine dintre aşa numiţii înţelepţi, poeţi şi istoriografi ar fi fost în stare să spună adevărul, cînd ei au trăit cu mult în urma acestor evenimente, cînd au introdus mulţime de zei, cînd s-au născut cu atîţia ani în urma oraşelor şi cînd sînt mai recenţi decît împăraţii, popoarele şi războaiele ? Ar fi trebuit să le menţioneze pe toate; şi pe cele ce au fost înainte de potop şi pe cele cu privire la crearea lumii şi la facerea omului. Pe toate acestea ar fi trebuit să le spună precis profeţii Egiptului sau profeţii haldeilor sau ceilalţi scriitori, dacă ar fi vorbit cu duh curat şi dumnezeiesc. Dacă spusele lor ar fi vestit adevărul, ar fi trebuit să prezică nu numai cele întîmplate mai înainte sau cele prezente, ci şi evenimentele care aveau să vină peste lume. De aceea este lămurit că toţi aceştia sînt rătăciţi şi numai noi creştinii posedăm adevărul, pentru că sîntem învăţaţi de Duhul Sfînt, Cel ce a grăit prin sfinţii profeţi şi le-a vestit lor mai dinainte pe toate.

XXXIV.

Caută deci de cercetează pe viitor cu bunăvoinţă cuvintele lui Dumnezeu, adică cele spuse prin profeţi, pentru că, punînd faţă în faţă cele spuse de mine cu cele spuse de ceilalţi, vei putea descoperi adevărul. În ce priveşte numele aşa numiţilor dumnezei, am dovedit chiar din istoriile pe care le-am scris, aşa cum am arătat mai înainte, că nu sînt pentru ei decît nume de oameni. Statuile lor, apoi, care se cioplesc zilnic pînă în ziua de azi, sînt idoli, lucruri de mîini omeneşti[126]. Acestora se închină mulţime de

126. Ps., 134, 30.

oameni cu mintea deşartă, dar pe Făcătorul şi Creatorul universului, pe Hrănitorul întregii suflări Îl leapădă, dînd crezare unor învăţături deşarte primite de la o tradiţie părintească rătăcită, ieşită dintr-o minte nesocotită. Dar Dumnezeu şi Tatăl şi Ziditorul universului n-a părăsit omenirea, ci a dat lege şi a trimis profeţi sfinţi pentru a vesti şi a învăţa neamul omenesc ca fiecare din noi să se trezească şi să cunoască anume că există un singur Dumnezeu. Profeţii au învăţat pe oameni să se depărteze de nelegiuita închinare la idoli[127], de adulter, de ucidere, de desfrînare, de hoţie, de iubire de arginţi, de jurămînt mincinos, de mînie, de orice destrăbălare şi necurăţie, de toate cîte omul nu vrea să i se facă lui, ca să nu le facă nici el altuia[128] şi, făcînd astfel fapte de dreptate, să scape de muncile veşnice şi să fie învredniciţi de Dumnezeu de viaţă veşnică.

XXXV.

Legea dumnezeiască opreşte nu numai închinarea la idoli, ci şi la stihii, la soare, la lună sau la celelalte stele. Omul nu trebuie să se închine nici la cer, nici la pămînt, nici la mare sau la izvoare sau la rîuri, ci trebuie să se închine, în cuvioşia inimii şi cu gînd curat, numai adevăratului Dumnezeu, Făcătorul universului. De aceea spune legea cea sfîntă: *„Să nu fii desfrînat, să nu ucizi, să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă, să nu pofteşti femeia aproapelui tău“*[129]. La fel şi profeţii. Solomon ne învaţă să nu păcătuim nici cu clipitul ochilor, zicînd: *„Ochii tăi drept să privească, iar pleoapele tale drept să clipească“*[130]. Iar Moisi, şi el profet, zice despre monarhia lui Dumnezeu: *„Acesta este Dumnezeul vostru, Cel ce a întărit cerul şi a zidit pămîntul, ale Cărui mîini au arătat toată oştirea cerului; dar nu v-a arătat-o vouă ca să mergeţi după ea“*[131]. Isaia zice şi el: *„Aşa grăieşte Domnul Dumnezeu, Cel ce a întărit cerul şi a întemeiat pămîntul şi cele din el, Cel ce a dat suflare poporului care este pe el şi duh celor ce umblă pe el. Acesta este Domnul Dumnezeul vostru“*[132]. Şi iarăşi, prin acelaşi profet, Dumnezeu spune: *„Eu am făcut pămîntul şi pe om pe el; Eu, cu mîna Mea, am întărit cerul“*[133]. Iar în alt capitol: *„Acesta este Dumnezeul vostru, Cel ce a făcut marginile pămîntului; nu va flămînzi, nici nu va osteni, nici nu se poate descoperi înţelepciunea Lui“*[134]. La fel şi Ieremia zice: *„Cel ce a*

---

127. I Pt., 4, 3.
128. Mt., 7, 12.
129. Ieş., 20, 13–17.
130. Pilde, 4, 25.
131. Cuvintele lui Moisi, sînt alcătuite din: Fac., 1, 8; 2, 1; Deut., 4, 19; 17, 3.
132. Is., 42, 5.
133. Is., 45, 12.
134. Is., 40, 28.

făcut pămîntul cu puterea Lui, Cel ce a îndreptat lumea cu înţelepciunea Lui şi cu priceperea Lui a întins cerul şi mulţime de apă în cer şi a ridicat nori de la marginea pămîntului; fulgerele spre ploaie le-a făcut şi a scos vînturile din vistieriile Lui"[135]. Poţi vedea cît de apropiate şi cît de acord, unele cu altele, sînt cuvintele rostite de toţi profeţii, pentru că unul şi acelaşi Duh a vorbit prin ei despre monarhia lui Dumnezeu, despre crearea lumii şi despre facerea omului. Nu numai atît, dar profeţii au şi suferit, jelind neamul necredincios al oamenilor şi au făcut de ruşine pe cei ce păreau a fi înţelepţi din pricina rătăcirii lor şi a învîrtoşării inimii lor. Ieremia a spus: „*Înnebunit-a tot omul din pricina cunoştinţei lui; ruşinat a fost orice aurar de cele săpate de el; în zadar argintarul lucrează argintul său; nu este în ei duh; în ziua cercetării lor, vor pieri*"[136]. Acelaşi lucru îl spune şi David: „*Stricatu-s-au şi urîţi s-au făcut întru meşteşugurile lor; nu este cel ce face bunătate, nu este pînă la unul; toţi s-au abătut, împreună netrebnici s-au făcut*"[137]. Asemenea şi Avacum: „ *La ce-i foloseşte omului chipul cioplit, că a cioplit închipuirea lui cea mincinoasă ? Vai de cel ce zice pietrei: „Ridică-te !" şi lemnului: „Înalţă-te !*"[138]. La fel şi ceilalţi profeţi ai adevărului. Dar pentru ce să înşir mulţimea profeţilor, cînd sînt mulţi, iar spusele lor sînt de acord şi apropiate unele de altele ! Cei care voiesc pot cunoaşte precis adevărul dacă citesc spusele lor şi nu se lasă duşi de gînduri şi de strădanii zadarnice. Profeţii de care am vorbit au fost evrei, oameni neinstruiţi, păstori, oameni simpli.

XXXVI.

Sibila, care a fost profeteasă la greci şi la celelalte popoare, la începutul profeţiei ei mustră neamul omenesc zicînd:

Oameni trupeşti şi muritori, care nimica nu sînteţi !
Ce repede vă înălţaţi şi la sfîrşitul vostru nici nu căutaţi !
Nu tremuraţi şi nici nu vă temeţi de Dumnezeu, Care vă priveşte,
De Cel preaînalt, cunoscător, atoatevăzător, martor al tuturora,
Ziditorul, Care pe toţi hrăneşte, Care în toţi un dulce duh a pus
Şi l-a făcut povăţuitor celor muritori.
Singurul Dumnezeu, singurul Care conduce, Care-i preamăreţ şi nenăscut,
Atoateţiitor şi nevăzut; singurul Care vede toate,
Dar nu-i văzut de trup muritor.
Care trup poate oare vedea cu ochii pe Dumnezeul
Cel ceresc şi adevărat, Care locuieşte-n cer,
Cînd oamenii nici razele soarelui

135. Ier., 10, 12–13.
136. Ier., 10, 14–15; 51, 17–18.
137. Ps., 13, 1, 3.
138. Avac., 2, 18, 19.

Nu le pot privi, că sînt muritori,
Făcuţi din oase, din vine şi din carne ?
Cinstiţi, dar, pe Cel ce singur este conducător al lumii,
Singurul care din veac a fost şi în veac va fi,
Care-i din sine născut şi nenăscut, Care pe toate de-a pururea le ţine
Şi dă tuturor muritorilor judecată în lumina cea de obşte !
Dar plată meritată veţi avea pentru voinţa voastră rea,
Dacă nu slăviţi pe Dumnezeul cel adevărat şi veşnic,
Dacă nu-I jertfiţi Lui sfintele hecatombe,
Ci aduceţi jertfe dracilor din iad.
Voi, care, cu mîndrie şi cu nebunie mergeţi,
Voi, care aţi părăsit cărarea dreaptă şi adevărată
Şi-aţi mers prin spini şi v-aţi rătăcit printre scaieţi.
Încetaţi, muritorilor, odată, încetaţi de a mai rătăci
În întuneric, în noaptea neagră şi fără de lumină !
Părăsiţi întunecimea nopţii şi primiţi lumină !
Că iată, cel nerătăcit e luminos în faţa tuturora !
Veniţi şi nu mai mergeţi mereu în întuneric şi în ceaţă,
Că iată dulcea lumină-a soarelui străluceşte tare.
Cunoaşteţi-o, punînd înţelepciune în piepturile voastre.
Este un singur Dumnezeu ! El trimite ploi, vînturi şi cutremure,
Fulgere, foamete, ciumă şi dureri cumplite,
Zăpadă şi grindină. Dar pentru ce să le spun una cîte una ?
El conduce cerul, El ţine pămîntul, El Însuşi există !

Iar despre aşa numiţii dumnezei, care s-au născut, Sibila a spus:

Dacă ce-i născut negreşit se strică, atunci nu se poate ca Dumnezeu
Să se nască din bărbat şi pîntece de mamă.
Singur Dumnezeu e mai presus de toate; El a făcut
Cerul, soarele, stelele şi luna,
Pămîntul roditor şi valurile mării,
Munţii cei înalţi, izvoarele, ce curg fără de oprire.
El dă naştere mulţimii fără număr a peştilor din apă,
Dă viaţă tîrîtoarelor, care se mişcă pe pămînt,
Feluritelor păsări cîntătoare cu glas armonios,
Cu cîntec dulce şi duios, ale căror aripi brăzdează văzduhul,
El Care în văile de munţi a pus neamul sălbatic al fiarelor,
Care ne-a supus nouă muritorilor toate dobitoacele,
Care a pus pe omul plăsmuit de El conducător a toate
Şi i-a supus bărbatului prea felurite lucruri, ce-s mai presus de minte,
Căci care trup de muritor le poate cunoaşte pe acestea toate ?
Singur El le ştie, Cel ce le-a făcut dintru început !
El, Creatorul, este nemuritor şi veşnic şi-Şi are locuinţa dincolo de cer,
Dă celor buni bună şi multă răsplată,
Iar pentru cei nedrepţi şi răi ridică mînie şi urgie,
Război şi ciumă şi lacrimi dureroase.
Oamenilor ! pentru ce mîndrindu-vă-n zadar, vă dezrădăcinaţi ?

Ruşinaţi-vă cînd faceţi dumnezei din pisici şi crocodili !
Oare nu nebunia şi furia vă fură simţul judecăţii,
Cînd credeţi că zeii vă fură vasele şi vă golesc ulcelele ?
În loc ca zeul vostru să locuiască într-un cer acoperit cu aur
El priveşte lucruri mîncate de viermi şi se împodobeşte cu pînze de păianjen.
Nebunilor ! vă închinaţi şerpilor, cîinilor, pisicilor,
Cinstiţi păsările, tîrîtoarele şi fiarele pămîntului,
Statuile de piatră, sculpturile făcute de mîna omenească,
Ba chiar şi grămezile de piatră de pe drumuri !
Pe acestea le cinstiţi, ba încă şi alte mai deşarte lucruri,
Pe care mi-i ruşine a le şi rosti !
Aceştia sînt zeii care înşeală pe muritorii cei fără de minte,
Zei, a căror gură varsă venin aducător de moarte.
Tu, însă, pleacă-te Aceluia, Care e viaţă şi lumină în veci nepieritoare,
Care-i pentru oameni bucurie mai dulce decît dulceaţa mierii !
Numai înaintea Lui se cade să-ţi pleci capul.
Apucă pe cărarea unei evlavii veşnice !
Dar pe toate acestea voi le-aţi părăsit ! Aţi părăsit cupa plină de dreptate,
Curată, puternică, grea şi fără de amestec !
Cu toţii aţi sorbit în voi duh de nepricepere şi de nebunie.
Nu vreţi să vă treziţi, s-aveţi minte înţeleaptă !
Nu vreţi să cunoaşteţi pe Împăratul Dumnezeu, Care priveşte peste toate !
De aceea veni-va peste voi fulger de foc arzător,
Ale cărui flăcări vă vor arde veşnic !
Vă va fi ruşine de idolii cei falşi, care de folos nu vă pot fi !
Dar cei care-au cinstit pe Dumnezeul cel adevărat şi veşnic,
Aceia vor moşteni pe vecie viaţa,
Vor locui în rai, grădină roditoare,
Şi vor mînca pîine dulce din cerul înstelat[139].

Se vede lămurit că acestea pe care le-a spus Sibila sînt adevărate, folositoare, drepte şi bune tuturor oamenilor. Se vede de asemenea lămurit că cei care au săvîrşit răul vor fi neapărat pedepsiţi după meritul faptelor lor.

XXXVII.

Au spus şi unii poeţi acestea, ca un fel de oracol al lor şi ca o mărturie pentru cei ce fac nedreptăţi, spunînd că vor fi pedepsiţi.

Eshil[140] a zis:

„Cel care face răul trebuie să şi sufere“ [141].

Iar Pindar[142] a spus şi el:

---

139. Fragmentul acesta din Cărţile Sibiline, alcătuit în textul original din 84 versuri, nu se găseşte în nici un codice al Cărţilor Sibiline (la *Otto*, p. 164, nota 2).

140. Eshil, poet tragic grec (525—456 î. Hr.). A scris: *Perşii, Cei şapte contra Tebei, Prometeu înlănţuit,* trilogia *Orestia (Agamemnon, Hoeforele şi Eumenidele).*

141. Eshil, *Fragm.* 456, Nauck (la S-B, p. 127, nota 1).

142. Pindar, poet liric grec (518—438 î. Hr.). Poeziile sale aparţin tuturor genurilor lirismului coral. A ajuns pînă la noi o singură colecţie: *Odele triumfale.*

„Pentru că e drept să şi sufere cel care face răul“ [143].

La fel şi Euripide:

„Cînd suferi, rabdă; că te bucurai cînd făceai răul.
Lege este să faci rău duşmanului, cînd îl ai în mînă“ [144].

Şi iarăşi acelaşi:

„Socot că-i partea bărbatului să facă rău duşmanilor“ [145].

La fel şi Arhiloh[146]:

„Eu ştiu un mare lucru:
Cel care face rău primeşte în schimb cumplite rele“ [147].

Şi că Dumnezeu vede toate, că nu-I este nimic ascuns şi că, fiind îndelung răbdător, le îndură pînă ce va judeca, a spus-o şi aceasta Dionisie[148]:

„Ochiul dreptăţii priveşte liniştit,
Dar totdeauna le vede pe toate“ [149].

Că va fi o judecată a lui Dumnezeu şi că relele vor cuprinde pe neaşteptate pe cei răi, a însemnat-o şi pe aceasta Eshil, zicînd:

„Cu picioare repezi vine răul peste muritori;
Nenorocire celui ce nesocoteşte pe zeiţa Themis[150].
Dreptatea este mută, nevăzută,
Fie de dormi, fie de mergi, fie de stai;
Uneori îţi iese-n cale, alteori vine tîrziu;
Noaptea nu acoperă pe cel ce face răul;
De săvîrşeşti vreun rău, să ştii că eşti văzut“ [151].

Nu zice oare şi Simonidis:

„Nici un rău nu vine
Pe neaşteptate peste oameni; dar, în scurtă vreme,
Pe toate le schimbă Dumnezeu“ [152].

143. Pindar, Nem., IV, 51–52 (la S-B, p. 127, nota 2).
144. Euripide, *Fragm.* 1090 şi 1091; Nauck (la S-B, p. 127, nota 3).
145. Euripide, *Fragm.* 1092; Nauck (la S-B, p. 127, nota 4).
146. Arhiloh, poet grec (712–664 î. Hr.), creatorul versurilor iambice. De la acest poet, cel mai mare al antichităţii, nu ne-au rămas decît fragmente.
147. Diehl, *Anthologia lyr. graecor.*, t. I, p. 230; fragm. 66 (65) (la S-B, p. 127, nota 5).
148. Dionisie din Sinope, poet comic grec (sec. IV î. e. n.). Au rămas cîteva fragmente din operele sale.
149. Dionisie, *Fragm.* 5, Nauck (la S-B, p. 127, nota 6).
150. Themis, zeiţa dreptăţii, fiica lui Uranos şi a Geii.
151. Textul acesta este format din trei fragmente de origine diferită. Primele două sînt ale lui Eshil, fragm. 22, Nauck; versurile 3–5 sînt ale unui tragic necunoscut, fragm. 493, Nauck; ultimele două sînt uneori atribuite lui Menandru, dar Nauck le lasă anonime, fragm. 493 (la S-B, p. 128, nota 1).
152. Diehl, *Anthol. lyr. graecor.*, t. II, p. 68, fragm. 11 (62) (la S-B, p. 128, nota 2).

Iarăşi Euripide:

„Nu socoti niciodată trainică
Fericirea bărbatului rău şi bucuria celui mîndru,
Şi nici neamul nedrepţilor. Că timpul, care nu-i făcut de om,
Vădeşte răutatea omului“ [153].

Tot Euripide:

„Că Dumnezeirea nu-i fără pricepere, ci-i cunoaşte bine
Pe cei care se jură pe nedrept sau pe cei care silit o fac“ [154].

Şi Sofocle:

„Te-ai pus pe rele, trebuie şi rele să suferi“ [155].

Deci că Dumnezeu are să cerceteze şi jurămîntul nedrept şi orice alt păcat, au spus-o aproape cu aceleaşi cuvinte şi aceşti scriitori şi poeţi. Au vorbit apoi, vrînd-nevrînd, la fel cu profeţii, despre pieirea lumii prin foc, deşi au trăit cu mult mai tîrziu; au furat, însă, acestea din lege şi profeţi.

XXXVIII.

Dar ce-i dacă au trăit mai pe urmă sau mai înainte ? Trebuie reţinut atîta, că au grăit la fel cu profeţii. Pieirea lumii prin foc a prezis-o profetul Maleahi: *„Iată, vine ziua Domnului arzînd ca un cuptor şi va arde pe toţi cei necredincioşi“*[156]. Şi Isaia: *„Şi va veni urgia lui Dumnezeu ca grindina care se pogoară cu furie şi ca apa care se prăvăleşte în prăpastie“*[157]. Aşadar Sibila şi ceilalţi profeţi, dar şi poeţii şi filozofii, au vorbit lămurit de dreptate, de judecată şi pedeapsă. Mai mult, au vorbit şi de purtarea de grijă a lui Dumnezeu – că Dumnezeu se îngrijeşte nu numai de noi cei vii, ci şi de cei morţi – deşi au grăit fără voia lor; au fost siliţi de adevăr. Dintre profeţi, Solomon a spus despre cei morţi: *„Vindecare va fi pentru trupuri şi purtare de grijă de oase“* [158]. Acelaşi lucru l-a spus şi David: *„Bucura-se-vor oasele cele smerite“*[159]. La fel cu aceste cuvinte a grăit şi Timocles[160], cînd a spus:

---

153. Euripide, *Fragm.* 303, Nauck (la S-B, p. 128, nota 3).
154. Euripide, *Ifigenia în Aulida,* 396 (la S-B, p. 128, nota 4).
155. Sofocle, *Fragm.* 877, Nauck (la S-B, p. 128, nota 5).
156. Mal., 4, 1.
157. Is., 30, 27, 28, 30.
158. Pilde, 3, 8.
159. Ps., 50.
160. Timocles, poet comic grec (sec. II î. Hr .). Din cele 27 titluri de piese, care se cunosc, au ajuns pînă la noi cîteva fragmente.

„Bunul Dumnezeu are milă de cei morți" [161]

Scriitorii au vorbit despre mulțimea de dumnezei, dar au ajuns la monarhia lui Dumnezeu; au spus că nu este providență, dar au vorbit de providență; au spus că nu este judecată, dar au mărturisit că va fi judecată; iar cei care au tăgăduit existența simțirii după moarte, au mărturisit-o.

Homer a spus:

„Sufletul, ca un vis, își ia zborul și pleacă" [162].

În alt loc zice:

„Sufletul zburînd din mădulare, coboară la iad" [163].

Și iarăși:

„Îngropați-mă cît mai repede, ca să trec porțile iadului" [164].

În ce privește pe ceilalți scriitori, pe care i-ai citit, socot că știi precis cum au grăit. Pe toate acestea le va înțelege orice om care caută înțelepciunea lui Dumnezeu și-i bine plăcut Lui prin credință, dreptate și fapte bune. Că a spus unul din profeții de care am scris mai înainte, cu numele Osie: *„Cine este înțelept și va pricepe acestea ? Cine este priceput și le va cunoaște ? Că drepte sînt căile Domnului și drepții vor merge pe ele, iar cei necredincioși vor slăbi într-însele"* [165]. Trebuie, dar, ca cel care este amator de știință să și iubească știința. Caută deci să stai mai des de vorbă[166], ca și prin viu grai să afli precis adevărul.

161. Timocles, *Fragm.* 25. Meineke. Cf. Stobee, Floril., CXXV, 10 (la S-B, p. 129, nota 7).
162. Homer, *Odiseea,* XI, 221 (la S-B, p. 129, nota 8).
163. Homer, *Iliada,* XVI, 856; 362 (la S-B, p. 130, nota 1).
164. Homer, *Iliada,* XXIII, 71 (la S-B, p. 130, nota 2).
165. Osie, 14, 10.
166. Cu creștinii.

CARTEA A TREIA

I.

Teofil către Autolic, salutare[1].

Pentru că scriitorii vor să compună mulţime de cărţi spre slavă deşartă, unii despre zei, războaie sau ani, alţii despre mituri nefolositoare şi despre alte subiecte zadarnice, cu care şi tu te-ai ocupat pînă acum şi nu pregeţi de a îndura osteneala aceasta, iar cînd stai de vorbă cu mine socoteşti încă basm cuvîntul adevărului, socotind că scrierile noastre sînt scrise de curînd şi noi, de aceea nici eu nu voi pregeta a vorbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, din nou despre vechimea lor, făcîndu-ţi o scurtă prezentare, ca să nu pregeţi a o citi, tocmai pentru a cunoaşte pălăvrăgeala celorlalţi scriitori.

II.

Ar fi trebuit ca cei care au scris despre aceste lucruri să fi fost martori oculari sau să le fi aflat precis de la cei ce le-au văzut; că cei care scriu despre lucruri nesigure, lovesc în oarecare chip în aer. La ce i-a folosit lui Homer că a scris despre războiul troian, ca să înşele pe mulţi sau la ce i-a folosit lui Hesiod catalogul din Teogonie a aşa numiţilor de el dumnezei, sau lui Orfeu cei trei sute şaizeci şi cinci de zei, pe care el însuşi i-a tăgăduit la sfîrşitul vieţii, spunînd în Testamentele sale că există un singur Dumnezeu ? Ce i-a folosit lui Aratos sferografia ciclului cosmic sau celor care au grăit la fel cu el, decît să dobîndească slavă de la oameni, de care nici de ea n-au avut parte după vrednicie ? Ce adevăr au spus ? Sau la ce au folosit lui Euripide, lui Sofocle sau celorlalţi poeţi tragici tragediile lor, sau lui Menandru şi Aristofan şi celorlalţi poeţi comici comediile lor, sau lui Herodot[2] şi Tuchi-

1. Această salutare lipseşte din unele manuscrise. Unul din ele, codicele parisian, îl înlocuieşte cu acest titlu: *„A lui Teofil, al şaselea patriarh al Antiohiei, către elenul Autolic, despre credinţa creştinilor şi că dumnezeeştile* noastre Scripturi (textual: *dumnezeeştile cuvinte cele după noi) sînt mai vechi şi mai adevărate decît cele egiptene şi greceşti şi decît ale tuturor celorlalţi scriitori"*.

2. Herodot, istoric grec (484—420 î. Hr.), născut în Halicarnas, supranumit părinte-

dide[3] istoriile lor, sau lui Pitagora[4] altarele, sau lui Heracle coloanele, sau lui Diogene[5] filozofia cinică, sau lui Epicur dogmatizarea inexistenței proniei, sau lui Empedocle[6] ateismul său, sau lui Socrate[7] jurămîntul pe cîine, pe gîscă și pe platan, sau lui Asclepie, cel lovit de fulger, demonii pe care-i invoca ? Pentru ce folos, chiar dacă Socrate a murit de bună voie ? Ce răsplată nădăjduia să primească după moarte ? Ce i-a folosit lui Platon filozofia lui sau celorlalți filozofi doctrinele lor, ca să nu înșir tot numărul lor, că sînt mulți ? Acestea le-am spus pentru a arăta gîndirea lor nefolositoare și lipsită de credință.

III.

Toți aceștia, îndrăgostiți de slava goală și deșartă, n-au cunoscut nici ei adevărul și nici pe alții nu i-au îndemnat spre adevăr. Chiar scrierile lor îi vădesc că nu sînt de acord în cele ce au spus; iar cei mai mulți dintre ei au dărîmat propriile lor învățături; că nu s-au contrazis numai unii cu alții, ci unii chiar și-au anulat învățăturile lor, încît slava lor s-a prefăcut în necinste și nebunie, iar oamenii cu judecata sănătoasă îi condamnă. Că, sau au vorbit la început despre zei, dar tot ei mai pe urmă au profesat ateismul; sau dacă au vorbit despre facerea lumii, în cele din urmă au spus că universul s-a făcut de la sine; iar dacă au vorbit de providență, în urmă au învățat că lumea există fără vreo purtare de grijă. Dar ce ? Dacă au încercat să scrie despre

le istoriei. Îndrăgostit de faptele istorice, a adunat în timpul marilor sale călătorii (în Asia, Africa, Europa) material pentru celebra sa lucrare: *Istorii*.

3. Tuchidide, istoric grec (465—388 î. Hr.), autorul lucrării: *Istoria războiului peloponeziac*. A adus o nouă concepție în scrierea istoriei; o gîndește ca filozof, o socoate dominată de legi și caută să afle cauza evenimentelor.

4. Pitagora, filozof și matematician grec (sec. VI î. Hr.), fondatorul pitagorismului, partizan al metempsihozei și al unei vieți morale înalte, austere. Scrierile sale nu s-au păstrat.

5. Diogene Cinicul, filozof grec (413—327 î. Hr.). După el virtutea este suveranul bine; știința, onorurile, bogăția sînt bunuri false, care trebuie să fie disprețuite. Consecvent ideilor sale, locuia într-un butoi. Contemporanii își băteau joc de el, dar se temeau de el din pricina spiritului lui caustic; posteritatea i-a ridicat o coloană, iar locuitorii orașului său natal, Sinope, i-au ridicat o statuie; Epictet îl socotea model de înțelepciune și omul cel mai apropiat de desăvîrșire.

6. Empedocle, filozof, om politic, medic, profet și magician (sec. V î. Hr.). A fost un filozof eclectic; dar ceea ce îi este propriu este teoria celor patru elemente: apa, aerul, focul și pămîntul din combinarea cărora s-au creat toate lucrurile.

7. Socrate, filozof grec (470—399 î. Hr.). N-a lăsat nici o scriere; și-a expus învățătura prin viu grai și e cunoscut din dialogurile lui Platon, din piesa *Norii* a lui Aristofan și din *Memoriile* lui Xenofon. Spre deosebire de filozofii anteriori lui, Socrate privește omul ca obiect propriu filozofiei. Deviza lui a fost: „Cunoaște-te pe tine însuți !" Acuzat că este împotriva religiei statului și că ar corupe tineretul, Socrate a fost condamnat la moarte. Prietenii i-au propus să evadeze, dar a refuzat, spunînd că nu vrea să fie văzut de străini proscris, umilit și condamnat ca dușman al autorității și călcător al legii.

curăţie, n-au învăţat să se săvîrşească destrăbălări, desfrînări şi adultere ? Mai mult: n-au adus ei între oameni năravurile cele mai urîte şi mai ruşinoase ? Scriitorii aceştia propovăduiesc că zeii lor de frunte se dedau în timpul blestematelor lor ospeţe la împreunări, de care nici nu poţi vorbi. Care poet nu cîntă pe Cronos, care-şi mînca copiii; pe Zeus, fiul lui, care a înghiţit pe Metis[8], şi pregătea zeilor ospeţe criminale, la care, după cum poeţii spun, îl servea un fierar şchiop, Hefaistos[9]; pe Hera[10], sora lui Zeus, cu care nu numai că s-a căsătorit, dar cu gura ei spurcată săvîrşea fapte pe care nu le poţi rosti ? Celelalte fapte ale lui Zeus, pe cîte le cîntă poeţii, poate că le ştii. Pentru ce să mai înşir faptele lui Poseidon şi ale lui Apolo, sau ale lui Dionisos, ale lui Heracle, ale Atenei cea cu sîni frumoşi şi ale Afroditei cea neruşinată, cînd am vorbit mai cu de-amănuntul despre ele într-o altă carte ?

IV.

Nici n-ar mai fi trebuit să combat acestea, dacă nu te-aş fi văzut stînd la îndoială faţă de cuvîntul adevărului. Că, deşi eşti deştept, totuşi îngădui cu plăcere prostiile; că altfel n-ai fi fost mişcat de nişte oameni fără de minte, ca să fii furat de nişte cuvinte deşarte şi să dai crezare unor zvonuri răspîndite de mai înainte, că guri necredincioase ne calomniază pe nedrept pe noi care sîntem cinstitori de Dumnezeu, numindu-ne în bătaie de joc creştini, spunînd că femeile noastre sînt comune tuturor, fără să ţină seamă cu cine trăieşte, că avem legături chiar cu surorile noastre şi ceea ce-i mai lipsit de Dumnezeu şi mai criminal decît toate este că mîncăm carne de om. Încă mai spun că învăţătura noastră a apărut de curînd, că nu putem spune nimic pentru dovedirea adevărului şi a învăţăturii noastre şi că învăţătura noastră e o nebunie. Eu mă mir mai ales de tine, care eşti studios în toate celelalte şi cercetezi toate lucrurile, că asculţi cu nepăsare cele spuse despre noi. Căci nu pregeţi, de ţi-ar fi cu putinţă, să stai şi noaptea în biblioteci.

V.

Dar pentru că ai citit mult, ce ţi se pare de cele cuprinse în cărţile lui Zenon[11] sau ale lui Diogene sau ale lui Cleanthes[12], care învaţă antropofagia,

---

8. Metis, divinitate greacă, personificarea înţelepciunii şi a prudenţei. A fost prima femeie a lui Zeus.

9. Hefaistos, fiul lui Zeus şi al Herei, zeul focului şi al meşteşugurilor – identificat la romani cu Vulcan. A fost aruncat de Zeus din cer, dar adus mai tîrziu în Olimp de Dionisos. Îşi avea atelierul său, în care lucra singur sau cu ciclopii în Olimp sau în craterul vulcanului Etna. A făurit o mulţime de opere celebre.

10. Hera, zeiţa greacă a căsătoriei – identificată la romani cu Junona – fiica lui Cronos şi a Reii, sora şi soţia lui Zeus.

ca părinţii să fie fierţi şi mîncaţi de proprii lor copii, iar dacă cineva n-ar vrea să mănînce sau ar arunca un mădular din această groaznică mîncare, cel care nu mănîncă să fie mîncat ? Pe lîngă acestea, ce glas mai necredincios poţi găsi decît cel al lui Diogene, care învaţă ca părinţii să-şi jertfească proprii lor copii şi să-i mănînce ? Dar ce ? Nu şi istoricul Herodot vorbeşte de Cambyses[13], care a tăiat copiii lui Harpagos[14], i-a fiert şi i-a dat tatălui lor ca să-i mănînce ? Încă şi de indieni se spune că părinţii sînt mîncaţi de copiii lor. Ce învăţătură nelegiuită a celor care au scris unele ca acestea, dar, mai bine spus, a celor care le-au şi profesat ! Ce necredinţă, ce lipsă de evlavie ! Ce gîndire au avut cei care au filozofat aşa şi au răspîndit filozofia lor ! Cei care au învăţat acestea au umplut lumea de necredinţă.

VI.

Cu privire la faptele cele ruşinoase şi nelegiuite ale zeilor sînt de acord aproape toţi cei care formează corul cel rătăcit al filozofiei. Mai întîi Platon, cel care pare a fi cel mai curat dintre filozofi, în prima carte a lucrării sale numită „Republica", legiuieşte deschis că femeile trebuie să fie comune tuturor — dîndu-l de exemplu pe fiul lui Zeus, care a fost legiuitorul cretanilor[15] — sub pretextul că în acest chip se nasc mai mulţi copii şi pentru ca aşa-zişii întristaţi să aibă o mîngîiere prin nişte legături ca acelea. Epicur şi el, odată cu învăţătura lui ateistă, dă şi sfaturi pentru legături cu mamele şi cu surorile, împotriva legilor care le interzic. Că Solon[16] legiuieşte clar cu privire la aceasta: copiii să se nască legitimi din căsătorie şi nu din adultere, ca nu cumva să cinstească cineva ca tată pe unul care nu-i este tată, sau ca cineva să nu respecte pe adevăratul tată, pentru că nu ştie că-i este tată; dar şi alte legi ale romanilor şi elenilor interzic săvîrşirea unor fapte ca acestea. Pentru ce, dar, Epicur şi stoicii profesează legături cu surorile şi cu bărbaţii ? Cu aceste învăţături au umplut bibliotecile, ca din copilărie să se înveţe legăturile cele nelegiuite ! Dar pentru ce să mai vorbesc de aceste fapte ale lor, cînd şi despre zei spun că săvîrşesc aceleaşi nelegiuiri ?

---

11. Zenon din Citium, filozof grec (336—264 î. Hr.), întemeietorul stoicismului.
12. Cleanthes, filozof stoic (331—251 î. Hr.), discipolul lui Zenon; i-a succedat lui Zenon la conducerea şcolii. Din numeroasele sale scrieri, n-au rămas decît fragmente.
13. Teofil din greşeală a scris Cambyses. Nu e vorba de Cambyses, ci de Astyages (la Otto, *op. cit.*, p. 198, nota 9).
14. Harpagos, general al mezilor şi rudă cu Astyages, ultimul împărat al mezilor (584—550 î. Hr.).
15. Teofil înţelege pe Minos, care a dat legi cretanilor (la *Otto*, p. 200, nota 5).
16. Solon, legislator, om de stat, poet şi filozof, unul din cei şapte înţelepţi ai Greciei (640—558 î. Hr.). Ajungînd arhonte a redeşteptat naţionalismul atenienilor, a uşurat pe cetăţenii săraci de impozite şi a restabilit armonia în cetate, dînd o constituţie democrată.

VII.

Spun că există zei, dar iarăşi, îi socotesc o nimica. Unii au spus că zeii sînt alcătuiţi din atomi; alţii dimpotrivă că se dizolvă în atomi şi susţin că zeii nu au mai mare putere decît oamenii. Platon afirmă existenţa zeilor, dar vrea ca ei să fie din materie; iar Pitagora, care s-a străduit atît de mult cu problema zeilor şi a făcut călătorii multe, în cele din urmă defineşte natura şi spune că universul s-a făcut de la sine şi că zeii nu se îngrijesc de oameni. Cîte argumente n-a adus Clitomahos Academicul [17] pentru susţinerea ateismului ? Ce n-a spus şi Critias[18] ? Protagoras Abderitul[19] spune: „Chiar de există zei, eu nu pot vorbi de ei, nici nu pot arăta cum sînt. Multe sînt cele care mă împiedică !“ Iar despre cele spuse de Evhemeros[20], cel mai ateu filozof, e de prisos să mai vorbesc. A îndrăznit să spună multe despre zei şi a terminat prin a spune că nu există zei, afirmînd că universul se conduce singur. Iar Platon, care a spus atîtea despre monarhia lui Dumnezeu şi despre sufletul omului, declarînd că sufletul este nemuritor, nu s-a găsit mai tîrziu în contrazicere cu el însuşi, cînd a spus că sufletele trec în alţi oameni, iar ale unora intră chiar în animale necuvîntătoare ? Nu va părea oare celor cu mintea sănătoasă, cumplită şi nelegiuită această învăţătură, ca cel ce-a fost altădată om să ajungă apoi lup sau cîine sau măgar sau alt dobitoc necuvîntător ? Pitagora, urmînd pe Platon, flecăreşte şi el, în afară de aceea că tăgăduieşte providenţa. Căruia din aceştia să-i dăm crezare ? Cui ? Lui Filimon Comicul[21], care spune:

„Cei care cinstesc pe Dumnezeu nădejdi bune
De mîntuire au“ [22],

---

17. Clitomahos, filozof grec (180–110 î. Hr.) născut în Cartagina. După ce s-a ocupat cu filozofia în patria sa, a venit la Atena, unde s-a iniţiat în toate doctrinele filozofice şi a ajuns adeptul noii Academii, pe care a şi condus-o. I se atribuie mai mult de patru sute de tratate.

18. Critias, cel mai cunoscut din cei treizeci de tirani, discipolul lui Socrate (450–403 î. Hr.), faimos prin cruzimea şi jafurile sale. Platon a dat numele lui Critias unuia din dialogurile sale. A fost orator, filozof, poet şi istoric. Din scrierile sale n-au rămas decît fragmente.

19. Protagoras, sofist grec, născut în Abdera (485–410 î. Hr.). Platon dă numele lui Protagoras unui dialog al său, în care este prezentat ca bun vorbitor, destul de îngîmfat, dar savant şi ingenios. După el, toate cunoştinţele noastre le avem de la simţuri. Publicînd la Atena o carte, a fost acuzat de necredinţă. Ca să scape de condamnare, a fugit şi a pierit într-un naufragiu în drum spre Sicilia.

20. Evhemeros, scriitor grec (sec. III î. Hr.). Marea sa operă intitulată *Descriere sfîntă* s-a pierdut, dar ne este cunoscută din lucrarea lui Lactanţiu, *Instituţiile divine*. În *Descrierea sfîntă*, Evhemeros povesteşte că într-o călătorie făcută de-a lungul coastelor Arabiei şi Indiei, a descoperit insula Punhaia, unde inscripţiile dintr-un templu i-au revelat originea zeilor: zeii sînt oameni divinizaţi, datorită fricii şi admiraţiei.

21. Filimon, poet comic grec (361–262 î. Hr.), unul din principalii reprezentanţi ai comediei de moravuri sau ai comediei noi. Se cunosc şaizeci de piese de-ale lui, prin titluri şi fragmente.

22. Meineke, *Fragmenta comic. graec.*, t. IV, p. 60 (la S-B, p. 137, nota 3).

sau celor de care am vorbit mai înainte, lui Evhemeros; lui Epicur, lui Pitagora şi celorlalţi care tăgăduiesc existenţa lui Dumnezeu şi înlătură providenţa ?

Dar despre Dumnezeu şi providenţă Ariston[23] a spus:

„Curaj ! Dumnezeu obişnuieşte să ajute pe cei vrednici;
Şi le ajută mult unora ca aceştia.
Dacă nu este purtare de grijă
Pentru ce să trăiască oamenii cum trebuie ?
Pentru ce să fie credincioşi ?
Dar-ar Dumnezeu să fie aşa,
Mi-ar spune cineva. Dar văd destul de des
Că cei care au ales traiul evlavios
O duc destul de greu, pe cînd cei care n-au ales
Altceva decît numai folosul lor,
Vieţuiesc mai bine decît noi
Da, pentru prezent ! Uită-te, însă, mai departe !
Pe toţi aceştia, pieirea îi aşteaptă !
Că nu-i aşa, cum s-a înrădăcinat în unii
Părerea rea, nefolositoare vieţii,
Că totul merge de la sine sau că răsplata
Este la-ntîmplare. Toate acestea le gîndesc cei răi,
Ca să aibă temei pentru felul lor de viaţă.
Este, însă, răsplată pentru cei cu viaţa sfîntă,
Iar pentru cei răi, pedeapsa cuvenită.
Nimic nu se întîmplă fără providenţă“[24].

Poţi vedea că toate cele spuse de scriitori – şi aproape de cei mai mulţi – despre Dumnezeu şi providenţă se contrazic unele cu altele. Că unii au tăgăduit cu totul existenţa lui Dumnezeu şi a proniei, iar alţii au susţinut existenţa lui Dumnezeu şi au mărturisit că toate sînt conduse de providenţă. Dar ascultătorul şi cititorul cu mintea sănătoasă trebuie să se uite cu atenţie la cuvintele lor, precum a spus şi Simylos[25].

„Este obiceiul să-i numim pe toţi de-a valma poeţi,
Şi pe cei din fire fără de talent şi pe cei buni;
Dar trebuie să ştim a-i judeca“[26].

La fel şi Filimon:

„Cumplit lucru este s-asculţi cu nepricepere,

---

23. Ariston, filozof stoic (sec. III î. Hr.). După el binele constă în virtute, iar din filozofie numai partea morală merită să fie studiată.
24. Meineke, *op. cit.*, t. I. p. IX–X (la S-B, p. 138, nota 1).
25. Simylos, necunoscut în enciclopediile consultate.
26. Meineke, *op. cit.*, t. I, p. XIII–XIV (la S-B, p. 138, nota 2).

Că din pricina prostiei, nici nu poţi blama"[27].

Prin urmare trebuie privite şi înţelese critic şi cu cercetare cele spuse de filozofi şi grăite de ceilalţi poeţi.

VIII.

Scriitorii tăgăduiesc existenţa zeilor, dar apoi o mărturisesc cînd spun că zeii săvîrşesc fapte nelegiuite. În primul loc cîntă în versuri frumoase faptele urîte ale lui Zeus; iar Hrysippos, cel care a flecărit multe, n-a lăsat scris oare că Hera se împreuna cu Zeus în gura ei spurcată ? Dar pentru ce să înşir desfrînările aşa numitei maici a zeilor sau ale lui Zeus Latteariu, cel setos de sînge omenesc sau ale lui Attis cel castrat sau că Zeus, cel numit Tragicul, care, după cum se spune, şi-a ars propria sa mînă, este cinstit acum ca zeu de către romani ? Trec sub tăcere templele lui Antinoos[28] şi ale celorlalţi aşa numiţi zei. Că cele ce se istorisesc de ele sînt de rîs şi de batjocoră în ochii oamenilor cu mintea sănătoasă. Cei care au filozofat unele ca acestea sînt învinuiţi chiar de învăţăturile lor de ateism, de promiscuitate şi de împreunări nelegiuite. Mai mult: în scrierile lor se spune că zeii sînt mîncători de oameni şi pun faptele acestea pe seama celor dintîi zei, pe care i-au cinstit.

IX.

Şi noi mărturisim pe Dumnezeu, dar numai unul, ziditorul şi făcătorul şi creatorul întregii lumi; ştim că universul este condus de providenţă, dar numai de providenţa Lui; am învăţat o lege sfîntă şi avem legiuitor pe adevăratul Dumnezeu, Care ne şi învaţă să facem fapte de dreptate, să fim binecredincioşi[29] să facem fapte bune. Iar despre bună credinţă spune: *„Să nu ai alţi dumnezei afară de Mine. Să nu-ţi faci idol, nici vreo altă asemănare din cîte sînt în cer sus sau cîte sînt pe pămînt jos sau cîte sînt în apă sub pămînt. Să nu te închini lor, nici să slujeşti lor, că Eu sînt Domnul Dumnezeul tău"*[30]. Iar despre facerea de fapte bune a spus: *„Cinsteşte pe tatăl tău şi pe mama ta, ca să-ţi fie ţie bine şi să trăieşti mulţi ani pe pămîntul pe care Eu Domnul Dumnezeu, ţi-l dau ţie"*[31]. Iar despre dreptate: *„Să nu fii desfrînat, să nu ucizi, să nu furi, să nu dai mărturie mincinoasă împotriva aproapelui tău, să nu pofteşti femeia aproapelui*

---

27. Koch, *Comic graecor. fragmenta,* Fragm. 143; t. II, p. 522 (la S-B, p. 138, nota 3).
28. Antinoos, necunoscut ca zeu în enciclopediile consultate.
29. Tit, 2, 12.
30. Ieş., 20, 4—5.
31. Ieş., 20, 12.

tău, să nu poftești casa lui, nici țarina lui, nici sluga lui, nici slujnica lui, nici boul lui, nici o vită de jug a lui, nici vreun dobitoc al lui, nimic din cele cîte sînt ale aproapelui tău[32]. *Să nu strici judecata săracului cînd se judecă; de tot cuvîntul nedrept ferește-te; pe cel nevinovat și pe cel drept să nu-l omori; să nu dai dreptate celui rău și daruri să nu primești; că darurile orbesc ochii celor ce văd și strică cuvintele cele drepte"*[33]. Slujitor al acestei legi dumnezeiești a fost Moisi, care a fost și sluga lui Dumnezeu[34] în toată lumea, dar mai ales între evrei, numiți și iudei; aceștia, care erau sămînță dreaptă a unor bărbați cinstitori de Dumnezeu și sfinți, ai lui Avraam, Isaac și Iacov, au fost la început robi regelui Egiptului; aducîndu-și aminte Dumnezeu de ei și făcînd minuni și semne prin Moisi, i-a scăpat în chip minunat, i-a scos din Egipt și i-a dus prin așa numita pustie; pe aceștia i-a așezat în pămîntul Hanaan, numit mai tîrziu Iudeea, le-a dat lege și i-a învățat toate. Această lege, mare și minunată pentru orice dreptate, cuprinde zece porunci, de care am vorbit mai sus.

X.

Evreii, fiind de neam din pămîntul Haldeii, au fost străini în Egipt – pe vremea aceea a fost foamete în Haldeia și a trebuit să se ducă în Egipt ca să cumpere de acolo grîu; cu timpul au locuit în Egipt ca străini; acestea li s-au întîmplat așa cum le vestise mai dinainte Dumnezeu – pentru că au locuit în Egipt patru sute treizeci de ani și pentru că Moisi avea să-i scoată în pustie, Dumnezeu i-a învățat prin lege, spunîndu-le: *„Pe cel străin să nu-l necăjiți, că voi știți sufletul celui străin; că și voi ați fost străini în pămîntul Egiptului"*[35].

XI.

Poporul a călcat legea dată de Dumnezeu; Dumnezeu, însă, fiind bun și milostiv, n-a voit să-i piardă, ci pe lîngă darea legii le-a mai trimis și profeți dintre frații lor, ca să-i învețe și să le amintească poruncile legii, ca să-i întoarcă la pocăință spre a nu mai păcătui; și le-a prezis că dacă vor stărui în fapte rele vor fi dați robi tuturor împărățiilor pămîntului. Și că asta li s-a întîmplat, e cunoscut. Isaia proorocul grăiește tuturor despre pocăință, dar poporului iudeu direct: *„Căutați pe Domnul; și cînd Îl veți găsi, chemați-L, cînd se va apropia de voi. Să părăsească cel necredincios căile lui și bărbatul nelegiuit sfaturile lui și să se întoarcă la Domnul*

32. Ieș., 20, 14–17.
33. Ieș., 23, 6–8.
34. Ieș., 14, 31.
35. Ieș., 23, 9.

Dumnezeul lui; şi-l va milui, că mult va ierta păcatele voastre" [36]. Iar alt profet, Iezechiil, zice: *„Dacă cel fărădelege se va întoarce de la toate fărădelegile pe care le-a făcut şi va păzi poruncile Mele şi va face dreptăţile Mele, cu viaţă va trăi şi nu va muri. Toate nedreptăţile lui pe care le-a făcut nu se vor pomeni, ci va trăi întru dreptatea pe care a făcut-o, că nu vreau moartea celui fărădelege, zice Domnul, ci să se întoarcă de pe calea răutăţii şi să fie viu"* [37]. Iarăşi Isaia zice: *„Întoarceţi-vă cei ce sfătuiţi sfat adînc şi fărădelege, ca să vă mîntuiţi"* [38]. Iar altul, Ieremia, zice: *„Întoarceţi-vă la Domnul Dumnezeul vostru, ca cel ce culege în coşniţa sa şi veţi fi miluiţi"* [39]. Multe sînt, dar, mai bine spus, nenumărate, cele spuse în Sfintele Scripturi despre pocăinţă, pentru că Dumnezeu totdeauna voieşte să se întoarcă neamul omenesc de la toate păcatele lui.

XII.

Mai mult: şi cele spuse de lege despre dreptate sînt la fel cu cele spuse de profeţi şi de Evanghelii, pentru că toţi cei insuflaţi de Dumnezeu au grăit prin unicul Duh al lui Dumnezeu. Isaia grăieşte aşa: *„Scoateţi răutăţile din sufletele voastre, învăţîndu-vă să faceţi bine, căutaţi judecata, mîntuiţi pe cel năpăstuit, judecaţi pe orfan, faceţi dreptate văduvei"* [40]. Iarăşi acelaşi: *„Dezleagă*, spune el, *toată legătura nedreptăţii, dezleagă învoielile cele cu silă făcute, iartă-i pe cei loviţi, rupe orice contract nedrept; frînge cu cel flămînd pîinea ta şi bagă în casa ta pe săracii fără adăpost; de vezi pe cel gol, îmbracă-l şi nu trece cu vederea pe cei ce sînt din sămînţa neamului tău. Atunci va ieşi de dimineaţă lumina ta şi vindecarea ta iute va răsări şi va merge înaintea ta dreptatea ta"* [41]. La fel şi Ieremia: *„Staţi*, spune el, *la drumuri şi vedeţi şi întrebaţi care este calea cea bună a Domnului Dumnezeului nostru şi mergeţi pe ea şi veţi afla odihnă sufletelor voastre. Faceţi judecată dreaptă, că în acestea este voinţa Domnului Dumnezeului vostru"* [42]. La fel şi Osie zice: *„Faceţi judecată şi apropiaţi-vă de Domnul Dumnezeul vostru, Cel ce a întărit cerul şi a zidit pămîntul"* [43]. Un alt profet, Ioil, grăieşte la fel cu aceştia: *„Adunaţi poporul, sfinţiţi biserica, primiţi pe bătrîni, adunaţi pruncii care sug la sîn! Să iasă mirele din camera sa de culcare şi mireasa din cămara ei* [44]. *Rugaţi-vă stăruitor Domnului*

36. Is., 55, 6—7.
37. Iez., 18, 21—23.
38. Is., 31, 6.
39. Ier., 6, 9.
40. Is., 1, 16—17.
41. Is., 58, 6—8.
42. Ier., 6, 16.
43. Osie, 12, 6; 13, 4; Is., 56, 1; 41, 1; 45, 18.
44. Ioel, 2, 16.

Dumnezeului vostru, ca să vă miluiască şi va şterge păcatele vostre"[45]. La fel şi un alt profet, Zaharia: „*Acestea spune Domnul atotţiitorul: Faceţi judecată cu dreptate ! Fiecare să aibă milă şi îndurare de aproapele său ! Nu asupriţi pe văduvă, pe orfan şi pe străin ! Fiecare să nu poarte răutate în inima lui împotriva fratelui lui, zice Domnul atotţiitorul*"[46].

XIII.

Iar despre curăţie Sfîntul Cuvînt ne învaţă nu numai să nu păcătuim cu fapta, dar nici cu gîndul; să nu gîndim ceva rău în inima noastră despre cineva sau să poftim, cu ochii, uitîndu-ne la o femeie străină. Solomon, care a fost împărat şi profet, a spus: „*Ochii tăi drept să privească, iar pleoapele tale cu dreptate să facă semn ! Lasă urme drepte cu picioarele tale !*"[47]. Iar glasul evanghelic mai cu tărie ne învaţă despre curăţie, zicînd: „*Tot cel care se uită la o femeie străină spre a o pofti pe ea a şi făcut desfrînare cu ea în inima lui*"[48]. *Cel care se căsătoreşte cu o femeie lăsată de bărbat face desfrînare; iar cel care lasă pe femeia lui, afară de cuvînt de desfrînare, o face să se desfrîneze*"[49]. Solomon zice încă: „*Va pune cineva foc în haina sa şi nu-şi va arde haina ? Sau va călca cineva pe cărbuni aprinşi şi nu-şi va arde picioarele ? Aşa cel care intră la o femeie căsătorită nu va fi fără de vină*"[50].

XIV.

Şi ca să nu fim binevoitori numai cu cei de un neam cu noi, cum gîndesc unii, Isaia profetul a spus: „*Spuneţi celor ce vă urăsc pe voi şi se scîrbesc de voi: „Sînteţi fraţii noştri !", ca numele Domnului să fie slăvit şi să fie văzut întru bucuria lor*"[51]; iar Evanghelia zice: „*Iubiţi pe duşmanii voştri şi vă rugaţi pentru cei ce vă supără. Că dacă iubiţi pe cei ce vă iubesc pe voi, ce plată aveţi ? Aceasta şi tîlharii şi vameşii o fac*"[52]. Pe cei care fac binele îi învaţă să nu se laude, ca să nu caute lauda oamenilor. „*Să nu ştie*, spune Evanghelia, *mîna ta cea stîngă, ce face mîna ta cea dreaptă*"[53]. Mai mult, Cuvîntul cel dumnezeiesc ne porunceşte să ne supunem domniilor şi stăpîniilor[54] şi să ne rugăm pentru ele[55], „*ca să ducem viaţă paşnică şi*

45. „*Rugaţi-vă. . . păcatele voastre*", nu sînt în Ioel nici în alt loc din Scriptură.
46. Zah., 7, 9–10.
47. Pilde, 4, 25–26.
48. Mt., 5, 28.
49. Mt., 5, 32.
50. Pilde, 6, 27–29.
51. Is., 66, 5.
52. Mt., 5, 44, 46.
53. Mt., 6, 3.
54. Tit, 3, 1.
55. I Tim., 2, 1.

liniştită"[56]. Şi ne învaţă *„să dăm tuturor toate; celui cu cinstea, cinste, celui cu frica, frică, celui cu dajdia, dajdie; să nu fim datori nimănui cu nimic, decît numai să iubim pe toţi*"[57].

XV.

Gîndeşte-te, deci, dacă cei care au nişte învăţături ca acestea pot trăi oricum, pot avea legături nelegiuite, sau – ceea ce-i mai fără de Dumnezeu decît toate – pot să se atingă de carne omenească, cînd nu ni-i îngăduit să vedem nici spectacolele cu lupte de gladiatori, spre a nu fi părtaşi şi martori crimelor ! Nu trebuie să vedem nici chiar celelalte spectacole, ca să nu ni se întineze ochii şi urechile, făcîndu-ne părtaşi crimelor care se declamă pe scenă. Iar dacă e vorba de mîncare de carne de om, apoi pe scenă Thyest[58] şi Tereu[59] îşi mănîncă copiii; iar dacă e vorba de desfrînare, apoi pe scenă sînt declamate în piesele poeţilor tragici, cu cuvinte frumoase, cu premii şi cinstiri, nu numai desfrînările oamenilor, ci şi ale zeilor. Departe de creştini de a se gîndi să facă nişte fapte ca acestea ! La ei castitatea este o realitate, înfrînarea se practică, monogamia se păstrează, curăţia se păzeşte, nedreptatea este izgonită, păcatul este smuls din rădăcină, dreptatea este trăită, legea stăpîneşte, cinstirea de Dumnezeu se săvîrşeşte, Dumnezeu se mărturiseşte, adevărul este preţuit, harul nu se pierde, pacea ne acoperă, cuvîntul sfînt ne povăţuieşte, înţelepciunea ne învaţă, viaţa se încununează, Dumnezeu împărăţeşte. Pot să-ţi spun multe despre felul nostru de vieţuire şi despre îndreptările lui Dumnezeu, creatorul întregii zidiri, dar socot că cele amintite acum sînt îndestulătoare să te facă să cunoşti mai bine cele ce citeşti şi să fii la fel de îndrăgostit de ştiinţă precum ai fost pînă acum îndrăgostit de ea.

XVI.

Cu ajutorul lui Dumnezeu, vreau să-ţi arăt acum mai precis cele cu privire la cronologie, ca să cunoşti că doctrina noastră nu este nici nouă, nici mitică, ci mai veche şi mai adevărată decît învăţăturile tuturor poeţilor şi scriitorilor, pentru că ei au scris întemeiaţi pe presupuneri. Unii, cei care

---

56. I Tim., 2, 2.
57. Rom., 13, 7–8.
58. Thyest, fiul lui Pelops, s-a certat cu Atreu, fratele său, regele legendar al Micenei, cînd acesta a ajuns rege al Micenei. Ca să scape cu viaţă, Thyest a fugit din Micena. Mai tîrziu s-a întors, a cerut iertare şi fratele său l-a primit, dar cu gînd viclean. Pentru a sărbători împăcarea, Atreu a dat un ospăţ, la care a servit mîncări pregătite din carnea celor doi fii ai lui Thyest.
59. Tereu, fiul lui Ares, regele Traciei, a avut un copil, pe Itys, din căsătoria cu Procna. Necinstind pe Filomela, sora Procnei, aceasta, spre a se răzbuna pe soţul ei, a tăiat pe Itys, copilul lor, şi l-a făcut mîncare soţului ei.

spun că lumea este necreată, îi dau o viață fără de sfîrșit; alții, cei care afirmă că este creată, spun că lumea are 153.075 ani. Aceasta o spune Apolonie Egipteanul[60]. Iar Platon, cel care pare că a fost cel mai înțelept dintre filozofii greci, la cîtă vorbărie n-a ajuns ! În lucrarea intitulată *Republica*[61] scrie categoric: „Cum s-ar fi descoperit ceva nou, dacă lucrurile ar fi rămas așa cum sînt acuma rînduite ? Că zeci de mii de zeci de mii de ani au rămas ascunși oamenilor; de o mie de ani sau de două ori pe atîția dacă s-a descoperit ceva; unele lucruri au fost descoperite de Dedal[62], altele de Orfeu, iar altele de Palamed“[63]. Cînd Platon a spus zeci de mii de zeci de mii de ani a arătat timpul de la potop pînă la Dedal. Platon a vorbit apoi pe larg și de orașele din lume, de locuințe și de neamuri, dar mărturisește că pe acestea le-a spus prin presupuneri, că zice: „Dacă, o străine, vreun zeu ne-ar făgădui că putem porni să cugetăm despre legislație, prin cele ce spunem acum“[64]. Este clar deci că cele ce-a scris Platon sînt presupuneri; iar dacă-s presupuneri, spusele lui, nu-s adevărate.

XVII.

Dar, mai bine zis, trebuie să fii ucenic al legiunii lui Dumnezeu. Dealtfel însuși Platon a mărturisit, spunînd că nu poți cunoaște ceva precis, dacă nu te învață Dumnezeu prin lege[65]. Dar ce ? N-au spus oare și poeții Homer, Hesiod și Orfeu că au fost învățați de pronia dumnezeiască ? Mai mult, după acești scriitori, au existat și ghicitori și prezicători de la care au învățat să scrie. Dar cu mult mai mult vom ști adevărul noi, care am fost învățați de sfinții profeți, pe care i-a insuflat Duhul cel Sfînt al lui Dumnezeu ! Din pricina asta toate cuvintele profeților sînt de acord unele cu altele și nu se contrazic; din pricina asta au predicat mai dinainte cele ce aveau să se întîmple în lume. Împlinirea evenimentelor prezise de profeți și a celor săvîrșite pînă acum poate învăța pe cei ce iubesc știința, dar mai bine spus, pe cei ce iubesc adevărul, că sînt adevărate cele predicate de ei cu privire la

60. Müller, *Fragmenta hist. graecor.*, t. IV, p. 310 (la S-B, p. 146, nota 2).
61. Textul nu este din scrierea *Republica*, ci din *Legi* (la S-B, p. 146, nota 3).
62. Dedal, personaj mitologic, inventatorul ferăstrăului, toporului și al altor instrumente de tîmplărie. Din porunca regelui Minos al Cretei, a construit Labirintul. Închis de Minos în Labirint împreună cu fiul său Icar, și-au făcut amîndoi aripi de pene lipite cu ceară și au evadat, zburînd. Icar a căzut în Marea Egee, pentru că, apropiindu-se prea mult de soare, s-a topit ceara, care ținea unite penele; Dedal a coborît bine, după unii în Italia, după alții în Egipt.
63. Palamed, erou grec legendar, inventatorul unor litere din alfabetul grec, al calendarului, al greutăților și măsurilor, etc.
64. Platon, *Legile*, III, p. 683 b (la S-B, p. 147, nota 1).
65. Platon, *Menon*, p. 100 (la S-B, p. 147, nota 2).

anii şi vremile de dinainte de potop, de la zidirea lumii şi pînă azi, aşa precum s-au scurs anii, pentru a fi dovedită flecăreala minciunii scriitorilor, că nu sînt adevărate spusele lor.

XVIII.

După cum am spus mai înainte[66], Platon a arătat că a fost un potop, dar a spus că n-a fost pe tot pămîntul, ci numai pe şesuri şi că cei care au fugit pe munţii cei mai înalţi au scăpat. Alţii vorbesc de Deucalion şi Pyrra, care au scăpat de potop într-o ladă şi că Deucalion, după ce a ieşit din ladă, a aruncat pietre în urma lui şi pietrele s-au făcut oameni; se spune că de aici mulţimile de oameni au căpătat numele de popoare[67]. Alţii iarăşi spun că Clymenos[68] a fost pe vremea celui de al doilea potop. Din cele ce am spus mai înainte se vede clar că cei care au scris unele ca acestea şi au filozofat zadarnic sînt nişte ticăloşi, nişte oameni foarte necredincioşi şi nişte nepricepuţi. Moisi, profetul nostru şi slujitor al lui Dumnezeu, istorisind facerea lumii, a spus în ce chip a fost potopul pe pămînt şi tot ce se leagă de potop. N-a născocit pe Pyrra, nici pe Deucalion, nici pe Clymenos; nici n-a spus că numai şesurile au fost acoperite de ape, nici că au scăpat numai cei care au fugit în munţi.

XIX.

Dar nici n-a arătat că a mai fost un al doilea potop, ci dimpotrivă a spus că n-are să mai fie pe lume potop de apă cum a fost şi nici nu va mai fi[69]. Moisi a spus că au scăpat de potop opt suflete de oameni în corabia care a fost făcută la porunca lui Dumnezeu[70]; nu de Deucalion, ci de Noe, un nume evreiesc, care în limba greacă se tîlcuieşte: odihnă. Aşa precum am arătat în altă carte, Noe, vestind oamenilor de atunci că va veni potopul, le-a profeţit, zicînd: „Veniţi, vă cheamă Dumnezeu la pocăinţă". De aceea în chip propriu Noe a fost numit Deucalion[71]. Noe a avut trei fii, precum am arătat şi în cartea a doua[72], care se numeau: Sim, Ham şi Iafet[73]; ei aveau şi trei femei, fiecare din ei; şi avea şi Noe femeia sa[74]. Unii au numit pe Noe:

66. III, 16.
67. De la asemănarea fonetică între λίθος (piatră) şi λαός (popor).
68. Clymenos, cel care a reintrodus jocurile olimpice după cincizeci de ani de la potopul lui Deucalion.
69. Fac., 8, 11.
70. Fac., 6, 13–16.
71. De la cuvintele începutului proorociei lui Noe: Δεῦτε καλεςει= Veniţi, vă cheamă.
72. Capitolele 30–31.
73. Fac., 5, 32.
74. Fac., 7, 13: cei trei fii aveau, fiecare, femeia sa.

Eunuhos. Au scăpat din potop aşadar, cu totul, opt suflete omeneşti, cele care s-au găsit în corabie. Moisi a însemnat că potopul a ţinut patruzeci de zile şi patruzeci de nopţi[75], s-au rupt jgheaburile cerului şi s-au revărsat toate izvoarele adîncului[76], încît apa s-a ridicat cu cincisprezece coţi mai presus de cel mai înalt munte[77]. Şi aşa a pierit neamul tuturor oamenilor de atunci şi au scăpat numai cei care fuseseră păziţi în corabie, cei opt, de care am vorbit mai înainte. Rămăşiţele corabiei se văd pînă azi în munţii arabici. Aceasta e pe scurt istoria potopului.

XX.

După cum am spus mai înainte, Moisi a condus pe iudei, după ce au fost izgoniţi din pămîntul Egiptului de împăratul Faraon; numele lui era Tethmosis, care, după cum calculează Manethos[78], a domnit douăzeci şi cinci de ani şi patru luni după izgonirea poporului. După Tethmosis a domnit Hebron treisprezece ani; după acesta, Amenofis douăzeci de ani şi şapte luni; după acesta Amessa, sora lui, douăzeci şi unu de ani şi o lună; după aceasta Mefres, doisprezece ani şi nouă luni; după acesta Meforammuthosis, douăzeci de ani şi zece luni; după acesta, Tythmosis nouă ani şi opt luni; după acesta Damfenophis treizeci de ani şi zece luni; după acesta Oros treizeci şi şase de ani şi cinci luni; apoi fiica acestuia zece ani şi trei luni; după aceasta, Merheres, doisprezece ani şi trei luni; după acesta, Armais, patru ani şi o lună; după acesta, Ramesses, un an şi patru luni; după acesta, Messes, fiul lui Miammos, şase ani şi două luni; după acesta, Amenofis, nouăsprezece ani şi şase luni; după acesta, Thoissos şi Ramesses, zece ani, despre care se spune că au avut o cavalerie puternică şi o mare flotă de război pentru timpurile lor. Evreii, care locuiau în acel timp ca străini în Egipt, fiind luaţi robi de Tethmosis, regele de care am vorbit mai înainte, au zidit acestui rege cetăţi puternice: Peitho, Ramesse şi On, care este Heliopolis. Deci evreii, care sînt şi strămoşi ai noştri, sînt mai vechi decît cetăţile egiptene amintite mai înainte; de la evrei avem sfintele cărţi, care, după cum am spus mai înainte, sînt mai vechi decît toţi scriitorii.

Egiptul îşi are numele de la regele Sethos, pentru că se spune că Sethos se numea Egipt. Sethos a avut un frate cu numele Armais; acesta, sub numele de Danaos[79], a plecat din Egipt în Argos; de acesta amintesc ceilalţi scriitori, ca fiind foarte vechi.

75. Fac., 7, 12, 17.
76. Fac., 7, 11.
77. Fac., 7, 19—20.
78. Manethos, preot şi istoric egiptean, a compus pe la 270 î. Hr. o *Istorie a Egiptului* în trei volume; în această istorie Manethos a împărţit pe toţi împăraţii Egiptului în treizeci de dinastii.
79. Danaos, fiul mitic al lui Belos şi al Anhiroei, nepotul lui Poseidon, tatăl Danaide-

XXI.

Dar Manethos, care a pălăvrăgit multe despre egipteni, a mai şi hulit, spunînd că Moisi şi evreii cei împreună cu el au fost izgoniţi din Egipt pentru că erau plini de lepră; dar n-a putut spune cu precizie cînd au fost izgoniţi. Manethos a spus că erau păstori şi duşmani ai egiptenilor; fără voia lui a spus că erau păstori, silit de adevăr. Da, într-adevăr, strămoşii noştri, care au locuit ca străini în Egipt, erau păstori, dar nu leproşi. Cînd au ajuns în pămîntul numit Ierosolima, unde mai pe urmă au şi locuit preoţii, care din porunca lui Dumnezeu stăteau neîntrerupt în templu, vindecau — şi ne arată sfintele cărţi în ce chip — orice boală şi orice suferinţă şi tămăduiau şi pe leproşi. Solomon, regele Iudeii, a zidit templul.

Manethos se înşeală în privinţa anilor; se vede aceasta din spusele sale; dar se înşeală şi cu privire la regele cu numele Faraon, care i-a izgonit pe evrei din Egipt. Regele acela nu mai domnea peste egipteni, pentru că, urmărindu-i cu oastea sa de evrei, s-a înecat în Marea Roşie. Mai mult: Manethos minte şi cînd spune că cei numiţi de el păstori s-au războit cu egiptenii. Evreii au ieşit din Egipt cu trei sute treisprezece ani înainte de a ajunge Danaos în Argos, şi au locuit de atunci în ţara care se numeşte şi acum Iudeea. Este clar că cei mai mulţi scriitori greci îl socot pe Danaos mai vechi decît pe toţi ceilalţi. Deci Manethos, în scrierile lui, ne-a dat, fără voia lui, două adevăruri: primul, mărturisind că evreii au fost păstori, al doilea, spunînd că au fost izgoniţi din pămîntul Egiptului; iar din relatările acestea reiese că Moisi şi cei care au plecat împreună cu el au trăit cu nouă sute sau o mie de ani înainte de războiul troian.

XXII.

Iar despre zidirea templului din Iudeea, pe care l-a zidit împăratul Solomon la cinci sute şaizeci şi şase de ani după ieşirea iudeilor din Egipt, este scris şi de tirieni cum a fost zidit templul. În arhivele lor se păstrează scrieri în care este scris că templul lui Solomon a fost zidit cu o sută treizeci şi patru de ani şi şase luni înainte de zidirea Cartaginei de către tirieni. Acestea s-au scris de Hieromos, regele Tirului, fiul lui Abeibalos, pentru că Hieromos era prieten cu Solomon, datorită legăturilor prieteneşti ale tatălui său cu Solomon, dar totodată datorită şi covîrşitoarei înţelepciuni pe care o avea Solomon. Ei se consultau adeseori unul cu altul în diferite probleme; şi se spune, ca dovadă că la tirieni se păstrează pînă acum copii după scrisorile lor, că îşi scriau unul altuia, după cum menţionează Menandru Efeseanul[80],

lor. A domnit mai întîi în Egipt împreună cu fratele său Egipt; certîndu-se cu el, a plecat cu cele cincizeci de fiice ale lui şi s-a stabilit în Argos.

80. Menandru Efeseanul, necunoscut enciclopediilor consultate.

care a scris istoria împărăţiei Tirului. Acesta spune aşa: „La moartea lui Abeibalos, regele Tirului, i-a urmat la tron Hieromos, fiul lui, care a trăit cincizeci şi trei de ani. Acestuia i-a urmat Bazoros, care a trăit patruzeci şi trei de ani şi a domnit şaptesprezece ani. După acesta, Methuastartos, care a trăit cincizeci şi patru de ani şi a domnit doisprezece ani. După acesta Atharymos, fratele lui, care a trăit cincizeci şi opt de ani şi a domnit nouă ani. Pe acesta l-a ucis Helles, fratele lui, care a trăit cincizeci de ani şi a domnit opt luni. Pe acesta l-a ucis Iuthobalos, preotul Astartei[81], care a trăit patruzeci de ani şi a domnit doisprezece ani. Acestuia i-a urmat Bazoros, fiul lui, care a trăit patruzeci şi cinci de ani şi a domnit şapte ani. Fiul acestuia, Mettenos a trăit treizeci şi doi de ani şi a domnit douăzeci şi nouă de ani. Acestuia i-a urmat Pygmalion, care a trăit cincizeci şi şase de ani şi a domnit şapte ani. În al şaptelea an al domniei lui, sora lui fugind în Libia a zidit oraşul care pînă azi se numeşte Cartagina. În total, de la domnia lui Hieromos pînă la zidirea Cartaginei sînt o sută cincizeci şi cinci de ani şi opt luni. În anul al doisprezecelea al domniei lui Hieromos a fost zidit templul din Ierusalim, aşa că de la zidirea templului pînă la zidirea Cartaginei sînt în total o sută treizeci şi trei de ani şi opt luni".

XXIII.

Să ne fie îndestulătoare cele spuse în istoriile Feniciei şi Egiptului, pe care le-au scris despre timpurile noastre Manethos Egipteanul, Menandru Efeseanul şi Iosif[82], cel care a scris despre războiul iudaic, dus împotriva lor de romani. Din aceste scrieri vechi se vede că scrierile date nouă prin Moisi, ba chiar cele ale profeţilor, sînt mai vechi decît celelalte scrieri; că cel mai din urmă dintre profeţi, cu numele Zaharia, a trăit pe timpul domniei lui Darius[83]. Dar şi toţi legiuitorii au dat legile lor în urma cărţilor lui Moisi şi profeţilor. Dacă mi-ai vorbi de Solon atenianul, îţi voi spune că acesta a trăit pe timpul împăraţilor Cirus[84] şi Darius, pe timpul profetului Zaharia, amintit mai sus, care au trăit cu mulţi ani în urma lui Moisi; iar dacă mi-ai

81. Astarte, divinitate semitică, zeiţa cerului, protectoarea multor oraşe.
82. Iosif Flaviu, istoric evreu, născut în anul 37 la Ierusalim, mort la Roma în anul 100, descendent dintr-o familie sacerdotală. Era în Ierusalim în timpul asediului. A scris: *Războiul iudaic, Antichităţile iudaice* şi *Viaţa* sa.
83. Darius, fiul lui Histaspe, împăratul perşilor (521–486 î. Hr.) a refăcut unitatea împărăţiei persane, recucerind Babilonul, Susania şi Media; a supus Tracia şi Macedonia, a luptat împotriva sciţilor la Dunărea de Jos (514 î. Hr.). A fost înfrînt de greci la Maraton (400 î. Hr.).
84. Cirus II cel Mare, împăratul perşilor (558–528 î. Hr.) prin victoriile sale a ajuns stăpînul întregii Asii occidentale. A fost învins şi ucis în 528 în lupta din Massagetia.

vorbi de legiuitorii Licurg[85], Dracon[86] și Minos[87], îți voi spune că Sfintele Cărți sînt cu mult mai vechi decît aceştia, iar scrierile care cuprind legea cea dumnezeiască dată nouă prin Moisi sînt mai vechi chiar decît Zeus, care a împărățit peste cretani și decît războiul troian. Dar ca să fac o dovadă mai exactă a timpurilor şi a vremilor, voi vorbi, cu ajutorul lui Dumnezeu, nu numai de evenimentele de după potop, ci și de cele de dinainte de potop; şi voi spune, pe cît îmi va sta în putință, numărul anilor tuturor evenimentelor; o voi face acum, luîndu-o chiar de la început, de la facerea lumii, despre care a scris Moisi, slujitorul lui Dumnezeu, prin Duhul cel Sfînt. Moisi, vorbind de zidirea și facerea lumii, de omul cel dintîi zidit, și de evenimentele care au urmat, a însemnat și anii care au urmat, a însemnat și anii care s-au scurs înainte de potop. Am să cer har de la singurul Dumnezeu, ca să spun după voința Lui adevărul şi pe toate exact, ca și tu și oricine va citi acestea să fiți conduşi de adevăr şi de harul lui Dumnezeu. Voi începe, aşadar, mai întîi cu genealogiile consemnate în scris, adică voi face începutul cu omul cel întîi zidit.

XXIV.

Adam a trăit 230 de ani pînă cînd a născut pe fiul său[88]; Sit, fiul lui, 205 ani; Enos, fiul lui, 190 de ani; Cainan, fiul lui, 170 de ani; Maleleil, fiul lui, 165 de ani; Ieret, fiul lui, 162 de ani; Enoh, fiul lui, 165 de ani; Matusala, fiul lui, 167 de ani; Lameh, fiul lui, 188 de ani; acestuia i s-a născut un fiu, Noe, cel amintit mai înainte, care a născut pe Sim, cînd era de 500 de ani. Pe timpul lui a fost potopul, el fiind de 600 de ani. Toți anii pînă la potop sînt 2242. Îndată după potop, Sim, fiind de 100 de ani, a născut pe Arfaxat, iar Arfaxat a născut pe Sala, fiind de 135 de ani; iar Sala a născut pe Eber, fiind de 130 de ani; de la Eber neamul lor a primit numele de evrei. Eber a născut pe Faleg, fiind de 134 de ani; acesta a născut pe Ragav, fiind de 132 de ani; acesta a născut pe Seruh, fiind de 130 de ani; acesta a născut pe Nahor, fiind de 75 de ani; acesta a născut pe Iharra, fiind de 70 de ani; fiul acestuia, Avraam, patriarhul nostru, a născut pe Isaac, fiind de 100 de ani. Au fost deci pînă la Avraam 3278 de ani. Isaac, de care am vorbit mai sus, era de 60 de ani cînd a născut pe Iacov. Iacov a trăit

85. Licurg, legiuitorul pe jumătate legendar al Spartei. După lungi călătorii în Egipt și India, la cererea spartanilor și a poruncii oracolului de la Delfi, a dat legi noi țării sale.

86. Dracon, arhonte și legiuitor atenian (sec. VII î. Hr.). Codul de legi alcătuit de el a rămas celebru prin asprimea pedepselor; erau pedepsite cu moartea cele mai mici delicte. De la numele lui, zisa: legi draconice.

87. Minos, rege legendar al Cretei, fiul lui Zeus și al Europei, legislatorul Cretei. După moartea sa, a ajuns unul din judecătorii infernului.

88. Adică, pe Sit.

pînă la mutarea în Egipt, de care am amintit mai sus, 130 de ani; evreii au stat ca străini în Egipt 430 de ani; după ce au ieşit din pămîntul Egiptului au rătăcit prin pustie 40 de ani. De toţi deci au fost 3938 de ani pînă în timpul în care a murit Moisi şi a urmat la conducerea poporului Iisus, fiul lui Navi, care a stat în fruntea evreilor 27 de ani. După Iisus al lui Navi, poporul a călcat poruncile lui Dumnezeu şi a fost rob vreme de opt ani regelui Husarathon al Mesopotamiei[89]. Pocăindu-se poporul, evreii au avut judecători: Gonotheil 40 de ani, Eclon 18 ani, Aoth 8 ani. Apoi, pentru că au păcătuit, au fost subjugaţi de cei de alt neam, 20 de ani[90].

Apoi Debora le-a fost judecător 40 de ani[91]. Apoi madianiţii i-au subjugat 7 ani[92]. Apoi le-a fost judecător Ghedeon 40 de ani. Avimeleh 3 ani, Thola 23 de ani, Iair 22 de ani[93]. Apoi filistenii şi amaniţii i-au subjugat 18 ani[94]. Apoi le-a fost judecător Iefthae 6 ani, Esbon 7 ani, Elon 10 ani şi Abdon 8 ani[95]. Apoi cei de alt neam i-au subjugat 40 de ani[96]. Apoi Samson le-a fost judecător 20 de ani[97]. Apoi au avut pace 40 de ani. Apoi au avut judecător pe Samira un an, pe Ilis 20 de ani, pe Samuil 12 ani.

XXV.

După judecători, evreii au avut împăraţi. Cel dintîi împărat, cu numele Saul, a domnit 20 de ani; apoi David, strămoşul nostru, 40 de ani. Pînă la domnia lui David sînt de toţi 498 de ani. După aceştia a împărăţit 40 de ani Solomon, cel dintîi împărat care, după rînduiala lui Dumnezeu, a zidit templul din Ierusalim; după acesta, Rovoam 17 ani; după acesta, Abia 7 ani; după acesta, Asa 41 de ani; după acesta, Iosafat 25 de ani; după acesta, Ioram 8 ani; după acesta, Ohozias un an; după acesta, Gotholias 6 ani; după acesta Ioas 40 de ani; după acesta Amesias 39 de ani; după acesta, Ozias 52 de ani; după acesta, Ioatham 16 ani; după acesta, Ahaz 17 ani; după acesta, Ezechias 29 de ani; după acesta, Manasses 55 de ani; după acesta, Amos 2 ani; după acesta, Iosias 31 de ani; după acesta, Ohas 3 luni; după acesta, Ioachim 11 ani; apoi, alt Ioachim trei luni şi zece zile; după acesta, Sedechias 11 ani. După aceşti împăraţi, pentru că poporul a stăruit în păcatele lui şi nu s-a pocăit, potrivit profeţiei lui Ieremia[98], s-a suit în

89. Jud., 3, 8.
90. Jud., 4, 3.
91. Jud., 5, 32.
92. Jud., 6, 1.
93. Jud., 6, 8–10, 5.
94. Jud., 10, 8.
95. Jud., 11, 1–12, 15.
96. Jud., 13, 1.
97. Jud., 16, 32.
98. Ier., 6, 22; 16, 15.

Iudeea împăratul Babilonului, Nabuhodonosor cu numele[99]. Acesta a mutat pe poporul iudeilor în Babilon şi a dărîmat templul, pe care-l zidise Solomon. În robia babilonică poporul a stat 70 de ani. Sînt pînă la şederea în Babilon de toţi 4954 de ani, 6 luni şi 10 zile. După cum Dumnezeu a prroorocit prin profetul Ieremia, că poporul are să fie dus în Babilon în robie, tot aşa a arătat mai dinainte că iudeii se vor întoarce iarăşi în pămîntul lor după 70 de ani. După trecere de 30 de ani[100], a ajuns Cirus împărat al perşilor. Acesta, potrivit profeţiei lui Ieremia, în al doilea an al domniei lui, a dat ordin în scris ca toţi iudeii care se află în împărăţia lui să se întoarcă în ţara lor şi să reclădească lui Dumnezeu templul pe care-l dărîmase împăratul Babilonului, mai sus amintit. În afară de asta, Cirus, la porunca lui Dumnezeu, a dat ordin lui Sabessaros şi Mithridate, oameni din garda sa personală, să ducă înapoi şi să pună în templu vasele luate din templul din Iudeea de Nabuhodonosor. Aşadar, în al doilea an al domniei lui Darius[101] se împlinesc cei 70 de ani, profeţiţi de Ieremia.

XXVI.

Din acestea se vede că sfintele noastre cărţi se dovedesc a fi mai vechi şi mai adevărate decît ale grecilor şi egiptenilor sau decît ale celorlalţi istoriografi. Herodot, Tuchidide sau chiar Xenofon[102] sau ceilalţi istoriografi au început istoriile lor cam de la domniile lui Cirus şi Darius, pentru că n-au putut să vorbească cu precizie despre timpurile cele vechi şi mai înainte de ei. Ce lucru mare au spus, dacă au vorbit de Darius şi Cirus, împăraţii barbarilor, sau la greci[103], de Zopyros[104] şi Hippias[105] sau de războaiele

99. Navuhodonosor, împăratul Babilonului (605–562 î. Hr.) a făcut mai multe campanii împotriva Egiptului. În 586 a cucerit Iudeea şi a distrus Ierusalimul.

100. Am păstrat lectura ediţiei lui Otto, *„30 de ani"*; S-B, dau o altă lectură: *„70 de ani"*.

101. Am păstrat iarăşi lectura ediţiei lui Otto *„Darius"*. S-B o corectează prin *„Cyrus"*, pentru a pune de acord contextul.

102. Xenofon, istoric, filozof şi general atenian, ucenic al lui Socrate (430–355 î. Hr.). Xenofon a fost un poligraf; a scris lucrări de istorie *(Anabasis, Viaţa şi faptele lui Cirus, Hellenica)*, lucrări despre Socrate *(Memorii, Banchetul, Apologia lui Socrate)*, lucrări de filozofie, lucrări de economie.

103. Teofil trece printre greci şi pe Zopyros, care era persan.

104. Zopyros, satrap persan, celebru prin devotamentul său faţă de împăratul Darius I (521–486 î. Hr.). În timpul asediului Babilonului, apărat de Navuhodonosor III, Zopyros, pentru a-l ajuta pe Darius să cucerească cetatea, şi-a tăiat nasul şi urechile, şi-a sfîşiat trupul cu lovituri de bici şi s-a dus în Babilon ca transfug. Cîştigînd încrederea asediaţilor, a putut deschide porţile cetăţii şi aşa perşii au cucerit Babilonul.

105. Hippias, tiran al Atenei (527–510 î. Hr.), fiul lui Pisistrate. La început a continuat politica abilă şi conciliantă a tatălui său, apoi însă, a instaurat teroarea şi a fost exilat.

atenienilor şi lacedemonienilor sau de faptele lui Xerxes[106] sau ale lui Pausanias[107], care refugiat într-un templu al Atenei a fost în primejdia de a muri de foame sau de Temistocle[108] şi de războiul peloponesian sau de Alcibiade[109] şi Thrasybul[110] ?

N-am de gînd să prezint material de polilogie, ci să fac cunoscut numărul anilor de la facerea lumii şi să dovedesc strădania zadarnică şi vorbăria scriitorilor, că nici nu s-au scurs, după cum a spus Platon, două miriade de miriade de ani – că atîţia ani a arătat că au fost de la potop pînă în zilele lui – nici cincisprezece miriade şi trei mii şaptezeci şi cinci de ani, cum a zis istoricul Apolonie Egipteanul, precum am arătat mai înainte[111], nici că lumea este nefăcută şi că toate cele din univers s-au făcut de la sine, precum au flecărit Pitagora şi ceilalţi, ci universul este făcut şi condus de pronia lui Dumnezeu, Cel care le-a făcut pe toate. Iar celor care vor să se încredinţeze de adevăr, le-o arată timpul şi anii.

Dar ca să nu pară că am mers cu arătarea vremilor numai pînă la Cirus şi că am trecut cu vederea vremile de după el, pentru că n-am putut să le arăt, voi încerca, cu ajutorul lui Dumnezeu, pe cît voi putea, să lămuresc şi timpurile de mai tîrziu.

XXVII.

Cirus a domnit 38 de ani şi a fost ucis de Tomyrida[112], în Massagetia[113]; era olimpiada a şaizeci şi doua. De atunci au început romanii să ajungă puternici, întăriţi fiind de Dumnezeu. Roma fusese zidită de Romulus, fiul lui Ares şi al Iliei, după cum scrie istoria, în olimpiada a şaptea, cu şaptesprezece zile înainte de calendele lui mai, anul socotindu-se

106. Xerxes, fiul lui Darius I, împăratul perşilor (486–465 î. Hr.), a supus Egiptul, a cucerit Atica, a învins pe Leonida la Termopile şi a distrus Atena; fiind înfrînt la Salamina, a fost nevoit să se întoarcă în Asia. A fost ucis de unul din curtenii săi.

107. Pausanias, principe lacedemonian, mort pe la 470 î. Hr. A comandat armata în lupta de la Platea. Suspectat că vrea să supună întreaga Grecie cu ajutorul perşilor, şi-a găsit scăparea refugiindu-se într-un templu.

108. Temistocle, general şi om de stat atenian, şeful partidului democrat (520–460 î. Hr.). A cîştigat bătălia de la Salamina, înfrîngînd flota persană, condusă de Xerxes. A murit în exil.

109. Alcibiade, general, orator, om politic atenian, ucenic al lui Socrate (450–404 î. Hr.). Aventuros ca general, ducîndu-şi patria în dezastruosul război din Sicilia, nestatornic ca om politic, punîndu-se pe rînd şi în slujba Atenei şi a Spartei, a sfîrşit prin a se exila şi a fost asasinat din ordinul satrapului Farnabaze al Bitiniei.

110. Thrasybul, general şi om de stat atenian (445–388 î. Hr.), a alungat, cu ajutorul tebanilor, pe cei treizeci de tirani ai Atenei şi a restaurat regimul democratic.

111. Cartea III, 16.

112. Tomyrida a fost regina massageţilor din Sciţia. În anul 528 î. Hr., Cirus s-a pornit cu război împotriva ei. La început a fost învinsă, dar într-o nouă bătălie, Tomyrida a biruit pe perşi şi l-a ucis pe Cirus.

113. Massagetia este Turkestanul de astăzi.

pe atunci la zece luni. Cirus a murit, după cum am spus mai sus, în olimpiada a şaizeci şi doua, adică în anul 220 de la întemeierea Romei, cînd domnea peste Romani Tarquinius[114], zis Superbus. El este cel dintîi care a surghiunit pe cîţiva romani; a necinstit copii, a dat drept de cetăţenie eunucilor; mai mult, necinstea fecioarele, apoi le mărita. De aceea, pe bună dreptate, romanii l-au numit „Superbul", care se tîlcuieşte „îngîmfatul". El este cel dintîi care a legiuit ca celor care-l salută pe el, alţii să le răspundă la salut. A domnit 25 de ani. După el, vreme de 453 de ani, au urmat an de an consuli, tribuni şi edili; a înşira numele lor ar lua mult timp şi o socot de prisos. Dar dacă vrea cineva să le afle le va găsi în însemnările pe care le-a alcătuit Chryseros Nomenclatorul[115], sclavul eliberat al lui Marcus Aurelius Verus; acesta a consemnat clar toate, şi evenimentele, şi numele, şi anii de la zidirea Romei pînă la moartea stăpînului său, împăratul Verus. Au domnit deci magistraţii anuali, precum am spus, 453 de ani; apoi au început să domnească aşa numiţii împăraţi. Mai întîi Caius Iulius, care a domnit 3 ani, 4 luni şi 6 zile; apoi August, 56 de ani, 4 luni şi o zi; Tiberiu, 22 de ani; apoi un alt Caius 3 ani, 8 luni şi 7 zile; Claudius, 13 ani, 8 luni şi 24 de zile; Neron, 13 ani, 6 luni şi 28 de zile; Galba, 7 luni şi 6 zile; Oton, 3 luni şi 5 zile; Vitelius, 6 luni şi 12 zile; Vespasian, 9 ani, 11 luni şi 22 de zile; Tit, 2 ani şi 22 de zile; Dometian, 15 ani, 5 luni şi 6 zile; Nerva, 1 an, 4 luni şi zece zile; Traian, 19 ani, 6 luni şi 16 zile; Adrian, 20 de ani, 10 luni şi 28 de zile; Antonin, 22 de ani, 7 luni şi 6 zile; Verus, 19 ani şi 10 zile. Aşadar timpul cezarilor pînă la moartea împăratului Verus sînt 225 de ani, iar de la moartea lui Cirus şi domnia peste romani a lui Tarquinius Superbus pînă la moartea împăratului Verus, de care am vorbit mai înainte, sînt de toţi 741 de ani.

XXVIII.

Pe scurt tot timpul de la începutul lumii se prezintă aşa:

De la zidirea lumii pînă la potop au fost	2.242 de ani
De la potop pînă la naşterea fiului lui Avraam, strămoşul nostru	1.036 de ani
De la Isaac, fiul lui Avraam, pînă la şederea poporului împreună cu Moisi în pustie	660 de ani
De la moartea lui Moisi şi conducerea lui Iisus fiul lui Navi pînă la moartea lui David patriarhul	498 de ani

114. Tarquinius Superbus (mort în anul 496 î. Hr.) a fost al şaptelea şi ultimul din cei şapte regi ai Romei. Din pricina tiraniei lui, poporul s-a răsculat, l-a înlăturat de la domnie şi a proclamat republica.

115. Chryseros a scris o sinopsă cronologică a istoriei romane de la întemeierea Romei pînă în timpul împăratului Marcu Aureliu.

Iar de la moartea lui David şi domnia lui Solomon pînă la strămutarea poporului în pămîntul Babilonului 518 de ani, 6 luni şi 10 zile
Iar de la domnia lui Cirus pînă la moartea împăratului Aureliu Verus 741 de ani

La un loc, de la zidirea lumii se adună de toţi 5.695 de ani, lăsînd la o parte lunile şi zilele.

XXIX.

Strîngînd aşadar la un loc anii şi toate cele spuse, se poate vedea vechimea cărţilor profetice şi dumnezeirea învăţăturii noastre; se poate vedea că învăţătura noastră nu e nouă şi nici nu sînt mituri şi minciuni, cum gîndesc unii, evenimentele istoriei noastre, ci mai vechi şi mai adevărate decît ale celorlalţi. Thallos[116] aminteşte de Belos, care a domnit peste asirieni şi de Cronos Titanul, spunînd că Belos împreună cu titanii a luptat împotriva lui Zeus şi a aşa-numiţilor zei care erau împreună cu acesta. Şi spune că Gygos, fiind biruit, a fugit în Tartesson, care făcea parte din ţara numită pe atunci Acta, iar acum se numeşte Atica; peste aceea domnea atunci Gygos. Socot că nu mai este nevoie să înşir celelalte ţări şi oraşe, să vorbesc de originea numelor lor mai ales ţie, care cunoşti istoria.

Aşadar se vede de aici că Moisi este mai vechi decît toţi scriitorii (şi nu numai el, ci şi cei mai mulţi din profeţii care au trăit după el); este mai vechi şi decît Cronos şi Belos şi decît războiul troian. După istoria lui Thallos, Belos a trăit cu 322 de ani înaintea războiului troian. Şi am arătat mai sus, că Moisi a trăit cu 900 sau chiar cu 1000 de ani înainte de căderea Troiei. Cronos şi Belos au fost contemporani; dar cei mai mulţi nu ştiu cine a fost Cronos sau cine a fost Belos. Unii îl cinstesc pe Cronos ca zeu, şi-l numesc Bel sau Bal, mai ales cei care locuiesc în ţinuturile răsăritene, neştiind nici cine este Cronos, nici cine este Belos. La romani se numeşte Saturn, dar nici ei nu ştiu care din ei este Saturn: Cronos sau Belos. Se spune că începutul olimpiadelor este de la Eifitos[117], după alţii de la Limos[118], care a fost numit şi Ilios. Am arătat, în cele de mai sus, care este numărul anilor şi şirul olimpiadelor. Socot că am spus, cît mi-a stat în putinţă, exact numărul anilor şi al vechimii evenimentelor din istoria noastră. Iar dacă mi-a scăpat vreun an, apoi poate fi vorba de 50 de ani sau de 100 de ani sau chiar de 200 de ani, dar nu de miriade sau mii de ani, aşa cum au spus

116. Thallos, necunoscut în enciclopediile consultate.
117. Eifitos a înfiinţat jocurile olimpice la ordinul unui oracol de la Delfi, pentru a pune capăt războaielor interne şi unei ciume.
118. Limos, necunoscut enciclopediilor consultate.

mai înainte Platon, Apoloniu și ceilalți care au scris minciuni. Poate că nici eu nu știu exact numărul tuturor anilor, pentru că în cărțile noastre sfinte sînt lăsate la o parte lunile și zilele.

Mai mult, cele ce am spus despre ani concordă cu cele spuse de Berosos[119], care a fost filozof haldeu; el a făcut cunoscute grecilor scrierile haldeice; acest filozof a vorbit la fel cu Moisi despre potop și despre alte multe fapte istorice. Mai mult, spusele lui sînt de acord în parte cu cele spuse de profeții Ieremia și Daniel, anume despre cele suferite de iudei de la împăratul Babilonului, pe care Berosos îl numește Nabopalassar, iar de evrei este numit Nabuhodonosor. Amintește și de templul din Ierusalim, care a fost pustiit de împăratul haldeilor; că i-au fost puse temeliile în al doilea an de domnie a lui Cirus și că templul s-a sfîrșit de zidit în al doilea an de domnie a lui Darius.

XXX.

Grecii, însă, nu menționează deloc faptele istorice adevărate, mai întîi, pentru că ei au cunoscut tîrziu scrierea; ei înșiși vorbesc de descoperirea scrierii și unii spun că a fost descoperită de haldei, alții de egipteni, alții de fenicieni; în al doilea loc, pentru că au greșit și greșesc, deoarece nu vorbesc de Dumnezeu, ci de lucruri deșarte și fără de folos. Astfel, grecii vorbesc cu zel de Homer, de Heisod și de ceilalți poeți, dar slava nemuritorului și singurului Dumnezeu nu numai că au uitat-o, dar o și bîrfesc; mai mult, au prigonit și prigonesc în fiecare zi pe cei care slujesc lui Dumnezeu. Dar nu numai atît ! Dau premii și recompense celor care, cu cuvinte frumoase, Îl insultă pe Dumnezeu, iar pe cei care se străduiesc pentru virtute și duc o viață cuvioasă, pe unii i-au lovit cu pietre, pe alții i-au ucis și pînă astăzi îi supun la cumplite torturi. De aceea unii ca aceștia au pierdut neapărat înțelepciunea lui Dumnezeu și adevărul nu l-au găsit.

Deci, dacă vrei, citește-le acestea cu atenție, ca să-ți fie sfetnic și arvună pentru adevăr.

---

119. Berosos, preot babilonean, istoric și astronom, născut pe la 330 î. Hr. A scris în grecește o lucrare istorică, intitulată probabil *Babiloniacon*, împărțită în trei părți; prima parte merge de la facerea lumii pînă la potop; a doua pînă la împăratul Nabonasar (sec. VIII î. Hr.); a treia parte de la Nabonasar pînă la Alexandru cel Mare (356–323 î. Hr.). Din păcate, din lucrarea lui Berosos nu ne-au rămas decît fragmente transmise de Iosif Flaviu (+ 100), Clement Alexandrinul (+ c. 214) și Eusebiu al Cezareii (+ 339).

INDICE SCRIPTURISTIC

Facere

Ieșire

Deuteronom

Judecători

Iov

Psalmi

Pilde

Isaia

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

D

E

F

M

P

Ş

T

Ţ

U

V

X

Y

Z

DIN SCRIERILE FILOZOFULUI ȘI APOLOGETULUI CREȘTIN ATENAGORA ATENIANUL

TRADUCERE
INTRODUCERE, NOTE ȘI INDICE
de

Pr. prof. T. BODOGAE

INTRODUCERE

După cum bine observa recent cineva[1], *dacă un scriitor din veacul II s-a putut intitula „filozof creştin", poate că nici unul n-a avut mai mare îndreptăţire s-o facă în măsura în care a făcut-o Atenagora. Căci în acea vreme poate nici un alt scriitor creştin n-a fost mai stăpîn pe mitologia şi filozofia greacă decît el*[2], *distingîndu-se printr-o judecată clară şi corectă, mînuind un limbaj filozofic limpede, prevenitor faţă de concepţiile păgîne ale timpului, uneori întrebuinţînd chiar o oarecare curtoazie în metoda cu care combate tezele păgîne susţinute de reprezentanţii stăpînirii romane de atunci.*

Cu toate că Atenagora nu e o personalitate atît de originală ca sfîntul Iustin Filozoful şi Martirul şi cu toate că nu-i atît de rafinat ca Taţian[3], *totuşi el depăşeşte pe toţi contemporanii săi prin măsură, prin echilibru, prin claritate, prin expresivitate. Deşi cele două lucrări ale lui: Solie, (ambasadă sau intervenţie) pentru creştini* (πρεσβεία ὑπερ χριστιανῶν) *şi Despre învierea morţilor* (περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν) *au caracter apologetic, totuşi autorul lor apare în primul rînd ca filozof. Oricum, filozofia lui creştină e remarcabilă pentru anii 177–180, cînd a activat.*

În cugetarea lui merită să fie subliniate unele formulări îndrăzneţe. În prima lui operă (Solie, cap. VI), el face o asemănare între creştinism şi gîndirea aproape monoteistă a lui Platon[4], *atunci cînd numeşte pe Dumnezeul cel unic „făcătorul tuturor", „nenăscut şi fără de început".*

Pentru ca omul să cunoască pe Dumnezeu, zice Atenagora, e ajutat de „suflarea Duhului", care duce la un fel de înrudire a omului cu Dumnezeu

---

1. Stelian Papadopulos: Πατρολογία, Vol. I, Atena 1977, pag. 271.
2. D. S. Balanos: Πατρολογία, Atena 1930, pag. 80.
3. Aimé Puech, *Histoire de la littérature grecque chrétienne*, vol. II, Paris 1928, p. 198–200.
4. Barnard (*Athenagoras, A study in second century christian Apologetic*, Paris, 1972, pag. 192), susţine chiar că Atenagora ar fi vrut să creştineze pe Platon, ceea ce este desigur exagerat.

(„sympatheia“ Solie, cap. VII). De aceea, după el, adevărul creștin nu constă atît din „cuvintele omenești“, ci în „revărsare de sus“ (ibid. cap. IX).

Deși nu se întîlnește în scrisul lui expresia „Hristos“, ci numai „Fiul lui Dumnezeu“, el afirmă totuși destul de explicit credința în Sfînta Treime, exprimîndu-se clar despre divinitatea cea una și despre însușirile specifice fiecărei persoane. Termenul „Treime“ nu-l cunoaște, așa cum e obișnuit la Teofil de Antiohia. Amintește în schimb și despre îngeri și despre tradiția Bisericii, chiar dacă nu atît de pe larg.

Un punct discutabil în cugetarea lui este acela unde (Solie, cap. 33) socoate căsătoria a II-a un fel de „adulter deghizat“, desigur sub influența unor cercuri rigoriste de gen montanist, așa cum susținea și Tertulian.

În schimb, alături de sfîntul Iustin, de Tațian, de Minucius Felix, dar mai ales de Aristide, descrierea entuziastă a vieții curate a creștinilor, așa cum reiese și din fragmentele traduse de noi aici, e impresionantă.

Cine era Atenagora?

Cu toate meritele deosebite ale scrisului său, tradiția primelor veacuri aproape nu l-a cunoscut. Nu-l amintesc nici Eusebiu, nici Ieronim. Singur Metodiu de Olimp citează, indicîndu-i și numele, un fragment din tratatul Despre înviere, pe care-l reproduc apoi sfinții Epifanie și Fotie[5]. Cele mai bune referințe despre autor le dau tot scrierile lui, mai ales Solie. El se intitulează „filozof creștin din Atena“. Aticismul stilului său și tradiția cărturărească a predecesorilor săi din capitala Greciei (mai ales a lui Aristide) justifică aceste atribute[6].

Despre timpul, cînd au fost redactate operele lui, merită a fi subliniat pasajul autorului din cap. I al Soliei, unde spune că „universul întreg se bucură, grație înțelepciunii Voastre, de o pace profundă“. Cercetătorii au stabilit că momentul vizat de acest pasaj pare a fi avut loc între anii 177–180, cînd celor doi împărați cărora se adresează Solia pentru creștini,

---

5. Cel mai vechi codice cuprinzînd operele lui Atenagora copiat în anul 914, provine de la cunoscutul bibliograf bizantin Areta, arhiepiscopul Cezareii Capadochiei († 939 ?), care se pare că a formulat și titlurile celor două lucrări. Codicele lui Areta se află sub cota *Paris gr. 451*, din capitala Franței. În schimb, după acesta s-au copiat alți codici cu text mai bun. În tipar, ambele opere ale lui Atenagora apar prima oară concomitent la Zurich și Paris în 1557, iar după aceea, de repetate ori. Dintre edițiile textului original, afară de cea din Migne P.G. col. 889–1024, cele mai critice sînt cele ale lui T. OTTO, *Corpus apologetarum saeculi secundi, VII Jena* 1858, apoi a lui E. Schwartz, in *Texte und Untersuchungen*, IV, 2, Leipzig 1891, a lui J. Geffeken *Zwei griech, Apologeten*, Leipzig 1907 și altele. Ultima, a lui W. Scroedel, Oxford, 1972, nu ne-a fost accesibilă. Dintre traducători amintim, între altele, în germană, pe a lui A. Bieringer (în „Bibliothek der Kirchenvater“, Kempten 1875); în franțuzește (Paris 1908) și G. Bardy (în „Sources Chrétiennes“, Paris, 1943), numai *Solia*.

6. Mai pe larg, la G. Bardy, *Athénagore, Supplique au sujet des chrétiens*, introducere.

anume Marcu Aureliu și fiul său Commodus, li se potrivesc cel mai bine aluziile făcute[7].

În privința conținutului, Solia e poate cea mai completă și cea mai clară apologie scrisă în favoarea creștinilor. Cu destul curaj, dar cu mult tact, el respinge cele trei acuze absurde aduse creștinilor: cea de ateism, de ospețe thiestice și de incest oedipic. Toate națiunile imperiului își au obiceiurile și credințele lor, zice Atenagora, și nimeni nu-i persecutat pentru ele, numai noi, creștinii, sîntem molestați și persecutați mai întîi pentru numele pe care-l purtăm, cel de „creștini". Denunțînd absurditatea acestui procedeu întîlnit în scrisul tuturor celorlalți apologeți, Atenagora aduce bogate informații din filozofie și din mitologie, dovedind superioritatea concepției creștine, umanitarismul și chiar utilitarismul ei în cadrul imperiului. Credem că reies cu prisosință aceste adevăruri și din pasajele traduse de noi aici.

Cealaltă lucrare, care e un adevărat tratat „despre învierea morților"[8], *și care a fost redactat în urma Soliei*[9], *e cea mai frumoasă scriere de acest fel din întreaga antichitate creștină. Îndeosebi, trei sînt argumentele de care uzează Atenagora: învierea este posibilă, așa cum reiese din actul creației divine; în al doilea rînd, este voită de Dumnezeu, iar în al treilea rînd, este conformă atît cu atotputernicia Lui, cît și cu scopul final pentru care a fost omul creat: desăvîrșirea. Redăm din această lucrare cîteva capitole.*

7. Pentru orientarea generală, A. Puech: *Les apologistes grecs du II-e siécle de notre ére*, Paris, 1912.

8. A se vedea în legătură cu el, la G. I. Coman: *Atenagora despre învierea morților*, în „Probleme de filozofie și literatură patristică", București, 1944, pag. 74—104 și I. Caraza: *Învățătura despre învierea morților*, în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei", Iași, 1968, pag. 361—372.

9. *Solia*, cap. 37.

ATENAGORA,
FILOZOF CREŞTIN DIN ATENA:
SOLIE ÎN FAVOAREA CREŞTINILOR

A

Către împăraţii Marcu Aureliu Antoninul şi Lucius Verus Commodus, biruitori ai armenilor şi ai sarmaţilor, dar care mai presus de toate sînt filozofi[10].

I.

În împărăţia pe care o conduceţi (Prea Înălţaţilor Împăraţi) fiecare popor îşi are datinile şi legiuirile lui proprii şi nici un om nu e împiedicat de vreo lege sau de frica unei pedepse, ca să-şi ţină vechile predanii părinteşti, nici chiar dacă aceste predanii stîrnesc rîsul. Aşa, de pildă, locuitorii oraşului Troia spun că eroul lor Hector e un zeu, iar pe Elena, soţia lui, ei o cinsteau ca pe o adevărată Adrasteie[11]. Spartanii preamăresc în fostul lor rege Agamemnon pe un al doilea Zeus, întocmai ca şi pe Filonoe, fiica lui Tindar, căreia i-au dat numele de Ennodia, pe cînd cel ce trăieşte în Atena aduce jertfă la templul de pe Erehteion, zeului mării Poseidon[12]. Ba, mai mult, atenienii cinstesc pînă şi jertfele şi slujbele idoleşti aduse zeiţelor Agraulos şi Pandrosos, despre care ei înşişi spun că au fost nişte desfrînate, dovadă că au deschis şi cutia Pandorei (de unde au venit relele pe pămînt).

Cu un cuvînt, oamenii fiecărui neam şi fiecărui popor, aduc jertfe şi fac slujbele pe care le găsesc mai potrivite cu dorinţele lor. Pentru egipteni,

---

10. Războiul contra sarmaţilor, care durase nouă ani, s-a terminat în toamna anului 175. L. Homo: *Le Haut Empire*, în „Histoire generale", ed. g. Glotz, pag. 570, apud G. Bardy, *op. cit.*, pag. 12. După fiecare biruinţă nouă, împăraţii îşi mai adăugau şi cîte un atribut nou „armeniakos, sarmatikos". De subliniat, ca o „captatio benevolentiae", celălalt atribut, „mai presus de toate, filozofi".

11. Adraste, rege legendar în Argos, cunoscut pentru crimele lui sîngeroase descrise în piesa *Cei 7 contra Tebei*, a lui Eschil. Se ştie că nici Elena nu era străină de această atmosferă (*Enciclopedia civilizaţiei greceşti*, Ed. I şi S. Stati, Bucureşti, 1970, s. v.).

12. Pentru amănunte de ordin mitologic, la care face aluzie autorul în *Solia* sa, a se vedea în afară de *Enciclopedia civilizaţiei greceşti* şi Anca Balaci: *Mic dicţionar mitologic greco-roman*, Bucureşti, 1969.

pisicile, crocodilii, şerpii, viperele şi cîinii sînt socotite zeităţi[13]. Tuturor acestor culte le daţi slobozenie, Voi şi legile Voastre, pentru că socotiţi că ar fi, pe de o parte, lucru necinstit şi nelegiuit să nu crezi într-o divinitate, iar pe de altă parte, pentru că ar trebui să se lase tuturor libertatea de a se închina zeilor pe care îi vroiesc, pentru ca nu cumva, dacă nu mai există frică de zei, să ajungă omul să facă rele.

În ce ne priveşte pe noi, creştinii, vă rugăm să nu vă simţiţi jigniţi, ca atîţia alţii, din prima clipă în care auziţi rostindu-se acest nume de „creştin". Căci nu se cade să fie urgisit cineva numai pentru că poartă un anumit nume, ştiut fiind că nu numele, ci nedreptatea este aceea care trebuie pedepsită şi osîndită. De aceea, noi sîntem bucuroşi să admirăm bunătatea şi blîndeţea Domniilor Voastre, duhul de pace şi dragoste pe care le aduceţi în toate, încît, pe de o parte, fiecare locuitor se simte ocrotit de aceleaşi legi, iar pe de altă parte, cetăţile se împărtăşesc şi ele deopotrivă de aceeaşi cinste, fiecare după vrednicia sa, aşa încît lumea întreagă se bucură, potrivit înţelepciunii Voastre, de o pace adîncă.

Numai faţă de creştini voi nu aveţi nici o consideraţie, ci – deşi noi nu săvîrşim nici o nedreptate, ba, după cum vom dovedi, avem atitudinea cea mai plină de evlavie şi cea mai dreaptă, atît faţă de divinitate, cît şi faţă de Împărăţia Voastră – vedem totuşi că Voi consimţiţi ca creştinii să fie urgisiţi, să fie arestaţi şi prigoniţi, în cele mai multe cazuri numai şi numai pentru că poartă numele de creştin.

De aceea ne luăm îndrăzneala să Vă facem cunoscut prin acest discurs că noi ne simţim persecutaţi pe nedrept, împotriva oricărui temei legal şi a oricărui temei raţional; de aceea Vă şi cerem respectuos să găsiţi şi pentru noi posibilitatea de a nu mai fi aduşi în arena sfîşierilor de către orice calomniator[14]. Căci jignirea pe care ne-o aduc cei ce ne duşmănesc nu se referă atît la averea noastră ori la situaţia de cetăţeni liberi, pe care o avem, şi nici la vreo păgubire în alt chip a bunurilor noastre, întrucît noi nu dăm importanţă prea mare lucrurilor de acest fel, cum fac cei mai mulţi oameni. Noi am învăţat nu numai să nu răspundem cu rău celui ce ne loveşte şi să nu purtăm prin judecăţi pe cei ce ne jefuiesc şi ne răpesc avutul, ci sîntem în stare ca, şi celui care ne-a lovit peste un obraz, să-i întoarcem şi pe celălalt, iar dacă ne-a luat mantaua, sîntem în stare să-i dăm şi haina[15]. Se vede însă că după ce am

13. Mulţi din scriitorii creştini zeflemisesc aceste credinţe deşarte ale egiptenilor. Sfîntul Chiril de Ierusalim zice în cateheza VI, 10: „în locul lui Dumnezeu au ajuns să fie adoraţi pisica, lupul, cîinele, alţii au cinstit leul, şarpele, balaurul. . . unii s-au închinat şi la ceapă" (trad. D. Fecioru, vol. I, pag. 160).

14. *σφάττομεν* > *σφάζω* = a sfîşia. După expresia clasică a lui Tertullian: „creştinii, la lei"! *Apologeticum*, cap. 40.

15. Ca şi în *Epistola către Diognet* şi în *Apologia* lui Aristide, sublinierea pe care o face Atenagora în legătură cu preţuirea mai mult a bunurilor spirituale decît a celor

renunţat la averi, duşmanii aceştia se leagă acum şi de trupurile şi de sufletele noastre, înscenînd împotriva noastră o mulţime de învinuiri, a căror bănuială, de fapt, a ajuns să nu ne mai supere, ştiind că ele vin de la nişte flecari şi de la alţii de teapa lor.

II.

Dacă însă ne-ar putea dovedi cineva vinovaţi de vreo nedreptate, mică sau mare, noi n-am fugi de pedeapsă, ci, dimpotrivă, am accepta să ni se dea osîndă oricît de grea şi oricît de necruţătoare[16]. Dar dacă învinuirea se mărgineşte numai la numele de „creştin" pe care-l purtăm – şi pînă acum toate zvonurile false pe care le răspîndesc în legătură cu noi, nu sînt altceva decît bîrfeli ordinare şi nesocotite, căci în mod concret nici unui singur creştin nu i-au putut fi puse în spate astfel de învinuiri – atunci ar fi de datoria Măriilor Voastre, care sînteţi împăraţii cei mai mari, cei mai plini de omenie şi cei mai iubitori de adevăr, să puneţi capăt, prin lege, acestor calomnii, pentru ca, aşa cum întreaga lume, fiecare în parte şi oraşe întregi deopotrivă, gustă din binefacerile stăpînirii Voastre, tot aşa şi noi să Vă mulţumim şi să Vă preamărim că am încetat de a mai fi calomniaţi.

Căci, într-adevăr, potrivit dreptăţii Imperiului Roman, nu se cuvine să nu-şi primească pedeapsă toţi cei acuzaţi şi dovediţi de crime, în vreme ce, privitor la noi, simpla calitate de „creştin" trage mai greu în cumpănă decît mărturiile dovedite, iar cei ce ne judecă nici nu se mai întreabă dacă într-adevăr învinuitul lor e vinovat, ci se lasă porniţi împotriva acestui simplu nume, ca şi cînd numai acesta ar constitui o crimă[17]. Luat în sine şi pentru sine, nici un nume nu-i nici bun, nici rău. Doar faptele bune sau rele, legate de numele respective, numai ele dau vrednicie sau osîndă acestor nume. Lucrul acesta îl ştiţi Voi mai bine decît oricine, căci sînteţi iscusiţi în filozofie şi în toate învăţăturile.

De aceea, cei judecaţi în faţa Voastră, chiar dacă sînt învinuiţi de cele mai mari crime, cîştigă încredere ştiind că urmează să le cercetaţi viaţa fără să vă opriţi la numele lor, oricît de puţin însemnate ar fi acestea, nici nu vă uitaţi la învinuirile aduse atunci cînd acestea sînt false, aşa încît cu aceeaşi încredere primesc sentinţa, fie ea de osîndire, fie de achitare. Ei bine, tocmai tratament egal cu toţi ceilalţi cerem şi noi, în sensul că să nu mai fim urîţi

---

materiale şi trecătoare este o notă comună aproape tuturor apologeţilor. De aceea, aşa cum se spune în *Epistola către Diognet*, cap. 5 şi cum afirmă şi Atenagora, viaţa creştinilor din vremurile acelea era concepută mai mult ca un dar al Duhului Sfînt, virtutea creştină fiind socotită ca o dovadă a prezenţei lui Dumnezeu printre oameni. Temeiurile biblice ale predicii de pe munte se resimt uşor.

16. Minucius Felix: *Octavius*, 35, 6.

17. Aceeaşi idee, la Justin, *Apol. I*, cap. 4, 1, Tertullian, *Apol.* cap. 3.

şi pedepsiţi pentru faptul că purtăm nume sau calitate de creştin — căci ce rău aduce în sine un astfel de nume ? — ci să fim judecaţi pentru vreo vină reală, dacă la judecată ne va putea fi adusă, şi atunci să fim achitaţi, dacă acuzele se infirmă, ori să fim osîndiţi dacă sîntem dovediţi ca nelegiuiţi, dar şi atunci, nu din pricina numelui. Căci nu există creştin nelegiuit, afară doar de cei care caută în chip ipocrit să joace rol de creştin. Cu alte cuvinte, să fim pedepsiţi numai dacă sîntem dovediţi ca vinovaţi de crimă.

Vom vedea că cel puţin filozofii Voştri în acest chip sînt judecaţi. Pentru ştiinţa sau pentru filozofia lor, nici unul din ei nu e socotit bun sau rău înainte de a i se fi cercetat faptele. Dacă, pe de o parte, se dovedeşte vinovat, atunci i se aplică pedeapsa, dar nu cu privire la filozofia lui, căci tocmai acela e rău care nu filozofează în conformitate cu legea, ştiinţa lui nefiind în acest caz cu nimic vinovată. Pe de altă parte, dacă se face liber de orice învinuire atunci e pur şi simplu scos din cauză.

De aceea, în clipa în care încep să iau apărarea învăţăturii creştine, va trebui să Vă cer, Prea Puternicilor Împăraţi, să fim şi noi ascultaţi la fel cu ceilalţi locuitori ai Imperiului şi să nu Vă mai lăsaţi stăpîniţi şi influenţaţi de tot felul de scorniturí vulgare şi fantastice, ci să arătaţi dragoste de ştiinţă şi de adevăr, şi atunci cînd cercetaţi expunerea noastră. Procedînd aşa, pe de o parte nu veţi mai greşi pe motiv că nu ne cunoaşteţi, iar pe de altă parte, eliberaţi de sporovăielile fără rost ale mulţimii, vom înceta şi noi, în sfîrşit, de a mai fi duşmăniţi fără motiv.

III.

Trei mari învinuiri ni se aduc: mai întîi că am fi atei, cu alte cuvinte că n-am avea nici un respect faţă de zei; a doua, că ne-am deda la ospeţe thiestice, hrănindu-ne pînă şi cu carne din trupul fiilor şi al fraţilor de acelaşi sînge cu noi, dar pe care nu-i putem suferi şi, în sfîrşit, că am trăi în incest şi în fărădelegi, împreunîndu-ne trupeşte pînă şi cu mama care ne-a născut, aşa cum a făcut-o Oedip regele[18].

Dacă s-ar putea dovedi că există măcar un singur creştin care să ducă o viaţă atît de dobitocească, ei bine ! atunci să nu ne cruţaţi pe nici unul din noi, ci să pedepsiţi pînă la capăt astfel de nelegiuiri, stîrpindu-ne din rădăcină şi omorîndu-ne, chiar cu femei şi cu copii cu tot. Dar se ştie că nici animalele sălbatice nu se mănîncă una pe alta în felul acesta, că şi împreunarea lor trupească urmează legile firii şi are loc numai în scop de procreare, iar nu pentru desfrîu. Mai mult, pînă şi aceste dobitoace se dovedesc

18. Aceeaşi idee, la Iustin, *Apol. I* cap. 26, 7; 11, 2; Tertullian, *Apol.* 7, 1; Minucius Felix, *Octavius*, 9; 28; 30.

recunoscătoare faţă de cei care se poartă bine cu ele. Dacă s-ar găsi vreun singur om mai sălbatic decît fiarele, atunci oare ce fel de pedeapsă ar trebui să i se dea, încît să fie corespunzătoare crimei lui ? Dacă însă n-avem aici de-a face decît cu scorneli şi cu simple calomnii, lucrurile trebuie altfel judecate, întrucît răul este, se ştie, duşmanul virtuţii şi legea dumnezeiască nu suferă ca cele două, binele şi răul, să se împace între ele, din care motiv voi înşivă sînteţi martori că noi, creştinii, nu sîntem în stare să săvîrşim astfel de nelegiuiri. În acest caz, nu mai rămîne altceva de făcut decît să dispuneţi să se facă cercetare asupra felului nostru de viaţă şi asupra doctrinei noastre, ca şi asupra loialităţii şi supunerii noastre faţă de persoana Înălţimii Voastre, faţă de cei din casa Înălţimii Voastre, cît şi faţă de împărăţia pe care o conduceţi, urmînd ca în chipul acesta să nu ne daţi cu nimic mai mult decît ceea ce le daţi şi duşmanilor noştri, dar atunci fără îndoială, dreptatea va fi de partea noastră, pentru că noi sîntem în stare să ne dăm şi viaţa pentru adevăr[19] .

IV.

Şi acum am să răspund pe rînd la fiecare din cele trei învinuiri.

Că sîntem atei ? Mi-e teamă să nu stîrnesc rîsul combătînd pe cei care ne acuză de aşa ceva. Căci doar pe bună dreptate acuzau atenienii pe Diagora de ateism atunci cînd el nu se mulţumise numai să dea pe faţă misterele învăţăturii lui Orfeu şi să le persifleze, ci a mai dezvăluit şi tainele ceremoniilor de la Eleusis şi pe cele ale cabirilor, ba a făcut ţăndări şi statuia zeului Heracle, numai ca să-şi poată fierbe napii, dînd astfel de înţeles că pentru el nu există nici un zeu[20] . Or nouă, creştinilor, care facem deosebire clară între Dumnezeu şi lumea materială, arătînd că una este materia şi cu totul altceva este Dumnezeu, că între aceste două realităţi nu există nici un fel de legătură, pentru că mai întîi ceea ce-i dumnezeiesc e necreat, veşnic, vizibil numai în duh şi în cuget[21] , cîtă vreme materia este creată şi trecătoare — ei bine, oare în cazul acesta nu-i absurd să ni se aducă nouă porecla de atei ?

Dacă am avea şi noi idoli asemănători cu cei de care vorbeşte Diagora, noi care avem atîtea temeiuri să cinstim pe Dumnezeu ca chezăşia ordinei, a armoniei din natură, a măreţiei, a frumuseţii şi a bunei orînduieli din univers[22] , atunci aş înţelege de ce ni s-ar aduce învinuirea că nu cinstim

19. Aceleaşi afirmaţii, la Iustin, *Apol. I*, 56, 2; Minucius Felix, *Octavius*, 8, 5.

20. Pentru antici, Diagora a fost un exemplu tipic de ateism. A se vedea între altele, Aristofan *(Păsările)* şi Cicero (*De natura deorum* III, 37, 89).

21. Atributele: *αγένητος ἀιδιος νῷ μόνῳ καὶ λόγῳ θεωρούμενος* sînt întîlnite şi în clasici, mai ales la Seneca. Cf. G. Bardy *op. cit.*, p. 80, nota 2.

22. Probabil tot sub influenţă stoică, ideea de ordine a universului e folosită adeseori de apologeţi: Minucius Felix, *Oct.*, 17; Teofil: *Către Autolic*, I, 6 etc.

divinitatea, şi atunci pe bună dreptate ar trebui să fim prigoniţi. Dar cîtă vreme învăţătura noastră spune că există un singur Dumnezeu, Care a creat toate acestea, dar Care în fiinţa Sa nu este ceva creat, căci nu e chemat la viaţă ceva ce exista dinainte, ci ceva ce nu exista şi întrucît prin Cuvîntul Lui s-a făcut tot ce s-a făcut[23], atunci în amîndouă felurile noi suferim pe nedrept, atît pentru că am purta un nume infamant, cît şi pentru că sîntem prigoniţi fără temei.

. . . .

XVII.

Dar în apărarea tezei mele va trebui să aduc mărturii şi mai bogate, privind unele nume, şi mai recente şi unele imagini răspîndite, cum s-ar spune, abia de ieri, de alaltăieri. Toate acestea le cunoaşteţi mai bine, pentru că printre toţi şi mai mult decît toţi Înălţimile Voastre sînteţi cei mai familiarizaţi cu clasicii vechi.

Eu cred că Orfeu, Homer şi Hesiod sînt cei care au plăsmuit genealogiile şi au dat numele celor pe care lumea îi numeşte zei. Iată ce mărturiseşte Herodot: „cred într-adevăr că Hesiod şi Homer au trăit cam cu 400 de ani înainte de mine, nu mai mult. Ei sînt cei ce au fixat pentru greci teogonia sau învăţătura despre naşterea zeilor, atribuind zeilor însuşirile lor, împărţind între ei onorurile şi măiestriile şi apoi desemnîndu-le înfăţişarea“ [24]. Desigur, atîta vreme cît nu exista încă arta plastică, adică pictura şi sculptura, nu au apărut nici chipuri ale zeilor.

Pe vremea lui Saurios din Samos, a lui Craton din Sikiona[25], a lui Cleante din Corint[26] şi a unei tinere fete din Corint s-a ajuns să se descopere de către Saurios felul cum se reprezintă în desen umbrele, el fiind cel dintîi care a schiţat contururile unui cal pe o zi cu soare. Pictura a fost descoperită de Craton, care a dat nuanţe de culoare şi de umbră unui bărbat şi unei femei în faţa unui zid alb. Confecţionarea păpuşilor a fost descoperită de o tînără fată, care, fiind îndrăgostită de un tînăr, a desenat pe un zid umbra lui, redîndu-l parcă dormind, după care tatăl ei, care lucra cu lut, încîntat de asemănarea extraordinară a trăsăturilor, i-a sculptat chipul, umplînd

---

23. Pentru prima oară e pomenit Cuvîntul, desigur în sensul ioaneic. In 1, 14; I In. 1, 3. Se ştie că în privinţa Logosului, sfîntul Iustin l-a depăşit pe Atenagora.

24. Herodot: *Istorii,* II, 53, traducere românească, F. Vanţ Ştef. vol. I, Bucureşti, 1961, p. 157.

25. Sauros şi Craton nu sînt cunoscuţi decît de Atenagora: T. Otto: *Corpus apol.*, p. 76. A se vedea şi G. Bardy *op. cit.*, p. 107–108, nota 3.

26. Despre Cleante ca inventator al schiţei (*linearis pictura, Geographia,* vol. II, Bucureşti, 1975, p. 314), vorbea încă Pliniu (*Ist. nat.* 35, 3) şi Strabon (*Geografia* VIII, 3, 12) la Bieringer, *op. cit.*, p. 51 nota 3.

contururile cu lut. Modelul se păstrează și azi în Corint. După ei, Dedal, Teodor şi Smilis au descoperit sculptura şi plastica. Data de cînd se pictează chipuri şi de cînd se confecţionează idoli e atît de recentă încît aş putea spune numele fiecărui artist care le-a confecţionat. Idolul zeiţei Diana, Artemida din Efes şi acela al Atenei (mai curînd Atela, căci aşa-i spuneau cei mai iniţiaţi, mă gîndesc la vechea statuie cioplită dintr-un lemn de măslin), ca și cea a Atenei care șade, au fost executate de Endoios, un ucenic al lui Dedal. Statuia lui Apollo Pyticul e opera scluptorilor Teodor și Telekles. Cea a lui Apollo din insula Delos şi a Artemidei din Efes sînt opera lui Tektaios şi a lui Angelion. Hera din Samos şi cea din Argos sînt confecţionate de mîna lui Smilis. Ceilalţi idoli au fost lucraţi de Fidias. Afrodita din Cnidos e opera lui Praxitel, Asclepios din Epidaur a fost executat de Fidias[27].

Cu alte cuvinte, nu există nici un idol care să nu fi fost confecţionat de mîna omului, căci dacă ar fi fost ei zei cu adevărat, atunci de ce n-au existat ei de la început ? De ce sînt mult mai recenţi decît cei care i-au confecţionat ? Și apoi, ca să existe, ce lipsă ar fi avut ei de mîna omului şi de măiestria lui ? Ei sînt, aşadar, din lut ori din piatră, în orice caz din materie, o plăsmuire inutilă.

. . . .

XXXI.

Ni se mai aduce pe nedrept învinuirea că am organiza ospeţe criminale şi orgiastice, şi aceasta numai ca să se creeze un motiv de a putea fi osîndiţi pentru credinţa noastră. Ei fac acest lucru pentru că îşi închipuie că, pe de-o parte, terorizîndu-ne, ne vor dezobişnui de felul nostru de a crede şi de a trăi, iar pe de altă parte, că în urma acestor învinuiri monstruoase, împăraţii vor fi neînduplecaţi şi fără milă faţă de noi. Se vede că n-au ce lucra, împuind minţile unor oameni care ştiu că lupta continuă a răutăţii împotriva virtuţii e o obişnuinţă foarte veche, neinventată de veacul nostru. Știm doar că şi Pitagora a murit ars de viu împreună cu 300 de ucenici ai săi[28]. Heraclit şi Democrit au fost şi ei izgoniţi, unul din Efes, celălalt din Abdera, după ce fuseseră osîndiţi ca nebuni, iar despre atenieni se ştie că au condamnat şi ei pe Socrate la moarte[29]. Dar întrucît nici unul din aceşti filozofi

27. Despre Dedal şi Smilis, vorbeşte cu admiraţie Pausanias în „Călătoria" sa, cartea a II-a (Bucureşti 1974, p. 144). Tot aşa despre Fidias şi Praxiteles. Dar e firesc lucru ca nici informaţiile lui Atenagora să nu fie toate corecte. Statuia lui Asclepios din Epidaur nu provine de la Fidias, ci de la un ucenic al său, Trasimede (Pausanias: *Călătorie în Grecia,* II, 27, 2).

28. Despre moartea lui Pitagora, a se vedea Diogene Laertius: *Despre vieţile şi doctrinele filozofilor,* trad. C. I. Balmuş, Bucureşti, 1963.

29. Despre Heraclit, model al dreptului care suferă, aminteşte şi sfîntul Iustin, *Apol. I* 8, 1. Despre Democrit „contemplativul", ştie şi Origen: *Contra Cels.,* II, 41 şi

n-au pierdut nimic din vrednicia lor, cu toate că concepţiile lor erau diferite de cele ale mulţimii, desigur că nici blasfemia fără seamăn a cîtorva inşi de astăzi nu întunecă nici ea dreptatea vieţii noastre, pentru că noi avem o bună mărturie înaintea lui Dumnezeu[30]. Cu toate acestea am să răspund şi acestor neruşinate învinuiri.

Am credinţa că şi din cele spuse pînă acum am adus suficientă apărare crezului nostru. Dar întrucît prin înţelepciune şi prin ştiinţă Majestăţile Voastre întreceţi pe toţi oamenii, ştiţi prea bine că, prin viaţa pe care o ducem, noi sîntem întotdeauna cu gîndul la Dumnezeu, încît fiecare din noi vrem să ne înfăţişăm înaintea Lui fără vină şi fără osîndă; de aceea, în calitate de oameni, în stat, noi nici cu gîndul nu ajungem să greşim[31]. Într-adevăr, dacă am crede că ne ducem viaţa numai aici pe pămînt, poate că ar fi posibil să fim bănuiţi că sîntem robii cărnii şi sîngelui şi că păcătuim lăsîndu-ne biruiţi de pofta de cîştig şi de plăceri. Dar, întîi de toate, noi avem convingerea că Dumnezeu este cel care supraveghează gîndurile noastre, ziua şi noaptea, El care e numai lumină[32], care vede tot ce e în inima noastră[33], şi întrucît credem, în sfîrşit, că după ce vom pleca din viaţa aceasta, vom trăi o altă viaţă, mai fericită decît cea de aici, una cerească şi nepămîntească (dacă avem, bineînţeles sufletele îndreptate spre Dumnezeu şi cu Dumnezeu şi dacă ne vom ridica deasupra patimilor şi nu vom rămîne numai trupuri, ci vom avea în noi un fel de duh ceresc[34], pentru că altfel vom cădea într-o viaţă mai rea decît cea omenească, vrednică de toată pedeapsa focului) pentru că Dumnezeu nu ne-a făcut numai ca pe nişte oi sau ca pe nişte vite, ca să pierim şi să dispărem apoi fără urmă[35].

Din toate cele spuse pînă aici se poate vedea că voia noastră nu stă înclinată numai spre rău şi nici nu avem de gînd să ne predăm de bună voie în mîna Marelui Judecător ca să fim osîndiţi, ci tindem spre ceva mai bun.

XXXII.

E drept că nu trebuie să ne mirăm deloc că oamenii pun pe seama noastră ce au pus pe seama zeilor, exprimînd în misterele lor tocmai această

---

alţii. Dar şi mai cunoscut a fost cazul lui Socrate: Iustin, *Apol. I*, 46, 3 şi mai multe acte martirice.

30. Cf. II Tim. 4, 7–8.

31. Minucius Felix: *Octavius*, 35, 6: „Vos scelera admissa punitis; apud nos et cogitare peccare est“, idee pe care o repetă mulţi apologeţi pînă la Lactanţiu, în sec. IV.

32. Cf. I In. 1, 5.

33. Ps. 7, 10; Ier., 17, 10; Rom. 8, 27; I Cor., 9, 5.

34. *ὡς συράνιον πνεῦμα* dovadă că autorul avea înclinări autentice spre viaţă duhovnicească, I. Cor. 2, 14 etc.

35. Vezi şi Iustin, *Apol. I*, 43, 8.

viaţă plină de patimi, a zeilor. Dacă aceşti oameni ar vrea să înfiereze ca înspăimîntătoare toate aceste aventuri desfrînate şi neruşinate ale zeilor, atunci ar trebui ori să refuze cu dispreţ de a-l mai cinsti pe Zeus, care a zămislit copii nu numai cu mama lui, Rea şi cu fiica lui, Kore, el care şi-a luat de soţie şi pe propria lui soră, ori, dacă nu, atunci să-şi arate toată scîrba faţă de Orfeu, poetul acestor istorisiri, care a făcut din Zeus un nelegiuit şi un desfrînat, mai mare chiar decît Thieste, despre care legenda spune că, vrînd să ajungă rege şi să se răzbune, s-a împreunat cu însăşi fiica lui.

Cît despre creştini, noi sîntem atît de departe chiar de nepăsarea morală, încît pînă şi privirea cu gînd păcătos a cuiva o socotim păcat, cum spune Scriptura: „oricine se uită la o femeie poftind-o, acela a şi săvîrşit adulter cu ea în inima lui“[36]. Aşa, încît, de ce n-am crede că există oameni care vor fi judecaţi chiar şi după cele mai neînsemnate gînduri, oameni curaţi cărora nu le e slobod nici să privească altceva decît lucrurile pe care le-a lăsat Dumnezeu să fie privite (şi care sînt o lumină pentru noi) şi care socot drept adulter pînă şi privirea lacomă, întrucît ochii sînt lăsaţi omului pentru cu totul alt scop ? V-am asigurat, domnilor, la începutul cuvîntului meu, că în învăţătura noastră nu-i vorba de orînduieli omeneşti, de prevederile cărora un om certat cu legea ar putea scăpa, ci noi avem o astfel de lege şi o astfel de rînduială, încît drept măsură a moralităţii e să avem aceeaşi iubire pentru aproapele nostru ca pentru noi înşine[37]. Aşa se face că, după vîrstă, fiecare din noi considerăm pe unii fii şi fiice, iar pe alţii, fraţi şi surori, pe cei mai în vîrstă cinstindu-i ca pe taţii şi pe mamele noastre. Şi ţinem mult ca trupurile celor pe care-i socotim fraţi şi surori cu noi, sau cărora le dăm alte titluri de rudenie, să rămînă curate şi nepîngărite, pentru că în învăţătura noastră se spune că oricine dă uneia din aceste rude mai mult decît o singură îmbrăţişare, înseamnează că acela face acest lucru dintr-o oarecare patimă, aşa încît la noi nu numai a săruta pe cineva, ci şi chiar felul cum îl saluţi trebuie să fie în aşa fel, încît nici cu vreun gînd necurat să nu primejduim împărtăşirea noastră din viaţa de veci[38].

XXXIII.

De dragul nădejdii în viaţa veşnică, noi sîntem în stare să dispreţuim nu numai bunurile vieţii pămînteşti, ci chiar şi unele plăceri îngăduite ale sufletului, încît şi cu femeia cu care ne-am însoţit în căsătorie, potrivit

36. Mt. 5, 28.
37. În sensul ideii din Mt. 7, 12.
38. Pasajul spune mult în legătură cu puritatea morală a relaţiilor dintre creştini. Termenul προσκύνημα n-are aici sens de „închinare“, ci de „înclinare“, salutare. A se vedea D. Cantemir: *Loca obscura*, trad. T. Bodogae, în B.O.R. 7-8/1971.

rînduielilor căsătoriei, noi nu ne îngăduim alte raporturi decît cele legate de gîndul de a naşte copii[39]. Aşa cum agricultorul aşteaptă cu răbdare recoltarea seminţei aruncate în pămînt, fără să se grăbească să mai semene din nou[40], aşa este şi viaţa de familie cu soţiile noastre. Poţi găsi la noi mulţi bărbaţi şi femei, care, de dragul nădejdii că pentru o astfel de jertfă mai mare vor ajunge să fie cu Dumnezeu, au îmbătrînit fără să se căsătorească. Dacă starea de feciorie şi de necăsătorie[41] ne apropie de Dumnezeu, în timp ce chiar şi un singur gînd sau măcar pofta după o plăcere oarecare ne depărtează de El, atunci e uşor de înţeles de ce nu săvîrşim astfel de fapte, la care nici măcar să ne gîndim nu vrem, căci, în definitiv, viaţa noastră creştină se întemeiază nu atît pe grija de a cuvînta frumos, cît mai ales pe puterea de convingere a faptelor bune[42]. Aceasta înseamnă ori că rămînem singuri, aşa cum ne-am născut, ori că ne mărginim numai la o singură căsătorie, pentru că pe cea de a doua o socotim un adevărat adulter[43], după cum zice Scriptura: „Oricine va lăsa pe femeia sa şi se va însura cu alta, săvîrşeşte adulter"[44]. Dar în acelaşi timp Scriptura nici nu ne îngăduie să ne despărţim de femeia pe caream luat-o ca fecioară, nici nu ne lasă să ne luăm o a doua soţie, chiar dacă cea dintîi ar fi decedat, căci unul ca acela comite un adulter deghizat, întrucît la început Dumnezeu a creat numai un singur bărbat şi o singură femeie, desfiinţînd oarecum comunitatea bazată numai pe relaţii trupeşti, spre a asigura parcă în primul rînd relaţiile spirituale ale rasei umane[45].

XXXIV.

Dar parcă văd că, în ciuda tuturor celor afirmate, aud zicala care mi se aruncă în faţă: „Femeia stricată ajunge să facă morală celei cinstite"[46]. Căci cei ce pun la cale tîrgul prostituţiei, organizînd pentru tineri, spre ruşinea legii, cuiburi de tot felul de plăceri ruşinoase[47], care nu cruţă nici pe bărbaţi (cu alte cuvinte, bărbaţii dedîndu-se la acte oribile asupra

39. Iustin, *Apol. I*, 29, 1; Minucius Felix, *Oct.*, 31, 5.
40. Clement Alexandrinul: *Pedag.*, II, 10 (trad. rom. N. Ştefănescu), Bucureşti 1939, p. 230.

41. Iustin, *Apol. I*, 15: mulţi bărbaţi şi femei îndrăgind încă din copilărie învăţătura lui Hristos, au rămas curaţi pînă la 60—70 de ani.
42. Creştinism al faptei, iar nu al vorbelor: *οὐ γαρ μελέτη λόγων ἀλλ' επιδέιξει καὶ διδασκαλία ἔργων τὰ ἡμέτερα* iată ce frumos program etic aveau creştinii atunci.
43. Cum precizau şi Minucius Felix (*Oct.* 35, 6) şi Tertullian (*Apol.* 46, 11), ceea ce înseamnează montanism. Biserica nu putea cere atît de mult.
44. Mt. 14, 9; Mc. 10, 11.
45. Text corupt, sensul rotunjit de noi.
46. Text neîntîlnit în altă parte.
47. Pe bună dreptate, apologeţii n-au îndrăznit să atace toată turpitudinea moravurilor păgîne (Bardy, *op. cit.*, p. 163, nota 3).

altor bărbaţi)[48] şi care înjosesc cu totul trupuri atît de venerabile şi de frumoase, necinstind în acelaşi timp şi minunata făptură a lui Dumnezeu — căci frumuseţea n-a venit singură pe pămînt, ci a fost adusă de puterea şi de voia lui Dumnezeu — de aceea oamenii aceştia pun în seama noastră tocmai ceea ce ştiu că au ei pe conştiinţă, adică isprăvile urîte ale zeilor lor, de care sînt mîndri. Ne acuză pe noi de crime, cine ? Tocmai nişte desfrînaţi şi pederaşti ca ei. Pentru ce ? Pentru că unii din noi trăim în feciorie, iar alţii nu vrem decît o singură căsătorie. Să ne acuze nişte oameni care trăiesc ca peştii care înghit pe cine le cade la îndemînă, hrănindu-se astfel unul din altul cu carnea de om, cel mai tare, din cel mai slab, şi aceasta într-o vreme cînd, în ciuda legilor aspre dar drepte aşezate de voi şi de strămoşii voştri, se aplică forţa împotriva creştinilor tocmai prin călcarea acestor legi ! Atunci nu-i nici o mirare că nici guvernatorii trimişi de Voi prin provincii nu mai pot pune capăt proceselor stîrnite împotriva mulţimilor care nu pot avea nici atîta libertate încît, dacă-i loveşte cineva, să se lase loviţi sau să răspundă la calomnii cu rugăciuni,pentru că noi credem că nu-i destul numai să fii drept şi să tratezi pe fiecare în mod egal, ci ni se cere să fim buni chiar şi cu cei ce ne fac rău[49] .

XXXV.

În astfel de împrejurări, ce om cu mintea întreagă ar putea crede că noi sîntem ucigaşi ? Căci nu-i cu putinţă să te hrăneşti cu carne de om, dacă n-ai ucis înainte pe cineva. Ori, dacă mint în primul caz, atunci mint şi în cel de al doilea. Fireşte, dacă întrebi pe careva de s-a convins cu ochii săi despre ceea ce vorbeşte, nimeni nu va fi atît de neruşinat să confirme că a văzut aşa ceva. Şi totuşi, cu noi în casă trăiesc destui sclavi, la unii mai mulţi, la alţii mai puţini, de care nu ne putem nicicum ascunde. Ei bine, din toţi aceşti sclavi, pînă acum nu s-a găsit nici unul care să ne fi învinuit, nici măcar în chip mincinos, că am fi comis astfel de nelegiuiri. Şi apoi, dintre toţi creştinii aceştia, care se ştie că nici nu suportă să vadă ucideri omeneşti, nici măcar dacă ar fi ele cerute de lege, oare care va fi acela care ne-ar putea relata cum ucidem noi pe om şi cum consumăm noi carne de om ? Cine dintre ceilalţi oameni nu-i dornic să vadă lupte de gladiatori şi de animale în circ, mai ales atunci cînd acestea sînt organizate de Voi ? Pentru noi, creştinii însă e aproape acelaşi lucru să vedem un om ucis sau să-l ucidem; de aceea în toate chipurile noi ne ferim de astfel de spectacole. Şi atunci, cum am putea fi noi în stare să ucidem, dacă nu ne place nici să primim o astfel de fără-

48. Rom. 1, 27.
49. Lc. 6, 29.

delege strigătoare la cer ? Cum am putea noi săvîrşi astfel de ucideri, cînd şi pe femeile care le ajută pe mame să avorteze le numim ucigaşe[50] şi spunem că pentru această colaborare a lor vor avea să dea socoteală înaintea lui Dumnezeu ? Pînă şi de fătul din pîntecele mamei, de care încă nu sîntem siguri că e într-adevăr o fiinţă vie, spunem că Dumnezeu îi poartă de grijă; dar să mai şi ucidem pe cineva care e înaintat în vîrstă ?! După cum nimeni din noi nu aruncă un copil abia venit pe lume – căci cine face aşa ceva e cu adevărat un infanticid – cu atît mai puţin nu s-a auzit ca cineva din creştini să omoare vreun creştin după ce a ajuns să crească, căci noi, creştinii, sîntem în toate şi pretutindeni egali cu noi înşine, ascultînd de raţiune şi nefortînd-o.

XXXVI.

Aş vrea să cunosc şi eu pe cineva care, deşi crezînd în înviere, s-ar da pe sine însuşi mormînt trupurilor destinate să învieze. Să crezi în învierea trupurilor şi totuşi să mănînci din ele ca şi cum ele n-ar mai învia, ar fi tot atît de neînţeles ca şi cum ai crede că, pe de-o parte, pămîntul ne va da afară trupurile care s-au odihnit în el, iar pe de alta, că chiar dacă nu le-ar cere, trupurile n-ar putea învia. Dar noi nu sîntem nici ucigaşi, nici mîncători de oameni. Dimpotrivă, e lucru firesc să spunem că oamenii care cred că n-au să dea nici o socoteală despre viaţa de aici şi care spun că nu există înviere, ci că şi sufletul piere odată cu trupul, nimicindu-se de tot, numai astfel de oameni nu se dau înapoi de la nici o nelegiuire. Noi, care sîntem convinşi că în faţa lui Dumnezeu nimic nu va rămîne necercetat şi că trupul care a servit poftelor nebuneşti şi fără de frîu ale sufletului va fi judecat şi el împreună cu sufletul, pentru aceştia nu există nici un temei spre a justifica păcatul, nici măcar unul cît de mic. Unora s-ar putea să le pară mare prostie să crezi că, odată descompus şi căzut în putrejune, nimicit de jos pînă sus, trupul s-ar mai putea reconstitui. Pentru o astfel de părere s-ar putea să fim taxaţi nu ca răi – căci prin aceasta n-am aduce nimănui nici o jignire – dar oamenilor care n-au credinţă noi le-am apărea poate naivi[51].

Să se ştie însă că nu sîntem singurii care spun că trupurile vor învia odată. Aşa ceva şi filozofii susţin, deşi nu găsesc acum necesar să insist asupra lor, ca să nu se pară că aduc argumente străine faţă de cele de care am amintit, vorbind despre lucruri spirituale şi sensibile şi despre compoziţia

---

50. Deşi avortul era oprit de lege, practica aceasta călca legea. Literatura timpului e plină de proteste zadarnice, neputincioase în a îndrepta decadenţa. Bardy, *op. cit.*, p. 166–167, note.

51. Teofil, *Către Autolic*, 3, 7; Minucius Felix, *Octavius*, 34, 6 şi Tertullian, *De ress. carnis*, 1, citează şi ei pe Pitagora şi Platon, în sprijinul acestei păreri.

lor, arătînd că cele spirituale sînt superioare celor sensibile. După părerea lui Pitagora şi a lui Platon, cu toată descompunerea trupurilor, nimic nu ne-ar împiedica să credem că trupurile omeneşti s-ar putea compune din nou în elementele din care fuseseră formate la început. Dar cuvîntul despre înviere[52] să-l lăsăm pentru altădată.

XXXVII.

Cît despre Voi, oameni cu totul deosebiţi atît prin fire, cît şi prin educaţie, înţelepţi, binevoitori şi vrednici de domnia ce Vi s-a încredinţat, Vă rugăm să Vă aplecaţi cu înţelegere faţa Voastră de suverani spre mine, cel care am infirmat acuzele aduse împotriva noastră şi am dovedit că, fiind adînc cinstitori de Dumnezeu, noi creştinii, sîntem oameni modeşti şi curaţi sufleteşte. Şi atunci, spuneţi Voi înşivă, ce alţi supuşi merită mai mult să fie ascultaţi decît noi, care înălţăm rugăciuni pentru stăpînirea Voastră[53], pentru ca din tată în fiu să Vă facă părtaşi, pe bună dreptate, de puterea conducerii şi ca această putere să crească şi să se întindă tot mai mult asupra cît mai multora ? Căci ar fi şi în avantajul Vostru dacă şi noi, creştinii, am petrece viaţă senină şi paşnică şi dacă şi noi am ajunge să ne împlinim liber îndatoririle noastre.

B
DESPRE ÎNVIEREA MORŢILOR

. . . .

IX.

Cu toate că despre problema de care ne ocupăm s-ar mai putea spune multe lucruri utile, totuşi deocamdată nu mai ţin seamă de acei vrăjmaşi care caută scăpare în ceea ce e făcut de om şi, în general, la oameni, oricît de mari artişti ar fi ei, şi care spun că operele, odată avariate, fie că au fost măcinate de dintele vremii, fie în alt chip ruinate, nu mai pot fi nicicum refăcute. Oamenii aceştia ar vrea să spună că, aşa cum nici olarul, nici un alt meşter nu ar putea reface la loc aşa cum a fost înainte un obiect care s-a stricat, tot aşa nici Dumnezeu nu ar vrea şi, chiar dacă ar vrea, nu ar putea să reînvie pe omul odată aşezat în groapă şi, mai puţin, pe cel intrat în descompunere. Ei nu-şi dau seama că, prin aceasta, aduc cea mai mare hulă lui

52. Aici e dovada că *Solia* a fost scrisă înainte.
53. Rugăciunile pentru conducătorii statului sînt recunoscute în multe scrieri neotestamentare: Rom. 13, 1; I Tim. 2, 1—2; Tit 3, 1, dar şi în scrierile apologeţilor: Iustin, *Apol. I,* 17, 3. Tertullian, Ad. Scap., 2 etc. Atenagora nu putea fi de altă părere, mai ales că el cunoştea şi a folosit adeseori scrierile sfîntului Iustin.

Dumnezeu, atunci cînd pun alături forțe și existențe total deosebite una de alta, sau și mai mult, firi cu totul diferite, care acționează una prin sine, iar cealaltă doar prin lucrări, care se mărginesc numai la cadrul natural. A intra mai adînc în această problemă ar însemna să ne împotmolim, întrucît nu ne-am alege decît cu ceva superficial și absurd. Cu mult mai apropiat de adevăr ar fi să spunem că „cele ce nu sînt cu putință la oameni sînt cu putință la Dumnezeu“[54]. Or, dacă rațiunea ne spune că cele afirmate prin acest cuvînt și prin tot ce s-a cercetat pînă acum susțin posibilitatea învierii atunci e limpede ca lumina soarelui că învierea nu e deloc un lucru cu neputință, căci desigur ea nu e în nici un chip potrivnică voii lui Dumnezeu.

XIII.

Punîndu-ne aceeași încredere în viitor, pe cît am făcut-o în trecut, și luînd în considerare firea noastră proprie, noi, oamenii, îndrăgim pe de-o parte această fragilă și trecătoare existență, pe care o numim „cea de azi“, dar pe de altă parte, ne punem cu toată puterea nădejdea și într-o viață veșnică[55]. O viață pe care nu ne-o plăsmuim în chip vanitor, bazîndu-ne doar pe simple visuri, pe care să le hrănim cu speranțe înșelătoare, ci în care ne încredem cu toată tăria prin cel mai sigur garant[56], care este Dumnezeu; căci potrivit sfatului Său, atunci cînd l-a adus pe om la viață, Creatorul i-a dat suflet nemuritor și un trup sensibil, dîndu-i rațiune și insuflîndu-i o lege, prin care ar vrea să apere și să păstreze toate darurile de care l-a învrednicit și care să-i asigure o viață rațională și o existență conștientă. Și știm foarte bine că Dumnezeu n-ar fi creat o astfel de ființă și n-ar fi prevăzut-o cu toate condițiile de supraviețuire, dacă El n-ar fi dorit continuarea acestei existențe. Creatorul lumii întregi cu acea destinație a creat pe om, ca el să se bucure de o existență rațională, încît, privind într-una la mărirea dumnezeiască și la înțelepciunea Lui cea mai presus de toate, să supraviețuiască desfătîndu-se încontinuu de darul creației, după sfatul Celui ce l-a zidit și potrivit cu firea pe care a primit-o. Scopul creării omului confirmă deci dăinuirea lui pentru veșnicie, iar în această dăinuire e implicată și învierea, fără de care omul n-ar putea supraviețui.

. . . .

---

54. Mt. 19, 26; Lc. 18, 27.

55. Atenagora știe că are în fața sa două categorii de oameni: pe cei necredincioși (οἱ ἄπιστοι) și pe cei îndoielnici (οἱ αμφιβάλλοντες)cap. 1–2. De aceea scrisul lui e cald, personal, convingător, cum stă bine unui gînditor.

56. Garantul sau chezașul cel mai neînșelător ἀπλανέστατος ἐχέγγυος nu poate fi decît Dumnezeu, în sensul expresiei de la Evrei 7, 2.

XV.

Cînd ne gîndim la crearea omului, implicit ne gîndim că trebuia să şi existe un singur scop, atît pentru sufletul cît şi pentru trupul lui[57]. Preţuirea deopotrivă a sufletului şi a trupului postulează în mod obligatoriu şi învierea trupurilor moarte şi descompuse, fără de care o nouă împreunare firească a celor două componente (suflet şi trup) nu s-ar putea concepe. Dacă oamenii au primit minte şi raţiune ca să facă deosebire din punct de vedere duhovnicesc între diferite lucruri, nu numai în ce priveşte substanţa lor, ci şi să cunoască bunătatea, înţelepciunea şi dreptatea Celui ce a dăruit toate acestea, atunci, deodată cu valabilitatea netrecătoare a obiectivelor finale ale acestei activităţi spirituale, e necesară şi continuarea neschimbată a activităţii ce li s-a încredinţat. Dacă aşa ceva n-ar fi cu putinţă, atunci natura n-ar fi primit o astfel de capacitate şi ea n-ar mai supravieţui în cei cărora a fost dată. Cel care a primit minte şi raţiune este omul, nu numai sufletul singur. Datorită acestui fapt, omul trebuie să dăinuiască etern sub forma ambelor elemente, fapt care ar fi de neconceput fără înviere. Căci dacă n-ar exista înviere, atunci nici omul ca atare nu ar putea dăinui. Dacă omul n-ar putea supravieţui, totul ar fi zadarnic: în zadar i s-ar fi însoţit sufletului nevoi şi pasiuni trupeşti, cu tot avîntul lor; în zadar ar fi împiedicat trupul de mustrarea şi de frîul sufletului[58], spre atingerea ţelului final al înclinărilor şi dorinţelor, zadarnică activitatea raţiunii, zadarnică funcţionarea minţii, zadarnică înţelepciunea, dreptatea, practicarea oricărei virtuţi, promulgarea şi controlarea oricărei legi, cu un cuvînt, zadarnic ar fi tot ce poate fi măreţ şi frumos în viaţa oamenilor şi pentru oameni.

Ba, ceea ce ar fi şi mai grav, însăşi crearea omului şi înzestrarea lui cu toate darurile s-ar dovedi fără de nici un rost. Însă fiindcă nici toate aceste lucrări ale lui Dumnezeu şi nici toate aceste daruri, care provin de la El, nu pot fi socotite zadarnice şi fără rost, atunci în chip necesar trebuie legată de dăinuirea veşnică a sufletului şi prelungirea vieţii trupeşti, precum şi corolarul ei firesc, învierea.

---

57. E impresionantă această convingere demnă a creştinilor din timpul persecuţiilor. Minucius Felix comentează simplu şi totuşi măreţ: „Liniştiţi, modeşti şi fără griji, prin dărnicia Dumnezeului nostru, ne întărim nădejdea în fericire şi în viaţa viitoare, crezînd mereu în prezenţa şi măreţia Lui. Renaştem şi trăim de pe acum o viaţă fericită cînd privim în viitor“ (*Octavius*, cap. 38, trad. rom. de P. Papadopol, Rm. Vîlcea, 1936, p. 69).

58. Imaginea frîului poate fi împrumutată de la Platon *(Timaios)*, dar e frecventă la sfinţii Vasile (ep. 150) şi Ioan Hrisostom (omil. 30) şi la alţii.

INDICE SCRIPTURISTIC

INDICE REAL ŞI ONOMASTIC

CUPRINS

NOTA EDITURII. Indicele onomastic şi real la opera sfîntului Iustin a fost întocmit de Dr. Lector Cezar Vasiliu.

Digitally signed by Apologeticum
DN: cn=Apologeticum, c=RO, o=Apologeticum, ou=Biblioteca teologica digitala, email=apologeticum2003@yahoo.com
Reason: I attest to the accuracy and integrity of this document
Location: Romania
Date: 2005.08.10 15:04:37 +03'00'

Redactor: ANCA MANOLACHE
Tehnoredactor: VALENTIN BOGDAN

Dat la cules 27 august 1979. Bun de tipar 20 iulie 1980. Apărut 1980. Format 16/70x100, legat. 1/1. Coli de tipar 24, 5. Comanda nr. 270.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE